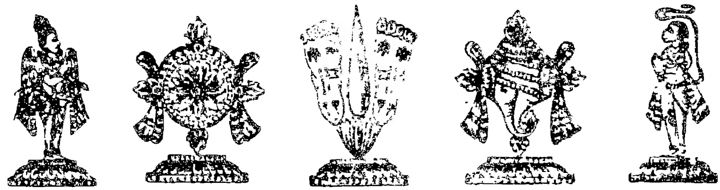
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ సీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీవాల్మీకిమహర్షిప్రణీతం

శ్రీ రామాయణమ్

(ఉత్తరకాండః)

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యయా

సమలంకృతమ్

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయరుస్వామి

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

Rs 21 00

1974]

★

ప్రథమ ముద్రణము :— 500 కాపీలు

గ్రంథప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమదుభయవేదాంతాచార్యపీఠ కార్యాలయము
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగం (తిరుచ్చి జిల్లా.)

2. శ్రీవిశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము
నడిగడ్డపాలెం,
తెనాలి తాలూకా, గుంటూరు జిల్లా.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

ఉత్తరకాండవిషయానుక్రమణికా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా   పృష్ఠసంఖ్యా.

లంకాతః పౌరైః సహ కైలాసగమనం, తతో లంకాం ప్రవిష్టైః సుమాలిప్రభృతిభీ రావణస్య లంకారాజ్యాభిషేచనం చ ఏకాదశే. 61

౧౨. అథ శూర్పణఖాయాః కాలకేయాయ విద్యుజ్జిహ్వాయ దానానంతరం మృగయార్థ మటవీం పర్యటతా దశకంఠేన తత్ర మయస్యానుమత్యా తత్తనయాయాః మందోదర్యాః పరిణయః, తథా వైరోచనదౌహిత్ర్యాః వజ్రమాలాయాః, శైలూషతనయాయాః సరమాయాశ్చ క్రమేణ కుంభకర్ణవిభీషణాభ్యా ముద్వహనం, తతో మందోదర్యా మింద్రజి దుత్పాదనం చ ద్వాదశే. 67

౩. అథ బ్రహ్మోత్సృష్టనిద్రానిపీడితేన కుంభకర్ణేన స్వవచనాద్రావణనిర్మాపితగృహవరే చిరస్వాపారంభః, తతః రావణేన దేవర్ష్యాదివిహింసనే తదసహమానేన కుబేరేణ తన్నివర్తనాయ రావణం ప్రతి దూతప్రేషణం, కుబేరనిదేశశ్రవణరుష్టేన రావణేన దూతశిరచ్ఛేదనం చ త్రయోదశే. 71

౧౪. అథ త్రైలోక్యవిజయప్రతిజ్ఞాపూర్వకం ప్రహస్తాదిసచివైః సేనయా చ సహ నిర్గతేన రావణేన ప్రథమం కుబేరజయాయ కైలాసం ప్రతి గమనం, కుబేరసేనాభిః సహ యుధ్యతా రావణేన సూర్యభానునామక యక్షవధే యక్షసేనాభీ రావణభయాత్పలాయనం చ చతుర్దశే. 77

౧౫. తతః రావణేన కుబేరప్రేషితమాణిభద్రనామకయక్షేంద్రపరాజయః, పశ్చాత్ కుబేరేణ రావణం ప్రతి గర్హణపూర్వకం మారీచాది విద్రావణం, తతః రావణేన మాయాయుద్ధేన కుబేరపరాజయపూర్వకం తదీయ దివ్యపుష్పకాపహరణేన కైలాసాదవతరణం చ పంచదశే. 81

౧౬. అథ కైలాసా దవతీర్య మధ్యే స్కందవనం గతే రావణే రుద్రాజ్ఞయా రుద్ధసంచారే సతి పుష్పకే తత్కారణం అజానన్ బహుధా తర్కయతి సతి రావణం ప్రతి నందికేశ్వరేణ తస్య శంకరక్రీడాస్థానత్వోక్త్యా గమననిషేధనమ్, తతః రావణే నందికేశ్వరం ప్రతి వానరముఖ ఇతి సావజ్ఞ మపహసతి సతి తం ప్రతి నందికేశ్వరేణ వానరైః పరాభవసంభవకారకశాపప్రదానం, తతో రావణేన విమానస్తంభనజరోషాన్నిజభుజానా మధః ప్రసారణేన కైలాసచాలనం, పశ్చాత్ రుద్రేణ పాదాంగుష్ఠేన శైలావష్టంభే కృతే అధః

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. | పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

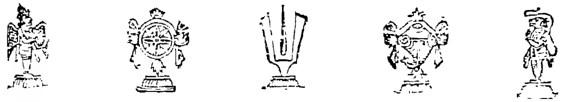
సర్గసంఖ్యా. పృష్ఠసంఖ్యా.

హరిః ఓమ్.

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత

శ్రీరఘునందనపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్రామాయణే శ్రీగోవిందరాజీయ విశిష్టే

ఉత్తరకాండ ప్రారంభః

అథ ప్రథమ స్సర్గః

ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య రాక్షసానాం వధే కృతే,
ఆజగ్ము ర్మునయ స్సర్వే రాఘవం ప్రతినందితుమ్. ౧

కౌశికోఽథ యవక్రీతో గార్గ్యో గాలవ ఏవ చ,
కణ్వో మేధాఽతిథేః పుత్రః పూర్వస్యాం దిశి యే శ్రితాః. ౨

శ్రీ గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యా

శ్రీమద్వత్సకులప్రదీపశఠజిత్పాదారవిందద్వయీ
సేవాలబ్ధసమస్తశాస్త్రవితతి ర్గోవిందరాజాహ్వయః,
శ్రీరామాయణభూషణేఽత్ర మకుటీభూతాం పరా ముత్తరే,
గ్రంథే వ్యాకృతి మాతనోతి విదుషాం ప్రీతిః పున ర్వర్ధతామ్.

(ప్రాప్తేత్యాది.) రాక్షసానాం వధే కృతే సతి. ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య. అనాదరే షష్ఠీ. ప్రాప్తరాజ్యం రామ మనాదృత్య రాఘవం లక్ష్మణం ప్రతినందితుం, సర్వే ఋషయః ఆజగ్ముః. ప్రాధాన్యేనేంద్రజిద్వధం ప్రశంసిష్యంతి రామస్య సమీప ఇతి శేష ఇత్యేకే. అత్ర ప్రేతి గాయత్ర్యా ఏకవింశాక్షరమ్. ౧—౨

స్వస్త్యాత్రేయోఽథ భగవా న్నముచిః ప్రముచి స్తథా,
అగస్త్యోఽత్రి శ్చ భగవాం త్సుముఖో విముఖ స్తథా.
ఆజగ్ము స్తే సహాఽగస్త్యా యే స్థితా దక్షిణాం దిశమ్, ౩॥

నృషద్గుః కవషో ధౌమ్యో రౌద్రేయశ్చ మహానృషిః.
తేఽప్యాజగ్ము స్సశిష్యా వై యే శ్రితాః పశ్చిమాం దిశమ్, ౪॥

వసిష్ఠః కశ్యపోఽథాఽత్రి ర్విశ్వామిత్ర స్సగౌతమః.
జమదగ్ని ర్భరద్వాజ స్తేఽపి స ప్తర్షయ స్తథా.
ఉదీచ్యాం దిశి సప్తైతే నిత్యమేవ నివాసినః. ౬

సంప్రాప్య తే మహాత్మానో రాఘవస్య నివేశనమ్,
విష్ఠితాః ప్రతిహారార్థం హుతాశనసమప్రభాః.
వేదవేదాంగవిదుషో నానాశాస్త్రవిశారదాః, ౭॥

ద్వార్స్థం ప్రోవాచ ధర్మాత్మా హ్యగస్త్యో మునిస త్తమః.
నివేద్యతాం దాశరథేః ఋషయో వయ మాగతాః, ౮॥

ప్రతీహార స్తత స్తూర్ణ మగ స్త్యవచనా ద్ధ్రుతమ్.
సమీపం రాఘవస్యాఽఽశు ప్రవివేశ మహాత్మనః, ౯॥

(స్వ స్తీతి.) స్వ స్తికరః ఆత్రేయః. ౩—౪॥

(వసిష్ఠ ఇతి.) ఉక్తా వసిష్ఠాదయ స్స ప్తే త్యర్థః. నను వసిష్ఠః అయోధ్యాయాం పురోహిత తయా నిత్యం వ ర్తమానః, కథ మిదానీ ముదీచ్యా దిశ స్సమాగత ఇత్యుచ్యతే. సత్యం, యథాఽగస్త్యో జ్యోతిర్మండలస్థోపి భువి తపస్సమార్జనాయ శరీరాంతరే స్థిత ఆగత స్తథా వసిష్ఠోపి జ్యోతిర్మండలస్థ స ప్తర్షిభి స్సమాగత ఇతి బోధ్యం. తదాగమనదశాయాం నగరస్థో వసిష్ఠో నాయాతః, అత ఏవ న పరిగణితః, కౌశికః కుశికవంశ్యో విశ్వామిత్రాదన్యః. ౬

(సంప్రాప్యేతి.) ప్రతిహారో ద్వార్స్థః. 'ద్వారి ద్వార్స్థే ప్రతీహార' ఇత్యమరః. ౭॥-౯॥

(అగస్త్యేన మునిగణైః స్సహ శ్రీరామసమీపాగమనమ్)

నయేంగితజ్ఞ స్సద్వృత్తో దక్షో ధైర్యసమన్వితః.
స రామం దృశ్య సహసా పూర్ణచంద్రసమప్రభమ్, ౧౦౪

అగస్త్యం కథయామాస సంప్రాప్త మృషిభి స్సహ. ౧౧

శ్రుత్వా ప్రాప్తా న్మునీం స్తాం స్తు బాలసూర్యసమప్రభాన్,
ప్రత్యువాచ తతో ద్వార్స్థం ప్రవేశయ యథాసుఖమ్. ౧౨

తాం స్సంప్రాప్తా న్మునీన్ దృష్ట్వా ప్రత్యుత్థాయ కృతాంజలిః,
పాద్యార్ఘ్యాదిభి రానర్చ్య గాం నివేద్య చ సాదరమ్.
రామోఽభివాద్య ప్రయత ఆసనా న్యాదిదేశ హ, ౧౩౪

తేషు కాంచనచిత్రేషు మహత్సు చ వరేషు చ.
కుశాంతర్ధానదత్తేషు మృగచర్మయుతేషు చ.
యథార్హ ముపవిష్టా స్తే ఆసనేష్వృషిపుంగవాః. ౧౪

రామేణ కుశలం పృష్టా స్సశిష్యా స్సపురోగమాః,
మహర్షయో వేదవిదో రామం వచన మబ్రువన్. ౧౫

కుశలం నో మహాబాహో సర్వత్ర రఘునందన,
త్వాం తు దిష్ట్యా కుశలినం పశ్యామో హతశాత్రవమ్. ౧౬

దిష్ట్యా త్వయా హతో రాజ న్రావణో లోకరావణః,
న హి భార స్స తే రామ రావణః పుత్రపౌత్రవాన్. ౧౭

(తానితి.) (అభివాద్యేతి.) సముదాయం ప్రతీతి శేషః. ౧౦౪—౧౫

(కుశల మితి.) సర్వత్ర పురకోశాదిషు, దిష్ట్యా దైవాత్. హతశాత్రవం హతశత్రుం. ౧౬

(దిష్ట్యేతి.) రావణ స్తే, న హి భారః తద్వధ స్తే ఈషత్కార్మే త్యర్థః. ౧౭

సధను స్త్వం హి లోకాం స్త్రీ౯ విజయేథా న సంశయః,
దిష్ట్యా త్వయా హతో రామ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౯

దిష్ట్యా విజయినం త్వాఽద్య పశ్యామ స్సహ సీతయా,
లక్ష్మణేన చ ధర్మాత్మ౯ భ్రాత్రా త్వద్ధితకారిణా. ౨౦

మాతృభి ర్భ్రాతృసహితం పశ్యామోఽద్య వయం నృప, ౨౦½

దిష్ట్యా ప్రహస్తో వికటో విరూపాక్షో మహోదరః.
అకంపనశ్చ దుర్ధర్షో నిహతా స్తే నిశాచరాః, ౨౧½

యస్య ప్రమాణా ద్విపులం ప్రమాణం నేహ విద్యతే.
దిష్ట్యా తే సమరే రామ కుంభకర్ణో నిపాతితః, ౨౨½

త్రిశిరా శ్చాతికాయశ్చ దేవాంతకనరాంతకౌ.
దిష్ట్యా తే నిహతా రామ మహావీర్యా నిశాచరాః, ౨౩½

కుంభ శ్చైవ నికుంభశ్చ రాక్షసౌ భీమదర్శనౌ.
దిష్ట్యా తౌ నిహతౌ రామ కుంభకర్ణసుతౌ మృధే, ౨౪½

యుద్ధోన్మత్త శ్చ మత్తశ్చ కాలాంతకయమోపమౌ.
యజ్ఞకోపశ్చ బలవా౯ ధూమ్రాక్షో నామ రాక్షసః. ౨౫½

కుర్వంతః కదనం ఘోరం ఏతే శస్త్రాస్త్రపారగాః.
అంతకప్రతిమై ర్బాణై ర్దిష్ట్యా వినిహతా స్త్వయా, ౨౬½

తదేవ దర్శయతి (సధను రిత్యాది.) విజయేథా ఇతి విపరాభ్యా మిత్యాత్మనేపదమ్. ౧౯-౨౦½

(యస్యేతి.) ప్రమాణాత్ శరీరపరిమాణాత్. ౨౨½-౨౬½

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి రావణాదివిజయప్రశంసనప్రకారః)

దిష్ట్యా త్వం రాక్షసేంద్రేణ ద్వంద్వయుద్ధ ముపాగతః.
దేవతానా మవధ్యేన విజయం ప్రాప్తవా నసి, ౨౭½

సంఖ్యే తస్య న కించిత్తు రావణస్య పరాభవః.
ద్వంద్వయుద్ధ మనుప్రాప్తో దిష్ట్యా తే రావణిర్హతః, ౨౮½

దిష్ట్యా తస్య మహాబాహో కాల స్యేవాభిధావతః,
ముక్త స్సురరిపో ర్వీర ప్రాప్తశ్చ విజయ స్త్వయా. ౨౯½

అభినందామ తే సర్వే సంశ్రుత్యేంద్రజితో వధమ్,
సోఽవధ్య స్సర్వభూతానాం మహామాయాధరో యుధి. ౩౦½

విస్మయ స్త్వేష చాస్మాకం తచ్ఛ్రుత్వేంద్రజితం హతమ్, ౩౧

ఏతే చాన్యే చ బహవో రాక్షసాః కామరూపిణః,
దిష్ట్యా త్వయా హతా వీరా రఘూణాం కులవర్ధన, ౩౨

దత్వా పుణ్యా మిమాం వీర సౌమ్యా మభయదక్షిణామ్,
దిష్ట్యా వర్ధసి కాకుత్స్థ జయేనాఽమిత్రకర్శన. ౩౩

శ్రుత్వా తు తేషాం వచన మృషీణాం భావితాత్మనామ్,
విస్మయం పరమం గత్వా రామః ప్రాంజలి రబ్రవీత్. ౩౪

(దిష్ట్యా త్వమితి.) ద్వంద్వయుద్ధ ముపాగత స్సన్ విజయం ప్రాప్తవా నసీత్యన్వయః. ౨౭½—౨౮½

(దిష్ట్యా తస్యేతి.) ముక్తః తస్య రావణే శ్శరబంధాదితి శేషః. ౨౯½—౩౨

(దత్వేతి.) అభయదక్షిణా మభయదానం. దేవర్షిభ్య ఇత్యర్థః. వర్ధసి వర్ధసే. ౩౩

(శ్రుత్వేతి.) విస్మయం గత్వా రావణివధవిషయవాక్యేనేతి శేషః. ౩౪

భగవంతః కుంభకర్ణం రావణం చ నిశాచరమ్,
అతిక్రమ్య మహావీర్యౌ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్. ౩౫॥

మహోదరం ప్రహస్తం చ విరూపాక్షం చ రాక్షసమ్,
మత్తోన్మత్తౌ చ దుర్ధర్షౌ దేవాంతకనరాంతకౌ,
అతిక్రమ్య మహావీర్యాన్ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్. ౩౬॥

అతికాయం త్రిశిరసం ధూమ్రాక్షం చ నిశాచరమ్,
అతిక్రమ్య మహావీర్యాన్ కిం ప్రశంసథ రావణిమ్. ౩౭॥

కీదృశో వై ప్రభావోఽస్య కిం బలం కః పరాక్రమః,
కేన వా కారణే నైవ రావణా దతిరిచ్యతే. ౩౮॥

శక్యం యది మయా శ్రోతుం న ఖల్వాజ్ఞాపయామి వః,
యది గుహ్యం న చే ద్వక్తుం శ్రోతు మిచ్ఛామి కథ్యతామ్. ౩౯॥

శక్రోపి విజిత స్తేన కథం లబ్ధవరశ్చ సః,
కథం చ బలవాన్ పుత్రో న పితా తస్య రావణః. ౪౦॥

కథం పితు శ్చాఽభ్యధికో మహాహవే శక్రస్య జేతా హి కథం స రాక్షసః,
వరాశ్చ లబ్ధాః కథయస్వ మేఽద్య తత్ప్రచ్ఛత శ్చాస్య మునీంద్ర సర్వమ్. ౪౧॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే ఉత్తరకాండే ప్రథమస్సర్గః.

(శక్య మిత్యాది.) యది గుహ్యం న భవతి, యది యుష్మాభిః వక్తుం శక్యం, యది మయా చ శ్రోతుం, తదా కథ్యతాం, అహం తు శ్రోతు మిచ్ఛామి కేవలం, న తు వక్తు మిత్యాజ్ఞాపయామి. ౩౫—౩౯॥

(శక్ర ఇతి.) పితా రావణో న బలవాన్ పుత్రాపేక్షయేతి కథమ్. ౪౦—౪౧॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ప్రథమ స్సర్గః.

అథ ద్వితీయస్సర్గః.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః.
కుంభయోని ర్మహాతేజా రామ మేత దువాచ హ. ౧

శ్రుణు రామ కథావృత్తం తస్య తేజోబలం మహత్,
జఘాన శత్రూ న్యేనాఽసౌ న చ వధ్య స్స శత్రుభిః. ౨

తావ త్తే రావణస్యేదం కులం జన్మ చ రాఘవ.
వరప్రదానం చ తథా తస్మై దత్తం బ్రవీమి తే. ౩

పురా కృతయుగే రామ ప్రజాపతిసుతః ప్రభుః,
పులస్త్యో నామ బ్రహ్మర్షి స్సాక్షా దివ పితామహః. ౪

నానుకీర్త్యా గుణా స్తస్య ధర్మత శ్శీలత స్తథా,
ప్రజాపతేః పుత్ర ఇతి వక్తుం శక్యం హి నామతః. ౫

అథ ద్వితీయ స్సర్గః.

(శ్రుణ్వితి.) అసౌ రావణః, న చ శత్రుభి ర్వధ్యః, తత్కారణం శ్రుణ్వితి సంబంధః. ౧-౨

(తావ దితి.) తావత్ ప్రథమం రావణస్యైవ కులాదికం య మహం తే బ్రవీమి, పశ్చా ద్రావణేశ్చేతి శేషః. ౩

తత్ర ప్రథమం కుల మాహ (పురే త్యాది.) పులస్త్యః దశప్రజాపతిష్వేకః, పితామహ ఇవ పితృతుల్య ఇత్యర్థః. ౪

తదేవాహ (నానుకీర్త్యా ఇతి.) ధర్మత శ్శీలత శ్చోత్పన్నా ఇతి శేషః. తే గుణా నానుకీర్త్యా వివిచ్యాశక్యవర్ణ్యాః, కింతు ప్రజాపతిపుత్ర నామత ఏవ తత్సంకీర్తనమాత్రం. తత ఏతస్యైవ వైభవం వక్తుం శక్యం, ప్రజాపతిపుత్రత్వోక్త్యైవ తస్య వైభవం వర్ణితం భవతీ త్యర్థః. ౫

ప్రజాపతిసుతత్వేన దేవానాం వల్లభో హి సః,
ఇష్ట స్సర్వస్య లోకస్య గుణై శ్శీలై ర్మహామతిః. ౬

స తు ధర్మప్రసంగేన మేరోః పార్శ్వే మహాగిరేః,
తృణబింద్వాశ్రమం గత్వా న్యవస న్మునిపుంగవః. ౭

తప స్తేపే స ధర్మాత్మా స్వాధ్యాయనియతేంద్రియః,
గత్వాఽఽశ్రమపదం తస్య విఘ్నం కుర్వంతి కన్యకాః. ౮

దేవపన్నగకన్యాశ్చ రాజర్షితనయా శ్చ యాః,
క్రీడంత్యోప్సరస శ్చైవ తం దేశ ముపపేదిరే. ౯

సర్వ ర్తుషూపభోగ్యత్వా ద్రమ్యత్వా త్కాననస్య చ,
నిత్యశ స్తా'స్తు తం దేశం గత్వా క్రీడంతి కన్యకాః. ౧౦

దేశస్య రమణీయత్వా త్పులస్త్యో యత్ర స ద్విజః,
గాయంత్యో వాదయంత్యశ్చ లాసయంత్య స్తథైవ చ,
మునే స్తపస్విన స్తస్య విఘ్నం చక్రు రనిందితాః. ౧౧½

అథ క్రుద్ధో మహాతేజా వ్యాజహార మహామునిః,
యా మే దర్శన మాగచ్ఛే త్సా గర్భం ధారయిష్యతి. ౧౨½

తా స్తు సర్వాః ప్రతిశ్రుత్య తస్య వాక్యం మహాత్మనః,
బ్రహ్మశాపభయా ద్భీతా స్తం దేశం నోపచక్రముః. ౧౩½

(స త్విత్యాది.) ధర్మప్రసంగేన తపస్సంపాదనేచ్ఛయేత్యర్థః. తృణబిందు ర్నామ ఋషిః. ౭—౯

(సర్వ ర్త్వితి.) తం దేశ మాశ్రమపదమ్. ౧౦

(దేశస్యేతి.) లాసయంత్యః నృత్యంత్యః. ౧౧—౧౩½

(అగ స్త్యేన పుల స్త్యవిశ్రవసో రుత్ప త్తికథనమ్)

తృణబిందోస్తు రాజర్షే స్తనయా న శృణోతి తత్. ౧౪

గత్వాఽఽశ్రమపదం తత్ర విచచార సునిర్భయా.
న సాఽపశ్యత్ స్థితా తత్ర కాంచిదభ్యాగతాం సఖీమ్. ౧౫

తస్మిన్ కాలే మహాతేజాః ప్రాజాపత్యో మహానృషిః,
స్వాధ్యాయ మకరో త్తత్ర తపసా భావిత స్స్వయమ్. ౧౬

సా తు వేదశ్రుతిం శ్రుత్వా దృష్ట్వా వై తపసో నిధిమ్,
అభవ త్పాండుదేహా సా సువ్యంజితశరీరజా. ౧౭

బభూవ చ సముద్విగ్నా దృష్ట్వా తద్దోష మాత్మనః.
ఇదం మే కిం త్వితి జ్ఞాత్వా పితు ర్గత్వాఽఽశ్రమే స్థితా. ౧౮

తాం తు దృష్ట్వా తథా భూతాం తృణబిందు రథాబ్రవీత్,
కిం త్వ మేత త్త్వసదృశం ధారయ స్యాత్మనో వపుః. ౧౯

సా తు కృత్వాఽంజలిం దీనా కన్యోవాచ తపోధనమ్.
న జానే కారణం తాత యేన మే రూప మీదృశమ్. ౨౦

కింతు పూర్వం గతాస్మ్యేకా మహర్షే ర్భావితాత్మనః,
పులస్త్యస్యాఽఽశ్రమం దివ్య మన్వేష్టుం స్వసఖీజనమ్. ౨౧

(తస్మి న్నితి.) స్వాధ్యాయ మకరోత్, వేద మపఠ దిత్యర్థః. ౧౪-౧౬

(సా త్వితి.) వేదశ్రుతిం వేదధ్వనిం శ్రుత్వా, కోఽధీత ఇతి గత్వా దృష్ట్వా చేత్యర్థః. పాండుదేహా గర్భిణీత్వాత్. సువ్యంజిత శ్శరీరజో యస్యా స్సా తథా. ౧౭

(బభూవేతి.) ఇదం మే కిం, ఏత త్కిమితి జ్ఞాత్వా గర్భకారణ మిదం కింత్వితి జ్ఞాత్వే త్యర్థః. ౧౮—౨౧

న చ పశ్యామ్యహం తత్ర కాంచిదభ్యాగతాం సఖీమ్,
రూపస్య తు విపర్యాసం దృష్ట్వా త్రాసా దిహాఽఽగతా. ౨౨

తృణబిందుస్తు రాజర్షి స్తపసా ద్యోతితప్రభః.
ధ్యానం వివేశ తచ్చాపి హ్యపశ్య దృషికర్మజమ్. ౨౩

స తు విజ్ఞాయ తం శాపం మహర్షే ర్భావితాత్మనః,
గృహీత్వా తనయాం గత్వా పులస్త్య మిద మబ్రవీత్. ౨౪

భగవం స్తనయాం మే త్వం గుణై స్స్వైరేవ భూషితామ్,
భిక్షాం ప్రతిగృహాణేమాం మహర్షే స్వయ ముద్యతామ్. ౨౫

తపశ్చరణయుక్తస్య శ్రామ్యమాణేంద్రియస్య తే,
శుశ్రూషణపరా నిత్యం భవిష్యతి న సంశయః. ౨౬

తం బ్రువాణం తు తద్వాక్యం రాజర్షిం ధార్మికం తదా,
జిఘృక్షు రబ్రవీత్కన్యాం బాఢ మిత్యేవ స ద్విజః, ౨౭

దత్త్వా స తు యథాన్యాయం స్వ మాశ్రమపదం గతః,
సాఽపి తత్రాఽవస త్కన్యా తోషయంతీ పతిం గుణైః. ౨౮

(స త్వితి.) తనయాం గృహీత్వా పులస్త్యం గత్వే త్యన్వయః. ౨౨-౨౪

(భగవన్నితి,) ఇమాం భిక్షాం, గృహాణేతి, భిక్షాత్వేన స్వీకురుష్వే త్యబ్రవీ దితి పూర్వేణాన్వయః. నను, ఊర్ధ్వరేతసా మయా కథం గ్రాహ్యా? కిం వా మేఽనయా ప్రయోజన మిత్యత్రాహ (ఉద్యతా మితి.) "ఉద్యతా మాహృతాం భిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితాం, భోజ్యాం మేనే ప్రజానాథో హ్యపి దుష్కృతకర్మణః" ఇత్యుక్తేః. స్వయ ముద్యతేయం గ్రాహ్యైవే త్యర్థః. ౨౫—౨౭

(దత్త్వేతి.) యథాన్యాయం పాణిగ్రహణపూర్వక మిత్యర్థః. ౨౮

(అగస్త్యేన పులస్త్యవిశ్రావసో రుత్పత్తికథనమ్)

తస్యా స్తు శీలవృత్తాభ్యాం తుతోష మునిపుంగవః,
ప్రీత స్స తు మహాతేజా వాక్య మేత దువాచ హ. ౨౯

పరితుష్టోఽస్మి సుశ్రోణి గుణానాం సంపదా భృశమ్,
తస్మా ద్దేవి దదామ్యద్య పుత్ర మాత్మసమం తవ. ౩౦

ఉభయో ర్వంశకర్తారం పౌలస్త్య ఇతి విశ్రుతమ్,
యస్మాత్తు విశ్రుతో వేద స్త్వయైషోఽధ్యయతో మమ. ౩౧

తస్మా త్స విశ్రవా నామ భవిష్యతి న సంశయః,
ఏవ ముక్తా తు సా దేవీ ప్రహృష్టేనాఽన్తరాత్మనా. ౩౨

అచిరేణైవ కాలేనాఽసూతా విశ్రవసం సుతమ్,
త్రిలోకేషు చ విఖ్యాతం యశోధర్మసమన్వితమ్. ౩౩

శ్రుతిమాం త్సమదర్శీ చ వ్రతాచారరత స్తథా,
పితేవ తపసా యుక్తో హ్యభవ ద్విశ్రవా మునిః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.

(ఉభయో రితి.) ఉభయోరపి మాతుః పితుశ్చేత్యర్థః. అధ్యయతః అధీయానస్యేత్యర్థః వేదో విశ్రుతః గర్భహేతురితి శేషః. ౩౧—౩౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ తృతీయ స్సర్గః.

అథ పుత్రః పులస్త్యస్య విశ్రవా మునిపుంగవః,
అచిరేణైవ కాలేన పితేవ తపసి స్థితః. ౧

సత్యవాం చ్ఛీలవాం చ్ఛాంత స్స్వాధ్యాయనిరత శ్శుచిః,
సర్వభోగే ష్వసంసక్తో నిత్యం ధర్మపరాయణః. ౨

జ్ఞాత్వా తస్య తు తద్వృత్తం భరద్వాజో మహామునిః,
దదౌ విశ్రవసే భార్యాం స్వసుతాం దేవవర్ణినీమ్. ౩

ప్రతిగృహ్య తు ధర్మేణ భరద్వాజసుతాం తదా,
ప్రజాన్వేషికయా బుద్ధ్యా శ్రేయో హ్యస్య విచింతయన్. ౪

ముదా పరమయా యుక్తో విశ్రవా మునిపుంగవః,
స తస్యాం వీర్యసంపన్న మపత్యం పరమాద్భుతమ్. ౫

జనయామాస ధర్మజ్ఞ స్సర్వై ర్బ్రహ్మగుణై ర్యుతమ్,
తస్మిన్ జాతే తు సంహృష్ట స్సంబభూవ పితామహః. ౬

అథ తృతీయ స్సర్గః.

(జ్ఞాత్వేతి.) తస్య తద్వృత్తం విశ్రవస స్తాదృశం చరిత్ర మిత్యర్థః. దేవవర్ణినీం దేవ సమానరూపామ్. ౧—౩

(ప్రతిగృహ్యేత్యాది.) శ్లోకపంచక మేకం వాక్యం. సర్వై ర్బ్రహ్మగుణైః శమదమాదిభి రిత్యర్థః. పితామహః వైశ్రవణపితామహః. పులస్త్య ఇత్యర్థః. ప్రజా మన్విచ్ఛతీతి ప్రజాన్వేషికా "ప్రత్యయస్థా" దితీత్వం అస్య విశ్రవస స్తస్మిన్ పుత్రే జాతే తుష్టో బభూవ. శ్రేయస్కరీం ధనేశత్వ

(విశ్రవసో మునివరాత్కుబేరోత్పత్తిః)

దృష్ట్వా శ్రేయస్కరీం బుద్ధిం ధనాధ్యక్షో భవిష్యతి,
నామ తస్యాఽకరో త్ప్రీత స్సార్ధం దేవర్షిభి స్తదా. ౭

యస్మా ద్విశ్రవసోఽపత్యం సాదృశ్యా ద్విశ్రవా ఇవ,
తస్మా ద్వైశ్రవణో నామ భవిష్య త్యేష విశ్రుతః. ౮

స తు వైశ్రవణ స్తత్ర తపోవనగత స్తదా,
అవర్ధతాహుతిహుతో మహాతేజా యథాఽనలః. ౯

తస్యాఽఽశ్రమపదస్థస్య బుద్ధి ర్జజ్ఞే మహాత్మనః,
చరిష్యే పరమం ధర్మం ధర్మో హి పరమా గతిః. ౧౦

స తు వర్షసహస్రాణి తప స్తప్త్వా మహావనే,
యన్త్రితో నియమై రుగ్రై శ్చకార సుమహ త్తపః. ౧౧

పూర్ణే వర్షసహస్రాంతే తం తం విధి మకల్పయత్,
జలాశీ మారుతాహారో నిరాహార స్తథైవ చ. ౧౨

ఏవం వర్షసహస్రాణి జగ్ము స్తాన్యేకవర్షవత్.
అథ ప్రీతో మహాతేజా స్సేంద్రై స్సురగణై స్సహ. ౧౩

రూపశ్రేయఃప్రాప్తిహేతుభూతాం, జన్మలగ్నపర్యాలోచనయా కాలాంతరే ధనాధ్యక్ష నామకో భవిష్యతీతి నిశ్చిత్య తత్కాలే విశ్రవసోపత్యత్వాత్ వైశ్రవణ ఇతి విశ్రుతో భవిష్యతీతి నామ చ చకార. "విశ్రవసో విశ్రవణం" ఇతి విశ్రవణాదేశః. ౭—౧౦

(స త్వితి.) నియమేన యంత్రితః సంజాతబంధనః. ౧౧

(పూర్ణ ఇతి.) తం తం విధిం. విధి మేవాహ (జలాశీత్యాది.) ౧౨-౧౩

గత్వా తస్యాఽఽశ్రమపదం బ్రహ్మేదం వాక్య మబ్రవీత్,
పరితుష్టోఽస్మి తే వత్స కర్మణాఽనేన సువ్రత. ౧౪

వరం వృణీష్వ భద్రం తే వరార్హ స్త్వం మహామతే, ౧౪½

అథాఽబ్రవీ ద్వైశ్రవణః పితామహ ముపస్థితమ్.
భగవన్ లోకపాలత్వ మిచ్ఛేయం విత్తరక్షణమ్. ౧౫½

అథాబ్రవీ ద్వైశ్రవణం పరితుష్టేన చేతసా.
బ్రహ్మా సురగణై స్సార్ధం బాఢ మిత్యేవ హృష్టవత్,
అహం వై లోకపాలానాం చతుర్థం స్రష్టు ముద్యతః. ౧౬

యమేన్ద్రవరుణానాం చ పదం యత్తవ చేప్సితమ్,
తద్గచ్ఛ త్వం హి ధర్మజ్ఞ నిధీశత్వ మవాప్నుహి.
శక్రాంబుపయమానాం చ చతుర్థ స్త్వం భవిష్యసి, ౧౭½

ఏత చ్చ పుష్పకం నామ విమానం సూర్యసన్నిభమ్.
ప్రతిగృహ్ణీష్వ యానార్థం త్రిదశై స్సమతాం వ్రజ, ౧౮½

స్వస్తి తేఽస్తు గమిష్యామ స్సర్వ ఏవ యథాగతమ్.
కృతకృత్యా వయం తాత దత్వా తవ వరద్వయమ్.
ఇత్యుక్త్వా స గతో బ్రహ్మా స్వస్థానం త్రిదశై స్సహ. ౨౧

గతేషు బ్రహ్మపూర్వేషు దేవేష్వఽథ నభస్థలమ్,
వనే స పితరం ప్రాహ ప్రాంజలిః ప్రయతాత్మవాన్. ౨౨

(అథేతి.) విత్తరక్షణం అశేషనిధిపతిత్వమ్. ౧౪-౧౬

(యమేతి.) యదీప్సితం త ద్గచ్ఛ, నిధీశత్వ మవాప్నుహి. ౧౭½

(ఏతచ్చేతి.) (త్రిదశై స్సమతా మితి.) న తు ఋషిపుత్రవ ద్వర్తస్వేత్యర్థః. ౧౮½-౨౨

(స్వపితృనియోగేన రాక్షసాధిష్ఠితపూర్వలంకాయాం స్వజనై స్సహ నివాసః)

నివాసనం న మే దేవో విదధే స ప్రజాపతిః, ౨౨॥

భగవ౯ లబ్ధవానస్మి వర మిష్టం పితామహాత్,
తం పశ్య భగవ౯ కించి న్నివాసం సాధు మే ప్రభో, ౨౩॥

న చ పీడా భవేద్యత్ర ప్రాణినో యస్య కస్యచిత్.
ఏవ ముక్త స్తు పుత్రేణ విశ్రవా మునిపుంగవః, ౨౪॥

వచనం ప్రాహ ధర్మజ్ఞ శ్శ్రూయతా మితి సత్తమః,
దక్షిణస్యోదధే స్తీరే త్రికూటో నామ పర్వతః, ౨౫॥

తస్యాఽగ్రే తు విశాలా సా మహేంద్రస్య పురీ యథా.
లంకా నామ పురీ రమ్యా నిర్మితా విశ్వకర్మణా, ౨౬॥

రాక్షసానాం నివాసార్థం యథేంద్ర స్యామరావతీ.
తత్ర త్వం వస భద్రం తే లంకాయాం నాత్ర సంశయః, ౨౭॥

హేమప్రాకారపరిఘా యంత్రశస్త్రసమావృతా.
రమణీయా పురీ సా హి రుక్మవైడూర్యతోరణా, ౨౮॥

రాక్షసై స్సా పరిత్యక్తా పురా విష్ణుభయార్దితైః.
శూన్యా రక్షోగణై స్సర్వై రసాతలతలం గతైః, ౨౯॥

శూన్యా సంప్రతి లంకా సా ప్రభు స్తస్యా న విద్యతే. ౩౦

స త్వం తత్ర నివాసాయ గచ్ఛ పుత్ర యథాసుఖమ్,
నిర్దోష స్తత్ర తే వాసో న బాధా తత్ర కస్యచిత్. ౩౧

(**హేమేతి.**) యంత్రరూపై శ్శస్త్రై స్సమావృతా. ౨౮-౩౧

ఏత చ్ఛ్రుత్వా స ధర్మాత్మా ధర్మిష్ఠవచనం పితుః,
నివాసయామాస తదా లంకాం పర్వతమూర్ధని.
నైరృతానాం సహస్రై స్తు హృష్టైః ప్రముదితైస్సహ, ౩౨

అచిరేణైవ కాలేన సంపూర్ణా తస్య శాసనాత్. ౩౩

స తు తత్రాఽవస త్ప్రీతో ధర్మాత్మా నైరృతర్షభః,
సముద్రపరిఘాయాం తు లంకాయాం విశ్రవాత్మజః. ౩౪

కాలే కాలేతు ధర్మాత్మా పుష్పకేణ ధనేశ్వరః,
అభ్యాగచ్ఛ ద్వినీతాత్మా పితరం మాతరం చ హి. ౩౫

స దేవగంధర్వగణై రభిష్టుతః తథాఽప్సరోనృత్యవిభూషితాలయః,
గభస్తిభి స్సూర్య ఇవావభాసయన్ పితు స్సమీపం ప్రయయౌ స విత్తపః. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, తృతీయస్సర్గః,

(ఏతదితి.) ప్రముదితై స్సహ నివాసయామాసేతి యోజనా. ౩౨

(అచిరేణేతి.) సంపూర్ణా ధనధాన్యాది సర్వైశ్వర్య పూర్ణేత్యర్థః. ౩౩-౩౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
తృతీయ స్సర్గః.

అథ చతుర్థ స్సర్గః.

శ్రుత్వాఽగస్త్యేరితం వాక్యం రామో విస్మయ మాగతః,
కథ మాసీ త్తు లంకాయాం సంభవో రక్షసాం పురా. ౧

తత శ్శిరః కంపయిత్వా త్రేతాగ్నిసమవిగ్రహమ్,
త మగస్త్యం ముహు ర్దృష్ట్వా స్మయమానోఽభ్యభాషత ౨

భగవ న్పూర్వ మప్యేషా లంకాఽఽసీ త్పిశితాశినామ్,
శ్రుత్వేదం భగవద్వాక్యం జాతో మే విస్మయః పరః. ౩

పులస్త్యవంశా దుద్భూతా రాక్షసా ఇతి న శ్శ్రుతమ్,
ఇదానీ మన్యత శ్చాపి సంభవః కీర్తిత స్త్వయా. ౪

రావణా త్కుంభకర్ణాచ్చ ప్రహస్తా ద్వికటా దపి,
రావణస్య చ పుత్రేభ్యః కిన్ను తే బలవత్తరాః. ౫

అథ చతుర్థ స్సర్గః

(శ్రుత్వేత్యాది.) లంకాయాం. ధనదాధిష్ఠానాత్ పూర్వమపి రక్షసాం సంభవః, అపఃస్థానాది సంభవ ఇతి యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్వా విస్మయ మాగత ఇత్యన్వయః. ౧

(తత ఇత్యాది.) తతో ముహు శ్శిరః కంపయిత్వా. విస్మయమాన స్సన్. అగస్త్యం దృష్ట్వాఽభ్యభాషత. ౨

(భగవన్నితి.) పూర్వం రావణకుబేరయోః పూర్వ మపి లంకా పిశితాశినామాసీ దావాస ఆసీ దితీదానీ ముక్తం శ్రుత్వా మమ విస్మయో జనితః. ౩

కుతో విస్మయ ఇత్యాశంక్య విరుద్ధశ్రవణా దిత్యాహ (పులస్త్యేతి.) నః అస్మాభిః. పూజా యాం బహువచనం. శ్రుతం కర్ణాకర్ణికయేతి శేషః. ౪—౫

క ఏషాం పూర్వకో బ్రహ్మన్ కి న్నామా చ బలోత్కటః,
అపరాధం చ కం ప్రాప్య విష్ణునా ద్రావితాః కథమ్. ౬

ఏతద్విస్తరత స్సర్వం కథయస్వ మమాఽనఘ,
కౌతూహల మిదం మహ్యం నుదభాను ర్యథా తమః. ౭

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సంస్కారాలంకృతం శుభమ్.
ఈషద్విస్మయమాన స్త మగస్త్యః ప్రాహ రాఘవమ్. ౮

ప్రజాపతిః పురా సృష్ట్వా హ్యాప స్సలిలసంభవః,
తాసాం గోపాయనే సత్త్వా నసృజ త్పద్మసంభవః. ౯

తే సత్త్వా స్సత్త్వకర్తారం వినీతవ దుపస్థితాః.
కిం కుర్మ ఇతి భాషంతః క్షుత్పిపాసాభయార్దితాః. ౧౦

ప్రజాపతి స్తు తాన్యాహ సత్త్వాని ప్రహసన్నివ,
ఆభాష్య వాచా యత్నేన రక్షధ్వ మితి మానదః. ౧౧

(రాఘవస్యేతి,) సంస్కారేతి పదవాక్యార్థజసంస్కారేతి యావత్. (ఈషద్విస్మయమాన ఇతి.) సర్వజ్ఞో ప్యజానన్నివ పృచ్ఛతీతి విస్మితమ్. ౭—౮

(ప్రజాపతి రితి.) సలిలసంభవః పద్మసంభవః. సలిలే పద్మసంభవః ఇత్యర్థః. ప్రజాపతిః బ్రహ్మా. అప రంతే. అప స్సృష్ట్వా భూమే రధ స్థితా స్సముద్రరూపిణీ స్సృష్ట్వా రాత్ర్యవసానే తత్రైవ సలిలే,విష్ణునాభికమలే, వర్తమానః ప్రజాపతిః తాసా మపాం గోపాయనే, రక్షణనిమిత్తం, సత్త్వాన్ జంతూన్, అసృజత్. పుంలిగత్వ మార్షమ్. ౯

(త ఇతి.) తాని సత్త్వాని. కిం కుర్మః కిం కరవామేతి. భాషంతః, క్షుత్పిపాసాభయార్దితా స్సంతః. సత్త్వకర్తారం, స్వస్రష్టారం వినీతవదుపస్థితాః. ౧౦

(ప్రజాపతి స్త్వితి.) ప్రహసన్నివ భయార్దిత స్వప్రజావిషయదయావశాత్ ప్రహసన్నిత్యర్థః. మానదః బహుమానదః. భయనివృత్తిమనుగృహ్ణన్నిత్యర్థః. హే సత్త్వానీతి వాచా ఆభాష్య సంబోధ్య. రక్షధ్వం యత్నేన రక్షధ్వ మిమా అప ఇతి. ౧౧

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి రాక్షసకులమూలభూత హేతివంశకథనారంభః)

రక్షామేతి చ తత్రాఽన్యే జక్షామ ఇతి చాపరే,
భుంక్షితా భుంక్షితై రుక్త స్తత స్తా నాహ భూతకృత్. ౧౨

రక్షామేతి చ యై రుక్తం రాక్షసా స్తే భవంతు వః,
యక్షామ ఇతి యై రుక్తం యక్షా ఏవ భవంతు వః. ౧౩

తత్ర హేతిః ప్రహేతిశ్చ భ్రాతరౌ రాక్షసాధిపౌ,
మధుకైటభసంకాశౌ బభూవతు రరిందమౌ. ౧౪

ప్రహేతి ర్ధార్మిక స్తత్ర తపోవనగత స్తదా,
హేతిర్దారక్రియార్థే తు పరం యత్న మథాఽకరోత్. ౧౫

స కాలభగినీం కన్యాం భయాం నామ మహాభయామ్,
ఉదావహ దమేయాత్మా స్వయమేవ మహామతిః. ౧౬

తాని సత్త్వాన్యాహ (రక్షామేతి.) తత్ర తేషు సత్త్వేషు మధ్యే. అన్యైః కైశ్చ త్సత్త్వైః, రక్షామేత్యుక్తః. తథాపరై ర్జక్షామే త్యుక్తః. ప్రజాపతిః, ఉభయమపి, లోడుత్తమబహువచనం. 'జక్షభక్షహసనయోః'. కైశ్చి న్నవయం రక్షామ కింతు జక్షామేత్యుక్తః. కైః రక్షామేత్యుక్తం తత్రాహ (భుంక్షితా భుంక్షితే రితి.) అభ్యాసలోపశ్ఛాందసః. అబుభుక్షితైః రక్షామే త్యుక్తం బుభుక్షితై స్తు జక్షామేత్యుక్త మితి క్రమః. ౧౨

(రక్షామేతి.) వః యుష్మాకం మధ్యే. యైః రక్షా మేత్యుక్తం తే రాక్షసా భవంతు. యై ర్జక్షామేత్యుక్తం తే యక్షా భవంతు. వర్ణవ్యత్యయ ఆర్షః. ౧౩—౧౪

(ప్రహేతి రితి.) తత్ర రాక్షసేషు (తపోవనగత ఇతి.) విరక్తో భూత్వేతి శేషః. ౧౫

(స ఇతి.) కాలో యమః. (స్వయమేవేతి) ప్రార్థనాం గత్వేత్యర్థః. అస్యైవ వివరణం (దారక్రియార్థ ఇత్యాది.) ౧౬

స తస్యాం జనయామాస హేతీ రాక్షసపుంగవః,
పుత్రం పుత్రవతాం శ్రేష్ఠో విద్యుత్కేశ ఇతి శ్రుతమ్. ౧౭

విద్యుత్కేశో హేతిపుత్ర స్స దీప్తార్కసమప్రభః,
వ్యవర్ధత మహాతేజా స్తోయమధ్య ఇవాఽంబుదః. ౧౮

స యదా యౌవనం భద్ర మనుప్రాప్తో నిశాచరః,
తతో దారక్రియాం తస్య కర్తుం వ్యవసితః పితా. ౧౯

సంధ్యాయా స్తనయాం సోఽథ సంధ్యాతుల్యాం ప్రభావతః,
వరయామాస పుత్రార్థం హేతీ రాక్షసపుంగవః. ౨౦

అవశ్య మేవ దాతవ్యా పరస్మై సేతి సంధ్యయా.
చింతయిత్వా సుతా దత్తా విద్యుత్కేశాయ రాఘవ. ౨౧

సంధ్యాయా స్తనయాం లబ్ధ్వా విద్యుత్కేశో నిశాచరః,
రమతే స తయా సార్ధం పౌలోమ్యా మఘవానివ. ౨౨

కేనచి త్త్వథ కాలేన రామ సాలకటంకటా.
విద్యుత్కేశా ద్గర్భమాప ఘనరాజీ రివార్ణవాత్. ౨౩

తత స్సా రాక్షసీ గర్భం ఘనగర్భసమప్రభమ్,
ప్రసూతా మందరం గత్వా గంగా గర్భ మివాగ్నిజమ్. ౨౪

(విద్యుత్కేశ ఇతి) తోయం మధ్యే యస్య స తోయమధ్యః. ౧౭-౧౮

(స ఇతి.) పితా హేతిః. ౧౯-౨౩

(తత ఇతి.) ప్రసూతా ప్రసూతవతీ, (అగ్నిజం గర్భమితి.) అగ్నినా విసృష్టం మాహేశ్వరం గర్భ మిత్యర్థః. ఘనగర్భోఽశనిః. ౨౪

(సుకేశోత్పత్తిః తస్మై పార్వతీపరమేశ్వరాభ్యాం వరప్రదానమ్)

త ముత్సృజ్య తు సా గర్భం విద్యుత్కేశరతార్థినీ,
రేమే తు సార్ధం పతినా విస్మృత్య సుత మాత్మజమ్. ౨౫

ఉత్సృష్ట స్తు తదా గర్భో ఘనశబ్దసమస్వనః,
తయోత్సృష్ట స్స తు శిశు శ్శరదర్కసమద్యుతిః.
నిధాయాస్యే స్వయం ముష్టిం రురోద శనకై స్తదా, ౨౬॥

తతో వృషభ మాస్థాయ పార్వత్యా సహిత శ్శివః.
వాయుమార్గేణ గచ్ఛన్వై శుశ్రావ రుదితస్వనమ్, ౨౭॥

అపశ్య దుమయా సార్ధం రుదంతం రాక్షసాత్మజమ్.
కారుణ్యభావా త్పార్వత్యా భవ స్త్రిపురసూదనః, ౨౮॥

తం రాక్షసాత్మజం చక్రే మాతు రేవ వయ స్సమమ్.
అమరం చైవ తం కృత్వా మహాదేవోఽక్షరోఽవ్యయః, ౨౯॥

పుర మాకాశగం ప్రాదా త్పార్వత్యా ప్రియకామ్యయా.
ఉమయాఽపి వరో దత్తో రాక్షసానాం నృపాత్మజ, ౩౦॥

సద్యోపలబ్ధి ర్గర్భస్య ప్రసూతి స్సద్య ఏవ చ.
సద్య ఏవ వయః ప్రాప్తి ర్మాతు రేవ వయ స్సమమ్, ౩౧॥

(అపశ్యదితి.) కారుణ్యేన సహితః భావ శ్చిత్తం కారుణ్యభావః, తస్మాత్. ౨౫—౨౮॥

(త మితి.) అక్షరోఽవ్యయ ఇతి షడ్భావరాహిత్యోపలక్షణం. పార్వత్యా ప్రేరిత ఇతి శేషః. ఇద మేవ దర్శయతి వక్ష్యమాణ (ప్రియకామ్యయేతి.) ౨౯-౩౦॥

(సద్య ఇతి.) సద్యోపలబ్ధి రిత్యార్ష స్సంధిః. మాతు రేవ వయస్సమం వయఃప్రాప్తి రితి యోజనా. ౩౧॥

తత స్సుకేశో వరదానగర్విత శ్శ్రియం ప్రభోః ప్రాప్య హరస్య పార్శ్వతః.
చచార సర్వత్ర మహా న్మహామతిః ఖగం పురం ప్రాప్య పురందరో యథా. ౩౨॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుర్థ స్సర్గః.

అథ పంచమ స్సర్గః.

సుకేశం ధార్మికం దృష్ట్వా వరలబ్ధం చ రాక్షసమ్,
గ్రామణీ ర్నామ గంధర్వో విశ్వావసుసమప్రభః. ౧

తస్య దేవవతీ నామ ద్వితీయా శ్రీ రివాత్మజా,
త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతా రూపయౌవనశాలినీ. ౨

తాం సుకేశాయ ధర్మాత్మా దదౌ రక్షఃశ్రియం యథా.
వరదానకృతైశ్వర్యం సా తం ప్రాప్య పతిం ప్రియమ్.
ఆసీ ద్దేవవతీ తుష్టా ధనం ప్రాప్యేవ నిర్ధనః. ౩॥

(తత ఇతి.) సుకేశ ఇత్యనువాదాదేవ తన్నామకరణం సిద్ధమ్. ఖగం ఆకాశగమ్. ౩౨॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుర్థస్సర్గః.

అథ పఞ్చమస్సర్గః.

(సుకేశ మిత్యాది.) సార్ధద్వయం. వరలబ్ధం లబ్ధవరం. గంధర్వ ఆసీత్. స తం సుకేశం దృష్ట్వా తస్మై సుకేశాయ దదా విత్యన్వయః, రక్షశ్శ్రియం రాక్షసశ్శ్రియమ్. ౧–౩॥

(సుకేశా న్మాల్యవా న్సుమాలీ మాలీచేతి త్రయాణాం రాక్షసానా ముత్పత్తిః)

స తయా సహ సంయుక్తో రరాజ రజనీచరః.
అంజనా దభినిష్క్రాంతః కరేణ్వేవ మహాగజః, ౪॥

దేవవత్యాం సుకేశ స్తు జనయామాస రాఘవ. ౫

త్రీ న్పుత్రా న్జనయామాస త్రేతాగ్నిసమవిగ్రహాన్,
మాల్యవంతం సుమాలిం చ మాలిం చ బలినాం వరమ్. ౬

త్రీన్ త్రినేత్రసమాన్ పుత్రా న్రాక్షసాన్ రాక్షసాధిపః, ౬॥

త్రయో లోకా ఇవాఽవ్యగ్రాః స్థితా స్త్రయ ఇవాఽగ్నయః.
త్రయో మంత్రా ఇవాత్యుగ్రా స్త్రయో ఘోరా ఇవామయాః, ౭॥

త్రయ స్సుకేశస్య సుతా స్త్రేతాగ్నిసమతేజసః.
వివృద్ధి మగమం స్తత్ర వ్యాధయోపేక్షితా ఇవ, ౮॥

వరప్రాప్తం పితు స్తే తు జ్ఞాత్వైశ్వరతపోబలాత్.
తప స్తప్తుం గతా మేరుం భ్రాతరః కృతనిశ్చయాః, ౯॥

ప్రగృహ్య నియమాన్ ఘోరాన్ రాక్షసాన్ నృపసత్తమ.
విచేరు స్తే తపో ఘోరం సర్వభూతభయావహమ్, ౧౦॥

(స ఇతి.) అంజనా దంజనాఖ్యగజాత్. అభిష్క్రాంతః ఉత్పన్నః. మహాగజః కరేణ్వేవ రరాజ. ౫—౬॥

(త్రయో లోకా ఇత్యాది.) శ్లోకద్వయం. త్రయో మంత్రాః, ఉత్సాహప్రభుమంత్రశక్తయః, త్రయో వేదా వా, త్రయ ఆమయాః, వాతపిత్తశ్లేష్మరూపాః, త్రేతాగ్నిసమవర్చస ఇతి తేజోతిశయ ఉక్తః. పూర్వసాహిత్యప్రఖ్యానాత్, వ్యాధయోపేక్షితా ఇతి సంధిరార్షః. ౭॥ .౧౨॥

సత్యార్జవశమోపేతైః తపోభి ర్భువి దుర్లభైః.
సంతాపయంత స్త్రీన్ లోకాన్ సదేవాసురమానుషాన్, ౧౧॥

తతో విభు శ్చతుర్వక్త్రో విమానవర మాస్థితః.
సుకేశపుత్రా నామంత్ర్య వరదోస్మీ త్యభాషత, ౧౨॥

బ్రహ్మాణం వరదం జ్ఞాత్వా సేంద్రై ర్దేవగణై ర్వృతమ్.
ఊచుః ప్రాంజలయ స్సర్వే వేపమానా ఇవ ద్రుమాః, ౧౩॥

తపసాఽఽరాధితో దేవ యది నో దిశసే వరమ్.
అజేయా శ్శత్రుహంతార స్తథైవ చిరజీవినః, ౧౪॥

ప్రభవిష్ణో భవామేతి పరస్పర మనువ్రతాః. ౧౫

ఏవం భవిష్యతీ త్యుక్త్వా సుకేశతనయాన్ విభుః,
స యయౌ బ్రహ్మలోకాయ బ్రహ్మా బ్రాహ్మణవత్సలః. ౧౬

వరం లబ్ధ్వా తు తే సర్వే రామ రాత్రిచరా స్తదా,
సురాసురాన్ ప్రబాధంతే వరదానసునిర్భయాః. ౧౭

తై ర్వధ్యమానా స్త్రిదశా స్సర్షిసంఘా స్సచారణాః,
త్రాతారం నాధిగచ్ఛంతి నిరయస్థా యథా నరాః. ౧౮

అథ తే విశ్వకర్మాణం శిల్పినాం వర మవ్యయమ్,
ఊచు స్సమేత్య సంహృష్టా రాక్షసా రఘుసత్తమ. ౧౯

(తప సేతి.) ప్రభవిష్ణవః, యణార్షః, అనువ్రతాః, అనురక్తాశ్చ భవామే త్యనుకర్షః. ౧౫

(ఏవ మితి.) బ్రహ్మలోకాయ బ్రహ్మలోకం గంతుం. తుమర్థా త్యాదినా చతుర్థీ. ౧౬—౨౨॥

(తేషాం రాక్షసానాం విశ్వకర్మవచనా ల్లంకాయాం నివాసః)

ఓజ స్తేజోబలవతాం మహతా మాత్మతేజసా,
గృహకర్తా భవానేవ దేవానాం హృదయేప్సితమ్.
అస్మాక మపి తావ త్త్వం గృహం కురు మహామతే, ౨౦॥

హిమవంత ముపాశ్రిత్య మేరుం మందరమేవ వా.
మహేశ్వరగృహప్రఖ్యం గృహం నః క్రియతాం మహత్, ౨౧॥

విశ్వకర్మా తత స్తేషాం రాక్షసానాం మహాభుజః.
నివాసం కథయామాస శక్రస్యేవాఽమరావతీ, ౨౨॥

దక్షిణస్యోదధే స్తీరే త్రికూటో నామ పర్వతః.
సువేల ఇతి చాప్యన్యో ద్వితీయ స్తత్ర సత్తమాః, ౨౩॥

శిఖరే తస్య శైలస్య మధ్యమేంబుదసన్నిభే.
శకునై రపి దుష్ప్రాపే టంకచ్ఛిన్నచతుర్దిశి. ౨౪॥

త్రింశద్యోజనవిస్తీర్ణా శతయోజన మాయతా.
స్వర్ణప్రాకారసంవీతా హేమతోరణసంవృతా, ౨౫॥

మయా లంకేతి నగరీ శక్రాజ్ఞప్తేన నిర్మితా.
తస్యాం వసత దుర్ధర్షా యూయం రాక్షసపుంగవాః, ౨౬॥

అమరావతీం సమాసాద్య సేంద్రా ఇవ దివౌకసః.
లంకాదుర్గం సమాసాద్య రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతాః.
భవిష్యథ దురాధర్షా శ్శత్రూణాం శత్రుసూదనాః. ౨౭

(దక్షిణస్యేత్యాది.) సార్ధత్రయం. అంబుదసన్నిభే మేఘసమానరూపే మధ్యమే శిఖరే, శకునై రపి దుష్ప్రాప ఇత్యత్ర హేతుః (టంకచ్ఛిన్నచతుర్దిశీతి.) ౨౩॥—౨౬॥

(అమరావతీ మితి.) అమరావతీం సమాసాద్యేతి పదవశా దక్షరాధిక్యం. ౨౭

విశ్వకర్మవచ శ్శ్రుత్వా తత స్తే రాక్షసోత్తమాః,
సహస్రానుచరా భూత్వా గత్వా తా మవస న్పురీమ్. ౨౯

దృఢప్రాకారపరిఘాం హైమై ర్గృహశతై ర్వృతామ్,
లంకా మవాప్య తే హృష్టా న్యవస న్రజనీచరాః. ౩౦

ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు యథాకామం చ రాఘవ,
నర్మదా నామ గంధర్వీ బభూవ రఘునందన. ౩౧

తస్యాః కన్యాత్రయం హ్యాసీ ద్ధీ శ్రీ కీర్తి సమద్యుతి,
జ్యేష్ఠక్రమేణ సా తేషాం రాక్షసానా మరాక్షసీ. ౩౨

కన్యా స్తాః ప్రదదౌ హృష్టా పూర్ణచంద్రనిభాననాః,
త్రయాణాం రాక్షసేంద్రాణాం తిస్రో గంధర్వకన్యకాః. ౩౩

దత్తా మాత్రా మహాభాగా నక్షత్రే భగదైవతే,
కృతదారా స్తు తే రామ సుకేశతనయా స్తదా. ౩౪

చిక్రీడు స్సహ భార్యాభి రప్సరోభి రివాఽమరాః,
తతో మాల్యవతో భార్యా సుందరీ నామ సుందరీ. ౩౫

స తస్యాం జనయామాస యదపత్యం నిబోధ తత్,
వజ్రముష్టి ర్విరూపాక్షో దుర్ముఖ శ్చైవ రాక్షసః. ౩౬

సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోప శ్చ మత్తోన్మత్తౌ తథైవ చ,
అనలా చాభవ త్కన్యా సుందర్యాం రామ సుందరీ. ౩౭

సుమాలినోఽపి భార్యాసీ త్పూర్ణచంద్రనిభాననా,
నామ్నా కేతుమతీ నామ ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీ. ౩౮

(విశ్వకర్మేతి.) సహస్ర మనేకే అనుచరా ఏషాం తే సహస్రానుచరాః. ౨౯—౩౧

(తస్యా ఇతి.) అరాక్షసీ రాక్షసజాతివ్యతిరిక్తా. ౩౨

(కన్యా ఇతి.) భగదైవతనక్షత్ర ముత్తరఫల్గునీ. ౩౩—౩౮

(తైః నిజకళత్రేషు బహురాక్షరక్షోపత్యసముత్పాదనమ్)

సుమాలీ జనయామాస యదపత్యం నిశాచరః,
కేతుమత్యాం మహారాజ తన్నిబోధానుపూర్వశః. ౩౯

ప్రహస్తోఽకంపనశ్చైవ వికటః కాలకార్ముకః,
ధూమ్రాక్ష శ్చైవ దండశ్చ సుపార్శ్వశ్చ మహాబలః. ౪౦

సంహ్రాదిః ప్రఘసశ్చైవ భాసకర్ణశ్చ రాక్షసః,
రాకా పుష్పోత్కటా చైవ కైకసీ చ శుచిస్మితా.
కుంభీనసీ చ ఇత్యేతే సుమాలేః ప్రసవా స్మృతాః, ౪౧

మాలే స్తు వసుధా నామ గంధర్వీ రూపశాలినీ.
భార్యాసీ త్పద్మపత్రాక్షీ స్వక్షీ యక్షీవరోపమా, ౪౨

సుమాలే రనుజ స్తస్యాం జనయామాస యత్ప్రభో.
అపత్యం కథ్యమానం తు మయా త్వం శృణు రాఘవ, ౪౩

అనిలశ్చానలశ్చైవ హర స్సంపాతి రేవ చ.
ఏతే విభీషణాఽమాత్యా మాలేయా స్తు నిశాచరాః, ౪౪

తత స్తు తే రాక్షసపుంగవా స్త్రయో నిశాచరైః పుత్రశతైశ్చ సంవృతాః.
సురాన్ సహేంద్రా నృషినాగయక్షాన్ బబాధిరే తాన్ బహువీర్యదర్పితాః, ౪౫

జగద్భ్రమంతోఽనిలవ ద్దురాసదా రణేషు మృత్యుప్రతిమానతేజసః.
వరప్రదానాదపి గర్వితా భృశం క్రతుక్రియాణాం ప్రశమంకరా స్సదా, ౪౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచమ స్సర్గః,

(అనిల ఇతి.) (మాలేయా ఇతి.) ఇతశ్చేతి థక్. ౩౯—౪౫

(జగదితి.) ప్రశమంకరా ఇత్యార్షః ఖచ్. ౪౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచమస్సర్గః.

అథ షష్ఠ స్సర్గః.

తై ర్వధ్యమానా దేవాశ్చ ఋషయశ్చ తపోధనాః,
భయార్తా శ్శరణం జగ్ము ర్దేవదేవం మహేశ్వరమ్. ౧

జగత్సృష్ట్యంతకర్తార మజ మవ్యక్తరూపిణమ్,
ఆధారం సర్వలోకానా మారాధ్యం పరమం గురుమ్. ౨

తే సమేత్య తు కామారిం త్రిపురారిం త్రిలోచనమ్.
ఊచుః ప్రాంజలయో దేవా భయగద్గదభాషిణః. ౩

సుకేశపుత్రై ర్భగవన్ పితామహవరోద్ధతైః,
ప్రజాధ్యక్ష ప్రజా స్సర్వా బాధ్యంతే రిపుబాధనైః. ౪

శరణ్యా న్యశరణ్యాని హ్యాశ్రయాణి కృతాని నః,
స్వర్గాచ్చ దేవాన్ ప్రచ్యావ్య సర్వే క్రీడంతి దేవవత్. ౫

అహం విష్ణు రహం రుద్రో బ్రహ్మాహం దేవరా డహమ్,
అహం యమ శ్చ వరుణ శ్చంద్రోహం రవి రప్యహమ్. ౬

ఇతి మాలీ సుమాలీ చ మాల్యవాంశ్చైవ రాక్షసాః,
బాధంతే సమరోద్ధర్షా యే చ తేషాం పురస్సరాః. ౭

తన్నో దేవ భయార్తానా మభయం దాతు మర్హసి, ౭½

అథ షష్ఠ స్సర్గః.

(తై రిత్యాది) శరణ్యాని శరణార్హాణి దేవపిత్రతిథిపశుపక్ష్యాది రక్షణార్హాణి. ౧—౬

(ఇ తీతి.) సమరే ఉద్ధర్షో యేషాం తే సమరోద్ధర్షాః. ౭—౭½

(రాక్షసభయనివృత్త్యర్థం సురాదిభిః ప్రార్థితేన రుద్రేణ తాన్ నారాయణశరణీకరణాయ చోదనమ్)

అశివం వపు రాస్థాయ జహి వై దేవకంటకాన్. ౮

ఇత్యుక్త స్తు సురై స్సర్వైః కపర్దీ నీలలోహితః,
సుకేశం ప్రతి సాపేక్షః ప్రాహ దేవగణాన్ ప్రభుః. ౯

అహం తా న్న హనిష్యామి మయాఽవధ్యా హి తేఽసురాః,
కింతు మంత్రం ప్రదాస్యామి యో వై తా న్నిహనిష్యతి. ౧౦

ఏతమేవ సముద్యోగం పురస్కృత్య మహర్షయః,
గచ్ఛధ్వం శరణం విష్ణుం హనిష్యతి స తాన్ ప్రభుః. ౧౧

తత స్తు జయశబ్దేన ప్రతినంద్య మహేశ్వరమ్,
విష్ణో స్సమీప మాజగ్ము ర్నిశాచరభయార్దితాః. ౧౨

శంఖచక్రధరం దేవం ప్రణమ్య బహుమాన్య చ,
ఊచు స్సంభ్రాంతవ ద్వాక్యం సుకేశతనయాన్ ప్రతి. ౧౩

సుకేశతనయై ర్దేవ త్రిభి స్త్రేతాగ్నిసన్నిభైః,
ఆక్రమ్య వరదానేన స్థానా న్యపహృతాని నః. ౧౪

(అశివ మితి.) అశివ మసౌమ్యం క్రూర మిత్యర్థః. ౮

(ఇత్యుక్త ఇతి.) (సుకేశం ప్రతి సాపేక్ష ఇతి.) సుకేశస్య స్వాశ్రితత్వా త్తత్పుత్రవధానౌచిత్య మాశంక్యేత్యర్థః. ౯

ప్రథమం రుద్రసమీపగమనం కృతోయ మనర్థ ఇతి ద్యోతయితు మాహ (అహ మితి.) మంత్ర ముపాయమ్. ౧౦

(ఏత మితి.) (ఏత మేవ సముద్యోగ మితి.) న తు కాలాంతరీయ మిత్యర్థః. ప్రభుర్మమాపి ప్రభుః. ౧౧—౧౨

(శంఖేతి.) సంభ్రాంతవత్ సంభ్రాంతా స్సంతః. ౧౩—౧౪

లంకా నామ పురీ దుర్గా త్రికూటశిఖరే స్థితా,
తత్ర స్థితాః ప్రబాధంతే సర్వా న్నః క్షణదాచరాః. ౧౫

స త్వ మస్మద్ధితార్థాయ జహి తా న్మధుసూదన,
శరణం త్వాం వయం ప్రాప్తా గతిర్భవ సురేశ్వర. ౧౬

చక్రకృత్తాస్యకమలాన్ నివేదయ యమాయ వై,
భయేష్వభయదోఽస్మాకం నాన్యోఽస్తి భవతా వినా. ౧౭

రాక్షసాన్ సమరే దుష్టాన్ సానుబంధా న్మదోద్ధతాన్,
నుద త్వ న్నో భయం దేవ నీహార మివ భాస్కరః. ౧౮

ఇత్యేవం దైవతై రుక్తం దేవదేవో జనార్దనః,
అభయం భయదోఽరీణాం దత్వా దేవా నువాచ హ. ౧౯

సుకేశం రాక్షసం జానే ఈశానవరదర్పితమ్,
తాం శ్చాస్య తనయాన్ జానే యేషాం జ్యేష్ఠ స్స మాల్యవాన్. ౨౦

తా నహం సమతిక్రాంతమర్యాదాన్ రాక్షసాధమాన్,
నిహనిష్యామి సంక్రుద్ధ స్సురా భవత విజ్వరాః. ౨౧

ఇత్యుక్తా స్తే సురా స్సర్వే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా,
యథా వాసం యయు ర్హృష్టాః ప్రశంసంతో జనార్దనమ్. ౨౨

విబుధానాం సముద్యోగం మాల్యవాం స్తు నిశాచరః,
శ్రుత్వా తౌ భ్రాతరౌ వీరా విదం వచన మబ్రవీత్. ౨౩

(రాక్షసా నితి.) సానుబంధా స్సానుచరాః. ౧౫-౨౩

(దేవగణవిధ్వంసనాయ భ్రాతృభ్యాం సహ యుద్ధాయ గమనమ్)

అమరా ఋషయ శ్చైవ సంగమ్య కిల శంకరమ్,
అస్మద్వధం పరీప్సంత ఇదం వచన మబ్రువన్. ౨౪

సుకేశతనయా దేవ వరదానబలోద్ధతాః,
బాధంతేఽస్మా న్సముద్దృప్తా ఘోరరూపాః పదే పదే. ౨౫

రాక్షసై రభిభూతా స్మ న శక్తా స్మ ప్రజాపతే,
స్వేషు సద్మసు సంస్థాతుం భయా త్తేషాం దురాత్మనామ్. ౨౬

తదస్మాకం హితార్థాయ జహి తాంశ్చ త్రిలోచన,
రాక్షసాన్ హుంకృతేనైవ దహ ప్రదహతాంవర. ౨౭

ఇత్యేవం త్రిదశై రుక్తో నిశమ్యాంధకసూదనః,
శిరః కరం చ ధున్వాన ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౨౮

అవధ్యా మమ తే దేవా స్సుకేశతనయా రణే,
మంత్రం తు వః ప్రదాస్యామి య స్తా న్వై నిహనిష్యతి. ౨౯

యోఽసౌ చక్రగదాపాణిః పీతవాసా జనార్దనః,
హరి ర్నారాయణ శ్శ్రీమాన్ శరణం తం ప్రపద్యథ. ౩౦

హరా దవాప్య తే మంత్రం కామారి మభివాద్య చ,
నారాయణాలయం ప్రాప్య తస్మై సర్వం న్యవేదయన్. ౩౧

(సుకేశేతి.) పదే పదే, ప్రతిక్షణ మిత్యర్థః. ౨౪—౨౭

(ఇత్యేతీతి.) శిరః కరం చ, ధున్వాన ఇతి సురోక్తస్యాసహ్యతాద్యోతనమ్. ౨౮

(అవధ్యా ఇతి.) అవధ్యత్వే హేతుః (సుకేశతనయా ఇతి.) ౨౯—౩౧

తతో నారాయణేనోక్తా దేవా ఇంద్రపురోగమాః,
సురారీం స్తాన్ హనిష్యామి సురా భవత విజ్వరాః. ౩౨

దేవానాం భయభీతానాం హరిణా రాక్షసర్షభౌ,
ప్రతిజ్ఞాతో వధోఽస్మాకం చింత్యతాం యదిహ క్షమమ్. ౩౩

హిరణ్యకశిపోర్మృత్యు రన్యేషాం చ సురద్విషామ్,
నముచిః కాలనేమిశ్చ సంహ్రాదో వీరసత్తమః. ౩౪

రాధేయో బహుమాయీ చ లోకపాలోఽథ ధార్మికః,
యమలార్జునౌ చ హార్దిక్య శ్శుంభశ్చైవ నిశుంభకః. ౩౫

అసురా దానవా శ్చైవ సత్త్వవంతో మహాబలాః,
సర్వే సమర మాసాద్య న శ్రూయంతేఽపరాజితాః. ౩౬

సర్వైః క్రతుశతై రిష్టం సర్వే మాయావిద స్తథా,
సర్వే సర్వాస్త్రకుశలా స్సర్వే శత్రుభయంకరాః. ౩౭

నారాయణేన నిహతా శ్శతశోఽథ సహస్రశః,
ఏత జ్జ్ఞాత్వా తు సర్వేషాం క్షమం కర్తు మిహార్హథ. ౩౮

తత స్సుమాలీ మాలీ చ శ్రుత్వా మాల్యవతో వచః,
ఊచతు ర్భ్రాతరం జ్యేష్ఠం భగాంశావివ వాసవమ్. ౩౯

స్వధీతం దత్త మిష్టం చాప్యైశ్వర్యం పరిపాలితమ్,
ఆయు ర్నిరామయం ప్రాప్తం సుధర్మః ప్రాపితః పథి. ౪౦

దేవసాగరమక్షోభ్యం శస్త్రై స్సమవగాహ్య చ,
జితా ద్విషో హ్యప్రతిమా స్తన్నో మృత్యుకృతం భయమ్. ౪౧

(తత ఇతి.) భగాంశా వివ. భగః, పూర్వఫల్గునీనక్షత్రదేవతా. తదంశ అర్యమా, ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రదేవతా. ౩౯–౪౧

(దేవగణవిధ్వంసనాయ భ్రాతృభ్యాం సహ యుద్ధాయ గమనమ్)

నారాయణ శ్చ రుద్ర శ్చ శక్రశ్చాపి యమ స్తథా,
అస్మాకం ప్రముఖే స్థాతుం సర్వే బిభ్యతి సర్వదా. ౪౨

విష్ణో ర్ద్వేషస్య నాస్త్యేవ కారణం రాక్షసేశ్వర,
దేవానా మేవ దోషేణ విష్ణోః ప్రచలితం మనః. ౪౩

తస్మాదద్యైవ సహితా స్సర్వేఽన్యోన్యసమావృతాః,
దేవానేవ జిఘాంసామ ఏభ్యో దోష స్సముత్థితః. ౪౪

ఏవం సంమంత్ర్య బలిన స్సర్వే సైన్యసమావృతాః,
ఉద్యోగం ఘోషయిత్వా తు సర్వే నైరృతపుంగవాః. ౪౫

యుద్ధాయ నిర్యయుః క్రుద్ధా జృంభవృత్రాదయో యథా, ౪౫½

ఇతి తే రామ సంమంత్ర్య సర్వోద్యోగేన రాక్షసాః,
యుద్ధాయ నిర్యయు స్సర్వే మహాకాయా మహాబలాః, ౪౬½

స్యందనై ర్వారణైశ్చైవ హయైశ్చ కరిభి స్తథా.
ఖరై ర్గోభీ రథోష్ట్రైశ్చ శింశుమారై ర్భుజంగమైః. ౪౭½

మకరైః కచ్ఛపై ర్మీనై ర్విహంగై ర్గరుడోపమైః.
సింహై ర్వ్యాఘ్రై ర్వరాహై శ్చ సృమరై శ్చమరైరపి, ౪౮½

త్యక్త్వా లంకాం గతా స్సర్వే రాక్షసా బలగర్వితాః.
ప్రయాతా దేవలోకాయ యోద్ధుం దైవతశత్రవః, ౪౯½

(విష్ణో రితి.) విష్ణో ర్ద్వేషస్య కారణం నాస్తీతి అస్మాభి స్తదపకారాకరణాదితి భావః. ౪౩

(తస్మా దితి.) (జిఘాంసామ ఇతి.) స్వార్థే సన్నార్షః. ౪౪ ౪౫½

వాహనా న్యాహ (స్యందనై రిత్యాదినా.) సృమరై ర్గవయైః. ౪౬½ ౪౮½

లంకావిపర్యయం దృష్ట్వా యాని లంకాలయాన్యథ.
భూతాని భయదర్శీని విమనస్కాని సర్వశః, ౫౦½

రథోత్తమై రూహ్యమానా శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౫౧

ప్రయాతా రాక్షసా స్తూర్ణం దేవలోకం ప్రయత్నతః,
రక్షసా మేవ మార్గేణ దైవతాన్యపచక్రముః. ౫౨

భౌమా శ్చైవాంతరిక్షా శ్చ కాలాజ్ఞప్తా భయావహాః,
ఉత్పాతా రాక్షసేంద్రాణా మభావాయ సముత్థితాః. ౫౩

అస్థీని మేఘా వవృషు రుష్ణం శోణిత మేవ చ,
వేలాం సముద్రా శ్చోత్క్రాంతా శ్చేలు శ్చాప్యథ భూధరాః. ౫౪

అట్టహాసా న్విముంచంతో ఘననాదసమస్వనాః,
వాశ్యంత శ్చ శివా స్తత్ర దారుణం ఘోరదర్శనాః. ౫౫

సంపతంత్యథ భూతాని దృశ్యంతే చ యథాక్రమమ్,
గృధ్రచక్రం మహ చ్చాత్ర ప్రజ్వాలోద్గారిభి ర్ముఖైః. ౫౬

రక్షోగణ స్యోపరిష్టా త్పరిభ్రమతి కాలవత్,
కపోతా రక్తపాదాశ్చ శారికా విద్రుతా యయుః. ౫౭

కాకా వాశ్యంతి తత్రైవ బిడాలా వై ద్విపాదయః, ౫౮½

(లంకేతి.) లంకావిపర్యయం లంకావినాశం దృష్ట్వా. యాని లంకాలయాని భూతాని తత్రత్యాని దైవతాని విమనస్కాన్యాసన్నితి శేషః. ౫౦½

(ప్రయాతా ఇతి.) రక్షసాం మార్గేణ తద్యాత్రయా సహైవాపచక్రముః. ౫౧—౫౨

(భౌమా శ్చేతి.) కాలాజ్ఞప్తాః కాలప్రేరితాః. ౫౩—౫౮½

(సుపర్ణారూఢేన శ్రీనారాయణేన సహ రాక్షసానాం యుద్ధారంభః)

ఉత్పాతాం స్తా ననాదృత్య రాక్షసా బలగర్వితాః.
యాంత్యేవ న నివర్తంతే మృత్యుపాశావపాశితాః. ౫౮॥

మాల్యవాం శ్చ సుమాలీ చ మాలీ చ సుమహాబలాః.
పురస్సరా రాక్షసానాం జ్వలితా ఇవ పావకాః. ౫౯॥

మాల్యవంతం చ తే సర్వే మాల్యవంత మివాఽచలమ్.
నిశాచరా హ్యాశ్రయంతి ధాతార మివ దేవతాః, ౬౦॥

తద్బలం రాక్షసేంద్రాణాం మహాభ్రఘననాదితమ్.
జయేప్సయా దేవలోకం యయౌ మాలివశే స్థితమ్, ౬౧॥

రాక్షసానాం సముద్యోగం తం తు నారాయణః ప్రభుః.
దేవదూతా దుపశ్రుత్య చక్రే యుద్ధే తదా మనః, ౬౨॥

స సజ్జాయుధతూణీరో వైనతేయోపరి స్థితః.
ఆసాద్య కవచం దివ్యం సహస్రార్కసమద్యుతి, ౬౩॥

ఆబధ్య శరసంపూర్ణే ఇషుధీ విమలే తదా.
శ్రోణిసూత్రం చ ఖడ్గం చ విమలం కమలేక్షణః, ౬౪॥

శంఖచక్రగదాశార్ఙ్గఖడ్గాఖ్యప్రవరాయుధాన్.
సుపర్ణం గిరిసంకాశం వైనతేయ మథాస్థితః, ౬౫॥

రాక్షసానా మభావాయ యయౌ తూర్ణతరం ప్రభుః. ౬౬

(ఉత్పాతా నితి.) మృత్యుపాశావపాశితాః. సంజాతబంధనాః. ౫౮॥—౫౯॥

(మాల్యవా నితి.) మాల్యవంతం పర్వతమ్. ౬౦॥—౬౬

సుపర్ణపృష్ఠే స బభౌ శ్యామః పీతాంబరో హరిః,
కాంచనస్య గిరే శ్శృంగే స తటి త్తోయదో యథా.

స సిద్ధదేవర్షిమహోరగై శ్చ గంధర్వయక్షై రుపగీయమానః,
సమాససాదాఽసురసైన్యశత్రు శ్చక్రాఽసిశార్ఙ్గాయుధశంఖపాణిః. ౨౮

సుపర్ణపక్షానిలనున్నపక్షం భ్రమత్పతాకం ప్రవికీర్ణశస్త్రమ్,
జజ్వాల తద్రాక్షసరాజసైన్యం చలోపలం నీల మివాచలేంద్రః. ౨౯

తత శ్శరై శ్శోణితమాంసరూషితై ర్యుగాంతవైశ్వానరతుల్యవిగ్రహైః,
నిశాచరా స్సంపరివార్య మాధవం వరాయుధై ర్నిర్బిభిదు స్సహస్రశః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షష్ఠ స్సర్గః.

అథ సప్తమ స్సర్గః.

నారాయణగిరిం తే తు గర్జంతో రాక్షసాంబుదాః,
అర్దయంతోఽస్త్రవర్షేణవర్షేణేవాఽద్రి మంబుదాః. ౧

శ్యామావదాత స్తై ర్విష్ణు ర్నీలై ర్నక్తంచరోత్తమైః,
వృతోఽంజనగిరీవాసీ ద్వర్షమాణైః పయోధరైః. ౨

(సుపర్ణేతి.) నున్నపక్షం క్షోభితబలమ్. చలోపల మితి బహువ్రీహిః. ౨౭—౨౮

(తత ఇతి.) విగ్రహః ఆకారః. ౨౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, షష్ఠ స్సర్గః.

అథ సప్తమ స్సర్గః

(శ్యామేతి.) శ్యామస్సన్నవదాతః, శుభ్ర శ్శ్యామావదాతనిర్మల ఇత్యర్థః. అంజనగిరీవేతి విభక్తిలోప శ్ఛాందసః. ౧—౨

(శ్రీనారాయణేన రాక్షససేనాసంహరణపూర్వకం మాలివధః)

శలభా ఇవ కేదారం మశకా ఇవ పావకమ్,
యథాఽమృతఘటం దంశా మకరా ఇవ చార్ణవమ్. ౩

తథా రక్షోధను ర్ముక్తా వజ్రానిలమనోజవాః,
హరిం విశంతి స్మ శరా లోకా ఇవ విపర్యయే. ౪

స్యందనై స్స్యందనగతా గజై శ్చ గజపృష్ఠగాః,
అశ్వారోహా స్తథాశ్వైశ్చ పాదాతా శ్చాంబరే స్థితాః. ౫

రాక్షసేంద్రా గిరినిభా శ్శరై శ్శక్త్యృష్టితోమరైః,
నిరుచ్ఛ్వాసం హరిం చక్రుః ప్రాణాయామా ఇవ ద్విజమ్. ౬

నిశాచరై స్తాడ్యమానో మీనై రివ మహోదధిః,
శార్ఙ్గ మాయమ్య దుర్ధర్షో రాక్షసేభ్యోఽసృజ చ్ఛరాన్. ౭

శరైః పూర్ణాయతోత్సృష్టై ర్వజ్రకల్పై ర్మనోజవైః,
చిచ్ఛేద విష్ణు ర్నిశితై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౮

విద్రావ్య శరవర్షేణ వర్షం వాయు రివోత్థితమ్,
పాంచజన్యం మహాశంఖం ప్రదధ్మౌ పురుషోత్తమః. ౯

(శలభా ఇతి.) అమృతఘటం మధుఘటం. దంశాః వనమక్షికాః. (తథేతి.) వజ్రాః, వజ్రధారా ఇవ స్థితాః, అనిలమనోజవాశ్చ. విపర్యయే సంహారకాలే. హరిం లోకాః ప్రజా ఇవ. ౪

(స్యందనై రితి.) ౫

(రాక్షసేంద్రా ఇతి.) హరిం నిరుచ్ఛ్వాసం చక్రుః. ఉచ్ఛ్వాసానవసరవంతం కృతవంతః. ౬

(శరై రితి.) పూర్ణాయతతయా ఉత్సృష్టైః వజ్రవక్త్రైః వజ్రమివాఽకుంఠం వక్త్రం యేషాం తైః. ౮—౯

సోంబుజో హరిణా ధ్మాత స్సర్వప్రాణేన శంఖరాట్,
రరాస భీమనిర్హ్రాద స్త్రైలోక్యం వ్యథయన్నివ. ౧౦

శంఖరాజరవస్సోఽథ త్రాసయామాస రాక్షసాన్,
మృగరాజ ఇవాఽరణ్యే సమదా నివ కుంజరాన్. ౧౧

న శేకు రశ్వా స్సంస్థాతుం విమదాః కుంజరాఽభవన్,
స్యందనేభ్య శ్చ్యుతా వీరా శ్శంఖరావితదుర్బలాః. ౧౨

శార్ఙ్గచాపవినిర్ముక్తా వజ్రతుల్యాననా శ్శరాః,
విదార్య తాని రక్షాంసి సుపుంఖా వివిశుః క్షితిమ్. ౧౩

భిద్యమానా శ్శరై స్సంఖ్యే నారాయణకరచ్యుతైః,
నిపేతూ రాక్షసా భూమౌ శైలా వజ్రహతా ఇవ. ౧౪

వ్రణాని పరగాత్రేభ్యో విష్ణుచక్రకృతాని వై.
అసృక్క్షరంతి ధారాభి స్స్వర్ణధారా ఇవాఽచలాః. ౧౫

శంఖరాజరవ శ్చాపి శార్ఙ్గచాపరవ స్తథా,
రాక్షసానాం రవాం శ్చాపి గ్రసతే వైష్ణవో రవః. ౧౬

తేషాం శిరోధరాన్ ధూతాం చ్ఛరధ్వజధనూంషి చ,
రథాన్ పతాకాం స్తూణీరాం శ్చిచ్ఛేద స హరి శ్శరైః. ౧౭

సూర్యాదివ కరా ఘోరా వార్యోఘా ఇవ సాగరాత్,
పర్వతాదివ నాగేంద్రా ధారౌఘా ఇవ చాఽంబుదాత్. ౧౮

(స ఇతి.) అంబుజః శంఖః సర్వప్రాణేన సర్వబలేన, ధ్మాతః ఆధ్మానితః. ౧౦–౧౧

(న శేకు రితి.) కుంజరాభవ న్నిత్యార్ష స్సంధిః, భవన్నితి వా ఛేదః. శంఖరావితేన, శంఖధ్వనినా. స్వార్థే ణిః. ౧౨

(శ్రీనారాయణేన రాక్షససేనాసంహరణపూర్వకం మాలివధః)

తథా శార్ఙ్గవినిర్ముక్తా శ్శరా నారాయణేరితాః,
నిర్ధావంతీషవ స్తూర్ణం శతశోఽథ సహస్రశః. ౧౯

శరభేణ యథా సింహా స్సింహేన ద్విరదా యథా,
ద్విరదేన యథా వ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రేణ ద్వీపినో యథా. ౨౦

ద్వీపినేవ యథా శ్వాన శ్శునా మార్జారకా యథా,
మార్జారేణ యథా సర్పా స్సర్పేణ చ యథాఽఽఖవః. ౨౧

తథా తే రాక్షసా స్సర్వే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా,
ద్రవంతి ద్రావితా శ్చాన్యే శాయితా శ్చ మహీతలే. ౨౨

రాక్షసానాం సహస్రాణి నిహత్య మధుసూదనః,
వారిజం పూరయామాస తోయదం సురరాడివ. ౨౩

నారాయణశరత్రస్తం శంఖనాదసువిహ్వలమ్,
యయౌ లంకా మభిముఖం ప్రభగ్నం రాక్షసం బలమ్. ౨౪

ప్రభగ్నే రాక్షసబలే నారాయణశరాహతే,
సుమాలీ శరవర్షేణ నివవార రణే హరిమ్. ౨౫

స తు తం ఛాదయామాస నీహారమివ భాస్కరః,
రాక్షసా స్సత్త్వసంపన్నాః పునర్ధైర్యం సమాదధుః. ౨౬

(తథేతి.) శార్ఙ్గవినిర్ముక్తా ఇత్యేత ద్వివృణోతి (నిర్ధావంతీతి.) ద్వీపినః క్షుద్రవ్యాఘ్రాః. ౨౦

(ద్వీపి నేతి.) ఆఖవో మూషికాః. ౨౧—౨౨

(రాక్షసానా మితి.) సురరాడితి ఇంద్రస్య మేఘనియంతృత్వా త్తథోక్తమ్. ౨౩

(నారాయణేతి.) రాక్షసం రక్షస్సంబంధి. ౨౪—౨౮

అథ సోఽభ్యపతద్రోషా ద్రాక్షసో బలదర్పితః,
మహానాదం ప్రకుర్వాణో రాక్షసాన్ జీవయన్నివ. ౨౭

ఉత్క్షిప్య లంబాభరణం ధున్వన్ కరమివ ద్విపః,
రరాస రాక్షసో హర్షా త్స తటి త్తోయదో యథా. ౨౮

సుమాలే ర్నర్దత స్తస్య శిరో జ్వలితకుండలమ్,
చిచ్ఛేద యంతు రశ్వాశ్చ భ్రాంతా స్తస్య తు రక్షసః. ౨౯

తై రశ్వై ర్భ్రామ్యతే భ్రాంతై స్సుమాలీ రాక్షసేశ్వరః,
ఇంద్రియాశ్వైః పరిభ్రాంతై ర్ధృతిహీనో యథా నరః. ౩౦

తతో విష్ణుం మహాబాహుం ప్రాపతంతం రణాజిరే,
హృతే సుమాలే రశ్వై శ్చ రథే విష్ణురథం ప్రతి.
మాలీ చాఽభ్యద్రవ ద్యుక్తః ప్రగృహ్య సశరం ధనుః. ౩౧

మాలే ర్ధను శ్చ్యుతా బాణాః కార్తస్వరవిభూషితాః.
వివిశు ర్హరి మాసాద్య క్రౌంచం పత్రరథా ఇవ, ౩౨

అర్ద్యమాన శ్శరై స్సోఽథ మాలిముక్తై స్సహస్రశః.
చుక్షుభే న రణే విష్ణు ర్జితేంద్రియ ఇవాధిభిః, ౩౩

అథ మౌర్వీస్వనం శ్రుత్వా భగవాన్ భూతభావనః.
మాలినం ప్రతి బాణౌఘాన్ ససర్జాఽరినిషూదనః, ౩౪

(సుమాలే రితి.) యంతు స్సారథేః. భ్రాంతాః నష్టసారథికత్వాదనవస్థితగతికా ఇత్యర్థః. ౨౯

(తై రితి.) ఇంద్రియార్థై రశ్వైః ధృతిహీనో నరః యథాతథా. సుమాలీ బభ్రామేత్యర్థః. ౩౦

(అథేతి.) మౌర్వీస్వనం శ్రుత్వేత్యనేన మాలిశరస్యాచ్ఛిన్నగతి ర్గమ్యతే. ౩౪

(మాలివధః)

తే మాలిదేహ మాసాద్య వజ్రవిద్యుత్ప్రభా శ్శరాః.
పిబంతి రుధిరం తస్య నాగా ఇవ సుధారసమ్, ౩౫

మాలినం విముఖం కృత్వా శంఖచక్రగదాధరః.
మాలిమౌళిం ధ్వజం చాపం వాజిన శ్చాప్యపాతయత్, ౩౬

విరథ స్తు గదాం గృహ్యా మాలీ నక్తంచరోత్తమః.
ఆపుప్లువే గదాపాణి ర్గిర్యగ్రాదివ కేసరీ. ౩౭

గదయా గరుడేశాన మీశాన మివ చాంతకః.
లలాటదేశేఽభ్యహన ద్వజ్రేణేంద్రో యథాఽచలమ్, ౩౮

గదయాఽభిహత స్తేన మాలినా గరుడో భృశమ్.
రణా త్పరాఙ్ముఖం దేవం కృతవాన్ వేదనాతురః, ౩౯

పరాఙ్ముఖే కృతే దేవే మాలినా గరుడేన వై.
ఉదతిష్ఠ న్మహాం చ్ఛబ్దో రక్షసా మభినర్దతామ్, ౪౦

రక్షసాం రవతాం రావం శ్రుత్వా హరిహయానుజః. ౪౧

తిర్యగాస్థాయ సంక్రుద్ధః పక్షీశే భగవాన్ హరిః,
పరాఙ్ముఖోప్యుత్ససర్జ మాలే శ్చక్రం జిఘాంసయా. ౪౨

(త ఇతి.) నాగా స్సర్పాః, సుధారసం అమృతం గరుడానీతమ్. ౩౫

(మాలిన మితి.) మాలిమౌళిం మాలిమకుటమ్. ౩౬—౩౭

(గద యేతి.) గరుడాః పక్షిణః తదీశానం వైనతేయమ్. ౩౮--౪౦

(రక్షసా మితి.) హరిహయానుజః, ఇంద్రానుజః. ౪౧—౪౨

తత్సూర్యమండలాభాసం స్వభాసా భాసయ న్నభః,
కాలచక్రనిభం చక్రం మాలే శ్శీర్ష మపాతయత్. ౪౩

తచ్ఛిరో రాక్షసేంద్రస్య చక్రకృత్తం విభీషణమ్,
పపాత రుధిరోద్గారి పురా రాహుశిరో యథా. ౪౪

తత స్సురై స్ససంహృష్టై స్సర్వప్రాణసమీరితః,
సింహనాదరవో న్ముక్త స్సాధు దేవేతి వాదిభిః. ౪౫

మాలినం నిహతం దృష్ట్వా సుమాలీ మాల్యవానపి,
సబలౌ శోకసంతప్తౌ లంకామేవ ప్రధావితౌ. ౪౬

గరుడస్తు సమాశ్వస్త స్సన్నివృత్య యథా పురా,
రాక్షసాన్ ద్రావయామాస పక్షవాతేన కోపితః. ౪౭

చక్రకృత్తాస్యకమలా గదాసంచూర్ణితోరసః,
లాంగలగ్లపితగ్రీవా ముసలై ర్భిన్నమస్తకాః, ౪౮

కేచిచ్చైవాసినా చ్ఛిన్నా స్తథాన్యే శరపీడితాః,
నిపేతు రంబరా త్తూర్ణం రాక్షసా స్సాగరాంభసి. ౪౯

నారాయణో బాణవరాశనీభి ర్విదారయామాస ధనుఃప్రముక్తైః,
నక్తంచరా న్ముక్తవిధూతకేశాన్ యథాఽశనీభి స్సతటి న్మహాభ్రః. ౫౦

(తత ఇతి) సర్వప్రాణసమీరితః సర్వబలేన ప్రవర్తితః. ౪౭—౪౯

(నారాయణ ఇతి.) అశనిభిరితి ఆర్షో దీర్ఘః. ౫౦

(నారాయణేన బహురాక్షససేనాసంహరణమ్)

భిన్నాతపత్రం పతమాన మస్త్రం శరై రపధ్వస్తవినీతవేషమ్,
వినిస్సుతాంత్రం భయలోలనేత్రం బలం తదున్మత్తతరం బభూవ ౨౧

సింహార్దితానా మివ కుంజరాణాం నిశాచరాణాం సహకుంజరాణామ్,
రవాశ్చ వేగాశ్చ సమం బభూవుః పురాణసింహేన విమర్దితానామ్. ౨౨

తే వార్యమాణా హరిబాణజాలై స్స్వబాణజాలాని సముత్సృజంతః,
ధావంతి నక్తంచరకాలమేఘా వాయుప్రభిన్నా ఇవ కాలమేఘాః. ౨౩

చక్రప్రహారై ర్వినికృత్తశీర్షా స్సంచూర్ణితాంగాశ్చ గదాప్రహారైః,
అసిప్రహారై ర్ద్వివిధా విభిన్నాః పతంతి శైలా ఇవ రాక్షసేంద్రాః. ౨౪

విలంబమానై ర్మణిహారకుండలై ర్నిశాచరై ర్నీలబలాహకోపమైః,
నిపాత్యమానై ర్దదృశే నిరంతరం నిపాత్యమానై రివ నీలపర్వతైః. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తమస్సర్గః.

(భిన్నాతపత్ర మితి.) ఉన్మత్తతరం అతిశయేన విస్మృతస్వపరవివేకమ్. ౨౧

(సింహార్దితానా మితి.) పురాణసింహేన నరసింహేన. ౨౨

(త ఇతి.) సముత్సృజంత స్త్యక్తవంతః. ౨౩

(చక్రప్రహారై రితి.) ద్వివిధయా ద్విప్రకారేణ విభిన్నాః, ఖండితా ఇత్యర్థః. ౨౪—౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః.

అథ అష్టమ స్సర్గః.

హన్యమానే బలే తస్మి౯ పద్మనాభేన పృష్ఠతః,
మాల్యవాం త్సన్నివృత్తోఽథ వేలామేత్య ఇవార్ణవః. ౧

సంరక్తనయనః కోపా చ్చల న్మౌళి ర్నిశాచరః,
పద్మనాభ మిదం ప్రాహ వచనం పురుషోత్తమమ్. ౨

నారాయణ న జానీషే క్షాత్రధర్మం పురాతనమ్,
అయుద్ధమనసో భీతా నస్మా౯ హంసి యథేతరః. ౩

పరాఙ్ముఖవధం పాపం యః కరోత్యసురేతరః,
స హంతా న గత స్స్వర్గం లభతే పుణ్యకర్మణామ్. ౪

యుద్ధశ్రద్ధాఽథవా తేఽస్తి శంఖచక్రగదాధర,
అహం స్థితోస్మి పశ్యామి బలం దర్శయ యత్తవ. ౫

మాల్యవంతం స్థితం దృష్ట్వా మాల్యవంత మివాచలమ్,
ఉవాచ రాక్షసేంద్రం తం దేవరాజానుజో బలీ. ౬

యుష్మత్తో భయభీతానాం దేవానాం వై మయాఽభయమ్,
రాక్షసోత్సాదనం దత్తం తదేతదనుపాల్యతే. ౭

అథ అష్టమ స్సర్గః.

(హన్యమాన ఇత్యాది.) పృష్ఠతః అనుదృత్యేతి శేషః. ౧-౨

(నారాయణేతి.) యథేతరః క్షుద్రజన ఇవ. ౩-౫

పరాఙ్ముఖవధోక్తదోష స్స్వప్రతిజ్ఞాపరిపాలనపరస్య నాస్తీ త్యాహ (మాల్యవంత మితి.) ౬-౭

(శ్రీనారాయణేన మాల్యవత్సుమాలినోః పరాజయః)

ప్రాణై రపి ప్రియం కార్యం దేవానాం హి సదా మయా,
సోఽహం వో నిహనిష్యామి రసాతలగతానపి. ౮

దేవదేవం బ్రువాణం తం రక్తాంబురుహలోచనమ్,
శక్త్యా బిభేద సంక్రుద్ధో రాక్షసేంద్రో భుజాంతరే. ౯

మాల్యవ ద్భుజనిర్ముక్తా శక్తి ర్ఘంటాకృతస్వనా.
హరే రురసి బభ్రాజ మేఘస్థేవ శతహ్రదా. ౧౦

తత స్తా మేవ చోత్కృష్య శక్తిం శక్తిధరప్రియః,
మాల్యవంతం సముద్దిశ్య చిక్షేపాఽంబురుహేక్షణః. ౧౧

స్కందోత్సృష్టేవ సా శక్తి ర్గోవిందకరనిస్రుతా.
కాంక్షంతీ రాక్షసం ప్రాయా న్మహేంద్రీవాంజనాచలమ్. ౧౨

సా తస్యోరసి విస్తీర్ణే హారభాసాఽవభాసితే,
అపత ద్రాక్షసేంద్రస్య గిరికూట ఇవాఽశనిః. ౧౩

తయా భిన్నతనుత్రాణః ప్రావిశ ద్విపులం తమః,
మాల్యవాన్ పునరాశ్వస్త స్తస్థౌ గిరి రివాఽచలః. ౧౪

(తత ఇతి.) తామేవ స్వవక్షోలగ్నామేవ, శక్తిధరప్రియః సుబ్రహ్మణ్యప్రియః. మాహేశ్వరార్చనం చింత్యమ్. ౮-౧౨

(సేతి.) హారభాసా ముక్తాహారకాంత్యా. కూటం శృంగమ్. ౧౩

(తయేతి.) తమః మోహః. ౧౪

తతః కార్ష్ణాయసం శూలం కంటకై ర్బహుభిర్వృతమ్,
ప్రగృహ్యాభ్యహన ద్దేవం స్తనయో రంతరే దృఢమ్. ౧౫

తథైవ రణర క్తస్తు ముష్టినా వాసవానుజమ్,
తాడయిత్వా ధనుర్మాత్ర మపక్రాంతో నిశాచరః. ౧౬

తతోఽంబరే మహాంచ్ఛబ్ద స్సాధు స్సాధ్వితి చోదితః,
ఆహత్య రాక్షసో విష్ణుం గరుడం చాప్యతాడయత్. ౧౭

వైనతేయ స్తతః క్రుద్ధః పక్షవాతేన రాక్షసమ్,
వ్యపోహ ద్బలవా న్వాయు శ్శుష్కపర్ణచయం యథా. ౧౮

ద్విజేంద్రపక్షవాతేన ద్రావితం దృశ్య పూర్వజమ్,
సుమాలీ స్వబలై స్సార్ధం లంకా మభిముఖో యయౌ. ౧౯

పక్షవాతబలోద్ధూతో మాల్యవానపి రాక్షసః,
స్వబలేన సమాగమ్య యయౌ లంకాం హ్రియా వృతః. ౨౦

ఏవం తే రాక్షసా స్తేన హరిణా కమలేక్షణ,
బహుశ స్సంయుగే భగ్నా హతప్రవరనాయకాః. ౨౧

(తథేతి.) రణేరక్తః రణప్రియః, ముష్టినా చ తాడయిత్వా, అపక్రాంతః పృష్ఠత ఇతి శేషః. ౧౫—౧౭

(వైనతేయ ఇతి.) వాయు శ్శుష్కపర్ణం యథా వ్యపోహతి, తథా పక్షవాతేన రాక్షసం వ్యపోహత్. ౧౮

(ద్విజేంద్రేతి.) దృశ్య దృష్ట్వా. ౧౯—౨౧

(తాభ్యాం విష్ణుభయాత్ లంకాం త్యక్త్వా స్వజనైస్సహ పాతాళే వాసః)

అశక్నువన్త స్తే విష్ణుం ప్రతియోద్ధుం భయార్దితాః,
త్యక్త్వా లంకాం గతా వస్తుం పాతాళం సహపత్నయః. ౨౨

సుమాలినం సమాసాద్య రాక్షసం రఘుసత్తమ,
స్థితాః ప్రఖ్యాతవీర్యా స్తే వంశే సాలకటంకటే. ౨౩

యే త్వయా నిహతా స్తే తు పౌలస్త్యా నామ రాక్షసాః,
సుమాలీ మాల్యవాన్ మాలీ తేభ్య స్తే బలవత్తరాః. ౨౪

న చాన్యో రాక్షసాన్ హన్తా సురారీన్ దేవకంటకాన్,
ఋతే నారాయణం దేవం శంఖచక్రగదాధరమ్. ౨౫

భవా న్నారాయణో దేవ శ్చతుర్బాహు స్సనాతనః,
రాక్షసాన్ హన్తు ముత్పన్నో హ్యజేయః ప్రభు రవ్యయః, ౨౬

నష్టధర్మవ్యవస్థాతా కాలే కాలే ప్రజాకరః,
ఉత్పద్యతే దస్యువధే శరణాగతవత్సలః. ౨౭

(అశక్నువన్త ఇతి.) సహపత్నయః సస్త్రీకా ఇత్యర్థః, ౨౨

(సుమాలిన మితి.) సాలకటంకటే. సాలకటంకటా మాల్యవదాదీనాం పితామహీ విద్యుత్కేశపత్నీ, తస్యా స్సంబంధీ సాలకటంకటః తస్మిన్ వంశే ప్రఖ్యాతవీర్యాః. వృద్ధాచ్ఛాభావ ఆర్షః. ౨౩

(య ఇతి.) యే పౌలస్త్యా రావణాదయో నిహతా స్తేభ్యః రావణాచ్చ మాల్యవదాదయో బలవత్తరాః. ౨౪

తర్హి కిం మే ప్రాశస్త్యం భవద్భి రుచ్యత ఇతి శంకాయాం తత్రాప్యశస్త్యమపి తవైవేత్యాహ (న చాన్య ఇతి.) రాక్షసాన్ హన్తేతి. స త్వం. ౨౫—౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.

అష్టమస్సర్గః.

ఏషా మయా తవ నరాధిప రాక్షసానా ముత్పత్తి రద్య కథితా సకలా యథావత్,
భూయో నిబోధ రఘుసత్తమ రావణస్య జన్మప్రభావ మతులం ససుతస్య సర్వమ్. ౨౮

చిరా త్సుమాలీ వ్యచర ద్రసాతలం సరాక్షసో విష్ణుభయార్దిత స్తదా,
పుత్రైశ్చ పౌత్రైశ్చ సమన్వితో బలీ తతస్తు లంకా మవస ద్ధనేశ్వరః. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టమ స్సర్గః,

అథ నవమ స్సర్గః.

కస్యచిత్త్వథ కాలస్య సుమాలీ నామ రాక్షసః,
రసాతలా న్మర్త్యలోకం సర్వం వై విచచార హ. ౧

నీలజీమూతసంకాశ స్తప్తకాంచనకుండలః,
కన్యాం దుహితరం గృహ్య వినా పద్మమివ శ్రియమ్. ౨

రాక్షసేంద్ర స్స తు తదా విచర న్వై మహీతలే,
తదాపశ్య త్స గచ్ఛంతం పుష్పకేణ ధనేశ్వరమ్. ౩

గచ్ఛంతం పితరం ద్రష్టుం పులస్త్యతనయం విభుమ్,
తం దృష్ట్వాఽమరసంకాశం స్వచ్ఛందం తపనోపమమ్. ౪

రసాతలం ప్రవిష్ట స్స న్మర్త్యలోకా త్సవిస్మయః,
ఇత్యేవం చింతయామాస రాక్షసానాం మహామతిః. ౫

అథ నవమ స్సర్గః.

(కస్యచిదితి.) వినా పద్మం పద్మం త్యక్త్వా స్థితామ్. ౧—౫

(సుమాలినా నిజకన్యాయాః కైకస్యా విశ్రవ స్సమీపం ప్రతి ప్రేషణమ్)

కిం కృతం శ్రేయ ఇత్యేవం వర్ధేమహి కథం వయమ్,
అథాఽబ్రవీ త్సుతాం రక్షః కైకసీం నామ నామతః. ౬

పుత్రి ప్రదానకాలోఽయం యౌవనం తేఽతివర్తతే,
ప్రత్యాఖ్యానా చ్చ భీతై స్త్వం న వరైః ప్రతిగృహ్యసే. ౭

త్వత్కృతే చ వయం సర్వే యంత్రితా ధర్మబుద్ధయః,
త్వం హి సర్వగుణోపేతా శ్రీస్సాక్షాదివ పుత్రికే. ౮

కన్యాపితృత్వం దుఃఖం హి సర్వేషాం మానకాంక్షిణామ్,
న జ్ఞాయతే చ కః కన్యాం వరయే దితి కన్యకే. ౯

మాతుః కులం పితృకులం యత్ర చైవ ప్రదీయతే,
కులత్రయం సదా కన్యా సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి. ౧౦

(కిం కృతమితి.) రాక్షసానాం శ్రేయః కిం కృతం స్యాత్, కేనోపాయేన కృతం స్యాత్, కథం వయం వర్ధేమహీత్యేవం చింతయామాసేతి యోజనా. ౬

(పుత్రీతి.) ప్రత్యాఖ్యానాత్, భీతై రస్మాభి స్త్వం వరై ర్న ప్రతిగృహ్యసే ప్రతిగ్రహం న ప్రాప్నోషీ త్యర్థః. ౭

(త్వత్కృత ఇతి.) యంత్రితాః కృతప్రయాసాః, ధర్మబుద్ధయః వివాహధర్మనిమిత్త చింతావంతః. ౮

కన్యాపితృత్వస్య దుఃఖత్వ మేవ ప్రదర్శయతి (న జ్ఞాయత ఇతి.) ౯

అథ వరణానంతరమపి విశిష్య దుఃఖహేతుత్వం కన్యాయా ఇత్యాహ (మాతు రితి.) సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతీతి, కథ మస్యా శ్చారిత్రభ్రంశో న భవిష్యతీతి కులత్రయం చింతాకులమేవ సదా భవతీత్యర్థః. ౧౦

సా త్వం మునివరం శ్రేష్ఠం ప్రజాపతికులోద్భవమ్,
భజ విశ్రవసం పుత్రి పౌలస్త్యం వరయ స్వయమ్. ౧౧

ఈదృశా స్తే భవిష్యంతి పుత్రాః పుత్రి న సంశయః,
తేజసా భాస్కరసమో యాదృశోఽయం ధనేశ్వరః. ౧౨

సా తు తద్వచనం శ్రుత్వా కన్యకా పితృగౌరవాత్,
తత్ర గత్వా చ సా తస్థౌ విశ్రవా యత్ర తప్యతే. ౧౩

ఏతస్మిన్నంతరే రామ పులస్త్యతనయో ద్విజః,
అగ్నిహోత్ర ముపాతిష్ఠ చ్చతుర్థ ఇవ పావకః. ౧౪

అవిచింత్య తు తాం వేళాం దారుణాం పితృగౌరవాత్,
ఉపసృత్యాఽగ్రత స్తస్య చరణాఽధోముఖీ స్థితా. ౧౫

విలిఖంతీ ముహు ర్భూమి మంగుష్ఠాగ్రేణ భామినీ,
స తు తాం ప్రేక్ష్య సుశ్రోణీం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్. ౧౬

అబ్రవీ త్పరమోదారో దీప్యమానాం స్వతేజసా,
భద్రే కస్యాఽసి దుహితా కుతో వా త్వ మిహాగతా.
కిం కార్యం కస్య వా హేతో స్తత్త్వతో బ్రూహి శోభనే, ౧౭½

ఏవ ముక్తా తు సా కన్యా కృతాంజలి రథాఽబ్రవీత్.
ఆత్మప్రభావేన మునే జ్ఞాతు మర్హసి మే మతమ్, ౧౮½

(ఏతస్మిన్నితి.) ఉపాతిష్ఠత్, ప్రదోషే అగ్నిహోత్రం కృతవానిత్యర్థః. ౧౧—౧౪

(అవిచింత్యేతి.) పితృగౌరవాత్ పితరి బహుమానాత్, చరణాఽధోముఖీ చరణసమీపాధోముఖీ విలిఖంతీతి చింతానుభావః. ౧౫—౧౬

(అబ్రవీదితి.) కుతః కస్మాద్దేశాత్, కిం కార్యం మయా కర్తవ్యం. కస్య హేతోః, కస్మై ప్రయోజనాయ. ౧౭½

(ఏవ మితి.) మే మతం త్వద్భర్తృకత్వాభిలాషిత్వమ్. ౧౮½

(విశ్రవసా కైకసీం ప్రతి ప్రదోషసమయసమాగమనా ద్ధేతో రాక్షసరూపాపత్యజననోక్తిః)

కింతు మాం విద్ధి బ్రహ్మర్షే శాసనా త్పితు రాగతామ్.
కైకసీ నామ నామ్నాఽహం శేషం త్వం జ్ఞాతు మర్హసి. ౧౯

స తు గత్వా ముని ర్ధ్యానం వాక్యమేత దువాచ హ.
విజ్ఞాతం తే మయా భద్రే కారణం యన్మనోగతమ్, ౨౦

సుతాభిలాషో మత్తస్తే మత్తమాతంగగామిని.
దారుణాయాం తు వేళాయాం యస్మా త్త్వం మా ముపస్థితా, ౨౧

శృణు తస్మా త్సుతాన్ భద్రే యాదృశాన్ జనయిష్యసి.
దారుణాన్ దారుణాకారాన్ దారుణాభిజనప్రియాన్, ౨౨

ప్రసవిష్యసి సుశ్రోణి రాక్షసాన్ క్రూరకర్మణః. ౨౩

సా తు తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రణిపత్యాఽబ్రవీ ద్వచః,
భగవన్నీదృశాన్ పుత్రాం స్త్వత్తోఽహం బ్రహ్మవాదినః. ౨౪

నేచ్ఛామి సుదురాచారాన్ ప్రసాదం కర్తు మర్హసి,
కన్యయా త్వేవ ముక్తస్తు విశ్రవా మునిపుంగవః. ౨౫

తచ్చ వక్తుం లజ్జావశా దనుచితమితి సూచయిత్వా వక్తు ముచిత మాహ (కిం త్వితి.) ౧౯

(స త్వితి.) కారణ మాగమనకారణమ్. ౨౦

తదేవాహ (సుతేతి.) ౨౧

(శృణ్వితి.) దారుణాన్ క్రూరస్వభావాన్, దారుణాకారాన్ క్రూరవేషాన్, దారుణాభిజన ప్రియాన్ దారుణాభిజనే క్రూరబంధౌ రాక్షసరూపే ప్రియం యేషాం తాన్. ౨౨—౨౫

ఉవాచ కైకసీం భూయః పూర్ణేందురివ రోహిణీమ్,
పశ్చిమో య స్తవ సుతో భవిష్యతి శుభాననే. ౨౬

మమ వంశానురూప స్స ధర్మాత్మా చ న సంశయః,
ఏవ ముక్తా తు సా కన్యా రామ కాలేన కేనచిత్. ౨౭

జనయామాస బీభత్సం రక్షోరూపం సుదారుణమ్,
దశగ్రీవం మహాదంష్ట్రం నీలాంజనచయోపమమ్. ౨౮

తామ్రోష్ఠం వింశతిభుజం మహాస్యం దీప్తమూర్ధజమ్,
తస్మిన్ జాతే తు తత్కాలే సజ్వాలకబళా శ్శివాః. ౨౯

క్రవ్యాదా శ్చాపసవ్యాని మండలాని ప్రచక్రముః,
వవర్ష రుధిరం దేవో మేఘాశ్చ ఖరనిస్వనాః. ౩౦

ప్రబభౌ న చ సూర్యో వై మహోల్కా శ్చాపతన్ భువి,
చకంపే జగతీ చైవ వవు ర్వాతా స్సుదారుణాః. ౩౧

అక్షోభ్యః క్షుభిత శ్చైవ సముద్ర స్సరితాంపతిః,
అథ నామాకరో త్తస్య పితామహసమః పితా. ౩౨

దశగ్రీవః ప్రసూతోఽయం దశగ్రీవో భవిష్యతి,
తస్య త్వనంతరం జాతః కుంభకర్ణో మహాబలః. ౩౩

ప్రమాణా ద్యస్య విపులం ప్రమాణం నేహ విద్యతే,
తత శ్శూర్పణఖా నామ సంజజ్ఞే వికృతాననా, ౩౪

(తస్మిన్నితి.) సజ్వాలకబళాః జ్వాలారూపాస్యాంతర్గతకబళాః శివాః, వృద్ధజంబుకాః. ౨౯

(వవర్షేతి.) దేవః పర్జన్యదేవః. ౩౦—౩౨

(తస్య త్వితి.) యస్య ప్రమాణాద్విపులం ప్రమాణం, నేహ విద్యతే నైవాస్తి. ప్రమాణభూతేష్వితి శేషః. ౩౩—౩౪

(కైకసీప్రార్థనాప్రసాదితేన విశ్రవసా ధర్మిష్ఠకనిష్ఠ తనయ జననవిషయకవరప్రదానమ్)

విభీషణశ్చ ధర్మాత్మా కైకస్యాః పశ్చిమ స్సుతః,
తస్మిన్ జాతే మహాసత్త్వే పుష్పవర్షం పపాత హ. ౩౫

నభస్థానే దుందుభయో దేవానాం ప్రాణదం స్తదా,
వాక్యం చైవాంతరిక్షే చ సాధు సాధ్వితి తత్తథా. ౩౬

తౌ తు తత్ర మహారణ్యే వవృధాతే మహౌజసౌ,
కుంభకర్ణదశగ్రీవౌ లోకోద్వేగకరౌ తదా. ౩౭

కుంభకర్ణః ప్రమత్త స్తు మహర్షీన్ ధర్మవత్సలాన్,
త్రైలోక్యం నిత్యాఽసంతుష్టో భక్షయన్ విచచార హ, ౩౮

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నిత్యం ధర్మే వ్యవస్థితః.
స్వాధ్యాయనియతాహార ఉవాస విజితేంద్రియః. ౩౯

అథ వైశ్రవణో దేవ స్తత్ర కాలేన కేనచిత్,
ఆగతః పితరం ద్రష్టుం పుష్పకేణ ధనేశ్వరః. ౪౦

తం దృష్ట్వా కైకసీ తత్ర జ్వలంత మివ తేజసా,
ఆగమ్య రాక్షసీ తత్ర దశగ్రీవ మువాచ హ. ౪౧

పుత్ర వైశ్రవణం పశ్య భ్రాతరం తేజసా వృతమ్,
భ్రాతృభావే సమే చాపి పశ్యాత్మానం త్వ మీదృశమ్. ౪౨

(తా వితి.) తత్ర మహారణ్యే. పితు రాశ్రమారణ్యే. ౩౫—౩౮

(విభీషణ ఇతి.) స్వాధ్యాయం. నియతం. ఆహారః అహరహరితి స్వాధ్యాయనియతాహారః. ౩౯—౪౨

దశగ్రీవ తథా యత్నం కురుష్వాఽమితవిక్రమ,
యథా త్వ మసి మే పుత్ర భవ వైశ్రవణోపమః. ౪౩

మాతు స్త ద్వచనం శ్రుత్వా దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్,
అమర్షమతులం లేభే ప్రతిజ్ఞాం చాకరో త్తదా. ౪౪

సత్యం తే ప్రతిజానామి భ్రాతృతుల్యోధికోఽపి వా,
భవిష్యామ్యోజసా చైవ సంతాపం త్యజ హృద్గతమ్. ౪౫

తత స్తేనైవ కోపేన దశగ్రీవ స్సహానుజః,
చికీర్షు ర్దుష్కరం కర్మ తపసే ధృతమానసః. ౪౬

ప్రాప్స్యామి తపసా కామ మితి కృత్వాఽధ్యవస్య చ,
ఆగచ్ఛదాత్మసిద్ధ్యర్థం గోకర్ణస్యాశ్రమం శుభమ్. ౪౭

స రాక్షస స్తత్ర సహానుజ స్తదా తప శ్చకారాఽతుల ముగ్రవిక్రమః,
అతోషయచ్చాపి పితామహం విభుం దదౌ స తుష్ట శ్చ వరాన్ జయావహాన్. ౪౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, నవమ స్సర్గః.

(పుత్రేతి.) ఆత్మానమీదృశం, కుబేరవద్దివ్యవైభవరహితం దరిద్ర మిత్యర్థః. ౪౩—౪౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, నవమస్సర్గః.

అథ దశమ స్సర్గః.

అథాఽబ్రవీ న్మునిం రామః కథం తే భ్రాతరో వనే,
కీదృశం తు తదా బ్రహ్మం స్తప స్తేపు ర్మహాబలాః. ౧

అగస్త్య స్త్వబ్రవీ త్తత్ర రామం సుప్రీతమానసమ్,
తాం స్తాన్ ధర్మవిధీం స్తత్ర భ్రాతర స్తే సమావిశన్. ౨

కుంభకర్ణ స్తతో యత్తో నిత్యం ధర్మపథే స్థితః,
తతాప గ్రీష్మకాలే తు పంచాగ్నీన్పరిత స్థ్సితః. ౩

మేఘాంబుసిక్తో వర్షాసు వీరాసన మసేవత,
నిత్యం చ శిశిరే కాలే జలమధ్యప్రతిశ్రయః. ౪

ఏవం వర్షసహస్రాణి దశ తస్యాతిచక్రముః,
ధర్మే ప్రయతమానస్య సత్పథే నిష్ఠితస్య చ. ౫

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నిత్యం ధర్మపర శ్శుచిః,
పంచ వర్షసహస్రాణి పాదే నైకేన తస్థివాన్. ౬

సమాప్తే నియమే తస్య ననృతు శ్చాప్సరోగణాః,
పపాత పుష్పవర్షం చ క్షుభితా శ్చాఽపి దేవతాః. ౭

పంచ వర్షసహస్రాణి సూర్యం చైవాన్వవర్తత,
తస్థౌ చోర్ధ్వశిరోబాహు స్స్వాధ్యాయధృతమానసః. ౮

అథ దశమస్సర్గః.

(మేఘేతి.) వీరాసనం నామ వామోరూపరి దక్షిణజంఘాం ప్రతిష్ఠాప్య స్థితిః. ౧_౭

(పంచేతి.) సూర్యం చైవేతి చకారేణ పూర్వవదేకపాదస్థితి స్సముచ్చీయతే. ౮

ఏవం విభీషణస్యాపి స్వర్గస్థస్యేవ నందనే,
దశ వర్షసహస్రాణి గతాని నియతాత్మనః. ౯

దశ వర్షసహస్రాణి నిరాహారో దశాననః,
పూర్ణే వర్షసహస్రే తు శిర శ్చాఽగ్నౌ జుహావ సః. ౧౦

ఏవం వర్ష సహస్రాణి నవ తస్యాతిచక్రముః,
శిరాంసి నవ చాప్యస్య ప్రవిష్టాని హుతాశనమ్. ౧౧

అథ వర్షసహస్రే తు దశమే దశమం శిరః,
ఛేత్తుకామే దశగ్రీవే ప్రాప్త స్తత్ర పితామహః. ౧౨

పితామహ స్తు సుప్రీత స్సార్ధం దేవై రుపస్థితః,
తవ తావ ద్దశగ్రీవ ప్రీతోస్మీ త్యభ్యభాషత. ౧౩

శీఘ్రం వరయ ధర్మజ్ఞ వరో య స్తేఽభికాంక్షితః,
తం తే కామం కరోమ్యద్య న వృథా తే పరిశ్రమః. ౧౪

అథాఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవః ప్రహృష్టేనాఽంతరాత్మనా,
ప్రణమ్య శిరసా దేవం హర్షగద్గదయా గిరా. ౧౫

భగవన్ ప్రాణినాం నిత్యం నాన్యత్ర మరణా ద్భయమ్,
నాస్తి మృత్యుసమ శ్శత్రు రమరత్వ మహం వృణే. ౧౬

ఏవ ముక్త స్తదా బ్రహ్మా దశగ్రీవ మువాచ హ,
నాస్తి సర్వాఽమరత్వం తే వర మన్యం వృణీష్వ మే. ౧౭

ఏవ ముక్తే తదా రామ బ్రహ్మణా లోకకర్తృణా,
దశగ్రీవ ఉవాచేదం కృతాంజలి రథాఽగ్రతః. ౧౮

(ఏవ మితి.) స్వర్గస్థస్య దేవస్య నందన ఇవేత్యనేన తపఃప్రవృత్తిసంతోష ఉక్తః. ౯—౧౮

(దశగ్రీవకుంభకర్ణవిభీషణేభ్యః పితామహవరప్రదానమ్)

సుపర్ణనాగయక్షాణాం దైత్యదానవరక్షసామ్,
అవధ్యోఽహం ప్రజాధ్యక్ష దేవతానాం చ శాశ్వత. ౧౯

న హి చింతా మమాఽన్యేషు ప్రాణిష్వమరపూజిత,
తృణభూతా హి తే మన్యే ప్రాణినో మానుషాదయః. ౨౦

ఏవముక్తస్తు ధర్మాత్మా దశగ్రీవేణ రక్షసా,
ఉవాచ వచనం దేవ స్సహ దేవైః పితామహః. ౨౧

భవిష్యత్యేవ మేతత్తే వచో రాక్షసపుంగవ,
ఏవ ముక్త్వా తు తం రామ దశగ్రీవం పితామహః. ౨౨

శ్రుణు చాపి వరో భూయః ప్రీతస్యేహ శుభో మమ,
హుతాని యాని శీర్షాణి పూర్వ మగ్నౌ త్వయాఽనఘ. ౨౩

పున స్తాని భవిష్యంతి తథైవ తవ రాక్షస.
వితరామీహ తే సౌమ్య వరం చాన్యం దురాసదమ్. ౨౪

ఛందత స్తవ రూపం చ మనసా యద్యథేప్సితమ్,
భవిష్యతి న సందేహో మద్వరా త్తవ రాక్షస. ౨౫

ఏవం పితామహోక్తస్య దశగ్రీవస్య రక్షసః,
అగ్నౌ హుతాని శీర్షాణి పున స్తా న్యుత్థితాని వై. ౨౬

ఏవ ముక్త్వా తు తం రామ దశగ్రీవం పితామహః,
విభీషణ మథోవాచ వాక్యం లోకపితామహః. ౨౭

విభీషణ త్వయా వత్స ధర్మసంహితబుద్ధినా,
పరితుష్టోఽస్మి ధర్మాత్మన్ వరం వరయ సువ్రత. ౨౮

విభీషణస్తు ధర్మాత్మా వచనం ప్రాహ సాంజలిః,
వృత స్సర్వగుణై ర్నిత్యం చన్ద్రమా రశ్మిభి ర్యథా. ౨౯

భగవన్ కృతకృత్యోఽహం యన్మే లోకగురు స్స్వయమ్,
ప్రీతేన యది దాతవ్యో వరో మే శ్రుణు సువ్రత. ౩౦

పర మాపద్గతస్యాపి ధర్మే మమ మతి ర్భవేత్,
అశిక్షితం చ బ్రహ్మాస్త్రం భగవన్ ప్రతిభాతు మే. ౩౧

యా యా మే జాయతే బుద్ధి ర్యేషు యేష్వాశ్రమేషు చ.
సా సా భవతు ధర్మిష్ఠా తం తు ధర్మం చ పాలయే. ౩౨

ఏష మే పరమోదార వరః పరమకో మతః.
న హి ధర్మాభిరక్తానాం లోకే కించన దుర్లభమ్. ౩౩

పునః ప్రజాపతిః ప్రీతో విభీషణ మువాచ హ,
ధర్మిష్ఠ స్త్వం యథా వత్స తథా చైతద్భవిష్యతి. ౩౪

యస్మాద్రాక్షసయోనౌ తే జాతస్యాఽమిత్రనాశన,
నాఽధర్మే జాయతే బుద్ధి రమరత్వం దదామి తే. ౩౫

ఇత్యుక్త్వా కుంభకర్ణాయ వరం దాతు ముపస్థితమ్,
ప్రజాపతిం సురా స్సర్వే వాక్యం ప్రాంజలయోఽబ్రువన్. ౩౬

న తావత్కుంభకర్ణాయ ప్రదాతవ్యో వర స్త్వయా,
జానీషే హి యథా లోకాం స్త్రాసయత్యేష దుర్మతిః. ౩౭

నందనేఽప్సరస స్సప్త మహేంద్రానుచరా దశ.
అనేన భక్షితా బ్రహ్మన్ ఋషయో మానుషా స్తథా. ౩౮

(పర మితి.) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం, బ్రహ్మాస్త్రం బ్రహ్మాస్త్రమంత్రః, పాలయే పాలయేయమ్. ౨౯ — ౩౨

(దశాననకుంభకర్ణవిభీషణేభ్యః పితామహవరప్రదానమ్)

అలబ్ధవరపూర్వేణ యత్కృతం రాక్షసేన తు,
తదేష వరలబ్ధస్స్యా ద్భక్షయే ద్భువనత్రయమ్, ౩౯

వరవ్యాజేన మోహోఽస్మై దీయతా మమితప్రభ,
లోకానాం స్వస్తిచైవం స్యా ద్భవే దస్య చ సన్నతిః. ౪౦

ఏవ ముక్త స్సురై ర్బ్రహ్మాఽచింతయ త్పద్మసంభవః,
చింతితా చోపతస్థేఽస్య పార్శ్వం దేవీ సరస్వతీ. ౪౧

ప్రాంజలి స్సా తు పార్శ్వస్థా ప్రాహ వాక్యం సరస్వతీ,
ఇయ మస్మ్యాగతా దేవ కిం కార్యం కరవాణ్యహమ్. ౪౨

ప్రజాపతి స్తు తాం ప్రాప్తాం ప్రాహ వాక్యం సరస్వతీమ్,
వాణి త్వం రాక్షసేంద్రాఽఽస్యే భవ యా దేవతేప్సితా. ౪౩

తథేత్యుక్త్వా ప్రవిష్టా సా ప్రజాపతి రథాఽబ్రవీత్,
కుంభకర్ణ మహాబాహో వరం వరయ యో మతః. ౪౪

(అలబ్ధవరపూర్వేణ.) పూర్వమలబ్ధవరేణ కుంభకర్ణేన. యత్ భక్షణాత్మకం కర్మ కృతం తత్ తస్మాత్ కారణాత్. వరలబ్ధః లబ్ధవరః, స్యాత్ స్యాద్యది. భువనత్రయమపి భక్షయే దిత్యర్థః. ౩౯

(వరవ్యాజేనేతి.) మోహః అజ్ఞానం, ఏవం మోహస్యైవ ప్రదానే అస్య చ సన్నతిః. శిక్షా భవేత్. ౪౦

(ఏవ మితి.) అచింతయత్. దేవీ మితి శేషః. ౪౧—౪౨

(ప్రజాపతి రితి.) భవ యా దేవతేప్సితా. యాదృగ్రూపా దైవతైః కాంక్షితా తాదృశీ భవేత్యర్థః. ౪౩

(తథేతి.) ప్రవిష్టా సా దేవతోక్తరూపా ప్రవిష్టేత్యర్థః. ౪౪

కుంభకర్ణ స్తు త తద్వాక్యం శ్రుత్వా వచన మబ్రవీత్,
స్వప్తుం వర్షా ణ్యనేకాని దేవదేవ మమేప్సితమ్. ౪౫

ఏవ మస్త్వితి తం చోక్త్వా ప్రాయాద్బ్రహ్మా సురై స్సమమ్,
దేవీ సరస్వతీ చైవ రాక్షసం తం జహౌ పునః. ౪౬

బ్రహ్మణా సహ దేవేషు గతేషు చ నభస్థ్సలమ్,
విముక్తోఽసౌ సరస్వత్యా స్వాం సంజ్ఞాం చ తతో గతః. ౪౭

కుంభకర్ణస్తు దుష్టాత్మా చింతయామాస దుఃఖితః,
ఈదృశం కిమిదం వాక్యం మమాఽద్య వదనాత్ చ్యుతమ్. ౪౮

అహం వ్యామోహితో దేవై రితి మన్యే తదాగతైః,
ఏవం లబ్ధవరా స్సర్వే భ్రాతరో దీప్తతేజసః,
శ్లేష్మాతకవనం గత్వా తత్ర తే న్యవసం త్సుఖమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, దశమస్సర్గః.

(అహ మితి.) శ్లేష్మాతకవనం తత్ప్రచురం పితు స్తపోవన మిత్యర్థః. ౪౫—౪౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
దశమస్సర్గః.

అథ ఏకాదశ స్సర్గః.

సుమాలీ వరలబ్ధాంస్తు జ్ఞాత్వా చైతా న్నిశాచరాన్,
ఉదతిష్ఠ ద్భయం త్యక్త్వా సానుగ స్స రసాతలాత్. ౧

మారీచశ్చ ప్రహస్తశ్చ విరూపాక్షో మహోదరః,
ఉదతిష్ఠం త్సుసంరబ్ధా స్సచివా స్తస్య రక్షసః. ౨

సుమాలీ సచివై స్సార్థం వృతో రాక్షసపుంగవైః,
అభిగమ్య దశగ్రీవం పరిష్వజ్యేద మబ్రవీత్. ౩

దిష్ట్యా తే వత్స సంప్రాప్త శ్చింతితోఽయం మనోరథః,
య స్త్వం త్రిభువనశ్రేష్ఠా ల్లబ్ధవాన్ వర ముత్తమమ్. ౪

యత్కృతే చ వయం లంకాం త్యక్త్వా యాతా రసాతలమ్,
తద్గతం నో మహాబాహో మహద్విష్ణుకృతం భయమ్. ౫

అసకృ త్తద్భయా ద్భీతాః పరిత్యజ్య స్వ మాలయమ్,
విద్రుతా స్సహితా స్సర్వే ప్రవిష్టా స్స్మ రసాతలమ్. ౬

అస్మదీయా చ లంకేయం నగరీ రాక్షసోచితా,
నివేశితా తవ భ్రాత్రా ధనాధ్యక్షేణ ధీమతా. ౭

యది నామాఽత్ర శక్యం స్యా త్సామ్నా దానేన వాఽనఘ,
తరసా వా మహాబాహో ప్రత్యానేతుం కృతం భవేత్. ౮

అథ ఏకాదశ స్సర్గః

(యత్కృత ఇతి.) మహ ద్విష్ణుకృతం యద్భయం తన్నిర స్త మిత్యర్థః. ౧-౭

(యదిత్యాది.) సామాదినా లంకా ప్రచాలయితుం యది నామ శక్యం స్యాత్తదా నః కార్యం భవేదిత్యర్థః. ౮

త్వం తు లంకేశ్వర స్త్రాత భవిష్యసి న సంశయః, ౮॥

త్వయా రాక్షసవంశోఽయం నిమగ్నోఽపి సముద్ధృతః.
సర్వేషాం నః ప్రభుశ్చైవ భవిష్యసి మహాబల, ౯॥

అథాఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవో మాతామహ ముపస్థితమ్.
వి త్తేశో గురు రస్మాకం నార్హసే వక్తు మీదృశమ్, ౧౦॥

సామ్నాఽపి రాక్షసేంద్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతో గరీయసా.
కించిన్నాహ తదా రక్షో జ్ఞాత్వా తస్య చికీర్షితమ్, ౧౧॥

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య వసంతం రావణం తతః.
ఉక్తవంతం తథా వాక్యం దశగ్రీవం నిశాచరః,
ప్రహస్తః ప్రశ్రితం వాక్య మిద మాహ సకారణమ్. ౧౨

దశగ్రీవ మహాబాహో నార్హ స్త్వం వక్తు మీదృశమ్,
సౌభ్రాత్రం నాస్తి శూరాణాం శృణుచేదం వచో మమ. ౧౩

అదితి శ్చ దితిశ్చైవ భగిన్యౌ సహితే హితే,
భార్యే పరమరూపిణ్యౌ కశ్యపస్య ప్రజాపతేః. ౧౪

అదితి ర్జనయామాస దేవాం స్త్రిభువనేశ్వరాన్,
దితి స్త్వజనయ త్పుత్రాన్ కశ్యపస్యాఽఽత్మసంభవాన్. ౧౫

దైత్యానాం కిల ధర్మజ్ఞ పురీయం సవనార్ణవా,
సపర్వతా మహీ వీర తేఽభవన్ ప్రభవిష్ణవః. ౧౬

నిహత్య తాం స్తు సమరే విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా,
దేవానాం వశ మానీతం త్రైలోక్య మిద మవ్యయమ్. ౧౭

(అదితిశ్చేతి.) సహితే హితే, అన్యోన్యానురక్తే. ౮-౧౭

(రావణేన కుబేరం ప్రతి లంకాత్యాగాయ దూత్యేన ప్రహస్తప్రేషణమ్)

నైతదేకో భవానేవ కరిష్యతి విపర్యయమ్,
సురాసురై రాచరితం తత్కురుష్వ వచో మమ. ౧౯

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః ప్రహృష్టేనాఽంతరాత్మనా,
చింతయిత్వా ముహూర్తం వై బాఢమిత్యేవ సోఽబ్రవీత్. ౨౦

స తు తేనైవ హర్షేణ తస్మి న్నహని వీర్యవాన్,
వనం గతో దశగ్రీవ స్సహ తైః క్షణదాచరైః. ౨౧

త్రికూటస్థ స్స తు తదా దశగ్రీవో నిశాచరః,
ప్రేషయామాస దూత్యేన ప్రహస్తం వాక్యకోవిదమ్. ౨౨

ప్రహస్త శీఘ్రం గచ్ఛ త్వం బ్రూహి నైరృతపుంగవమ్,
వచసా మమ విత్తేశం సానుపూర్వ మిదం వచః. ౨౩

ఇయం లంకాపురీ రాజన్ రాక్షసానాం మహాత్మనామ్,
త్వయా నివేశితా సౌమ్య నైతద్యుక్తం తవాఽనఘ. ౨౪

తద్భవాన్ యది నో హ్యద్య దద్యా దతులవిక్రమ,
కృతా భవే న్మమ ప్రీతి ర్ధర్మశ్చైవాఽనుపాలితః. ౨౫

స తు గత్వా పురీం లంకాం ధనదేన సురక్షితామ్,
అబ్రవీత్పరమోదారం విత్తపాల మిదం వచః. ౨౬

(నైతదితి.) విపర్యయం భ్రాతృద్రోహరూపం, సురాసురై రాచరితం మార్గమ్. ౧౯-౨౧

(స త్వితి.) తస్మిన్నహని ప్రహస్తోపదేశాఽహని, వనం శ్లేష్మాతకవనమ్. ౨౧

(త్రికూటస్థ ఇతి.) త్రికూటస్థో భూత్వా ప్రహస్తం దూత్యేన ప్రేషయామాస. ౨౨

(ప్రహస్తేతి.) నైరృతపుంగవం కుబేరం, లంకాయాం పూర్వస్థితనైరృతాధిపత్యాత్. ౨౩-౨౬

ప్రేషితోఽహం తవ భ్రాత్రా దశగ్రీవేణ సువ్రత,
త్వత్సమీపం మహాబాహో సర్వశస్త్రభృతాంవర. ౨౭

తచ్ఛ్రూయతాం మహాప్రాజ్ఞ సర్వశాస్త్రవిశారద,
వచనం మమ విత్తేశ యద్బ్రవీతి దశాననః. ౨౮

ఇయం కిల పురీ రమ్యా సుమాలిప్రముఖైః పురా,
భుక్తపూర్వా విశాలాక్ష రాక్షసై ర్భీమవిక్రమైః. ౨౯

తేన విజ్ఞాప్యతే సోఽయం సాంప్రతం విశ్రవాత్మజ,
తదేషా దీయతాం తాత యాచత స్తస్య సామతః. ౩౦

ప్రహస్తా దభిసంశ్రుత్య దేవో వైశ్రవణో వచః,
ప్రత్యువాచ ప్రహస్తం తం వాక్యం వాక్యవిశారదః. ౩౧

దత్తా మమేయం పిత్రా తు లంకా శూన్యా నిశాచరైః,
నివేశితా చ మే యక్షై ర్దానమానాదిభి ర్గుణైః. ౩౨

బ్రూహి గచ్ఛ దశగ్రీవం పురీ రాజ్యం చ యన్మమ,
తవాప్యేత న్మహాబాహో భుంక్ష్వ రాజ్య మకంటకమ్. ౩౩

అవిభక్తం త్వయా సార్ధం రాజ్యం యచ్చాపి మే వసు,
ఏవ ముక్త్వా ధనాధ్యక్షో జగామ పితు రంతికమ్. ౩౪

అభివాద్య గురుం ప్రాహ రావణస్య యదీప్సితమ్,
ఏష తాత దశగ్రీవో దూతం ప్రేషితవా న్మమ. ౩౫

దీయతాం నగరీ లంకా పూర్వం రక్షోగణోషితా,
మయాఽత్ర యదనుష్ఠేయం త న్మమాఽఽచక్ష్వ సువ్రత. ౩౬

బ్రహ్మర్షి స్త్వేవ ముక్తోఽసౌ విశ్రవా మునిపుంగవః,
ప్రాంజలిం ధనదం ప్రాహ శృణు పుత్ర వచో మమ. ౩౭

(విశ్రవసా కుబేరం ప్రతి లంకాతః పౌరైః సహ కైలాసగమనాయ నియోజనమ్)

దశగ్రీవో మహాబాహు రుక్తవా న్మమ సన్నిధౌ,
మయా నిర్భర్త్సిత శ్చాసీ ద్బహుశోక్త స్సుదుర్మతిః. ౩౮

స క్రోధేన మయా చోక్తో ధ్వంసతే చ పునః పునః,
శ్రేయోభియుక్తం ధర్మ్యం చ శృణు పుత్ర వచో మమ. ౩౯

వరప్రదానా త్సమ్మూఢో మాన్యామాన్యాన్ స దుర్మతిః,
న వేత్తి మమ శాపాచ్చ ప్రకృతిం దారుణాం గతః. ౪౦

తస్మా ద్గచ్ఛ మహాబాహో కైలాసం ధరణీధరమ్,
నివేశయ నివాసార్థం త్యక్త్వా లంకాం సహానుగః. ౪౧

తత్ర మందాకినీ రమ్యా నదీనా ముత్తమా నదీ,
కాంచనై స్సూర్యసంకాశైః పంకజై స్సంవృతోదకా. ౪౨

కుముదై రుత్పలై శ్చైవ తథాఽన్యైశ్చ సుగంధిభిః,
తత్ర దేవా స్సగంధర్వా స్సాప్సరోరగకిన్నరాః. ౪౩

విహారశీలా స్సతతం రమంతే సర్వదాశ్రితాః,
న హి క్షమం తవాఽనేన వైరం ధనద రక్షసా. ౪౪

జానీషే హి యథాఽనేన లబ్ధః పరమకో వరః,
ఏవ ముక్తో గృహీత్వా తు త ద్వచః పితృగౌరవాత్. ౪౫

(దశగ్రీవ ఇతి.) బహుశోక్త ఇతి సంధి శ్ఛాందసః. ౩౮

(న ఇతి.) ధ్వంసతే ధ్వస్తధర్మన్యాయమర్యాదో జాయతే. ౩౯

(వరప్రదానాదితి.) మమ శాపాత్ తన్మాతృదర్శనకాలకృతాదితి శేషః. ౪౦

(తస్మా దితి.) నివాసార్థం నివేశయ నివేశనం పురం కురు. ౪౧ ౪౫

సదారపుత్ర స్సామాత్య స్సవాహనధనో గతః,
ప్రహస్తోఽథ దశగ్రీవం గత్వా వచన మబ్రవీత్. ४८

ప్రహృష్టాత్మా మహాత్మానం సహాఽమాత్యం సహాఽనుజమ్,
శూన్యా సా నగరీ లంకా త్యక్త్వైనాం ధనదో గతః. ४౭

ప్రవిశ్య తాం సహాఽస్మాభి స్స్వధర్మం ప్రతిపాలయ,
ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః ప్రహస్తేన మహాబలః, ४౮

వివేశ నగరీం లంకాం భ్రాతృభి స్సబలానుగైః,
ధనదేన పరిత్యక్తాం సువిభక్తమహాపథామ్.
ఆరురోహ స దేవారి స్స్వర్గం దేవాధిపో యథా. ४౯

స చాఽభిషిక్తః క్షణదాచరై స్తదా నివేశయామాస పురీం దశాననః.
నికామపూర్ణా చ బభూవ సా పురీ నిశాచరై ర్నీలబలాహకోపమైః, ౫౦

ధనేశ్వర స్త్వథ పితృవాక్యగౌరవా న్న్యవేశయ చ్ఛశివిమలే గిరౌ పురీమ్.
స్వలంకృతై ర్భవనవరై ర్విభూషితాం పురందరస్యేవ తదాఽమరావతీమ్. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకాదశ స్సర్గః,

(ధనేశ్వర ఇతి,) శశివిమలే, గిరౌ కైలాసే, పురీ మలకాం. అత్ర ఛందోభంగ ఆర్షో జ్ఞేయః. ౫౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకాదశ స్సర్గః.

అథ ద్వాదశ స్సర్గః.

రాక్షసేంద్రోఽభిషిక్త స్తు భ్రాతృభ్యాం సహిత స్తదా,
తతః ప్రదానం రాక్షస్యా భగిన్యా స్సమచింతయత్. ౧

స్వసారం కాలకేయాయ దానవేంద్రాయ రాక్షసీమ్,
దదౌ శూర్పణఖాం నామ విద్యుజ్జిహ్వాయ నామతః. ౨

అథ దత్త్వా స్వయం రక్షో మృగయా మటతే స్మ తత్,
తత్రాఽపశ్య త్తతో రామ మయం నామ దితే స్సుతమ్. ౩

కన్యాసహాయం తం దృష్ట్వా దశగ్రీవో నిశాచరః,
అపృచ్ఛ త్కో భవానేకో నిర్మానుష్యమృగే వనే. ౪

అనయా మృగశాబాక్ష్యా కిమర్థం సహ తిష్ఠసి,
మయ స్త్వథాఽబ్రవీ ద్రామ పృచ్ఛంతం తం నిశాచరమ్. ౫

శ్రూయతాం సర్వ మాఖ్యాస్యే యథావృత్త మిదం మమ,
హేమా నామాఽప్సరా తాత శ్రుతపూర్వా యది త్వయా. ౬

దైవతై ర్మమ సా దత్తా పౌలోమీవ శతక్రతోః,
తస్యాం స క్తమనా స్తాత పంచవర్షశతాన్యహమ్. ౭

సా చ దైవతకార్యేణ గతాం వర్షాం శ్చతుర్దశ, ౭౻

అథ ద్వాదశ స్సర్గః.

(స్వసార మితి.) కాలకేయాయ కాలకపుత్రాయ. ౧—౬

(తస్యా మితి.) (వర్షం చతుర్దశమితి.) చతుర్దశసంఖ్యావిశిష్టం, వర్షం చ గత మిత్యర్థః.

తస్యాః కృతే చ హేమాయా స్సర్వం హేమమయం పురమ్.
వజ్రవైడూర్యచిత్రం చ మాయయా నిర్మితం మయా,
తత్రాఽహ మవసం దీన స్తయా హీన స్సుదుఃఖితః. ౯

తస్మాత్పురా ద్దుహితరం గృహీత్వా వన మాగతః,
ఇయం మమాఽఽత్మజా రాజం స్తస్యాః కుక్షౌ వివర్ధితా. ౧౦

భర్తార మనయా సార్ధ మస్యాః ప్రాప్తోఽస్మి మార్గితుమ్,
కన్యాపితృత్వం దుఃఖం హి సర్వేషాం మానకాంక్షిణామ్. ౧౧

కన్యా హి ద్వే కులే నిత్యం సంశయే స్థాప్య తిష్ఠతి,
పుత్రద్వయం మమాప్యస్యాం భార్యాయాం సంబభూవ హ. ౧౨

మాయావీ ప్రథమ స్తాత దుందుభి స్తదనంతరమ్,
ఏవం తే సర్వ మాఖ్యాతం యథాతత్త్వేన పృచ్ఛతః. ౧౩

త్వామిదానీం కథం తాత జానీయాం కో భవానితి,
ఏవ ముక్త స్తు తద్రక్షో వినీత మిద మబ్రవీత్. ౧౪

అహం పౌలస్త్యతనయో దశగ్రీవ శ్చ నామతః,
మునే ర్విశ్రవసో య స్తు తృతీయో బ్రహ్మణోఽభవత్. ౧౫

ఏవముక్త స్తదా రామ రాక్షసేంద్రేణ దానవః,
మహర్షే స్తనయం జ్ఞాత్వా మయో హర్ష ముపాగతః.
దాతుం దుహితరం తస్మై రోచయామాస యత్ర వై, ౧౬

హేమమయం పురం హేమపురం, మాయయా విచిత్రనిర్మాణశక్త్యా. ౮-౯

(తస్మా దితి.) తస్యాః కుక్షౌ హేమగర్భ ఇత్యర్థః. ౧౧-౧౦

(భర్తార మితి.) అస్యా భర్తారం మార్గితుం అనయా ప్రాప్తోఽస్మి. ౧౨

(మాయావీతి.) మాయావీ చ, వాలినా పలాయితోత్రైవ ప్రవిష్టో నాశిత ఇతి జ్ఞేయమ్. ౧౬

(మందోదర్యా సహ రావణవివాహః)

కరేణ తు కరం తస్యా గ్రాహయిత్వా మయ స్తదా.
ప్రహస్య ప్రాహ దైత్యేంద్రో రాక్షసేంద్ర మిదం వచః, ౧౭

ఇయం మమాత్మజా రాజ న్హేమయాఽప్సరసా ధృతా.
కన్యా మందోదరీ నామ పత్న్యర్థం ప్రతిగృహ్యతామ్, ౧౮

బాఢ మిత్యేవ తం రామ దశగ్రీవోఽభ్యభాషత.
ప్రజ్వాల్య తత్ర చైవాఽగ్ని మకరో త్పాణిసంగ్రహమ్, ౧౯

స హి తస్య మయో రామ శాపాఽభిజ్ఞ స్తపోధనాత్.
విదిత్వా తేన సా దత్తా తస్య పైతామహం కులమ్, ౨౦

అమోఘాం తస్య శక్తిం చ ప్రదదౌ పరమాద్భుతామ్.
పరేణ తపసా లబ్ధాం జఘ్నివా న్లక్ష్మణం యయా, ౨౧

ఏవం స్వీకృతదారో వై లంకాయా ఈశ్వరః ప్రభుః.
గత్వా తు నగరీం భార్యే భ్రాతృభ్యాం సముపాహరత్, ౨౨

వైరోచనస్య దౌహిత్రీం వజ్రజ్వాలేతి నామతః.
తాం భార్యాం కుంభకర్ణస్య రావణ స్సమకల్పయత్, ౨౩

గంధర్వరాజస్య సుతాం శైలూషస్య మహాత్మనః.
సరమాం నామ ధర్మజ్ఞాం లేభే భార్యాం విభీషణః, ౨౪

(ఇయ మితి.) ధృతా ధృతగర్భా. ప్రసూతేత్యర్థః. ౧౭—౧౯

(స హీతి.) (శాపాభిజ్ఞ ఇతి.) దారుణప్రకృతిర్భవిష్యతీతి శ్రుతశాపవృత్తాంత ఇతి భావః. పులస్త్యశాప శ్చే త్కేవలం కుల మేవ బహ్వామన్యతే త్యర్థః. ౨౦—౨౪

తీరే తు సరసో వై తు సంజజ్ఞే మానసస్య హి.
సర స్తదా మానసం తు వవృధే జలదాగమే. ౨౫

మాత్రా తు తస్యాః కన్యాయా స్నేహేనాఽఽక్రందితం వచః.
సరో మా వర్ధయస్వేతి తత స్సా సరమాఽభవత్. ౨౬

ఏవం తే కృతదారా వై రేమిరే తత్ర రాక్షసాః.
స్వాం స్వాం భార్యా ముపాగమ్య గంధర్వా ఇవ నందనే. ౨౭

తతో మందోదరీ పుత్రం మేఘనాద మజీజనత్.
స ఏవ ఇంద్రజి న్నామ యుష్మాభి రభిధీయతే. ౨౮

జాతమాత్రేణ హి పురా తేన రావణసూనునా.
రుదతా సుమహాన్ముక్తో నాదో జలధరోపమః. ౨౯

జడీకృతా చ సా లంకా తస్య నాదేన రాఘవ.
పితా తస్యాఽకరో న్నామ మేఘనాద ఇతి స్వయమ్. ౩౦

సోఽవర్ధత తదా రామ రావణాంతఃపురే శుభే.
రక్ష్యమాణో వరస్త్రీభి శ్ఛన్నః కాష్ఠై రివాఽనలః. ౩౧

మాతాపిత్రో ర్మహాహర్షం జనయన్ రావణాత్మజః. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వాదశ స్సర్గః.

సరమాశబ్దం నిర్వక్తి (తీరేత్యాది.) సరో మా వర్ధయేత్యుక్త్యా సరమేతి నామాసీత్. పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః. ౨౫—౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.

ద్వాదశ స్సర్గః.

అథ త్రయోదశ స్సర్గః.

అథ లోకేశ్వరోత్సృష్టా తత్ర కాలేన కేనచిత్,
నిద్రా సమభవ త్తీవ్రా కుంభకర్ణస్య రూపిణీ. ౧

తతో భ్రాతర మాసీనం కుంభకర్ణోఽబ్రవీ ద్వచః,
నిద్రా మాం బాధతే రాజ౯ కారయస్వ మమాఽఽలయమ్. ౨

వినియుక్తా స్తతో రాజ్ఞా శిల్పినో విశ్వకర్మవత్,
విస్తీర్ణం యోజనం శుభ్రం తతో ద్విగుణ మాయతమ్. ౩

దర్శనీయం నిరాబాధం కుంభకర్ణస్య చక్రిరే,
స్ఫటికైః కాంచనై శ్చిత్రై స్తంభై స్సర్వత్ర శోభితమ్. ౪

వైడూర్యకృతసోపానం కింకిణీజాలకం తథా,
దాంతతోరణవిన్యస్తం వజ్రస్ఫటికవేదికమ్. ౫

మనోహరం సర్వసుఖం కారయామాస రాక్షసః,
సర్వత్ర సుఖదం నిత్యం మేరోః పుణ్యాం గుహా మివ. ౬

తత్ర నిద్రాసమావిష్టః కుంభకర్ణో మహాబలః,
బహూ న్యబ్దసహస్రాణి శయానో న ప్రబుధ్యతే. ౭

అథ త్రయోదశ స్సర్గః.

(అథేత్యాది.) లోకేశ్వరేణ బ్రహ్మణోత్సృష్టా ప్రేషితా, రూపిణీ మూర్తా. ౧–౨

(వినియుక్తా ఇతి.) విస్తీర్ణం యోజనమితి తిర్యఙ్మానేనేతి శేషః. తతో ద్విగుణ మాయతం. యుద్ధకాండే యోజనాయత మిత్యుక్తం ద్విగుణయోజనాయతపరమ్. ౩–౪

(వైడూర్యేతి.) కింకిణీజాలకం ప్రాంతేషు కింకిణీజాలయుక్తం. దాంతో దంతవికారః. ౫–౭

నిద్రాఽభిభూతే తు తదా కుంభకర్ణే దశాననః,
దేవర్షియక్షగంధర్వాం త్సంజఘ్నే హి నిరంకుశః. ౮

ఉద్యానాని చ చిత్రాణి నందనాదీని యాని చ,
తాని గత్వా సుసంక్రుద్ధో భినత్తి స్మ దశాననః. ౯

నదీం గజ ఇవ క్రీడన్ వృక్షాన్వాయు రివ క్షిపన్,
నగాన్ వజ్ర ఇవోత్సృష్టో విధ్వంసయతి రాక్షసః. ౧౦

తథావృత్తం తు విజ్ఞాయ దశగ్రీవం ధనేశ్వరః,
కులానురూపం ధర్మజ్ఞో వృత్తం సంస్మృత్య చాత్మనః. ౧౧

సౌభ్రాత్రదర్శనార్థం తు దూతం వైశ్రవణ స్తదా,
లంకాం సంప్రేషయామాస దశగ్రీవస్య వై హితమ్. ౧౨

స గత్వా నగరీం లంకా మాససాద విభీషణమ్,
మానిత స్తేన ధర్మేణ పృష్ట శ్చాగమనం ప్రతి. ౧౩

పృష్ట్వా చ కుశలం రాజ్ఞో జ్ఞాతీనాం చ విభీషణః,
సభాయాం దర్శయామాస త మాసీనం దశాననమ్. ౧౪

స దృష్ట్వా తత్ర రాజానం దీప్యమానం స్వతేజసా,
జయేతి వాచా సంపూజ్య తూష్ణీం సమభివర్తత. ౧౫

(తథేతి.) కులానురూపం వృత్తమితి, అసక్తమితి శేషః. ౮—౧౧

(సౌభ్రాత్రేతి.) హితం హితపరమ్. ౧౨

(స ఇతి.) ఆగమనం ప్రతీతి కార్యమితి శేషః. ౧౩

(పృష్ట్వేతి.) రాజ్ఞో కుబేరస్య. తం దూతమ్. ౧౪—౧౬

(రావణేన దేవర్ష్యాది హింసనం శ్రుతవతా కుబేరేణ తన్నివర్తనాయ రావణం ప్రతి దూతప్రేషణమ్)

తం తత్రోత్తమపర్యంకే వరాస్తరణశోభితే,
ఉపవిష్టం దశగ్రీవం దూతో వాక్య మథాబ్రవీత్. ౧౬

రాజ న్వదామి తే సర్వం భ్రాతా తవ యదబ్రవీత్,
ఉభయో స్సదృశం వీర వృత్తస్య చ కులస్య చ. ౧౭

సాధు పర్యాప్త మేతావత్ కృత శ్చారిత్రసంగ్రహః,
సాధుధర్మే వ్యవస్థానం క్రియతాం యది శక్యతే. ౧౮

దృష్టం మే నందనం భగ్న మృషయో నిహతా శ్శ్రుతాః,
దేవతానాం సముద్యోగ స్త్వత్తో రాజ న్మమ శ్రుతః. ౧౯

నిరాకృతశ్చ బహుశ స్త్వయాఽహం రాక్షసాధిప,
అపరాద్ధా హి బాల్యా చ్చ రమణీయా స్స్వబాంధవాః. ౨౦

(రాజన్నితి.) ఉభయోరితి ఉభయో ర్మాతాపిత్రోః. కులస్యాభిజనస్య. తయో ర్వృత్తస్య చ సదృశం యథా తథా. ౧౬-౧౭

(సాధ్వితి.) సాధు సమ్యక్. చారిత్రసంగ్రహః కృతశ్చే దేతావదేవ పర్యాప్తం. ఉక్తమర్థం వివృణోతి (సాధ్విత్యాది.) వ్యవస్థానం వ్యవస్థితిః. యది శక్యత ఇత్యుక్త్యా, జ్యేష్ఠతయా, నియోగ బుద్ధి ర్వ్యావర్తతే. ౧౮

తస్య క్రూరత్వా న్మయా చారిత్రవ్యవస్థానేన వినా కిం కృత మిత్యత్రాహ (దృష్టమిత్యాదినా.) త్వత్తో త్వయా. మే మయా. (సముద్యోగ ఇతి.) ప్రతిక్రియాకరణాయేతి శేషః. ౧౯

(నిరాకృత ఇతి.) రమణీయాః తోషణీయాః. స్వబాంధవాః బాల్యాదజ్ఞానాదపరాద్ధాః. త్వయా కృతాపరాధా అసన్నిత్యర్థః. ౨౦

అహం తు హిమవత్పృష్ఠం గతో ధర్మ ముపాసితుమ్,
రౌద్రం వ్రతం సమాసాయ నియతో నియతేంద్రియః. ౨౧

తత్ర దేవో మయా దృష్ట స్సహ దేవ్యా మయా ప్రభుః.
సవ్యం చక్షు ర్మయా దైవా త్తత్ర దేవ్యాం నిపాతితమ్. ౨౨

కాన్వియం స్యా దితి శుభా న ఖల్వన్యేన హేతునా,
రూపం హ్యనుపమం కృత్వా రుద్రాణీ తత్ర తిష్ఠతి. ౨౩

దేవ్యా దివ్యప్రభావేన దగ్ధం సవ్యం మమేక్షణమ్,
రేణుధ్వస్త మివ జ్యోతిః పింగళత్వ ముపాగతమ్. ౨౪

తతోఽహ మన్య ద్విస్తీర్ణం గత్వా తస్య గిరే స్తటమ్,
తూష్ణీం వర్షశతాన్యష్టౌ సమాధారం మహావ్రతమ్. ౨౫

సమాప్తే నియమే తస్మిం స్తత్ర దేవో మహేశ్వరః,
ప్రీతః ప్రీతేన మనసా ప్రాహ వాక్య మిదం ప్రభుః. ౨౬

పైంగళ్యం యదవాప్తం హి దేవ్యా రూపనిరీక్షణాత్,
ప్రీతోఽస్మి తవ ధర్మజ్ఞ తపసా తేన సువ్రత. ౨౭

మయా చైత ద్వ్రతం చీర్ణం త్వయా చైవ ధనాధిప,
తృతీయః పురుషో నాస్తి య శ్చరే ద్వ్రత మీదృశమ్. ౨౮

వ్రతం సునిశ్చయం హ్యేత న్మయా హ్యుత్పాదితం పురా,
త త్సఖిత్వం మయా సౌమ్య రోచయస్వ ధనేశ్వర. ౨౯

(అహమితి.) రౌద్రం రుద్రప్రసాదకవ్రతం. ఇదం తు కేదారవ్రతమిత్యాహుః. ౨౧-౨౮

(వ్రతమితి.) రోచయస్వ స్వరుచితం కురు. ౨౯

(కుబేరనిదేశశ్రవణరుష్టేన రావణేన దూతశిరచ్ఛేదనమ్)

తపసా నిర్జిత శ్చైవ సఖా మమ భవాఽనఘ,
దేవ్యా దగ్ధం ప్రభావేన యచ్చ సవ్యం తవేక్షణమ్. ౩౦

ఏకాక్షిపింగళేత్యేవం నామ సాస్యతి శాశ్వతమ్,
ఏవం తేన సఖిత్వం చ ప్రాప్యాఽనుజ్ఞాం చ శంకరాత్. ౩౧

ఆగత్య చ శ్రుతోఽయం మే తవ పాపవినిశ్చయః. ౩౧½

తదధర్మిష్ఠసంయోగా న్నివర్త కులదూషణాత్.
చింత్యతే హి వధోపాయ స్సర్షిసంఘై స్సురై స్తవ. ౩౨½

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః క్రుద్ధ స్సంరక్తలోచనః.
హస్తౌ దంతాం శ్చ సంపీడ్య వాక్యమేత దువాచ హ, ౩౩½

విజ్ఞాతం తే మయా దూత వాక్యం యస్య ప్రభాషసే.
నైవ త్వ మసి నైవాఽసౌ భ్రాతా యేనాసి చోదితః, ౩౪½

హితం నైష మమైతద్ధి బ్రవీతి ధనరక్షకః.
మహేశ్వరసఖిత్వం తు మూఢ శ్రావయసే కిల, ౩౫½

(ఆగత్యేతి.) ఆగత్య స్వగృహ మాగత్య. మే స్థితేన మయా, అధర్మః తవ పాపవినిశ్చయః. శ్రుతః. ౩౦-౩౧½

(తదితి.) తదధర్మత్వా ద్ధేతోః. కులదూషణాదధర్మిష్ఠసంయోగాదధార్మికసంసర్గా, న్నివర్త నివర్తస్వ. ౩౨½-౩౩½

(విజ్ఞాతమితి.) వాక్యం విజ్ఞాతమితి, వాక్యతాత్పర్యార్థో విజ్ఞాత ఇత్యర్థః. ౩౪½

(హితమితి.) ధనరక్షకో మే హితమితి బ్రవీతి, ఏతద్ధి మే న హితం న సమమనుచితం చేత్యర్థః. హే మూఢ మహేశ్వరసఖిత్వం తద్రూపబలసంపత్తిం, శ్రావయసే కిల. ౩౫½

న చేదం క్షమణీయం మే యదేత ద్భాషితం త్వయా.
యదేతావ న్మయా కాలం దూత తస్య తు మర్షితమ్, ౩౬
న హంతవ్యో గురుర్జ్యేష్ఠో మయాఽయ మితి మన్యతే.
తస్య త్విదానీం శ్రుత్వా మే వాక్య మేషా కృతా మతిః, ౩౭
త్రీన్ లోకా నపి జేష్యామి బాహువీర్య ముపాశ్రితః. ౩౮
ఏతన్ముహూర్త మేవాఽహం తస్యైకస్య తు వై కృతే,
చతురో లోకపాలాం స్తా న్నయిష్యామి యమక్షయమ్. ౩౯
ఏవ ముక్త్వా తు లంకేశో దూతం ఖడ్గేన జఘ్నివాన్,
దదౌ భక్షయితుం హ్యేనం రాక్షసానాం దురాత్మనామ్ ౪౦
తతః కృతస్వ స్త్యయనో రథ మారుహ్య రావణః,
త్రైలోక్యవిజయాకాంక్షీ యయౌ యత్ర ధనేశ్వరః. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.

(న చేదమితి.) ఇదం న మర్షణీయం. యత్త్వయాఽభిహితం భాషితం తదపి న మర్షణీయమిత్యర్థః. ౩౬
(న హంతవ్య ఇతి.) మమ హృదయం, గురుః న హంతవ్య ఇతి. పూర్వమేవ మన్యతే స్మ. ౩౭
తథాపి తస్యైక కృత్యేషా మతిర్జాయేత. కృతశబ్దార్థ మాహ (త్రీ నితి.) ౩౮
(ఏతదితి.) తస్యైకస్య కృతే వధప్రసంగ ఇతి శేషః. ౩౯
(ఏవ మితి.) ఏనం ఖడ్గచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. ౪౦—౪౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
త్రయోదశస్సర్గః.

అథ చతుర్దశ స్సర్గః.

తత స్తు సచివై స్సార్థం షడ్భి ర్నిత్యం బలోద్ధతైః,
మహోదరప్రహస్తాభ్యాం మారీచశుకసారణైః. ౧

ధూమ్రాక్షేణ చ వీరేణ నిత్యం సమరగృధ్నునా,
సంవృతః ప్రయయౌ శ్రీమా న్క్రోధా ల్లోకా న్దహన్నివ. ౨

పురాణి స నదీ శ్శైలా న్వనా న్యుపవనాని చ,
అతిక్రమ్య ముహూర్తేన కైలాసం గిరి మాగమత్. ౩

సన్నివిష్టం గిరౌ తస్మి న్రాక్షసేంద్రం నిశమ్య తు,
యుద్ధే౽త్యర్థకృతోత్సాహం దురాత్మానం సమంత్రిణమ్. ౪

యక్షా న శేకు స్సంస్థాతుం ప్రముఖే తస్య రక్షసః,
రాజ్ఞో భ్రాతేతి విజ్ఞాయ గతా యత్ర ధనేశ్వరః. ౫

తే గత్వా సర్వ మాచఖ్యు ర్భ్రాతు స్తస్య చికీర్షితమ్,
అనుజ్ఞాతా యయు ర్హృష్టా యుద్ధాయ ధనదేన తే. ౬

తతో బలానాం సంక్షోభో వ్యవర్ధత మహోదధేః,
తస్య నైరృతరాజస్య శైలం సంచాలయన్నివ. ౭

తతో యుద్ధం సమభవ ద్యక్షరాక్షససంకులమ్,
వ్యథితా శ్చాభవం స్తత్ర సచివా రాక్షసస్య తే. ౮

అథ చతుర్దశస్సర్గః.

(యక్షా ఇతి.) న శేకు రిత్యత్రహేతు మాహ (రాజ్ఞో భ్రాతేతి.) ౧_౮

స దృష్ట్వా తాదృశం సైన్యం దశగ్రీవో నిశాచరః,
హర్షనాదాన్ బహూన్ కృత్వా స క్రోధా దభ్యధావత. ౯

యే తు తే రాక్షసేంద్రస్య సచివా ఘోరవిక్రమాః,
తేషాం సహస్ర మేకైకం యక్షాణాం సమయోధయన్. ౧౦

తతో గదాభి ర్ముసలై రసిభి శ్శక్తితోమరైః,
హన్యమానో దశగ్రీవ స్తత్సైన్యం సమగాహత. ౧౧

స నిరుచ్ఛ్వాసవ త్తత్ర వధ్యమానో దశాననః,
వర్షద్భి రివ జీమూతై ర్ధారాభి రవరుధ్యత. ౧౨

న చకార వ్యథాం చైవ యక్షశస్త్రై స్సమాహతః,
మహీధర ఇవాంభోదై ర్ధారాశతసముక్షితః. ౧౩

స దురాత్మా సముద్యమ్య కాలదండోపమాం గదామ్,
ప్రవివేశ తత స్సైన్యం నయ న్యక్షాన్ యమక్షయమ్. ౧౪

స కక్షమివ విస్తీర్ణం శుష్కేంధన మివాకులమ్,
వాతేనాగ్నిరివాయత్తో యక్షసైన్యం దదాహ తత్. ౧౫

తైస్తు తత్ర మహామాత్యై ర్మహోదరశుకాదిభిః,
అల్పావశేషా స్తే యక్షాః కృతా వాతై రివాఽంబుదాః. ౧౬

కేచి త్సమాహతా భగ్నాః పతితా స్సమరక్షితౌ,
ఓష్ఠాం శ్చ దశనై స్తీక్ష్ణై రదశన్ కుపితా రణే. ౧౭

(స దృష్ట్వేతి.) హర్షనాదం సింహనాదమ్. ౯

(యే త్వితి.) సహస్రాణాం యక్షాణా మేకైకం సహస్రం ప్రత్యేకమయోధయన్. ౧౦-౧౭.

(యక్షరాక్షసయుద్ధప్రకారః)

శ్రాంతా శ్చాన్యోన్య మాలింగ్య భ్రష్టశస్త్రా రణాజిరే,
సీదంతి చ తదా యక్షాః కూలా ఇవ జలేన హ. ౧౮

హతానాం గచ్ఛతాం స్వర్గం యుధ్యతాం పృథివీతలే,
ప్రేక్షతా మృషిసంఘానాం న బభూవాంతరం దివి. ౧౯

భగ్నాం స్తు తాం త్సమాలక్ష్య యక్షేంద్రాం స్తు మహాబలాన్,
ధనాధ్యక్షో మహాబాహుః ప్రేషయామాస యక్షకాన్. ౨౦

ఏతస్మిన్నంతరే రామ విస్తీర్ణబలవాహనః,
ప్రేషితో న్యపతద్యక్షో నామ్నా సంయోధకంటకః. ౨౧

తేన చక్రేణ మారీచో విష్ణునేవ రణే హతః,
పతితో భూతలే శైలా త్క్షీణపుణ్య ఇవ గ్రహః. ౨౨

ససంజ్ఞ స్తు ముహూర్తేన స విశ్రమ్య నిశాచరః,
తం యక్షం యోధయామాస స చ భగ్నః ప్రదుద్రువే. ౨౩

తతః కాంచనచిత్రాంగం వైడూర్యరజతోక్షితమ్,
మర్యాదాం ప్రతిహారాణాం తోరణాంతర మావిశత్. ౨౪

తం తు రాజన్ దశగ్రీవం ప్రవిశంతం నిశాచరమ్,
సూర్యభాను రితి ఖ్యాతో ద్వారపాలో న్యవారయత్. ౨౫

(హతానామితి.) పృథివీతలే, యుధ్యతాం హతానా మత ఏవ స్వర్గస్థానాం తథా వ్యోమ్ని స్థిత్వా యుద్ధం ప్రేక్షతాం ప్రేక్షమాణానా మృషిసంఘానాం చ, దివి ఆకాశే, అంతర మవస్థాతు మవకాశః న బభూవ. వ్యోమ్ని నిబిడమభూదిత్యర్థః. ౧౮-౨౫

స వార్యమాణో యక్షేణ ప్రవివేశ నిశాచరః,
యదా తు వారితో రామ న వ్యతిష్ఠ త్స రాక్షసః. ౨౬

తత స్తోరణ ముత్పాట్య తేన యక్షేణ తాడితః,
రుధిరం ప్రస్రవ న్భాతి శైలో ధాతుస్రవై రివ. ౨౭

స శైలశిఖరాభేణ తోరణేన సమాహతః,
జగామ న క్షతిం వీరో వరదానా త్స్వయంభువః. ౨౮

తేనైవ తోరణేనాఽథ యక్ష స్తేనాఽభితాడితః,
నాదృశ్యత తదా యక్షో భస్మీకృతతను స్తదా. ౨౯

తతః ప్రదుద్రువు స్సర్వే దృష్ట్వా రక్షఃపరాక్రమమ్,
తతో నదీగృహాశ్చైవ వివిశు ర్భయపీడితాః. ౩౦

త్యక్తప్రహరణా శ్శాంతా వివర్ణవదనా స్తదా. ౩౦½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుర్దశ స్సర్గః.

(తేనైవేతి.) భస్మీకృతతనురితి రావణకృతతోరణదండసమాహననేన చూర్ణిత ఇత్యర్థః. ౩౦½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, చతుర్దశ స్సర్గః.

అథ పంచదశ స్సర్గః

తత స్తాన్ లక్ష్యవిత్రస్తాన్ యక్షేంద్రాం శ్చ సహస్రశః,
ధనాధ్యక్షో మహాయక్షం మాణిచార మథాఽబ్రవీత్. ౧

రావణం జహి యక్షేంద్ర దుర్వృత్తం పాపచేతసమ్,
శరణం భవ వీరాణాం యక్షాణాం యుద్ధశాలినామ్. ౨

ఏవ ముక్తో మహాబాహు ర్మాణిభద్ర స్సుదుర్జయః,
వృతో యక్షసహస్రై స్తు చతుర్భి స్సమయోధయత్. ౩

తే గదాముసలప్రాసై శ్శక్తితోమరముద్గరైః,
అభిఘ్నంత స్తదా యక్షా రాక్షసాన్ సముపాద్రవన్. ౪

కుర్వంత స్తుములం యుద్ధం చరంత శ్శ్యేనవ ల్లఘు,
బాఢం ప్రయచ్ఛ న్నేచ్ఛామి దీయతా మితి భాషిణః. ౫

తతో దేవా స్సగంధర్వా ఋషయో బ్రహ్మవాదినః,
దృష్ట్వా తత్తుములం యుద్ధం పరం విస్మయ మాగమన్. ౬

యక్షాణాం తు ప్రహస్తేన సహస్రం నిహతం రణే,
మహోదరేణ చానింద్యం సహస్ర మపరం హతమ్. ౭

క్రుద్ధేన చ తదా రాజ న్మారీచేన యుయుత్సునా,
నిమేషాంతరమాత్రేణ ద్వే సహస్రే నిపాతితే. ౮

అథ పంచదశ స్సర్గః.

(తతస్తా నిత్యాది.) మాణిచారః. మాణిభద్రః. ౧—౮

క్వ చ యక్షార్జవం యుద్ధం క్వ చ మాయాబలాశ్రయమ్,
రక్షసాం పురుషవ్యాఘ్ర తేన తేఽభ్యధికా యుధి. ౯

ధూమ్రాక్షేణ సమాగమ్య మాణిభద్రో మహారణే,
ముసలేనోరసి క్రోధా త్తాడితో న చ కంపితః. ౧౦

తతో గదాం సమావిధ్య మాణిభద్రేణ రాక్షసః,
ధూమ్రాక్ష స్తాడితో మూర్ధ్ని విహ్వల స్స పపాత హ. ౧౧

ధూమ్రాక్షం తాడితం దృష్ట్వా పతితం శోణితోక్షితమ్,
అభ్యధావత సంగ్రామే మాణిభద్రం దశాననః. ౧౨

తం క్రుద్ధ మభిధావంతం మాణిభద్రో దశాననమ్,
శక్తిభి స్తాడయామాస తిసృభి ర్యక్షపుంగవః. ౧౩

తాడితో మాణిభద్రస్య మకుటే ప్రాహర ద్రణే,
తస్య తేన ప్రహారేణ మకుటం పార్శ్వ మాగతమ్. ౧౪

తత స్సంయుధ్యమానేన విష్టబ్ధో న వ్యకంపత,
తదాప్రభృతి యక్షోఽసౌ పార్శ్వమౌళి రితి స్మృతః. ౧౫

తస్మిం స్తు విముఖే యక్షే మాణిభద్రే మహాత్మని,
సన్నాద స్సుమహాన్ రాజం స్తస్మిన్ శైలేఽభ్యవర్తత. ౧౬

తతో దూరా త్ప్రదదృశే ధనాధ్యక్షో గదాధరః,
శుక్రప్రోష్ఠపదాభ్యాం చ పద్మశంఖసమావృతః. ౧౭

(తాడిత ఇతి.) తాడితః శక్తితాడితః, రావణః, మాణిభద్రం గదయా, మకుటె ప్రాహరత్, తచ్చ మకుటం ప్రహారాత్పార్శ్వ మాగతమ్. ౯—౧౪

(తత ఇతి.) సంయుధ్యమానేన మాణిభద్రేణ, విష్టబ్ధో నిరుద్ధః, న వ్యకంపత. ౧౫—౧౬

(శంఖపద్మసమావృతః.) శంఖపద్మనిధ్యభిమానిదేవై స్సంవృతః, శుక్రప్రోష్ఠపదాభ్యాం చ సహ ప్రదదృశే, శుక్రప్రోష్ఠపదౌ మంత్రిణౌ. ౧౭

(కుబేరేణ రావణగర్హణపూర్వకం మారీచాది విద్రావణమ్)

స దృష్ట్వా భ్రాతరం సంఖ్యే శాపాద్విభ్రష్టగౌరవమ్,
ఉవాచ వచనం ధీమాన్ యుక్తం పైతామహే కులే. ౧౮

యన్మయా వార్యమాణ స్త్వం నావగచ్ఛసి దుర్మతే,
పశ్చాదస్య ఫలం ప్రాప్య జ్ఞాస్యసే నిరయం గతః. ౧౯

యో హి మోహా ద్విషం పీత్వా నాఽవగచ్ఛతి దుర్మతిః,
స తస్య పరిణామాంతే జానీతే కర్మణః ఫలమ్. ౨౦

దేవతా నాఽభినందంతి ధర్మయుక్తేన కేనచిత్,
యేన త్వ మీదృశం భావం నీత స్స న్నావబుధ్యసే. ౨౧

మాతరం పితరం యో హి ఆచార్యం చావమన్యతే,
స పశ్యతి ఫలం తస్య ప్రేతరాజవశంగతః. ౨౨

అధ్రువే హి శరీరే యో న కరోతి తపోర్జనమ్,
స పశ్చా త్తప్యతే మూఢో మృతో గత్వాఽఽత్మనో గతిమ్. ౨౩

ధర్మా ద్రాజ్యం ధనం సౌఖ్యం అధర్మా ద్దుఃఖమేవ చ,
తస్మా ద్ధర్మం సుఖార్థాయ కుర్యా త్పాపం విసర్జయేత్. ౨౪

(స ఇతి.) శాపాత్పితృకృతదారుణత్వశాపాత్, విభ్రష్టగౌరవః వందనాదిప్రయోజకజ్యేష్ఠగౌరవరహితః, యుక్తమితి పైతామహకులే ఉత్పత్తేరితి శేషః. ౧౮

(యదితి.) అస్య ఫలం కులాచారస్య ఫలం. పరిపాకం ప్రాప్య. ౧౯—౨౦

(దేవతా ఇతి.) ధర్మయుక్తేన తవ కేనచి ద్వ్యాపారేణ, త్వా మిదానీం నాభినందంతి, ధర్మాభావా త్త్వయి విముఖా భవంతీత్యర్థః. యేన దేవతావైముఖ్యేన త్వ మీదృశం క్రూరం భావం నీత స్స న్నావబుధ్యసే. ౨౧—౨౨

(అధ్రువ ఇతి.) తపసః అర్జనం సంపాదనమ్. ౨౩—౨౪

పాపస్య హి ఫలం దుఃఖం తద్భోక్తవ్య మిహాత్మనా,
తస్మా దాత్మాపఘాతార్థం మూఢః పాపం కరిష్యతి. ౨౫

కస్యచి న్న హి దుర్బుద్ధే శ్ఛందతో జాయతే మతిః,
యాదృశం కురుతే కర్మ తాదృశం ఫల మశ్నుతే. ౨౬

బుద్ధిరూపం ఫలం పుత్రాం చ్ఛౌర్యం ధీరత్వ మేవ చ,
ప్రాప్నువంతి నరా లోకే నిర్జితం పుణ్యకర్మభిః. ౨౭

ఏవం నిరయగామీ త్వం యస్య తే మతి రీదృశీ,
న త్వాం సమభిభాషిష్యే సద్వృత్తే ష్వేష నిర్ణయః. ౨౮

ఏవ ముక్త్వా స్తత స్తేన తస్యాఽమాత్యా స్సమాహతాః,
మారీచప్రముఖా స్సర్వే విముఖా విప్రదుద్రువుః. ౨౯

తత స్తేన దశగ్రీవో యక్షేంద్రేణ మహాత్మనా,
గదయాఽభిహతో మూర్ధ్ని న చ స్థానా త్ప్రకంపితః. ౩౦

తత స్తౌ రామ నిఘ్నంతౌ తదాఽన్యోన్యం మహామృధే,
న విహ్వలౌ న చ శ్రాంతౌ తా వుభౌ యక్షరాక్షసౌ. ౩౧

ఆగ్నేయ మస్త్రం తస్మై స ముమోచ ధనద స్తదా,
రాక్షసేంద్రో వారుణేన తదస్త్రం ప్రత్యవారయత్. ౩౨

(కస్యచిదితి.) దుర్బుద్ధే ర్బుద్ధిరహితస్య కస్యాపి పురుషస్య. ఛందతః పితృమాత్రాదిసేవాం వినా స్వేచ్ఛామాత్రేణ. ధీ ర్మతిః, శుభమతి ర్న హి జాయతే. ౨౫—౨౭

(ఏవ మితి.) ఏవం క్రూరకర్మా త్వం నిరయగామీ భవిష్యసి, యస్య తే, ఈదృశీ మతిః. తాదృశం త్వాం. న సమభిభాషిష్యే. దుర్వృత్తస్య విషయే ఏష ఏవ హి నిర్ణయ ఇత్యర్థః. ౨౮

(ఏవ ముక్త్వా ఇతి.) రావణవత్, యూయమ ప్యసంభాష్యా ఇత్యుక్త్వా ఇత్యర్థః, సమాహతాః ధనదేన తాడితాః. ౨౯—౩౨

(రావణేన కుబేరపరాభవః)

తతో మాయాం ప్రవిష్టోఽసౌ రాక్షసీం రాక్షసేశ్వరః,
రూపాణాం శతసాహస్రం వినాశాయ చకార చ. ౩౩

వ్యాఘ్రో వరాహో జీమూతః పర్వత స్సాగరో ద్రుమః,
యక్షో దైత్యస్వరూపీ చ సోఽదృశ్యత దశాననః. ౩౪

బహూని చ కరోతి స్మ దృశ్యంతే న త్వసౌ తతః,
ప్రతిగృహ్య తతో రామ మహదస్త్రం దశాననః. ౩౫

జఘాన మూర్ధ్ని ధనదం వ్యావిధ్య మహతీం గదామ్,
ఏవం స తేనాఽభిహతో విహ్వల శ్శోణితోక్షితః. ౩౬

కృత్తమూల ఇవాఽశోకో నిపపాత ధనాధిపః, ౩౬½

తతః పద్మాదిభి స్తత్ర నిధిభి స్స తదా వృతః.
ధనదోచ్ఛ్వాసిత స్తై స్తు వన మానీయ నందనమ్, ౩౭½

నిర్జిత్య రాక్షసేంద్ర స్తం ధనదం హృష్టమానసః.
పుష్పకం తస్య జగ్రాహ విమానం జయలక్షణమ్, ౩౮½

కాంచన స్తంభసంవీతం వైడూర్యమణితోరణమ్.
ముక్తాజాలప్రతిచ్ఛన్నం సర్వకామఫలప్రదమ్. ౩౯½

(తత ఇతి.) మాయాం ప్రవిష్టః అదృశ్యత్వం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. నిధిభి ర్దేవతాభిః, ధనదోచ్ఛ్వసిత ఇతి సంధిరార్షః. ౩౩—౩౭½

(నిర్జిత్యేతి.) జయలక్షణం జయచిహ్నం, ఖ్యాపయంతీతి శేషః. ౩౮½—౩౯½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచదశస్సర్గః.

మనోజవం కామగమం కామరూపం విహంగమమ్.
మణికాంచనసోపానం తప్తకాంచనవేదికమ్, ౩౦॥

దేవోపవాహ్య మక్షయ్యం సదా దృష్టిమన స్సుఖమ్.
బహ్వాశ్చర్యం భక్తిచిత్రం బ్రహ్మణా పరినిర్మితమ్, ౩౧॥

నిర్మితం సర్వకామైస్తు మనోహర మనుత్తమమ్.
న తు శీతం న చోష్ణం చ సర్వర్తుసుఖదం శుభమ్, ౩౨॥

స తం రాజా సమారుహ్య కామగం వీర్యనిర్జితమ్.
జితం త్రిభువనం మేనే దర్పోత్సేకా త్సుదుర్మతిః,
జిత్వా వైశ్రవణం దేవం కైలాసా త్సమవాఽతరత్. ౩౩

స్వతేజసా విపుల మవాప్య తం జయం ప్రతాపవా న్విమలకిరీటహారవాన్,
రరాజ వై పరమవిమానమాస్థితో నిశాచర స్సదసి గతో యథాఽనలః. ౩౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచదశ స్సర్గః,

అథ షోడశ స్సర్గః.

స జిత్వా ధనదం రామ భ్రాతరం రాక్షసాధిపః,
మహాసేనప్రసూతిం త ద్యయౌ శరవణం మహత్. ౧

అథాఽపశ్య ద్దశగ్రీవో రౌక్మం శరవణం మహత్,
గభస్తిజాలసంవీతం ద్వితీయ మివ భాస్కరమ్. ౨

అథ షోడశస్సర్గః.

(స జిత్వేత్యాది.) మహాసేనప్రసూతిం స్కందప్రసూతిస్థానం, అపశ్యదిత్యాది పూర్వసర్గాం తోక్తసంక్షేప ప్రపంచనమ్. ౧-౨

(నందికేశ్వరకృత రావణశాపప్రకారః)

స పర్వతం సమారుహ్య కంచిద్రమ్యవనాంతరమ్,
అపశ్య త్పుష్పకం తత్ర రామ విష్టంభితం తదా. ౩

విష్టబ్ధం పుష్పగం దృష్ట్వా హ్యగమం కామగం కృతమ్,
అచింతయ ద్రాక్షసేంద్ర స్సచివై స్తై స్సమావృతః. ౪

కిన్నిమిత్తం చేచ్ఛయా మే నేదం గచ్ఛతి పుష్పకమ్,
పర్వతస్యోపరిష్టస్య కర్మేదం కస్యచి ద్భవేత్. ౫

తతోఽబ్రవీత్తదా రామ మారీచో బుద్ధికోవిదః,
నేదం నిష్కారణం రాజ న్పుష్పకం యన్న గచ్ఛతి. ౬

అథవా పుష్పక మిదం ధనదా న్నాన్యవాహనమ్,
అతో నిష్పంద మభవ ద్ధనాధ్యక్షవినాకృతమ్. ౭

ఇతి వాక్యాంతరే తస్య కరాళః కృష్ణపింగళః,
వామనో వికటో ముండీ నందీ హ్రస్వభుజో బలీ. ౮

తతః పార్శ్వ ముపాగమ్య భవస్యాఽనుచరోఽబ్రవీత్,
నందీశ్వరో వచ శ్చేదం రాక్షసేంద్ర మశంకితః. ౯

నివర్తస్వ దశగ్రీవ శైలే క్రీడతి శంకరః.
సుపర్ణనాగయక్షాణాం దేవగంధర్వరక్షసామ్. ౧౦

సర్వేషా మేవ భూతానా మగమ్యః పర్వతః కృతః,
ఇతి నందివచ శ్శ్రుత్వా క్రోధా త్కంపితకుండలః. ౧౧

(స ఇతి.) విష్టంభితం, రుద్రాజ్ఞయా రుద్రసంచారం. కామగం పుష్పకం అగమ మితి రాక్షస శ్చింతయామాసే త్యన్వయః. ౩-౪

(కిన్నిమిత్తమితి.) కస్య కస్య పురుషస్య. ఇదం కర్మ భవేత్. ౫-౧౧

రోషా త్తు తామ్రనయనః పుష్పకా దవరుహ్య సః,
కోఽయం శంకర ఇత్యుక్త్వా శైలమూల ముపాగతః. ౧౨

సోఽపశ్య న్నందినం తత్ర దేవస్యాఽదూరత స్థితమ్,
దీప్తం శూల మవష్టభ్య ద్వితీయ మివ శంకరమ్. ౧౩

తం దృష్ట్వా వానరముఖ మవజ్ఞాయ స రాక్షసః,
ప్రహాసం ముముచే తత్ర సతోయ ఇవ తోయదః. ౧౪

తం క్రుద్ధో భగవా న్నందీ శంకరస్యాఽపరా తనుః,
అబ్రవీ త్తత్ర తద్రక్షో దశానన ముపస్థితమ్. ౧౫

యస్మా ద్వానరరూపం మా మవజ్ఞాయ దశానన,
అశనీపాతసంకాశ మపహాసం ప్రముక్తవాన్. ౧౬

తస్మా న్మద్వీర్యసంపన్నా మద్రూపసమతేజసః,
ఉత్పత్స్యంతి వధార్థం హి కులేఽస్య తవ వానరాః. ౧౭

నఖదంష్ట్రాయుధాః క్రూరా మనస్సంపాతరంహసః,
యుద్ధోన్మత్తా బలోద్రిక్తా శ్శైలా ఇవ విసర్పిణః. ౧౮

తే తవ ప్రబలం దర్ప ముత్సేధం చ పృథగ్విధమ్,
వ్యపనేష్యంతి సంభూయ సహాఽమాత్యసుతస్య చ. ౧౯

కింత్విదానీం మయా శక్యం హంతుం త్వాం హే నిశాచర,
న హంతవ్యో హత స్త్వం హి పూర్వమేవ స్వకర్మభిః. ౨౦

ఇత్యుదీరితవాక్యే తు దేవే తస్మి న్మహాత్మని,
దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖా చ్చ్యుతా. ౨౧

అచింతయిత్వా స తదా నందివాక్యం మహాబలః,
పర్వతం తు సమాసాద్య వాక్య మాహ దశాననః. ౨౨

(రావణకృతకైలాసచాలనేన రుద్రేణ పాదాంగుష్ఠేన శైలావష్టంభనమ్)

పుష్పకస్య గతి శ్ఛిన్నా యత్కృతే మమ గచ్ఛతః,
త మిమం శైల మున్మూలం కరోమి తవ గోపతే. ౨౩

కేన ప్రభావేన భవో నిత్యం క్రీడతి రాజవత్,
విజాతవ్యం న జానీతే భయస్థాన ముపస్థితమ్. ౨౪

ఏవ ముక్త్వా తతో రామ భుజా న్విక్షిప్య పర్వతే,
తోలయామాస తం శైలం స శైల స్సమకంపత. ౨౫

చాలనా త్పర్వతస్యైవ గణా దేవస్య కమ్పితాః,
చచాల పార్వతీ చాపి తదాఽఽశ్లిష్టా మహేశ్వరమ్. ౨౬

తతో రామ మహాదేవో దేవానాం ప్రవరో హరః,
పాదాంగుష్ఠేన తం శైలం పీడయామాస లీలయా. ౨౭

పీడితా స్తు తత స్తస్య శైలస్యాఽధోగతా భుజాః,
విస్మితా శ్చాఽభవం స్తత్ర సచివా స్తస్య రక్షసః. ౨౮

రక్షసా తేన రోషా చ్చ భుజానాం పీడనా త్తదా,
ముక్తో విరావ స్సహసా త్రైలోక్యం యేన కంపితమ్. ౨౯

మేనిరే వజ్రనిష్పేషం తస్యాఽమాత్యా యుగక్షయే,
తదా వర్త్మస్థచలితా దేవా ఇంద్రపురోగమాః. ౩౦

సముద్రాశ్చాపి సంక్షుబ్ధా శ్చలితా శ్చాపి పర్వతాః,
యక్షా విద్యాధరా స్సిద్ధాః కిమేత దితి చాఽబ్రువన్. ౩౧

(పుష్పకస్యేతి.) గోపతే హే వృషభపతే రుద్ర. ౨౩-౨౭

(పీడితా ఇతి.) అధోగతాః పర్వతస్యాధోభాగగతాః, భుజాః పీడితాః, ఆసన్. ౨౮-౩౧

అథ తే మంత్రిణ స్తస్య విక్రోశంత మథాఽబ్రువన్,
తోషయస్వ మహాదేవం నీలకంఠ ముమాపతిమ్. ౩౨

త మృతే శరణం నాన్యం పశ్యామోఽత్ర దశానన,
స్తుతిభిః ప్రణతో భూత్వా త మేవ శరణం వ్రజ. ౩౩

కృపాళు శ్శంకర స్తుష్టః ప్రసాదం తే విధాస్యతి,
ఏవ ముక్త స్తదాఽమాత్యై స్తుష్టావ వృషభధ్వజమ్. ౩౪

సామభి ర్వివిధై స్తోత్రైః ప్రణమ్య స దశాననః,
సంవత్సర సహస్రం తు రుదతో రక్షసో గతమ్. ౩౫

తతః ప్రీతో మహాదేవ శ్శైలాగ్రే విష్ఠితః ప్రభుః,
ముక్త్వా చాఽస్య భుజాన్ రామ ప్రాహ వాక్యం దశాననమ్. ౩౬

ప్రీతోఽస్మి తవ వీర్యస్య శౌండీర్యాచ్చ దశానన,
శైలాక్రాంతేన యో ముక్త స్త్వయా రావ స్సుదారుణః. ౩౭

యస్మా ల్లోకత్రయం చైత ద్రావితం భయ మాగతమ్,
తస్మా త్త్వం రావణో నామ నామ్నా రాజన్ భవిష్యసి. ౩౮

దేవతా మానుషా యక్షా యే చాఽన్యే జగతీతలే.
ఏవం త్వా మభిధాస్యంతి రావణం లోకరావణమ్. ౩౯

గచ్ఛ పౌలస్త్య విస్రబ్ధం పథా యేన త్వ మిచ్ఛసి,
మయా చైవాభ్యనుజ్ఞాతో రాక్షసాధిప గమ్యతామ్. ౪౦

ఏవ ముక్త స్తు లంకేశ శ్శంభునా స్వయ మబ్రవీత్,
ప్రీతో యది మహాదేవ వరం మే దేహి యాచతః. ౪౧

(మయా త్వ మభ్యనుజ్ఞాతః) పుష్పకేణ గమనాయేతి విశేషః. ౩౨—౪౧

(రుద్రేణ రావణాయ వరప్రదానమ్)

అవధ్యత్వం మయా ప్రాప్తం దేవగంధర్వదానవైః,
రాక్షసై ర్గుహ్యకై ర్నాగై ర్యేచాన్యే బలవత్తరాః. ౪౨

మానుషా న్న గణే దేవ స్వల్పాస్తే మమ సంమతాః,
దీర్ఘమాయు శ్చ మే ప్రాప్తం బ్రహ్మణ స్త్రిపురాంతక. ౪౩

వాంఛితం చాయుష శ్శేషం శస్త్రం త్వం చ ప్రయచ్ఛ మే,
ఏవ ముక్త స్తత స్తేన రావణేన స శంకరః. ౪౪

దదౌ ఖడ్గం మహద్దీప్తం చంద్రహాస మితి శ్రుతమ్,
ఆయుష శ్చావశేషం చ స్థిత్వా భూతపతి స్తదా. ౪౫

దత్త్వోవాచ తత శ్శంభు ర్నావజ్ఞేయ మిదం త్వయా,
అవజ్ఞాతం యది హి తే మామేవైష్య త్యసంశయః. ౪౬

ఏవం మహేశ్వరే ణైవ కృతనామా స రావణః,
అభివాద్య మహాదేవ మారురోహాఽథ పుష్పకమ్. ౪౭

(మానుషా నితి.) న గణే న గణయామి. ౪౨-౪౩

(వాంఛిత మితి.) బ్రహ్మదత్తదీర్ఘాయుష్యా ద్యో భోగ స్తస్మాచ్ఛేష మవశిష్టం వాంఛితం ఇదానీ మేవ దుష్కర్మణా కేనాప్యవినష్టం సంప్రయచ్ఛ. ౪౪

(ఆయుషశ్చేతి.) బ్రహ్మా దీర్ఘాయుష్యం తావద్దత్తవాన్, తత్రా స్యాఽపమృత్యవో దేవతాదిభ్యః ప్రాప్తాః పరిహృతా భవంతు, రామేణ వధ ఇతి స్థిత్వా మత్వే త్యర్థః. ౪౫

(దత్త్వేతి.) ఇదం ఖడ్గరూపాస్త్రం నావజ్ఞేయం, ఏకస్మిన్నేవ దినే, పూజౌదాసీన్యం న కర్తవ్య మిత్యర్థః, అవజ్ఞాతం యది. ౪౬-౫౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, షోడశ స్సర్గః.

తతో మహీతలే రామ పరిచక్రామ రావణః,
క్షత్రియాం స్సుమహావీర్యా న్బాధమాన ఇత స్తతః. ౪౮

కేచి త్తేజస్విన శ్శూరాః క్షత్రియా యుద్ధదుర్మదాః,
తచ్ఛాసన మకుర్వంతో వినేశు స్సపరిచ్ఛదాః. ౪౯

అపరే దుర్జయం రక్షో జానంతః ప్రాజ్ఞసమ్మతాః,
జితా స్స్మ ఇత్యభాషంత రాక్షసం బలదర్పితమ్. ౫౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షోడశ స్సర్గః.

అథ సప్తదశ స్సర్గః.

అథ రాజ న్మహాబాహు ర్విచర న్స మహీతలే,
హిమవద్వన మాసాద్య పరిచక్రామ రావణః. ౧

తత్రాఽపశ్య త్స వై కన్యాం కృష్ణాజినజటాధరామ్,
ఆర్షేణ విధినా చైనాం దీప్యంతీం దేవతా మివ. ౨

స దృష్ట్వా రూపసంపన్నాం కన్యాం తాం సుమహావ్రతామ్,
కామమోహపరీతాత్మా పప్రచ్ఛ ప్రహసన్నివ. ౩

అథ సప్తదశస్సర్గః.

(అథ రాజన్నిత్యాది.) ఆర్షేణ విధినా తపోనుష్ఠానేన, ౧-౨

(స ఇతి.) ప్రహసన్నితి, దుర్లభకన్యాలాభాత్ ప్రహాసః. ౩

(వేదవతీం అవలోకితవతా రావణేన తాం ప్రతి తస్యాః తపఃప్రయోజనాది ప్రశ్నః)

కిమిదం వర్తసే భద్రే విరుద్ధ- యౌవనస్య తే,
న హి యుక్తా తవైతస్య రూపస్యైవం ప్రతిక్రియా ౪

రూపం తేఽనుపమం భీరు కామోన్మాదకరం నృణామ్,
న యుక్తం తపసి స్థాతుం నిర్గతో హ్యేష నిర్ణయః. ౫

కస్యాసి కిమిదం భద్రే కశ్చ భర్తా వరాననే.
యేన సంభుజ్యసే భీరు స నరః పుణ్యభాగ్భువి. ౬

పృచ్ఛత శ్శంస మే సర్వం కస్య హేతోః పరిశ్రమః,
ఏవ ముక్తా తు సా కన్యా రావణేన యశస్వినీ. ౭

అబ్రవీ ద్విధివత్కృత్వా తస్యాఽఽతిథ్యం తపోధనా,
కుశధ్వజో మమ పితా బ్రహ్మర్షిరమితప్రభః. ౮

బృహస్పతిసుత శ్శ్రీమాన్ బుద్ధ్యా తుల్యో బృహస్పతేః, ౮॥

తస్యాఽహం కుర్వతో నిత్యం వేదాభ్యాసం మహాత్మనః.
సంభూతా వాఙ్మయీ కన్యా నామ్నా వేదవతీ స్మృతా. ౯॥

తతో దేవా స్సగంధర్వా యక్షరాక్షసపన్నగాః.
తేఽపి గత్వా హి పితరం వరణం రోచయంతి మే, ౧౦॥

న చ మాం స పితా తేభ్యో దత్తవాన్ రాక్షసర్షభ.
కారణం తద్వదిష్యామి నిశాచర నిశామయ. ౧౧॥

పితు స్తు మమ జామాతా విష్ణుః కిల సురేశ్వరః.
అభిప్రేత స్త్రిలోకేశ స్తస్మా న్నాన్యస్య మే పితా, ౧౨॥

(కిమితి.) ఇదం ప్రతిక్రియా ఇదం యౌవనప్రతికూలక్రియా. ౪-౧౨॥

దాతు మిచ్ఛతి తస్మైతు త చ్ఛ్రుత్వా బలదర్పితః.
దంభుర్నామ తతో రాజా దైత్యానాం కుపితోఽభవత్, ౧౩

తేన రాత్రౌ శయానో మే పితా పాపేన హింసితః. ౧౪

తతో మే జననీ దీనా తచ్ఛరీరం పితు ర్మమ,
పరిష్వజ్య మహాభాగా ప్రవిష్టా హవ్యవాహనమ్. ౧౫

తతో మనోరథం సత్యం పితు ర్నారాయణం ప్రతి,
కరోమీతి త మేవాఽహం హృదయేన సముద్వహే. ౧౬

ఇతి ప్రతిజ్ఞా మారుహ్య చరామి విపులం తపః,
ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం మయా రాక్షసపుంగవ. ౧౭

నారాయణో మమ పతి ర్న త్వన్యః పురుషోత్తమాత్,
ఆశ్రయే నియమం ఘోరం నారాయణపరీప్సయా. ౧౮

విజ్ఞాత స్త్వం హి మే రాజన్ గచ్ఛ పౌలస్త్యనందన,
జానామి తపసా సర్వం త్రైలోక్యే యద్ధి వర్తతే. ౧౯

సోఽబ్రవీ ద్రావణో భూయ స్తాం కన్యాం సుమహావ్రతామ్,
అవరుహ్య విమానాగ్రా త్కందర్పశరపీడితః. ౨౦

అపలిప్తాసి సుశ్రోణి యస్యా స్తే మతిరీదృశీ,
వృద్ధానాం మృగశాబాక్షి భ్రాజతే పుణ్యసంచయః. ౨౧

త్వం సర్వగుణసంపన్నా నార్హసే వక్తు మీదృశమ్,
త్రైలోక్యసుందరీ భీరు యౌవనం తేఽతివర్తతే. ౨౨

(అవలిప్తేతి.) (వృద్ధానామితి.) పుణ్యసంచయః పుణ్యసంగ్రహణం, వృద్ధానా మేవ భ్రాజతే, న తు బాలయువయోః. ౧౩-౨౨

(రావణేన వేదవతీ బలాత్కారః)

అహం లంకాపతి ర్భద్రే దశగ్రీవ ఇతి శ్రుతః,
తస్య మే భవ భార్యా త్వం భుంక్ష్వ భోగాన్ యథా సుఖమ్. ౨౩

కశ్చ తావ దసౌ యం త్వం విష్ణు రిత్యభిభాషసే,
వీర్యేణ తపసా చైవ భోగేన చ బలేన చ. ౨౪

న మయా స సమో భద్రే యం త్వం కామయసేఽంగనే,
ఇత్యుక్తవతి తస్మిం స్తు వేదవత్యథ సాఽబ్రవీత్. ౨౫

మా మైవ మితి సా కన్యా త మువాచ నిశాచరమ్,
త్రైలోక్యాధిపతిం విష్ణుం సర్వలోకనమస్కృతమ్. ౨౬

త్వదృతే రాక్షసేంద్రాన్యః కోఽవమన్యేత బుద్ధిమాన్,
ఏవముక్త స్తయా తత్ర వేదవత్యా నిశాచరః. ౨౭

మూర్ధజేషు తదా కన్యాం కరాగ్రేణ పరామృశత్,
తతో వేదవతీ క్రుద్ధా కేశాన్ హస్తేన సాఽచ్ఛినత్. ౨౮

అసిర్భూత్వా కర స్తస్యాః కేశాం శ్ఛిన్నాం స్తదాఽకరోత్,
సా జ్వలంతీవ రోషేణ దహంతీవ నిశాచరమ్. ౨౯

ఉవాచాగ్నిం సమాధాయ మరణాయ కృతత్వరా,
ధర్షితాయా స్త్వయాఽనార్య న మే జీవిత మిష్యతే. ౩౦

రక్ష స్తస్మా త్ప్రవేక్ష్యామి పశ్యత స్తే హుతాశనమ్,
యస్మా త్తు ధర్షితా చాఽహం త్వయా పాపాత్మనా వనే. ౩౧

తస్మా త్తవ వధార్థం హి సముత్పత్స్యే హ్యహం పునః,
న హి శక్యం స్త్రియా హంతుం పురుషః పాపనిశ్చయః, ౩౨

శాపే త్వయి మయోత్సృష్టే తపసశ్చ వ్యయో భవేత్.
యది త్వస్తి మయా కించి త్సుకృతం దత్తం హుతం తథా. ౩౩

తస్మా త్త్వయోనిజా సాధ్వీ భవేయం ధర్మిణ స్సుతా.
ఏవ ముక్త్వా ప్రవిష్టా సా జ్వలితం జాతవేదసమ్. ౩౪

పపాత చ దివో దివ్యా పుష్పవృష్టి స్సమంతతః.

[పునరేవ సముద్భూతా పద్మే పద్మసమప్రభా,
తస్మాదపి పునః ప్రాప్తా పూర్వవ త్తేన రక్షసా.

కన్యాం కమలగర్భాభాం ప్రగృహ్య స్వగృహం యయౌ,
ప్రగృహ్య రావణ స్త్వేతాం దర్శయామాస మంత్రిణే.

లక్షణజ్ఞో నిరీక్ష్యైవ రావణం చైవ మబ్రవీత్,
గృహస్థైషా హి సుశ్రోణీ త్వద్వధాయైవ దృశ్యతే.
ఏతచ్ఛ్రుత్వాఽర్ణవే రామ తాం ప్రచిక్షేప రావణః,
సా చైవ క్షితి మాసాద్య యజ్ఞాయతనమధ్యగా.]

రాజ్ఞో హలముఖోత్కృష్టా పున రప్యుత్థితా సతీ. ౩౫

సైషా జనకరాజస్య ప్రసూతా తనయా ప్రభో,
తవ భార్యా మహాబాహో విష్ణు స్త్వం హి సనాతనః. ౩౬

పూర్వం క్రోధాహిత శ్శత్రు ర్యయాఽసౌ నిహత స్తథా,
ఉపాశ్రయిత్వా శైలాభ స్తవ వీర్య మమానుషమ్. ౩౭

(పూర్వమిత్యాది.) వేదవత్యా య శ్శత్రుః, క్రోధాహితః, సోఽసౌ శైలాభః, శత్రూ రావణః పునః తథైవ, యథాప్రతిజ్ఞం, పతిం చ ప్రాప్తయా, పతిభూతస్య తవ మానుషం వీర్య ముపాశ్రయిత్వా అద్య నిహతః. ౩౩-౩౭

(మరుత్తయజ్ఞవాటం ప్రవిష్టే రావణే తద్భయా దింద్రాదిదేవైః రూపాంతరపరిగ్రహః)

ఏవ మేషా మహాభాగా మర్త్యేషూ త్పత్స్యతే పునః,
క్షేత్రే హలముఖోత్కృష్టే వేద్యా మగ్నిశిఖోపమా. ౩౮

ఏషా వేదవతీ నామ పూర్వ మాసీ త్కృతేయుగే,
త్రేతాయుగ మనుప్రాప్య వధార్థం తస్య రక్షసః. ౩౯

ఉత్పన్నా మైథిలకులే జనకస్య మహాత్మనః,
సీతోత్పన్నా తు సీతేతి మానుషైః పున రుచ్యతే. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తదశ స్సర్గః.

అథ అష్టాదశ స్సర్గః.

ప్రవిష్టాయాం హుతాశం తు వేదవత్యాం స రావణః,
పుష్పకం తు సమారుహ్య పరిచక్రామ మేదినీమ్. ౧

తతో మరుత్తం నృపతిం యజంతం సహ దైవతైః,
ఉశీరబీజ మాసాద్య దదర్శ స తు రావణః. ౨

(ఏవ మితి.) ఉత్పత్స్యేయం. వ్యత్యయ ఆర్షః. ౩౮-౪౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
సప్తదశ స్సర్గః.

అథ అష్టాదశ స్సర్గః.

(ప్రవిష్టాయా మిత్యాది.) ఉశీరబీజమితి దేశ నామ. ౧-౨

సంవర్తో నామ బ్రహ్మర్షి స్సాక్షాద్భ్రాతా బృహస్పతేః,
యాజయామాస ధర్మజ్ఞ స్సర్వై ర్దేవగణై ర్వృతః. ౩

దృష్ట్వా దేవాస్తు తద్రక్షో వరదానేన దుర్జయమ్,
తిర్యగ్యోనిం సమావిష్టా స్తస్య దర్శనభీరవః. ౪

ఇంద్రో మయూర స్సంవృత్తో ధర్మరాజస్తు వాయసః,
కృకలాసో ధనాధ్యక్షో హంస శ్చ వరుణోఽభవత్. ౫

అన్యేష్వపి గతేష్వేవం దేవేష్వరినిషూదన,
రావణః ప్రావిశద్యజ్ఞం సారమేయ ఇవాఽశుచిః. ౬

తం చ రాజా సమాసాద్య రావణో రాక్షసాధిపః,
ప్రాహ యుద్ధం ప్రయచ్ఛేతి నిర్జితోస్మీతి వా వద. ౭

తతో మరుత్తో నృపతిః కో భవా నిత్యువాచ తమ్,
అపహాసం తతో ముక్త్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౮

అకుతూహలభావేన ప్రీతోఽస్మి తవ పార్థివ,
ధనదస్యాఽనుజం యో మాం నావగచ్ఛసి రావణమ్. ౯

త్రిషు లోకేషు కోన్యోఽస్తి యో న జానాతి మే బలమ్,
భ్రాతరం యేన నిర్జిత్య విమాన మిద మాహృతమ్. ౧౦

తతో మరుత్త స్స నృప స్తం రావణ మథాఽబ్రవీత్. ౧౦½

ధన్యః ఖలు భవాన్ యేన జ్యేష్ఠో భ్రాతా రణే జితః.
న త్వయా సదృశ శ్శ్లాఘ్య స్త్రిషు లోకేషు విద్యతే, ౧౧½

(అకుతూహలేతి.) అకుతూహలభావేన మాం దృష్ట్వాఽపి అవిస్మయనిర్భయా నాదరభావే నేత్యర్థః. యో నావగచ్ఛసి తస్య తవేత్యన్వయః. ౩-౧౧½

(మరుత్తే యుద్ధసన్నద్ధే పురోధసేన తన్నివర్తనమ్)

నాధర్మసహితం శ్లాఘ్యం తల్లోకం ప్రతిసంహితమ్.
కర్మ దౌరాత్మ్యకం కృత్వా శ్లాఘ్యసే భ్రాతృనిర్జయాత్, ౧౨

కం త్వం ప్రాక్కేవలం ధర్మం చరిత్వా లబ్ధవాన్ వరమ్.
శ్రుతపూర్వం హి న మయా భాషసే యాదృశం స్వయమ్, ౧౩

తిష్ఠేదానీం న మే జీవన్ ప్రతియాస్యసి దుర్మతే.
అద్య త్వాం నిశితైర్బాణైః ప్రేషయామి యమక్షయమ్. ౧౪

తత శ్శరాసనం గృహ్య సాయకాం శ్చ నరాధిపః.
రణాయ నిర్యయౌ క్రుద్ధ స్సంవర్తో మార్గ మావృణోత్, ౧౫

సోఽబ్రవీ త్స్నేహసంయుక్తం మరుత్తం తం మహానృషిః.
శ్రోతవ్యం యది మద్వాక్యం సంప్రహారో న తే క్షమః, ౧౬

మాహేశ్వర మిదం సత్ర మసమాప్తం కులం దహేత్.
దీక్షితస్య కుతో యుద్ధం క్రోధిత్వం దీక్షితే కుతః,
సంశయశ్చ జయే నిత్యం రాక్షసశ్చ సుదుర్జయః. ౧౭

స నివృత్తో గురో ర్వాక్యా న్మరుత్తః పృథివీపతిః,
విసృజ్య స శరం చాపం స్వస్థో సుఖముఖోఽభవత్. ౧౮

(కం త్వమితి.) ప్రాక్పూర్వం త్వం కేవలం ధర్మం దోషహీనం ధర్మం చరిత్వా కిమపి వరం లబ్ధవానితి శ్రుతపూర్వం. ఇదానీం యాదృశం భ్రాతృవిజయరూప మధర్మం భాషసే తన్న శ్రుతపూర్వ మిత్యర్థః. ౧౩-౧౪

(తత ఇతి.) మార్గ మావృణోత్. నిర్యాతస్యేతి శేషః ౧౫

(స ఇతి.) మహానృషిః, తత్పురోహిత ఇత్యర్థః. ౧౬-౧౮

తత స్తం నిర్జితం మత్వా ఘోషయామాస వై శుకః,
రావణో జయతీ త్యుచ్చై ర్హర్షా న్నాదం విముక్తవాన్. ౨౦

తాన్ భక్షయిత్వా తత్రస్థాన్ మహర్షీన్ యజ్ఞ మాగతాన్,
వితృప్తో రుధిరై స్తేషాం పున స్సంప్రయయౌ మహీమ్. ౨౧

రావణే తు గతే దేవా స్సేంద్రా శ్చైవ దివౌకసః,
తత స్స్వాం యోని మాసాద్య తాని సత్త్వాని చాబ్రువన్. ౨౨

హర్షా త్తదాఽబ్రవీ దింద్రో మయూరం నీలబర్హిణమ్,
ప్రీతోఽస్మి తవ ధర్మజ్ఞ భుజంగా ద్ధి న తే భయమ్. ౨౩

ఇదం నేత్ర సహస్రం తు య త్త్వద్బర్హే భవిష్యతి,
వర్షమాణే మయి ముదం ప్రాప్స్యసే ప్రీతిలక్షణామ్. ౨౪

ఏవ మింద్రో వరం ప్రాదా న్మయూరస్య సురేశ్వరః, ౨౪½

నీలాః కిల పురా బర్హా మయూరాణాం నరాధిప.
సురాధిపా ద్వరం ప్రాప్య గతా స్సర్వేఽపి బర్హిణః, ౨౫½

ధర్మరాజోఽబ్రవీ ద్రామ ప్రాగ్వంశే వాయసం స్థితమ్.
పక్షిం స్తవాఽస్మి సుప్రీతః ప్రీతస్య వచనం శృణు, ౨౬½

(రావణ ఇతి.) స్వాం యోనిం స్వస్వప్రకృతి మాసాద్య, తాని సత్త్వాని, ప్రాక్కార్యవశగృహీతమూర్తిసజాతీయప్రాణిన ఇత్యర్థః. ౨౦-౨౩

(ఇద మితి,) ప్రీతిలక్షణాం మత్ప్రీతిచిహ్నభూతామ్. ౨౪-౨౪½

(నీలా ఇతి.) నీలాః కిలేతి నేత్రరహితా ఇత్యర్థః. ౨౫½

(ధర్మరాజ ఇతి.) ప్రాగ్వంశే యజ్ఞశాలాదారుణి. ౨౬½

(ఇంద్రాదిభిః మయూరాదీనాం నానావరప్రదానమ్)

యథాన్యై ర్వివిధై రోగైః పీడ్యంతే ప్రాణినో మయా.
తే న తే ప్రభవిష్యంతి మయి ప్రీతే న సంశయః, ౨౭॥

మృత్యుత స్తే భయం నాస్తి వరా న్మమ విహంగమ.
యావత్త్వాం న వధిష్యంతి నరా స్తావ ద్భవిష్యసి, ౨౮॥

ఏతే మద్విషయసా వై మానవాః క్షుద్భయార్దితాః.
త్వయి భుక్తే తు తృప్తా స్తే భవిష్యంతి సబాంధవాః, ౨౯॥

వరుణ స్త్వబ్రవీ ద్ధంసం గంగాతోయవిహారిణమ్.
శ్రూయతాం ప్రీతిసంయుక్తం తతః పత్రరథేశ్వర, ౩౦॥

వర్ణో మనోహర స్సౌమ్య చంద్రమండలసన్నిభః.
భవిష్యతి తవోదగ్ర శ్శుద్ధఫేనసమప్రభః, ౩౧॥

మచ్ఛరీరం సమాసాద్య కాంతో నిత్యం భవిష్యసి:
ప్రాప్స్యసే చాఽతులాం ప్రీతి మేత న్మే ప్రీతిలక్షణమ్, ౩౨॥

హంసానాం హి పురా రామ నీలవర్ణ స్సపాండురః.
పక్షా నీలాగ్రసంవీతాః క్రోడా శ్శష్పాగ్రనిర్మలాః, ౩౩॥

(యథేతి.) తే తవ, తే రోగాః. న ప్రభవిష్యంతి. ప్రీతే ఇతి చ్ఛేదః. ౨౭॥

(మృత్యుత ఇతి.) జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు రిత్యాశంక్య పరిహారత్వా దాహ (యావ త్త్వామిత్యాది.) ౨౮॥

(ఏతే ఇతి.) మద్విషయస్థాః యమలోకస్థాః. ౨౯-౩౦॥

(మచ్ఛరీరమితి.) మచ్ఛరీరం జలమూర్తిమ్. ౩౨॥

(హంసానామితి.) క్రోడః భుజాంతరం. శష్పాగ్రనిర్మలాః బాలతృణాగ్రవన్నిర్మలాః, కోమలశ్యామవర్ణా ఇత్యర్థః. ౩౩॥

అథాఽబ్రవీ ద్వైశ్రవణః కృకలాసం గిరౌ స్థితమ్.
హైరణ్యం సంప్రయచ్ఛామి వర్ణం ప్రీత స్తవా ప్యహమ్, ౩౪

సద్రవ్యం చ శిరో నిత్యం భవిష్యతి తవాఽక్షయమ్.
ఏష కాంచనకో వర్ణో మత్ప్రీత్యా తే భవిష్యతి, ౩౫

ఏవం దత్త్వా వరాం స్తేభ్య స్తస్మి న్యజ్ఞోత్సవే సురాః.
నివృత్తా స్సహ రాజ్ఞా తే పున స్స్వభవనం గతాః, ౩౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టాదశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనవింశ స్సర్గః

అథ జిత్వా మరుత్తం స ప్రయయౌ రాక్షసాధిపః,
నగరాణి నరేంద్రాణాం యుద్ధకాంక్షీ దశాననః. ౧

సమాసాద్య తు రాజేంద్రా న్మహేంద్రవరుణోపమాన్,
అబ్రవీ ద్రాక్షసేంద్రస్తు యుద్ధం మే దీయతా మితి. ౨

(సద్రవ్యమితి.) ఏతదేవాహ (ఏష కాంచనక ఇతి.) ౩౫

(స్వభవన మితి.) మరుత్తేన సహ స్వర్గ మిత్యర్థః. ౩౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
అష్టాదశ స్సర్గః.

(రావణేన అనరణ్యనామ్నో రాజ్ఞో యుద్ధాయ సమాహ్వానమ్)

నిర్జితాస్మేతి వా బ్రూత ఏష మే హి సునిశ్చయః,
అన్యథా కుర్వతా మేవం మోక్షో నైవోపపద్యతే. ౩

తత స్త్వఽభీరవః ప్రాజ్ఞాః పార్థివా ధర్మనిశ్చయాః,
మంత్రయిత్వా తతోఽన్యోన్యం రాజాన స్సుమహాబలాః.
నిర్జితా స్మేత్యభాషంత జ్ఞాత్వా వరబలం రిపోః, ౪½

దుష్యంత స్సురథో గాధి ర్గయో రాజా పురూరవాః.
ఏతే సర్వేఽబ్రువం స్తాత నిర్జితాస్మేతి పార్థివాః, ౫½

అథాఽయోధ్యాం సమాసాద్య రావణో రాక్షసాధిపః.
సుగుప్తా మనరణ్యేన శక్రేణేవాఽమరావతీమ్, ౬½

స తం పురుషశార్దూలం పురందరసమం బలే.
ప్రాహ రాజాన మాసాద్య యుద్ధం దేహీతి రావణః,
నిర్జితోస్మీతి వా బ్రూహి త్వ మేవం మమ శాసనమ్. ౮

అయోధ్యాధిపతి స్తస్య శ్రుత్వా పాపాత్మనో వచః,
అనరణ్యస్తు సంక్రుద్ధో రాక్షసేంద్ర మథాఽబ్రవీత్. ౯

దీయతే ద్వంద్వయుద్ధం తే రాక్షసాధిపతే మయా,
సంతిష్ఠ క్షిప్ర మాయత్తో భవ చైవం భవా మ్యహమ్. ౧౦

అథ పూర్వం శ్రుతార్థేన నిర్జితం సుమహద్బలమ్,
నిష్క్రామ త్త న్నరేంద్రస్య బలం రక్షోవధోద్యతమ్. ౧౧

అథ ఏకోనవింశ స్సర్గః

(దీయత ఇతి.) సంతిష్ఠ ఏవ మహం భవామీతి, ఆయత్తో భవామీ త్యర్థః. ౩-౧౦

(అథేతి.) పూర్వం రావణగమనా త్పూర్వం. శ్రుతార్థేన శ్రుతరావణవృత్తాంతేన, తన్నరేంద్రస్య, బలం నిష్క్రామత్ నిరక్రామత్. ౧౧

నాగానాం దశసాహస్రం వాజినాం నియుతం తథా,
రథానాం బహుసాహస్రం పత్తీనాం చ నరోత్తమ. ౧౨

మహీం సంఛాద్య నిష్క్రాన్తం సపదాతిరథం రణే,
తతః ప్రవృత్తం సుమహ ద్యుద్ధం యుద్ధవిశారద. ౧౩

అనరణ్యస్య నృపతేః రాక్షసేంద్రస్య చాద్భుతమ్, ౧౩½

తద్రావణబలం ప్రాప్య బలం తస్య మహీపతేః.
ప్రాణశ్యత తదా సర్వం హవ్యం హుత మివాఽనలే,
యుధ్వా చ సుచిరం కాలం కృత్వా విక్రమ ముత్తమమ్. ౧౪

ప్రజ్వలంతం సమాసాద్య క్షిప్ర మేవాఽవశేషితమ్,
ప్రావిశ త్సంకులం తత్ర శలభా ఇవ పావకమ్. ౧౫

నశ్యతి స్మ బలం తత్ర హవ్యం హుత మివాఽనలే,
సోఽపశ్య త్త న్నరేంద్ర స్తు నశ్యమానం మహాబలమ్. ౧౬

మహార్ణవం సమాసాద్య వనాపగశతం యథా,
తత శ్శక్రధనుః ప్రఖ్యం ధనుర్విస్ఫారయం స్స్వయమ్. ౧౭

ఆససాద నరేంద్ర స్తం రావణం క్రోధమూర్ఛితః,
అనరణ్యేన తేఽమాత్యా మారీచశుకసారణాః. ౧౮

ప్రహస్తసహితా భగ్నా వ్యద్రవంత మృగా ఇవ,
తతో బాణశతాన్యష్టౌ పాతయామాస మూర్ధని. ౨౦

(ప్రజ్వలంత మితి.) (సమమాద్యేతి.) తం రావణ మాసాద్య క్షిప్రమేవావశేషితం అల్పావశిష్టమభవ దిత్యర్థః, తత్ర రణే శలభాః, పావక మివ సంకులం సమూహానాశనం, ప్రావిశత్ ప్రాపత్.

(రావణకృతముపహాసనం. తదసహిష్ణునా అనరణ్యేన తం ప్రతి శాపమోచనమ్)

తస్య రాక్షసరాజస్య ఇక్ష్వాకుకులనందనః,
తస్య బాణాః పతంత స్తే చక్రిరే న క్షతిం క్వచిత్. ౨౧

వారిధారా ఇవాఽభ్రేభ్యః పతంత్యో గిరిమూర్ధని,
తతో రాక్షసరాజేన క్రుద్ధేన నృపతి స్తదా. ౨౨

తలేనాఽభిహతో మూర్ధ్ని స రథా న్నిపపాత హ,
స రాజా పతితో భూమౌ విహ్వలాంగః ప్రవేపితః. ౨౩

వజ్రదగ్ధ ఇవాఽరణ్యే సాలో నిపతితో యథా.
తం ప్రహస్యాఽబ్రవీ ద్రక్షః ఇక్ష్వాకుం పృథివీపతిమ్. ౨౪

కి మిదానీం ఫలం ప్రాప్తం త్వయా మాం ప్రతియుధ్యతా,
త్రైలోక్యే నాస్తి యో ద్వంద్వం మమ దద్యా న్నరాధిప. ౨౫

శంకే ప్రసక్తో భోగేషు న శృణోషి బలం మమ,
తస్యైవం బ్రువతో రాజా మందాసు ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౨౬

కిం శక్య మిహ కర్తుం వై కాలో హి దురతిక్రమః,
న హ్యహం నిర్జితో రక్ష స్త్వయా చాఽఽత్మప్రశంసినా. ౨౭

కాలేనైవ విపన్నోఽహం హేతుభూతస్తు మే భవాన్,
కిం త్విదానీం మయా శక్యం కర్తుం ప్రాణపరిక్షయే. ౨౮

(త మితి.) ఇక్ష్వాకు మిక్ష్వాకువంశ్యం. కిం ఫలం ప్రాప్తమ్, నిర్జితోస్మీతి వచన మనుక్త్వేతి శేషః. ౨౧—౨౬

(న హ్యహమితి.) (త్వయా న నిర్జిత ఇతి.) అపి తు ప్రాప్తేనైవ కాలేన. విపన్న ఇత్యర్థః. ౨౭—౨౮

న హ్యహం విముఖో రక్షో యుధ్యమాన స్త్వయా హతః,
ఇక్ష్వాకుపరిభావిత్వా ద్వచో వక్ష్యామి రాక్షస. ౨౯

యది దత్తం యది హుతం యది మే సుకృతం తపః,
యది గుప్తాః ప్రజా స్సమ్యక్ తదా సత్యం వచో స్తు మే. ౩౦

ఉత్పత్స్యతే కులే హ్యస్మి న్నిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్,
రామో దాశరథి ర్నామ య స్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి. ౩౧

తతో జలధరోదగ్ర స్తాడితో దేవదుందుభిః,
తస్మి న్నుదాహృతే శాపే పుష్పవృష్టి శ్చ ఖా చ్చ్యుతా. ౩౨

తత స్స రాజా రాజేంద్ర గతస్థానం త్రివిష్టపమ్,
స్వర్గతే చ నృపే తస్మిన్ రాక్షస స్సోఽపసర్పత. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనవింశ స్సర్గః.

(ఇక్ష్వాక్వితి.) ఇక్ష్వాకుపరిభావిత్వాత్, తత్కులపరిభావిత్వా దిత్యర్థః. ౨౯

(తత ఇతి. అపసర్పత అపాసర్పత్, అపగతవా నిత్యర్థః. ౩౦—౩౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనవింశ స్సర్గః.

అథ వింశ స్సర్గః.

తతో విత్రాసయ న్మర్త్యా౯ పృథివ్యాం రాక్షసాధిపః,
ఆససాద ఘనే తస్మి న్నారదం మునిపుంగవమ్. ౧

తస్యాఽభివాదనం కృత్వా దశగ్రీవో నిశాచరః,
అబ్రవీ త్కుశలం పృష్ట్వా హేతు మాగమనస్య చ. ౨

నారదస్తు మహాతేజా దేవర్షి రమితప్రభః,
అబ్రవీ న్మేఘపృష్ఠస్థో రావణం పుష్పకే స్థితమ్. ౩

రాక్షసాధిపతే సౌమ్య తిష్ఠ విశ్రవస స్సుత,
ప్రీతోస్మ్యఽభిజనోపేతవిక్రమై రూర్జితై స్తవ. ౪

విష్ణునా దైత్యఘాతై శ్చ గంధర్వోరగధర్షణైః,
త్వయా సమం విమర్దైశ్చ భృశం హి పరితోషితః. ౫

కించిద్వక్ష్యామి తావ త్తే శ్రోతవ్యం శ్రోష్యసే యది,
శ్రుత్వా చానంతరం కార్యం త్వయా రాక్షసస త్తమ. ౬

అథ వింశ స్సర్గః.

(తతో విత్రాసయ న్నిత్యాది.) ఆససాద ఘనే తస్మిన్నితి తస్మి౯ కాలే ఘనే పృష్ఠే స్థితం నారద మిత్యర్థః. ౧

(తస్యేతి.) హేతు మాగమనస్య చేత్యత్రాపి పృష్ట్వే త్యన్వయః. ౨–౩

(రాక్షసాధిపత ఇతి.) తిష్ఠేతి, మద్వచనం శ్రోతు మితి శేషః. విష్ణుదైత్యఘాతాదిభి ర్దృష్టాంతార్థః. ౪–౫

(కించిదితి.) సమాధి మైకాగ్ర్యం, అయం లోకో మనుష్యలోకః, త్వయా అవధ్యేనేతి ఛేదః. ౬

తన్మే నిగదత స్తాత సమాధిం శ్రవణే కురు,
కిమయం వధ్యతే తాత త్వయాఽవధ్యేన దైవతైః. ౭

హత ఏవ హ్యయం లోకో యదా మృత్యువశం గతః,
దేవదానవదైత్యానాం యక్షగంధర్వరక్షసామ్. ౮

అవధ్యేన త్వయా లోకః క్లేష్టుం యుక్తో న మానుషః,
నిత్యం శ్రేయసి సంమూఢం మహద్భి శ్శ్రేయసై ర్వృతమ్.
హన్యా త్క స్తాదృశం లోకం జరావ్యాధిశతై ర్యుతమ్, ౯॥

తైస్తైరనిష్టోపగమై రజస్రం యత్ర కుత్ర కః.
మతిమా న్మానుషే లోకే యుద్ధేన ప్రణయీ భవేత్, ౧౦॥

క్షీయమాణం దైవహతం క్షుత్పిపాసాజరాదిభిః
విషాదశోకసంమూఢం లోకం త్వం క్షపయస్వ మా, ౧౧॥

పశ్య తావ న్మహాబాహో రాక్షసేశ్వర మానుషమ్.
మూఢమేవం విచిత్రార్థం యస్య న జ్ఞాయతే గతిః, ౧౨॥

క్వచిద్వాదిత్రనృత్యాది సేవ్యతే ముదితై ర్జనైః.
రుద్యతే చాపరై రార్తై ర్ధారాశ్రునయనాననైః, ౧౩॥

మాతాపితృసుతస్నేహైః భార్యాబంధుమనోరమైః.
మోహితోఽయం జనో ధ్వస్తః క్లేశం స్వం నావబుధ్యసే, ౧౪॥

(తైస్తై రితి.) (యుద్ధేనేతి.) మతిమాన్ కదా, తస్మిన్ మర్త్యలోకే యుద్ధేన వధప్రణయీ భవేత్, న కోపీత్యర్థః.
౭—౧౦॥

కించ మృతమారణవద్యుద్ధేన తేషాం వధో వ్యర్థ ఇత్యాహ (క్షీయమాణ మితి.) ౧౧-౧౨॥

(క్వచిదితి.) ధారాశ్రునయనాననైః ధారాభూతాశ్రునయనముఖైః. ౧౩॥

(మాతేతి.) భార్యాబంధుమనోరమైః భార్యాబంధుషు మనోరమో మనోరమణం ప్రీతి ర్యేషాం తైః క్లేశం పారలౌకికం దుఃఖం.
౧౪॥

(నారదేన యమం ప్రతి యోద్ధుం రావణచోదనమ్)

అలమేనం పరిక్లిశ్య లోకం మోహనిరాకృతమ్.
జిత ఏవ త్వయా సౌమ్య మర్త్యలోకో న సంశయః. ౧౫

అవశ్యమేభి స్సర్వైశ్చ గన్తవ్యం యమసాదనమ్.
త న్నిగృహ్ణీష్వ పౌలస్త్య యమం పరపురంజయ, ౧౬

తస్మిన్ జితే జితం సర్వం భవత్యేవ న సంశయః.
ఏవముక్త స్తు లంకేశో దీప్యమానం స్వతేజసా, ౧౭

అబ్రవీ న్నారదం తత్ర సంప్రహస్యాఽభివాద్య చ.
మహర్షే దేవగంధర్వవిహార సమరప్రియ,
అహం సముద్యతో గన్తుం విజయార్థం రసాతలమ్. ౧౯

తతో లోకత్రయం జిత్వా స్థాప్య నాగాం త్సురాన్ వశే,
సముద్ర మమృతార్థం చ మథిష్యామి రసాలయమ్. ౨౦

అథాఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవం నారదో భగవానృషిః,
క్వ ఖల్విదానీం మార్గేణ త్వయా హ్యన్యేన గమ్యతే. ౨౧

(అలమేనం పరిక్లిశ్యేతి.) మోహనిరాకృతః అజ్ఞానేన ప్రచ్యావితార్థః. ౧౫—౧౭

(మహర్ష ఇతి.) దేవగంధర్వవిహార దేవగంధర్వైః గానపరై ర్విహారపర, సమరప్రియ సమరదర్శనప్రియ. ౧౮

(తత ఇతి.) రసాలయం అమృతరసాలయమ్. ౧౯

(అథేతి.) ఇదానీం రసాతల జిగమిషుణా త్వయా, అన్యేన మార్గేణ రసాతల మార్గవ్యతిరిక్తమార్గేణ, క్వ గమ్యతే. ౨౦

అయం ఖలు సుదుర్గమ్యః ప్రేతరాజపురం ప్రతి,
మార్గో గచ్ఛతి దుర్ధర్షో యమ స్యాఽమిత్రకర్శన. ౨౨

స తు శారదమేఘాభం హాసం ముక్త్వా దశాననః,
ఉవాచ కృత మిత్యేవం వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౩

తస్మాదేవ మహం బ్రహ్మ౯ వైవస్వతవధోద్యతః,
గచ్ఛామి దక్షిణా మాశాం యత్ర సూర్యాత్మజో నృపః. ౨౪

మయా హి భగవ౯ క్రోధా త్ప్రతిజ్ఞాతం రణార్థినా,
అవజేష్యామి చతురో లోకపాలానితి ప్రభో. ౨౫

తదిహ ప్రస్థితోఽహం వై ప్రేతరాజపురం ప్రతి,
ప్రాణిసంక్లేశకర్తారం యోజయిష్యామి మృత్యునా. ౨౬

ఏవ ముక్త్వా దశగ్రీవో మునిం త మభివాద్య చ,
ప్రయయౌ దక్షిణా మాశాం ప్రహృష్ట స్సహ మంత్రిభిః. ౨౭

నారద స్తు మహాతేజా ముహూర్తం ధ్యాన మాస్థితః,
చింతయామాస విప్రేంద్రో విధూమ ఇవ పావకః. ౨౮

యేన లోకా స్త్రయ స్సేంద్రాః క్లిశ్యంతే సచరాచరాః,
క్షీణే చాఽఽయుషి ధర్మేణ స కాలో జేష్యతే కథమ్. ౨౯

క స్తద్రసాతల మార్గాపేక్షయా మాహ (అయం ఖల్విత్యాది.) సుదుర్గమ్య స్సుదుర్గమః. యదార్షః. ౨౨

(స త్త్వితి.) కృత్వేతి యావత్, శారదమేఘాభం నారదం ప్రతికృత మిత్యవోచత్, తన్మార్గే త్వైవ గమనం త జ్జయశ్చ, మమ సిద్ధ ఏవేత్యువాచే త్యర్థః. ౨౩

(తస్మాదితి.) యస్మా న్మార్గ ముపదిష్టః, యతశ్చ మయా చతుర్దిక్పాలకజయః ప్రతిజ్ఞాత స్తస్మాదిత్యర్థః. ౨౪—౨౯

(యమజయాయ ప్రస్థితే రావణే నారదేనాపి తత్ర గమనమ్)

స్వదత్తకృతసాక్షీ యో ద్వితీయ ఇవ పావకః,
లబ్ధసంజ్ఞా విజేష్యంతే లోకా యస్య మహాత్మనః. ౨౯

యస్య నిత్యం త్రయో లోకా విద్రవంతి భయార్దితాః,
తం కథం రాక్షసేంద్రోఽసౌ స్వయ మేవ గమిష్యతి. ౩౦

యో విధాతా చ ధాతా చ సుకృతం దుష్కృతం తథా,
త్రైలోక్యం విజితం యేన తం కథం విజయిష్యతే. ౩౧

అపరం కిం తు కృత్వాఽయం విధానం సంవిధాస్యతి,
కౌతూహలసముత్పన్నో యాస్యామి యమసాదనమ్. ౩౨

విమర్దం ద్రష్టు మనయో ర్యమరాక్షసయో స్స్వయమ్, ౩౨½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, వింశ స్సర్గః.

(స్వదత్తం స్వకృతం చ.) స్వదత్తస్వకృతశబ్దేన కాయక్లేశరూపం తపః. మహాత్మనః. అనుగ్రహాదితి శేషః. ౨౯—౩౦

(ధాతా విధాతా) సామాన్యతో విశేషత శ్చ కర్తా. ౩౧

(అపర మితి.) కాల ఏవ సర్వసాధనం. అయం తు కాలాతిరిక్తం పరం. కింతు విధానం సాధనసంసాదనం కృత్వా. కాలజయం సంవిధాస్య తీత్యేవం కౌతూహలసముత్పన్నోఽహం యమస్య సదనం ద్రష్టుం యాస్యామి. ౩౨ — ౩౨½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
వింశ స్సర్గః.

అథ ఏకవింశ స్సర్గః

ఏవం సంచింత్య విప్రేంద్రో జగామ లఘువిక్రమః,
ఆఖ్యాతుం త ద్యథావృత్తం యమస్య సదనం ప్రతి. ౧

అపశ్య త్సమయం తత్ర దేవ మగ్నిపురస్కృతమ్,
విధాన మనుతిష్ఠంతం ప్రాణినో యస్య యాదృశమ్. ౨

స తు దృష్ట్వా యమః ప్రాప్తం మహర్షిం తత్ర నారదమ్,
అబ్రవీ త్సుఖ మాసీన మర్ఘ్య మావేద్య ధర్మతః. ౩

కచ్చిత్క్షేమం ను దేవర్షే కచ్చి ద్ధర్మో న నశ్యతి,
కిమాగమనకృత్యం తే దేవగంధర్వసేవిత. ౪

అబ్రవీ త్తు తదా వాక్యం నారదో భగవా నృషిః,
శ్రూయతా మభిధాస్యామి విధానం చ విధీయతామ్. ౫

ఏష నామ్నా దశగ్రీవః పితృరాజ నిశాచరః,
ఉపయాతి వశం నేతుం విక్రమై స్త్వాం సుదుర్జయమ్. ౬

ఏతేన కారణేనాఽహం త్వరితో హ్యాగతః ప్రభో,
దండప్రహరణస్యాఽద్య తవ కిన్ను భవిష్యతి. ౭

అథ ఏకవింశ స్సర్గః.

(అపశ్య దితి.) అగ్నిః పురస్కృత స్సాక్షితయా యేనాఽసౌ అగ్నిపురస్కృతః, తం ప్రాణినో విధానం నిగ్రహానుగ్రహకృత్యం, ముపతిష్ఠంత మనుతిష్ఠంతమ్. ౧—౪

(అబ్రవీ దితి.) విధానం, మత్త శ్శ్రుతాపదః ప్రతిక్రియా మిత్యర్థః. ౫—౬

(ఏతేనేతి.) దండః కాలదండః, ప్రహరణ మాయుధం యస్యతస్య తవ కిన్ను భవిష్యతీతి, జయోఽపజయో వేత్యర్థః. ౭

(రావణేన యమభటపీడ్యమాననానానారకిజనవిమోచనమ్)

ఏతస్మిన్నంతరే దూరా దంశుమంత మివోదితమ్,
దదర్శ దీప్త మాయాంతం విమానం తస్య రక్షసః. ౮

తం దేశం ప్రభయా తస్య పుష్పకస్య మహాబలః,
కృత్వా వితిమిరం సర్వం సమీపం సోఽభ్యవర్తత. ౯

సోపశ్య త్సుమహాబాహు ర్దశగ్రీవ స్తత స్తతః,
ప్రాణిన స్సుకృతం కర్మ భుంజానాం శ్చైవ దుష్కృతమ్. ౧౦

అపశ్య త్సైనికాం శ్చాస్య యమస్యానుచరై స్సహ,
యమస్య పురుషై రుగ్రై ర్ఘోరరూపై ర్భయానకైః. ౧౧

దదర్శ వధ్యమానాం శ్చ క్లిశ్యమానాం శ్చ దేహినః,
క్రోశత శ్చ మహానాదం తీవ్రనిష్టనతత్పరాన్. ౧౨

క్రిమిభి ర్భక్ష్యమాణాం శ్చ సారమేయై శ్చ దారుణైః,
శ్రోత్రాయాసకరా వాచో వదత శ్చ భయావహాః. ౧౩

సంతార్యమాణాన్ వైతరణీం బహుశ శ్శోణితోదకామ్,
వాలుకాసు చ తప్తాసు తప్యమానా న్ముహుర్ముహుః. ౧౪

అసిపత్రవనే చైవ భిద్యమానా నధార్మికాన్,
రౌరవే క్షారనద్యాం చ క్షురధారాసు చైవ హి. ౧౫

పానీయం యాచమానాం శ్చ తృషితాన్ క్షుధితానపి,
శవభూతాన్ కృశాన్ దీనాన్ వివర్ణా న్ముక్తమూర్ధజాన్. ౧౬

(దదర్శేతి.) తీవ్రో నిష్టనః క్రూరశబ్దః. ౮—౧౨

(శ్రోత్రేతి.) సంతార్యమాణాన్, వైతరణీ మితి సంజ్ఞాపదవశాత్ పాదాక్షరాధిక్యమ్. ౧౩—౧౬

మలపంకధరాన్ దీనాన్ రూక్షాం శ్చ పరిధావతః,
దదర్శ రావణో మార్గే శతశోఽథ సహస్రశః. ౧౬

కాంశ్చి చ్చ గృహముఖ్యేషు గీతవాదిత్రనిస్వనైః,
ప్రమోదమానానద్రాక్షీ ద్రావణ స్సుకృతై స్స్వకైః.
గోరసం గోప్రదాతారో హ్యన్నం చైవాన్నదాయినః, ౧౭½
గృహాంశ్చ గృహదాతార స్స్వకర్మఫలమశ్నతః.
సువర్ణమణిముక్తాభిః ప్రమదాభిరలంకృతాన్, ౧౮½
ధార్మికా నపరాం స్తత్ర దీప్యమానాన్ స్వతేజసా.
దదర్శ స మహాబాహూ రావణో రాక్షసాధిపః,
తత స్తాన్ భిద్యమానాంశ్చ కర్మభి ర్దుష్కృతై స్స్వకైః. ౨౧
రావణో మోచయామాస విక్రమేణ బలాద్బలీ,
ప్రాణినో మోచితాస్తేన దశగ్రీవేణ రక్షసా. ౨౨
సుఖ మాపు ర్ముహూర్తం తే హ్యతర్కిత మచింతితమ్,
ప్రేతేషు ముచ్యమానేషు రాక్షసేన మహీయసా. ౨౩
ప్రేతగోపా స్సుసంక్రుద్ధా రాక్షసేంద్ర మభిద్రవన్,
తతో హలహలాశబ్ద స్సర్వదిగ్భ్య స్సముత్థితః. ౨౪
ధర్మరాజస్య యోధానాం శూరాణాం సంప్రధావతామ్,
తే ప్రాసైః పరిఘై శ్శూలై ర్ముసలై శ్శక్తితోమరైః. ౨౫
పుష్పకం సమవర్షంత శూరా శ్శతసహస్రశః,
తస్యాసనాని ప్రాసాదా న్వేదికా స్తరణాని చ. ౨౬
పుష్పకస్య బభంజు స్తే శీఘ్రం మధుకరా ఇవ,
దేవనిష్ఠానభూతం తద్విమానం పుష్పకం మృధే. ౨౭
భజ్యమానం తథైవాసీ దక్షయం బ్రహ్మతేజసా,
అసంఖ్యా సుమహత్యాసీ త్తస్య సేనా మహాత్మనః. ౨౮

(రావణేన పాశుపతాస్త్రప్రయోగపూర్వకం యమసేనావిధ్వంసనమ్)

శూరాణా ముగ్రయాత్మ్యానాం సహస్రాణి శతాని చ,
తతో వృక్షై శ్చ శైలై శ్చ ప్రాసాదానాం శతై స్తథా. ౩౦

తత స్తే సచివా స్తస్య యథాకామం యథాబలమ్,
అయుధ్యంత మహావీరా స్స చ రాజా దశాననః. ౩౧

తే తు శోణితదిగ్ధాంగా స్సర్వశస్త్రసమాహతాః,
అమాత్యా రాక్షసేంద్రస్య చక్రు రాయోధనం మహత్. ౩౨

అన్యోన్యం తే మహాభాగా జఘ్నుః ప్రహరణై ర్భృశమ్,
యమస్య చ మహాబాహో రావణస్య చ మంత్రిణః. ౩౩

అమాత్యాం స్తాం స్తు సంత్యజ్య యమయోధా మహాబలాః,
త మేవ చాభ్యధావంత శూలవర్షై ర్దశాననమ్. ౩౪

తత శ్శోణితదిగ్ధాంగః ప్రహారై ర్జర్ఝరీకృతః,
ఫుల్లాఽశోక ఇవాఽఽభాతి పుష్పకే రాక్షసాధిపః. ౩౫

స తు శూలగదాప్రాసాన్ శక్తితోమరసాయకాన్,
ముసలాని శిలా వృక్షాన్ ముమోచాఽస్త్రబలా ద్బలీ. ౩౬

తరూణాం చ శిలానాం చ శస్త్రాణాం చాఽతిదారుణమ్,
యమసైన్యేషు తద్వర్షం పపాత ధరణీతలే. ౩౭

తాం స్తు సర్వా న్వినిర్భిద్య తదస్త్ర మపహత్య చ,
జఘ్ను స్తే రాక్షసం ఘోర మేకం శతసహస్రశః. ౩౮

(తానితి.) తదస్త్రం రావణప్రయుక్తం, ప్రాగుక్తశస్త్రవర్షసాధక, మపహత్య నిరస్య. ౩౦-౩౮

పరివార్య చ తం సర్వే శైలం మేఘోత్కరా ఇవ,
భిండిపాలై శ్చ శూలైశ్చ నిరుచ్ఛ్వాస మపోథయన్. ౩౯

విముక్తకవచః క్రుద్ధ స్సిక్తశ్శోణితవిస్రవైః,
తత స్స పుష్పకం త్యక్త్వా పృథివ్యా మవతిష్ఠత. ౪౦

తత స్స కార్ముకీ బాణీ సమరే చాఽభివర్తత,
లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన క్రుద్ధ స్తస్థౌ యథాంతకః. ౪౧

తతః పాశుపతం దివ్య మస్త్రం సంధాయ కార్ముకే,
తిష్ఠ తిష్ఠేతి తానుక్త్వా తచ్చాపం విచకర్ష సః. ౪౨

ఆకర్ణా త్స వికృష్యాఽథ చాప మింద్రారి రాహవే,
ముమోచ తం శరం క్రుద్ధ స్త్రిపురే శంకరో యథా. ౪౩

తస్య రూపం శరస్యాసీ ద్విధూమజ్వాలమండలమ్,
వనం దహిష్యతో ఘర్మే దావాగ్నే రివ మూర్ఛతః. ౪౪

జ్వాలామాలీ స తు శరః క్రవ్యాదానుగతో రణే,
ముక్తో గుల్మాన్ ద్రుమాం శ్చాపి భస్మ కృత్వా ప్రధావతి. ౪౫

తే తస్య తేజసా దగ్ధా స్సైన్యా వైవస్వతస్య తు.
రణే తస్మి న్నిపతితా దావదగ్ధా నగా ఇవ. ౪౬

తత స్తు సచివై స్సార్థం రాక్షసో భీమవిక్రమః,
ననాద సుమహానాదం కంపయన్నివ మేదినీమ్. ౪౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకవింశ స్సర్గః.

(జ్వాలామాలీతి.) క్రవ్యాదైః, స్వసృష్టైరనుగత స్తథా. ౩౯—౪౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకవింశ స్సర్గః.

అథ ద్వావింశ స్సర్గః.

స తస్య తు మహానాదం శ్రుత్వా వైవస్వతః ప్రభుః,
శత్రుం విజయినం మేనే స్వబలస్య చ సంక్షయమ్. ౧

స హి యోధా న్హతా న్మత్వా క్రోధసంరక్తలోచనః,
అబ్రవీ త్త్వరితం సూతం రథోఽయ ముపనీయతామ్. ౨

తస్య సూత స్తదా దివ్య ముపస్థాప్య మహారథమ్.
స్థిత స్స చ మహాతేజా హ్యధ్యారోహత తం రథమ్. ౩

పాశముద్గరహస్తశ్చ మృత్యుస్తస్యాగ్రత స్స్థితః, ౩½

యేన సంక్షిప్యతే సర్వం త్రైలోక్య మిద మవ్యయమ్.
కాలదండ స్తు పార్శ్వస్థో మూర్తిమానస్య చాఽభవత్,
యమప్రహరణం దివ్యం తేజసా జ్వలదగ్నిమత్. ౫

తస్య పార్శ్వేషు నిశ్ఛిద్రాః కాలపాశాః ప్రతిష్ఠితాః,
పావకస్పర్శసంకాశః స్థితో మూర్త శ్చ ముద్గరః. ౬

తతో లోకత్రయం క్షుబ్ధ మకంపంత దివౌకసః,
కాలం దృష్ట్వా తథా క్రుద్ధం సర్వలోకభయావహమ్. ౭

అథ ద్వావింశ స్సర్గః

(స తస్య త్విత్యాది.) ౧

(స హీతి.) ఉపనీయతా మిత్యబ్రవీ దిత్యన్వయః. ౨—౩½

(యేనేతి.) యేన మృత్యునా, యుగాంతే సర్వం సకృదేవ. సంహ్రియత ఇత్యర్థః.
అవ్యయం ప్రవాహనిత్యమ్. ౫

(తస్యేతి.) నిశ్ఛిద్రాః నిరంతరాః. ౬—౭

తతః ప్రచోదయ న్సూత స్తా నశ్వాన్ రుధిరప్రభాన్,
ప్రయయౌ భీమసన్నాదో యత్ర రక్షఃపతి స్థితః. ౮

ముహూర్తేన యమం తే తు హయా హరిహయోపమాః,
ప్రాపయ న్మనసస్తుల్యా యత్ర తత్ప్రస్తుతం రణమ్. ౯

దృష్ట్వా తథైవ వికృతం రథం మృత్యుసమన్వితమ్,
సచివా రాక్షసేంద్రస్య సహసా విప్రదుద్రువుః. ౧౦

లఘుసత్త్వతయా తే హి నష్టసంజ్ఞా భయార్దితాః,
నేహ యోద్ధుం సమర్థా స్స్మ ఇత్యుక్త్వా ప్రయయు ర్దిశః. ౧౧

స తు తం తాదృశం దృష్ట్వా రథం లోకభయావహమ్,
నాక్షుభ్యత దశగ్రీవో న చాపి భయ మావిశత్. ౧౨

స తు రావణ మాసాద్య వ్యసృజ చ్ఛక్తితోమరాన్,
యమో మర్మాణి సంక్రుద్ధో రావణస్యోపకృంతత. ౧౩

రావణ స్తు తత స్స్వస్థ శ్శరవర్షం ముమోచ హ,
తస్మిన్ వైవస్వతరథే తోయవర్ష మివాంబుదః. ౧౪

తతో మహాశక్తిశతైః పాత్యమానో మహోరసి,
నాశక్నో త్ప్రతికర్తుం స రాక్షస శ్శల్యపీడితః. ౧౫

(తత ఇతి.) తతః ప్రచోదయన్ సూత స్తాన్ రుధిరప్రభాన్. అత్ర చో ఇతి గాయత్ర్యాః ద్వావింశాక్షరమ్. ౮

(ముహూర్తేనేతి.) మనస్తుల్యాః మనస్తుల్యవేగా ఇత్యర్థః. ౯

(దృష్ట్వేతి.) వికృతం ఘోరసన్నాహరూపవికారవంతం. ౧౦

(లఘ్వితి.) లఘుసత్త్వతయా అల్పవీర్యతయా. ౧౧—౧౫

(యమరాక్షసయోః యుద్ధప్రకారః)

ఏవం నానాప్రహరణై ర్యమేనామిత్రకర్శినా,
సప్తరాత్రం కృత స్సంఖ్యే విసంజ్ఞో విముఖో రిపుః. ౧౬

తదాసీ త్తుములం యుద్ధం యమరాక్షసయో ర్ద్వయోః,
జయ మాకాంక్షతో ర్వీర సమరేష్వనివర్తినోః. ౧౭

తతో దేవా స్స గంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః,
ప్రజాపతిం పురస్కృత్య సమేతా స్తద్రణాజిరమ్. ౧౮

సంవర్త ఇవ లోకనాం క్రుధ్యతో రభవ త్తదా,
రాక్షసానాం చ ముఖ్యస్య ప్రేతానా మీశ్వరస్య చ. ౧౯

రాక్షసేంద్రోఽపి విస్ఫార్య చాప మింద్రాశనిప్రభమ్,
నిరంతర మివాకాశం కుర్వ న్బాణాం స్తతో సృజత్. ౨౦

మృత్యుం చతుర్భి ర్విశిఖై స్సూతం సప్తభి రర్దయత్,
యమం శతసహస్రేణ శీఘ్రం మర్మస్వతాడయత్. ౨౧

తతః క్రుద్ధస్య వదనా ద్యమస్య సమజాయత,
జ్వాలామాలీ స నిశ్వాస స్సధూమః కోపపావకః. ౨౨

తదాఽఽశ్చర్య మథో దృష్ట్వా దేవదానవసన్నిధౌ,
ప్రహర్షితౌ సుసంరబ్ధౌ మృత్యుకాలౌ బభూవతుః. ౨౩

తతో మృత్యుః క్రుద్ధతరో వైవస్వత మభాషత,
ముంచ మాం సమరే యావ ద్ధన్మీమం పాపరాక్షసమ్. ౨౪

నైషా రక్షో భవే దద్య మర్యాదా హి నిసర్గతః, ౨౫

హిరణ్యకశిపు శ్శ్రీమా న్నముచి శ్శంబర స్తథా.
విసంధి ర్ధూమకేతుశ్చ బలి ర్వైరోచనోపి చ. ౨౫

దంభు ర్దైత్యమహారాజో వృత్రో బాణ స్తథైవ చ.
రాజర్షయ శ్శాస్త్రవిదో గంధర్వా స్సమహోరగాః,
ఋషయః పన్నగా దైత్యా యక్షా శ్చాప్యప్సరో గణాః. ౨౬

యుగాంతపరివ ర్తే చ పృథివీ సమహార్ణవా,
క్షయం నీతా మహారాజ సపర్వతసరిద్ద్రుమా. ౨౮

ఏతే చాన్యే చ బహవో బలవంతో దురాసదాః,
వినిపన్నా మయా దృష్టాః కి ముతాఽయం నిశాచరః. ౨౯

ముంచ మాం సాధు ధర్మజ్ఞ యావదేనం నిహన్మ్యహమ్,
నహి కశ్చి న్మయా దృష్టో బలవానపి జీవతి. ౩౦

బలం మమ న ఖల్వేత న్మర్యాదైషా నిసర్గతః,
స దృష్టో న మయా కాలం ముహూ ర్తమపి జీవతి. ౩౧

తస్యైవం వచనం శ్రుత్వా ధర్మరాజః ప్రతాపవాన్,
అబ్రవీ త్తత్ర తం మృత్యుం త్వం తిష్ఠైనం నిహన్మ్యహమ్. ౩౨

(హిరణ్యకశిపు రిత్యాది.) దంభుర్నామ కశ్చి దసురః, వినిపన్నాః వినాశం ప్రాప్తాః, దృష్టాః దృష్టమాత్రాః. ౨౫—౨౯

(ముంచేతి.) యావ న్నిహన్మి నిహనిష్యామీ త్యర్థః. యావద్యోగే భవిష్యదర్థే లట్. ౩౦

(బల మితి.) మయా దృష్టో ముహూ ర్త మపి న జీవతీ త్యేతత్ మద్వచనం, బలం న ఖలు బలప్రకాశనం, న భవతి, కింతు నిసర్గత స్స్వభావతః సిద్ధా మర్యాదా ఏషా, అనాదిసృష్టి రేవం విధేత్యర్థః. ఉ క్త మర్థ ముపసంహరతి (స దృష్ట ఇతి.) ౩౧—౩౨

(తస్యేతి.) అయమేనం నిహన్మ్యహం అహ మేన మయం నిహన్మి, అవిళంబేన హన్మీ త్యర్థః. ౩౨

(బ్రహ్మణా రావణే దండపాతప్రతిషేధనమ్)

తత స్సంరక్తనయనః క్రుద్ధో వైవస్వతః ప్రభుః,
కాలదండ మమోఘం తు తోలయామాస పాణినా. ౩౩

యస్య పార్శ్వేషు నిఖిలాః కాలాపాశాః ప్రతిష్ఠితాః,
పావకాశనిసంకాశో ముద్గరో మూర్తిమాన్ స్థితః. ౩౪

దర్శనాదేవ యః ప్రాణాన్ ప్రాణినా మపకర్షతి,
కిం పున స్స్పృశమానస్య పాత్యమానస్య వా పునః. ౩౫

స జ్వాలాపరివారస్తు నిర్దహన్నివ రాక్షసమ్,
తేన స్పృష్టో బలవతా మహాప్రహరణోఽస్ఫురత్. ౩౬

తతో విదుద్రువు స్సర్వే తస్మాత్త్రస్తా రణాజిరే,
సురా శ్చ క్షుభితా స్సర్వే దృష్ట్వా దండోద్యతం యమమ్. ౩౭

తస్మిన్ ప్రహర్తుకామే తు యమే దండేన రావణమ్,
యమం పితామహ స్సాక్షా ద్దర్శయిత్వేన మబ్రవీత్. ౩౮

వైవస్వత మహాబాహో న ఖల్వమితవిక్రమ,
న హంతవ్య స్త్వయా తేన దండేనైష నిశాచరః. ౩౯

వరః ఖలు మయైతస్మై దత్త స్త్రిదశపుంగవ.
స త్వయా నానృతః కార్యో యన్మయా వ్యాహృతం వచః. ౪౦

యో హి మా మనృతం కుర్యా ద్దేవో వా మానుషోపి వా,
త్రైలోక్య మనృతం తేన కృతం స్యా న్నాత్రసంశయః. ౪౧

(యోహీతి.) అనృత మసత్యవాదినం. కుర్యాత్. మృత్యుపురస్కృతః. మృత్యునా పురస్కృతః. బహువ్రీహి శ్చ. ౩౩—౪౧

క్రుద్ధేన విప్రముక్తోఽయం నిర్విశేషం ప్రియాప్రియే,
ప్రజా స్సంహరతే రౌద్రో లోకత్రయభయావహః. ౪౨

అమోఘో హ్యేష సర్వేషాం ప్రాణినా మమితప్రభః,
కాలదండో మయా సృష్టః పూర్వం మృత్యుపురస్కృతః. ౪౩

తన్న ఖల్వేష తే సౌమ్య పాత్యో రావణమూర్ధని,
న హ్యస్మిన్ పతితే కశ్చి న్ముహూర్త మపి జీవతి. ౪౪

యది హ్యస్మి న్నిపతితే న మ్రియేతైష రాక్షసః,
మ్రియతే వా దశగ్రీవ స్తదా హ్యుభయతోఽనృతమ్. ౪౫

తన్నివర్తయ లంకేశం దండమేతం సముద్యతమ్,
సత్యం చ మాం కురుష్వాఽద్య లోకాం స్త్వం యద్యవేక్షసే. ౪౬

ఏవ ముక్తస్తు ధర్మాత్మా ప్రత్యువాచ యమ స్తదా,
ఏష వ్యావర్తితో దండః ప్రభవిష్ణు ర్హి నో భవాన్. ౪౭

కిన్త్విదానీం మయా శక్యం కర్తుం రణగతేన హి,
న మయా యద్యయం శక్యో హంతుం వరపురస్కృతః. ౪౮

ఏష తస్మా త్ప్రణశ్యామి దర్శనా దస్య రక్షసః,
ఇత్యుక్త్వా సరథ స్సాశ్వ స్తత్రైవాఽన్తరధీయత. ౪౯

(యదీతి.) ఉభయతోఽనృతం మయా కాలదండస్య మోఘత్వం సంపాద్య దండస్యానృతత్వం రక్షోమరణోపేక్షణే వరవచనస్యానృతత్వమితి. ౪౨-౪౬

(ఏవ మితి.) ప్రభవిష్ణుః స్వామీ. ౪౭

(కిన్త్వితి.) యద్యస్మా న్మయా న హంతవ్య స్తస్మా దిదానీం మయా కిన్ను శక్యం కర్తు మితి సంచింత్యేతి శేషః. అస్య రక్షసో దర్శనా ద్దర్శనపథాత్. ౪౮

(ఏష ఇతి.) ప్రణశ్యామి, "ణశ అదర్శనే" అన్తర్హితో భవిష్యామీ త్యర్థః. (ఇత్యుక్త్వేతి.) బ్రహ్మాణ మితి శేషః. ౪౯

(రావణేన రసాతలే వాసుకిప్రముఖనాగరాజ వశీకరణమ్)

దశగ్రీవ స్తు తం జిత్వా నామ విశ్రావ్య చాఽఽత్మనః,
ఆరుహ్య పుష్పకం భూయో నిష్క్రాన్తో యమసాదనాత్. ౫౦

స తు వైవస్వతో దేవై స్సహ బ్రహ్మపురోగమైః,
జగామ త్రిదివం హృష్టో నారదశ్చ మహామునిః. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వావింశ స్సర్గః.

అథ త్రయోవింశ స్సర్గః.

తతో జిత్వా దశగ్రీవో యమం త్రిదశపుంగవమ్,
రావణ స్తు రణశ్లాఘీ స్వసహాయాన్ దదర్శ హ. ౧

తతో రుధిరసిక్తాంగం ప్రహారై ర్జర్జరీకృతమ్,
రావణం రాక్షసా దృష్ట్వా విస్మయం సముపాగమన్. ౨

జయేన వర్ధయిత్వా చ మారీచప్రముఖా స్తతః,
పుష్పకం భేజిరే సర్వే సాంత్వితా రావణేన తు. ౩

(స త్వితి.) వైవస్వతః, బ్రహ్మపురోగమై ర్దేవైః, హృష్టః, అభూదితి శేషః. ౫౦—౫౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ద్వావింశ స్సర్గః.

అథ త్రయోవింశ స్సర్గః.

(తత ఇతి.) హృష్టవత్ యమాదపి కథంచి న్ముక్తా ఇతి హృష్టా స్సంతః. ౧—౩

తతో రసాతలం రక్షః ప్రవిష్టః పయసాం నిధిమ్,
దైత్యోరగగణాధ్యుష్టం వరుణేన సురక్షితమ్. ౪

స తు భోగవతీం గత్వా పురీం వాసుకిపాలితామ్.
కృత్వా నాగా న్వశే హృష్టో యయౌ మణిమయీం పురీమ్. ౫

నివాతకవచా స్తత్ర దైత్యా లబ్ధవరా వసన్,
రాక్షసాం స్తా న్సమాగమ్య యుద్ధాయ సముపాహ్వయత్. ౬

తే తు సర్వే సువిక్రాంతా దైతేయా బలశాలినః,
నానాప్రహరణా స్తత్ర ప్రహృష్టా యుద్ధదుర్మదాః. ౭

శూలై స్త్రిశూలైః కులిశైః పట్టసాసిపరశ్వథైః,
అన్యోన్యం బిభిదుః క్రుద్ధా రాక్షసా దానవా స్తథా. ౮

తేషాం తు యుధ్యమానానాం సాగ్ర స్సంవత్సరో గతః,
న చాన్యతరత స్తత్ర విజయో వా క్షయోపి వా. ౯

తతః పితామహ స్తత్ర త్రైలోక్యగతి రవ్యయః.
ఆజగామ ద్రుతం దేవో * విమానవర మాస్థితః. ౧౦

నివాతకవచానాం తు నివార్య రణకర్మ తత్,
వృద్ధః పితామహో వాక్య మువాచ విదితార్థవత్. ౧౧

(తత ఇతి.) రసాతలం గచ్ఛ న్పయసాం నిధిం ప్రవిష్టః మార్గవశాదితి షః. ౪

(స త్వితి.) భోగవతీ నామ సముద్రాదధః పాతాళలోకవర్తినీ నాగపురీ, తత్ర నాగా న్స్వవశే కృత్వా స్వీయత్వేన స్థాపయిత్వా. ౫

(నివాతేతి.) వస న్నవస న్, లబ్ధవరాః బ్రహ్మణ ఇతి శేషః. ౬—౧౦

(నివాతేతి.) వృద్ధః సర్వదేవాసురకూటస్థః, విదితార్థవత్ వాక్య మిత్యన్వయః. ౧౧

---

* విమానవరం హంసోఢమ్.

(పితామహేన రావణనివాతకవచయోః సఖ్యకరణమ్)

న హ్యయం రావణో యుద్ధే శక్యో జేతుం సురాఽసురైః,
న భవంతః క్షయం నేతు మపి సాఽమరదానవైః. ౧౨

రాక్షసస్య సఖిత్వం చ భవద్భి స్సహ రోచతే.
అవిభక్తాశ్చ సర్వార్థా స్సుహృదాం నాఽత్ర సంశయః. ౧౩

తతోఽగ్నిసాక్షికం సఖ్యం కృతవాం స్తత్ర రావణః,
నివాతకవచై స్సార్ధం ప్రీతిమా నభవ త్తదా. ౧౪

అర్థత స్తై ర్యథాన్యాయం సంవత్సర మథోషితః,
స్వపురా న్నిర్విశేషం చ ప్రియం ప్రాప్తో దశాననః. ౧౫

తతోపధార్య మాయానాం శతమేకం సమాప్తవాన్,
సలిలేంద్రపురాన్వేషీ భ్రమతి స్మ రసాతలమ్, ౧౬

తతోశ్మనగరం నామ కాలకేయై రధిష్ఠితమ్,
గత్వా తు కాలకేయాంశ్చ హత్వా తత్ర బలోత్కటాన్. ౧౭

శూర్పణఖ్యాశ్చ భర్తార మసినా ప్రాచ్ఛిన త్తదా.
శ్యాలం చ బలవంతం చ విద్యుజ్జిహ్వం బలోత్కటమ్. ౧౮

జిహ్వయా సంలిహంతం చ రాక్షసం సమరే తథా, ౧౮½

(రాక్షసస్యేతి.) రోచతే కర్తవ్యత్వేన మమేతి శేషః. సఖ్యప్రయోజనం దర్శయతి (అవిభక్తా ఇతి.) ౧౨-౧౫

(తత ఇతి.) ఉపధార్య అనుసృత్య. మాయానా మసురమాయాయోగవిద్యానామ్. ౧౬

(తత ఇత్యాది) శ్లోకచతుష్కమేకం వాక్యం. శ్యాలస్య ఛేదే నిమిత్తమాహ, రాక్షసాన్ స్వకీయాన్ జిహ్వయా, సంలిహంత మాస్వాదయంతం, భక్షయంత మితి యావత్. ౧౭-౧౮½

తం విజిత్య ముహూర్తేన జఘ్నే దైత్యాం శ్చతుశ్శతమ్. ౧౯

తతః పాండురమేఘాభం కైలాసమివ భాస్వరమ్,
వరుణస్యాఽఽలయం దివ్య మపశ్య ద్రాక్షసాధిపః. ౨౦

క్షరంతీం చ పయ స్తత్ర సురభిం గామవస్థితామ్,
యస్యాః పయోభినిష్యందాత్ క్షీరోదో నామ సాగరః. ౨౧

దదర్శ రావణ స్తత్ర గోవృషేంద్రవరారణిమ్,
యస్మాచ్చంద్రః ప్రభవతి శీతరశ్మి ర్నిశాకరః. ౨౨

యం సమాశ్రిత్య జీవంతి ఫేనపాః పరమర్షయః,
అమృతం యత్ర చోత్పన్నం స్వధా చ స్వధభోజినామ్. ౨౩

యాం బ్రువంతి నరా లోకే సురభిం నామ నామతః,
ప్రదక్షిణం తు తాం కృత్వా రావణః పరమాద్భుతామ్. ౨౪

ప్రవివేశ మహాఘోరం గుప్తం బహువిధై ర్బలైః,
తోయధారాశతాకీర్ణం శారదాభ్రనిభం తదా.
నిత్యప్రహృష్టం దదృశే వరుణస్య గృహోత్తమమ్. ౨౫

తతో హత్వా బలాధ్యక్షా న్సమరే తైశ్చ తాడితః.
అబ్రవీచ్చ తతో యోధా న్రాజా శీఘ్రం నివేద్యతామ్, ౨౬

(సురభి.) మిత్యత్రాపి అపశ్య దిత్యనుకర్షః. సాగర ఇతి సముద్భవ ఇతి శేషః. ౧౯—౨౧

(దదర్శేతి.) గోవృషేంద్రస్య రుద్రవృషభస్య వరారణిం సాక్షాన్మాతరం, (యస్మా చ్చంద్ర ఇతి,) ఇందూత్పాదకః క్షీరసముద్ర ఇత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యచ్ఛబ్దా వ్యాఖ్యేయాః. ౨౨

(య మిత్యాది.) (స్వధభోజినా మితి.) హ్రస్వ ఆర్షః. స్వధాభోజినాం పితౄణాం, స్వధా పితృభక్షం కవ్యమ్. ౨౩—౨౪

(ధారాశతాకీర్ణం.) జలధారాశతై రాకీర్ణమ్. ౨౫—౨౬.

(రావణేన వరుణలోకవిజయః)

యుద్ధార్థీ రావణః ప్రాప్త స్తస్య యుద్ధం ప్రదీయతామ్.
వద వా న భయం తేఽస్తి నిర్జితోఽస్మీతి సాంజలిః, ౨౭॥

ఏతస్మిన్నంతరే క్రుద్ధా వరుణస్య మహాత్మనః.
పుత్రాః పౌత్రశ్చ నిష్క్రామ న్గౌశ్చ పుష్కర ఏవ చ, ౨౮॥

తే తు వీర్యగుణోపేతా బలైః పరివృతా స్స్వకైః.
యుక్త్వా రథాన్కామగమా నుద్యద్భాస్కరవర్చసః, ౨౯॥

తతో యుద్ధం సమభవ ద్దారుణం రోమహర్షణమ్.
సలిలేంద్రస్య పుత్రాణాం రావణస్య చ ధీమతః, ౩౦॥

అమాత్యైశ్చ మహావీర్యై ర్దశగ్రీవస్య రక్షసః.
వారుణం తద్బలం కృత్స్నం క్షణేన వినిపాతితమ్, ౩౧॥

సమీక్ష్య స్వబలం సంఖ్యే వరుణస్య సుతా స్తదా.
అర్దితా శ్శరజాలేన నివృత్తా రణకర్మణః. ౩౨॥

మహీతలగతా స్తే తు రావణం దృశ్య పుష్పకే.
ఆకాశ మాశు వివిశు స్స్యందనై శ్శీఘ్రగామిభిః, ౩౩॥

మహదాసీ త్తత స్తేషాం తుల్యస్థాన మవాప్య తత్.
ఆకాశయుద్ధం తుములం దేవదానవయో రివ, ౩౪॥

(నిర్జితోస్మీతి వద.) ఏవం చే త్తే భయం నాస్తీత్యబ్రవీదితి నివేద్యతా మిత్యన్వయః. ౨౭॥

(ఏతస్మిన్నితి.) గౌశ్చ పుష్కరశ్చేతి పుత్రాణాం పౌత్రాణాం చ బలాధ్యక్షౌ. ౨౮॥—౩౩॥

(మహ దితి.) స్థాన మాకాశరూపం, ఆకాశే యుద్ధ మాకాశయుద్ధమ్. ౩౪॥

తత స్తే రావణం యుద్ధే శరైః పావకసన్నిభైః.
విముఖీకృత్య సంతుష్టా వినేదు ర్వివిధా న్రవాన్, ౩౫

తతో మహోదరః క్రుద్ధో రాజానం దృశ్య ధర్షితమ్.
త్యక్త్వా మృత్యుభయం వీరో యుద్ధకాంక్షీ వ్యలోకయత్, ౩౬

తేన తే దారుణా యుద్ధే కామగాః పవనోపమాః.
మహోదరేణ గదయా హతా వై ప్రయయుః క్షితిమ్, ౩౭

తేషాం వరుణపుత్రాణాం హత్వా యోధా న్హయాం శ్చతాన్.
ముమోచాఽఽశు మహానాదం విరథా న్ప్రేక్ష్య తా న్స్థితాన్, ౩౮

తే తు తేషాం రథా స్సాశ్వా స్సహ సారథిభి ర్హతైః.
మహోదరేణ నిహతాః పతితాః పృథవీతలే, ౩౯

తే తు త్యక్త్వా రథా న్పుత్రా వరుణస్య మహాత్మనః.
ఆకాశే విష్ఠితా శ్శూరా స్స్వప్రభావా న్న వివ్యథుః, ౪౦

ధనూంషి కృత్వా సజ్జాని వినిర్భిద్య మహోదరమ్.
రావణం సమరే క్రుద్ధా స్సహితా స్సమభిద్రవన్, ౪౧

సాయకై శ్చాపవిభ్రష్టై ర్వజ్రకల్పై స్సుదారుణైః.
దారయంతి స్మ సంక్రుద్ధా మేఘా ఇవ మహాగిరిమ్, ౪౨

తతః క్రుద్ధో దశగ్రీవః కాలాగ్నిరివ నిర్గతః
శరవర్షై ర్మహాఘోరై స్తేషాం మర్మస్వతాడయత్, ౪౩

తత స్తేనైవ సహసా సీదంతి స్మ పదాతయః.
ముసలాని విచిత్రాణి తతో భల్లశతాని చ, ౪౪

(త ఇతి.) స్వప్రభావాత్ దేవతాత్వప్రభావాత్. ౩౫—౪౪

(రావణేన వరుణపుత్రాణాం పరాభవః)

పట్టసాంశ్చైవ శక్తీశ్చ శతఘ్నీ స్తోమరాం స్తథా.
పాతయామాస దుర్ధర్ష స్తేషా ముపరి విష్ఠితః, ౪౫

అపవిద్ధాస్తు తే వీరా వినిష్పేతుః పదాతయః.
మహాపంక మివాసాద్య కుంజరా షష్టిహాయనాః. ౪౬

సీదమానాం స్తుతాన్ దృష్ట్వా విహ్వలాన్ సుమహౌజసః.
ననాద రావణో హర్షా న్మహా నంబుధరో యథా. ౪౭

తతో రక్షో మహానాదాన్ ముక్త్వా హంతి స్మ వారుణాన్.
నానాప్రహరణోపేతై ర్ధారాపాతై రివాంబుదః. ౪౮

తత స్తే విముఖా స్సర్వే పతితా ధరణీతలే.
రణా త్స్వపురుషైః శీఘ్రం గృహాణ్యేవ ప్రవేశితాః, ౪౯

తా నబ్రవీ త్తతో రక్షో వరుణాయ నివేద్యతామ్. ౫౦

రావణం త్వబ్రవీ న్మంత్రీ ప్రహాసో నామ వారుణః,
గతః ఖలు మహారాజో బ్రహ్మలోకం జలేశ్వరః. ౫౧

గాంధర్వం వరుణ శ్శ్రోతుం యం త్వ మాహ్వయసే యుధి.
తత్కిం తవ వృథా వీర పరిశ్రమ్య గతే నృపే.
యే తు సన్నిహితా వీరాః కుమారా స్తే పరాజితాః, ౫౨

(అపవిద్ధా ఇతి.) షష్టిహాయనం పరిమాణం యేషాం తే షష్టిహాయనాః. ౪౫—౪౮

(తానితి.) వరుణస్యాయం వారుణః. ౫౦—౫౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
త్రయోవింశ స్సర్గః.

రాక్షసేంద్ర స్తు తచ్ఛ్రుత్వా నామ విశ్రావ్య చాత్మనః,
హర్షా న్నాదం విముంచ న్నైవ నిష్క్రాంతో వరుణాలయాత్, ౫౩½

ఆగత స్తు పథా యేన తేనైవ వినివృత్య సః,
లంకా మభిముఖో రక్షో నభస్థలగతో యయౌ. ౫౪½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రయోవింశ స్సర్గః.

అధికపాఠశ్లోకాః.

ప్రక్షిప్తేషు ప్రథమ స్సర్గః

హర్షా న్నాదం స్తు విసృజ న్నిష్క్రాంతో వరుణాలయాత్,
మహోదరేణ సంయుక్తో హర్షగద్గదభాషిణా. ౧

తతోశ్మనగరం భూయో విచేరు ర్యుద్ధదుర్మదాః, ౧½

యత్రాఽపశ్య ద్దశగ్రీవో గృహం పరమభాస్వరమ్.
వైడూర్యతోరణాకీర్ణం ముక్తాజాలవిభూషితమ్, ౨½

సువర్ణస్తంభగహనం వేదికాభి స్సమంతతః.
వజ్రస్ఫటికసోపానం కింకిణీజాలసంయుతమ్, ౩½

బహ్వాసనయుతం రమ్యం మహేంద్రభవనోపమ్.
దృష్ట్వా గృహవరం రమ్యం దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్, ౪½

కస్యేదం భవనం సౌమ్యం మేరుమందరసన్నిభమ్.
గచ్ఛ ప్రహస్త శీఘ్రం త్వం జానీష్వ భవనోత్తమమ్, ౫½

(మహాపురుషదర్శనా ద్భీతేన ప్రహస్తేన రావణం ప్రతి తన్నివేదనమ్)

ఏవ ముక్తః ప్రహస్త స్తు ప్రవివేశ గృహోత్తమమ్.
స శూన్యం ప్రేక్ష్య త ద్ద్వారం పునః కక్ష్యాంతరం యయౌ, ౬

సప్తకక్ష్యాంతరం గత్వా తతో జ్వాలా మపశ్యత.
తతో దృష్టః పుమాం స్తత్ర హృష్టో హాసం ముమోచ సః, ౭

స తు శ్రుత్వా మహాహాస మూర్ధ్వరోమాఽభవ త్తదా. ౮

జ్వాలామధ్యే స్థిత స్తత్ర హేమమాలీ విమోహితః,
ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్య స్సాక్షాద్యమ ఇవ స్థితః. ౯

తథా దృష్ట్వా తు వృత్తాంతం త్వరమాణో వినిర్గతః,
వినిర్గమ్యాఽబ్రవీ త్సర్వం రావణాయ నిశాచరః. ౧౦

అథ రామ దశగ్రీవః పుష్పకాదవరుహ్య సః,
ప్రవేష్టు మిచ్ఛ న్వేశ్మాఽథ భిన్నాంజనచయోపమః. ౧౧

చంద్రమౌళి ర్వపుష్మాంశ్చ పురుషోఽస్యాగ్రతః స్థితః,
ద్వార మావృత్య సహసా జ్వాలాసక్తో భయానకః. ౧౨

రక్తాక్ష శ్శ్వేతవదనో బింబోష్ఠ శ్చోర్ధ్వరోమవాన్,
మహాభీషణనాసశ్చ కంబుగ్రీవో మహాహనుః. ౧౩

గూఢశ్మశ్రు ర్నిగూఢాస్థి దంష్ట్రాభా రోమహర్షణః.
ఏతాదృశం వై పురుషం దదర్శ స తు రావణః. ౧౪

గృహీత్వా లోహముసలం ద్వారం విష్టభ్య సుస్థితమ్,
అథ సందర్శనా త్తస్య ఊర్ధ్వరోమా బభూవ సః. ౧౫

అస్పందతాఽస్య హృదయం వేపథు శ్చాప్యజాయత,
నిమిత్తాన్యమనోజ్ఞాని దృష్ట్వా రామ విచింతయత్. ౧౬

అథ చింతయత స్తస్య స ఏవ పురుషోఽబ్రవీత్,
కిం త్వం చింతయసే రక్షో బ్రూహి విస్రబ్ధమానసః. ౧౭

యుద్ధాఽఽతిథ్య మహం వీర కరిష్యే రజనీచర,
ఏవ ముక్త్వా స తద్రక్షః పున ర్వచన మబ్రవీత్. ౧౮

యోత్స్యసే బలినా సార్ధం మయా వా తద్విధీయతామ్,
రావణోఽభిహితో భూయ ఊర్ధ్వరోమా వ్యజాయత. ౧౯

అథ ధైర్యం సమాలంబ్య రావణో వాక్య మబ్రవీత్,
గృహేఽత్ర తిష్ఠతే కో వా తం బ్రూహి వదతాం వర. ౨౦

తేనేవ సార్ధం యోత్స్యామి యథా వా మన్యతే భవాన్,
స ఏవం పున రప్యాహ దానవేంద్రోఽత్ర తిష్ఠతి. ౨౧

ఏష వై పరమోదార శ్శూర స్సత్యపరాక్రమః,
వీరో బహుగుణోపేతః పాశహస్త ఇవాఽన్తకః. ౨౨

బాలార్క ఇవ తేజస్వీ సమరేష్వనివర్తకః,
అమర్షీ దుర్జయో జేతా బలి ర్హి గుణసాగరః. ౨౩

ప్రియంవద స్సంవిభాగీ గురువిప్రప్రియ స్సదా,
కాలకాంక్షీ మహాసత్త్వ స్సత్యవా క్సౌమ్యదర్శనః. ౨౪

స చ సర్వగుణోపేత శ్శూర స్స్వాధ్యాయతత్పరః,
ఏష గర్జతి వాత్యేష జ్వలతే తపతే సదా. ౨౫

దేవై శ్చ భూతసంఘై శ్చ పన్నగై శ్చ మహర్షిభిః,
భయం యో నాఽభిజానాతి తేన కిం యోద్ధు మిచ్ఛసి. ౨౬

బలినా యది తే యోద్ధుం రోచతే రాక్షసేశ్వర,
ప్రవిశ త్వం మహాసత్త్వ సంగ్రామం కురు మాఽచిరమ్. ౨౭

(బలినా రావణం ప్రతి స్వగృహద్వారస్థ పురుషస్యైవ విష్ణుత్వప్రతిపాదనమ్)

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః ప్రవివేశ యతో బలిః,
స విలోక్యాఽథ లంకేశ మట్టహాసం జహాస చ. ౨౮

ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యః స్థితో దానవసత్తమః,
అథ సందర్శనాదేవ బలి ర్దైవ్య విశ్వరూపవాన్. ౨౯

స గృహీత్వా చ తద్రక్షో హ్యుత్సంగే స్థాప్య చాఽబ్రవీత్,
దశగ్రీవ మహాబాహో కం తే కామం కరోమ్యహమ్. ౩౦

కిమాగమనకృత్యం తే బ్రూహి త్వం రాక్షసేశ్వర,
ఏవ ముక్త స్తు బలినా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౩౧

శ్రుతం మయా మహాభాగ బద్ధ స్త్వం విష్ణునా పురా,
సోఽహం మోచయితుం శక్తో బంధనా త్త్వాం న సంశయః. ౩౨

ఏవ ముక్తే తతో హాసం బలిః కృత్వేద మబ్రవీత్,
శ్రూయతా మభిధాస్యామి యం త్వం పృచ్ఛసి రావణ. ౩౩

య ఏష పురుష శ్శ్యామో ద్వారి తిష్ఠతి నిత్యదా,
ఏతేన దానవేంద్రా శ్చ తథాఽన్యే బలవత్తరాః. ౩౪

వశం నీతా బలవతా పూర్వే పూర్వతరాశ్చ యే,
బద్ధశ్చాఽహ మనేనైవం కృతాంతో దురతిక్రమః. ౩౫

క ఏనం పురుషో లోకే వంచయిష్యతి రావణ,
సర్వభూతాపహర్తా వై య ఏష ద్వారి తిష్ఠతి. ౩౬

కర్తా కారయితా చైవ ధాతా చ భువనేశ్వరః,
న త్వం వేద న చాఽహం వై భూతభవ్యభవత్ప్రభుమ్. ౩౭

కలిశ్చైవ హి కాలశ్చ సర్వభూతాపహారకః,
లోకత్రయస్య సర్వస్య హర్తా స్రషా తథైవ చ. ౩౮

సంహరత్యేష భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ,
పునశ్చ సృజతే సర్వ మనాద్యంతో మహేశ్వరః. ౩౯

కరణం కారణం కర్తా సోఽయం పురుషసత్తమః,
ఇష్టం చైవ హి దత్తం చ హుతం చైవ నిశాచర. ౪౦

సర్వమేవ హి లోకేశో ధాతా గోప్తా న సంశయః.
నైవం విధం మహద్భూతం విద్యతే భువనత్రయే. ౪౧

అహం త్వం చైవ పౌలస్త్య యే చాఽన్యే పూర్వవత్తరాః,
నేతా తేషాం మహాత్మైష పశూం రశనయా యథా. ౪౨

వృత్రో దను శ్శుక శ్శంభు ర్నిశంభు ర్దంభురేవ చ,
కాలనేమి శ్చ ప్రహ్లాద స్తథా వైరోచనో బలిః. ౪౩

కాలకేయా స్తారకాఖ్యో ముచుకుందో వివర్ధనః,
హిరణ్యాక్షో మధుశ్చైవ కైటభో ధూమశంబరౌ. ౪౪

యమళావర్జునౌ చ కంస శ్చ కైటభో మధునా సహ,
ఏతే తపంతి ద్యోతంతి వాంతి వర్షంతి చైవ హి. ౪౫

సర్వైః క్రతుశతై రిష్టం సర్వై స్తప్తం మహత్తపః,
సర్వే తే సుమహాత్మాన స్సర్వే వై యోగధర్మిణః. ౪౬

సర్వై రైశ్వర్య మాసాద్య భుక్తభోగై ర్మహత్తరైః,
దత్తమిష్ట మధీతం చ ప్రజా శ్చ పరిపాలితాః. ౪౭

స్వపక్షే ష్వనుగోప్తారః ప్రహర్తారః పరేష్వపి,
సమరేష్వపి లోకేషు నైతేషాం విద్యతే సమః. ౪౮

(బలినా రావణస్య కుండలోద్ధరణే నియోగః)

శూరా స్త్వభిజనోపేతా స్సర్వశస్త్రాస్త్రపారగాః,
సర్వవిద్యాప్రవేత్తార స్సంగ్రామే ష్వనివర్తకాః. ౪౯

సర్వై స్త్రిదశరాజ్యాని కాంక్షితాని మహాత్మభిః,
యుద్ధే సురగణా స్సర్వే నిర్జితాశ్చ సహస్రశః. ౫౦

దేవానా మపి యే శక్తా స్స్వపక్షపరిపాలకాః,
ప్రమత్తా భోగరక్తాశ్చ బాలాఽర్కసమతేజసః. ౫౧

య త్స దేవా న్ప్రధర్షేత తదేషో విష్ణు రీశ్వరః,
ఉపాయపూర్వకం నాశం సంవేత్తా భగవా న్హరిః. ౫౨

ప్రాదుర్భావం వికురుతే యే నైత న్నిధనం నయేత్,
పునరేవాఽఽత్మనాఽఽత్మాన మధిష్ఠాయ స తిష్ఠతి. ౫౩

ఏవ మేతేన దేవేన దానవేంద్రా మహాత్మనా,
తే హి సర్వే క్షయం నీతా బలినా కామరూపిణా. ౫౪

సమరే చ దురాధర్షా నృపా స్తే చ పరాజితాః,
తేన నీతాః క్షయం సర్వే కృతాంతబలచోదితాః. ౫౫

ఏవ ముక్త్వాఽథ ప్రోవాచ రాక్షసం దానవేశ్వరః,
యదేత ద్దృశ్యతే వీర చక్రం దీప్తానలోపమమ్. ౫౬

ఏతద్గృహీత్వా గచ్ఛ త్వం మమ పార్శ్వం మహాబల,
తతోఽహం తవ చాఖ్యాస్యే ముక్తికారణ మవ్యయమ్. ౫౭

తత్కురుష్వ మహాబాహో మా విలంబస్వ రావణ,
ఏత చ్ఛ్రుత్వా గతో రక్షః ప్రహాసం శ్చ మహాబలః. ౫౮

యత్ర స్థితం మహద్దివ్యం కుండలం రఘునందన,
లీలయోత్పాటనం చక్రే రావణో బలదర్పితః. ౫౯

న చ చాలయితుం శక్తో రావణోఽభూత్కథంచన,
లజ్జయా స పునర్భూయో యత్నం చక్రే మహాబలః. ౬౦

ఉత్క్షిప్తమాత్రే దివ్యే చ పపాత భువి రాక్షసః,
ఛిన్నమూలో యథా శాఖీ రుధిరౌఘపరిప్లుతః. ౬౧

ఏతస్మిన్నంతరే జజ్ఞే శబ్దః పుష్కరసంభవః,
రాక్షసేంద్రస్య సచివై ర్ముక్తో హాహాకృతో మహాన్. ౬౨

తతో రక్షో ముహూర్తేన చేతనాం లభ్య చోత్థితమ్,
లజ్జయాఽవనతీభూతం బలి ర్వాక్య మువాచ హ. ౬౩

ఆగచ్ఛ రాక్షసశ్రేష వాక్యం శృణు మయోదితమ్,
యత్త్వయా చోద్ధృతం వీర కుండలం మణిభూషితమ్. ౬౪

ఏతద్ధి పూర్వజస్యాసీ త్కర్ణాభరణమీక్ష్యతామ్,
ఏతత్పతిత మత్రైవ మన్యద్భూయో మహాబల. ౬౫

అన్య త్పర్వతసానౌ హి పతితం కుండలాదను,
మకుటం వేదిసామీప్యే పతితం యుధ్యతో భువి. ౬౬

హిరణ్యకశిపోః పూర్వం మమ పూర్వపితామహాత్,
న తస్య కాలో మృత్యు ర్వా న వ్యాధి ర్నవిహింసకాః. ౬౭

న దివా మరణం తస్య న రాత్రౌ సంధ్యయో రపి,
న శుష్కేణ న చార్ద్రేణ న చ శస్త్రేణ కేనచిత్. ౬౮

విద్యతే రాక్షసశ్రేష్ఠ తస్య నాస్త్రేణ కేనచిత్,
ప్రహ్లాదేన సమం చక్రే వాదం పరమదారుణమ్. ౬౯

(బలినా రావణాయ స్వగృహద్వారస్థ పురుషస్యైవ విష్ణుత్వనివేదన

తస్య వాదే సముత్పన్నే ధీరో లోకభయంకరః,
సర్వదృశ్యస్య వీరస్య ప్రహ్లాదస్య మహాత్మనః. ౨౦

ఉత్పన్నో రాక్షసశ్రేష్ఠ నృసింహాకృతిరూపధృత్,
దృష్టం చ తేన రౌద్రేణ క్షుబ్ధం సర్వ మశేషతః. ౨౧

తత ఉద్ధృత్య బాహుభ్యాం నఖై ర్నిన్యే యమక్షయమ్,
ఏష తిష్ఠతి ద్వార్స్థో వై వాసుదేవో నిరంజనః. ౨౨

తస్య దేవాదిదేవస్య తత్త్వతో మే శృణుష్వ హ,
వాక్యం పరమభావేన యది తే వర్తతే హృది. ౨౩

ఇంద్రాణాం చ సహస్రాణి సురాణా మయుతాని చ,
ఋషీణాం సప్తసంఖ్యానాం శతాన్యబ్దసహస్రశః. ౨౪

వశం నీతాని సర్వాణి య ఏష ద్వారి తిష్ఠతి,
తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౫

మయా ప్రేతేశ్వరో దృష్టః కృతాంత స్సహ మృత్యునా,
పాశహస్తో మహాజ్వాల ఊర్ధ్వరోమా భయానకః. ౨౬

విద్యుజ్జిహ్వ శ్చ దంష్ట్రాల స్సర్పవృశ్చికరోమవాన్,
రక్తాక్షో భీమవేగశ్చ సర్వసత్త్వభయంకరః. ౨౭

ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్య స్సమరే ష్వనివర్తకః,
పాపానాం శమితా చైవ స మయా యుధి నిర్జితః. ౨౮

న చ మే తత్ర భీః కాచి ద్వ్యథా వా దానవేశ్వర,
ఏనం తు నాఽభిజానామి తద్భవాన్ వక్తు మర్హతి. ౨౯

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా బలి ర్వైరోచనోఽబ్రవీత్,
ఏష త్రైలోక్యధాతా చ హరి ర్నారాయణః ప్రభుః. ౨౦

అనంతః కపిలో విష్ణు ర్నారసింహో మహాద్యుతిః,
ఋతధామా సుధామా చ పాశహస్తో భయానకః. ౨౧

ద్వాదశాఽఽదిత్యసదృశః పురాణపురుషోత్తమః,
నీలజీమూతసంకాశ స్సురనాథ స్సురోత్తమః. ౨౨

జ్వాలామాలీ మహాబాహు ర్యోగీ భక్తజనప్రియః,
ఏష ధారయతే లోకా నేష వై సృజతే ప్రభుః. ౨౩

ఏష సంహరతే చైవ కాలో భూత్వా మహాబలః,
ఏష యజ్ఞశ్చ యాజ్యశ్చ చక్రాయుధధరో హరిః. ౨౪

సర్వదేవమయ శ్చైవ సర్వభూతమయ స్తథా,
సర్వలోకమయ శ్చైవ సర్వజ్ఞానమయ స్తథా. ౨౫

సర్వరూపీ మహారూపీ బలదేవో మహాభుజః,
వీరహా వీరచక్షుష్మాం స్త్రైలోక్యగురురవ్యయః. ౨౬

ఏవం మునిగణా స్సర్వే కథయంతీహ మోక్షిణః,
య ఏనం వేత్తి పురుషం న చ పాపై ర్విలిప్యతే. ౨౭

స్మృత్వా స్తుత్వా తథేష్ట్వా చ సర్వ మస్మాదవాప్యతే,
ఏతచ్ఛ్రుత్వా చ వచనం రావణో నిర్యయౌ తదా. ౨౮

క్రోధసంరక్తనయన ఉద్యతాఽస్త్రో మహాబలః,
తథాభూతం చ తం దృష్ట్వా హరి ర్ముసలధృక్ప్రభుః. ౨౯

నైనం హన్మ్యధునా పాపం చింతయిత్వేతి విశ్వధృత్,
అంతర్ధానం గతో రామ బ్రహ్మణః ప్రియకామ్యయా.
న చ తం పురుషం తత్ర దదర్శ రజనీచరః, ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ప్రథమస్సర్గః.

అథ ద్వితీయ స్సర్గః

అథ సంచింత్య పౌల స్త్య స్సూర్యలోకం జగామ హ,
మేరుశృంగే వరే రమ్యే ఉషిత్వా తత్ర శర్వరీమ్. ౧

పుష్పకం త త్సమారుహ్య రవే స్తురగసన్నిభమ్,
మనోవాతగతిం దివ్యం విహారవియతి స్థితమ్. ౨

తత్రాపశ్య ద్రవిం దేవం సర్వతేజోమయం శుభమ్,
వరకాంచనకేయూరరక్తాంబరవిభూషితమ్. ౩

కుండలాభ్యాం శుభాభ్యాం తు భ్రాజన్ముఖవికాసితమ్,
కేయూరనిష్కాభరణం ర క్తమాలావలంబినమ్. ౪

ర క్తచందనదిగ్ధాంగం సహస్రకిరణోజ్జ్వలమ్,
త మాదిదేవ మాదిత్యం విభుం సప్తాశ్వవాహనమ్. ౫

అనాద్యంత మమధ్యం చ లోకసాక్షిణ మీశ్వరమ్,
తం దృష్ట్వా ప్రవరం దేవం రావణో రాక్షసాధిపః. ౬

స ప్రహ స్త మువాచాఽథ రవితేజోబలార్దితమ్,
గచ్ఛాఽమాత్య వద హ్యేనం సందేశా న్మమ శాసనమ్. ౭

మా ర్తండం భాస్కరం శ్రేష్ఠం త త్త్వతో బ్రూహి మాచిరమ్,
యుద్ధార్థీ రావణః ప్రాప్తో యుద్ధం తస్య ప్రదీయతామ్. ౮

నిర్జితోస్మీతి వా బ్రూహి పక్షమేకతరం కురు,
తస్య తద్వచనా ద్రక్ష స్సూర్యస్యాంతిక మాగమత్. ౯

పింగళం దండినం చైవ సోపశ్య ద్ద్వారపాలకౌ,
ఆభ్యా మాఖ్యాయ త త్సర్వం రావణస్య వినిశ్చయమ్. ౧౦

తూష్ణీమాస్తే ప్రహస్త స్స సూర్యతేజఃప్రతాపితః,
దండీ గత్వా రవేః పార్శ్వం ప్రణమ్యాఖ్యాతవాన్ విభుమ్. ౧౧

శ్రుత్వా తు సూర్య స్త ద్వృత్తం దండినో రావణస్య హ.
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ బుద్ధిపూర్వం దివాకరః. ౧౨

గచ్ఛ దండిన్ జయస్వైనం నిర్జితోస్మీతి వా వద,
కురు య త్తే కాంక్షితం త న్నాహం కాలక్షిపాం సహే. ౧౩

స గత్వా వచనా త్తస్య రాక్షసాయ మహాత్మనః,
కథయామాస తత్సర్వం సూర్యోక్తం వచనం యథా. ౧౪

స శ్రుత్వా వచనం తస్య దండినో వై మహాత్మనః,
ఘోషయిత్వా జగామాఽథ విజయం రాక్షసేశ్వరః. ౧౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ తృతీయ స్సర్గః

అథ సంచింత్య పౌలస్త్య స్సోమలోకం జగామ హ,
మేరుశృంగే వరే రమ్యే రజనీ ముష్య వీర్యవాన్. ౧

తదా కశ్చి ద్రథారూఢో దివ్యస్రగనులేపనః,
అప్సరోగణముఖ్యేన సేవ్యమాన స్తు గచ్ఛతి. ౨

రతిశ్రాంతోఽప్సరోంగేషు చుంబిత స్సన్ విబుధ్యతే,
రావణ స్త్వథ తం దృష్ట్వా కౌతూహలసమన్వితః. ౩

అథాఽపశ్య దృషిం తత్ర పర్వతం మునిసత్తమమ్,
దశగ్రీవో మహాత్మానం దృష్ట్వా చేద మువాచ హ. ౪

(రావణం ప్రతి పర్వతేన విమానై స్సహ సంచరతాం సుకృతినాం స్వరూపకథనమ్)

స్వాగతం తవ దేవర్షే దిష్ట్యా చైవాఽఽగతో హ్యసి,
కోఽయం స్యందన మారుఢో హ్యప్సరోగణసేవితః. ౫

నిర్లజ్జ ఇవ సంయాతి భయస్థానం న విందతి,
రావణే నైవ ముక్తస్తు పర్వతో వాక్య మబ్రవీత్. ౬

శృణు వత్స యథాతత్త్వం వక్ష్యే తవ మహామతే,
ఏతేన నిర్జితా లోకాః బ్రహ్మా చైవాఽభితోషితః. ౭

ఏష గచ్ఛతి మోక్షాయ సుసుఖం స్థాన ముత్తమమ్,
తపసా నిర్జితా లోకాః విక్రమేణ యథా త్వయా. ౮

ప్రయాతి పుణ్యవాన్ వత్స సోమం పీత్వా న సంశయః,
త్వం చ రాక్షసశార్దూల శూర స్సత్యవ్రత స్తథా. ౯

నేదృశేషు చ క్రుధ్యంతి బలినో బ్రహ్మచారిషు,
అథాఽపశ్య ద్రథవరం మహాకాయం మహౌజసమ్. ౧౦

జాజ్వల్యమానం వపుషా గీతవాదిత్రసంకులమ్,
క్వైష గచ్ఛతి దేవర్షే శోభమానో మహాద్యుతిః. ౧౧

కిన్నరైశ్చ ప్రగాయద్భి ర్నృత్యద్భి శ్చ మనోహరమ్,
శ్రుత్వా చైన మువాచాఽథ పర్వతో మునిసత్తమః. ౧౨

ఏష శూరో రణే యోద్ధా సంగ్రామే ష్వనివర్తకః,
యుధ్యమాన స్తథైవైష ప్రహారై ర్జర్జరీకృతః. ౧౩

కృతీ శూరో రణే జేతా స్వామ్యర్థే త్యక్తజీవితః,
సంగ్రామే నిహతో వీరాన్ హత్వా చ సబలాన్ బహూన్. ౧౪

ఇంద్రస్యాఽతిథి రేవైష హ్యథ వా యత్ర చేచ్ఛతి,
నృత్తగీతవిలాసైస్తు సేవ్యతే నరసత్తమః. ౧౫

పప్రచ్ఛ రావణో భూయః కోఽయం యాత్యర్కసన్నిభః,
రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా పర్వతో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౬

య ఏష దృశ్యతే రాజన్ విమానే సర్వకాంచనే,
అప్సరోగణసంయుక్తే పూర్ణేందుసదృశానన. ౧౭

సువర్ణదో మహారాజ విచిత్రాభరణాంబరః,
ఏష గచ్ఛతి శీఘ్రేణ యానేన సుమహాద్యుతిః. ౧౮

పర్వతస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్,
య ఏతే యాంతి రాజానో బ్రూహి తా నృషిసత్తమ. ౧౯

కోఽత్ర మే యాచతో దద్యా ద్యుద్ధాతిథ్యం మహాద్యుతిః,
క్షిప్ర మాఖ్యాహి ధర్మజ్ఞ పితా మే త్వం హి పర్వత. ౨౦

ఏవ ముక్తః ప్రత్యువాచ రావణం పర్వత స్తదా,
స్వర్గార్థినో మహారాజ నైతే యుద్ధార్థినో నృపాః. ౨౧

వక్ష్యామి చ మహారాజ విచిత్రాభరణాంబర,
య స్తు రాజా మహాతేజా స్స తద్ద్వీపేశ్వరో మహాన్. ౨౨

మాంధాతే త్యభివిఖ్యాత స్స తే యుద్ధం ప్రదాస్యతి.
పర్వతస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౩

కుత్రాఽసౌ వర్తతే రాజా తం మమాఽఽచక్ష్వ తత్త్వతః,
అహం యాస్యామి తత్రాఽద్య యత్రాఽసౌ నరపుంగవః. ౨౪

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా ముని ర్వచన మబ్రవీత్,
యువనాశ్వసుతో హ్యేష మాంధాతా రాజసత్తమః. ౨౫

(రావణమాంధాత్రోః యుద్ధమ్)

సప్తద్వీపాన్ సముద్రాంతాన్ జిత్వాఽద్య స్వర్గ మేష్యతి,
అథాఽపశ్య న్మహాబాహు ర్విరించివరదర్పితః, ౨౬

అయోధ్యాధిపతిం వీరం మాంధాతారం నృపోత్తమమ్,
సప్తద్వీపాధిపం యాంతం స్యందనేన విరాజితమ్. ౨౭

కాంచనేన విచిత్రేణ మహాహారేణ భాస్వతా,
జాజ్వల్యమానం రూపేణ దివ్యస్రగనులేపనమ్ ౨౮

త మువాచ దశగ్రీవో యుద్ధం మే దీయతా మితి,
ఏవ ముక్తో దశగ్రీవం ప్రహస్యేద మువాచ హ. ౨౯

యది తే జీవితం నేష్టం తతో యుధ్యస్వ మా మితి,
మాంధాతు ర్వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

వరుణస్య కుబేరస్య యమస్యాఽపి న వివ్యధే,
కిమరే మానుషా త్త్వత్తో రావణో భయ మావిశేత్. ౩౧

ఏవ ముక్త్వా దశగ్రీవః క్రోధా త్తం ప్రదహన్నివ,
ఆజ్ఞాపయామాస తదా రాక్షసాన్ యుద్ధదుర్మదాన్. ౩౨

అథ క్రుద్ధాస్తు సచివాః రావణస్య దురాత్మనః.
వవృషు శ్శరవర్షాణి క్రూరా యుద్ధవిశారదాః. ౩౩

అథ రాజ్ఞా బలవతా కంకపత్రై రజిహ్మగైః,
ఇషుభి స్తాడితా స్సర్వే ప్రహస్తశుకసారణాః. ౩౪

మహోదరవిరూపాక్షమారీచాఽకంపనాదయః,
అథ ప్రహస్తో నృపతిం శరవర్షై రవాకిరత్. ౩౫

అప్రాప్తా నేవ తాన్ సర్వాన్ ప్రచిచ్ఛేద నృపోత్తమః,
భుశుండీభిశ్చ భల్లైశ్చ భిండివాలైశ్చ తోమరైః. ౩౬

నరరాజేన దహ్యంతే శలభా ఇవ తేఽగ్నినా,
పున ర్నృపవరః క్రుద్ధః పంచభిః ప్రబిభేద తమ్. ౩౭

తోమరై స్స మహాఘోరైః పురా క్రౌంచమివాఽగ్నిజః,
తతో ముహు ర్భ్రామయిత్వా ముద్గరం వజ్రసన్నిభమ్. ౩౮

ముమోచ సోఽతివేగేన రాక్షసస్య రథం ప్రతి,
స పపాత మహావేగో ముద్గరో వజ్రసన్నిభః. ౩౯

ఘూర్ణితో రావణ స్తేన పతిత శ్చక్రకేతువత్,
తదా స నృపతిః ప్రీతో హర్షోద్భూతబలో బభౌ. ౪౦

సకలేందుకరైః స్పృష్టం యథాంబులవణాంభసః,
తతో రక్షోబలం సర్వం మహాభూత మచేతనమ్. ౪౧

పరివార్యాఽథ తం తస్థౌ రాక్షసేంద్రం సమంతతః,
తత శ్చిరా త్సమాశ్వస్తో రావణో లోకరావణః. ౪౨

మాంధాతుః పీడయామాస దేహం లంకేశ్వరో భృశమ్,
రథం చాఽశ్వయుజం క్షిప్రం బభంజ చ మహాబలః. ౪౩

విరథ స్స్వరథం ప్రాప్య శక్తిం ఘంటాట్టహాసినీమ్,
మాంధాతా విప్రచిక్షేప తాం బలా ద్రావణం ప్రతి. ౪౪

మరీచి మివ చార్కస్య చిత్రభానో శ్శిఖా మివ,
దీప్యంతీం రుచిరాభాసం మాంధాతృకరనిస్సృతామ్. ౪౫

తా మాపతంతీం శూలేన పౌలస్త్యో రజనీచరః,
దదాహ శక్తిం లంకేశః పతంగ మివ పావకః. ౪౬

(రావణమాంధాత్రోః యుద్ధమ్)

యమదత్తం తు నారాచం నికృష్యాఽథ దశాననః,
పాతయామాస వేగేన స తేనాఽభిహతో భృశమ్. ౪౭

మూర్ఛితం నృపతిం దృష్ట్వా ప్రహృష్టా స్తే నిశాచరాః,
చుక్రుశు స్సింహనాదాం శ్చ క్ష్వేళంత శ్చ నిశాచరాః. ౪౮

లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన హ్యయోధ్యాధిపతి స్తదా,
తం దృష్ట్వా శత్రుభి శ్శత్రుం పూజ్యమానం ముదాన్వితైః. ౪౯

జాతకోపో దురాధర్ష శ్చంద్రార్కసదృశద్యుతిః,
మహతా శరవర్షేణ పీడయన్ రాక్షసం బలమ్, ౫౦

చాపస్య చ నినాదేన తస్య బాణరవేణ చ,
సంచచాల తత స్సైన్యం ఉద్ధూత ఇవ సాగరః. ౫౧

త ద్యుద్ధ మభవ ద్ఘోరం నరరాక్షససంకులమ్,
క్రుధావిష్టౌ మహాత్మానౌ నరరాక్షససత్తమౌ. ౫౨

కార్ముకాఽసిధరౌ వీరౌ శరాసనగతౌ తథా,
మాంధాతా రావణం చైవ రాక్షస శ్చైవ తం నృపమ్. ౫౩

క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టౌ శరవర్షం వవర్షతుః,
తౌ పరస్పరసంక్షోభాత్ప్రహారై ర్జర్ఝరీకృతౌ. ౫౪

రావణో రౌద్ర మస్త్రం తు ప్రాయుఙ్క్త స మహాబలః,
ఆగ్నేయేన స మాంధాతా తదస్త్రం ప్రత్యవారయత్. ౫౫

గాంధర్వేణ దశగ్రీవో వారుణేన స రాజరాట్,
గృహీత్వా స తు బ్రహ్మాస్త్రం సర్వభూతభయావహమ్. ౫౬

తోలయామాస మాంధాతా దివ్యం పాశుపతం మహత్,
తదస్త్రం ఘోరరూపం తు త్రైలోక్యభయవర్ధనమ్. ౬౭

దృష్ట్వా త్రస్తాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ,
వరదానా త్తు రుద్రస్య తపసాధిగతం మహత్. ౬౮

తతః ప్రకంపితం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్,
దేవాః ప్రకంపితా స్సర్వే లయం నాగాశ్చ మేనిరే. ౬౯

అథ తౌ మునిశార్దూలౌ ధ్యానయోగా దపశ్యతామ్,
పులస్త్యో గాలవశ్చైవ వారయామాసతు ర్నృపమ్. ౭౦

ఉపలబ్ధై శ్చ వివిధై ర్వాక్యై రాక్షసస త్తమమ్,
తౌ తు కృత్వా పరాం ప్రీతిం నరరాక్షసయో స్తదా.
సంప్రస్థితౌ తు సంహృష్టౌ యథా యేనైవ చాగతౌ, ౭౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, తృతీయ స్సర్గః.

అథ చతుర్థ స్సర్గః.

గతాభ్యా మథ విప్రాభ్యాం రావణో రాక్షసాధిపః,
దశయోజనసాహస్రం ప్రథమం స మరుత్పథమ్. ౧

అత్యక్రామ న్మహాతేజాః పుష్పకేణ మహాబలః,
యత్ర తిష్ఠంతి సన్న్యస్తా హంసా స్సర్వగుణాన్వితాః. ౨

అత ఊర్ధ్వం ద్వితీయం తు గత్వా చైష మరుత్పథమ్,
దశయోజనసాహస్రం తద్ధి వై పరిగణ్యతే. ౩

(రావణేన చంద్రలోకగమనమ్)

తత్ర మేఘాః స్థితా స్సర్వే త్రివిధా నిత్యసంశ్రితాః,
ఆగ్నేయాః పక్షజాః బ్రాహ్మాః త్రివిధా ఇతి సంస్థితాః. ౪

అథ గత్వా తృతీయం తు వాయోఃపంథాన ముత్తమమ్,
నిత్యం యత్ర స్థితా స్సిద్ధా శ్చారణాశ్చ మనస్వినః. ౫

దశైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తథైవ చ,
చతుర్థం వాయుమార్గం తు గతవాన్ రావణ స్తథా. ౬

వసంతి యత్ర నిత్యం వై భూతాశ్చ సవినాయకాః,
అథ గత్వా తు వై శీఘ్రం పంచమం వాయుగోచరమ్. ౭

దశైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తథైవ చ,
గంగా యత్ర సరిచ్ఛ్రేష్ఠా నాగాశ్చ కుముదాదయః. ౮

కుంజరా యత్ర తిష్ఠంతి యే చ ముంచంతి శీకరాన్,
గంగాతోయేషు తిష్ఠంతః పుణ్యం కుర్వంతి సర్వతః. ౯

తతః కరికరాద్భ్రష్టం వాయునా లోళితం భృశమ్,
జలం కుంజేషు పతితం హిమం భవతి రాఘవ. ౧౦

తతో జగామ షష్ఠం స వాయుమార్గం మహాద్యుతే,
యోజనానాం సహస్రాణి తథైవ తు స రాక్షసః. ౧౧

యత్రాస్తే గరుడో నిత్యం జ్ఞాతిబాంధవసత్కృతః,
తథైవ తు సహస్రాణి యోజనానాం తథోపరి. ౧౨

సప్తమం వాయుమార్గం తు యత్ర వై ఋషయః స్థితాః,
అత ఊర్ధ్వం స గత్వాఽథ సహస్రాణి దశైవ తు. ౧౩

అష్టమం వాయుమార్గం తు యత్ర గంగా ప్రతిష్ఠితా,
ఆకాశగంగా విఖ్యాతా హ్యాఽఽదిత్యపథ మాస్థితా. ౧౪

వాయునా ధార్యమాణా సా మహావేగా మహాస్వనా,
అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి చంద్రమా యత్ర తిష్ఠతి. ౧౫

అశీతి స్తు సహస్రాణి యోజనానాం తథోపరి,
చంద్రమా తిష్ఠతే యత్ర గ్రహనక్షత్రసంయుతః. ౧౬

శతం శతసహస్రాణి రశ్మయ శ్చంద్రమండలాత్,
ప్రకాశయంతి లోకాం స్తు సర్వస త్త్వసుఖావహాః. ౧౭

తతో దృష్ట్వా దశగ్రీవం చంద్రమా నిర్దహ న్నివ,
స తు శీతాగ్నినా శీఘ్రం ప్రాపత ద్రావణం తదా. ౧౮

నాసహం స్తస్య సచివాః శీతాగ్నిం భయపీడితాః,
రావణం జయశబ్దేన ప్రహస్తో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౯

రాజ న్శీతేన బాధ్యామో నివర్తామ ఇతో వయమ్,
చంద్రరశ్మిప్రతాపేన రక్షసాం భయ మావిశత్. ౨౦

స్వభాసా హ్యేష రాజేంద్ర శీతాంశు ర్దహనాత్మకః,
ఏత చ్ఛ్రుత్వా ప్రహ స్తస్య రావణః క్రోధమూర్ఛితః. ౨౧

విస్ఫార్య ధను రుద్యమ్య నారాచై స్తం హ్యపీడయత్,
అథ బ్రహ్మా సమాగమ్య చంద్రలోకం త్వరాన్వితః. ౨౨

దశగ్రీవ మహాబాహో సాక్షా ద్విశ్రవస స్సుత,
గచ్ఛ శీఘ్ర మిత స్సౌమ్య మా చంద్రం పీడయాశుగైః. ౨౩

లోకస్య హితకామోఽయం ద్విజరాజో మహాద్యుతిః,
మంత్రం చ తే ప్రదాస్యామి ప్రాణాత్యయభయేఽభయమ్. ౨౪

(బ్రహ్మణా రావణాయ శివనామాష్టోత్తరశతరూపమహామంత్రోపదేశః.

యస్త్విదం సంస్మరే న్మంత్రం న స మృత్యు మవాప్నుయాత్,
ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౨౫

యది తుష్టోఽసి మే దేవ అనుగ్రాహ్యో యది హ్యహమ్,
యది మంత్రేశ్వరో దేయో దీయతాం మమ ధార్మిక. ౨౬

యం జప్త్వాఽహం మహాభాగ సర్వదేవేషు నిర్భయః,
అమరేషు చ సర్వేషు దానవేషు పతత్రిషు. ౨౭

త్వత్ప్రసాదా త్తు దేవేశ న భయం విద్యతే మమ,
ఏవ ముక్తో దశగ్రీవం బ్రహ్మా వచన మబ్రవీత్. ౨౮

ప్రాణాత్యయే తు వై దద్మి న నిత్యం రాక్షసాధిప,
అక్షసూత్రం గృహీత్వా తు జపే న్మంత్ర మిమం శుభమ్. ౨౯

జప్త్వా తు రాక్షసపతే త్వ మజేయో భవిష్యసి,
అజప్త్వా రాక్షసశ్రేష్ఠ న తే సిద్ధి ర్భవిష్యతి, ౩౦

శృణు మంత్రం ప్రవక్ష్యామి యేన రాక్షసపుంగవ.
మంత్రస్య కీర్తనాదేవ ప్రాప్స్యసే సమరే జయమ్. ౩౧

నమస్తే దేవదేవేశ సురాసురనమస్కృత,
భూతభవ్యమహాదేవ హరపింగళలోచన. ౩౨

బాల స్త్వం వృద్ధరూపీ చ వైయాఘ్రవసనచ్ఛద.
ఆరుణేయోసి దేవ త్వం త్రైలోక్యప్రభురీశ్వరః. ౩౩

హరో హరితనేమి స్త్వం యుగాంతదహనోనలః,
గణేశో లోకశంభుశ్చ లోకపాలో మహాభుజః. ౩౪

మహాదేవో మహాశూలీ మహాదంష్ట్రో మహాభుజః,
కాలశ్చ కాలరూపీ చ నీలగ్రీవో మహోదరః. ౩౫

వేదాంతగో వేదమయః పశూనాం పతి రవ్యయః,
శూలధృ చ్ఛూలకేతుశ్చ నేతా గోప్తా హరి శ్శివః. ౩౬

జటీ ముండీ శిఖండీ చ లగుడీ చ మహాయశాః,
భూతేశ్వరో గణాధ్యక్ష స్సర్వాత్మా సర్వభావనః. ౩౭

సర్వద స్సర్వహారీ చ స్రష్టా చ గురురవ్యయః,
కమండలుధరో దేవః పినాకీ ధూర్జటి స్తథా. ౩౮

మాననీయోఽర్హణీయశ్చ ఓంకార స్సామవేదగః,
మృత్యుశ్చ మృత్యుదూతశ్చ పారియాత్రశ్చ సువ్రతః. ౩౯

బ్రహ్మచారీ గృహీ యోగీ వీణాపణవతూణవాన్,
అమరో దర్శనీయశ్చ బాలసూర్యనిభ స్తథా. ౪౦

శ్మశానచారీ భగవా నుమాపతి రరిందమః,
భగనేత్రః ప్రహర్తా చ పూషదంతనిపాతనః. ౪౧

జ్వరహర్తా పాశహ స్తః ప్రళయః కాల ఏవ చ,
ఉల్కాముఖోఽగ్నికేతు శ్చ ముని ర్దీప్తో విశాంపతిః. ౪౨

ఉన్మాదమోహనకర స్సమర్థ స్త్రిదశోత్తమః,
వామనో వామదేవశ్చ ప్రాగ్దక్షిణ్యాశ్చ నామతః. ౪౩

భిక్షుశ్చ భిక్షురూపీ చ త్రిజటీ జటిలస్స్వయమ్,
చక్రహ స్తః ప్రతిష్టంభీ చమూనాం స్తంభన స్తథా. ౪౪

ఋతుర్ఋతుకరః కాలో మధు ర్మధురలోచనః,
వానస్పత్య శ్శీకరశ్చ నిత్య మాశ్రితపూజితః. ౪౫

(బ్రహ్మణా రావణాయ శివనామాష్టోత్తరశతరూపమహామంత్రోపదేశః.)

జగద్ధాతా చ కర్తా చ పురుష శ్శాశ్వతో హ్యజః,
ధర్మాధ్యక్షో విరూపాక్ష స్త్రివర్గాత్మా భూతభావనః. ౪౬

త్రినేత్రో బహునేత్రశ్చ సూర్యాయుతసమప్రభః,
దేవదేవోఽధిదేవశ్చ చంద్రాంకితజట స్తథా. ౪౭

నర్తకో లాసకశ్చైవ పూర్ణేందుసదృశాననః,
సుబ్రహ్మణ్య శ్శరణ్య శ్చ సర్వదేవమయ స్తథా. ౪౮

సర్వభూతనివాసశ్చ సర్వబంధవిమోచకః,
మోహనో వంశకశ్చైవ సర్వధారీ వరోత్తమః. ౪౯

పుష్పదంతో విభాగశ్చ ముఖ్య స్సర్వహర స్తథా,
హరి శ్మశ్రు ర్ధనుర్ధారీ భీమో భీమపరాక్రమః. ౫౦

భక్తాభీష్టప్రదః స్థాణుః పరమాత్మాసనాతనః,
మయా ప్రోక్త మిదం పుణ్యం నామ్నా మష్టోత్తరంశతమ్. ౫౧

జప్య మేత ద్దశగ్రీవ కుర్యా చ్ఛత్రువినాశనమ్,
దత్వా తు రావణస్యేదం వరం స కమలోద్భవః. ౫౨

పున రేవ జగామాఽఽశు బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్,
రావణోఽపి వరం లబ్ధ్వా పునరేవాగమ త్తదా. ౫౩

నివర్తమాన స్సంహృష్టో రావణ స్స దురాత్మవాన్,
జహ్రే పథి నరేంద్రర్షిర్దేవగంధర్వకన్యకాః. ౫౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే చతుర్థ స్సర్గః.

అథ పంచమ స్సర్గః.

కేనచి త్త్వథ కాలేన రావణః ప్రయయౌ గృహాత్,
పశ్చిమార్ణవ మాగచ్ఛ త్సచివై స్సహ రాక్షసైః. ౧

ద్వీపస్థో దదృశే తేన పురుషః పావకప్రభః,
మహాజాంబూనదప్రఖ్య ఏక ఏవ వ్యవస్థితః. ౨

యథా దృశ్యేత భయదో యుగాంతానల ఉత్థితః,
దేవానా మివ దేవేశో గ్రహాణా మివ భాస్కరః. ౩

శరభాణాం యథాసింహో హస్తి ష్వైరావతో యథా,
పర్వతానాం యథా మేరుః పారిజాతశ్చ శాఖినామ్. ౪

తథా తం పురుషం దృష్ట్వా కుండమధ్యేఽనలం యథా,
గర్జంతం వివిధై ర్నాదై ర్లంబహస్తం భయానకమ్. ౫

దంష్ట్రిలం వికటం చైవ కంబుగ్రీవం మహౌజసమ్,
మండూకకుక్షిం పింగాక్షం కైలాసశిఖరోపమమ్. ౬

పద్మపాదతలం భీమం రక్తాంబుజనిభాననమ్,
మహాకాయం మహానాదం మనోనిలసమం జవే. ౭

భీమ మాబద్ధతూణీరం సంఘట్టం బద్ధచామరమ్,
జ్వాలామాలాపరిక్షిప్తం కింకిణీకృతనిస్స్వనమ్. ౮

మాలయా స్వర్ణపద్మానాం వక్షోదేశావలంబయా,
ఋగ్వేద మివ శోభంతం పద్మమాలావిభూషితమ్. ౯

సోంజనాచలసంకాశః కాంచనాచలసన్నిభమ్,
అబ్రవీ త్తం దశగ్రీవో యుద్ధం మే దీయతా మితి. ౧౦

(రావణేన క్వచన ద్వీపే కస్యచి న్మహాపురుషస్య దర్శనమ్)

జగర్జ చోచ్చై ర్బలవా౯ సహాఽమాత్యో దశాననః.
ధృత్వా స రాక్షసపతి శ్శూలశ క్త్యృష్టిపట్టసా౯. ౧౧

స ద్వీపినా సింహ ఇవ శలభే నేవ కుంజరః,
సుమేరు రివ ఛాగేన నదీ వేగై రివార్ణవః. ౧౨

అకంప్యమానః పురుషో రావణం వాక్య మబ్రవీత్,
యుద్ధశ్రద్ధాం హి తే రక్షో నాశయిష్యామి దుర్మతే. ౧౩

రావణస్య చ యో వేగ స్సర్వలోకభయావహః,
తథా వేగసహస్రాణి సంశ్రితాని తమేవ హి. ౧౪

అభవ త్తస్య సా దృష్టి ర్గ్రహమాలేవ చాఽద్భుతా,
దంతానాం దశత శ్శబ్దో యంత్రస్యేవాఽతిభీకరః. ౧౫

ధర్మ స్తస్య తప శ్చైవ జగత స్సిద్ధిహేతుకే.
ఊరూ సంశ్రిత్య తస్థాతే మన్మథ శ్శిశ్న మాస్థితః. ౧౬

విశ్వేదేవాః కటీభాగే మరుతో యస్య శీర్షగాః,
మధ్యేఽష్టౌ వసవ స్తస్య సముద్రాః కుక్షిసంస్థితాః. ౧౭

పార్శ్వస్థాశ్చ దిశ స్సర్వా సర్వసంధిషు మారుతాః,
పితర శ్చాశ్రితాః పృష్ఠం హృదయం చ పితామహః. ౧౮

గోదానాని పవిత్రాణి భూమిదానాని యాని చ,
సువర్ణస్య చ దానాని శశ్వ ల్లోమాశ్రితాని వై. ౧౯

హిమవా౯ హేమకూటశ్చ మందరో మేరురేవ చ,
నరం తు తం సమాశ్రిత్య హ్యస్థిభూతా వ్యవస్థితాః. ౨౦

మహీ వక్షోఽభవ త్తస్య శరీరే ద్యౌ రవస్థితా,
ఉభే సంధ్యే కాయసంధౌ జలవాహాశ్చ మేహనే. ౨౧

బాహూ ధాతా విధాతా చ భగః పూషా ఉభౌ కరౌ,
ఐరావతో విశాలాక్ష శ్శేషో వాసుకి రేవ చ. ౨౨

కంబళాశ్వతరౌ నాగౌ కర్కోటకధనంజయౌ,
స చ ఘోరవిషో నాగ స్తక్షక శ్చోపతక్షకః. ౨౩

కరజా నాశ్రితా స్తస్య విషవీర్యం ముముక్షవః,
అగ్నిరాస్య మభూ తస్య స్కంధౌ రుద్రై రధిష్ఠితౌ. ౨౪

దంతా న్మాసా దంష్ట్రయోశ్చ ఉభయో రృతవః స్థితాః,
నాసే కుహూరమావాస్యా తచ్ఛిద్రేషు చ వాయవః. ౨౫

గ్రీవా తస్యాఽభవ ద్దేవీ వాణీ చాఽపి సరస్వతీ,
నాసత్యౌ శ్రవణే చోభౌ నేత్రే చ శశిభాస్కరౌ. ౨౬

వేదాంగాని చ యజ్ఞాశ్చ నానారూపాణి యాని చ,
సువృత్తాని చ వాక్యాని తేజ స్సిద్ధి స్తపాంసి చ. ౨౭

ఏతాని నరరూపస్య తస్య దేహం శ్రితాని వై,
తేన ముష్టిప్రహారేణ స్వల్పమాత్రేణ లీలయా. ౨౮

పాణినా తాడితం రక్షో నిపపాత మహీతలే,
పతితం రాక్షసం జ్ఞాత్వా విద్రావ్య చ నిశాచరాన్, ౨౯

ఋగ్వేదప్రతిమ స్సోఽథ పద్మమాలావిభూషితః,
ప్రవివేశ చ పాతాళం గచ్ఛ త్పర్వతసన్నిభః. ౩౦

ఉత్థాయ చ దశగ్రీవః ఆహూయ సచివాన్ స్వయమ్,
క్వ గత స్సహసా బ్రూత ప్రహ స్తశుకసారణాః. ౩౧

(రావణేన కపిలరూపిణో హరేరవలోకనమ్)

ఏవ ముక్తా రావణేన రాక్షసా స్త మథాఽబ్రువన్,
ప్రవిష్ట స్స నరోఽత్రైవ దేవదానవదర్పహా. ౩౨

అథాఽసిం గృహ్య వేగేన గరుత్మానివ పన్నగమ్,
శీఘ్రం స తు బిలద్వారం ప్రవివేశ చ దుర్మతిః. ౩౩

ప్రవిశ్య చ స తద్ద్వారం రావణో వరనిర్భయః,
అపశ్యచ్చ నరాం స్తత్ర నీలాంజనచయోపమాన్. ౩౪

కేయూరధారిణ శ్శూరాన్ రక్తమాల్యానులేపనాన్,
అంగులీయకహారాద్యై ర్భూషణై శ్చ విభూషితాన్. ౩౫

దృశ్యంతే తత్ర నృత్యంత స్తిస్రః కోట్యో మహాత్మనామ్,
నిత్యోత్సవాః శాంతభయాః విమలాః పావకప్రభాః. ౩౬

క్రీడతః ప్రేక్షతే తా న్వై రాక్షసో భీమవిక్రమః,
ద్వారస్థో రావణ స్తేషాం తిస్రః కోట్య స్తు నిర్భయాః. ౩౭

యథా దృష్ట స్స తు నరః తుల్యా స్తే తస్య సర్వశః,
ఏకవర్ణాం స్త్వేకబలాఽనేకరూపా న్మహౌజసః. ౩౮

చతుర్భుజా న్మహోత్సాహాన్ తత్రాఽపశ్య త్స రావణః,
తాన్ దృష్ట్వాఽథ దశగ్రీవ ఊర్ధ్వరోమా బభూవ హ. ౩౯

స్వయంభువా దత్తవర స్తత శ్శీఘ్రం వినిర్యయౌ,
అథాఽపశ్య త్పరం తత్ర భుజంగశయనే స్థితమ్. ౪౦

పాండురేణ మహాస్త్రేణ కౌస్తుభేన విరాజితమ్,
శేతే స పురుష స్తత్ర పావకేఽనావకుంఠితః. ౪౧

దివ్యస్రగనులేపే చ దివ్యాభరణభూషితః,
దివ్యాంబరధరా సాధ్వీ త్రైలోక్యస్య విభూషణమ్. ౪౨

వాలవ్యజనహస్తా చ దేవీ తత్ర వ్యవస్థితా,
లక్ష్మీ ర్బహి స్స్వపద్మా వై భ్రాజంతీ లోకసుందరీ. ౪౩

ప్రహృష్ట స్స తు లంకేశో దృష్ట్వా తాం చారుహాసినీమ్,
జిఘృక్షు స్స తదా సాధ్వీం సింహాసన ముపాశ్రితామ్. ౪౪

వినా తు సచివై స్తత్ర రావణో దుర్మతి స్తదా,
హస్తై ర్గ్రహీతుం తా మైచ్ఛ న్మన్మథేన వశీకృతః. ౪౫

సుప్త మాశీవిషం యద్వ ద్రావణః కాలచోదితః,
అథ సుప్తో మహాబాహుః పావకేనాఽవకుంఠితః. ౪౬

గ్రహీతుకామం తం జ్ఞాత్వా వ్యపవిధ్య పటం తదా,
జహాసోచ్చై ర్భృశం దేవ స్తం దృష్ట్వా రాక్షసాధిపమ్. ౪౭

తేజసా తస్య సందీప్తో రావణో లోకరావణః,
ఘ్రాణవాతేన దీర్ఘేణ తస్మిన్ రామ రసాతలే. ౪౮

కృత్తమూలో యథా శాఖీ నిపపాత మహీతలే,
పతితం రాక్షసం జ్ఞాత్వా వచనం చేద మబ్రవీత్. ౪౯

ఉత్తిష్ఠ రాక్షసశ్రేష్ఠ మృత్యు స్తే నాఽద్య విద్యతే,
ప్రజాపతివరో రక్ష్యః యేన జీవసి రావణ. ౫౦

గచ్ఛ రావణ విస్రబ్ధం నాత్ర వై మరణం తవ,
లబ్ధసంజ్ఞో ముహూర్తేన రాక్షసో భీమవిక్రమః. ౫౧

తం తు దృష్ట్వా మహాత్మానం రావణో భయమానసః,
ఏవ ముక్త స్తదోత్థాయ రావణో దేవకంటకః. ౫౨

(రావణేన కపిలస్య అంగే సచరాచరసకలలోకావలోకనమ్)

రోమహర్షణ మాపన్నో హ్యబ్రవీ త్తం మహామునిమ్,
కో భవా న్శౌర్యసంపన్నో యుగాంతాఽనలసన్నిభః. ౫౩

బ్రూహి త్వం దేవదేవో వా సర్వదేహేషు సుస్థితః,
ఏవ ము క్త స్స తేనాఽథ రావణేన దురాత్మనా. ౫౪

ప్రత్యువాచ హస న్దేవో మేఘగంభీరయా గిరా,
కిం త్వం మయా దశగ్రీవ వధ్యోఽసి న చిరాదిహ. ౫౫

ఏవముక్తో దశగ్రీవః ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్,
ప్రజాపతే స్తు వచనా న్నాఽహం మృత్యువశం గతః. ౫౬

స న జాతో జనిష్యో వా మర్త్యో వా సురేష్వపి,
ప్రజాపతివరం యో హి లంఘయే ద్వీర్యమాశ్రితః. ౫౭

న తత్ర పరిహారోఽస్తి ప్రయత్నశ్చాపి దుర్లభః,
త్రైలోక్యే తం న పశ్యామి య స్తత్ కుర్యాద్వరం వృథా. ౫౮

అమరో వా సురశ్రేష్ఠ తేన మాం నావిశ ద్భయమ్,
అథాపి చ భవే న్మృత్యు స్త్వత్తో మే నాఽన్యతః ప్రభో. ౫౯

యశస్యం శ్లాఘనీయం చ త్వత్తో మే మరణం త్విదమ్,
అథాఽపశ్య త్తస్య గాత్రే రావణో భీమవిక్రమః. ౬౦

దేవదేవస్య సకలం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్,
ఆదిత్యా వసవో రుద్రాః మరుతోఽథాఽశ్వినా వపి. ౬౧

సిద్ధాశ్చ పితరశ్చైవ యమో వైశ్రవణ స్తథా,
సముద్రా గిరయో నద్యో విద్యా వేదాస్త్రయోఽగ్నయః. ౬౨

గ్రహా స్తారాగణా వ్యోమ సాధ్యా గంధర్వచారణాః,
మహర్షయో వేదవిదో గరుడోఽథ భుజంగమాః. ౬౩

యే చాఽన్యే సంస్థితా దేవా దైత్యదానవరాక్షసాః,
గాత్రేషు శయనస్థస్య దృశ్యంతే సూక్ష్మమూర్తయః. ౬౪

ఆహ రామోఽథ ధర్మాత్మా హ్యగస్త్యం మునిసత్తమమ్,
ద్వీపస్థః పురుషః కోఽసౌ తిస్రః కోట్యశ్చ తాశ్చ కాః. ౬౫

శయానః పురుషః కశ్చి ద్దైత్యదానవదర్పహా,
రామస్య వచనం శ్రుత్వా హ్యగస్త్యో వాక్య మబ్రవీత్. ౬౬

శ్రూయతా మభిధాస్యామి దేవదేవ స్సనాతనః,
భగవాన్ కపిలో రామ ద్వీపస్థో నర ఉచ్యతే. ౬౭

స వై నారాయణో దేవ శ్శంఖచక్రగదాధరః,
విధాతా చైవ భూతానాం సంహర్తా చ తథైవ చ. ౬౮

అనాది రచ్యుతో విష్ణుః ప్రభవ శ్శాశ్వతోఽవ్యయః,
యే తు నృత్యంతి వై తత్ర సురా స్తే తస్య ధీమతః. ౬౯

తుల్యతేజఃప్రతాపా స్తే కపిలస్య నరస్య వై,
నాతిక్రుద్ధేన దృష్టస్తు రాక్షసః పాపనిశ్చయః. ౭౦

న బభూవ తతో రామ భస్మసా ద్రావణః ప్రభో,
భిన్నగాత్రో నగప్రఖ్యో రావణః పతితో భువి. ౭౧

వాక్శరై స్తం బిభేదాశు రహస్యం పిశునో యథా,
అథ దీర్ఘేణ కాలేన లబ్ధసంజ్ఞ స్స రాక్షసః. ౭౨

ఆజగామ హతౌజా స్తు యత్ర తే సచివాః స్థితాః,
తై రేవ సహితో లంకాం జగామాశు దశాననః, ౭౩

(రావణేన తత్ర తత్ర రమణీయతరతరుణీగణస్య బలాదపహరణమ్)

శ్రుత్వైతద్వచనం సర్వం ఆశ్చర్యమితి రాఘవః,
పూజ్యమానాః స్థితా స్తత్ర యే రామస్య సమీపతః. ౨౪

ఆశ్చర్య మితి తత్ ప్రాహు ర్వానరా రాక్షసై స్సహ,
విభీషణస్తు రామస్య పార్శ్వస్థో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౫

ఆశ్చర్యం స్మారితోఽస్మ్యద్య య త్తద్వృత్తం పురాతనమ్,
అథాఽగస్త్యోఽబ్రవీ త్సర్వ మేత ద్రామ శ్రుతం త్వయా. ౨౬

హృష్టా స్సభాజితా శ్చాఽపి రామ యాస్యామహే వయమ్,
తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో రమయతాం వరః. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, పంచమ స్సర్గః.

అథ చతుర్వింశ స్సర్గః

నివర్తమాన స్సంహృష్టో రావణ స్స దురాత్మవాన్,
జహ్రే పథి నరేంద్రర్షి దేవదానవకన్యకాః. ౧

దర్శనీయాం హి రక్ష స్స కన్యాం స్త్రీం వాఽథ పశ్యతి,
హత్వా బంధుజనం తస్యా విమానే తాం రురోధ హ. ౨

ఏవం పన్నగకన్యాశ్చ రాక్షసాసురమానుషీః.
యక్షదానవకన్యాశ్చ విమానే సోధ్యరోపయత్. ౩

అథ చతుర్వింశ స్సర్గః.

(దర్శనీయా మితి.) రక్షః స ఇతి సంబంధః. కన్యా అనూఢా. స్త్రీ సభర్తృకా. ౧-౩

తా శ్చ సర్వా స్సమం దుఃఖా న్ముముచు ర్బాష్పజం జలమ్,
తుల్య మగ్న్యర్చిషాం తత్ర శోకాగ్నిభయసంభవమ్. ౪

తాభి స్సర్వానవద్యాభి ర్నదీభి రివ సాగరః,
ఆపూరితం విమానం త ద్భయశోకాశివాశ్రుభిః. ౫

నాగగంధర్వకన్యాశ్చ మహర్షితనయాశ్చ యాః,
దైత్యదానవకన్యాశ్చ విమానే శతశో రుదన్. ౬

దీర్ఘకేశ్య స్సుచార్వంగ్యః పూర్ణచంద్రనిభాననాః,
పీన స్తన్య స్తథా వజ్రవేదిమధ్యసమప్రభాః. ౭

రథకూబరసంకాశై శ్శ్రోణిదేశై ర్మనోహరాః,
స్త్రియ స్సురాంగనా ప్రఖ్యా నిష్టప్తకనకప్రభాః. ౮

శోకదుఃఖభయత్రస్తా విహ్వలాశ్చ సుమధ్యమాః,
తాసాం నిశ్వాసవాతేన సర్వత స్సంప్రదీపితమ్. ౯

అగ్నిహోత్ర మివాభాతి సన్నిరుద్ధాగ్నిపుష్పకమ్,
దశగ్రీవవశం ప్రాప్తా స్తా స్తు శోకాకులాః స్త్రియః. ౧౦

దీనవక్త్రేక్షణా శ్శ్యామా మృగ్య స్సింహవశా ఇవ,
కాచి చ్చింతయతీ తత్ర కిన్ను మాం భక్షయిష్యతి. ౧౧

కాచి ద్దధ్యౌ సుదుఃఖార్తా అపి మాం మారయే దయమ్,
ఇతి మాతృపితౄన్ స్మృత్వా భర్తౄన్ భ్రాతౄం స్తథైవ చ. ౧౨

(తాభిరితి.) భయశోకాభ్యాం అశివమశ్రు యాసాం తాభిః. ౫—౯

(అగ్నిహోత్ర మితి.) సన్నిరుద్ధాగ్నయో యస్మిం స్తాదృశం అగ్నిహోత్ర మగ్నికుండ మివ పుష్పకం భాతి. ౧౦—౧౨

(సాధ్వీభిః రావణస్య నారీహేతుకవధప్రాప్తికారకశాపదానమ్)

దుఃఖశోకసమావిష్టా విలేపు స్సహితాః స్త్రియః, ౧౨½

కథం న ఖలు మే పుత్రో భవిష్యతి మయా వినా.
కథం మాతా కథం భ్రాతా నిమగ్నా శ్శోకసాగరే, ౧౩½

హా కథం ను కరిష్యామి భర్తు స్తస్మా దహం వినా.
మృత్యో ప్రసాదయామి త్వాం నయ మాం దుఃఖభాగినీమ్, ౧౪½

కిన్ను తద్దుష్కృతం కర్మ పురా దేహాంతరే కృతమ్. ౧౫

ఏవం స్మ దుఃఖితా స్సర్వాః పతితా శ్శోకసాగరే,
న ఖల్విదానీం పశ్యామో దుఃఖస్యాస్యాంత మాత్మనః. ౧౬

అహో ధిఙ్మానుషం లోకం నాస్తి ఖల్వధమః పరః,
య ద్దుర్బలా బలవతా భర్తారో రావణేన నః. ౧౭

సూర్యేణోదయతా కాలే నక్షత్రాణీవ నాశితాః,
అహో సుబలవద్రక్షో వధోపాయేషు యుజ్యతే. ౧౮

అహో దుర్వృత్త మాస్థాయ నాత్మానం వై జుగుప్సతే,
సర్వథా సదృశ స్తావ ద్విక్రమోఽస్య దురాత్మనః. ౧౯

ఇదం త్వసదృశం కర్మ పరదారాభిమర్శనమ్,
యస్మాదేష పరక్యాసు రమతే రాక్షసాధమః. ౨౦

తస్మా ద్వై స్త్రీకృతే నైవ ప్రాప్స్యతే దుర్మతి ర్వధమ్,
సతీభి ర్వరనారీభి రేవం వాక్యేఽభ్యుదీరితే. ౨౧

(ఇద మితి.) పరక్యాసు పరకీయాసు. ౧౨½—౨౧

నేదు ర్దుందుభయః ఖస్థాః పుష్పవృష్టిః పపాత చ.
శప్తః స్త్రీభి స్స తు సమం హతౌజా ఇవ నిష్ప్రభః. ౨౨

పతివ్రతాభి స్సాధ్వీభి ర్బభూవ విమనా ఇవ,
ఏవం విలపితం తాసాం శృణ్వ న్రాక్షసపుంగవః.
ప్రవివేశ పురీం లంకాం పూజ్యమానో నిశాచరైః, ౨౩½

ఏతస్మి న్నంతరే ఘోరా రాక్షసీ కామరూపిణీ.
సహసా పతితా భూమౌ భగినీ రావణస్య సా, ౨౪½

తాం స్వసారం సముత్థాప్య రావణః పరిసాంత్వయన్.
అబ్రవీ త్కి మిదం భద్రే వక్తుకామాఽసి మే ద్రుతమ్, ౨౫½

సా బాష్పపరిరుద్ధాక్షీ రక్తాక్షీ వాక్య మబ్రవీత్.
కృతాఽస్మి విధవా రాజం స్త్వయా బలవతా బలాత్, ౨౬½

ఏతే రాజం స్త్వయా వీరా దైత్యా వినిహతా రణే.
కాలకేయా ఇతి ఖ్యాతా స్సహస్రాణి చతుర్దశ, ౨౭½

ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయా న్మే తత్ర భర్తా మహాబలః. ౨౮

సోఽపి త్వయా హత స్తాత రిపుణా భ్రాతృగృధ్నునా,
త్వయాఽస్మి నిహతా రాజం స్స్వయమేవ హి బంధునా. ౨౯

రాజ న్వైధవ్యశబ్దం చ భోక్ష్యామి త్వత్కృతే హ్యహమ్,
నను నామ త్వయా రక్ష్యో జామాతా సమరేష్వపి.
స త్వయా నిహతో యుద్ధే స్వయమేవ న లజ్జసే, ౩౦½

(సోఽపీతి.) యతో మే భర్తా హతః అత ఏవ సాఽహం స్వయం స్వబంధునైవ త్వయా నిహతాఽస్మి. ౨౨—౨౯

(రాజన్నిత్యాది) సార్ధం. నన్వితి పృథక్ పదం. జామాతా నామ సమరేష్వపి రక్ష్యో నను నేతి కాకుః. రక్ష్య ఏవ కిలే త్యర్థః. ౩౦½

(రావణకృత శూర్పణఖాపరిసాంత్వనమ్)

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవో భగిన్యా క్రోశమానయా.
అబ్రవీ త్సాంత్వయిత్వా తాం సానుపూర్వ మిదం వచః, ౩౧

అలం వత్సే రుదిత్వా తే న భేత్తవ్యం చ సర్వశః.
దానమానప్రసాదై స్త్వాం తోషయిష్యామి యత్నతః, ౩౨

యుద్ధప్రమత్తో వ్యాక్షిప్తో జయకాంక్షీ క్షిపం చ్ఛరాన్.
నావగచ్ఛామి యుద్ధేషు స్వాన్ పరాన్ వా ప్యహం శుభే, ౩౩

జామాతరం న జానే స్మ ప్రహరన్ యుద్ధదుర్మదః.
తేనాఽసౌ నిహత స్సంఖ్యే మయా భర్తా తవ స్వసః, ౩౪

అస్మిన్ కాలే తు యత్ ప్రాప్తం తత్కరిష్యామి తే హితమ్.
భ్రాతు రైశ్వర్యయుక్తస్య ఖరస్య వస పార్శ్వతః, ౩౫

చతుర్దశానాం భ్రాతా తే సహస్రాణాం భవిష్యతి.
ప్రభుః ప్రయాణే దానే చ రాక్షసానాం మహాబలః, ౩౬

తత్ర మాతృష్వసేయ స్తే భ్రాతాఽయం వై ఖరః ప్రభుః.
భవిష్యతి తవాఽఽదేశం సదా కుర్వన్ నిశాచరః, ౩౭

(అస్మిన్) కాలే తు యత్ప్రాప్తం మత్కర్తవ్యత్వేనేతి శేషః. మాతృష్వసేయస్య ఖరస్య పుత్రత్వాత్ భ్రాతు రిత్యుచ్యతే. పార్శ్వతో వస సమీపే వసేత్యర్థః. మమ తు రాజ్యపరవశస్య న త్వత్సంమాననే అవకాశ ఇతి భావః. ౩౧-౩౫

(చతుర్దశానా మితి.) చతుర్దశానాం సహస్రాణాం ప్రయాణే ప్రేషణే దానే అన్నపానవస్త్రాదిదానే ప్రభు స్తే భ్రాతేత్యన్వయః. (భవిష్యతీతి) త ద్వచః సదా కుర్వన్ భవిష్యతి. ౩౬-౩౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుర్వింశ స్సర్గః.

శీఘ్రం గచ్ఛత్వయం వీరో దండకాన్ పరిరక్షితుమ్.
దూషణోఽస్య బలాధ్యక్షో భవిష్యతి మహాబలః, ౩౮

తత్ర తే వచనం శూరః కరిష్యతి సదా ఖరః.
రక్షసాం కామరూపాణాం ప్రభురేష భవిష్యతి, ౩౯

ఏవ ముక్త్వా దశగ్రీవ స్సైన్య మస్యాదిదేశ హ.
చతుర్దశసహస్రాణి రక్షసాం వీర్యశాలినామ్, ౪౦

స తైః పరివృత స్సర్వై రాక్షసై ర్ఘోరదర్శనైః.
అగచ్ఛత ఖర శ్శీఘ్రం దండకానకుతోభయః, ౪౧

స తత్ర కారయామాస రాజ్యం నిహతకంటకమ్.
సా చ శూర్పణఖా తత్ర న్యవస ద్దండకావనే, ౪౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుర్వింశ స్సర్గః.

అథ పంచవింశ స్సర్గః.

స తు దత్వా దశగ్రీవో వనం ఘోరం ఖరస్య తత్,
భగినీం చ సమాశ్వాస్య హృష్ట స్స్వస్థతరోఽభవత్. ౧

తతో నికుంభిళా నామ లంకోపవన ముత్తమమ్,
త ద్రాక్షసేంద్రో బలవాన్ ప్రవివేశ సహానుగః. ౨

అథ పంచవింశ స్సర్గః,

(స తు దత్వేత్యాది.) ౧

(తత ఇతి.) నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమద్వారవర్తి కాననమ్. ౨

(రావణేన నికుంభిలాం ప్రవిశ్య యజ్ఞదీక్షిత మింద్రజితం ప్రతి యాగఫలప్రశ్నః)

తతో యూపశతాకీర్ణం సౌమ్యచైత్యోపశోభితమ్,
దదర్శ విష్ఠితం యజ్ఞం శ్రియా సంప్రజ్వలన్నివ. ౩

తతః కృష్ణాజినధరం కమండలుశిఖాధ్వజమ్,
దదర్శ స్వసుతం తత్ర మేఘనాదం భయావహమ్ ౪

తం సమాసాద్య లంకేశః పరిష్వజ్యాఽథ బాహుభిః,
అబ్రవీ త్కిమిదం వత్స వర్తసే బ్రూహి తత్త్వతః. ౫

ఉశనా త్వబ్రవీ త్తత్ర యజ్ఞసంపత్సమృద్ధయే,
రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠం ద్విజశ్రేష్ఠో మహాతపాః. ౬

అహ మాఖ్యామి తే రాజం ఛ్ఛ్రూయతాం సర్వమేవ తత్,
యజా స్తే సప్త పుత్రేణ ప్రాప్తా స్తే బహువిస్తరాః. ౭

అగ్నిష్టోమోఽశ్వమేధశ్చ యజ్ఞో బహుసువర్ణకః,
రాజసూయ స్తథా యజ్ఞో గోమేధో వైష్ణవ స్తథా. ౮

మాహేశ్వరే ప్రవృత్తే తు యజ్ఞే పుంభి స్సుదుర్లభే,
వరాం స్తే లబ్ధవా న్పుత్ర స్సాక్షా త్పశుపతే రిహ. ౯

కామగం స్యందనం దివ్య మంతరిక్షచరం ధ్రువమ్,
మాయాం చ తామసీం నామ యయా సంపద్యతే తమః. ౧౦

(తత ఇతి.) చైత్యం దేవాయతనం. విష్ఠితం ప్రవృత్తమ్. ౩

కమండులుః శిఖా దండో ధ్వజశ్చ యస్య స తథా. అనేన బ్రహ్మచర్యం సూచితం, న తు బ్రహ్మచర్యాశ్రమః, అగ్నిష్టోమాదియాజిత్వం ధ్యాత్వోపదేశాత్. ౪—౫

(ఉశనా ఇతి.) ఉశనా గురుః శుక్రాచార్యః, ప్రవర్తకత్వాత్ స్వయ మబ్రవీ దితి భావః. ౬

(అహ మితి.) యజ్ఞాః ప్రసిద్ధాః. ౭—౧౦

ఏతయా కిల సంగ్రామే మాయయా రాక్షసేశ్వర,
ప్రయుక్తయా గతి శ్శక్యా న హి జ్ఞాతుం సురాసురైః. ౧౧

అక్షయావిషుధీ బాణై శ్చాపం చాపి సుదుర్జయమ్,
అస్త్రం చ బలవ ద్రాజ౯ శత్రువిధ్వంసనం రణే. ౧౨

ఏతాం త్సర్వా౯ వరా౯ లబ్ధ్వా పుత్ర స్తేఽయం దశానన,
అద్య యజ్ఞసమాప్తౌ చ త్వాం దిదృక్ష౯ స్థితో హ్యాహమ్. ౧౩

తతోఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవో న శోభన మిదం కృతమ్,
పూజితా శ్శత్రవో యస్మాత్ ద్రవ్యై రింద్రపురోగమాః. ౧౪

ఏహీదానీం కృతం విద్ధి సుకృతం తన్న సంశయః,
ఆగచ్ఛ సౌమ్య గచ్ఛామ స్వమేవ భవనం ప్రతి. ౧౫

తతో గత్వా దశగ్రీవ స్సపుత్ర స్సవిభీషణః,
స్త్రియోవతారయామాస సర్వాస్తా బాష్పగద్గదాః. ౧౬

లక్షిణ్యో రత్నభూతా శ్చ దేవదానవరక్షసామ్,
తస్య తాసు మతిం జ్ఞాత్వా ధర్మాత్మా వాక్య మబ్రవీత్. ౧౭

ఈదృశై స్త్వం సమాచారై ర్యశోర్థకులనాశనైః,
ధర్షణం జ్ఞానినాం జ్ఞాత్వా స్వమతేన విచేష్టసే. ౧౮

జ్ఞాతీం స్తా౯ ధర్షయిత్వేమా స్త్వయాఽఽనీతా వరాంగనాః,
త్వా మతిక్రమ్య మధునా రాజ౯ కుంభీనసీ హృతా. ౧౯

(ఈదృశై రితి.) స్వమతేన స్వేచ్ఛయా, ఉల్లంఘితశాస్త్రమర్యాదమే త్యర్థః. ౧౧—౧౮

(జ్ఞాతీ నితి.) జ్ఞాతీ౯ ఆనీతస్త్రీబంధూ౯, అస్య కర్మణః పరదారాపహరణరూపపాపస్య, ఫల మాగతం స్వీయ స్వసు ర్బలాత్ మధునా హరణమ్. ౧౯

(విభీషణేన రావణాయ నిజభగిన్యాః కుంభీనసాయాః మధునామక దైత్యకృతాపహరణ నివేదనమ్)

రావణ స్త్వబ్రవీ ద్వాక్యం నావగచ్ఛామి కిన్న్విదమ్,
కోఽయం యస్తు త్వయాఽఽఖ్యాతో మధురిత్యేవ నామతః. ౨౦

విభీషణస్తు సంక్రుద్ధో భ్రాతరం వాక్య మబ్రవీత్,
శ్రూయతా మస్య పాపస్య కర్మణః ఫల మాగతమ్. ౨౧

మాతామహస్య యోఽస్మాకం జ్యేష్ఠో భ్రాతా సుమాలినః,
మాల్యవానితి విఖ్యాతో వృద్ధః ప్రాజ్ఞో నిశాచరః. ౨౨

పితా జ్యేష్ఠో జనన్యా నోహ్యస్మాకం చార్యకోఽభవత్,
తస్య కుంభీనసీ నామ దుహితు ర్దుహితాఽభవత్. ౨౩

మాతృష్వసు రథాఽస్మాకం సా చ కన్యాఽనలోద్భవా,
భవత్యస్మాక మేవైషా భ్రాతౄణాం ధర్మత స్స్వసా. ౨౪

సా హృతా మధునా రాజన్ రాక్షసేన బలీయసా,
యజ్ఞప్రవృత్తే పుత్రే తు మయి చాంతర్జలోషితే. ౨౫

(పితేతి.) అస్మాకం జనన్యా స్సుమాలిసుతాయాః కైకస్యాః జ్యేష్ఠా భగినీ కాచి దస్తి. సా తు నామ్నా పుష్పోత్కటా. అపరా కుంభీనసీతి పూర్వ ముక్తా. అస్మాకం త్వార్యకో మాల్యవాన్ అస్మాకం జ్యేష్ఠమాతామహః, అస్మాకం జనన్యాశ్చ జ్యేష్ఠః పితా, తస్య మాల్యవతః కుంభీనసీ నామ దుహితాఽస్తి, అనలోద్భవా అనలా మాల్యవత స్సుతా తస్యాః కన్యా కుంభీనసీత్యర్థః. అస్మ న్మాతామహస్య సుమాలినః ద్వే పుత్ర్యౌ ప్రసిద్ధే. పుష్పోత్కటా కైకసీ చేతి. తయో ర్జ్యేష్ఠః పితా మాల్యవాన్. తస్య పుత్రీ అనలా. తస్యాః కన్యా కుంభీనసీ. సా అస్మాకం స్వసా. జ్యేష్ఠమాతామహపుత్ర్యాః పుత్రీత్వా. దత ఏవ ధర్మత స్స్వసే త్యుక్తా. ౨౦—౨౪

(సేతి.) యజ్ఞప్రమత్తః యజ్ఞేన ప్రమత్తః. విస్మృతస్వగృహకృత్య ఇత్యర్థః. అంతర్జలోషిత ఇతి తపోర్థ మితి శేషః. ౨౫

కుంభకర్ణో మహారాజ న్నిద్రా మనుభవత్యథ.
నిహత్య రాక్షసశ్రేష్ఠా నమాత్యా నిహ సమ్మతాన్. ౨౬

ధర్షయిత్వా హృతా సా తు సుప్తాఽప్యఽన్తఃపురే తవ,
శ్రుత్వాపి త న్మహారాజ క్షాన్త మేవ హతో న సః. ౨౭

యస్మాదవశ్యం దాతవ్యా కన్యా భర్త్రే హి భ్రాతృభిః,
తదేత త్కర్మణో హ్యస్య ఫలం పాపస్య దుర్మతే. ౨౮

అస్మిన్నేవాభిసంప్రాప్తం లోకే విదితమస్తు తే, ౨౮½

విభీషణవచ శ్శ్రుత్వా రాక్షసేన్ద్ర స్స రావణః.
దౌరాత్మ్యేనాత్మనోద్ధూత స్తప్తాంభా ఇవ సాగరః, ౨౯½

తతోఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవః క్రుద్ధ స్సంరక్తలోచనః.
కల్ప్యతాం మే రథ శ్శీఘ్రం శూరా స్సజ్జీభవన్తు నః, ౩౦½

భ్రాతా మే కుంభకర్ణ శ్చ యే చ ముఖ్యా నిశాచరాః,
వాహనాన్యధిరోహన్తు నానాప్రహరణాయుధాః, ౩౧½

(కుంభకర్ణ ఇతి.) ఇహ గృహే, వర్తమానానితి శేషః, సమ్మతాన్ సిద్ధాన్. ౨౬

(ధర్షయిత్వేతి.) శ్రుత్వా చైవం మధునా స్వసృహరణం మత్వా అస్మాకం క్షాన్తమేవ న తు మధుర్హతః. ౨౭

(యస్మా దితి.) భ్రాతృభి రస్మాభి రిత్యర్థః. (త దితి.) ఆహూయ కల్యాణపూర్వకం కన్యాదానం వినా బలాత్ కన్యాగ్రహణం అస్య పాపస్య కర్మణః ఫలమ్. ౨౮

(అస్మి న్నితి.) అస్మి న్నేవ దృష్టాన్తే అభిసంప్రాప్తం అతః పర మన్యత్రాపి లోకే విదితమస్తు. ౨౮½—౩౧½

(రావణేన మధువధపూర్వకసురలోకజయప్రతిజ్ఞానేన కుంభకర్ణాదిభి స్సహ మధుపురం ప్రతి గమనమ్)

అద్య తం సమరే హత్వా మధుం రావణనిర్భయమ్.
సురలోకం గమిష్యామి యుద్ధాఽఽకాంక్షీ సుహృద్వృతః, ౩౨॥

అక్షౌహిణీసహస్రాణి చత్వార్యగ్ర్యాణి రక్షసామ్.
నానాప్రహరణాన్యాశు నిర్యయు ర్యుద్ధకాంక్షిణామ్, ౩౩॥

ఇంద్రజిత్త్వగ్రజిత్సైన్యాత్సైనికా న్పరిగృహ్య చ.
జగామ రావణో మధ్యే కుంభకర్ణశ్చ పృష్ఠతః, ౩౪॥

విభీషణశ్చ ధర్మాత్మా లంకాయాం ధర్మ మాచరత్.
శేషా స్సర్వే మహాభాగా యయు ర్మధుపురం ప్రతి, ౩౫॥

ఖరై రుష్ట్రై ర్హయై ర్దీప్తై శ్శింశుమారై ర్మహోరగైః.
రాక్షసాః ప్రయయు స్సర్వే కృత్వాఽఽకాశం నిరంతరమ్, ౩౬॥

దైత్యాశ్చ శతశ స్తత్ర కృతవైరాశ్చ దైవతైః.
రావణం ప్రేక్ష్య గచ్ఛంత మన్వగచ్ఛ న్హి పృష్ఠతః, ౩౭॥

స తు గత్వా మధుపురం ప్రవిశ్య చ దశాననః.
న దదర్శ మధుం తత్ర భగినీం తత్ర దృష్టవాన్, ౩౮॥

సా చ ప్రహ్వాంజలి ర్భూత్వా శిరసా చరణౌ గతా.
తస్య రాక్షసరాజస్య త్రస్తా కుంభీనసీ తదా,
తాం సముత్థాపయామాస న భేత్తవ్య మితి బ్రువన్. ౪౦

రావణో రాక్షసశ్రేష్ఠః కిం చాపి కరవాణి తే, ౪౦॥

(అద్యేతి.) రావణా న్నిర్భయో రావణనిర్భయః. ౩౨—౪౦.

(రావణ ఇతి.) అన్య దపి తవ ప్రియ మిత్యర్థః. ౪౦॥

సాఽబ్రవీ ద్యది మే రాజ న్ప్రసన్న స్త్వం మహాభుజ.
భర్తారం న మమేహాద్య హంతు మర్హసి మానద, ౪౧॥

న హీదృశం భయం కించి త్కులస్త్రీణా మిహోచ్యతే.
భయానా మపి సర్వేషాం వైధవ్యం వ్యసనం మహత్, ౪౨॥

సత్యవాగ్భవ రాజేంద్ర మా మవేక్షస్వ యాచతీమ్.
త్వయాఽప్యుక్తం మహారాజ న భేత్తవ్య మితి స్వయమ్, ౪౩॥

రావణ స్త్వబ్రవీ ద్ధృష్ట స్స్వసారం తత్ర సంస్థితామ్.
క్వ చాఽసౌ తవ భర్తా వై మమ శీఘ్రం నివేద్యతామ్, ౪౪॥

సహ తేన గమిష్యామి సురలోకం జయావహే.
తవ కారుణ్యసౌహార్దా న్నివృత్తోఽస్మి మధోర్వధాత్, ౪౫॥

ఇత్యుక్తా సా సముత్థాప్య ప్రసుప్తం తం నిశాచరమ్.
అబ్రవీ త్సంప్రహృష్టేవ రాక్షసీ సా పతిం వచః, ౪౬॥

ఏష ప్రాప్తో దశగ్రీవో మమ భ్రాతా మహాబలః.
సురలోకజయాఽఽకాంక్షీ సాహాయ్యే త్వాం వృణోతి చ, ౪౭॥

తదస్య త్వం సహాయార్థం సబంధు ర్గచ్ఛ రాక్షస.
స్నిగ్ధస్య భజమానస్య యుక్తమర్థాయ కల్పితుమ్, ౪౮॥

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా తథేత్యాహ మధుర్వచః. ౪౯

(న హీతి.) ఈదృశం భయం భర్తృవధసంభవం భయ మిత్యర్థః. ౪౧॥—౪౨॥

(సత్యవాగ్భవేతి) న భేత్తవ్య మితి వచనం సత్యం కుర్విత్యర్థః. ౪౩॥—౪౯

(రావణేన మధునా సహ కైలాసగమనమ్)

దదర్శ రాక్షసశ్రేష్ఠం యథాన్యాయ్య ముపేత్య సః,
పూజయామాస ధర్మేణ రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౫౦

ప్రాప్య పూజాం దశగ్రీవో మధువేశ్మని వీర్యవాన్,
తత్ర చైకాం నిశా ముష్య గమనాయోపచక్రమే. ౫౧

తతః కైలాస మాసాద్య శైలం వైశ్రవణాలయమ్,
రాక్షసేంద్రో మహేంద్రాభ స్సేనా ముపనివేశయత్. ౫౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచవింశ స్సర్గః.

అథ షడ్వింశ స్సర్గః

స తు తత్ర దశగ్రీవ స్సహ సైన్యేన వీర్యవాన్,
అస్తం ప్రాప్తే దినకరే నివాసం సమరోచయత్. ౧

ఉదితే విమలే చంద్రే తుల్యపర్వతవర్చసి,
ప్రసుప్తం సుమహ త్సైన్యం నానాప్రహరణాయుధమ్. ౨

(దదర్శేతి.) యథాన్యాయ్య మితి అర్ఘ్యాద్యుపచార మిత్యర్థః. ౫౦-౫౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. పంచవింశ స్సర్గః.

అథ షడ్వింశ స్సర్గః.

(ఉదిత ఇతి.) తుల్యపర్వతవర్చసి స్వనివిష్టకైలాసవత్తుల్యాభే. ౧-౨

రావణ స్తు మహావీర్యో నిషణ్ణ శ్శైలమూర్ధని,
స దదర్శ గుణాం స్తత్ర చంద్రపాదసుశోభితాన్. ౩

కర్ణికారవనై ర్దీప్తైః కదంబగహనై స్తథా,
పద్మినీభి శ్చ ఫుల్లాభి ర్మందాకిన్యా జలై రపి. ౪

చంపకాఽశోకపున్నాగమందారతరుభి స్తథా,
చూతపాటలలోధ్రైశ్చ ప్రియంగ్వర్జునకేతకైః ౫

తగరై ర్నారికేళై శ్చ ప్రియాళపనసై స్తథా,
ఆరగ్వధై స్తమాలై శ్చ ప్రియాళవకుళై రపి. ౬

ఏతై రన్యై శ్చ తరుభి రుద్భాసితవనాంతరే,
కిన్నరా మదనే నార్తా రక్తా మధురకంఠినః.
సమం సంప్రజగు ర్యత్ర మనస్తుష్టివివర్ధనమ్, ౭½

విద్యాధరా మదక్షీబా మదరక్తాంతలోచనాః.
యోషిద్భి స్సహ సంక్రాంతా శ్చిక్రీడు ర్జహృషు శ్చ వై. ౮½

ఘంటానా మివ సన్నాద శ్శుశ్రువే మధురస్వరః.
అప్సరోగణసంఘానాం గాయతాం ధనదాలయే, ౯½

పుష్పవర్షాణి ముంచంతో నగాః పవనతాడితాః.
శైలం తం వాసయంతీవ మధుమాధవగంధినః, ౧౦½

(రావణ ఇతి.) గుణాన్ భోగార్హధర్మాన్. ౩

(కర్ణికారేతి.) కదంబగహనైః కదంబవనైః. ౪

(ఏతై రితి.) రక్తాః రాగయుక్తాః, మధురకంఠినః మధురకంఠధ్వనయః, సమం స్వస్త్రీభి రితి శేషః. ౫—౯½

(పుష్పవర్షాణీతి.) వాసయంతి అధివాసయుక్తం కుర్వంతి, మధుమాధవగంధినః నిత్యమేవ మధుమాధవాభ్యాం చైత్రవైశాఖాభ్యాం వసంతమాసాభ్యాం గంధినః తత్కృతపుష్పగంధా ఇత్యర్థః. ౧౦½

(కైలాసే రావణేన బలాత్కృతరంభోపభోగః)

మధుపుష్పరజఃపృక్తం గంధ మాదాయ పుష్కలమ్.
ప్రవవౌ వర్ధయ≡ కామం రావణస్య సుఖోఽనిలః, ౧౧॥

గేయా త్పుష్పసమృద్ధ్యా చ శైత్యా ద్వాయో ర్గిరే ర్గుణాత్.
ప్రవృత్తాయాం రజన్యాం చ చంద్రస్యోదయనేన చ, ౧౨॥

రావణ స్సుమహావీర్యః కామస్య వశ మాగతః.
వినిశ్వస్య వినిశ్వస్య శశినం సమవైక్షత, ౧౩॥

ఏతస్మిన్నంతరే తత్ర దివ్యాభరణభూషితా.
సర్వాప్సరోవరా రంభా దివ్యపుష్పవిభూషితా, ౧౪॥

దివ్యచందనలిప్తాంగీ మందారకృతమూర్ధజా.
దివ్యోత్సవకృతారంభా పూర్ణచంద్రనిభాననా, ౧౫॥

చక్షుర్మనోహరం పీనం మేఖలాదామభూషితమ్.
సముద్వహంతీ జఘనం రతిప్రాభృత ముత్తమమ్, ౧౬॥

కృతై ర్విశేషకై రార్ద్రైః షడర్తుకుసుమోద్భవైః. ౧౭

(మధ్వితి.) మధుపుష్పరజఃపృక్తం మధునా మకరందేన పుష్పరజసా చ సంపృక్తమ్. ౧౧॥—౧౪॥

(దివ్యేతి.) మందారకృతమూర్ధజా మందారపుష్పకృతాలంకారకేశీ త్యర్థః. రతిప్రాభృతం రత్యుపదాభూతం రతివర్ధక మిత్యర్థః. ౧౫॥—౧౬॥

(కృతై రితి.) షడుర్తుకుసుమోద్భవైః షడృతుకుసుమోద్భవై రిత్యర్థః. ఋకారస్య గుణ శ్ఛాందసః. విశేషకై రలంకారై రిత్యర్థః. ౧౭

బభావన్యతమేవ శ్రీకాంతిద్యుతిమతిప్రియామ్,
నీలం స తోయమేఘాభం వస్త్రం సమవకుంఠితా. ౧౮

యస్యా వక్త్రం శశినిభం భ్రువౌ చాపనిభే శుభే.
ఊరూ కరికరాకారౌ కరౌ పల్లవకోమలౌ, ౧౯

సైన్యమధ్యేన గచ్ఛంతీ రావణే నోపవీక్షితా.
తాం సముత్థాయ గచ్ఛంతీం కామబాణవశంగతః, ౨౦

కరే గృహీత్వా లజ్జంతీం స్మయమానోఽభ్యభాషత.
క్వ గచ్ఛసి వరారోహే కాం సిద్ధిం భజసే స్వయమ్. ౨౧

కస్యాభ్యుదయకాలోఽయం య స్త్వాం సముపభోక్ష్యతే,
త్వదాననరసస్యాఽద్య పద్మోత్పలసుగంధినః. ౨౨

సుధామృతరసస్యేవ కోఽద్య తృప్తిం గమిష్యతి,
స్వర్ణకుంభనిభౌ పీనౌ శుభౌ భీరునిరంతరౌ. ౨౩

కస్యోరస్థలసంస్పర్శం దాస్యత స్తే కుచావిమౌ,
సువర్ణచక్రప్రతిమం స్వర్ణదామచితం పృథు. ౨౪

అధ్యారోహతి క స్తేఽద్య జఘనం స్వర్గరూపిణమ్,
మద్విశిష్టః పుమాన్ కోఽద్య శక్రో విష్ణు రథాఽశ్వినౌ. ౨౫

మామతీత్య హి యం చ త్వం యాసి భీరు న శోభనమ్,
విశ్రమ త్వం పృథుశ్రోణి శిలాతలమిదం శుభమ్. ౨౬

(బభావితి.) శ్రీకాంతిద్యుతిమతిప్రియాం దేవస్త్రీవిశేషాణా మన్యతమేవ స్థితా. అభిసాంత్వేన నీలవస్త్ర మాదాయ సమవకుంఠితా ప్రావృతవతీ. ౧౮—౨౦

(క్వేతి.) కాం సిద్ధిం కస్య భోగసిద్ధి మిత్యర్థః. సుధామృతరసస్యేవ అమృతా దమృతరసస్యేవే త్యర్థః. తృప్తియోగే షష్ఠీ. ౨౧—౨౬

(కైలాసే రావణేన బలాత్కృతరంభోపభోగః)

త్రైలోక్యే యః ప్రభు శ్చైవ మదన్యో నైవ విద్యతే,
తదేవం ప్రాంజలిః ప్రహ్వో యాచతే త్వాం దశాననః. ౨౭

భర్తుర్భర్తా విధాతా చ త్రైలోక్యస్య భజస్వ మామ్,
ఏవ ముక్తాఽబ్రవీ ద్రంభా వేపమానా కృతాంజలిః. ౨౮

ప్రసీద నార్హసే వక్తు మీదృశం త్వం హి మే గురుః,
అన్యేభ్యో హి త్వయా రక్ష్యా ప్రాప్నుయాం ధర్షణం యది. ౨౯

తద్ధర్మత స్స్నుషా తేఽహం తత్త్వమేవ బ్రవీమి తే,
అథాఽబ్రవీ ద్దశగ్రీవ శ్చరణాఽధోముఖీం స్థితామ్. ౩౦

రోమహర్షమనుప్రాప్తాం దృష్టమాత్రేణ తాం తదా,
సుతస్య యది మే భార్యా తత స్త్వం హి స్నుషా భవేః. ౩౧

బాఢమిత్యేవ సా రంభా ప్రాహ రావణ ముత్తరమ్,
ధర్మత స్తే సుతస్యాఽహం భార్యా రాక్షసపుంగవ. ౩౨

పుత్రః ప్రియతరః ప్రాణై ర్భ్రాతు ర్వైశ్రవణస్య తే,
విఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు నలకూబర ఇత్యయమ్. ౩౩

ధర్మతో యో భవే ద్విప్రః క్షత్రియో వీర్యతో భవేత్,
క్రోధా ద్యశ్చ భవే దగ్నిః క్షాంత్యా చ వసుధాసమః. ౩౪

తస్యాస్మి కృతసంకేతా లోకపాలసుతస్య వై,
త ముద్దిశ్య తు మే సర్వం విభూషణమిదం కృతమ్.
తథా తస్య హి నాఽన్యస్య భావో మాం ప్రతి తిష్ఠతి, ౩౫

(ధర్మత ఇతి.) ధర్మతః ధర్మానుష్ఠానవిషయే. ౨౭—౩౪

(తస్యేతి.) కృతసంకేతా కృతరతిసంకేతా. యథా తస్య భావో మాం ప్రతి నాన్యస్య తథా మమాపి భావ స్తం ప్రతి తిష్ఠతీత్యర్థః. ౩౫

తేన సత్యేన మాం రాజ న్మోక్తు మర్హస్యరిందమ. ౩౬

స హి తిష్ఠతి ధర్మాత్మా మాం ప్రతీక్షం త్సముత్సుకః,
తత్ర విఘ్నం సుతస్యేహ కర్తుం నార్హసి ముంచ మామ్. ౩౭

సద్భి రాచరితం మార్గం గచ్ఛ రాక్షసపుంగవ,
మాననీయో మమ త్వం హి పాలనీయా తథాఽస్మి తే. ౩౮

ఏవ ముక్తో దశగ్రీవః ప్రత్యువాచ వినీతవత్,
స్నుషాఽస్మి యదవోచ స్త్వమేకపత్నీష్వయం క్రమః. ౩౯

దేవలోకస్థితి రియం సురాణాం శాశ్వతీ మతా, ౩౯½

పతి రప్సరసాం నాస్తి న చైకస్త్రీపరిగ్రహః. ౪౦

ఏవ ముక్త్వా స తాం రక్షో నివేశ్య చ శిలాతలే,
కామభోగాభిసంసక్తో మైథునాయోపచక్రమే. ౪౧

సా విముక్తా తతో రంభా భ్రష్టమాల్యవిభూషణా,
గజేంద్రాక్రీడమథితా నదీవాకులతాం గతా. ౪౨

లులితాకులకేశాంతా కరవేపితపల్లవా,
పవనేనావధూతేవ లతా కుసుమశాలినీ. ౪౩

సా వేపమానా లజ్జంతీ భీతా కరకృతాంజలిః,
నలకూబర మాసాద్య పాదయో ర్నిపపాత హ. ౪౪

(స్నుషాస్మి) యదవోచ స్నుషాస్మీతి యదవోచ ఇత్యర్థః. ౩౬—౪౨

(సా విముక్తేతి.) సంభోగానంతర మితి శేషః, గజేంద్రాక్రీడమథితా గజేంద్రాక్రీడేన మథితా, కరవేపితపల్లవా వేపితకరపల్లవా. ౪౩—౪౪

(రంభయా నలకూబరాయ రావణకృతదుశ్చేష్టితనివేదనమ్)

తదవస్థాం చ తాం దృష్ట్వా మహాత్మా నలకూబరః,
అబ్రవీ త్కిమిదం భద్రే పాదయోః పతితాఽసి మే. ౪౫

సా వై నిశ్వసమానా తు వేపమానా కృతాఞ్జలిః,
తస్మై సర్వం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౪౬

ఏష దేవ దశగ్రీవః ప్రాప్తో గన్తుం త్రివిష్టపమ్,
తేన సైన్యసహాయేన నిశేయం పరిణామితా. ౪౭

ఆయాంతీ తేన దృష్టాఽస్మి త్వ త్సకాశ మరిందమ,
గృహీతా తేన పృష్టాఽస్మి కస్య త్వ మితి రక్షసా. ౪౮

మయా తు సర్వం యత్సత్యం తస్మై సర్వం నివేదితమ్,
కామమోహాభిభూతాత్మా నాశ్రౌషీ త్తద్వచో మమ. ౪౯

యాచ్యమానో మయా దేవ స్నుషా తేఽహ మితి ప్రభో,
తత్సర్వం పృష్ఠతః కృత్వా బలాత్తేనాఽస్మి ధర్షితా. ౫౦

ఏవం త్వ మపరాధం మే క్షంతు మర్హసి సువ్రత,
న హి తుల్యబలం సౌమ్య స్త్రియాశ్చ పురుషస్య చ. ౫౧

ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు సంక్రుద్ధ స్తదా వైశ్రవణాత్మజః,
ధర్షణాం తాం పరాం శ్రుత్వా ధ్యానం సంప్రవివేశ హ. ౫౨

తస్య తత్కర్మ విజ్ఞాయ తదా వైశ్రవణాత్మజః,
ముహూర్తా త్క్రోధతామ్రాక్ష స్తోయం జగ్రాహ పాణినా. ౫౩

(ఏష ఇతి.) పరిణామితా యాపితేత్యర్థః. ఇహేతి శేషః. ౪౭—౫౦

(ఏత దితి.) ధ్యానం సంప్రవివేశేతి, ఏత దుక్తః సత్యో వాఽసత్యో వేతి జ్ఞాతు మితి శేషః. ౫౨

గృహీత్వా సలిలం సర్వ ముపస్పృశ్య యథావిధి,
ఉత్ససర్జ యథాశాపం రాక్షసేంద్రాయ దారుణమ్. ౨౪

అకామా తేన యస్మా త్త్వం బలా దృద్ధే ప్రధర్షితా,
తస్మా త్స యువతీ మన్యాం నాకామా ముపయాస్యతి. ౨౫

యదా హ్యకామాం కామార్తో ధర్షయిష్యతి యోషితమ్,
మూర్ధా తు స ప్తధా తస్య శకలీభవితా తదా. ౨౬

తస్మిన్నుదాహృతే శాపే జ్వలితాగ్నిసమప్రభే,
దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖా చ్చ్యుతా. ౨౭

పితామహముఖాశ్చైవ సర్వే దేవాః ప్రహర్షితాః, ౨౭½

జ్ఞాత్వా లోకగతిం సర్వాం తస్య మృత్యుం చ రక్షసః.
ఋషయః పితరశ్చైవ ప్రీతిమాపురనుత్తమామ్. ౨౮½

శ్రుత్వా తు స దశగ్రీవ స్తం శాపం రోమహర్షణమ్.
నారీషు మైథునేభావం నాఽకామా స్వభ్యరోచయత్, ౨౯½

తేన సీతాః స్త్రియః ప్రీతి మాపు స్సర్వాః పతివ్రతాః.
నలకూబరనిర్ముక్తం శాపం శ్రుత్వా మనఃప్రియమ్, ౩౦½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షడ్వింశ స్సర్గః.

(గృహీత్వేతి.) ఉపస్పృశ్య చక్షురాదీంద్రియ మితి శేషః. ౨౪—౨౫

(యదేతి.) స ప్తధా స ప్తప్రకారేణ శకలీభవితా. ౨౬—౨౭½

(జ్ఞాత్వేతి.) లోకగతిం లోకస్య తత్పీడామూలదుర్దశాం, ఇదం చ వచనం సీతాదేవ్యా అక్షతత్వస్య సమ్యగ్గామబోధనార్థమ్. ౨౮½—౩౦½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
షడ్వింశ స్సర్గః.

అథ సప్తవింశస్సర్గః.

కైలాసం లంఘయిత్వాఽథ దశగ్రీవ స్స రావణః,
ఆససాద మహాతేజా ఇంద్రలోకం నిశాచరః. ౧

తస్య రాక్షససైన్యస్య సమంతా దుపయాస్యతః,
దేవలోకం యయౌ శబ్దో మథ్యమానార్ణవోపమః. ౨

శ్రుత్వా తు రావణం ప్రాప్త మింద్ర శ్చలిత ఆసనాత్,
అబ్రవీ త్తత్ర తాన్ దేవాం త్సర్వానేవ సమాగతాన్. ౩

ఆదిత్యాం త్స వసూన్ రుద్రాన్ విశ్వాం త్సాధ్యా న్మరుద్గణాన్,
సజ్జీభవత యుద్ధార్థం రావణస్య దురాత్మనః. ౪

ఏవ ముక్తాస్తు శక్రేణ దేవా శ్శక్రసమా యుధి,
సన్నహ్య సుమహాసత్త్వా యుద్ధశ్రద్ధాసమన్వితాః. ౫

స తు దీనః పరిత్రస్తో మహేంద్రో రావణం ప్రతి,
విష్ణో స్సమీప మాగమ్య వాక్యమేత దువాచ హ. ౬

విష్ణో కథం కరిష్యామి మహావీర్యపరాక్రమః,
అసౌ హి బలవాన్ రక్షో యుద్ధార్థ మభివర్తతే. ౭

వరప్రదానా ద్బలవా న్న ఖల్వన్యేన హేతునా,
తత్తు సత్యవచః కార్యం యదుక్తం పద్మయోనినా. ౧౦

అథ సప్తవింశస్సర్గః.

(కైలాస మిత్యాది.) ౧—౧౦

తద్యథా నముచి ర్వృత్రో బలి ర్నరకశంబరౌ,
త్వద్బలం సమవష్టభ్య మయా దగ్ధా స్తథా కురు. ౯

న హ్యన్యో దేవ దేవేశ త్వా మృతే మధుసూదన,
గతిః పరాయణం నాస్తి త్రైలోక్యే సచరాచరే. ౧౦

త్వం హి నారాయణ శ్శ్రీమాన్ పద్మనాభ స్సనాతనః,
త్వయేమే స్థాపితా లోకా శ్శక్ర శ్చాఽహం సురేశ్వరః. ౧౧

త్వయా సృష్ట మిదం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్,
త్వామేవ భగవం స్సర్వే ప్రవిశంతి యుగక్షయే. ౧౨

తదాఽఽచక్ష్వ యథాతత్త్వం దేవదేవ మమ స్వయమ్,
అపి చక్రసహాయ స్త్వం యోత్స్యసే రావణం ప్రభో. ౧౩

ఏవ ముక్త స్స శక్రేణ దేవో నారాయణః ప్రభుః,
అబ్రవీ న్న పరిత్రాసః కార్య స్తే శ్రూయతాం చ మే, ౧౪

న తావదేష దుష్టాత్మా శక్యో జేతుం సురాసురైః,
హంతుం చాపి సమాసాద్య వరదానేన దుర్జయః. ౧౫

సర్వథా తు మహత్కర్మ కరిష్యంతి బలోత్కటః,
రాక్షసః పుత్రసహితో దృష్టమేత న్నిసర్గతః. ౧౬

(తద్యథేతి.) త్వద్బల మాహృత్య యథా నముచ్యాదయో హతా స్తథా అస్యాఽపి హననోపాయనం కుర్విత్యర్థః. ౯

(నేతి.) దేవేతి సంబుద్ధిః. ౧౦—౧౨

(తదేతి.) త త్తస్మా త్కారణాత్. యథా మే జయ స్స్యా త్తథా తత్త్వ ముపాయతత్త్వం ఆచక్ష్వ. స్వయమేవ యుధ్యస్వేతి వా బ్రూహీతి శేషః. ౧౩—౧౫

(సర్వేతి.) మే మహత్కర్మ కరిష్యంతీ త్యేత త్సహజజ్ఞానశక్త్యా దృష్ట మవగతమ్. ౧౬

(దేవదానవయోః సమరప్రకారః)

యత్తు మాం త్వ మభాషిష్ఠా యుధ్యస్వేతి సురేశ్వర,
నాహం తం ప్రతియోత్స్యామి రావణం రాక్షసం యుధి. ౧౭

నాహత్వా సమరే శత్రుం విష్ణుః ప్రతినివర్తతే,
దుర్లభశ్చైవ కామోఽద్య వరగుప్తా ద్ధి రావణాత్. ౧౮

ప్రతిజానే చ దేవేంద్ర త్వ త్సమీపే శతక్రతో,
భవితాఽస్మి యథాస్యాఽహం రక్షసో మృత్యుకారణమ్. ౧౯

అహ మేవ నిహంతాఽస్మి రావణం సపురస్సరమ్,
దేవతా నందయిష్యామి జ్ఞాత్వా కాల ముపాగతమ్. ౨౦

ఏత త్తే కథితం త త్త్వం దేవరాజ శచీపతే, ౨౦½

యుధ్యస్వ విగతత్రాస స్సురైస్సార్ధం మహాబల. ౨౧

తతో రుద్రా స్సహాదిత్యా వసవో మరుతోఽశ్వినౌ,
సన్నద్ధా నిర్యయు స్తూర్ణం రాక్షసా నభితః పురాత్. ౨౨

ఏతస్మిన్నంతరే నాదః శుశ్రువే రజనీక్షయే,
తస్య రావణసైన్యస్య ప్రయుద్ధస్య సమంతతః. ౨౩

తే ప్రయుద్ధా మహావీర్యా హ్యన్యోన్య మభివీక్ష్య వై,
సంగ్రామ మేవాఽభిముఖా హ్యభ్యవర్తంత హృష్టవత్. ౨౪

(యత్త్వితి.) నాహం ప్రతియోత్స్యామి ఇదానీ మితి శేషః. ౧౭—౨౨

(ఏతస్మిన్నితి.) ప్రకృష్టం యుద్ధం యస్య తత్ప్రయుద్ధమ్. ౨౩

(త ఇతి.) హృష్టవత్ హృష్టా స్సంతః. ౨౪

తతో దైవతసైన్యానాం సంక్షోభ స్సమజాయత,
తదక్షయం మహాసైన్యం దృష్ట్వా సమరమూర్ధని. ౨౫

తతో యుద్ధం సమభవ ద్దేవదానవరక్షసామ్.
ఘోరం తుములనిర్హ్రాదం నానాప్రహరణోద్యతమ్. ౨౬

ఏతస్మిన్నంతరే శూరా రాక్షసా ఘోరదర్శనాః.
యుద్ధార్థం సమవర్తంత సచివా రావణస్య తే. ౨౭

మారీచశ్చ ప్రహస్తశ్చ మహాపార్శ్వమహోదరౌ,
అకంపనో నికుంభశ్చ శుక స్సారణ ఏవ చ. ౨౮

సంహ్లాదో ధూమకేతుశ్చ మహాదంష్ట్రో ఘటోదరః,
జంబుమాలీ మహాహ్రాదో విరూపాక్షశ్చ రాక్షసః. ౨౯

సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ దుర్ముఖో దూషణః ఖరః,
త్రిశిరాః కరవీరాక్ష స్సూర్యశత్రుశ్చ రాక్షసః. ౩౦

మహాకాయోఽతికాయశ్చ దేవాంతకనరాంతకౌ,
ఏతై స్సర్వైః పరివృతో మహావీర్యో మహాబలః. ౩౧

రావణస్యార్యక స్సైన్యం సుమాలీ ప్రవివేశ హ,
సదైవతగణాం త్సర్వా న్నానాప్రహరణై శ్శితైః.
వ్యధ్వంసయ త్సుసంక్రుద్ధో వాయు ర్జలధరానివ, ౩౨½

తద్దైవతబలం రామ హన్యమానం నిశాచరైః.
ప్రణున్నం సర్వతో దిగ్భ్య స్సింహనున్నా మృగా ఇవ, ౩౩½

ఏతస్మిన్నంతరే శూరో వసూనా మష్టమో వసుః.
సావిత్ర ఇతి విఖ్యాతః ప్రవివేశ రణాజిరమ్, ౩౪½

(సుప్తఘ్నేతి.) కరవీరపుష్పవత్ అక్షిణీ యస్య సః కరవీరాక్షః. ౨౫—౩౪½

(దేవదానవయోః సమరప్రకారః)

సైన్యైః పరివృతో హృష్టో నానాప్రహరణోద్యతైః,
త్రాసయ౯ శత్రుసైన్యాని సింహః క్షుద్రమృగానివ. ౩౪॥

తథాఽఽదిత్యౌ మహావీర్యౌ త్వష్టా పూషా చ తౌ సమమ్.
నిర్భయౌ సహసైన్యేన తదా ప్రావిశతాం రణే. ౩౬॥

తతో యుద్ధం సమభవ త్సురాణాం సహ రాక్షసైః.
క్రుద్ధానాం రక్షసాం కీర్తిం సమరే ష్వనివర్తినామ్, ౩౭॥

తత స్తే రాక్షసా సర్వే విబుధాం స్సమరే స్థితా౯.
నానాప్రహరణై ర్ఘోరై ర్జఘ్ను శ్శతసహస్రశః, ౩౮॥

దేవాశ్చ రాక్షసా౯ ఘోరా౯ మహాబలపరాక్రమా౯.
సమరే విమలై శ్శస్త్రై రుపనిన్యు ర్యమక్షయమ్, ౩౯॥

ఏతస్మిన్నంతరే రామ సుమాలీ నామ రాక్షసః.
నానాప్రహరణైః క్రుద్ధః తత్సైన్యం సోఽభ్యవర్తత, ౪౦॥

స దైవతబలం సర్వం నానాప్రహరణై శ్శితైః.
వ్యధ్వంసయత సంక్రుద్ధో వాయు ర్జలధరం యథా, ౪౧॥

తే మహాబాణవర్షైశ్చ శూలప్రాసై స్సుదారుణైః.
హన్యమానా స్సురా స్సర్వే న వ్యతిష్ఠంత సంహతాః, ౪౨॥

తతో విద్రావ్యమాణేషు దైవతేషు సుమాలినా.
వసూనా మష్టమః క్రుద్ధ స్సావిత్రో వై వ్యవస్థితః, ౪౩॥

సంవృత స్సైన్యై రథానీకైః ప్రహరంతం నిశాచరమ్.
విక్రమేణ మహాతేజా వారయామాస సంయుగే,
తత స్తయో ర్మహాయుద్ధ మభవ ల్లోమహర్షణమ్. ౪౪॥

(సమరే ష్వనివర్తినాం) రక్షసాం కీర్తిం క్రుద్ధానాం సురాణాం రాక్షసై స్సహ యుద్ధమభవ దితి యోజనా. ౩౪॥—౪౪

సుమాలినో వసో శ్చైవ సమరే ష్వనివర్తినోః,
తత స్తస్య మహాబాణై ర్వసునా సుమహాత్మనా.
నిహతః పన్నగరథః క్షణేన వినిపాతితః, ౪౬॥

హత్వా తు సంయుగే తస్య రథం బాణశతై శ్చితమ్.
గదాం తస్య వధార్థాయ వసు ర్జగ్రాహ పాణినా, ౪౭॥

తతః ప్రగృహ్య దీప్తాగ్రాం కాలదండోపమాం గదామ్.
తాం మూర్ధ్ని పాతయామాస సావిత్రో వై సుమాలినః, ౪౮॥

సా తస్యోపరి చోల్కాభా పతంతీవ బభౌ గదా.
ఇంద్రప్రముక్తా గర్జంతీ గిరా వివ మహాఽశనిః, ౪౯॥

తస్య నై వాఽస్థి న శిరో న మాంసం దదృశే తదా.
గదయా భస్మతాం నీతం నిహతస్య రణాజిరే, ౫౦॥

తం దృష్ట్వా నిహతం సంఖ్యే రాక్షసా స్తే సమంతతః.
వ్యద్రవం త్సహితా స్సర్వే క్రోశమానాః పరస్పరమ్,
విద్రావ్యమాణా వసునా రాక్షసా నావతస్థిరే. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.

(సుమాలిన ఇతి.) తస్య సుమాలినః. ౪౬॥ — ౫౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తవింశ స్సర్గః.

అథ అష్టావింశ స్సర్గః

సుమాలినం హతం దృష్ట్వా వసునా భస్మసాత్కృతమ్,
స్వసైన్యం విద్రుతం చాఽపి లక్షయిత్వాఽర్దితం సురైః. ౧

తత స్స బలవాన్ క్రుద్ధో రావణస్య సుత స్తదా,
నివర్త్య రాక్షసాం స్సర్వా న్మేఘనాదో వ్యవస్థితః. ౨

సురథేన మహార్హేణ కామగేన మహారథః.
అభిదుద్రావ సేనాం తాం వనాన్యగ్ని రివ జ్వలన్. ౩

తతః ప్రవిశత స్తస్య వివిధాయుధధారిణః,
విదుద్రువు ర్దిశ స్సర్వా దర్శనాదేవ దేవతాః. ౪

న బభూవ తదా కశ్చి ద్యుయుత్సో రస్య సంముఖే,
సర్వా నావిధ్య విత్రస్తాం స్తత శ్శక్రోఽబ్రవీ త్సురాన్. ౫

న భేత్తవ్యం న గంతవ్యం నివర్తధ్వం రణే సురాః,
ఏష గచ్ఛతి పుత్రో మే యుద్ధార్థ మపరాజితః. ౬

తత శ్శక్రసుతో దేవో జయంత ఇతి విశ్రుతః,
రథేనాఽద్భుతకల్పేన సంగ్రామే సోఽభ్యవర్తత. ౭

అథ అష్టావింశ స్సర్గః.

(సుమాలిన మిత్యాది.) ౧—౨

(సురథేనేతి.) తాం సేనాం దేవసేనామ్. ౩—౪

(న బభూవేతి.) ఆవిధ్య ఆవేధం ప్రాప్య. విత్రస్తాన్. ౫—౭

తత స్తే త్రిదశా స్సర్వే పరివార్య శచీసుతమ్,
రావణస్య సుతం యుద్ధే సమాసాద్య ప్రజఘ్నిరే. ౮

తేషాం యుద్ధం సమభవ త్సదృశం దేవరక్షసామ్,
మహేంద్రస్య చ పుత్రస్య రాక్షసేంద్రసుతస్య చ. ౯

తతో మాతలిపుత్రే తు గోముఖే తు చ రావణిః,
సారథేః పాతయామాస శరాన్ కనకభూషణాన్. ౧౦

శచీసుత శ్చాఽపి తథా జయంత స్తస్య సారథిమ్,
తం చాఽపి రావణిః క్రుద్ధః సమంతా త్ప్రత్యవిధ్యత. ౧౧

స హి క్రోధసమావిష్టో బలీ విస్ఫారితేక్షణః,
రావణి శ్శక్రతనయం శరవర్షై రవాకిరత్. ౧౨

తతో నానాప్రహరణాం శ్శితధారాం త్సహస్రశః,
పాతయామాస సంక్రుద్ధ స్సురసైన్యేషు రావణిః. ౧౩

శతఘ్నీముసలప్రాసగదాఖడ్గపరశ్వధాన్,
మహాంతి గిరిశృంగాణి పాతయామాస రావణిః. ౧౪

తతః ప్రవ్యథితా లోకా స్సంజజ్ఞే చ తమో మహత్,
తస్య రావణపుత్రస్య శత్రుసైన్యాని నిఘ్నతః. ౧౫

తత స్త ద్దైవతబలం సమంతా త్తం శచీసుతమ్,
బహుప్రకార మస్వస్థ మభవ చ్ఛరపీడితమ్. ౧౬

(తేషా మితి.) తేషాం సదృశం బలవీర్యానురూప మిత్యర్థః. ౮—౯

(తత ఇతి.) గోముఖ ఇతి మాతలిసుతనామ. ౧౦—౧౪

(తత ఇతి.) తమ స్సంజజ్ఞే రావణపుత్రస్య మాయయేతి శేషః. ౧౫—౧౬

(ఇంద్రరావణయోః యుద్ధమ్)

నాభ్యజానంత చాన్యోన్యం రక్షో వా దేవతాఽథ వా,
తత్ర తత్ర విపర్యస్తం సమంతా త్పరిధావతి. ౧౭

దేవా దేవా న్నిజఘ్ను స్తే రాక్షసా రాక్షసాం స్తథా,
సంమూఢా స్తమసా చ్ఛన్నా వ్యద్రవ న్నపరే తదా. ౧౮

ఏతస్మిన్నంతరే వీరః పులోమా నామ వీర్యవాన్,
దైత్యేంద్ర స్తేన సంగృహ్య శచీపుత్రోఽపవాహితః. ౧౯

సంగృహ్య తం తు దౌహిత్రం ప్రవిష్ట స్సాగరం తదా,
ఆర్యక స్స హి తస్యాసీత్ పులోమా యేన సా శచీ. ౨౦

జ్ఞాత్వా ప్రణాశం తు తదా జయంతస్యాఽథ దేవతాః.
అప్రహృష్టా స్తత స్సర్వా వ్యథితా స్సంప్రదుద్రువుః. ౨౧

రావణి స్త్వథ సంక్రుద్ధో బలైః పరివృత స్స్వకైః,
అభ్యధావత దేవాం స్తాన్ ముమోచ చ మహాస్వనమ్. ౨౨

దృష్ట్వా ప్రణాశం పుత్రస్య దైవతేషు చ విద్రుతమ్,
మాతలిం చాహ దేవేశో రథ స్సముపనీయతామ్. ౨౩

స తు దివ్యో మహాభీమ స్సజ్జ ఏవ మహారథః,
ఉపస్థితో మాతలినా వాహ్యమానో మహాజవః. ౨౪

(నాభ్యజానంతేతి.) విపర్యస్తం విశీర్ణమ్. ౧౭—౧౮

(ఏతస్మిన్నితి.) పులోమా నామాస్తీతి శేషః. తేన పులోమ్నా. యేన సా శచీ ఉత్పాదితేతి శేషః. తస్మాత్ శచీ పౌలోమీతి నామవతీ జాతే త్యర్థః. ౧౯ ౨౦

(జ్ఞాత్వేతి.) ప్రణాశ మదర్శనం వ్యథితాః, అత ఏవ అప్రహృష్టాః. ౨౧ ౨౪

తతో మేఘా రథే తస్మిం స్తటిద్వంతో మహాబలాః,
అగ్రతో వాయుచపలా నేదుః పరమనిస్వనాః. ౨౫

నానావాద్యాని వాద్యంత గంధర్వాశ్చ సమాహితాః,
ననృతు శ్చాఽప్సర స్సంఘా నిర్యాతే త్రిదశేశ్వరే. ౨౬

రుద్రై ర్వసుభి రాదిత్యై స్సాధ్యైశ్చ సమరుద్గణైః,
వృతో నానాప్రహరణై ర్నిర్యయౌ త్రిదశాధిపః. ౨౭

నిర్గచ్ఛత స్తు శక్రస్య పరుషం పవనో వవౌ,
భాస్కరో నిష్ప్రభశ్చాసీ న్మహోల్కాశ్చ ప్రపేదిరే. ౨౮

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్,
ఆరురోహ రథం దివ్యం నిర్మితం విశ్వకర్మణా. ౨౯

పన్నగై స్తు మహాభోగై ర్వేష్టితం రోమహర్షణైః,
తేషాం నిశ్వాసవాతేన ప్రదీప్తమివ సంయుగే. ౩౦

దైత్యై ర్నిశాచరై శ్చైవ స రథః పరివారితః,
సమరాభిముఖో దైత్యో మహేంద్రం సోఽభ్యవర్తత. ౩౧

పుత్రం తం వారయిత్వా తు స్వయమేవ వ్యవస్థితః,
సోఽపి యుద్ధా ద్వినిష్క్రమ్య రావణి స్సముపావిశత్. ౩౨

తతో యుద్ధం ప్రవృత్తం తు సురాణాం రాక్షసై స్సహ,
శస్త్రాణి వర్షతాం ఘోరం మేఘానా మివ సంయుగే. ౩౩

కుంభకర్ణ స్తు దుష్టాత్మా నానాప్రహరణోద్యతః,
నాజ్ఞాయత తదా యుద్ధే సహ కేనాప్యయుధ్యత. ౩౪

(తత ఇతి.) వాయుచపలాః వాయుచలితాః. ౨౫—౩౩

(కుంభకర్ణ స్త్వితి.) నానాప్రహరణోద్యతః ఉద్యత నానాప్రహరణః, నాజ్ఞాయత అయం మయా యోద్ధవ్య ఇత్యేకో లక్ష్యత్వేన న జ్ఞాయతే అపి తు స హి కేనాపి అయుధ్యత, యేన కేనాపి ప్రాప్తేన సర్వేణాప్యయుధ్యతే త్యర్థః. ౩౪

(ఇంద్రరావణయోః యుద్ధమ్)

దంతై ర్భుజాభ్యాం పద్భ్యాం చ శక్తితోమరసాయకైః,
యేన కేనైవ సంరబ్ధ స్తాడయామాస వై సురాన్. ౩౫

తతో రుద్రై ర్మహాఘోరై స్సంగమ్యాఽథ నిశాచరః,
ప్రయుద్ధ స్తై శ్చ సంగ్రామే క్షతశ్శస్త్రై ర్నిరంతరమ్. ౩౬

బభౌ శస్త్రాచితతనుః కుంభకర్ణః క్షరన్నసృక్,
విద్యుత్స్తనితనిర్ఘోషో ధారావానివ తోయదః. ౩౭

తత స్త ద్రాక్షసం సైన్యం ప్రయుద్ధం సమరుద్గణైః,
రణే విద్రావితం సర్వం నానాప్రహరణై శ్శితైః. ౩౮

కేచి ద్వినిహతాః కృత్తా శ్చేష్టంతి స్మ మహీతలే,
వాహనేష్వవసక్తాశ్చ స్థితా ఏవాఽపరే రణే. ౩౯

రథా న్నాగా న్ఖరా నుష్ట్రా న్పన్నగాం స్తురగా న్రణే,
శింశుమారా న్వరాహాం శ్చ పిశాచవదనాం స్తథా. ౪౦

తాం స్సమాలింగ్య బాహుభ్యాం విష్టబ్ధాః కేచిదుచ్ఛ్రితాః,
దేవైస్తు శస్త్రసంభిన్నా మమ్రిరే చ నిశాచరాః. ౪౧

చిత్రకర్మ ఇవాఽఽభాతి స తేషాం రణసంప్లవః,
నిహతానాం ప్రమత్తానాం రాక్షసానాం మహీతలే. ౪౨

(దంతై రితి.) ప్రయుద్ధః ప్రకృష్టయుద్ధః. ౩౫—౩౯

(రథా నిత్యాది.) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. విష్టబ్ధాః అవలంబ్య స్థితాః. కేచి దుచ్ఛ్రితాశ్చ కేవలం స్థితాశ్చ. ౪౦—౪౧

(చిత్రేతి.) చిత్రకర్మ ఇవేతి వాక్యే సంధిరనిత్యః. రణసంఘర్షః రణసంమర్దః. చిత్రకర్మేవాఽఽశ్చర్యకర ఆభాతీత్యర్థః. ౪౨

శోణితోదకనిష్యందకంకగృధ్రసమాకులా,
ప్రవృత్తా సంయుగముఖే శస్త్రగ్రాహవతీ నదీ. ౪౩

ఏతస్మిన్నంతరే క్రుద్ధో దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్,
నిరీక్ష్య తద్బలం కృత్స్నం దైవతై ర్వినిపాతితమ్. ౪౪

స తం ప్రతివిగాహ్యాశు ప్రవృద్ధం సైన్యసాగరమ్,
త్రిదశాం త్సమరే నిఘ్నం చ్ఛక్ర మేవాభ్యవర్తత. ౪౫

ఆగా చ్ఛక్రో మహచ్చాపం విష్ఫార్య సుమహాస్వనమ్,
తస్య విష్ఫారఘోషేణ స్వనంతి స్మ దిశో దశ. ౪౬

త ద్వికృష్య మహ చ్చాప మింద్రో రావణమూర్ధని,
నిపాతయామాస శరాన్ పావకాదిత్యవర్చసః. ౪౭

తథైవ చ మహాబాహు ర్దశగ్రీవో వ్యవస్థితః,
శక్రం కార్ముకవిభ్రష్టై శ్శరవర్షై రవాకిరత్. ౪౮

ప్రయుధ్యతో రథ తయోః బాణవర్షై స్సమంతతః,
న జ్ఞాయతే తదా కించిత్ సర్వం హి తమసా వృతమ్. ౪౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టావింశ స్సర్గః.

(ప్రయుధ్యతో రితి.) తమసా వృతం ఉభయశరవర్షసర్వదిక్ఛాదనకృతేనేతి శేషః. ౪౩—౪౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టావింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనత్రింశ స్సర్గః.

తత స్తమసి సంజాతే సర్వే తే దేవరాక్షసాః,
అయుధ్యంత బలోన్మత్తా స్సూదయంతః పరస్పరమ్. ౧

తత స్తు దేవసైన్యేన రాక్షసానాం బృహద్బలమ్,
దశాంశం స్థాపితం యుద్ధే శేషం నీతం యమక్షయమ్. ౨

తస్మిం స్తు తామసే యుద్ధే సర్వే తే దేవరాక్షసాః,
అన్యోన్యం నాభ్యజానంత యుధ్యమానాః పరస్పరమ్. ౩

ఇంద్రశ్చ రావణ శ్చైవ రావణిశ్చ మహాబలః,
తస్మిం స్తమోజాలవృతే మోహ మీయు ర్న తే త్రయః. ౪

స తు దృష్ట్వా బలం సర్వం నిహతం రావణో క్షణాత్,
క్రోధ మభ్యాగమ త్తీవ్రం మహానాదం చ ముక్తవాన్. ౫

క్రోధాత్ సూతం చ దుర్ధర్ష స్స్యందనస్థ మువాచ హ,
పరసైన్యస్య మధ్యేన యావదంతో నయస్వ మామ్. ౬

అద్యైతాం త్రిదశాం త్సర్వాన్ విక్రమై స్సమరే స్వయమ్,
నానాశస్త్రై ర్మహాఘోరై ర్నయామి యమసాదనమ్. ౭

అహ మింద్రం వధిష్యామి ధనదం వరుణం యమమ్,
త్రిదశాన్ వినిహత్యాఽథ స్వయం స్థాస్యా మ్యథోపరి. ౮

అథ ఏకోనత్రింశ స్సర్గః

(క్రోధా దితి.) (యావదంత ఇతి.) పరసైన్యస్యాంతో యావత్ తావ న్మధ్యేన మాం నయస్వ. ౧—౭

(అహ మితి.) అథోపరి సర్వేషా ముపరిష్టా దిత్యర్థః. ౮

విషాదో న చ కర్తవ్య శ్శీఘ్రం వాహయ మే రథమ్,
ద్విః ఖలు త్వాం బ్రవీ మ్యద్య యావదంతో నయస్వ మామ్. ౯

అయం స నందనోద్దేశో యత్ర వర్తామహే వయమ్,
నయ మా మద్య తత్ర త్వ ముదయో యత్ర పర్వతః. ౧౦

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా తురగాం స్స మనోజవాన్,
ఆదిదేశాఽథ శత్రూణాం మధ్యేనైవ చ సారథిః. ౧౧

తస్య తం నిశ్చయం జ్ఞాత్వా శక్రో దేవేశ్వర స్తదా,
రథస్థ స్సమరస్థాం స్తాన్ దేవాన్ వాక్య మథాఽబ్రవీత్. ౧౨

సురాః శ్శృణుత మద్వాక్యం య త్తావ న్మమ రోచతే,
జీవన్నేవ దశగ్రీవ స్సాధు రక్షో నిగృహ్యతామ్. ౧౩

ఏష హ్యతిబల స్సైన్యే రథేన పవనౌజసా,
గమిష్యతి ప్రవృద్ధోర్మి స్సముద్ర ఇవ పర్వణి. ౧౪

న హ్యేష హంతుం శక్యోఽద్య వరదానా త్సునిర్భయః,
తద్గ్రహీష్యామహే రక్షో యత్తా భవత సంయుగే. ౧౫

యథా బలౌ నిరుద్ధే చ త్రైలోక్యం భుజ్యతే మయా,
ఏవ మేతస్య పాపస్య నిరోధో మమ రోచతే. ౧౬

దేవసేనామధ్యే ప్రవేశే కిం భవిష్యతీతి విషణ్ణం సారథిం పున శ్చాహ (ద్విః ఖల్విత్యాది.) యావ దంత ర్నయస్వ మా మితి ద్విః ద్వివారం, త్వాం బ్రవీమి ఖలు తత్కథం న నయసీత్యర్థః. ౯

అపరిమితదేవసేనాయాః క ఆదిః కోఽంత ఇత్యత్రాహ (అయ మితి.) వయం యత్ర వర్తామహే స నందనోద్దేశః, ఏష ఆదిః, ఏవ మారభ్య ఉదయపర్వతో యత్ర తత్ర మా మద్య నయ, సోఽంతో దేవసేనాయామ్. ౧౦—౧౫

(యథేతి.) బలౌ మహాబలౌ, నిరుద్ధే ఆహత్యైవ కృతనిరోధే సతి, ఏవ మేతస్య నిరోధే పీత్యఽబ్రవీ దితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౬

(శక్రేణ సహ ఇంద్రజితః మాయాయుద్ధః)

తతోఽన్యం దేశ మాస్థాయ శక్ర స్సంత్యజ్య రావణమ్,
అయుధ్యత మహారాజ రాక్షసాం స్త్రాసయన్ రణే. ౧౭

ఉత్తరేణ దశగ్రీవః ప్రవివేశాఽనివర్తకః,
దక్షిణేన తు పార్శ్వేన ప్రవివేశ శతక్రతుః. ౧౮

తత స్స యోజనశతం ప్రవిష్టో రాక్షసాధిపః,
దేవతానాం బలం సర్వం శరవర్షై రవాకిరత్. ౧౯

తత శ్శక్రో నిరీక్ష్యాఽథ ప్రణష్టం తు స్వకం బలమ్,
న్యవర్తయ దసంభ్రాంత స్సమావృత్య దశాననమ్. ౨౦

ఏతస్మిన్నంతరే నాదో ముక్తో దానవరాక్షసైః,
హా హతాః స్మ ఇతి గ్రస్తం దృష్ట్వా శక్రేణ రావణమ్. ౨౧

తతో రథం సమాసాయ రావణిః క్రోధమూర్ఛితః,
తత్సైన్య మతిసంక్రుద్ధః ప్రవివేశ సుదారుణమ్. ౨౨

తాం ప్రవిశ్య మహామాయాం ప్రాప్తాం గోపతినా పురా,
ప్రవివేశ సుసంరబ్ధ స్తత్సైన్యం సమభిద్రవత్. ౨౩

(తతోఽన్య మితి.) రావణావస్థితదేశా దిత్యర్థః. (రావణం సంత్యజ్యేతి) వజ్రాదినా ప్రహర్తు మశక్యత్వాత్ పరస్థితి ర్నిష్ప్రయోజనేతి మత్వేతి శేషః. (ఉత్తరేణేతి.) దేవసేనా మితి శేషః. ౧౭-౧౯

(తత ఇతి.) న్యవర్తయత్ స్వసేనయా దశాననం సమావృత్య న్యవర్తయత్. ౨౦—౨౧

(తత ఇతి.) తత్సైన్యం దేవసైన్యమ్. ౨౨

(తా మితి.) గోపతినా రుద్రేణ. ౨౩

స సర్వా దేవతా స్త్యక్త్వా శక్ర మేవాఽభ్యధావత,
మహేంద్రశ్చ మహాతేజా నాపశ్య చ్చ సుతం రిపోః. ౨౪

విముక్తకవచ స్తత్ర వధ్యమానో హి రావణిః,
త్రిదశై స్సుమహావీరై ర్న చకార చ కించన. ౨౫

స మాతలిం సమాయాంతం తాడయిత్వా శరోత్తమైః,
మహేంద్రం బాణవర్షేణ భూయ ఏవాఽభ్యవాకిరత్. ౨౬

తత స్త్యక్త్వా రథం శక్రో విససర్జ చ సారథిమ్.
ఐరావతం సమారుహ్య మృగయామాస రావణిమ్. ౨౭

స తత్ర మాయాబలవా నదృశ్యోఽథాఽంతరిక్షగః,
ఇంద్రం మాయాపరిక్షిప్తం కృత్వా స ప్రాద్రవ చ్ఛరైః. ౨౮

స తం యదా పరిశ్రాంత మిదం జజ్ఞేఽథ రావణిః,
తదైనం మాయయా బధ్వా స్వసైన్య మభితోనయత్. ౨౯

తం తు దృష్ట్వా బలా త్తేన నీయమానం మహారణాత్,
మహేంద్ర మమరా స్సర్వే కిన్ను స్యా ది త్యచింతయన్. ౩౦

దృశ్యతే న స మాయావీ శక్రజి త్సమితింజయః,
విద్యావా నపి యేనేంద్రో మాయయాఽపహృతో బలాత్. ౩౧

ఏతస్మిన్నంతరే క్రుద్ధా స్సర్వే సురగణా స్తదా,
రావణం విముఖీకృత్య శరవర్షై రవాకిరన్. ౩౨

(స ఇతి.) స్వసైన్య మభితః స్వసేనాయాః పార్శ్వమ్. ౨౪—౩౦

(దృశ్యత ఇతి.) విద్యావానపి అసురమాయాసంహార్యపి యేనానేన రావణినా మాయయా నీయతే, ఏత త్కిన్విత్వితి చుక్రుశుః. ౩౧—౩౨

(ఇంద్రజితా ఇంద్రస్య బందీకరణమ్)

రావణస్తు సమాసాద్య ఆదిత్యాంశ్చ వసూం స్తథా,
న శశాక స సంగ్రామే యోద్ధుం శత్రుభి రర్దితః. ౩౩

స తం దృష్ట్వా పరిమ్లానం ప్రహారై ర్జర్ఝరీకృతమ్,
రావణిః పితరం యుద్ధేఽదర్శనస్థోఽబ్రవీ దిదమ్. ౩౪

ఆగచ్ఛ తాత గచ్ఛామో రణకర్మ నివర్తతామ్,
జితం నో విదితం తేఽస్తు స్వస్థో భవ గతజ్వరః. ౩౫

అయం హి సురసైన్యస్య త్రైలోక్యస్య చ యః ప్రభుః,
స గృహీతో దైవబలా ద్భగ్నదర్పాః సురాః కృతాః. ౩౬

యథేష్టం భుంక్ష్వ లోకాం స్త్రీ న్నిగృహ్యాఽరాతి మోజసా,
వృథా కిం తే శ్రమేణేహ యుద్ధ మద్య తు నిష్ఫలమ్. ౩౭

తత స్తే దైవతగణా నివృత్తా రణకర్మణః,
తచ్ఛ్రుత్వా రావణే ర్వాక్యం స్వస్థచేతా బభూవ హ. ౩౮

అథ రణవిగతజ్వరః ప్రభు ర్విజయ మవాప్య నిశాచరేంద్రః,
స్వభవన మభితో జగామ హృష్టః స్వసుతమవాప్య చ వాక్య మబ్రవీత్. ౩౯

(స త మితి.) యుద్ధే అదర్శనస్థోఽబ్రవీ దితి. సతి దర్శనే, మహేంద్ర ఏవ నాశయే దితి భావః. ౩౩—౩౪

(ఆగచ్ఛ తేతి.) నివర్తతాం నివృత్తమస్తు, సమాప్తమస్తు. ౩౫

(అయ మితి.) కథం నివృత్తి రిత్యత్రాహ (జిత మితి.) భావే నిష్ఠా. దేవబలాత్ దేవసేనాయాః. ౩౬—౩౮

(అథేతి.) రణవిగతజ్వరః విగతరణజ్వరః ఇత్యర్థః. ౩౯

అతిబలసదృశైః పరాక్రమై స్తై ర్మమ కులమానవివర్ధనం కృతమ్,
యదయ మతులబల స్త్వయాఽద్య వై త్రిదశపతి స్త్రిదశాశ్చ నిర్జితాః. ౪౦

నయ రథ మధిరోప్య వాసవం నగర మితో వ్రజ సేనయా వృత స్త్వమ్,
అహ మపి తవ గచ్ఛతో ద్రుతం సహ సచివై రనుయామి పృష్ఠతః. ౪౧

అథ స బలవృత స్సవాహన స్త్రిదశపతిం పరిగృహ్య రావణిః,
స్వభవన మధిగమ్య వీర్యవాన్ కృతసమరాన్ విససర్జ రాక్షసాన్. ౪౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.

అథ త్రింశ స్సర్గః

జితే మహేంద్రేఽతిబలే రావణస్య సుతేన వై,
[ప్రజాపతిం సురా స్సర్వే గతాః పరమదుఃఖితాః,
భగవన్ పురుహూతోఽయం నిగృహీతోఽభవ ద్వరాత్.
రాక్షసేంద్రం సురై స్సర్వై రవధ్యం కృతవానసి,
మహేశ్వరేణ పుత్రస్య వరా దత్తా దురాత్మనః.

(నయేతి.) త్వరిత **ముపనయస్వేతి** పాఠే నిర్జితా ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౪౦—౪౧

(అథేతి.) రాక్షసాన్ విససర్జేతి స్వం స్వం నివేశం ప్రతీతి శేషః. ౪౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోన త్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రింశ స్సర్గః.

(జిత ఇత్యాది.) ౧

(ఇంద్రవిమోచనార్థం ఆగతవంతం బ్రహ్మాణం ప్రతి ఇంద్రజితా అమరత్వవరణమ్)

కిం కరోతు సురేంద్ర స్తం మాయయా బలవ త్తరమ్,
సురా శ్చ సర్వే లోకేశ న జయంతి భవద్వరాత్.
తస్మా త్త్వమేవ దేవేంద్రం మోచయస్వ మహాద్యుతే,
అద్యప్రభృతి లోకేశ స్వవిక్రమబలోదితః.
ఇతి విజ్ఞాప్య భావజ్ఞాః ప్రణిపత్య ప్రసాద్య చ,]
ప్రజాపతిం పురస్కృత్య యయు ర్లంకాం సురా స్తదా. ౧

తత్ర రావణ మాసాద్య పుత్రభ్రాతృభి రావృతమ్,
అబ్రవీ ద్గగనే తిష్ఠం త్సామపూర్వం ప్రజాపతిః. ౨

వత్స రావణ తుష్టోఽస్మి పుత్రస్య తవ సంయుగే,
అహోఽస్య విక్రమౌదార్యం తవ తుల్యోఽధికోఽపి వా. ౩

జితం హి భవతా సర్వం త్రైలోక్యం స్వేన తేజసా,
కృతా ప్రతిజ్ఞా సఫలా ప్రీతోఽస్మి స్వసుతేన వై. ౪

అయం చ పుత్రోఽతిబల స్తవ రావణ వీర్యవాన్,
జగతీంద్రజిదిత్యేవ పరిఖ్యాతో భవిష్యతి. ౫

బలవా న్దుర్జయ శ్చైవ భవిష్య త్యేవ రాక్షసః,
యం సమాశ్రిత్య తే రాజ న్స్థాపితా స్త్రిదశా వశే. ౬

త న్ముచ్యతాం మహాబాహో మహేంద్రః పాకశాసనః,
కిం చాఽస్య మోక్షణార్థాయ ప్రయచ్ఛంతు దివౌకసః. ౭

(వత్సేతి.) అహోఽస్యేతి సంధి రార్షః. ౨—౩

(జిత మితి.) స్వసుతేన స్వసుతబలేన. త్వయా కృతా ప్రతిజ్ఞా. చతురో దిక్పాలా న్జేష్యామీతి కృతా ప్రతిజ్ఞా. ౪—౭

అథాఽబ్రవీ న్మహాతేజా ఇంద్రజి త్సమితింజయః,
అమరత్వ మహం దేవ వృణే యద్యేష ముచ్యతే. ౮

చతుష్పదాం ఖేచరాణా మన్యేషాం చ మహౌజసామ్,
వృక్షగుల్మక్షుపలతాతృణోపలమహీభృతామ్. ౯

సర్వేఽపి జంతవోఽన్యోన్యం భేత్తవ్యే సతి బిభ్యతి,
అతోఽత్ర లోకే సర్వేషాం సర్వస్మా చ్చ భవే ద్భయమ్. ౧౦

తతోఽబ్రవీ న్మహాతేజా మేఘనాదం ప్రజాపతిః,
నాఽస్తి సర్వాఽమరత్వం హి కస్యచి త్ప్రాణినో భువి. ౧౧

పక్షిణశ్చ చతుష్పాదో భూతానాం వా మహౌజసామ్,
శ్రుత్వా పితామహే నోక్త మింద్రజిత్ ప్రభుణాఽవ్యయమ్. ౧౨

అథాఽబ్రవీ త్స తత్రస్థం మేఘనాదో మహాబలః,
శ్రూయతాం వా భవే త్సిద్ధి శ్శతక్రతువిమోక్షణే. ౧౩

మమేష్టం నిత్యశో హవ్యై ర్మంత్రై స్సంపూజ్య పావకమ్,
సంగ్రామ మవతర్తుం చ శత్రునిర్జయకాంక్షిణః. ౧౪

(తత ఇత్యాది సార్ధమేకం వాక్యం.) సర్వాఽమరత్వం సర్వస్మా దపి నిమిత్తా త్సర్వస్మి న్నపి కాలే మరణరాహిత్యం భువి మత్సృష్టప్రాణినాం నాస్తి పక్ష్యాదిభ్యో య న్మరణమ్. ౮—౧౨

(అథేతి.) పూర్వోక్తవివరణ మేతత్. (శ్రూయత మితి) వా అథవేత్యర్థః. సర్వాఽమరత్వాభావేఽపి శతక్రతువిమోక్షణే, తన్నిమిత్తం మయా సిద్ధిః కాంక్షితా సా శ్రూయతామ్. ౧౩

(మమేతి.) నిత్యశో నియమేన, హవ్యైః పావకం సంపూజ్య శత్రునిర్జయకాంక్షిణః సంగ్రామ మవతర్తుం ప్రవేష్టుం వాంఛతో మమాశ్వయుక్తో రథో విభావసో రగ్నేః తత్కాల ముత్తిష్ఠేత.

(బ్రహ్మణా ఇంద్రబంధన హేతుత్వనిరూపణమ్)

అశ్వయుక్తో రథో మహ్యా ముత్తిష్ఠే త్తు విభావసోః,
తత్ స్థస్యాఽమరతా స్యా న్మే ఏష మే నిశ్చయో వరః. ౧౫

తస్మి న్ యద్యసమాప్తే చ జప్యహోమే విభావసౌ,
యుధ్యేయం దేవ సంగ్రామే తదా మే స్యా ద్వినాశనమ్. ౧౬

సర్వో హి తపసా దేవ వృణోత్యమరతాం పుమాన్,
విక్రమేణ మయా త్వేత దమరత్వం ప్రవర్తితమ్ ౧౭

ఏవ మస్త్వితి తం చాఽఽహ వాక్యం దేవః పితామహః,
ముక్త శ్చేంద్రజితా శక్రో గతాశ్చ త్రిదివం సురాః. ౧౮

ఏతస్మి న్నంతరే రామ దీనో భ్రష్టాఽమరద్యుతిః,
ఇంద్ర శ్చింతాపరీతాత్మా ధ్యానతత్పరతాం గతః. ౧౯

తం తు దృష్ట్వా తథాభూతం ప్రాహ దేవః ప్రజాపతిః,
శతక్రతో కిము పురా కరోతి స్మ సుదుష్కరమ్. ౨౦

తత్ స్థస్య మే సంగ్రామే, అమరతా స్యాద్దేవ, ఏష మే నిశ్చయో వరః. ౧౪—౧౫

(తస్మిన్నితి.) తస్మి న్ సంగ్రామే అపేక్షితే విభావసౌ జప్యహోమే చాఽసమాప్తే తు విఘ్నవశా దసమాప్తేతు యది యుధ్యేయం తదైవ సంగ్రామ ఏవ వినాశనం భవ త్వితి మమేష్ట మితి సంబంధః. ప్రకారాంతరేణ వినాశో మాభూ దిత్యర్థః. ౧౬

మయాఽత్వేత ద్వరం లోకవిలక్షణం ప్రాప్యత ఇతి విస్మయతే (సర్వ ఇత్యాది.) ప్రవర్తితం ప్రకీర్తితం, దాతవ్యత్వేనేతి శేషః. ౧౭

(ఏతస్మిన్నితి.) భ్రష్టామరద్యుతిః భ్రష్టామరాణాం దేవానాం ద్యుతి ర్యస్య స తథా. ౧౮-౧౯

(త మితి.) హే శతక్రతో, ఏవ మిదానీం, శోచ న్ భవా న్, పురా సుదుష్కరం కిము కరోతి స్మ. కస్మా త్కృతవా నసీ త్యర్థః. ౨౦

అమరేంద్ర మయా బహ్వ్యః ప్రజా స్సృష్టా స్తదా ప్రభో,
ఏకవర్ణా స్సమాభాషా ఏకరూపా శ్చ సర్వశః. ౨౧

తాసాం నాఽస్తి విశేషో హి దర్శనే లక్షణేఽపి వా,
తతోఽహ మేకాగ్రమనా స్తాః ప్రజాః పర్యచింతయమ్. ౨౨

సోఽహం తాసాం విశేషార్థం స్త్రియ మేకాం వినిర్మమే,
యద్య త్ప్రజానాం ప్రత్యంగం విశిష్టం త త్త దుద్ధృతమ్. ౨౩

తతో మయా రూపగుణై రహల్యా స్త్రీ వినిర్మితా,
హలం నామేహ వైరూప్యం హల్యం తత్ప్రభవం భవేత్. ౨౪

యస్మా న్న విద్యతే హల్యం తేనాఽహల్యేతి విశ్రుతా,
అహల్యేతి మయా శక్ర తస్యా నామ ప్రవర్తితమ్. ౨౫

నిర్మితాయాం చ దేవేంద్ర తస్యాం నార్యాం సురర్షభ,
భవిష్యతీతి కస్యైషా మమ చింతా తతోఽభవత్. ౨౬

ఏతాదృశ దుఃఖబీజం మయా కృత మిత్యత్రాహ (అమరేంద్రే త్యాది.) ఏకవర్ణాః సమాభాషాః ఏకరూపకంతిస్వరాః, ఏకరూపాః సమానవయోవస్థకాలాః, దర్శనే సౌందర్యే, లక్షణే నయనాద్యవయవసౌష్ఠవే చ. తాసాం విశేషో నాఽఽసీత్. ౨౧

(తతోఽహ మితి.) ఏకాగ్రమనా స్సావధాన స్సన్, తాః ప్రజా ఉద్దిశ్య, పర్యచింతయం తాసాం విశేషకరణప్రకార మచింతయం వా. ౨౨

(సోఽహ మితి.) తాసాం విశేషార్థం కించి త్కించి దంగవైకల్యప్రయుక్తపరస్పరవైలక్షణ్యసిద్ధ్యర్థ మేకాం స్త్రియం, వినిర్మమే నిర్మితవా నస్మి (యద్య దితి.) ప్రత్యంగం అంగమంగం, యద్య ద్విశిష్టం సారభూతం సౌందర్యం త త్తదుద్ధృతమ్. ౨౩

(తత ఇతి.) రూపగుణైః ప్రత్యంగ ముద్ధృతైః సౌందర్యగుణైః, అహల్యానామాంగనా కాచిత్ వినిర్మితా. ౨౪

(నిర్మితాయా మితి.) భవిష్యతీతి కస్యైషా పత్నీ భవిష్యతీతి చింతాఽభవత్ తత్తుల్యవరాభావా దితి భావః. ౨౫—౨౬

(బ్రహ్మణా ఇంద్రబంధనహేతుత్వనిరూపణమ్)

త్వం తు శక్ర తదా నారీం జానీషే మనసా ప్రభో,
స్థానాధికతయా పత్నీ మమైషేతి పురందర. ౨౭

సా మయా న్యాసభూతా తు గౌతమస్య మహాత్మనః,
న్యస్తా బహూని వర్షాణి తేన నిర్యాతితా చ హ. ౨౮

తత స్తస్య పరిజ్ఞాయ మయా స్థైర్యం మహామునేః,
జ్ఞాత్వా తపసి సిద్ధిం చ పత్న్యర్థం స్పర్శితా తదా. ౨౯

స తయా సహ ధర్మాత్మా రమతే స్మ మహామునిః,
ఆసన్నిరాశా దేవాస్తు గౌతమే దత్తయా తయా. ౩౦

సంక్రుద్ధ స్త్వం హి ధర్మాత్మా గత్వా తస్యాఽఽశ్రమం మునేః,
దృష్టవాం శ్చ తదా తాం స్త్రీం దీపా మగ్నిశిఖామివ. ౩౧

సా త్వయా ధర్షితా శక్ర కామార్తేన సమన్యునా,
దృష్ట స్త్వం చ తదా తేన హ్యాశ్రమే పరమర్షిణా. ౩౨

తతః క్రుద్ధేన తేనాఽసి శప్తః పరమతేజసా,
గతోఽసి యేన దేవేంద్ర దశాభాగవిపర్యయమ్. ౩౩

(త్వ మితి.) స్థానాధికతయా త్రైలోక్యాఽధిపతిత్వేన హేతునే త్యర్థః. మమైషా పత్నీతి మనసా జానీషే. అస్మ దనుమతిం వినా తాం ప్రార్థితవా నసీత్యర్థః. ౨౭

(సేతి.) నిర్యాతితా పునః ప్రత్యర్పితా. ౨౮

(తత ఇతి.) స్థైర్యం జితేంద్రియత్వం, తపసి తపోవిషయే, స్పర్శితా దత్తా. ౨౯—౩౨

(తత ఇతి.) దశాభాగవిపర్యయం దశాభాగోఽవస్థావిశేషః, తస్య విపర్యయం. సహజసాత్త్వికావస్థావిపర్యయ మిత్యర్థః. ౩౩

యస్మా న్మే ధర్షితా పత్నీ త్వయా వాసవ నిర్భయమ్,
తస్మా త్త్వం సమరే రాజం చ్ఛత్రుహ స్తం గమిష్యసి. ౩౪

అయం తు భావో దుర్బుద్ధే య స్త్వయేహ ప్రవర్తితః,
మానుషేష్వఽపి లోకేషు భవిష్యతి న సంశయః. ౩౫

తత్రాఽర్ధం తస్య యః కర్తా త్వ య్యర్ధం నిపతిష్యతి,
న చ తే సావరం స్థానం భవిష్యతి న సంశయః. ౩౬

యశ్చ యశ్చ సురేంద్రః స్యా ద్ధ్రువ స్స న భవిష్యతి,
ఏష శాపో మయా ముక్త ఇత్యఽసౌ త్వాం తదాఽబ్రవీత్. ౩౭

తాం తు భార్యాం స నిర్భర్త్స్య సోఽబ్రవీ త్సుమహాతపాః,
దుర్వినీతే వినిధ్వంస మమాఽఽశ్రమసమీపతః. ౩౮

రూపయౌవనసంపన్నా యస్మా త్త్వ మనవస్థితా,
తస్మా ద్రూపవతీ లోకే న త్వ మేకా భవిష్యతి. ౩౯

(అయం త్వితి.) అయం భావః, మానుషేష్వఽపి శాస్త్రాధికారిష్వఽపి భవిష్యతి, రాజ్ఞ స్తవ దోషాదితి భావః. ౩౪—౩౫

(తత్రేతి.) తత్ర జారభావే యో ధర్మః, సముత్థాస్యతి తస్య యః కర్తా, తత్ర పురుషే తస్యాఽధర్మస్యాఽర్ధం నిపతిష్యతి, త్వయ్యర్ధం నిపతిష్య తీత్యర్థః. "రాజా రాష్ట్రకృతం పాప" మితి న్యాయాత్. స్థావరం స్థిరం. స్థానం పదమ్. ౩౬

న కేవలం తవైవాఽస్థిరత్వం అపి తు అన్యస్యాఽపి జారస్యే త్యాహ (య శ్చేతి.) హే సురేంద్ర, య ఏవం జారః స్యా త్సోఽపి ధ్రువో మా భవిష్యతీ త్యర్థః. ౩౭—౩౮

(రూపేతి.) మమాఽఽశ్రమసమీపతో యస్మా త్త్వ మనవస్థితా, తస్మా దేవైతత్పర్యంతం త్వ మేకైవ రూపవతీతి యత్ స్థితం తన్న భవిష్యతి. ౩౯

(బ్రహ్మణా ఇంద్రకృత అహల్యాధర్షణాదిస్మారణపూర్వకం తస్య బంధనహేతుత్వనిరూపణమ్)

రూపం చ తే ప్రజా స్సర్వా గమిష్యంతి న సంశయః.
య స్తదేకం సమాశ్రిత్య విభ్రమోఽయ ముపస్థితః. ౪౦

తదాప్రభృతి భూయిష్ఠం ప్రజా రూపసమన్వితాః,
సా తం ప్రసాదయామాస మహర్షిం గౌతమం తదా. ౪౧

అజ్ఞానా ద్ధర్షితా నాథ త్వద్రూపేణ దివౌకసా,
న కామకారా ద్విప్రర్షే ప్రసాదం కర్తు మర్హసి. ౪౨

అహల్యయా త్వేవ ముక్తః ప్రత్యువాచ స గౌతమః,
ఉత్పత్స్యతి మహాతేజా ఇక్ష్వాకూణాం మహారథః. ౪౩

రామో నామ శ్రుతో లోకే వనం చాప్యుపయాస్యతి,
బ్రాహ్మణార్థే మహాబాహు ర్విష్ణు ర్మానుషవిగ్రహః. ౪౪

తం ద్రక్ష్యసి యదా భద్రే తతః పూతా భవిష్యసి. ౪౪½

స హి పావయితుం శక్త స్త్వయా యద్దుష్కృతం కృతమ్.
తస్యాఽఽతిథ్యం చ కృత్వా వై మత్సమీపం గమిష్యసి, ౪౫½

వత్స్యసి త్వం మయా సార్థం తదా హి వరవర్ణిని.
ఏవ ముక్త్వా స విప్రర్షి రాజగామ స్వ మాశ్రమమ్. ౪౬½

తత శ్చచార సుమహ త్తా పత్నీ బ్రహ్మవాదినః.
శాపోత్సర్గా ద్ధి తస్యేదం మునే స్సర్వ ముపస్థితమ్. ౪౭½

(రూపం చేతి.) తద్రూపం ప్రసిద్ధం తవ సౌందర్యం సర్వాః ప్రజాః ప్రియః గమిష్యం తీతి, విభ్రమః కామమోహః. ౪౦

(త దితి.) ౪౧—౪౭½

త త్స్మర త్వం మహాబాహో దుష్కృతం య త్త్వయా కృతమ్.
తేన త్వం గ్రహణం శత్రో ర్యాతో నాఽన్యేన వాసవ. ౪౮॥

శీఘ్రం వై యజ యజ్ఞం త్వం వైష్ణవం సుసమాహితః.
పావిత స్తేన యజ్ఞేన యాస్యసే త్రిదివం తతః. ౪౯॥

పుత్రశ్చ తవ దేవేంద్ర న వినష్టో మహారణే.
నీత స్సన్నిహితశ్చైవ ఆర్యకేణ మహోదధౌ. ౫౦॥

ఏత చ్ఛ్రుత్వా మహేంద్రస్తు యజ్ఞ మిష్ట్వా చ వైష్ణవమ్.
పున స్త్రిదివ మాక్రామ దన్వశాసచ్చ దేవరాట్. ౫౧॥

ఏత దింద్రజితో నామ బలం యత్కీర్తితం మయా.
నిర్జిత స్తేన దేవేంద్రః ప్రాణినోఽన్యే తు కిం పునః. ౫౨॥

ఆశ్చర్య మితి రామ శ్చ లక్ష్మణశ్చాఽబ్రవీ త్తదా.
అగ స్త్యవచనం శ్రుత్వా వానరా రాక్షసా స్తదా. ౫౩॥

విభీషణస్తు రామస్య పార్శ్వస్థో వాక్య మబ్రవీత్.
ఆశ్చర్యం స్మారితోఽస్మ్యద్య య త్తద్దృష్టం పురాతనమ్. ౫౪॥

(నాన్యేనేతి.) న తు హేత్వంతరేణే త్యర్థః. ౪౮॥—౪౯॥

(పుత్ర శ్చేతి.) (నీత ఇతి.) ఆర్యకేణ మాతామహేన నీతః. మహోదధౌ, సన్నిహితః సమ్య జ్నిహితః. నిక్షిప్తః. ౫౦॥—౫౨॥

(ఆశ్చర్య మితి.) రామః అగ స్త్యవచ శ్ఛ్రుత్వా ఆశ్చర్య మిత్యఽబ్రవీత్. తథా లక్ష్మణః. తథా వానరరాక్షసాశ్చాఽబ్రువ న్నిత్యనుషంగః. ౫౩॥

(విభీషణ స్త్విత్యాది) హే రామ అగ స్త్య స్తు. ఆశ్చర్యం యద్దృష్టం పురాతన మబ్రవీత్, తత్సర్వం మయా దృష్టం. ఇదానీ మహం స్మారితోఽస్మి. తే త్వయాఽద్య సర్వం శ్రుతం. విభీషణ సంవాదేన సర్వస్యాఽగస్త్యోక్తస్య సత్యత్వం దర్శితమ్. ౫౪॥—౫౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.

త్రింశ స్సర్గః.

(అగస్త్యేన రామం ప్రతి రావణపరాజయకథనోపక్రమః)

అగస్త్యం త్వబ్రవీ ద్రామ స్సత్య మేత చ్ఛ్రుతం చ మే. ౫౫

ఏవం రామ సముద్భూతో రావణో లోకకంటకః,
సపుత్రో యేన సంగ్రామే జిత శ్శక్ర స్సురేశ్వరః. ౫౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకత్రింశ స్సర్గః.

తతో రామో మహాతేజా విస్మయా త్పున రేవ హి,
ఉవాచ ప్రణతో వాక్య మగస్త్య మృషిసత్తమమ్. ౧

భగవ న్రాక్షసః క్రూరో యదాప్రభృతి మేదినీమ్,
పర్యట త్కిం తదా లోకా శ్శూన్యా ఆస న్ద్విజోత్తమ. ౨

రాజా వా రాజమాత్రో వా కిం తదా నాఽత్ర కశ్చన,
ధర్షణం యత్ర న ప్రాప్తో రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౩

ఉతాహో హతవీర్యా స్తే బభూవుః పృథివీక్షితః,
బహిష్కృతా వరా స్త్రైశ్చ బహవో నిర్జితా నృపాః. ౪

అథ ఏకత్రింశ స్సర్గః.

(తతో రామ ఇత్యాది.) ౧

(భగవన్నితి.) యేన కారణేన, రావణో ధర్షణం న ప్రాప్తః తస్మా త్తదా తత్కాలే. ౨

(రాజేతి.) రాజా క్షత్రియో వా, రాజమాత్రో వా. అక్షత్రియోఽపి ప్రభుర్వా కశ్చన నాఽఽసీత్. ౩

(ఉతాహో ఇతి.) పక్షాంతరే వర్తతే, అథవా. విద్యమానా ఏవ పృథివీక్షితః, హతవీర్యాః వీర్యరహితాః ఆసన్, అథవా వీర్యవత్త్వేపి వరాస్త్రై ర్దివ్యాస్త్రై ర్బహిష్కృతా స్సంతః నిర్జితాః ఇత్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః. ౪

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా హ్యగస్త్యో భగవాన్ ఋషిః,
ఉవాచ రామం ప్రహసన్ పితామహ ఇవేశ్వరమ్. ౫

ఇత్యేవం బాధమానస్తు పార్థివాన్ పార్థివర్షభ,
చచార రావణో రామ పృథివీం పృథివీపతే. ౬

తతో మాహిష్మతీం నామ పురీం స్వర్గపురీప్రభామ్,
సంప్రాప్తో యత్ర సాన్నిధ్యం సదాఽఽసీ ద్వసురేతసః. ౭

తుల్య ఆసీ న్నృప స్తస్య ప్రభావాద్వసురేతసః,
అర్జునో నామ యత్రాఽగ్ని శ్శరకుండేశయ స్సదా. ౮

తమేవ దివసం సోఽథ హైహయాధిపతి ర్బలీ,
అర్జునో నర్మదాం రంతుం గత స్త్రీభి స్సహేశ్వరః. ౯

తమేవ దివసం సోఽథ రావణ స్తత్ర ఆగతః,
రావణో రాక్షసేంద్రస్తు తస్యాఽమాత్యా నపృచ్ఛత. ౧౦

క్వాఽర్జునో నృపతి శ్శీఘ్రం సమ్య గాఖ్యాతు మర్హథ,
రావణోఽహ మనుప్రాప్తో యుద్ధేప్సు ర్నృవరేణ హ. ౧౧

రావణాఽపజయస్మరణప్రీత్యా ప్రహసన్నిత్యుక్తం. రామస్యాఽమర్షో వర్తత ఇతి మునే ర్మందహాసో వా, ఈశ్వరం అగ్నిప్రధానశౌర్యాదిక్షత్రగుణం రుద్రమ్. ౫-౬

(తత ఇతి.) వసురేతసః. అగ్నే స్సాన్నిధ్యం ప్రాకారరూపేణ నిత్యసాన్నిధ్యం. వసురేతసోఽగ్నే స్త్విత్యర్థః. ౭

(తుల్య ఇతి.) శరకుండేశయః శరా స్తరణవత్. కుండ మగ్నికుండం తత్ర శేత ఇతి తథా. పచాద్యచ్. ''శయవాసవాసిష్వి''త్యలుక్. ౮

(త మేవ దివసమితి.) యస్మిన్ దివసే, రావణో గతః తస్మిన్నేవ దివస ఇత్యర్థః. స్త్రీభీ రంతుం నర్మదాం గత ఇత్యన్వయః. ఈశ్వరః రాజా. ౯-౧౧

(రావణేన నర్మదాతీరే శివలింగార్చనోపక్రమః)

మమాఽఽగమన మవ్యఽగ్రే యుష్మాభి స్సన్నివేద్యతామ్, ౧౧॥

ఇత్యేవం రావణోక్తా స్తే అమాత్యా స్సువిపశ్చితః.
అబ్రువ న్రాక్షసపతి మసాన్నిధ్యం మహీపతేః, ౧౨॥

శ్రుత్వా విశ్రవసః పుత్రః పౌరాణా మర్జునం గతమ్.
అపసృత్యాఽఽగతో వింధ్యం హిమవత్సన్నిభం గిరిమ్, ౧౩॥

స త మభ్రమివాఽఽవిష్ట ముద్భ్రాంత మివ మేదినీమ్.
అపశ్య ద్రావణో వింధ్య మాలిఖంత మివాఽంబరమ్, ౧౪॥

సహస్రశిఖరోపేతం సింహాధ్యుషితకందరమ్.
ప్రపాతపతితై శ్శీతై స్సాట్టహాస మివాఽంబుధిమ్, ౧౫॥

దేవదానవగంధర్వై స్సాప్సరోగణకిన్నరైః.
స్వస్త్రీభిః క్రీడమానైశ్చ స్వర్గభూతం మహోచ్ఛ్రయమ్, ౧౬॥

నదీభి స్స్యందమానాభి స్స్ఫాటికప్రతిమం జలమ్.
ఫణాభి శ్చలజిహ్వాభి రనంతమివ విష్ఠితమ్, ౧౭॥

(ఇతీతి.) అబ్రువ న్బ్రువతే స్మ. ౧౧॥—౧౨॥

(శ్రుత్వేతి.) విశ్రవసః పుత్రో రావణః. పౌరాణాం ముఖాదితి శేషః. అపసృత్య పురాన్నివృత్య. ౧౩॥

(స ఇత్యాది.) సార్ధపంచకం. అభ్ర మివ మహామేఘమివ. సమావిష్టం. మేదినీ ముద్భ్రాంత మివ. ఉద్భిద్యోద్గతమివ సహస్రశిఖరోపేతం. ప్రపాతపతితైః. తటాత్పతితైః "ప్రపాతస్తు తట" ఇత్యమరః. ౧౪॥

(స్ఫాటికప్రతిమం.) జలం స్యందమానాభిర్నదీభి శ్శ్వేతాభి ర్జిహ్వాభి రుపలక్షిత మనంత

ఉత్క్రామంతం దరీవంతం హిమవత్సన్నిభం గిరిమ్.
పశ్యమాన స్తతో వింధ్యం రావణో నర్మదాం యయౌ, ౧౮

చలోపలజలాం పుణ్యాం పశ్చిమోదధిగామినీమ్.
మహిషై స్సృమరై స్సింహై శ్శార్దూలర్క్షగజోత్తమైః, ౧౯

ఉష్ణాభితప్తై స్తృషితై స్సంక్షోభితజలాశయామ్.
చక్రవాకై స్సకారండై స్సహంసజలకుక్కుటైః, ౨౦

సారసైశ్చ సదా మత్తై స్సుకూజద్భి స్సమావృతామ్. ౨౧

ఫుల్లద్రుమకృతోత్తంసాం చక్రవాకయుగస్తనీమ్,
విస్తీర్ణపులినశ్రోణీం హంసావళిసుమేఖలామ్. ౨౨

పుష్పరేణ్వనులిప్తాంగీం జలఫేనామలాంశుకామ్,
జలావగాహసంస్పర్శాం ఫుల్లోత్పలశుభేక్షణామ్. ౨౩

పుష్పకాదవరుహ్యాశు నర్మదాం సరితాం వరామ్,
ఇష్టామివ వరాం నారీ మవగాహ్య దశాననః. ౨౪

స తస్యాః పులినే రమ్యే నానామునినిషేవితే,
ఉపోపవిష్టై స్సచివై స్సార్ధం రాక్షసపుంగవః. ౨౫

మివ విష్ఠితం. ఉత్క్రామంతం ఊర్ధ్వం వ్యాప్నువానమ్. ఉల్కావంత మితి పాఠాంతరమ్. ౧౭—౧౮

(చలోపలజలాం.) ఉపలేషు చలాని జలాని యస్యాస్తామ్. చలోపలామలా మితి పాఠే. జలవేగేన చలోపలతయా నిర్మలామ్. ౧౯—౨౧

అథ నర్మదాయాః. స్త్రీసామ్యమాహ (ఫుల్లద్రుమేత్యాది.) నర్మదాం గంగేయమితి, ప్రఖ్యాయ ప్రశస్య. ౨౨—౨౫

(రావణేన నర్మదాతీరే శివలింగార్చనోపక్రమః)

ప్రఖ్యాయ నర్మదాం చాఽథ గంగేయ మితి రావణః,
నర్మదాదర్శజం హర్ష మాప్తవా న్రాక్షసాధిపః.
ఉవాచ సచివాం స్తత్ర సలీలం శుకసారణౌ. ౨౬

ఏష రశ్మిసహస్రేణ జగత్కృత్వైవ కాంచనమ్.
తీక్ష్ణతాపకర స్సూర్యో నభసోఽర్ధం సమాశ్రితః,
మా మాసీనం విదిత్వేహ చంద్రాయతి దివాకరః. ౨౭

నర్మదాజలశీతశ్చ సుగంధి శ్శ్రమనాశనః,
మద్భయాదనిలోప్యత్ర వాత్యేష సుసమాహితః. ౨౯

ఇయం చాపి సరిచ్ఛ్రేష్ఠా నర్మదా నర్మవర్ధినీ,
నక్రమీనవిహంగోర్మి స్సభయేవాంగనా స్థితా. ౩౦

తద్భవంతః క్షతా శ్శస్త్రై ర్నృపై రింద్రసమై ర్యుధి,
చందనస్య రసేనేవ రుధిరేణ సముక్షితాః. ౩౧

తే యూయ మవగాహధ్వం నర్మదాం శర్మదాం శుభామ్,
మహాపద్మముఖా మత్తా గంగామివ మహాగజాః.
అస్యాం స్నాత్వా మహానద్యాం పాప్మానం విప్రమోక్ష్యథ, ౩౨

అహ మప్యద్య పులినే శరదిందుసమప్రభే.
పుష్పోపహారం శనకైః కరిష్యామి కపర్దినః,
రావణేనైవ ముక్తాస్తు ప్రహస్తశుకసారణాః. ౩౪

(సలీలం) సవిలాసమ్. ౨౬

(ఏష ఇత్యాది సార్ధం.) కాంచనం కృత్వా. సువర్ణం కృత్వేత్యర్థః. చంద్రాయతి చంద్రవదాచరతి. నర్మవర్ధినీ ప్రీతివర్ధినీత్యర్థః. ౨౭—౩౧

(త ఇతి.) అవగాహధ్వం స్నానం కురుత, శర్మదాం సుఖదాం, మహాపద్మః, పుండరీకాఖ్యో దిగ్గజ స్తన్ముఖాః మహాగజా ఇవ. ౩౨

(అహమితి.) పుష్పోపహారం పుష్పబలిమ్. ౩౪

సమహోదరధూమ్రాక్షా నర్మదాం విజగాహిరే,
రాక్షసేంద్రగజై స్తై స్తు క్షోభితా నర్మదా నదీ. ౩౫

వామనాంజనపద్మాద్యై ర్గంగా ఇవ మహాగజైః,
తత స్తే రాక్షసా స్స్నాత్వా నర్మదాయాం మహాబలాః. ౩౬

ఉత్తీర్య పుష్పాణ్యాజహ్రు ర్బల్యర్థం రావణస్య తు,
నర్మదా పులినే హృద్యే శుభ్రాభ్రసదృశప్రభే. ౩౭

రాక్షసై స్తు ముహూర్తేన కృతః పుష్పమయో గిరిః,
పుష్పేషూపహృతేష్వేవం రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౩౮

అవతీర్ణో నదీం స్నాతుం గంగా మివ మహాగజః,
తత్ర స్నాత్వా చ విధివ జ్జప్త్వా జప్య మనుత్తమమ్. ౩౯

నర్మదాసలిలా త్తస్మా దుత్తతార స రావణః,
తత్ర క్లిన్నాంబరం త్యక్త్వా శుక్లవస్త్రసమావృతమ్.
రావణం ప్రాంజలిం యాంత మన్వయు స్సర్వరాక్షసాః, ౪౦

తద్గతీవశ మాపన్నా మూర్తిమంత ఇవాఽచలాః.
యత్ర యత్ర చ యాతి స్మ రావణో రాక్షసేశ్వరః,
జాంబూనదమయం లింగం తత్ర తత్ర స్మ నీయతే. ౪౨

వాలుకావేదిమధ్యే తు తల్లింగం స్థాప్య రావణః,
అర్చయామాస గంధైశ్చ పుష్పైశ్చాఽమృతగంధిభిః. ౪౩

(తత్రేతి.) తత్ర నర్మదాపులినే, ప్రాంజలిం రుద్రం ప్రతి కృతాంజలిమ్. ౩౫—౪౦

(తదితి సార్ధం.) తద్గతీవశ మితి ఛాందసో దీర్ఘః. మూర్తిమంతః ప్రాణ్యాకారాః, అచలా ఇవ స్థితాః రాక్షసా (స్తత్ర తత్ర నీయత ఇతి) ప్రతిదివసం దేవపూజార్థం తై రాక్షసై రితి శేషః. యదా కైలాసే రావణః పీడితో విముక్తః, తదాప్రభృతి తత్ప్రీత్యర్థం రావణో లింగపూజాం కరోతి స్మేతి జ్ఞేయమ్. ౪౨—౪౩

(కార్యవీర్యార్జునేన నదీప్రవాహే నిరుద్ధే తత్ప్రవాహేణ రావణస్య పూజాద్రవ్యాదిహరణమ్)

తత స్స తా మార్తిహరం పరం వరం వరప్రదం చంద్రమయూఖభూషణమ్,
సమర్చయిత్వా స నిశాచరో జగౌ ప్రసార్య హస్తాన్ ప్రణనర్త చాగ్రతః. ౬౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకత్రింశ స్సర్గః.

అథ ద్వాత్రింశ స్సర్గః

నర్మదా పులినే యత్ర రాక్షసేంద్ర స్సుదారుణః,
పుష్పోపహారం కురుతే తస్మా ద్దేశాదదూరతః. ౧

అర్జునో జయతాం శ్రేష్ఠో మాహిష్మత్యాః పతిః ప్రభుః,
క్రీడతే సహ నారీభి ర్నర్మదాతోయ మాశ్రితః. ౨

తాసాం మధ్యగతో రాజా రరాజ చ తదాఽర్జునః,
కరేణూనాం సహస్రస్య మధ్యస్థ ఇవ కుంజరః. ౩

జిజ్ఞాసు స్స తు బాహూనాం సహస్రస్యోత్తమం బలమ్,
రురోధ నర్మదావేగం బాహుభి ర్బహుభి ర్వృతః. ౪

కార్తవీర్యభుజాసక్తం తజ్జలం ప్రాప్య నిర్మలమ్,
కూలోపహారం కుర్వాణం ప్రతిస్రోతః ప్రధావతి. ౫

(తత ఇతి.) (జగావితి) సామగానం కృతవానిత్యర్థః. సామ్నాం సహస్రశాఖాపారగో రావణ ఇతి ప్రసిద్ధిః. ౬౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకత్రింశ స్సర్గః.

అథ ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

(ప్రతిస్రోతః) ప్రతిప్రవాహమ్. ౧—౫

సమీననక్రమకర స్సపుష్పకుశసంస్తరః,
స నర్మదాంఽభసో వేగః ప్రావృట్కాల ఇవాఽఽబభౌ. ౬

స వేగః కార్తవీర్యేణ సంప్రేషిత ఇవాఽంభసః,
పుష్పోపహారం సకలం రావణస్య జహార హ. ౭

రావణోర్ధసమాప్తం త ముత్సృజ్య నియమం తదా,
నర్మదాం పశ్యతే కాంతాం ప్రతికూలాం యథా ప్రియామ్. ౮

పశ్చిమేన తు తం దృష్ట్వా సాగరోద్గారసన్నిభమ్,
వర్ధంత మంభసో వేగం పూర్వా మాశాం ప్రవిశ్య తు. ౯

తతోఽనుద్భ్రాంతశకునాం స్వభావోపరమే స్థితామ్,
నిర్వికారాంగనాభాసా మపశ్య ద్రావణో నదీమ్. ౧౦

సవ్యేతరకరాంగుళ్యా సశబ్దం చ దశాననః,
వేగప్రభవమన్వేషుం సోదిశ చ్ఛుకసారణౌ. ౧౧

తౌ తు రావణసందిష్టౌ భ్రాతరౌ శుకసారణౌ,
వ్యోమాంతరగతౌ వీరౌ ప్రస్థితౌ పశ్చిమాముఖౌ. ౧౨

(సమీనేతి.) కుశసంస్తరః కుశాస్తరణమ్. ౬—౭

(రావణ ఇత్యాది) శ్లోకద్వయం. సాగరోద్గారసన్నిభం సముద్రపరీవాహసన్నిభం. (పూర్వ మాశాం ప్రవిశ్యత్వితి.) పూర్వామాశాం ప్రవిశ్య పశ్యత ఇత్యన్వయః. రావణ ఇతి శేషః. ౮—౯

(తత ఇతి.) స్వభావస్య నదీస్వభావస్యోపరమేఽలంభావే స్థితాం నదీ మపశ్యత్. నద్యా ఏవ స్వభావో నిమిత్తాంతరేణ వేతి జిజ్ఞాస యేతి శేషః. ౧౦

(సవ్యేతరేతి.) సవ్యేతరకరాంగుళ్యా సశబ్దం, శీఘ్రాన్వేషణద్యోతిహుంకారసహితం యథా తథా. ౧౧—౧౨

(ప్రవాహస్య ప్రాతిలోమ్యకారణం జ్ఞాతవతా రావణేన అర్జునసమీపగమనమ్)

అర్ధయోజనమాత్రం తు గత్వా తౌ రజనీచరౌ,
పశ్యేతాం పురుషం తోయే క్రీడంతం సహయోషితమ్. ౧౩

బృహత్సాలప్రతీకాశం తోయవ్యాకులమూర్ధజమ్,
మదరక్తాంతనయనం మదవ్యాకులతేజసమ్. ౧౪

నదీం బాహుసహస్రేణ రుంధంత మరిమర్దనమ్,
గిరిం పాదసహస్రేణ రుంధత మివ మేదినీమ్. ౧౫

బాలానాం వరనారీణాం సహస్రేణ సమావృతమ్,
సమదానాం కరేణూనాం సహస్రేణేవ కుంజరమ్. ౧౬

తమద్భుతతమం దృష్ట్వా రాక్షసౌ శుకసారణౌ,
సన్నివృత్తా వుపాగమ్య రావణం త మథోచతుః. ౧౭

బృహత్సాలప్రతీకాశః కోఽప్యసౌ రాక్షసేశ్వర,
నర్మదాం రోధవద్రుద్ధ్వా క్రీడాపయతి యోషితః. ౧౮

తేన బాహుసహస్రేణ సన్నిరుద్ధజలా నదీ,
సాగరోద్గారసంకాశా నుద్గారాం త్సృజతే ముహుః, ౧౯

ఇత్యేవం భాషమాణౌ తౌ నిశామ్య శుకసారణౌ,
రావణోఽర్జున ఇత్యుక్త్వా ప్రయయౌ యుద్ధలాలసః. ౨౦

(అర్ధయోజనేతి.) పశ్యేతాం. అపశ్యతా మిత్యర్థః. ౧౩—౧౭

(బృహత్సాలేతి.) రోధవత్తటవత్. అకారాంతత్వమార్షం. క్రీడాపయతీతి పుగార్షః. క్రీడయతీత్యర్థః. ౧౮—౧౯

(ఇత్యేవమితి.) నిశామ్య దృష్ట్వా. (అర్జున ఇత్యుక్త్వేతి.) అన్యస్యైవం సామర్థ్యం న సంభవతీతి యుక్త్యేతి శేషః. ౨౦

అర్జునాభిముఖే తస్మిన్ రావణే రాక్షసాధిపే,
చండః ప్రవాతి పవన స్సనాద స్సరజా స్తదా. ౨౧

సకృదేవ కృతో రావ స్సరక్తప్రేషితో ఘనైః,
మహోదరమహాపార్శ్వధూమ్రాక్షశుకసారణైః. ౨౨

సంవృతో రాక్షసేంద్ర స్తు తత్రాగా ద్యత్ర చాఽర్జునః,
అదీర్ఘేణైవ కాలేన స తదా రాక్షసో బలీ. ౨౩

తం నర్మదాహ్రదం భీమ మాజగామాఽంజనప్రభః, ౨౪

స తత్ర స్త్రీపరివృతం వాశితాభి రివ ద్విపమ్.
నరేంద్రం పశ్యతే రాజా రాక్షసానాం తదాఽర్జునమ్,
స రోషాద్రక్తనయనో రాక్షసేంద్రో బలోద్ధతః. ౨౫

ఇత్యేవ మరునామాత్యా నాహ గంభీరయా గిరా,
అమాత్యాః క్షిప్ర మాఖ్యాత హైహయస్య నృపస్య వై. ౨౬

యుద్ధార్థీ సమనుప్రాప్తో రావణో నామ రాక్షసః,
రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా మంత్రిణోఽథాఽర్జునస్య తే. ౨౭

రావణస్యోత్పాత మాహ (సకృదితి.) సరక్తః రక్తవర్షసహితః, రావ శ్శబ్దః, సకృచేకవార మేవ, ఘనైః ప్రేషితః కృతః, వర్షుకమేఘానాం సకృద్రావః ఉత్పాత ఇతి భావః. ౨౧-౨౪

(స తత్రేతి.) వాశితాభిః కరేణుభిః. "వాశితా స్త్రీకరేణ్వో శ్చే"త్యమరః. పశ్యతే పశ్యతి. ౨౫

(ఇతీతి.) ఇత్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ. ౨౬

(యుధ్యస్యేత్యాది) వ్యంగ్యోక్తిః. ౨౭

(రావణాఽర్జునయోః యుద్ధః)

ఉక్తస్తు స్సాయుధాస్త్రాశ్చ రావణం వాక్య మబ్రువన్,
యుద్ధస్య కాలో విజ్ఞాత స్సాధు భో సాధు రావణ. ౨౮

యః క్షీబం స్త్రీవృతం చైవ యోద్ధు ముత్సహతే నృపమ్,
స్త్రీసమక్షం కథం య త్తద్యోద్ధు ముత్సహసేఽర్జునమ్.
వాశితామధ్యగం మత్తం శార్దూల ఇవ కుంజరమ్. ౨౯॥

క్షమస్వాఽద్య దశగ్రీవ చోష్యతాం శర్వరీ త్వయా,
యుద్ధే శ్రద్ధా చ యద్యస్తి శ్వ స్తాత సమరేఽర్జునమ్, ౩౦॥

యద్యద్యాఽస్తి మతి ర్యోద్ధుం యుద్ధతృష్ణా సమావృతా.
నిహత్యాస్మాం స్తతో యుద్ధ మర్జునే నోపయాస్యసి, ౩౧॥

తత స్తే రావణామాత్యై రమాత్యాః పార్థివస్య తు.
సూదితాశ్చాఽపి తే యుద్ధే భక్షితాశ్చ బుభుక్షితైః, ౩౨॥

తతో హలహలాశబ్దో నర్మదాతీర ఆబభౌ.
అర్జునస్యానుయాతౄణాం రావణస్య చ మంత్రిణామ్, ౩౩॥

ఇషుభి స్తోమరై ర్ప్రాసై స్త్రిశూలై ర్వజ్రకర్షణైః.
సరావణా నర్దయంత స్సమంతా త్సమభిద్రుతాః, ౩౪॥

హైహయాధిపయోధానాం వేగ ఆసీ త్సుదారుణః.
సనక్రమీనమకరసముద్రస్యేవ నిస్వనః, ౩౫॥

(య ఇత్యాది) సార్ధద్వయం. క్షీబం మత్తం, ఉష్యతాం ఇహేతి శేషః. ౨౮—౩౩॥

(ఇషుభి రితి.) కర్షణ మాయుధవిశేషః. ౩౪॥

(హైహయేతి.) వేగో యుద్ధవేగః. ౩౫॥

రావణస్య తు తేఽమాత్యాః ప్రహస్తశుకసారణాః.
కార్తవీర్యబలం క్రుద్ధా నిర్దహంతి స్మ తేజసా, ౩౬॥

అర్జునాయ తు తత్కర్మ రావణస్య సమంత్రిణః.
క్రీడమానాయ కథితం పురుషై ర్ద్వారరక్షిభిః, ౩౭॥

శ్రుత్వా న భేత్తవ్య మితి స్త్రీజనం తం తతోఽర్జునః.
ఉత్తతార జలా త్తస్మా ద్గంగాతోయాదివాంజనః, ౩౮॥

క్రోధదూషితనేత్ర స్తు స తతోఽర్జునపావకః.
ప్రజజ్వాల మహాఘోరో యుగాంత ఇవ పావకః, ౩౯॥

స తూర్ణతర మాదాయ వరహేమాంగదో గదామ్.
అభిదుద్రావ రక్షాంసి తమాంసీవ దివాకరః, ౪౦॥

బాహువిక్షేపకరణాం సముద్యమ్య మహాగదామ్.
గారుడం వేగ మాస్థాయ చాపపాతైవ సోఽర్జునః, ౪౧॥

తస్య మార్గం సమారుధ్య వింధ్యోఽర్కస్యేవ పర్వతః.
స్థితో వింధ్య ఇవాఽకంప్యః ప్రహస్తో ముసలాయుధః, ౪౨॥

తతోఽస్య ముసలం ఘోరం లోహబద్ధం మహోద్ధతః.
ప్రహస్తః ప్రేషయ న్క్రుద్ధో రరాస చ యథాఽంబుదః, ౪౩॥

(యుగాంతే) యుగాంతకాలే, ఉత్థితో ఘోరః పావక ఇవ. ౩౬॥—౪౦॥

(బాహువిక్షేపకరణాం) బాహుభి ర్విక్షేపకరణం భ్రమణం యస్యా స్తాం. వేగః శైఘ్ర్యం, ఆపపాత ఇవ, న తు విళంబితవాన్. ౩౯॥—౪౩॥

(తత ఇతి.) అస్య ప్రేషయన్ అర్జునస్య సంహారార్థం క్షిపన్. ౪౩॥

(రావణాఽర్జునయోః యుద్ధః)

తస్యాఽగ్రే ముసలస్యాఽగ్ని రశోకాపీడసన్నిభః.
ప్రహస్తకరముక్తస్య బభూవ ప్రదహన్నివ. ౪౪॥

అథాయాంతం తు ముసలం కార్తవీర్య స్తదాఽర్జునః.
నిపుణం వంచయామాస గదయా గతవిక్లబః, ౪౫॥

తత స్త మభిదుద్రావ ప్రహస్తం హైహయాధిపః.
భ్రామయానో గదాం గుర్వీం పంచబాహుశతోచ్ఛ్రయామ్, ౪౬॥

తథా హతోతివేగేన ప్రహస్తో గదయా తదా.
నిపపాత హత శ్శైలో వజ్రివజ్రహతో యథా, ౪౭॥

ప్రహస్తం పతితం దృష్ట్వా మారీచశుకసారణాః.
సమహోదరధూమ్రాక్షా హ్యపసృష్టా రణాజిరాత్, ౪౮॥

అపక్రాంతే ష్వమాత్యేషు ప్రహస్తే చ నిపాతితే.
రావణోఽభ్యద్రవ త్తూర్ణ మర్జునం నృపసత్తమమ్, ౪౯॥

సహస్రబాహో స్తద్యుద్ధం వింశద్బాహోశ్చ దారుణమ్.
నృపరాక్షసయో స్తత్ర చారబ్ధం రోమహర్షణమ్, ౫౦॥

(తస్యేతి.) అశోకపుష్పకృతః ఆపీడః అశోకాపీడః, వంచయమాస ప్రతిహతవా నిత్యర్థః. సగదః గదాసహితః, అగదఃఅరోగః అప్రతిబంధ ఇతి యావత్. విక్రమో యస్యేతి విగ్రహః. ౪౪॥—౪౫॥

(తత ఇతి.) పంచబాహుశతైః ఉచ్ఛ్రయ ఉత్క్షేపో యస్యా సా. ౪౬॥

(తథేతి.) తథా శైల ఇవ స్థితః నిపపాత. ౪౭॥—౫౦॥

సాగరావివ సంరబ్ధౌ చలన్మాలా వివాఽచలౌ.
తేజోయుక్తా వివాదిత్యౌ ప్రదహంతా వివాఽనలౌ, ౨౧॥

బలోద్ధతౌ యథా నాగౌ వాశితార్థే యథా వృషౌ.
మేఘావివ వినర్దంతౌ సింహావివ బలోత్కటౌ, ౨౨॥

రుద్రకాలావివ క్రుద్ధౌ తదా తౌ రాక్షసార్జునౌ.
పరస్పరం గదాభ్యాం తౌ తాడయామాసతు ర్భృశమ్, ౨౩॥

వజ్రప్రహారా నచలా యథా ఘోరా న్విషేహిరే.
గదాప్రహారాం స్తౌ తత్ర సేహాతే నరరాక్షసౌ, ౨౪॥

యథాఽశనిరవేభ్యస్తు జాయతేఽథ ప్రతిశ్రుతిః.
తథా తయో ర్గదాపోథై ర్దిశ స్సర్వాః ప్రతిశ్రుతాః, ౨౫॥

అర్జునస్య గదా సా తు పాత్యమానాఽహితోరసి.
కాంచనాభం నభ శ్చక్రే విద్యు త్సౌదామనీ యథా, ౨౬॥

తథైవ రావణేనాపి పాత్యమానా ముహుర్ముహుః.
అర్జునోరసి నిర్భాతి గదోల్కేవ మహాగిరౌ, ౨౭॥

నార్జునః ఖేద మాయాతి న రాక్షసగణేశ్వరః.
ఇద మాసీ త్తయో ర్యుద్ధం యథా పూర్వం బలీంద్రయోః, ౨౮॥

శృంగై రివ వృషా యుధ్య న్దంతాగ్రైరివ కుంజరౌ.
పరస్పరం తౌ నిఘ్నంతౌ నరరాక్షససత్తమౌ, ౨౯॥

(సాగరావిత్యాది) శ్లోకత్రయం. వాశితార్థే కరేణ్వర్థే. యుధ్యంతా వితి శేషః. ౨౧—౨౪

(యథేతి.) ప్రతిశ్రుతాః ప్రతిశ్రుతవంత ఇత్యర్థః. మత్వర్థీయ అజంతః. విద్యుద్విశేషేణ ద్యోతమానా సౌదామినీ నభ ఇవ రాక్షసోరః కాంచనాభం స్వర్ణవర్ణం చకార. ౨౫—౨౯

(అర్జునేన రావణబంధనమ్)

తతోఽర్జునేన క్రుద్ధేన సర్వప్రాణేన సా గదా.
స్తనయో రంతరే ముక్తా రావణస్య మహోరసి, ౬౦

వరదానకృతత్రాణే సా గదా రావణోరసి.
దుర్బలేవ యథా వేగం ద్విధా భూత్వాఽపతత్ క్షితౌ. ౬౧

స త్వర్జునప్రముక్తేన గదాపాతేన రావణః.
అపాసర్ప ద్ధనుర్మాత్రం నిషసాద చ నిష్టనన్, ౬౨

స విహ్వలం తదాఽఽలక్ష్య దశగ్రీవం తతోఽర్జునః.
సహసోత్పత్య జగ్రాహ గరుత్మానివ పన్నగమ్, ౬౩

స తం బాహుసహస్రేణ బలా ద్గృహ్య దశాననమ్.
బబంధ బలవాన్ రాజా బలిం నారాయణో యథా, ౬౪

బధ్యమానే దశగ్రీవే సిద్ధచారణదేవతాః.
సాధ్వీతి వాదినః పుష్పైః కిరం త్యర్జునమూర్ధని, ౬౫

వ్యాఘ్రో మృగమివాఽఽదాయ మృగరాడివ దంతినమ్.
ననాద హైహయో రాజా హర్షా దంబుదవ న్ముహుః, ౬౬

(వరదానేతి.) దుర్బలేవ బలరహితేవ, యథావేగం స్వవేగోచితం. ప్రహర్తుం స్వయం ద్విధా భూత్వా క్షితా వపతత్. తత్ర హేతుః (వరదాన కృతత్రాణ ఇతి.) నిష్టనన్ రటన్. ౬౦—౬౪

(బధ్యమాన ఇతి.) సాధ్వీతి వాదినః ఇయం క్రియా సాధ్వీతి వదంతః. ౬౫—౬౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

ప్రహస్తస్తు సమాశ్వస్తో దృష్ట్వా బద్ధం దశాననమ్.
సహ తై రాక్షసైః క్రుద్ధ శ్చాభిదుద్రావ పార్థివమ్, ౧౭॥

నక్తంచరాణాం వేగస్తు తేషా మాపతతాం బభౌ.
ఉద్ధూత ఆతపాపాయే పయోదానా మివాఽంబుధౌ, ౧౮॥

ముంచ ముంచేతి భాషంత స్తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాసకృత్.
ముసలాని సశూలాని సోత్ససర్జ తదాఽర్జునే, ౧౯॥

అప్రాప్తాన్యేవ తాన్యాశు అసంభ్రాంత స్తదాఽర్జునః.
ఆయుధా న్యమరారీణాం జగ్రాహాఽరినిషూదనః, ౨౦॥

తత స్తై రేవ రక్షాంసి దుర్ధరైః ప్రవరాయుధైః.
భిత్వా విద్రావయామాస వాయు రంబుధరానివ, ౨౧॥

రాక్షసాం స్త్రాసయిత్వా తు కార్తవీర్యోఽర్జున స్తదా.
రావణం గృహ్య నగరం ప్రవివేశ సుహృద్వృతః, ౨౨॥

స కీర్యమాణః కుసుమాక్షతోత్కరై ర్ద్విజైస్సపౌరైః పురుహూతసన్నిభః.
తదాఽరున స్సంప్రవివేశ తాం పురీం బలిం నిగృహ్యేవ సహస్రలోచనః, ౨౩॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

రావణగ్రహణం తత్తు వాయుగ్రహణసన్నిభమ్,
తతః పులస్త్య శ్శుశ్రావ కథితం దివి దైవతైః. ౧

తతః పుత్రకృతస్నేహా త్కంప్యమానో మహాధృతిః,
మాహిష్మతీపతిం ద్రష్టు మాజగామ మహామునిః. ౨

స వాయుమార్గ మాస్థాయ వాయుతుల్యగతి ర్ద్విజః,
పురీం మాహిష్మతీం ప్రాప్తో మనస్సంపాతవిక్రమః. ౩

సోఽమరావతిసంకాశాం హృష్టపుష్టజనాకులామ్,
ప్రవివేశ పురీం బ్రహ్మా ఇంద్రస్యేవాఽమరావతీమ్. ౪

పాదచార మివాఽఽదిత్యం నిష్పతంతం సుదుర్దశమ్,
తత స్తే ప్రత్యభిజ్ఞాయ చాఽర్జునాయ నివేదయన్. ౫

పులస్త్య ఇతి విజ్ఞాయ వచనా ద్దైహయాధిపః,
శిరస్యంజలి మాధాయ ప్రత్యుద్గచ్ఛ త్తపస్వినమ్. ౬

అథ త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

(తత ఇతి.) కంప్యమానః అనుకంపాయుక్తతయా సంపద్యమానః, యద్వా పౌత్రస్నేహా త్కంపిత ఇత్యర్థః. మహాధృతేరపి కంపితం హృదయ మిత్యర్థః. ౧—౨

(స ఇతి.) మనస్సంపాతవిక్రమః మనోగతిః, వాయుతుల్యగతిః వాయుసమానగతిః. ౩

(స ఇతి.) అమరావతిసంకాశా మిత్యత్ర "ఙ్యాపో స్సంజ్ఞా ఛందసో ర్బహుళ" మితి హ్రస్వః. ౪

(పాదచార మితి.) సుదుర్దశం దుర్దర్శ మితి యావత్. ప్రత్యుద్గచ్ఛత్ ప్రత్యుద్గచ్ఛత. ఈశ్వరం బ్రాహ్మణమ్. ౫—౬

పురోహితోఽస్య గృహ్యోఽర్ఘ్యం మధుపర్కం తథైవ చ,
పురస్తా త్ప్రయయౌ రాజ్ఞ శ్శక్రస్యేవ బృహస్పతిః. ౭

తత స్త మృషి మాయాంత ముద్యంత మివ భాస్కరమ్,
అర్జునో దృశ్య సంభ్రాంతో వవందేంద్ర ఇవేశ్వరమ్. ౮

స తస్య మధుపర్కం గాం పాద్య మర్ఘ్యం నివేద్య చ,
పుల స్త్య మాహ రాజేంద్రో హర్షగద్గదయా గిరా. ౯

అద్యైవ మమరావత్యా తుల్యా మాహిష్మతీ కృతా,
అద్యాఽహం తు ద్విజేంద్ర త్వాం యస్మా త్పశ్యామి దుర్దశమ్. ౧౦

అద్య మే కుశలం దేవ అద్య మే కుశలం వ్రతమ్,
అద్య మే సఫలం జన్మ అద్య మే సఫలం తపః. ౧౧

యస్మా ద్దేవగణై ర్వంద్యౌ వందేఽహం చరణౌ తవ, ౧౧½

ఇదం రాజ్య మిమే పుత్రా ఇమే దారా ఇమే వయమ్.
బ్రహ్మన్ కిం కుర్మ కిం కార్య మాజ్ఞాపయతు నో భవాన్, ౧౨½

తం ధర్మేఽగ్నిషు పుత్రేషు శివం పృష్ట్వా చ పార్థివమ్.
పులస్త్యోవాచ రాజానం హైహయానాం తథాఽర్జునమ్, ౧౩½

నరేంద్రాఽంబుజపత్రాక్ష పూర్ణచంద్రనిభానన.
అతులం తే బలం యేన దశగ్రీవ స్త్వయా జితః, ౧౪½

భయా ద్యస్యోపతిష్ఠేతాం నిష్పందౌ సాగరానిలౌ.
సోఽయం మృధే త్వయా బద్ధః పౌత్రో మే రణదుర్జయః, ౧౫½

(ఇద మితి.) కిం కుర్మ కిం కరవాణి కిం వా కార్యం మయా. ౭—౧౨½

(త మితి.) శివం కుశలం పులస్త్యోవాచేతి సంధిరార్షః. ౧౩½—౧౫½

(పులస్త్యేన మాహిష్మతీమేత్య అర్జునాద్రావణమోచనమ్)

పుత్రకస్య యశః పీతం నామ విశ్రావితం త్వయా.
మద్వాక్యా ద్యాచ్యమానోఽద్య ముంచ వత్సం దశాననమ్, ౧౬

పులస్త్యాజ్ఞాం ప్రగృహ్యోచే న కించన వచోఽర్జునః.
ముమోచ వై పార్థివేంద్రో రాక్షసేంద్రం ప్రహృష్టవత్, ౧౭

స తం ప్రముచ్య త్రిదశారి మర్జునః ప్రపూజ్య దివ్యాభరణస్రగంబరైః.
అహింసకం సఖ్య ముపేత్య సాగ్నికం ప్రణమ్య తం బ్రహ్మసుతం గృహం యయౌ. ౧౮

పులస్త్యేనాఽపి సంత్యక్తో రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్.
పరిష్వక్తః కృతాఽఽతిథ్యో లజ్జమానో వినిర్జితః, ౧౯

పితామహసుత శ్చాఽపి పులస్త్యో మునిపుంగవః.
మోచయిత్వా దశగ్రీవం బ్రహ్మలోకం జగామ హ, ౨౦

(పుత్రకస్య యశః.) పుత్రకస్య మదీయబాలకస్య. నామ విశ్రావితం. రావణజిదితి నామ త్వయా త్రైలోక్యే విశ్రావితం, వత్సం బాలమ్. ౧౬

(కించి ద్వచోపి నోవాచ.) కించన అవిద్యమానం కించి ద్వచనం, కించి దప్యవదన్నిత్యర్థః. అపి తు క్రియాకేవలముత్తర మితి ముమోచే త్యర్థః. ప్రహృష్టవత్ బ్రహ్మణా ప్రార్థనీయోఽస్మీతి సంతోషయుక్తస్సన్. ౧౭

(స ఇతి.) పరస్పరహింసాప్రవృత్తినివారణసాధనభూతం, సాగ్నిక మగ్నిసాక్షిపూర్వకమ్. ౧౮

(పులస్త్యేతి.) అపినా అర్జునేనాపీతి సముచ్చీయతే. (కృతాఽఽతిథ్య ఇతి.) అర్జునేనేతి శేషః. ౧౯ — ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

ఏవం స రావణః ప్రాప్తః కార్తవీర్యాత్ప్రధర్షణమ్.
పులస్త్యవచనాచ్చాఽపి పున ర్ముక్తో మహాబలః, ౨౧॥

ఏవం బలిభ్యో బలిన స్సంతి రాఘవనందన.
నాఽవజ్ఞా హి పరే కార్యా య ఇచ్ఛే త్ప్రియ మాత్మనః, ౨౨॥

తత స్స రాజా పిశితాశనానాం సహస్రబాహో రుపలభ్య మైత్రీమ్.
పునర్నృపాణాం కదనం చకార చచార సర్వాం పృథివీం చ దర్పాత్, ౨౩॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే. త్రయస్త్రింశ స్సర్గః,

అథ చతుస్త్రింశ స్సర్గః.

అర్జునేన విముక్త స్తు రావణో రాక్షసాధిపః,
చచార పృథివీం సర్వా మనిర్విణ్ణ స్తథా కృతః. ౧

రాక్షసం వా మనుష్యం స శృణుతేఽయం బలాధికమ్,
రావణ స్తం సమాసాద్య యుద్ధే హ్వాయతి దర్పితః. ౨

తతః కదాచిత్ కిష్కింధాం నగరీం వాలిపాలితామ్,
గత్వాహ్వాయతి యుద్ధాయ వాలినం హేమమాలినమ్. ౩

తత స్తు వానరామాత్య స్తార స్తారాపితా ప్రభుః,
ఉవాచ వానరో వాక్యం యుద్ధప్రేప్సు ముపాగతమ్. ౪

అథ చతుస్త్రింశ స్సర్గః.

(రాక్షస మితి.) యుద్ధే యుద్ధనిమిత్త, మాహ్వాయతి ఆహ్వాయతి స్మ. ౧—౩

(తత ఇతి,) వానరామాత్యః వాలినోఽమాత్యః, మంత్రీ తార ఉవాచ, తథా తారాపితా సుషేణ శ్చోవాచ, ప్రభుః యువరాజ స్సుగ్రీవ శ్చోవాచ. ౪

(వాలినా సహ యోద్ధుం రావణేన దక్షిణసముద్రగమనమ్)

రాక్షసేంద్ర గతో వాలీ య స్తే ప్రతిబలో భవేత్,
కోఽన్యః ప్రముఖతః స్థాతుం తవ శక్తః ప్లవంగమః. ౫

చతుర్భ్యోఽపి సముద్రేభ్య స్సంధ్యా మన్వాస్య రావణ,
ఇమం ముహూర్త మాయాతి వాలీ తిష్ఠ ముహూర్తకమ్. ౬

ఏతానఽస్థిచయాన్ పశ్య య ఏతే శంఖపాండురాః,
యుద్ధార్థినా మిమే రాజన్ వానరాధిపతేజసా. ౭

యద్వాఽమృతరసః పీత స్త్వయా రావణ రాక్షస,
తదా వాలిన మాసాద్య తదంతం తవ జీవితమ్. ౮

పశ్యేదానీం జగ చ్చిత్ర మిమం విశ్రవస స్సుత,
ఇదం ముహూర్తం తిష్ఠస్వ దుర్లభం తే భవిష్యతి. ౯

అథవా త్వరసే మర్తుం గచ్ఛ దక్షిణసాగరమ్,
వాలినం ద్రక్ష్యసే తత్ర భూమిష్ఠమివ పావకమ్. ౧౦

(రాక్షసేంద్రేతి.) తే తుభ్యం, (ప్రతిబల ఇతి) యుద్ధం దాతు మితి శేషః. ౫—౬

(ఏతానితి.) (యుద్ధార్థినా మితి.) వానరాధిపతేజసా మృతానాం యుద్ధార్థినా మిమే. ఏవం త్వ మపి భవిష్యసీతి భావః. ౭

(యద్వేతి.) తదా తథాఽపి వాలిన మాసాద్య, తవ జీవితం తదంతం తత్సమీపప్రాప్తి పర్యంత మిత్యర్థః. ౮

(పశ్యేతి.) జగ చ్చిత్రం జగత స్సర్వస్యాఽఽశ్చర్యభూతవ్యాపార మిదానీం పశ్య. దుర్లభం జీవిత మితి శేషః. ౯—౧౦

స తు తారం వినిర్భత్స్య రావణో లోకరావణః,
పుష్పకం త త్సమారుహ్య ప్రయయౌ దక్షిణార్ణవమ్. ౧౧

తత్ర హేమగిరిప్రఖ్యం తరుణార్కనిభాననమ్,
రావణో వాలినం దృష్ట్వా సంధ్యోపాసనతత్పరమ్. ౧౨

పుష్పకాఽదవరుహ్యాఽథ రావణోఽంజనసన్నిభః,
గ్రహీతుం వాలినం తూర్ణం నిశ్శబ్దపద మావ్రజత్. ౧౩

యదృచ్ఛయా తదా దృష్టో వాలినాఽపి స రావణః.
పాపాభిప్రాయవాన్ దృష్ట్వా చకార న తు సంభ్రమమ్. ౧౪

శశమాలక్ష్య సింహో వా పన్నగం గరుడో యథా,
న చింతయతి తం వాలీ రావణం పాపనిశ్చయమ్. ౧౫

జిఘృక్షమాణ మాయాంతం రావణం పాపచేతసమ్.
కక్షావలంబినం కృత్వా గమిష్యే త్రీన్ మహార్ణవాన్. ౧౬

ద్రక్ష్యంత్యరిం మమాఽంకస్థం స్రంసదూరుకరాంబరమ్,
లంబమానం దశగ్రీవం గరుడస్యేవ పన్నగమ్. ౧౭

(స త్వితి.) తారం తారాదీన్, యద్వా పూర్వం తార ఏవోక్తవాన్. తస్య తారాపితృత్వం సంబంధవిశేషాత్. ౧౧—౧౨

(పుష్పకా దితి.) నిశ్శబ్దం నిశ్శబ్దచరణవిన్యాసం. ౧౩

(యదృచ్ఛయేతి.) పాపాభిప్రాయవాన్ బంధనాభిప్రాయవాన్. ౧౪

(శశ మితి.) సింహో వా సింహ ఇవ. ౧౫

(జిఘృక్షమాణ) మిత్యాఽఽరభ్య ఇత్యేవ మిత్యంతం వాలివిచారః. ౧౬

(ద్రక్ష్యంతీతి.) ద్రక్షంతి దేవాదయ ఇతి శేషః. మమాఽంకస్థ మితి యావత్. (గరుడస్యేవేతి.) అంకస్థ మిత్యనుకర్షః. ౧౭

(రావణం స్వకక్షే బంధయిత్వా వాలినా చతుస్సముద్రేషు సంధ్యోపాసనమ్)

ఇత్యేవం మతిస్థాయ వాలీ కర్ణ ముపాశ్రితః,
జపన్ వై నైగమాన్ మంత్రాం స్తస్థౌ పర్వతరాడివ. ౧౮

తా వన్యోన్యం జిఘృక్షంతౌ హరిరాక్షసపార్థివౌ,
ప్రయత్నవంతౌ తత్కర్మ ఈహతు ర్బలదర్పితౌ. ౧౯

హస్తగ్రాహం తు తం మత్వా పాదశబ్దేన రావణమ్,
పరాఙ్ముఖోఽపి జగ్రాహ వాలీ సర్ప మివాండజః. ౨౦

గ్రహీతుకామం తం గృహ్య రక్షసా మీశ్వరం హరిః,
ఖ ముత్పపాత వేగేన కృత్వా కక్షావలంబినమ్. ౨౧

తం చాపీడయమానం తు వితుదంతం నఖై ర్ముహుః,
జహార రావణం వాలీ పవన స్తోయదం యథా. ౨౨

అథ తే రాక్షసామాత్యా హ్రియమాణం దశాననమ్,
ముమోక్షయిషవో వాలిం రవమాణా అభిద్రుతాః. ౨౩

అన్వీయమాన స్తై ర్వాలీ భ్రాజతేఽంబరమధ్యగః,
అన్వీయమానో మేఘౌఘై రంబరస్థ ఇవాంశుమాన్. ౨౪

తేఽశక్నువంత స్సంప్రాప్తుం వాలినం రాక్షసోత్తమాః,
తస్య బాహూరువేగేన పరిశ్రాంతా వ్యవస్థితాః. ౨౫

(ఇతీతి.) కర్ణముపాశ్రితః పాదశబ్దశ్రవణార్థం కర్ణముపాశ్రితమనాః, నైగమాన్ వైదికాన్. దేవకుమారత్వాత్ మంత్రవత్త్వమ్. ౧౮—౧౯

(హస్తేతి.) హస్తగ్రాహం హస్తై ర్గ్రహణాఽభిప్రాయవంతం, పాదశబ్దేన సూక్ష్మపాదశబ్దేన. ౨౦—౨౧

(తం చేతి.) ఆపీడయమానమ్. ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదమ్. ౨౨—౨౪

(తేఽశక్నువంత ఇతి.) అశక్నువంత ఇతి పదమ్. ౨౫

వాలిమార్గా దపాక్రామ న్పర్వతేంద్రాఽపి గచ్ఛతః,
కింపున ర్జీవితప్రేప్సు ర్బిభ్ర ద్వై మాంసశోణితమ్. ౨౬

అపక్షిగణసంపాతా న్వానరేంద్రో మహాజవః,
క్రమశ స్సాగరాం త్సర్వాం త్సంధ్యాకాల మవందత. ౨౭

సభాజ్యమానో భూతై స్తు ఖేచరైః ఖేచరోత్తమః,
పశ్చిమం సాగరం వాలీ హ్యాజగామ సరావణః. ౨౮

తస్మి న్సంధ్యా ముపాసిత్వా స్నాత్వా జప్త్వా చ వానరః,
ఉత్తరం సాగరం ప్రాయా ద్వహమానో దశాననమ్. ౨౯

బహుయోజనసాహస్రం వహమానో మహాహరిః,
వాయువచ్చ మనోవచ్చ జగామ సహ శత్రుణా. ౩౦

ఉత్తరే సాగరే సంధ్యా ముపాసిత్వా దశాననమ్,
వహమానోఽగమ ద్వాలీ పూర్వం వై స మహోదధిమ్. ౩౧

తత్రాఽపి సంధ్యా మన్వాస్య వాసవి స్స హరీశ్వరః,
కిష్కింధా మభితో గృహ్య రావణం పున రాగమత్. ౩౨

(వాలీతి.) హి యస్మాత్పర్వతేంద్రా అపి వాలిమార్గా దపాక్రామన్, మాంసాదిమాన్ జీవితప్రేప్సుః ప్రాణీ గచ్ఛత స్తస్య మార్గా దపాక్రామతీతి కిం పునః. పర్వతేంద్రా హీతి చ పాఠః. ౨౬

(అపక్షిగణేతి.) అపక్షిగణసంపాతాన్ పక్షిగణై రప్యశక్యసంపాతాన్ సాగరాన్, క్రమశోఽగచ్ఛ న్నితి శేషః. సంధ్యాకాలం ప్రాతస్సంధ్యాకాలదేవతారూప మవందత. ౨౭

(సభాజ్యమాన ఇతి.) సభాజ్యమానః పూజ్యమానః (పశ్చిమ మిత్యాది.) దక్షిణే సంధ్యాంగశౌచం, పశ్చిమే మంత్రపూర్వకసంధ్యాంగస్నానం, ఉత్తరే ప్రోక్షణాదికం, పూర్వేఽర్ఘ్యప్రదానాదిక మితి అన్యథా సంధ్యాచతుష్టయాఽభావాత్ తదంగస్యాఽపి తత్త్వేన వ్యపదేశాత్. ౩౧

(తత్రేతి.) వాసవస్యాఽపత్యం వాసవిః. ౩౨

(వాలిబలం జ్ఞాతవతా రావణేన తేన సహ అగ్నిసాక్షికసఖ్యకరణమ్)

చతుర్ష్వపి సముద్రేషు సంధ్యా మన్వాస్య వానరః,
రావణోద్వహనశ్రాంతః కిష్కింధోపవనేఽపతత్. ౩౩

రావణం తు ముమోచాఽథ స్వకక్షా త్కపిసత్తమః.
కుత స్త్వ మితి చోవాచ ప్రహస న్రావణం ముహుః. ౩౪

విస్మయం తు మహ ద్గత్వా శ్రమలోలనిరీక్షణః,
రాక్షసేంద్రో హరీంద్రం త మిదం వచన మబ్రవీత్. ౩౫

వానరేంద్ర మహేంద్రాభ రాక్షసేంద్రోఽస్మి రావణః,
యుద్ధేప్సు రిహ సంప్రాప్త స్స చాఽద్యాఽఽసాదిత స్త్వయా. ౩౬

అహో బల మహో వీర్య మహో గాంభీర్య మేవ చ,
యేనాఽహం పశువ ద్గృహ్య భ్రామిత శ్చతురోఽర్ణవాన్. ౩౭

ఏవ మశ్రాంతవ ద్వీర శీఘ్రమేవ మహార్ణవాన్,
మాం చైవోద్వహమానస్తు కోఽన్యో వీరః క్రమిష్యతి. ౩౮

త్రయాణా మేవ భూతానాం గతి రేషా ప్లవంగమ,
మనోనిలసుపర్ణానాం తవ చాఽత్ర న సంశయః. ౩౯

సోఽహం దృష్టబల స్తుభ్య మిచ్ఛామి హరిపుంగవ,
త్వయా సహ చిరం సఖ్యం సుస్నిగ్ధం పావకాగ్రతః. ౪౦

(రావణ మితి.) (ప్రహసన్నితి.) మాం జిఘృక్షః స్వయ మేవ దురాత్మా నిగృహీత ఇతి ప్రహసన్. ౩౩—౩౫

(వానరేంద్రేతి.) త్వయా ఆసాదిత ఇతి కక్షనిక్షేపం ప్రాపిత ఇత్యర్థః. ౩౬—౩౭

(అశ్రాంతవత్) అశ్రాంత స్సన్. మాం చైవ మహాద్రిసమానభార మిత్యర్థః. ౩౮—౩౯

(సోఽహ మితి.) తుభ్యం తవే త్యర్థః. ౪౦

దారాః పుత్రాః పురం రాష్ట్రం భోగాచ్ఛాదనభోజనమ్,
సర్వ మేవాఽవిభక్తం నౌ భవిష్యతి హరీశ్వర. ౪౧

తతః ప్రజ్వాలయిత్వాఽగ్నిం తా వుభౌ హరిరాక్షసౌ,
భ్రాతృత్వ ముపసంపన్నౌ పరిష్వజ్య పరస్పరమ్. ౪౨

అన్యోన్యం లంబితకరౌ తత స్తౌ హరిరాక్షసౌ,
కిష్కింధాం విశతు ర్హృష్టౌ సింహౌ గిరిగుహా మివ. ౪౩

స తత్ర మాసముషిత స్సుగ్రీవ ఇవ రావణః,
అమాత్యై రాగతై ర్నీత స్త్రైలోక్యోత్సాదనార్థిభిః. ౪౪

ఏవ మేత త్పురా వృత్తం వాలినా రావణః ప్రభో,
ధర్షితశ్చ కృతశ్చాఽపి భ్రాతా పావకసన్నిధౌ. ౪౫

బల మప్రతిమం రామ వాలినోఽభవ దుత్తమమ్,
సోఽపి త్వయా వినిర్దగ్ధ శ్శలభో వహ్నినా యథా. ౪౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుస్త్రింశ స్సర్గః.

(స ఇతి.) (సుగ్రీవ ఇవేతి.) భ్రాతృభావేనేత్యర్థః. (ఆగతై రితి.) సహేతి శేషః. ౪౧-౪౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుస్త్రింశ స్సర్గః.

అథ పంచత్రింశస్సర్గః.

అపృచ్ఛత తదా రామో దక్షిణాశాశ్రయం మునిమ్,
ప్రాంజలి ర్వినయోపేత ఇద మాహ వచోర్థవత్. ౧

అతులం బల మేత ద్వై వాలినో రావణస్య చ,
న త్వేతాభ్యాం హనుమతా సమం త్వితి మతి ర్మమ. ౨

శౌర్యం దాక్ష్యం బలం ధైర్యం ప్రాజ్ఞతా నయసాధనమ్,
విక్రమశ్చ ప్రభావశ్చ హనూమతి కృతాలయాః. ౩

దృష్ట్వైవ సాగరం వీక్ష్య సీదంతీం కపివాహినీమ్,
సమాశ్వాస్య మహాబాహు ర్యోజనానాం శతం ప్లుతః. ౪

ధర్షయిత్వా పురీం లంకాం రావణాంతఃపురం తదా,
దృష్ట్వా సంభాషితా చాఽపి సీతా హ్యాశ్వాసితా తథా. ౫

సేనాగ్రగా మంత్రిసుతాః కింకరా రావణాత్మజః,
ఏతే హనుమతా తత్ర హ్యేకేన వినిపాతితాః. ౬

భూయో బంధా ద్విముక్తేన భాషయిత్వా దశాననమ్,
లంకా భస్మీకృతా యేన పావకేనేవ మేదినీ. ౭

అథ పంచత్రింశస్సర్గః.

(అపృచ్ఛతేత్యాది.) అపృచ్ఛతే త్యస్య వివరణం (ఇదం వచన మితి.) ౧

(అతుల మితి.) ఏతాభ్యా మిత్యేతయో రిత్యర్థః. షష్ఠ్యర్థే బహుళం ఛందసీతి వక్తవ్యం. షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ. ౨

(శౌర్య మితి.) నయసాధనం నీతికృత్యసంపాదనమ్. ౩—౭

న కాలస్య న శక్రస్య న విష్ణో ర్విత్తపస్య చ,
కర్మాణి తాని శ్రూయంతే యాని యుద్ధే హనూమతః. ౮

ఏతస్య బాహువీర్యేణ లంకా సీతా చ లక్ష్మణః,
ప్రాప్తా మయా జయశ్చైవ రాజ్యం మిత్రాణి బాంధవాః. ౯

హనూమాన్ యది నో న స్యాద్వానరాధిపతే స్సఖా,
ప్రవృత్తిమపి కో వేత్తుం జానక్యా శ్శక్తిమాన్ భవేత్. ౧౦

కిమర్థం వాల్యనేనైవ సుగ్రీవప్రియకామ్యయా,
తదా వైరే సముత్పన్నే న దగ్ధో వీరుధో యథా. ౧౧

న హి వేదితవాన్ మన్యే హనూమానాత్మనో బలమ్,
య ద్దృష్టవాన్ జీవితేష్టం క్లిశ్యంతం వానరాధిపమ్. ౧౨

ఏతన్మే భగవన్ సర్వం హనూమతి మహామతే,
విస్తరేణ యథాతత్త్వం కథయాఽమరపూజిత. ౧౩

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా హేతుయుక్త మృషి స్తదా,
హనూమత స్సమక్షం త మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪

(నేతి.) కాలస్య యమస్య. ౮

(ఏతస్యేతి.) లంకా ప్రాప్తా విభీషణాయ దేయత్వేన ప్రాప్తే త్యర్థః. (లక్ష్మణః ప్రాప్త ఇతి.) ఓషధ్యానయనేనేతి శేషః. ౯

(హనూమానితి.) హనూమాన్ యది నో న స్యాత్ సహాయత్వేనేతి శేషః. ౧౦

(కిమర్థ మితి.) వీరుధ ఇత్యకారాంతో వృక్షవాచీ. ౧౧

వాలివధహేతు స్స్వయం రామః ఊహతి (న హీత్యాది.) ౧౨

(ఏత దితి.) హనూమత్యేత దితి హనూమద్విషయే పృష్ట మిత్యర్థః. ౧౩—౧౪

(అగస్త్యేన రామం ప్రతి హనుమతః జననకథనమ్)

సత్యమేత ద్రఘుశ్రేష్ఠ యద్బ్రవీషి హనూమతః,
న బలే విద్యతే తుల్యో న గతౌ న మతౌ పరః. ౧౫

అమోఘశాపై శ్శాపస్తు దత్తోఽస్య ఋషిభిః పురా,
న వేత్తా హి బలం యేన బలీ స న్నరిమర్దనః. ౧౬

బాల్యేప్యేతేన యత్కర్మ కృతం రామ మహాబల,
త న్న వర్ణయితుం శక్య మితి బాలతయాఽస్యతే. ౧౭

యది వాఽస్తి హ్యభిప్రాయ స్త చ్ఛ్రోతుం తవ రాఘవ,
సమాధాయ మతిం రామ నిశామయ వదామ్యహమ్. ౧౮

సూర్యదత్తవరస్వర్ణ స్సుమేరు ర్నామ పర్వతః,
యత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యస్య కేసరీ నామ వై పితా. ౧౯

తస్య భార్యా బభూవైషా హ్యంజనేతి పరిశ్రుతా,
జనయామాస తస్యాం వై వాయు రాత్మజ ముత్తమమ్. ౨౦

(సత్య మితి.) యద్బ్రవీషి హే రఘుశ్రేష్ఠ తదేత త్సత్యం. స ఆత్మనో బలం న హి వేద ఇత్యర్థః. ౧౫

(తదేవ దర్శయతి.) (అమోఘేత్యాది.) ౧౬

(బాల్య ఇతి.) బాలతయా ఆస్యత ఇతి. బాలతయా బాలభావేన. అజానతైవేత్యర్థః. ౧౭

(నిశామయ.) శృణు. ౧౮

(సూర్యేతి.) సూర్యదత్తవరస్వర్ణః సూర్యదత్తవరేణ స్వర్ణరూప. స్సుమేరుః సువర్ణమేరుః. ౧౯

(తస్యేతి.) పరిశ్రుతా ప్రసిద్ధా. ౨౦

శాలిశూకనిభాభాసం ప్రాసూతాఽముం తదాఽంజనా,
ఫలా న్యాహర్తుకామా వై నిష్క్రాంతా గహనేచరా. ౨౧

ఏష మాతు ర్వియోగాచ్చ క్షుధయా చ భృశాఽర్దితః,
రురోద శిశు రత్యర్థం శిశు శ్శరవణే యథా. ౨౨

తదోద్యంతం వివస్వంతం జపాపుష్పోత్కరోపమమ్,
దదర్శ ఫలలోభాచ్చ హ్యుత్పపాత రవిం ప్రతి. ౨౩

బాలార్కాభిముఖో బాలో బాలార్క ఇవ మూర్తిమాన్,
గ్రహీతుకామో బాలార్కం ప్లవతేఽంబరమధ్యగః. ౨౪

ఏతస్మిన్ ప్లవమానే తు శిశుభావే హనూమతి,
దేవదానవయక్షాణాం విస్మయ స్సుమహా నభూత్. ౨౫

నాప్యేవం వేగవాన్ వాయు ర్గరుడో వా మన స్తథా,
యథాఽయం వాయుపుత్రస్తు క్రమతేఽంబర ముత్తమమ్. ౨౬

యది తావ చ్ఛిశో రస్య త్వీదృశో గతివిక్రమః,
యౌవనం బల మాసాద్య కథం వేగో భవిష్యతి. ౨౭

త మనుప్లవతే వాయుః ప్లవంతం పుత్ర మాత్మనః,
సూర్యదాహభయా ద్రక్షం స్తుషారచయశీతలః. ౨౮

బహుయోజనసాహస్రం క్రమత్యేష గతోంబరమ్,
పితు ర్బలాచ్చ బాల్యాచ్చ భాస్కరాభ్యాశ మాగతః. ౨౯

(శాలిశూకేతి.) శాలిశూకసమాభాసం శాల్యగ్రవత్ పింగళాభాసం, కాంచనాద్రికమనీయ విగ్రహ మిత్యుక్తేః. ప్రాసూత ప్రసూతవతీ. ౨౧

(ఏష ఇతి.) శరవణే శిశుః స్కందః. ౨౨—౨౯

(అగస్త్యేన రామం ప్రతి హనుమతః ఫలబుద్ధ్యా సూర్యం ప్రతి ప్లవనకథనమ్)

శిశు రేష త్వదోషజ్ఞ ఇతి మత్వా దినేశ్వరః,
కార్యం చాత్ర సమాయత్త మిత్యేవం న దదాహ సః. ౩౦

య మేవ దివసం హ్యేష గ్రహీతుం భాస్కరం ప్లుతః,
త మేవ దివసం రాహు ర్జిఘృక్షతి దివాకరమ్. ౩౧

అనేన స పరామృష్టో రామ సూర్యరథోపరి,
అపక్రాంత స్తత స్త్రస్తో రాహు శ్చంద్రార్కమర్దనః. ౩౨

స ఇంద్రభవనం గత్వా సరోష స్సింహికాసుతః,
అబ్రవీ ద్భ్రుకుటిం కృత్వా దేవం దేవగణై ర్వృతమ్. ౩౩

బుభుక్షాపనయం దత్త్వా చంద్రార్కౌ మమ వాసవ,
కిమిదం త త్త్వయా దత్త మన్యస్య బలవృత్రహన్. ౩౪

అద్యాఽహం పర్వకాలే తు జిఘృక్షు స్సూర్య మాగతః,
అథాఽన్యో రాహు రాసాద్య జగ్రాహ సహసా రవిమ్. ౩౫

స రాహో ర్వచనం శ్రుత్వా వాసవ స్సంభ్రమాన్వితః,
ఉత్పపాతాఽఽసనం హిత్వా చోద్వహన్ కాంచనీం స్రజమ్. ౩౬

తతః కైలాసకూటాభం చతుర్దంతం మదస్రవమ్,
శృంగారధారిణం ప్రాంశుం స్వర్ణఘంటాట్టహాసినమ్. ౩౭

ఇంద్రః కరీంద్ర మారుహ్య రాహుం కృత్వా పురస్సరమ్,
ప్రాయా ద్యత్రాభవ త్సూర్య స్సహాఽనేన హనూమతా. ౩౮

(శిశురితి.) దోషజ్ఞః విద్వాన్ స న భవతీత్యదోషజ్ఞః. "దోషజ్ఞౌ వైద్యవిద్వాంసౌ" ఇత్యమరః. ౩౦

(అనేనేతి.) స రాహుః. పరామృష్టః స్పృష్టః. ౩౨—౩౮

అథాఽతిరథసేనాఽగా ద్రాహు రుత్సృజ్య వాసవమ్,
అనేన చ స వై దృష్టః ప్రధావన్ శైలకూటవత్. ౩౯

తత స్సూర్యం సముత్సృజ్య రాహుం ఫల మవేక్ష్య చ,
ఉత్పపాత పున ర్వ్యోమ గ్రహీతుం సింహికాసుతమ్. ౪౦

ఉత్సృజ్యాఽర్క మిమం రామ ప్రధావంతం ప్లవంగమమ్,
అవేక్ష్యైవం పరావృత్య ముఖశేషః పరాఙ్ముఖః. ౪౧

ఇంద్ర మాశంసమానస్తు త్రాతారం సింహికాసుతః,
ఇంద్ర ఇంద్రేతి సంత్రాసా న్ముహుర్ముహు రభాషత. ౪౨

రాహో ర్విక్రోశమానస్య ప్రాగేవాఽలక్షితం స్వరమ్,
శ్రుత్వేంద్రో వాచ మా భైషీ రహ మేనం నిషూదయే. ౪౩

ఐరావతం తతో దృష్ట్వా మహ త్తదిద మిత్యపి,
ఫలం తం హస్తిరాజాన మభిదుద్రావ మారుతిః. ౪౪

తథాఽస్య ధావతో రూప మైరావతజిఘృక్షయా,
ముహూర్త మభవ ద్ఘోర మింద్రాగ్న్యోరివ భాస్వరమ్. ౪౫

ఏవ మాధావమానం తు నాఽతిక్రుద్ధ శ్శచీపతిః,
హస్తాంతా దతిముక్తేన కులిశేనాఽభ్యతాడయత్. ౪౬

తతో గిరౌ పపాతైష ఇంద్రవజ్రాభితాడితః,
పతమానస్య చైతస్య వామో హనురభజ్యత. ౪౭

(తత ఇతి.) మహాశైలకూటవత్ బృహత్తరఫల మవేక్ష్యే త్యర్థః. ౩౯—౪౦

(ఉత్సృజ్యేతి.) (ముఖశేష ఇతి.) రాహుస్వరూపకథనమ్. ౪౧—౪౫

(ఏవ మితి.) హస్తాంతాత్ హస్తాగ్రాత్, హస్తాన్త ఇతి సమీప ఇత్యర్థః. ౪౬—౪౭

(వాయునిరోధేన పీడితానాం దేవాసురమానుషాణాం ప్రజాపతిం ప్రతి గమనమ్)

తస్మింస్తు పతితే బాలే వజ్రతాడనవిహ్వలే,
చుక్రోధేంద్రాయ పవనః ప్రజానా మహితాయ సః. ౪౮

ప్రచారం స తు సంగృహ్య ప్రజా స్వంతర్గతః ప్రభుః,
గుహాం ప్రవిష్ట స్స్వసుతం శిశుమాదాయ మారుతః. ౪౯

విణ్మూత్రాశయ మావృత్య ప్రజానాం పరమార్తికృత్,
రురోధ సర్వభూతాని యథా వర్షాణి వాసవః. ౫౦

వాయుప్రకోపా ద్భూతాని నిరుచ్ఛ్వాసాని సర్వతః,
సంధిభి ర్భిద్యమానైశ్చ కాష్ఠభూతాని జజ్ఞిరే. ౫౧

నిస్స్వాధ్యాయవషట్కారం నిష్క్రియం ధర్మవర్జితమ్,
వాయుప్రకోపా త్త్రైలోక్యం నిరయస్థ మివాఽభవత్. ౫౨

తతః ప్రజా స్సగంధర్వా స్సదేవాసురమానుషాః,
ప్రజాపతిం సమాధావ న్దుఃఖితాశ్చ సుఖేచ్ఛయా. ౫౩

ఊచుః ప్రాంజలయో దేవా మహోదరనిభోదరాః,
త్వయా తు భగవం త్స్సృష్టాః ప్రజానాథ చతుర్విధాః. ౫౪

(ప్రచార మితి.) ప్రచారం స్వీయం దేహయాత్రాహేతుభూతం, సంగృహ్య సంక్షిప్య. అంతర్గత సర్వదేహాంతర్గతః. ౪౮—౪౯

(విణ్మూత్రేతి.) (రురోధేతి.) నిరుద్ధస్వగతిప్రచార మకరోత్. ఏవం విధాఽర్ధస్య దేవానాం శక్యత్వే దృష్టాంతః (యథా వర్షాణీతి.) ౫౨—౫౩

(ఊచు రితి.) మహోదరనిభోదరాః. అయు స్తస్సంభాత్, మహోదరవ్యాధిగ్రస్తోదరవ దుదరం యేషాం తే తథా. ౫౪

త్వయా దత్తోఽయ మస్మాక మాయుషః పవనః పతిః,
సోఽస్మా న్ప్రాణేశ్వరో భూత్వా కస్మా దేషోఽద్య సత్తమ. ౫౫

రురోధ దుఃఖం జనయ న్నంతఃపుర ఇవ స్త్రియః,
తస్మా త్త్వాం శరణం ప్రాప్తా వాయునోపహతా వయమ్. ౫౬

వాయుసంరోధజం దుఃఖ మిదం నో నుద దుఃఖహ న్, ౫౬½

ఏత త్ప్రజానాం శ్రుత్వా తు ప్రజానాథః ప్రజాపతిః.
కారణా దితి చోక్త్వాఽసౌ ప్రజాః పున రభాషత, ౫౭½

యస్మిం శ్చ కారణే వాయు శ్చుక్రోధ చ రురోధ చ.
ప్రజా శ్శృణుధ్వం తత్సర్వం శ్రోతవ్యం చాఽఽత్మనః క్షమమ్, ౫౮½

పుత్ర స్తస్యాఽమరేశేన ఇంద్రేణాఽద్య నిపాతితః.
రాహో ర్వచన మాస్థాయ తత స్స కుపితోఽనిలః, ౫౯½

అశరీర శ్శరీరేషు వాయు శ్చరతి పాలయ న్.
శరీరం హి వినా వాయుం సమతాం యాతి దారుభిః, ౬౦½

వాయుః ప్రాణః సుఖం వాయు ర్వాయు స్సర్వ మిదం జగత్.
వాయునా సంపరిత్యక్తం న సుఖం విందతే జగత్. ౬౧½

అద్యైవ చ పరిత్యక్తం వాయునా జగదాయుషా.
అద్యైవ తే నిరుచ్ఛ్వాసాః కాష్ఠకుడ్యోపమాః స్థితాః, ౬౨½

త ద్యామ స్తత్ర యత్రాఽఽస్తే మారుతో రుక్ప్రదో హి నః.
మా వినాశం గమిష్యామ అప్రసాద్యాఽదితే స్సుతాః, ౬౩½

(ఏత దితి.) కారణాదితి చోక్త్వా కించి త్కారణ మత్రాఽస్తీ త్యుక్త్వా. ౫౫—౬౩½

(త దితి.) రుక్ప్రదః శూలరోగప్రదః, గమిష్యామ అప్రసాద్యేతి సంధి రార్షః. ౬౩½

(బ్రహ్మణః హస్తేన స్పృష్టస్య హనూమతః పునరుజ్జీవనమ్)

తతః ప్రజాభి స్సహితః ప్రజాపతి స్సదేవగంధర్వభుజంగగుహ్యకైః.
జగామ తత్రాఽస్యతి యత్ర మారుత స్సుతం సురేంద్రాభిహతం ప్రగృహ్య సః. ౬౪

తతోఽర్కవైశ్వానరకాంచనప్రభం సుతం తదోత్సంగగతం సదాగతేః.
చతుర్ముఖో వీక్ష్య కృపా మథాఽకరో త్సదేవగంధర్వర్షియక్షరాక్షసైః. ౬౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచత్రింశ స్సర్గః.

అథ షట్త్రింశ స్సర్గః.

తతః పితామహం దృష్ట్వా వాయుః పుత్రవధార్దితః,
శిశుకం తం సమాదాయ ఉత్తస్థౌ ధాతు రగ్రతః. ౧

చలత్కుండలమౌళిస్ర క్తపనీయవిభూషణః,
పాదయో ర్న్యపత ద్వాయు స్త్రిస్సోపస్థాయ వేధసే. ౨

(తత ఇతి.) (తత్రాస్యతీతి.) యత్ర అస్యతి తిష్ఠతీతి యావత్. ౬౪

(తత ఇతి.) సదాగతేః వాయోః, గంధర్వర్షియక్షేతి గురులఘుభేద ఆర్షః. ౬౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచత్రింశ స్సర్గః.

అథ షట్త్రింశ స్సర్గః.

(తతః పితామహ మిత్యాది.) ౧

(చల దితి.) త్రిస్సోపస్థాయ త్రిరుపస్థాయ, ఝగ స్త్వార్షః. త్రిరుపస్థాయేతి చ పాఠః.
(న్యపత దితి.) ఉపస్థానపూర్వకం త్రి స్సాష్టాంగ మనమ దిత్యర్థః. ౨

తం తు వేదవిదా తేన లంబాభరణశోభినా,
వాయు ముత్థాప్య హస్తేన శిశుం తం పరిమృష్టవాన్. ౩

స్పృష్టమాత్ర స్తత స్సోఽథ సలీలం పద్మయోనినా,
జలసిక్తం యథా సస్యం పున ర్జీవిత మాప్తవాన్. ౪

ప్రాణవంత మిమం దృష్ట్వా ప్రాణో గంధవహో ముదా,
చచార సర్వభూతేషు సన్నిరుద్ధం యథా పురా. ౫

మరుద్రోధా ద్వినిర్ముక్తా స్తాః ప్రజా ముదితాఽభవన్,
శీతవాతవినిర్ముక్తాః పద్మిన్య ఇవ సాంబుజాః. ౬

తత స్త్రియుగ్మ స్త్రికకు త్త్రిధామా త్రిదశాఽర్చితః,
ఉవాచ దేవతా బ్రహ్మా మారుతప్రియకామ్యయా. ౭

భో మహేంద్రేశవరుణప్రజేశ్వరధనేశ్వరాః,
జానతా మపి వ స్సర్వం వక్ష్యామి శ్రూయతాం హితమ్. ౮

(త మితి.) హనుమజ్జీవనార్థం అంగుళ్యగ్రవిన్యస్త వేదపదేన, వేదవిదా విదితనిఖిలవేదవేదాంతేన బ్రహ్మణా లంబాభరణశోభినా హస్తేన తం శిశుం చ పరిమృష్టవాన్. ౪

(ప్రాణవంత మితి.) సర్వభూతేషు సన్నిరుద్ధం అంతఃప్రతిష్ఠితం యథాభవతి తథా ప్రాణః ప్రాణభూత శ్చచార. ౫

(మరుదితి.) శీతదాహో హిమేన దాహః. శీతవాతవినిర్ముక్తా ఇతి చ పాఠః. ౬

(తత ఇతి.) త్రీణి యుగ్మాని యస్యాసౌ త్రియుగ్మః, తాని తు ఐశ్వర్యం, వీర్యం, యశః శ్రీః, జ్ఞానం వైరాగ్యం త్రికకుత్ త్రిమూర్తిప్రధానః త్రిధామా త్రిలోకగృహః, త్రిదశార్చితః దేవార్చితః. ౭

(భో ఇతి.) ఈశ ఇత్యనేన రుద్ర ఇత్యుచ్యతే. ప్రజేశ్వరః యమః. (వక్ష్యామి శ్రూయతా మితి.) గురువైషమ్య మార్షమ్. ౮

(హనుమతే దేవతైః వరప్రదానమ్)

అనేన శిశునా కార్యం కర్తవ్యం వో భవిష్యతి,
తద్దదధ్వం వరాం త్సర్వే మారుతస్యాఽస్య తుష్టయే. ౯

తత స్సహస్రనయనః ప్రీతియుక్త శ్శుభాననః,
కుశేశయమయీం మాలా ముత్క్షిప్యేదం వచోఽబ్రవీత్. ౧౦

మత్కరోత్సృష్టవజ్రేణ హను రస్య యథా హతః,
నామ్నా వై కపిశార్దూలో భవితా హనుమా నితి. ౧౧

అహ మస్య ప్రదాస్యామి పరమం వర మద్భుతమ్,
ఇతఃప్రభృతి వజ్రస్య మమాఽవధ్యో భవిష్యతి. ౧౨

మార్తండ స్త్వబ్రవీ త్తత్ర భగవాం స్తిమిరాపహః,
తేజసోఽస్య మదీయస్య దదామి శతికాం కళామ్, ౧౩

యదా తు శాస్త్రాణ్యధ్యేతుం శక్తి రస్య భవిష్యతి,
తదాఽస్య శాస్త్రం దాస్యామి యేన వాగ్మీ భవిష్యతి. ౧౪

న చాఽస్య భవితా కశ్చి త్సదృశ శ్శాస్త్రదర్శనే, ౧౪½

వరుణశ్చ వరం ప్రాదా న్నాస్య మృత్యు ర్భవిష్యతి.
వర్షాయుతశతేనాఽపి మత్పాశా దుదకా దపి, ౧౫½

(తత ఇతి.) కుశేశయమయీం కాంచనపద్మమయీ మిత్యర్థః. ౯ — ౧౨

(మార్తండ ఇతి.) శతికాం శతైకాంశభూతామ్. ౧౩

(యదాత్వితి.) శాస్త్రం శాస్త్రార్థజ్ఞానం, ఐంద్రవ్యాకరణ మిత్యర్థః. ౧౪

(న చేతి.) శాస్త్రదర్శనే శాస్త్రజ్ఞానే. ౧౪½

వరుణోక్తవర స్తు స్వయుద్ధనిమిత్తమరణాఽభావమాత్రమ్. ౧౫½

యమో దండా దవధ్యత్వ మరోగిత్వం చ నిత్యశః.
వరం దదామి సంతుష్ట అవిషాదం చ సంయుగే, ౧౬॥

గదేయం మామికా చైనం సంయుగే న వధిష్యతి.
ఇత్యేవం వరదః ప్రాహ తదా హ్యేకాక్షిపింగళః, ౧౭॥

మత్తో మదాయుధానాం చ న వధ్యోఽయం భవిష్యతి.
ఇత్యేవం శంకరేణాఽపి దత్తోఽస్య పరమో వరః, ౧౮॥

సర్వేషాం బ్రహ్మదండానా మవధ్యోఽయం భవిష్యతి.
దీర్ఘాయుశ్చ మహాత్మా చ ఇతి బ్రహ్మాఽబ్రవీ ద్వచః, ౧౯॥

విశ్వకర్మా చ దృష్ట్వైనం బాలసూర్యోపమం శిశుమ్.
శిల్పినాం ప్రవరః ప్రాదా ద్వర మస్య మహామతిః, ౨౦॥

మత్కృతాని చ శస్త్రాణి యాని దివ్యాని సంయుగే.
తై రవధ్యత్వ మాపన్న శ్చిరజీవీ భవిష్యతి, ౨౧॥

తత స్సురాణాం తు వరై ర్దృష్ట్వా హ్యేన మలంకృతమ్.
చతుర్ముఖ స్తుష్టమనా వాయు మాహ జగద్గురుః, ౨౨॥

అమిత్రాణాం భయకరో మిత్రాణా మభయంకరః.
అజేయో భవితా పుత్ర స్తవ మారుత మారుతిః, ౨౩॥

(మత్త ఇతి.) పరమో వరః, శూలపాశుపతాస్త్రాద్యవధ్యత్వ మిత్యర్థః. ౧౬॥—౧౮॥

(సర్వేషా మితి.) సర్వేషాం బ్రహ్మాస్త్రాంతానా మిత్యర్థః. బ్రహ్మదండానాం బ్రహ్మశాపానాం బ్రహ్మాయుధానాం వా. (దీర్ఘాయు శ్చేతి.) ౧౯॥

(విశ్వకర్మేతి.) యజ్ఞాద్యాయుధానా మపి విశ్వకర్మనిర్మితత్వేపి తదతిరిక్తాయుధపర మిదమ్. ౨౦॥—౨౩॥

(హనుమతే మహర్షీణాం శాపః)

కామరూపః కామచారీ కామగః ప్లవతాంవరః.
భవత్యఽవ్యాహతగతిః కీర్తిమాంశ్చ భవిష్యతి, ౨౪

రావణోత్సాదనార్థాని రామప్రియకరాణి చ.
రోమహర్షకరా ణ్యేష కర్తా కర్మాణి సంయుగే. ౨౫

ఏవ ముక్త్వా త మామంత్ర్య మారుతం త్వమరై స్సహ.
యథాగతం యయు స్సర్వే పితామహపురోగమాః. ౨౬

సోఽపి గంధవహః పుత్రం ప్రగృహ్యా గృహ మానయత్.
అంజనాయా స్తదాఽఽచఖ్యౌ వరదత్తం వినిర్గతః. ౨౭

ప్రాప్య రామ వరా నేష వరదానసమన్వితః.
బలే నాత్మని సంస్థేన సోఽపూర్యత యథాఽర్ణవః, ౨౮

తరసా పూర్యమాణోఽపి తదా వానరపుంగవః.
ఆశ్రమేషు మహర్షీణా మపరాధ్యతి నిర్భయః, ౨౯

స్రుగ్భాండా న్యగ్నిహోత్రం చ వల్కలాజినసంచయాన్.
భగ్నవిచ్ఛిన్నవిధ్వస్తాం స్సంశాంతానాం కరోత్యయమ్, ౩౦

ఏవం విధాని కర్మాణి ప్రావర్తత మహాబలః.
సర్వేషాం బ్రహ్మదండానా మవధ్య శ్శంభునా కృతః. ౩౧

(సోపీతి.) వరదత్తం దత్తవరమ్. ౨౪—౨౭

(స్రుగ్భాండా నీతి.) స్రుగ్భాండాని యజ్ఞోపకరణాని. సంశాంతానాం శాంతిప్రధానానామ్. ౨౮—౩౦

(ఏవ మితి.) శంభునా బ్రహ్మణా. ''శంభూ బ్రహ్మత్రిలోచనా'' విత్యమరః. ౩౧

జానంత ఋషయ స్తం వై క్షమంతే తస్య శక్తితః.
యథా కేసరిణా త్వేష వాయునా సోఽంజనాసుతః,
ప్రతిషిద్ధోఽపి మర్యాదాం లంఘయ త్యేవ వానరః. ౩౩

తతో మహర్షయః క్రుద్ధా భృగ్వాంగిరసవంశజాః,
శేపు రేనం రఘుశ్రేష్ఠ నాఽతిక్రుద్ధాఽతిమన్యవః. ౩౪

బాధసే య త్సమాశ్రిత్య బల మస్మా న్ప్లవంగమ,
తద్దీర్ఘకాలం వేత్తాసి నాఽస్మాకం శాపమోహితః. ౩౫

యదా తే స్మార్యతే కీర్తి స్తదా తే వర్ధతే బలమ్, ౩౫॥

తత స్తు హృతతేజౌజా మహర్షివచనౌజసా.
ఏషోఽశ్రమాణి తాన్యేవ మృదుభావం గతోఽచరత్, ౩౬॥

అథర్క్షరజసో నామ వాలిసుగ్రీయోః పితా.
సర్వవానరరాజాఽఽసీ త్తేజసా భాస్కరప్రభః, ౩౭॥

స చ రాజ్యం చిరం కృత్వా వానరాణాం హరీశ్వరః.
స చ ఋక్షరజా నామ కాలధర్మేణ సంగతః, ౩౮॥

(జానంత ఇతి.) తస్య శక్తితః బ్రహ్మణో వరశక్తితః. ౩౩

(తత ఇతి.) నాఽతిక్రుద్ధాఽతిమన్యవః క్రోధో జిఘాంసా మన్యు రమర్షః, అతిక్రుద్ధా అతిమన్యవ శ్చ న భవంతీతి తథా. ౩౪

(బాధస ఇతి.) తద్దీర్ఘేతి తద్బలమ్. ౩౫॥

(తత ఇతి.) హృతతేజౌజాః అపహృతస్వవీర్యబలజ్ఞాన ఇత్యర్థః, ఏషోఽశ్రమాణీతి ఆర్షస్సంధిః. ౩౬॥

(అథేతి.) ఋక్షరజస ఇత్యకారాంతోఽప్యస్తి. ౩౭॥—౩౮॥

(హనుమతా సూర్యాత్ శాస్త్రాధ్యయనమ్)

తస్మి న్నస్తమితే చాఽథ మంత్రిభి ర్మంత్రకోవిదైః.
పిత్ర్యే పదే కృతో వాలీ సుగ్రీవో వాలినః పదే, ౩౯॥

సుగ్రీవేణ సమం త్వస్య అద్వైధం ఛిద్రవర్జితమ్.
ఆబాల్యం సఖ్య మభవ దనిలస్యాఽగ్నినా యథా, ౪౦॥

ఏష శాపవశాదేవ న వేద బలమాత్మనః.
వాలిసుగ్రీవయో ర్వైరం యదా రామ సముత్థితమ్, ౪౧॥

న హ్యేష రామ సుగ్రీవో భ్రామ్యమాణోఽపి వాలినా. ౪౨

దేవ జానాతి న హ్యేష బల మాత్మని మారుతిః,
ఋషిశాపాఽఽహృతబల స్తదైష కపిసత్తమః. ౪౩

సింహః కుంజరరుద్ధో వా ఆస్థిత స్సహితో రణే, ౪౩॥

పరాక్రమోత్సాహమతిప్రతాపసౌశీల్యమాధుర్యనయానయైశ్చ.
గాంభీర్యచాతుర్యసువీర్యధైర్యై ర్హనూమతః కోఽప్యధికోఽస్తి లోకే, ౪౪॥

అసౌ పున ర్వ్యాకరణం గ్రహీష్యం త్సూర్యోన్ముఖః పృష్టగమః కపీంద్రః.

(తస్మి న్నితి.) వాలినః పదే యౌవరాజ్యే. ౩౯॥

(సుగ్రీవేణేతి.) అస్య హనూమత స్సుగ్రీవేణ సహ ఆబాల్యం బాల్య మారభ్య. ౪౦-౪౩

(సింహ ఇతి.) రణే యుద్ధాదౌ. స్వబల మాస్థితోఽభూత్, ౪౩॥

(పరాక్రమేతి.) సౌశీల్యం సుస్వభావత్వం. మాధుర్యం వాచః. నయానయౌ ప్రవృత్తి
నివృత్తీ, గాంభీర్యం చిత్తస్య. ధైర్యం ఆపద్యక్షోభః. ౪౪॥

(అసా వితి.) ఉద్యద్గిరే రుదయగిరే రిత్యర్థః, మహద్గ్రంథం వ్యాకరణగ్రంథం, ధారయన్

ఉద్యద్గిరే రస్తగిరిం జగామ గ్రంథం మహ ద్ధారయ నప్రమేయః. ౪౫॥

ససూత్రవృత్త్యర్థపదం మహార్థం ససంగ్రహం సాధ్యతి వై కపీంద్రః.
న హ్యస్య కశ్చి త్సదృశోఽస్తి శాస్త్రైః వైశారదే చ్ఛందగతౌ తథైవ. ౪౬॥

సర్వాసు విద్యాసు తపోవిధానే ప్రస్పర్ధతే యో హి గురుం సురాణామ్.
సోఽయం నవవ్యాకరణార్థవేత్తా బ్రహ్మా భవిష్యత్యపి తే ప్రసాదాత్. ౪౭॥

ప్రవీవివిక్షోరివ సాగరస్య లోకాన్ దిధక్షోరివ పావకస్య.
యుగక్షయే హ్యేవ యథాఽంతకస్య హనూమత స్థాస్యతి కః పురస్తాత్. ౪౮॥

ఏషైవ చాన్యే చ మహాకపీంద్రాః సుగ్రీవమైందద్వివిదా స్సనీలాః.
సతారతారేయనలా స్సరంభా స్త్వత్కారణా ద్రామ సురైర్హి సృష్టాః. ౪౯॥

తదేత త్కథితం సర్వం యన్మాం త్వం పరిపృచ్ఛసి.
హనూమతో బాలభావే కర్మైత త్కథితం మయా. ౫౦॥

శ్రుత్వాఽగస్త్యస్య కథితం రామ స్సౌమిత్రి రేవ చ.
విస్మయం పరమం జగ్ము ర్వానరా రాక్షసై స్సహ. ౫౧॥

అస్తేతి పాఠశ్చే గృహ్ణా న్నిత్యర్థః. ధారయ దితి పాఠే నుడభావ ఆర్షః. ధారయతే ఇతి పాఠాంతరమ్.

౪౫॥

(ససూత్రేతి.) సూత్ర మష్టాధ్యాయీ. లక్షణం వృత్తిః సూత్రార్థమాత్రప్రతిపాదకగ్రంథః. అర్థపదం వార్తికం ఉక్తానుక్తదురుక్తచింతానురూపం. మహార్థం భాష్యం విస్తరవివరణరూపం. సంగ్రహం ప్రకరణాది. సాధ్యతి సాధయతి ధారయతీ త్యర్థః. శాస్త్రాంతరేష్వపి వైశారదే వైదుష్యే. ఛందగతౌ ఛందశ్శాస్త్రే.

౪౬॥—౪౭॥

(ప్రేతి.) ప్రవీవిక్షో ర్యుగాంతే భూమి మాప్లావయితుం ప్రకర్షేణ విశేషేణ వేగమిచ్ఛోః. యుగక్షయే కాలే యుగాంతకాల ఇత్యర్థః.

౪౮॥

(ఏషే వేతి.) సంధిరార్షః. తారేయోఽంగదః.

౪౯॥—౫౧॥.

(అగస్త్యేన మునిగణైస్సహ స్వాశ్రమగమనమ్)

అగస్త్య స్త్వఽబ్రవీ ద్రామం సర్వ మేత చ్ఛ్రుతం త్వయా.
దృష్ట స్సంభాషిత శ్చాఽసి రామ గచ్ఛామహే వయమ్, ౫౨॥

శ్రుత్వైత ద్రాఘవో వాక్య మగస్త్య స్యోగ్రతేజసః.
ప్రాంజలిః ప్రణత శ్చాఽపి మహర్షి మిద మబ్రవీత్, ౫౩॥

అద్య మే దేవతా హృష్టాః పితరః ప్రపితామహాః.
యుష్మాకం దర్శనాదేవ నిత్యం తుష్టా స్సబాంధవాః, ౫౪॥

విజ్ఞాప్యం తు మమైతద్ధి తద్వదా మ్యాగతస్పృహః.
త ద్భవద్భి ర్మమ కృతే కర్తవ్య మనుకంపయా, ౫౫॥

పౌరజానపదాం త్స్థాప్య స్వకార్యే ష్వఽహ మాగతః.
క్రతూ నేవ కరిష్యామి ప్రభావా ద్భవతాం సతామ్. ౫౬॥

సదస్యా మమ యజ్ఞేషు భవంతో నిత్య మేవ తత్.
భవిష్యథ మహావీర్యా మమానుగ్రహకాంక్షిణః, ౫౭॥

అహం యుష్మాం త్సమాశ్రిత్య తపోనిర్ధూతకల్మషాన్.
అనుగ్రహీతః పితృభి ర్భవిష్యామి సునిర్వృతః, ౫౮॥

(విజ్ఞాప్య మితి.) మమ ఏత ద్వక్ష్యమాణం విజ్ఞాప్య మస్తి. ఆగతస్పృహోఽహం. యద్వదామి తద్భవద్భిః మత్కృతే మన్నిమిత్తం. అనుకంపయా కర్తవ్యమ్. ౫౨॥——౫౫॥.

(పౌరేతి.) ఆగతః వనా దాగతః అహమ్. ౫౬॥

(సదస్యా) విధిదర్శినః. మహావీర్యాః మహాతపోవీర్యాః. ౫౭॥

(అహ మితి.) అనుగ్రహీత ఇతి అనుగృహీత ఇత్యర్థః. అనిశం సునిర్వృత ఇత్యన్వయః. ౫౮॥

త దాగంతవ్య మనిశం భవద్భి రిహ సంగతైః.
అగస్త్యాద్యాస్తు తచ్ఛ్రుత్వా ఋషయ స్సంశితవ్రతాః, ౨౯౼౪
ఏవ మస్త్వితి తం చోక్త్వా ప్రయాతు ముపచక్రముః. ౬౦

ఏవ ముక్త్వా గతా స్సర్వే ఋషయ స్తే యథాగతమ్,
రాఘవశ్చ తమేవార్థం చింతయామాస విస్మితః. ౬౧

తతోఽస్తం భాస్కరే యాతే విసృజ్య నృపవానరాన్,
సంధ్యా ముపాస్య విధివ త్తదా నరవరోత్తమః. ౬౨

ప్రవృత్తాయాం రజన్యాం తు సోఽంతఃపురచరోఽభవత్, ౬౨౼

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షట్త్రింశ స్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశ స్సర్గః

అభిషిక్తే తు కాకుత్స్థే ధర్మేణ విదితాత్మని,
వ్యతీతా యా నిశా పూర్వా పౌరాణాం హర్షవర్ధినీ. ౧

(ఏవ మితి.) తమేవార్థం యాగరూపప్రయోజనమ్. ౨౯౼౪—౬౨౼౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
షట్త్రింశ స్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశ స్సర్గః.

(అభిషిక్త ఇత్యాది.) ఋషిగణా స్త్వభిషేకకాలే సంప్రాప్తాః, కథితకథా విసృష్టాశ్చ. అభి షేకదినస్య యా నిశా పౌరాణాం హర్షవర్ధినీ పూర్వా ప్రథమ నిశాసీత్. సా చ వ్యతీతా. ౧

(సుప్రభాతే వంధిమాగధైః రామప్రబోధనమ్)

తస్యాం రజన్యాం వ్యుష్టాయాం ప్రాత ర్నృపతిబోధకాః,
వందిన స్సముపాతిష్ఠం త్సౌమ్యా నృపతివేశ్మని. ౧

తే రక్తకంఠిన స్సర్వే కిన్నరా ఇవ శిక్షితాః,
తుష్టువు ర్నృపతిం వీరం యథావ త్సంప్రహర్షిణః. ౩

వీర సౌమ్య ప్రబుధ్యస్వ కౌసల్యాప్రీతివర్ధన,
జగద్ధి సర్వం స్వపితి త్వయి సుప్తే నరాధిప. ౪

విక్రమ స్తే యథా విష్ణో రూపం చైవాఽశ్వినోరివ,
బుధ్యా బృహస్పతే స్తుల్యః ప్రజాపతిసమో హ్యాఽసి. ౫

క్షమా తే పృథివీతుల్యా తేజసా భాస్కరోపమః,
వేగస్తే వాయునా తుల్యో గాంభీర్య ముదధే రివ. ౬

అప్రకంప్యో యథా స్థాణు శ్చంద్రే సౌమ్యత్వ మీదృశమ్,
నేదృశాః పార్థివాః పూర్వం భవితారో నరాధిప. ౭

యథా త్వ మతిదుర్ధర్షో ధర్మనిత్యః ప్రజాహితః,
న త్వాం జహాతి కీర్తిశ్చ లక్ష్మీశ్చ పురుషర్షభ. ౮

(వీరేతి.) త్వయి సుప్తే సర్వం స్వపితీతి త్వయి బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ, ధర్మానుష్ఠానరహితే సతి, సర్వం జగత్సుప్తధర్మకం భవతి. "యథా రాజా తథా ప్రజా" ఇతి న్యాయాదితి భావః ౨-౪

(విక్రమ ఇతి.) బృహస్పతే స్తుల్యో బుధ్యేతి. ప్రజాపతిసమోఽసి ప్రజాపరిపాలన ఇతి శేషః. ౫—౬

(అప్రకంప్య ఇతి.) ఈదృశాః పార్థివాః పూర్వం నాఽభూవ న్నితి శేషః. న భవితార ఇతి. అగ్రే ఇతి శేషః. ౭

(యథేతి.) న జహాతి న త్యజతి. ౮

శ్రీశ్చ ధర్మశ్చ కాకుత్స్థ త్వయి నిత్యం ప్రతిష్ఠితౌ,
ఏతా శ్చాన్యాశ్చ మధురా వందిభిః పరికీర్తితాః. ౯

సూతాశ్చ సంస్తవై ర్దివ్యై ర్బోధయంతి స్మ రాఘవమ్,
స్తుతిభిః స్తూయమానాభిః ప్రత్యబుధ్యత రాఘవః. ౧౦

స తద్విహాయ శయనం పాండురాచ్ఛాదనాస్తృతమ్,
ఉత్తస్థౌ నాగశయనా ద్ధరి ర్నారాయణో యథా ౧౧

సముత్థితం మహాత్మానం ప్రహ్వాః ప్రాంజలయో నరాః,
సలిలం భాజనై శ్శుభ్రై రుపతస్థు స్సహస్రశః. ౧౨

కృతోదకశుచి ర్భూత్వా కాలే హుతహుతాశనః,
దేవాగారం జగామాఽఽశు పుణ్య మిక్ష్వాకుసేవితమ్. ౧౩

తత్ర దేవా న్పితౄ న్విప్రా నర్చయిత్వా యథావిధి,
బాహ్యకక్ష్యాంతరం రామో నిర్జగామ జనై ర్వృతః. ౧౪

ఉపతస్థు ర్మహాత్మానో మంత్రిణ స్సపురోహితాః,
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే దీప్యమానా ఇవాఽగ్నయః. ౧౫

క్షత్రియాశ్చ మహాత్మానో నానాజనపదేశ్వరాః,
రామ స్యోపావిశ న్పార్శ్వే శక్రస్యేవ యథాఽమరాః. ౧౬

(సముత్థిత మితి.) సలిలం గృహీత్వేతి శేషః. ౯—౧౨

(కృతోదకేతి.) కృతోదకశుచిః ఉదకేన కృతశౌచ ఇత్యర్థః. దేవాగారం దేవపూజాగృహమ్. ౧౩—౧౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
సప్తత్రింశ స్సర్గః.

(శ్రీరామేణ భరతాదిభి స్సహ సభాప్రవేశః)

భరతో లక్ష్మణ శ్చాఽత్ర శత్రుఘ్నశ్చ మహాయశాః,
ఉపాసాంచక్రిరే హృష్టా వేదా స్త్రయ ఇవాఽధ్వరమ్. ౧౭

యాతాః ప్రాంజలయో భూత్వా కింకరా ముదితాననాః,
ముదితా నామ పార్శ్వస్థా బహావ స్సముపావిశ౯. ౧౮

వానరాశ్చ మహావీర్యా వింశతిః కామరూపిణః.
సుగ్రీవప్రముఖా రామ ముపాసంతే మహౌజసః. ౧౯

విభీషణశ్చ రక్షోభి శ్చతుర్భి పరివారితః,
ఉపాసతే మహాత్మానం ధనేశమివ గుహ్యకాః. ౨౦

తథా నిగమవృద్ధాశ్చ కులీనా యే చ మానవాః,
శిరసా వంద్య రాజాన ముపాసంతే విచక్షణాః. ౨౧

తథా పరివృతో రాజా శ్రీమద్భిః ఋషిభి ర్వృతః,
రాజభిశ్చ మహావీర్యై ర్వానరైశ్చ సరాక్షసైః. ౨౨

యథా దేవేశ్వరో నిత్య మృషిభి స్సముపాస్యతే,
అధిక స్తేన రూపేణ సహస్రాక్షా ద్విరోచతే. ౨౩

తేషాం సముపవిష్టానాం తా స్తా స్సుమధురాః కథాః,
కథ్యంతే ధర్మసంయుక్తాః పురాణజ్ఞై ర్మహాత్మభిః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తత్రింశ స్సర్గః.

అధికపాఠశ్లోకాః.

అథ ప్రథమ స్సర్గః.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా తు నిఖిలం రాఘవోఽగస్త్య మబ్రవీత్,
య ఏష ర్క్షరజా నామ వాలిసుగ్రీవయోః పితా. ౧

జననీ కా చ భగవ న్న త్వయా పరికీర్తితా,
వాలిసుగ్రీవయో ర్బ్రహ్మ న్మాతా మే నామతః కుతః. ౨

ఏత ద్బ్రహ్మం త్సమాచక్ష్వ కౌతూహల మిదం హి నః,
స ప్రోక్తో రాఘవేణైవ మగస్త్యో వాక్య మబ్రవీత్. ౩

శృణు రామ కథా మేతాం యథాపూర్వం సమాసతః,
నారదః కథయామాస మమాఽఽశ్రమ ముపాగతః. ౪

కదాచి దటమానోసావతిథిత్వ ముపాగతః,
అర్చితస్తు యథాన్యాయం విధిదృష్టేన కర్మణా. ౫

సుఖాసీనః కథాం త్వేతాం మయా పృష్ట స్సకౌతుకాత్,
కథయామాస ధర్మాత్మా మహర్షే శ్రూయతా మితి. ౬

మేరు ర్నగవర శ్శ్రీమా౯ జాంబూనదమయ శ్శుభః,
తస్య యన్మధ్యమం శృంగం సర్వదైవతపూజితమ్. ౭

తస్మి౯ దివ్యా సభా రమ్యా బ్రాహ్మీ యా శతయోజనా,
తస్యా మాస్తే సదా దేవః పద్మయోని శ్చతుర్ముఖః. ౮

యోగ మభ్యసత స్తస్య నేత్రాభ్యాం యద్రసోఽస్రవత్,
తద్గృహీతం భగవతా పాణినా చర్చితం తు తత్. ౯

(అగస్త్యేన ఋక్షరజనామక వానరవీరోత్పత్తికథనమ్)

నిక్షిప్తమాత్రం తద్భూమౌ బ్రహ్మణా లోకకర్తృణా,
తస్మి న్నశ్రుకణే రామ వానర స్సంబభూవ హ. ౧౦

ఉత్పన్నమాత్రస్తు తదా వానరశ్చ నరోత్తమ,
సమాశ్వాస్య ప్రియై ర్వాక్యై రుక్తః కిల మహాత్మనా. ౧౧

పశ్య శైలం సువిస్తీర్ణం సురై రధ్యుషితం తదా,
తస్మిన్ రమ్యే గిరివరే బహుమూలఫలాశనః. ౧౨

మమాఽంతికచరో నిత్యం భవ వానరపుంగవ,
కంచి త్కాల మిహాస్స్వ త్వం తవ శ్రేయో భవిష్యతి. ౧౩

ఏవ ముక్త స్స చైతేన బ్రహ్మణా వానరోత్తమః,
ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ దేవదేవస్య రాఘవ. ౧౪

ఉక్తవాన్ లోకకర్తార మాదిదేవం జగద్గురుమ్,
యథాఽఽజ్ఞాపయసే దేవ స్థితోఽహం తవ శాసనే. ౧౫

ఏవ ముక్త్వా హరి ర్దేవం యయౌ హృష్టమనా స్తదా.
స తదా ద్రుమషండేషు ఫలపుష్పఘనేషు చ. ౧౬

బ్రహ్మప్రతిబల శ్శ్లాఘ్యే వనే ఫలకృతాశనః.
క్వచి న్మధూని ముఖ్యాని చిన్వన్ పుష్పా ణ్యనేకశః. ౧౭

దినే దినే చ సాయాహ్నే బ్రహ్మణోఽంతిక మాగమత్,
గృహీత్వా రామ ముఖ్యాని పుష్పాణి చ ఫలాని చ. ౧౮

బ్రహ్మణో దేవదేవస్య పాదమూలే న్యవేదయత్,
ఏవం తస్య గతః కాలో బహుః పర్యటతో గిరిమ్. ౧౯

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య సమతీతస్య రాఘవ,
ఋక్షరా డ్వానరశ్రేష్ఠ స్తృష్ణయా పరిపీడితః. ౨౦

ఉత్తరం మేరుశిఖరం గత స్తత్ర చ దృష్టవాన్,
నానావిహంగసంఘుష్టం ప్రసన్నసలిలం సరః. ౨౧

చలత్కేసర మాత్మానం కృత్వా తస్య తటే స్థితః,
దదర్శ తస్మిం త్సరసి వక్త్రచ్ఛాయా మథాఽఽత్మనః. ౨౨

కోఽయ మస్మిన్ మమ రిపు ర్వస త్యంతర్జలే మహాన్,
రూపం చాంతర్గతం తత్ర వీక్ష్య తత్పాథసో హరిః. ౨౩

క్రోధావిష్టమనా హ్యేష నియంతం మాఽవమన్యతే,
తదస్య దుష్టభావస్య కర్తవ్యో నిగ్రహో మయా. ౨౪

ఏవం సంచింత్య మనసా స వై వానరచాపలాత్,
ఆప్లుత్య చాపత త్తస్మిన్ హ్రదే వానరసత్తమః. ౨౫

ఉత్ప్లుత్య తస్మా త్సరస ఉత్థితః ప్లవగః పునః,
తస్మి న్నేవ క్షణే రామ స్త్రీత్వం ప్రాప స వానరః. ౨౬

మనోజ్ఞరూపా సా నారీ లావణ్యలలితా శుభా,
విస్తీర్ణజఘనా సుభ్రూ ర్నీలకుంచితమూర్ధజా. ౨౭

ముగ్ధా సస్మితవక్త్రా చ పీనస్తనతటా శుభా,
హ్రదతీరస్థితా భాతి ఋజుయష్టి ర్లతా యథా. ౧౮

త్రైలోక్యసుందరీ కాంతా సర్వచిత్తప్రమాథినీ,
లక్ష్మీవ పద్మరహితా చంద్రజ్యోత్స్నేవ నిర్మలా. ౨౯

రూపేణాఽప్యభవ త్సా తు శ్రీ ర్గి ర్దేవీ ఉమా యథా,
ద్యోతయంతీ దిశ స్సర్వా స్తత్రాఽభూ త్సా వరాంగనా. ౩౦

(ఋక్షరజోనామక వానరాత్ వాలిసుగ్రీవజననప్రకారః)

ఏతస్మి న్నంతరే దేవో నివృత్త స్సురనాయకః,
పాదా వుపాస్య దేవస్య బ్రహ్మణ స్తేన వై పథా. ౩౧

తస్యా మేవ చ వేళాయా మాదిత్యోఽపి పరిభ్రమన్,
తస్మి న్నేవ వనే సోఽభూ ద్యస్మిం త్సా తనుమధ్యమా. ౩౨

యుగప త్సా తదా దృష్టా దేవాభ్యాం సురసుందరీ,
కందర్పవశగౌ తౌ తు దృష్ట్వా తాం సంబభూవతుః. ౩౩

తతః క్షుభితసర్వాంగౌ సురేంద్రతపనా వుభౌ,
తద్రూప మద్భుతం దృష్ట్వా త్యాజితౌ ధైర్య మాత్మనః. ౩౪

తత స్తస్యాం సురేంద్రేణ స్కన్నం శిరసి పాతితమ్,
అనాసాద్యైవ తాం నారీం సన్నివృత్త మథోఽభవత్. ౩౫

తత స్సా వానరపతిం ప్రాసూత బలశాలినమ్,
అమోఘరేతస్త్వా త్తస్య వాసవస్య మహాత్మనః. ౩౬

వాలేషు పతితం బీజం వాలీ నామ బభూవ హ,
భాస్కరేణాఽపి తస్యాం వై కందర్పవశవర్తినా. ౩౭

బీజం తు సిక్తం గ్రీవాయాం విధాన మనువర్తినా,
తేనాఽపి సా వరతను ర్నోక్తా కించి ద్వచ శ్శుభమ్. ౩౮

నివృత్తమదన శ్చాఽథ సూర్యోఽపి సమపద్యత.
గ్రీవాయాం పతితే బీజే సుగ్రీవ స్సమజాయత. ౩౯

ఏవ ముత్పాద్య తౌ వీరౌ వానరేంద్రౌ మహాబలౌ,
దత్త్వా తు కాంచనీం మాలాం వానరేంద్రస్య వాలినః. ౪౦

అక్షయ్యాం గుణసంపూర్ణాం శక్ర స్తు త్రిదివం యయౌ,
సూర్యోఽపి స్వసుత స్త్వైనం నిరూప్య పవనాత్మజమ్. ౪౧

కృత్యేషు వ్యవసాయేషు జగామ సవితాఽంబరమ్,
తస్యాం నిశాయాం వ్యుష్టాయా ముదితే చ దివాకరే. ౪౨

స తు వానరరూపం తు ప్రతిపేదే పున ర్నృప,
స ఏవ వానరో భూత్వా పుత్రౌ స్వస్య ప్లవంగమౌ. ౪౩

పింగేక్షణౌ హరివరా వపశ్యత్ కామరూపిణౌ,
మధూ న్యమృతకల్పాని పాయితౌ తేన తౌ తదా.

గృహ్య ఋక్షరజా స్తౌ తు బ్రహ్మణోంతిక మాగతః,
దృష్ట్వా ర్క్షరజసం పుత్రం బ్రహ్మా లోకపితామహః. ౪౫

బహుశ స్సాంత్వయామాస పుత్రాభ్యాం సహితం హరిమ్,
సాంత్వయిత్వా తతః పశ్చా దేవదూత మథాఽఽదిశత్. ౪౬

గచ్ఛ మద్వచనా ద్దూత కిష్కింధాం నామ వై శుభామ్,
సా హ్యస్య గుణసంపన్నా మహతీ చ పురీ శుభా. ౪౭

తత్ర వానరయూథాని బహూని నివసంతి చ,
బహురత్నసమాకీర్ణా వానరైః కామరూపిభిః. ౪౮

పణ్యాపణవతీ దుర్గా చాతుర్వర్ణ్యయుతా సదా.
విశ్వకర్మకృతా దివ్యా మన్నియోగాచ్ఛ శోభనా. ౪౯

తత్ర ర్క్షరజసం పుత్రం సపుత్రం వానరర్షభమ్,
యూథపాలాం స్సమాహూయ యాం శ్చాన్యాన్ ప్రాకృతాన్ హరీన్. ౫౦

తేషాం సంభావ్య సర్వేషాం మదీయం జనసంసది,
అభిషేచయ రాజాన మారోప్య మహదాసనే. ౫౧

(బ్రహ్మణా వానరరాజస్య రాజ్యాభిషేకః)

దృష్టమాత్రాశ్చ తే సర్వే వానరేణ చ ధీమతా,
అస్యర్క్షరజసో నిత్యం భవిష్యంతి వశానుగాః. ౫౨

ఇత్యేవ ముక్తే వచనే బ్రహ్మణా తు హరీశ్వరమ్,
పురతః కృత్య దూతోఽసౌ ప్రయయౌ తాం పురీం శుభామ్. ౫౩

స ప్రవిశ్యానిలగతి స్తాం గుహాం వానరోత్తమమ్,
స్థాపయామాస రాజానం పితామహనియోగతః. ౫౪

రాజ్యాభిషేకవిధినా స్నాతోథాఽభ్యర్చిత స్తదా,
స బద్ధమకుట శ్శ్రీమా నభిషిక్తః స్వలంకృతః. ౫౫

ఆజ్ఞాపయామాస హరీం త్సర్వా న్ముదితమానసః,
సప్తద్వీపసముద్రాయాం పృథివ్యాం యే ప్లవంగమాః. ౫౬

వాలిసుగ్రీవయోరేవ హ్యేష త్వృక్షరజాః పితా,
జననీచైవ తు హరి రిత్యేత ద్భద్ర మస్తు తే. ౫౭

యశ్చైత చ్ఛ్రావయే ద్విద్వా న్యశ్చైత చ్ఛృణుయా న్నరః,
సిధ్యంతి తస్య కార్యార్థా మనసో హర్షవర్ధనాః. ౫౮

ఏత చ్చ సర్వం కథితం మయా విభో ప్రవిస్తరేణేహ యథార్థత స్తవ,
ఉత్పత్తి రేషా రజనీచరాణా ముక్తా తథైవేహ హరీశ్వరాణామ్. ౫౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ప్రథమ స్సర్గః.

అథ ద్వితీయ స్సర్గః

ఏతాం శ్రుత్వా కథాం దివ్యాం పౌరాణీం రాఘవ స్తతః,
భ్రాతృభి స్సహితో వీరో విస్మయం పరమం యయౌ. ౧

రాఘవోఽథ ఋషే ర్వాక్యం శ్రుత్వా వచన మబ్రవీత్,
కథేయం మహతీ పుణ్యా త్వత్ప్రసాదా చ్ఛ్రుతా మయా. ౨

బృహత్కౌతూహలేనాఽస్మి సంవృతో మునిపుంగవ,
ఉత్పత్తి ర్యాదృశీ దివ్యా వాలిసుగ్రీవయో ర్ద్విజ. ౩

బ్రహ్మర్షే మమ కిం చిత్రం సురేంద్రతపనా వుభౌ,
జాతౌ వానరశార్దూలౌ బలేన బలినాం వరౌ. ౪

ఏవ ముక్తే తు రామేణ కుంభయోని రభాషత,
ఏవ మేత న్మహాబాహో వృత్త మాసీ త్పురా కిల. ౫

అథాఽపరాం కథాం దివ్యాం శృణు రాజం స్సనాతనీమ్,
యదర్థం రామ వైదేహీ రావణేన పురా హృతా. ౬

తత్తేఽహం కీర్తయిష్యామి సమాధిం శ్రవణే కురు,
పురా కృతయుగే రామ ప్రజాపతిసుతం ప్రభుమ్. ౭

సనత్కుమార మాసీనం రావణో రాక్షసాధిపః,
దదర్శ సూర్యసంకాశం జ్వలంతమివ తేజసా. ౮

వినయావనతో భూత్వా హ్యభివాద్య కృతాంజలిః,
ఉక్తవాన్ రావణో రామ త మృషిం సత్యవాదినమ్. ౯

కోహ్యఽస్మిన్ ప్రవరో లోకే దేవానాం బలవత్తరః,
యం సమాశ్రిత్య విబుధాః జయంతి సమరే రిపూన్. ౧౦

(నారాయణకరాన్మరణాభిలాషిణం రావణం ప్రతి సనత్కుమారేణ నారాయణస్య రామత్వేనావతరణకథనమ్)

కం యజంతి జనా నిత్యం కం ధ్యాయంతి చ యోగినః,
ఏత న్మే శంస భగవ న్విస్తరేణ తపోధన. ౧౧

విదిత్వా హృద్గతం తస్య ధ్యానదృష్టి ర్మహాయశాః,
ఉవాచ రావణం ప్రేమ్ణా శ్రూయతా మితి పుత్రక. ౧౨

యో బిభర్తి జగ త్కృత్స్నం యస్యోత్పత్తిం న విద్మహే,
సురాసురై ర్నుతో నిత్యం హరి ర్నారాయణః ప్రభుః. ౧౩

యస్య నాభ్యుద్భవో బ్రహ్మా విశ్వస్య జగతః పతిః,
యేన సర్వ మిదం సృష్టం విశ్వం స్థావరజంగమమ్. ౧౪

తం సమాశ్రిత్య విబుధా విధినా హరి మధ్వరే,
పిబంతి హ్యమృతం చైవ మానవాశ్చ యజంతి తమ్. ౧౫

పురాణై శ్చైవ వేదైశ్చ పాంచరాత్రై స్తథైవ చ,
ధ్యాయంతి యోగినో నిత్యం క్రతుభి శ్చ యజంతి తమ్. ౧౬

దైత్యదానవరక్షాంసి యే చాన్యే చామరద్విషః,
సర్వాన్ జయతి సంగ్రామే సదా సర్వై స్స పూజ్యతే. ౧౭

శ్రుత్వా మహర్షే స్తద్వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః,
ఉవాచ ప్రణతో భూత్వా పునరేవ మహామునిమ్. ౧౮

దైత్యదానవరక్షాంసి యే హతా స్సమరేఽరయః,
కాం గతిం ప్రతిపద్యంతే కే చ తే హరిణా హతాః. ౧౯

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ మహామునిః,
దైవతై ర్నిహతా నిత్యం ప్రాప్నువంతి దివః స్థలమ్. ౨౦

పున స్తస్మా త్పరిభ్రష్టా జాయంతే వసుధాతలే,
పూర్వార్జితై స్సుఖై ర్దుఃఖైః జాయంతే చ మ్రియంతి చ. ౨౧

యే యే హతా శ్చక్రధరేణ రాజ న్త్రిలోకనాథేన జనార్దనేన,
తే తే గతా స్తత్ర లయం నరేంద్రాః క్రోధోఽపి దేవస్య వరేణ తుల్యః. ౨౨

శ్రుత్వా తత స్తద్వచనం నిశాచర స్సనత్కుమారస్య ముఖా ద్వినిర్గతమ్,
తథా ప్రహృష్ట స్స బభూవ విస్మితః కథం ను యాస్యామి హరిం మహాహవే. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ తృతీయ స్సర్గః

ఏవం చింతయత స్తస్య రావణస్య దురాత్మనః,
పున రేవాఽపరం వాక్యం వ్యాజహార మహామునిః. ౧

మనస శ్చేప్సితం య త్తే భవిష్యతి మహాహవే,
సుఖీ భవ మహాబాహో కంచిత్కాల ముదీక్షయ. ౨

ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహు స్త మృషిం ప్రత్యువాచ సః,
కీదృశం లక్షణం తస్య బ్రూహి సర్వ మశేషతః. ౩

రాక్షసస్య వచ శ్శ్రుత్వా స మునిః ప్రత్యభాషత,
శ్రూయతాం సర్వ మాఖ్యాస్యే తవ రాక్షసపుంగవ. ౪

స హి సర్వగతో దేవ స్సూక్ష్మోఽవ్యక్త స్సనాతనః,
తేన సర్వ మిదం ప్రోక్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. ౫

ః భూమౌ దివి పాతాళే పర్వతేషు వనేషు చ,
స్థావరేషు చ సర్వేషు వనేషు నగరీషు చ. ౬

(నారాయణకరాన్మరణాభిలాషిణం రావణం ప్రతి సనత్కుమారేణ నారాయణస్య రామత్వేనావతరణకథనమ్)

ఓంకార శ్చైవ సత్యం చ సావిత్రీ పృథివీ చ సః.
ధరాధరధరో దేవో హ్యనంత ఇతి విశ్రుతః. ౭

అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే దివాకర శ్చైవ యమశ్చ సోమః,
స ఏవ కాలోఽహ్యనలశ్చ వాయుః స బ్రహ్మరుద్రౌ చ స ఏవ బాలః. ౮

విద్యోతతి జ్వలతి భాతి చ పాతి లోకాం త్సృజ త్యయం సంహరతి ప్రశాస్తి,
క్రీడాం కరోత్యవ్యయలోకనాథో విష్ణుః పురాణో భవనాశహేతుః. ౯

అథవా బహునా తేన కిముక్తేన దశానన,
తేన సర్వ మిదం వ్యాప్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. ౧౦

నీలోత్పలదళశ్యామః కింజల్కారుణవస్త్రకః,
ప్రావృట్కాలే యథా వ్యోమ్ని సతటిత్తోయద స్తథా. ౧౧

శ్రీమాన్ మేఘవపు శ్శ్యామః పంకజారుణలోచనః.
శ్రీవత్సే నోరసా యుక్త శ్శశాంకకృతలక్షణః. ౧౨

తస్య నిత్యం శరీరస్థా మేఘస్యేవ శతహ్రదాః,
సంగ్రామరూపిణీ లక్ష్మీ ర్దేహ మావృత్య తిష్ఠతి. ౧౩

న స శక్య స్సురై ర్ద్రష్టుం నాఽసురై ర్న చ పన్నగైః,
యస్య ప్రసాదం కురుతే స వై తం ద్రష్టు మర్హతి. ౧౪

న హి యజ్ఞఫలై స్తాత న తపోభి స్తు సంచితైః,
శక్యతే భగవాన్ ద్రష్టుం న దానేన న చేజ్యయా. ౧౫

తద్భక్తై స్తద్గతప్రాణై స్తచ్చిత్తై స్తత్పరాయణైః,
శక్యతే భగవాన్ ద్రష్టుం జ్ఞాననిర్దగ్ధకిల్బిషైః. ౧౬

అథవా రాక్షసేంద్ర త్వం యది తం ద్రష్టు మిచ్ఛసి,
కథయిష్యామి తే సర్వం శ్రూయతాం యది రోచతే. ౧౭

కృతే యుగే వ్యతీతే వై ముఖే త్రేతాయుగస్య తు,
హితార్థం దేవమర్త్యానాం భవితా నృపవిగ్రహః. ౧౮

ఇక్ష్వాకూణాం చ యో రాజా భావ్యో దశరథో భువి,
తస్య సూను ర్మహాతేజా రామో నామ భవిష్యతి. ౧౯

మహాతేజా మహాబుద్ధి ర్మహాబలపరాక్రమః,
మహాబాహు ర్మహాసత్త్వః క్షమయా పృథివీసమః. ౨౦

ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్య స్సమరే శత్రుభి స్సదా,
భవితా హి తథా రామో నరో నారాయణః ప్రభుః. ౨౧

పితు ర్నియోగా త్స విభు ర్దండకే వివిధే వనే.
విచరిష్యతి ధర్మాత్మా సహ భ్రాత్రా మహాత్మనా. ౨౨

తస్య పత్నీ మహాభాగా లక్ష్మీ స్సీతేతి విశ్రుతా,
దుహితా జనకస్యైషా ఉత్థితా వసుధాతలాత్. ౨౩

రూపేణాఽప్రతిమా లోకే సర్వలక్షణలక్షితా,
ఛాయేవాఽనుగతా రామం నిశాకరమివ ప్రభా. ౨౪

శీలాచారగుణోపేతా సాధ్వీ ధైర్యసమన్వితా,
సహస్రాంశో రశ్మిరివ హ్యేకమూర్తి రివ స్థితా. ౨౫

ఏవం తే సర్వ మాఖ్యాతం మయా రావణ విస్తరాత్,
మహతో దేవదేవస్య శాశ్వతస్యాఽవ్యయస్య చ. ౨౬

ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహూ రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్,
త్వయా సహ విరోధేచ్ఛు శ్చింతయామాస రాఘవ. ౨౭

(అగస్త్యేన రామం ప్రతి, శ్రీరామాత్ మరణాపేక్షయా రావణకృత సీతాపహరణకథనమ్)

వాక్యం సనత్కుమారస్య చింతయానో ముహుర్ముహుః,
రావణో ముముదే శ్రీమాన్ యుద్ధార్థీ విచచార హ. ౨౮

శ్రుత్వా చ తాం కథాం రామో విస్మయోత్ఫుల్లలోచనః,
శిరస శ్చాలనం కృత్వా తమర్థం పరిచింతయన్. ౨౯

శ్రుత్వా తు వాక్యం చ నరేశ్వర స్తదా ముదా యుతో విస్మయమానచక్షుః,
పున శ్చ తం జ్ఞానవతాం ప్రధాన మువాచ వాక్యం వద మే పురాతనమ్. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, తృతీయ స్సర్గః.

అథ చతుర్థ స్సర్గః.

తతః పున ర్మహాతేజా కుంభయోని ర్మహాయశాః,
ఉవాచ రామం ప్రణతం పితామహ ఇవేశ్వరమ్. ౧

శ్రూయతా మితి చామంత్ర్య రామం సత్యపరాక్రమమ్,
కథాశేషం మహాతేజాః కథయామాస స ప్రభుః. ౨

యథాఖ్యానం శ్రుతం చైవ యథావృత్తం చ తత్తథా,
ప్రీతాత్మా కథయామాస రాఘవాయ మహామతిః. ౩

ఏతదర్థం మహాబాహో రావణేన దురాత్మనా,
సుతా జనకరాజస్య హృతా రామ మహామతే. ౪

ఏతాం కథాం మహాబాహో నారద స్సుమహాయశాః,
కథయామాస మహ్యం వై మేరౌ గిరివరోత్తమే. ౫

దేవగంధర్వసిద్ధానా మృషీణాం చ మహాత్మనామ్,
కథాశేషం పున స్సోఽథ కథయామాస రాఘవ. ౬

నారద స్సుమహాతేజాః ప్రహసన్నివ మానద,
తాం కథాం శృణు రాజేంద్ర మహాపాపప్రణాశినీమ్. ౭

యాం తు శ్రుత్వా మహాబాహో ఋషయో దైవతై స్సహ,
ఊచు స్తం నారదం సర్వే హర్షపర్యాకులేక్షణాః. ౮

య శ్చేమాం శ్రావయే న్నిత్యం శృణుయా ద్వాపి భక్తితః,
స పుత్రపౌత్రవా న్రామ స్వర్గలోకే మహీయతే. ౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే. అధికపాఠే, చతుర్థ స్సర్గః.

అథ పంచమ స్సర్గః.

తత స్స రావణో రామ పర్యట న్పృథివీతలమ్,
విజయార్థీ మహాశూరై రాక్షసైః పరివారితః. ౧

దైత్యదానవరక్షస్సు యం శృణోతి బలాధికమ్,
త మాహ్వయతి యుద్ధార్థీ రావణో బలదర్పితః. ౨

ఏవం స పర్యటం స్సర్వాం పృథివీం పృథివీపతే,
బ్రహ్మలోకా న్నివృత్తం త మాససాదాఽథ నారదమ్. ౩

వ్రజంతం మేఘపృష్ఠస్థం అంశుమంత మివాఽపరమ్,
తం చాఽభిసృత్య ప్రీతాత్మా హ్యభివాద్య కృతాంజలిః. ౪

ఉవాచ హృష్టమనసా రావణో నారదం తథా,
ఆబ్రహ్మభవనా ల్లోకా స్త్వయా దృష్టా హ్యనేకశః. ౫

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి రావణస్య శ్వేతద్వీపగమనవృత్తాంతకథనమ్)

అస్మిన్ లోకే మహాభాగ మానవా బలవత్తరాః,
యోద్ధు మిచ్ఛామి తైస్సార్థం యథాకామం యథాసుఖమ్. ౬

తచ్ఛ్రుత్వా నారదో వాక్యం రావణస్య దురాత్మనః,
చింతయిత్వా ముహూర్తం తు మహాత్మా ప్రత్యువాచ తమ్. ౭

అస్తి రాజన్ మహాద్వీపః క్షీరోదస్య సమీపతః,
యత్ర తే చంద్రసంకాశా మానవా స్సుమహాబలాః. ౮

మహాకాయా మహావీర్యా మేఘస్తనితనిస్వనాః,
మహామాత్రా ధైర్యవంతో మహాపరిఘబాహవః. ౯

శ్వేతద్వీపే మయా దృష్టా మానవా రాక్షసాధిప,
బలవీర్యసమాయుక్తాన్ యాదృశాం స్త్వ మిహేచ్ఛసి. ౧౦

నారదస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణః ప్రత్యువాచ హ,
కథం నారద జాయంతే తస్మిన్ ద్వీపే మహాబలాః. ౧౧

శ్వేతద్వీపే కథం వాసః ప్రాప్త స్తై స్సుమహాత్మభిః.
ఏత న్మే సర్వ మాఖ్యాహి ప్రభో నారద తత్త్వతః. ౧౨

త్వయా దృష్టం జగ త్సర్వం హస్తామలకవ త్సదా,
రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా నారదః ప్రత్యువాచ తమ్. ౧౩

అనన్యమానసా నిత్యం నారాయణపరాయణాః,
తదాఽఽరాధనసక్తాశ్చ తచ్చిత్తా స్తత్పరాయణాః. ౧౪

ఏకాంతభావానుగతా స్తే నరా రాక్షసాధిప,
తచ్చిత్తా స్తద్గతప్రాణా నరా నారాయణం శ్రితాః. ౧౫

శ్వేతద్వీపే తు తై ర్వాస ఆర్జితః పుణ్యకర్తృభిః,
యే హతా లోకనాథేన శార్ఙ్గ మానమ్య సంయుగే. ౧౬

చక్రాయుధేన దేవేన తేషాం వాస స్త్రివిష్టపే,
న హి యజ్ఞఫలై స్తాత న తపోభి ర్న సంయమైః. ౧౭

న చ దానఫలై ర్ముఖ్యై స్స లోకః ప్రాప్యతే సుఖమ్,
నారదస్య వచ శ్శ్రుత్వా దశగ్రీవ స్సువిస్మితః. ౧౮

ధ్యాత్వా తు సుచిరం కాలం తేన యోత్స్యామి సంయుగే,
ఆపృచ్ఛ్య నారదం ప్రాయా చ్ఛ్వేతద్వీపాయ రావణః. ౧౯

నారదోఽపి చిరం ధ్యాత్వా కౌతూహలసమన్వితః,
దిదృక్షుః పరమాశ్చర్యం తత్రైవ త్వరితం యయౌ. ౨౦

స హి కేళికరో విప్రో నిత్యం చ సమరప్రియః,
రావణోఽపి యయౌ తత్ర రాక్షసై స్సహ రాఘవ. ౨౧

మహతా సింహనాదేన నాదయం స్స దిశో దశ,
గతే తు నారదే తత్ర రావణోఽపి మహాయశాః. ౨౨

ప్రాప శ్వేతం మహాద్వీపం దుర్లభం యత్సురై రపి,
తేజసా తస్య ద్వీపస్య రావణస్య బలీయసః. ౨౩

త త్తస్య పుష్పకం యానం వాతవేగసమాహతమ్,
అవస్థాతుం న శక్నోతి వాతాహత ఇవాంబుదః. ౨౪

సచివా రాక్షసేంద్రస్య ద్వీప మాసాద్య దుర్దశమ్,
అబ్రువన్ రావణం భీతా రాక్షసా జాతసాధ్వసాః. ౨౫

రాక్షసేంద్ర వయం మూఢా భ్రష్టసంజ్ఞా విచేతసః,
అవస్థాతుం న శక్ష్యామో యుద్ధం కర్తుం కథంచన. ౨౬

(శ్వేతద్వీపే రావణపరాజయః)

ఏవ ముక్త్వా దుద్రువు స్తే సర్వఏవ నిశాచరాః,
రావణోఽపి హి తద్యానం పుష్పకం హేమభూషితమ్. ౨౭

విసర్జయామాస తదా సహ తైః క్షణదాచరైః,
గతే తు పుష్పకే రామ రావణో రాక్షసాధిపః. ౨౮

కృత్వా రూపం మహాభీమం సర్వరాక్షసవర్జితః.
ప్రవివేశ తదా తస్మిం చ్ఛ్వేతద్వీపే స రావణః. ౨౯

ప్రవిశ న్నేవ తత్రాఽఽశు నారీభి రుపలక్షితః,
ఏకయా సుస్మితం కృత్వా హస్తే గృహ్యా స రావణః. ౩౦

పృష్టశ్చాఽఽగమనం బ్రూహి కిమర్థ మిహ చాగతః,
కో హి త్వం కస్య వా పుత్రః కేన వా ప్రహితో వద. ౩౧

ఇత్యుక్తో రావణో రాజన్ క్రుద్ధో వచన మబ్రవీత్,
అహం విశ్రవసః పుత్రో రావణో నామ రాక్షసః. ౩౨

యుద్ధార్థ మిహ సంప్రాప్తో న చ పశ్యామి కంచన,
ఏవం కథయత స్తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౩౩

ప్రాహసం స్తే తత స్సర్వే సస్వనం యువతీజనాః,
ఏకయా క్రుద్ధయా తాసాం బాలవ ద్గృహ్యా లీలయా. ౩౪

భ్రామితస్తు సఖీమధ్యే విక్షిప్త స్స దశాననః,
సఖీ మన్యాం సమాహూయ పశ్య త్వం కీటకం ధృతమ్. ౩౫

దశాస్యం వింశతిభుజం కృష్ణాంజనసమప్రభమ్,
హస్తా ద్ధస్తం స చ క్షిప్తో భ్రామ్యతే శ్రమలాలసః. ౩౬

భ్రామ్యమాణేన బలినా రాక్షసేన విపశ్చితా,
పాణా వేకాఽథ సందష్టా రోషేణ వనితా శుభా. ౩౭

ముక్త స్తయా శుభః కీటో ధున్వంత్యా హస్తవేదనాత్,
గృహీత్వాఽన్యా రాక్షసేంద్ర ముత్పపాత విహాయసా. ౩౮

తత స్తా మపి సంక్రుద్ధో విదదార నఖై ర్భృశమ్,
తయా స హి వినిర్ధూత స్సహసైవ నిశాచరః. ౩౯

పపాత చాఽంభసో మధ్యే సాగరస్య భయాతురః,
పర్వతస్యేవ శిఖరం యథా వజ్రవిదారితమ్. ౪౦

ప్రాపత త్సాగరస్యైవ జలే తస్థౌ నిపాతితః,
ఏవం స రావణో రామ శ్వేతద్వీపనివాసిభిః. ౪౧

స్త్రీజనై ర్వినిగృహ్యాఽఽశు భ్రామితశ్చ తత స్తతః,
నారదోఽపి మహాతేజా రావణం వీక్ష్య ధర్షితమ్. ౪౨

విస్మయం సుచిరం గత్వా ప్రజహాస ననర్త చ,
తత స్స సాగరజలా జ్జలక్లిన్నశిరోరుహః. ౪౩

దక్షిణం తీర మాసాద్య చింతయామాస విస్మితః,
యే మయా నిర్జితా లోకా న తేషు భయ మీదృశమ్. ౪౪

స్వభావతోఽల్పవీర్యాణాం విరుద్ధం యోషితా మిదమ్,
నూన మేతస్య లోకస్య మానవాః ప్రభవిష్ణవః. ౪౫

స్త్రీరూపవిగ్రహధరా యా స్సమాఽఽభాష్ట నారదః,
బలవద్భిస్తు సంధేయ మితి సంచింత్య నిశ్చితమ్. ౪౬

భూయ స్తాసాం ప్రవృత్త్యర్థం తద్వనం సమలోడయత్,
అథాఽపశ్య న్మహాత్మానం పితామహసుతం ప్రభుమ్. ౪౭

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి సనత్కుమారకథితనారాయణవర్ణనకథనమ్)

సనత్కుమార మాసీనం సర్వయోగభృతాం వరమ్,
జాజ్వల్యమానం తపసా సమిద్భిరివ పావకమ్. ౪౮

అపశ్య ద్దక్షిణే పార్శ్వే విచరంతం గుహాశ్రయమ్,
స తం దృష్ట్వా తపోవృద్ధ మభివాద్య కృతాంజలిః. ౪౯

వ్రీడితః పరిపప్రచ్ఛ బ్రహ్మర్షిం సత్యవాదినమ్,
భగవన్ కేన లోకోఽయం కల్పిత స్సుమహాత్మనా. ౫౦

కే వా లోకే వసంత్యస్మిన్ సర్వజ్ఞానవతాం వర,
కిం చ త్వం ధ్యాయసే బ్రహ్మన్ శంస మే సుసమాధినా. ౫౧

ఏత న్మే బ్రూహి తత్సర్వం సర్వజ్ఞో హ్యసి విశ్రుతః,
ఏవ ముక్తో మహాతేజా విదిత్వా తస్య హృద్గతమ్. ౫౨

ఉవాచ వాక్యం ప్రహసన్ శ్రూయతా మితి పుత్రక,
యోహి వై సర్వ మేవేదం బిభర్తి సచరాచరమ్. ౫౩

త్రైలోక్యం సర్వభూతాత్మా యస్యోత్పత్తిం న విద్మహే,
య మాహు ర్వేదవిదుషః పురుషం తమసః పరమ్. ౫౪

ఆదిత్యరూప మజరం పరమాత్మాన మీశ్వరమ్,
యస్య నాభిభవో బ్రహ్మా పితా మమ పితామహః. ౫౫

కైలాసనిలయ శ్శ్రీమాన్ భవశ్చ క్రోధసంభవః,
యం సమాశ్రిత్య విబుధా విధినా హరి మధ్వరే. ౫౬

పిబంతి చాఽమృతం హృష్టాః పరిభూయ దితే స్సుతాన్,
యస్య శ్వాసానిలోద్భూతా శ్రియ స్త్వా మపరాజితమ్. ౫౭

గృహీత్వా సుమహావేగా శ్చిక్షిపు స్సాగరాంభసి,
యేన దైత్యా మహావీర్యా దానవాశ్చ సనైరృతాః. ౫౮

నిహతా బహురూపేణ బహవో బాహుశాలినా,
తేనాఽయం లోకనాథేన కల్పిత స్సుమహాత్మనా. ౫౯

గోవిందేన నివాసార్థం లోకో వై సుమహాత్మనా,
అర్చయంతి జగన్నాథం నారాయణపరాయణాః. ౬౦

అద్వేషా స్సర్వభూతేషు మహాయోగబలాశ్రయాః,
యజంతి పంచభి ర్యజ్ఞై స్సతతం మధుసూదనమ్. ౬౧

ఏకాంతినో మహాసత్త్వా వసంతి సుసమాహితాః,
యః పురాణే చ వేదే చ పాంచరాత్రే చ పఠ్యతే. ౬౨

సాంఖ్యయోగే చ మునిభి ర్ధ్యాయతే చేజ్యతే చ యః,
మునిభి ర్దేవసంఘైశ్చ స్థాప్యతే భగవాన్ హరిః. ౬౩

మధుకైటభయో ర్హంతా య స్త మన్వేష్టు మర్హతి.
పితామహోఽపి తం దేవం న చ జానాతి రావణ. ౬౪

యస్తు నిత్యం విజానాతి హరిం నారాయణం విభుమ్,
జగదాభరణం పుణ్యం తస్య మోక్షో న సంశయః. ౬౫

ఏత చ్ఛ్రుత్వా మునే ర్వాక్యం ప్రసన్నేనాంతరాత్మనా,
పున రేవ తతో రక్షః పప్రచ్ఛ మునిపుంగవమ్. ౬౬

కథం చ దృశ్యతే దేవ కథం చ శ్రూయతే భువి,
కథం చ క్రీడతే లోకే ద్రష్టుం వా శక్యతే కథమ్. ౬౭

కియత్కాలేన వా బ్రహ్మన్ లోకోఽయం తపసా మయా,
శక్యః ప్రవేష్టుం తద్బ్రూహి సర్వం హి విదితం తవ. ౬౮

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి సనత్కుమారకథితనారాయణవర్ణనకథనమ్)

ఆకర్ణ్య సస్పృహం తస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః.
ప్రత్యువాచ మునిర్ధీమాన్ తత్సర్వ మనుపూర్వశః. ౧౯

స హి సర్వగతో దేవ స్సూక్ష్మోఽవ్యక్త స్సనాతనః.
యేన సర్వమిదం వ్యాప్తం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. ౨౦

స భూమౌ దివి పాతాళే పర్వతేషు వనేషు చ,
సాగరేషు చ సర్వేషు వసతీహ సరిత్సు చ. ౨౧

అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే దివాకర శ్చైవ యమశ్చ సోమః,
స ఏవ కాలో వరుణ స్స ఏవ స బ్రహ్మరుద్రేంద్రముఖ స్స చాగ్నిః. ౨౨

ఓంకారో భూర్భువ స్స్వశ్చ గాయత్రీ సంధ్య ఏవ చ,
ధరాధరధరో దేవ స్సోఽనంత ఇతి విశ్రుతః. ౨౩

విద్యోతతి జ్వలతి వర్షతి వాతి పాతి గర్జ త్యుపైతి తపతే దహతే స చైవ,
లోకాన్ సృజ త్యవతి సంహరతే సదైవ దైత్యాన్ స ఏవ దహతే జగతి ప్రసహ్య. ౨౪

స న శక్య స్సురై ర్ద్రష్టుం నాసురై ర్న చ పన్నగైః,
ప్రసాదం కురుతే యస్య స వై తం ద్రష్టు మర్హతి. ౨౫

తద్గతై స్తద్గతప్రాణై శ్శుచిభి స్తత్పరాయణైః,
శక్యః ప్రవేష్టుం లోకోఽయం జ్ఞాననిర్ధూతకిల్బిషైః. ౨౬

ఏవం విధై రయం లోకః ప్రాప్యతే పురుషోత్తమైః,
అకామకారిభి ర్దేవై రక్రోధై ర్గతామసైః. ౨౭

య శ్చైవ సుమహాకాయః ప్రవిష్టో లోక మవ్యయమ్,
ఆస్తే తథైవ హరిణా కృతా తేన మహాపురీ. ౨౮

అష్టావింశే యుగే ప్రాప్తే మనోరస్య వివస్వతః,
వైష్ణవీం మూర్తి మావిశ్య లోక మేనం ప్రవేక్ష్యసి. ౭౯

నాతః పరతరం శ్రోతుం మత్తో వై రాక్షసేశ్వర,
ఉత్తిష్ఠ గచ్ఛ భద్రం తే ప్రాప్స్యసే గతి మీప్సితామ్. ౮౦

ఏవ ముక్త స్తథేత్యుక్త్వా తం ప్రణమ్యాఽభిపూజ్య చ,
సమాసాద్య మహత్సైన్యం యయౌ లంకా మశంకితః. ౮౧

నారదోఽపి ప్రహృష్టాత్మా దృష్ట్వా సర్వ మశేషతః,
ద్రుతం మేరు ముపాగమ్య విశతే తాం శుభాం సభామ్. ౮౨

తస్యాం బ్రహ్మాణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః,
దేవాన్ సంశ్రావయామాస సమీపే పద్మజన్మనః. ౮౩

నిశమ్య సుమహ త్పుణ్య మాఖ్యానం పద్మసంభవః,
నారదం సంపరిష్వజ్య ప్రాహ భూతభవిష్యవిత్. ౮౪

హిరణ్యకశిపుః పూర్వం బభూవైష నిశాచరః,
అవధ్యో బహుభి ర్యోగై ర్వరదానా న్మహాబలః. ౮౫

స కదాచి న్మహాత్మానం పద్మనాభ మధోక్షజమ్,
సభాయాం గర్హయన్ దర్పాత్ నృసింహవపుషం హరిమ్. ౮౬

సముద్ధృహ్య నఖై స్తేన దీర్యమాణస్య సంయుగే,
రక్తసంస్పర్శజం దివ్యం చక్షు ర్దైత్యపతే రభూత్. ౮౭

స తు తద్రాక్షసం జన్మ తస్మా న్మానుషజన్మనః,
భావినీం నిధనప్రాప్తిం పశ్యన్ దివ్యేన చక్షుషా. ౮౮

శ్రీవత్సాంకం తదంకస్థః ప్రాహ దైత్య శ్శనై రిదమ్,
నఖై ర్విభిన్నహృదయః క్షణం దీనః కృతాంజలిః. ౮౯

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి సనత్కుమారకథితనారాయణవర్ణనకథనమ్)

తప్తహాటకకేశాన్త జ్వలత్పావకలోచన,
వజ్రాయుధనఖస్పర్శ దివ్యసింహ నమోఽస్తు తే. ౯౦

కైటభారే హరే దేవ విష్ణో విపులవిక్రమ,
త్రాహి మాం భూతభవ్యేశ శరణాగతవత్సల. ౯౧

త్వద్ధతే రాక్షసే భావే మానుషే చ పదే విభో,
ప్రాప్నుయాం త్వన్మయో లోకం లోకనాథ ప్రసీద మే. ౯౨

ఏవముక్త స్తథేత్యుక్త్వా యయౌ దైత్యపతిం హరిః,
హంసయుక్తవిమానేన కింకిణీజాలమాలినా. ౯౩

స ఏవ చ పున స్తత్ర రాక్షసోఽభూ న్మహాసురః,
రాక్షసేన విధానేన సదా తద్భావభావితః. ౯౪

మానుషత్వ ముపాగమ్య లోకాన్ హన్తుం కృతోద్యమమ్,
తృతీయం చ హతం తేన శ్వేతద్వీపం ప్రవేక్ష్యతి. ౯౫

వైష్ణవం తేజ ఆవిశ్య యథోక్తం బ్రహ్మవాదినా,
మయాఽపి చేహ సంస్థేన దృష్ట మేవాక్షదర్శనాత్. ౯౬

మయాఽవలంబితం సర్వం దేవస్య పరమాత్మనః,
య స్త్విదం పఠతే నిత్యం పుణ్య మాఖ్యాన మాదితః. ౯౭

నారదోక్తం మనుష్యో వై స యాతి పరమాంగతిమ్,
వైష్ణవం పరమాఖ్యానం సర్వపాపప్రణాశనమ్. ౯౮

నిత్యం చ శృణుయాద్యశ్చ సోఽపి పాపా త్ప్రముచ్యతే,
జాతిస్మరత్వం విప్రత్వం కులే మహతి సంభవమ్. ౯౯

సర్వజ్ఞతాం చ లభతే నాఽత్ర కార్యా విచారణా,
స చ సంస్తూయ చ హరిం ప్రవిష్టః కమలోద్భవః. ౧౦౦

అనుభావ్య సురాన్ సర్వాన్ యయౌ స్వం లోకమీశ్వరః,
నారదస్తు తత స్తస్మా న్మేరుపృష్ఠం పరిభ్రమన్. ౧౦౧

స తు మా మాజగామాఽఽశు దిదృక్షు ర్ద్వాదశాత్మకమ్,
స మయా శాస్త్రత స్సమ్య గభివాద్యాఽభిపూజితః. ౧౦౨

ఆఖ్యాన మిద మాచష్ట మమానుగ్రహకామ్యయా,
మయాప్యేత త్సదస్యేత్య పావనార్థం మనోహరమ్. ౧౦౩

భక్త్యా తవ మహాబాహో కథామృత ముదాహృతమ్,
ఏతదర్థం మహాబాహో రావణేన దురాత్మనా. ౧౦౪

విజ్ఞాయ చ హృతా సీతా త్వత్తో మరణకాంక్షయా,
భవా న్నారాయణో దేవ శ్శంఖచక్రగదాధరః. ౧౦౫

శార్ఙ్గపద్మాయుధధర స్సర్వదేవనమస్కృతః,
శ్రీవత్సాంకో హృషీకేశ స్సర్వదేవాభిపూజితః. ౧౦౬

పద్మనాభో మహాయోగీ భక్తానా మభయప్రదః,
వధార్థం రావణస్య త్వం ప్రవిష్టో మానుషీం తనుమ్. ౧౦౭

కిం న వేత్సి త్వ మాత్మానం రామ నారాయణో హ్యహమ్,
మా ముహ్యస్వ మహాభాగ స్మర చాత్మాన మాత్మనా. ౧౦౮

గుహ్యో గ్గుహ్యతర స్త్వం హి ఏవ మాహ పితామహః,
త్రిగుణశ్చ త్రివేదీ చ త్రిధామా త్రిపదాత్మకః. ౧౦౯

త్రికాలకర్మా త్రైవిద్యః త్రిదశారిప్రమర్దనః,
త్వయాఽఽక్రాంతా స్త్రయో లోకాః పురాణై ర్విక్రమై స్త్రిభిః. ౧౧౦

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి సనత్కుమారకథితనారాయణవర్ణనకథనమ్)

త్వం మహేంద్రానుజ శ్శ్రీమాన్ బలిబంధనకారణాత్,
అదిత్యా గర్భసంభూతో విష్ణు స్త్వం హి సనాతనః. ౧౧౧

లోకా ననుగృహీతుం వై ప్రవిష్టో మానుషీం తనుమ్,
తదిదం సాధితం కార్యం సురాణాం సురసత్తమ. ౧౧౨

నిహతో రావణః పాపః సపుత్రగణబాంధవః,
ప్రహృష్టా శ్చ సురా స్సర్వే ఋషయశ్చ తపోధనాః. ౧౧౩

ప్రశాంతం చ జగత్సర్వం త్వత్ప్రసాదా త్సురేశ్వర,
సీతా లక్ష్మీ ర్మహాభాగా సంభూతా వసుధాతలే. ౧౧౪

త్వదర్థ మియ ముత్పన్నా జనకస్య గృహే శుభా,
లంకా మానీయ యత్నేన మాతేవ పరిరక్షితా. ౧౧౫

ఏవ మేత త్సమాఖ్యాతం తవ రామ మహాయశః,
మమాపి నారదేనోక్తం ఋషిణా దీర్ఘజీవినా. ౧౧౬

యథా సనత్కుమారేణ వ్యాఖ్యాతం తస్య రక్షసః,
తేనాఽపి చ తదేవాఽఽశు కృతం సర్వ మశేషతః. ౧౧౭

యశ్చైతచ్ఛ్రావయేచ్ఛ్రాద్ధే విద్వాన్ బ్రాహ్మణసన్నిధౌ,
అనంత మక్షయం దత్తం పితౄణా ముపతిష్ఠతి. ౧౧౮

ఏతాం శ్రుత్వా కథాం దివ్యాం రామో రాజీవలోచనః,
పరం విస్మయ మాపన్నో భ్రాతృభి స్సహ రాఘవః. ౧౧౯

వానరా స్సహసుగ్రీవా రాక్షసా స్సవిభీషణాః,
రాజాన శ్చ మహామాత్యా యే చాన్యేఽపి సమాగతాః. ౧౨౦

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యా శ్శూద్రా ధర్మసమన్వితాః,
సర్వే చోత్ఫుల్లనయనా స్సర్వే హర్షసమన్వితాః. ౧౨౧

రామ మేవానుపశ్యంతి భృశమత్యంతహర్షితాః,
అగస్త్యస్త్వబ్రవీ ద్రామం సర్వ మేత చ్ఛ్రుతం త్వయా. ౧౨౨

దృష్ట స్సంభాషిత శ్చాపి రామ గచ్ఛామహే వయమ్. ౧౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, పంచమ స్సర్గః.

అథ అష్టత్రింశ స్సర్గః.

ఏవ మాస్తే మహాబాహు రహన్యహని రాఘవః,
ప్రశాస త్సర్వకార్యాణి పౌరజానపదేషు చ. ౧

తతః కతిపయాహస్సు వైదేహం మిథిలాధిపమ్,
రాఘవః ప్రాంజలి ర్భూత్వా వాక్య మేత దువాచ హ. ౨

భవా న్హి గతి రవ్యగ్రా భవతా పాలితా వయమ్,
భవత స్తేజసోగ్రేణ రావణో నిహతో మయా. ౩

అథ అష్టత్రింశ స్సర్గః.

అథ సామంతరాజవిసర్జనం (ఏవ మిత్యాది.) ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ, సర్వోపాస్యమాన ఇత్యర్థః. ప్రశాసదితి శత్రంతం పదమ్. ౧—౨

(భవానితి) భవా న్హి గతిః. (అవ్యగ్రేతి.) అచలా ప్రతిష్ఠే త్యర్థః. (భవతా పాలితా ఇతి.) కామ్యప్రదానాదినా పరిపాలితా ఇత్యర్థః. తేజసా తపోవీర్యేణ పాలితా ఇతి చ పాఠః. ౩

(శ్రీరామేణ స్వాభిషేకాయ ఆగతానాం నానాదేశాధిపానాం విసర్జనమ్)

ఇక్ష్వాకూణాం చ సర్వేషాం మైథిలానాం చ సర్వశః,
అతులాః ప్రీతయో రాజం త్సంబంధకపురోగమాః. ౪

తద్భవాం స్స్వపురీం యాతు రత్నా న్యాదాయ పార్థివ,
భరతశ్చ సహాయార్థం పృష్ఠత స్తేఽనుయాస్యతి. ౫

స తథేతి నృపః కృత్వా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్,
ప్రీతోఽస్మి భవతో రాజ న్దర్శనేన నయేన చ. ౬

యాన్యేతాని తు రత్నాని మదర్థం సంచితాని వై,
దుహిత్రే తాని వై రాజం త్సర్వాణ్యేవ దదామి చ. ౭

ఏవ ముక్త్వా తు కాకుత్స్థం జనకో హృష్టమానసః,
ప్రయయౌ మిథిలాం శ్రీమాం స్త మనుజ్ఞాయ రాఘవమ్. ౮

తతః ప్రయాతే జనకే కేకయం మాతులం ప్రభుః,
రాఘవః ప్రాంజలి ర్భూత్వా వాక్య మేత దువాచ హ. ౯

ఇదం రాజ్య మహం చైవ భరతశ్చ సలక్ష్మణః,
ఆయత్తా స్త్వం హి నో రాజ న్గతిశ్చ పురుషర్షభ. ౧౦

(త దితి.) రత్నాని అస్మాభి ర్దీయమానాని ఉత్తమవస్తూని. ౪—౫

(స ఇతి.) తథేతి కృత్వా తథా స్త్విత్యంగీకృత్యే త్యర్థః. ౬

(యానీతి.) మదర్థం మత్ప్రీతిదానార్థమ్. ౭—౮

(తత ఇతి.) కేకయం మాతులం మితి యుధాజిత మిత్యర్థః. ౯

(ఇద మితి.) ఆయత్తాః త్వయీతి శేషః. గతిః ఆపద్బంధు రిత్యర్థః. ౧౦

రాజాఽపి వృద్ధ స్సంతాపం త్వదర్థ ముపయాస్యతి,
తస్మా ద్గమన మద్యైవ రోచతే తవ పార్థివ. ౧౧

లక్ష్మణేనానుయాత్రేణ పృష్ఠతోఽనుగమిష్యతే,
ధన మాదాయ విపులం రత్నాని వివిధాని చ. ౧౨

యుధాజిత్తు తథేత్యాహ గమనం ప్రతి రాఘవమ్,
రత్నాని చ ధనం చైవ త్వయ్యేవాఽక్షయ్య మస్త్వితి. ౧౩

ప్రదక్షిణం స రాజానం కృత్వా కేకయవర్ధనః,
రామేణ హి కృతః పూర్వ మభివాద్య ప్రదక్షిణమ్. ౧౪

లక్ష్మణేన సహాయేన ప్రయాతః కేకయేశ్వరః,
హతేఽసురే యథా వృత్రే విష్ణునా సహ వాసవః. ౧౫

తం విసృజ్య తతో రామో వయస్య మకుతోభయమ్.
ప్రతర్దనం కాశిపతిం పరిష్వజ్యేద మబ్రవీత్. ౧౬

దర్శితా భవతా ప్రీతి ర్దర్శితం సౌహృదం పరమ్,

(రాజేతి.) రాజా కేకయః. ౧౧

(లక్ష్మణేనేతి.) అనుయాత్రేణ అనుయాత్రోపచారరూపేణ, అనుయాత్రానురూపోపచారార్థం. అనుగమిష్యతే. భవానితి శేషః. లక్ష్మణ స్త్వనుయాత్రార్థం పృష్ఠతోనుగమిష్యతీతి చ పాఠః. ౧౨

(ప్రదక్షిణ మితి.) రామేణ పూర్వ మభివాద్య ప్రదక్షిణం కృతః కేకయవర్ధనః, రాజానం రామం ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రయాతః. రామస్య మూర్ధాభిషిక్తత్వా జ్జ్యేష్ఠేన మాతులేనాపి రామం ప్రతి ప్రదక్షిణాదికరణమ్. ౧౩—౧౪

(లక్ష్మణేనేతి.) వృత్రే హతే సతి విష్ణునా ఉపేంద్రేణ సహ స్థితో వాసవః, యథా విసృజతి, తథా లక్ష్మణ మనుయాత్రార్థం విసృజ్యే త్యర్థః. ౧౫—౧౬

(దర్శితేతి.) యస్మా త్త్వయా భరతేన సహ మమ రణసహాయార్థముద్యోగః కృతః,

(శ్రీరామేణ స్వాభిషేకాయ ఆగతానాం నానాదేశాధిపానాం విసర్జనమ్)

ఉద్యోగశ్చ కృతో రాజన్ భరతేన త్వయా సహ. ౧౭

తద్భవానద్య కాశేయ పురీం వారాణసీం వ్రజ,
రమణీయాం త్వయా గుప్తాం సుప్రకాశాం సుతోరణామ్. ౧౮

ఏతావదుక్త్వా చోత్థాయ కాకుత్స్థః పరమాసనాత్,
పర్యష్వజత ధర్మాత్మా నిరంతర మురోగతమ్. ౧౯

విసర్జయామాస తదా కౌసల్యానందవర్ధనః,
రాఘవేణాఽభ్యనుజ్ఞాతః కాశీశోప్యకుతోభయః.
వారాణసీం యయౌ తూర్ణం రాఘవేణ విసర్జితః, ౨౦॥

విసృజ్య తం కాశిపతిం త్రిశతం పృథివీపతీన్.
ప్రహసన్ రాఘవో వాక్య మువాచ మధురాక్షరమ్, ౨౧॥

భవతాం ప్రీతి రవ్యగ్రా తేజసా పరిరక్షితా.
ధర్మశ్చ నియతో నిత్యం సత్యం చ భవతాం సదా, ౨౨॥

యస్మా ద్భవతా పరమా ప్రీతి ర్దర్శితా. పరం సౌహార్దం చ దర్శితం, అనేనాఽనువాదేన రావణసంహారార్థం కాశిరాజేన, సంగత మితి సిద్ధమ్. ౧౭

(త దితి.) కాశేయ కాశీదేశే భవ. ఢగ్భావ ఆర్షః. ౧౮

(ఏతావ దితి.) ఉరోగతం యథా భవతి తథా నిరంతరం గాఢం పర్యష్వజత. ౧౯-౨౦॥

(విసృజ్యేతి.) (ప్రహసన్నితి.) త్రిశతసంఖ్యాకపృథివీపతిదర్శనజసంతోషాత్ప్రహాసః. ౨౧॥

(భవతా మితి.) భవతాం తేజసా అవ్యగ్రా ప్రతిష్ఠితా ప్రీతిః. వనాయ నిర్గతస్య మే పునశ్చాగత్యానుభవయోగ్యతయా పరిరక్షితా, భవతాం తేజసా ధర్మశ్చ నియతః, సత్యం చ నియతమ్. ౨౨——౨౪॥

యుష్మాకం చానుభావేన తేజసా చ మహాత్మనామ్.
హతో దురాత్మా దుర్బుద్ధీ రావణో రాక్షసాధమః. ౨౩

హేతుమాత్ర మహం తత్ర భవతాం తేజసా హతః.
రావణ స్సగణో యుద్ధే సపుత్రాఽమాత్యబాంధవః. ౨౪

భవంత శ్చ సమానీతా భరతేన మహాత్మనా.
శ్రుత్వా జనకరాజస్య కాననా త్తనయాం హృతామ్. ౨౫

ఉద్యుక్తానాం చ సర్వేషాం పార్థివానాం మహాత్మనామ్.
కాలో వ్యతీత స్సుమహా& గమనం రోచయామ్యతః. ౨౬

ప్రత్యూచు స్తం చ రాజానో హర్షేణ మహతా వృతాః.
దిష్ట్యా త్వం విజయీ రామ స్వరాజ్యేఽపి ప్రతిష్ఠితః. ౨౭

దిష్ట్యా ప్రత్యాహృతా సీతా దిష్ట్యా శత్రుః పరాజితః.
ఏష నః పరమః కామ ఏషా నః ప్రీతి రుత్తమా.
య త్త్వాం విజయినం రామ పశ్యామో హతశాత్రవమ్. ౨౮

ఏత త్త్వయ్యుపపన్నం చ యదస్మాం స్త్వం ప్రశంససే.
ప్రశంసార్హా న జానీమః ప్రశంసాం వక్తు మీదృశీమ్. ౨౯

ఆపృచ్ఛామో గమిష్యామో హృదిస్థో న స్సదా భవా&.
వర్తామహే మహాబాహో ప్రీత్యాత్ర మహతా వృతాః. ౩౦

(భవంత ఇతి.) భవంత శ్చ సమానీతాః సంమిళితాః. ౨౪—౨౬

(దిష్ట్యేతి.) హతశాత్రవం హతశత్రుమ్. ౨౭—౩౦

(రామేణ విసర్జితానాం రాజ్ఞాం స్వస్వదేశగమనమ్)

భవేచ్చ తే మహారాజ ప్రీతి రస్మాసు నిత్యదా,
బాఢ మిత్యేవ రాజానో హర్షేణ పర మన్వితాః. ౩౨

ఊచుః ప్రాంజలయ స్సర్వే రాఘవం గమనోత్సుకాః,
పూజితా శ్చైవ రామేణ జగ్ముర్దేశాం త్స్వకాం త్స్వకాన్. ౩౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టత్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

తే ప్రయాతా మహాత్మానః పార్థివా స్తే ప్రహృష్టవత్,
గజవాజిసహస్రౌఘైః కంపయంతో వసుంధరామ్. ౧

అక్షౌహిణ్యో హి తత్రాఽఽస న్రాఘవార్థే సముద్యతాః.
భరతస్యాఽఽజ్ఞయాఽనేకాః ప్రహృష్టా బలవాహనాః. ౨

(బాఢ మిత్యేవేతి.) రామేణోక్తా ఇతి శేషః. గమిష్యామ ఇత్యూచు రితి పూర్వేణాన్వయః. ౩౨—౩౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
అష్టత్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

(త ఇత్యాది.) ప్రహృష్టవత్ ప్రహృష్టా స్సంతః. ౧

(అక్షౌహిణ్య ఇతి.) (రాఘవార్థ ఇతి.) రామసహాయార్థ మిత్యర్థః. ౨

ఊచు స్తే చ మహీపాలా బలదర్పసమన్వితాః,
న రామరావణం యుద్ధే పశ్యామః పురతః స్థితమ్. ౩

భరతేన వయం పశ్చా త్సమానీతా నిరర్థకమ్,
హతా హి రాక్షసాః క్షిప్రం పార్థివై స్స్యు ర్న సంశయః. ౪

రామస్య బాహువీర్యేణ రక్షితా లక్ష్మణస్య చ,
సుఖం పారే సముద్రస్య యుద్ధ్యేమ విగతజ్వరాః. ౫

ఏతా శ్చాన్యాశ్చ రాజానః కథా స్తత్ర సహస్రశః,
కథయన్త స్స్వరాజ్యాని జగ్ము ర్హర్షసమన్వితాః. ౬

స్వాని రాజ్యాని ముఖ్యాని ఋద్ధాని ముదితాని చ,
సమృద్ధధనధాన్యాని పూర్ణాని వసుమన్తి చ. ౭

యథా పురాణి తే గత్వా రత్నాని వివిధాన్యథ,
రామస్య ప్రియకామార్థ ముపహారా న్నృపా దదుః. ౮

అశ్వా న్యానాని రత్నాని హస్తినశ్చ మదోత్కటాన్,
చన్దనాని చ ముఖ్యాని దివ్యాన్యాభరణాని చ. ౯

(ఊచు రితి.) రామరావణం రామస్య రావణం. వధ్యఘాతుకసంబంధషష్ఠ్యర్థః. రామం రావణ మితి పాఠే, యుద్ధే రామం రావణం చ యుధ్యమానౌ రామరావణా విత్యర్థః. ౩

(భరతేనేతి.) పశ్చా ద్రావణవధానన్తరమ్. ౪—౬

(స్వానీతి.) (ముఖ్యానీతి.) ప్రసిద్ధానీత్యర్థః. ధనం జీవికాజీవరూపమ్, వసుమన్తి మహానిధిమన్తి. ౭

(యథేతి.) యథా పురాణి యథాప్రాప్త స్వ స్వపురాణి, ఉపహారా న్ప్రత్యుపహారాన్. ౮-౯

(రామేణ లక్ష్మణప్రభృతిభిః ఆహృతానాం ఉపాయనానాం సుగ్రీవాదీనాం ప్రదానమ్)

మణిముక్తాప్రవాళాంస్తు దాస్యో రూపసమన్వితాః,
అజావికాం శ్చ వివిధా న్రథాం స్తు వివిధా న్దదుః. ౧౦

భరతో లక్ష్మణశ్చైవ శత్రుఘ్నశ్చ మహాబలాః,
ఆదాయ తాని రత్నాని స్వాం పురీం పున రాగతాః. ౧౧

ఆగమ్య చ పురీం రమ్యా మయోధ్యాం పురుషర్షభాః,
తాని రత్నాని చిత్రాణి రామాయ సముపాహరన్. ౧౨

ప్రతిగృహ్య చ తత్సర్వం రామః ప్రీతిసమన్వితః,
సుగ్రీవాయ దదౌ రాజ్ఞే మహాత్మా కృతకర్మణే. ౧౩

విభీషణాయ చ దదౌ తథాఽన్యేభ్యోఽపి రాఘవః,
రాక్షసేభ్యః కపిభ్యశ్చ యై ర్వృతో జయ మాప్తవాన్. ౧౪

తే సర్వే రామదత్తాని రత్నాని కపిరాక్షసాః,
శిరోభి ర్ధారయామాసు ర్భుజేషు చ మహాబలాః ౧౫

హనూమంతం చ నృపతి రిక్ష్వాకూణాం మహారథః,
అంగదం చ మహాబాహు మంక మారోప్య వీర్యవాన్.
రామః కమలపత్రాక్ష స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్, ౧౬

అంగద స్తే సుపుత్రోఽయం మంత్రీ చాప్యఽనిలాత్మజః.
సుగ్రీవ మంత్రితే యుక్తౌ మమాఽపి చ హితే రతౌ,
అర్హతో వివిధాం పూజాం త్వత్కృతే వై హరీశ్వర. ౧౭

(మణీతి.) అజావికా న్చర్మమయాన్, తల్పవిశేషా నిత్యర్థః. అజావికం చ వివిధ మితి వా పాఠః. ౧౦—౧౪

(త ఇతి.) (శిరోభి రితి.) మకుటకుండలాదీనీతి భావః. (బాహుభి రితి) అంగదాదీనీత్యర్థః. బాహుభి శ్చేతి పాఠః. ౧౫—౧౭

ఇత్యుక్త్వా వ్యవముచ్యాఽంగా ద్భూషణాని మహాయశాః,
స బబంధ మహార్హాణి తదాఽంగదహనూమతోః. ౧౯

ఆభాష్య చ మహావీర్యాన్ రాఘవో యూథపర్షభాన్,
నీలం నలం కేసరిణం కుముదం గంధమాదనమ్. ౨౦

సుషేణం పనసం వీరం మైందం ద్వివిద మేవ చ,
జాంబవంతం గవాక్షం చ వినతం ధూమ్ర మేవ చ. ౨౧

వలీముఖం ప్రజంఘం చ సన్నాదం చ మహాబలమ్,
దరీముఖం దధిముఖ మింద్రజానుం చ యూథపమ్. ౨౨

మధురం శ్లక్ష్ణయా వాచా నేత్రాభ్యా మాపిబ న్నివ,
సుహృదో మే భవంతశ్చ శరీరం భ్రాతర స్తథా. ౨౩

యుష్మాభి రుద్ధృత శ్చాఽహం వ్యసనా త్కాననౌకసః,
ధన్యో రాజా చ సుగ్రీవో భవద్భి స్సుహృదాం వరైః. ౨౪

ఏవ ముక్త్వా దదౌ తేభ్యో భూషణాని యథార్హతః,
వజ్రాణి చ మహార్హాణి సస్వజే చ నరర్షభః. ౨౫

తే పిబంత స్సుగంధీని మధూని మధుపింగళాః,
మాంసాని చ సుమృష్టాని మూలాని చ ఫలాని చ. ౨౬

ఏవం తేషాం నివసతాం మాస స్సాగ్రో యయౌ తదా,
ముహూర్త మివ తే సర్వే రాజభక్త్యా చ మేనిరే. ౨౭

(ఏవం తేషాం నివసతా మితి.) అథిరథాదిభిః. సత్కృతానాం నివసతాం తేషాం సాగ్రః పంచషష్టిదినాధికః మాసో గతః. ౧౯—౨౭

(శ్రీరామేణ బహుమానపూర్వకం సుగ్రీవవిభీషణాదీనాం ప్రేషణమ్)

రామోఽపి రేమే తై స్సార్ధం వానరైః కామరూపిభిః,
రాక్షసైశ్చ మహావీర్యైః ఋక్షైశ్చైవ మహాబలైః. ౨౮

ఏవం తేషాం యయౌ మాసో ద్వితీయ శ్శైశిర స్సుఖమ్,
వానరాణాం ప్రహృష్టానాం రాక్షసానాం చ సర్వశః. ౨౯

ఇక్ష్వాకునగరే రమ్యే పరాం ప్రీతి ముపాసతామ్,
రామస్య ప్రీతికరణైః కాల స్తేషాం సుఖం యయౌ. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే. ఉత్తరకాండే, ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చత్వారింశ స్సర్గః

తథాస్మ తేషాం వసతా మృక్షవానరరక్షసామ్,
రాఘవస్తు మహాతేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౧

(ఏవం తేషా మితి.) వసంతేభిషిక్తేన రామేణ మాసానంతరమపి, అవిశేషసత్కారం ప్రాప్తానాం తేషాం ద్వితీయశ్శైశిరోమాసః ఫాల్గునమాసః సుఖం గతః. అభిషేకానంతరం సంవత్సరం సుఖముషితా స్త ఇత్యర్థః. ౨౮—౨౯

(ఇక్ష్వాకునగర ఇతి.) ప్రీతికరణైస్సంమానైః. ౩౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చత్వారింశ స్సర్గః.

(తథాస్మేత్యాది.) (తేషా మితి.) భావలక్షణే షష్ఠీ. తేషు వసత్స్వితి యావత్. ౧

గమ్యతాం సౌమ్య కిష్కింధాం దురాధర్షాం సురాసురైః,
పాలయస్వ సహామాత్యో రాజ్యం నిహతకంటకమ్. ౨

అంగదం చ మహాబాహో ప్రీత్యా పరమయా యుతః,
పశ్య త్వం హనుమంతం చ నళం చ సుమహాబలమ్. ౩

సుషేణం శ్వశురం వీరం తారం చ బలినాం వరమ్,
కుముదం చైవ దుర్ధర్షం నీలం చైవ మహాబలమ్. ౪

వీరం శతవలిం చైవ మైందం ద్వివిద మేవ చ,
గజం గవాక్షం గవయం శరభం చ మహాబలమ్.
పశ్య ప్రీతిసమాయుక్తో గంధమాదన మేవ చ, ౬

ఋషభం చ సువిక్రాంతం జాంబవంతం మహాబలమ్.
యే చేమే సుమహాత్మానో మదర్థే త్యక్తజీవితాః, ౭

పశ్య త్వం ప్రీతిసంయుక్తో మా చైషాం విప్రియం కృథాః.
ఏవ ముక్త్వా తు సుగ్రీవ మాశ్లిష్య చ పునః పునః.
విభీషణ మువాచాఽథ రామో మధురయా గిరా. ౮

లంకాం ప్రశాధి ధర్మేణ ధర్మజ్ఞ స్త్వం మతో మమ,
పురస్య రాక్షసానాం చ భ్రాతు ర్వైశ్రవణస్య చ. ౯

మా చ బుద్ధి మధర్మే త్వం కుర్యా రాజన్ కథంచన,
బుద్ధిమంతో హి రాజానో ధ్రువ మశ్నంతి మేదినీమ్. ౧౦

(గమ్యతా మితి.) కిష్కింధాం ప్రతీతి శేషః. ౨—౮

(లంకా మితి.) పురస్య పురవర్తిప్రాణినాం. రాక్షసాదీనాం. స్వభ్రాతుర్వైశ్రవణస్య చ. సంమతోఽస్యాపి పరమాప్తోసి. భ్రాతుర్వైశ్రవణస్య చేతి పాఠే సమ్మతో సీతి శేషః. ౯

(మా చేతి.) ధ్రువం శాశ్వతమ్. ౧౦

(శ్రీరామేణ వరదానపూర్వకం హనుమత్కంఠే హారబంధనమ్)

అహం చ నిత్యశో రాజం త్సుగ్రీవసహిత స్త్వయా.
స్మర్తవ్యః పరయా ప్రీత్యా గచ్ఛ త్వం విగతజ్వరః. ౧౧

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా ఋక్షవానరరాక్షసాః,
సాధు సాధ్వితి కాకుత్స్థం ప్రశశంసుః పునః పునః. ౧౨

తవ బుద్ధి ర్మహాబాహో వీర్య మద్భుత మేవ చ.
మాధుర్యం పరమం రామ స్స్వయంభోరివ నిత్యదా. ౧౩

తేషా మేవం బ్రువాణానాం వానరాణాం చ రక్షసామ్,
హనూమాన్ ప్రవణో భూత్వా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౪

స్నేహో మే పరమో రాజం స్త్వయి తిష్ఠతు నిత్యదా,
భక్తిశ్చ నియతా వీర భావో నాఽన్యత్ర గచ్ఛతు. ౧౫

యావ ద్రామకథా వీర చరిష్యతి మహీతలే,
తావ చ్ఛరీరే వత్స్యంతి ప్రాణా మమ న సంశయః. ౧౬

యచ్చైత చ్చరితం దివ్యం కథాం తే రఘునందన,
త న్మమాఽప్సరసో నామ శ్రావయేయు ర్నరర్షభ. ౧౭

త చ్ఛ్రుత్వాఽహం తతో వీర తవ చర్యాఽమృతం ప్రభో,
ఉత్కంఠాం తాం హరిష్యామి మేఘలేఖా మివాఽనిలః.
ఏవం బ్రువాణం రామ స్తు హనూమంతం వరాసనాత్, ౧౮½

(తవేతి.) అద్భుతం వీర్యం జగదద్భుతకరం శౌర్యమ్. ౧౧—౧౪

(స్నేహ ఇతి.) స్నేహః సుహృది ప్రీతిః, భక్తిః ఉత్కృష్టే ప్రీతిః. ౧౫

(యావ దితి.) తావచ్ఛరీరే వత్స్యంతి, త్వత్కథామృతరసాస్వాదబలాదితి భావః. ౧౬-౧౮½

ఉత్థాయ సస్వజే స్నేహా ద్వాక్య మేత దువాచ హ,
ఏవ మేత త్కపిశ్రేష్ఠ భవితా నాఽత్ర సంశయః, ౧౯

చరిష్యతి కథా యావ దేషా లోకే చ మామికా.
తావ త్తే భవితా కీర్తి శ్శరీరే ప్యసవ స్తథా. ౨౦

లోకా హి యావ త్థాస్యంతి తావ త్థాస్యతి మే కథా.
ఏకై కస్యోపకారస్య ప్రాణా న్దాస్యామి తే కపే,
నరః ప్రత్యుపకారాణా మాప త్స్వాఽఽయాతి పాత్రతామ్. ౨౨

తతోఽస్య హారం చంద్రాభం ముచ్య కంఠా త్స రాఘవః,
వైడూర్యతరళం కంఠే బబంధ చ హనూమతః. ౨౩

తేనోరసి నిబద్ధేన హారేణ మహతా కపిః,
రరాజ హేమశైలేంద్ర శ్చంద్రేణాఽఽక్రాంతమస్తకః. ౨౪

శ్రుత్వా తు రాఘవ స్యైత దుత్థాయోత్థాయ వానరాః,
ప్రణమ్య శిరసా పాదౌ నిర్జగ్ము స్తే మహాబలాః. ౨౫

సుగ్రీవ స్స చ రామేణ నిరంతర మురోగతః,
విభీషణ శ్చ ధర్మాత్మా సర్వే తే బాష్పవిక్లబాః. ౨౬

ఏవం శబ్దార్థం వివృణోతి (లోకా హీతి.) ౧౯—౨౨

(తత ఇతి) తరళో హారమధ్యగో మణిః. ౨౩

(తేనేతి.) హేమశైలేంద్రః మేరుః, చంద్రేణ చంద్రకిరణైః, ఆక్రాంతమస్తకః ఆక్రాంతకర్ణప్రదేశ ఇత్యర్థః. ౨౪—౨౫

(సుగ్రీవ ఇతి.) నిరంతరం ఉరోగత ఇతి. గాఢపరిష్వక్త ఇత్యర్థః. ౨౬

(సర్వేషాం స్వస్వదేశాన్ ప్రతి గమనమ్)

సర్వే చ తే బాష్పకలా స్సాస్రునేత్రా విచేతసః,
సమ్మూఢా ఇవ దుఃఖేన త్యజంతో రాఘవం తదా. ౨౭

కృతప్రసాదా స్తేనైవం రాఘవేణ మహాత్మనా,
జగ్ము స్స్వం స్వం గృహం సర్వే దేహీ దేహ మివ త్యజన్. ౨౮

తత స్తు తే రాక్షసబుుక్షవానరాః ప్రణమ్య రామం రఘువంశవర్ధనమ్,
వియోగజాస్రుప్రతిపూర్ణలోచనాః ప్రతిప్రయాతా స్తు యథా నివాసినః. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

విసృజ్య చ మహాబాహుః బుుక్షవానరరాక్షసాన్,
భ్రాతృభి స్సహితో రామః ప్రముమోద సుఖం సుఖీ. ౧

(సర్వ ఇతి.) విచేతసః వియోగఖిన్నచేతసః. ౨౭

(కృతేతి.) దేహం త్యజన్ దేహీవ, రామవియోగఖిన్నా ఇత్యర్థః, యుద్ధకాండాంతే వానరాదీనాం విసర్జనోక్తిః, కాండసమాపనాయాత్రైవ విసర్జనం తత్రోక్త మితి మంతవ్యమ్. ౨౮—౨౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

(విసృజ్యేత్యాది.) ప్రముమోద సుఖం సుఖీ, స్వత స్సుఖీ రామః ఆశ్రితదుఃఖనివృత్త్యా సుఖం ప్రముమోద, అవిచ్ఛిన్నప్రమోదమగమ దిత్యర్థః. అత్ర ప్రముమోదేతి దకారో గాయత్ర్యాః త్రయోవింశాక్షరమ్. ౧

అథాఽపరాహ్ణసమయే భ్రాతృభి స్సహ రాఘవః,
శుశ్రావ మధురాం వాణీ మంతరిక్షా త్ప్రభాషితామ్. ౨

సౌమ్య రామ నిరీక్షస్వ సౌమ్యేన వదనేన మామ్,
కుబేరభవనా త్ప్రాప్తం విద్ధి మాం పుష్పకం ప్రభో. ౩

తవ శాసన మాజ్ఞాయ గతోఽస్మి భవనం ప్రతి,
ఉపస్థాతుం నరశ్రేష్ఠ స చ మాం ప్రత్యభాషత. ౪

నిర్జిత స్త్వం నరేంద్రేణ రాఘవేణ మహాత్మనా,
నిహత్య యుధి దుర్ధర్షం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౫

మమాఽపి పరమా ప్రీతి ర్హతే తస్మి న్దురాత్మని,
రావణే సగణే చైవ సపుత్రే సహబాంధవే. ౬

స త్వం రామేణ లంకాయాం నిర్జితః పరమాత్మనా,
వహ సౌమ్య త మేవ త్వ మహ మాజ్ఞాపయామి తే. ౭

పరమో హ్యేష మే కామో య త్త్వం రాఘవనందనమ్,
వహే ర్లోకస్య సంయానం గచ్ఛస్వ విగతజ్వరః. ౮

సోఽహం శాసన మాజ్ఞాయ ధనదస్య మహాత్మనః,
త్వత్సకాశ మనుప్రాప్తో నిర్విశంకః ప్రతీక్ష మామ్. ౯

అదృశ్య స్సర్వభూతానాం సర్వేషాం ధనదాఽఽజ్ఞయా,
చరా మ్యహం ప్రభావేన తవాఽఽజ్ఞాం పరిపాలయ న్. ౧౦

(అథేతి.) అంతరిక్షా త్ప్రభాషితాం అంతరిక్షగతేనోక్తాం. పుష్పకాభిమానిదేవతయోక్తా మిత్యర్థః. అంతరిక్షాద్వినిస్సృతా మితి చ పాఠః ౨—౭

(పరమ ఇతి.) లోకస్య సంయాన మిత పాఠే లోకసంచరణ మిత్యర్థః. ౮—౧౦

(శ్రీరామేణ పుష్పకవిమానవిసర్జనమ్)

ఏవ ముక్త స్తదా రామః పుష్పకేణ మహాబలః,
ఉవాచ పుష్పకం దృష్ట్వా విమానం పునరాగతమ్. ౧౧

యద్యేవం స్వాగతం తేఽస్తు విమానవర పుష్పక,
ఆనుకూల్యా ద్ధనేశస్య వృత్తదోషో న నో భవేత్. ౧౨

లాజై శ్చైవ తథా పుష్పై ర్ధూపై శ్చైవ సుగంధిభిః,
పూజయిత్వా మహాబాహో రాఘవః పుష్పకం తదా. ౧౩

గమ్యతా మితి చోవాచ ఆగచ్ఛ త్వం స్మరే యదా,
సిద్ధానాం చ గతౌ సౌమ్య మా విషాదేన యోజయ. ౧౪

ప్రతిఘాత శ్చ తే మా భూ ద్యథేష్టం గచ్ఛతో దిశః. ౧౪½

ఏవ మస్త్వితి రామేణ పూజయిత్వా విసర్జితమ్.
అభిప్రేతాం దిశం తస్మా త్ప్రాయా త్తత్పుష్పకం తదా. ౧౫½

ఏవ మంతర్హితే తస్మిన్ పుష్పకే సుకృతాత్మని.
భరతః ప్రాంజలి ర్వాక్య మువాచ రఘునందనమ్, ౧౬½

వివిధాత్మని దృశ్యంతే త్వయి వీర ప్రశాసతి.
అమానుషాణాం సత్త్వానాం వ్యాహృతాని ముహు ర్ముహుః, ౧ ½

(గమ్యతా మితి.) స్మరే స్మరామి. సిద్ధానాం చ గతౌ ఆకాశమార్గే. ఆత్మానం విషాదేన అస్మద్వియోగదుఃఖేన, మా యోజయ విముక్తగత్యా గతదుఃఖః. సుప్రతిష్ఠః, సుఖ మాస్వే త్యర్థః. సిద్ధానాం గతౌ మా మాం. అవిషాదేన అశ్రమేణ యోజయ. ప్రాపయేతి వాఽర్థః. ౧౧—౧౬½

(వివిధేతి.) వివిధాత్మని నానారూపే. చిత్ర ఇత్యర్థః. అమానుషాణాం సత్త్వానాం పుష్పకాదీనా మిత్యర్థః ౧౭½

అనామయశ్చ సత్త్వానాం సాగ్రో మాసో గతో హ్యయమ్.
జీర్ణానా మపి సత్త్వానాం మృత్యు ర్నాఽయాతి రాఘవ, ౧౮॥

అరోగప్రసవా నార్యో వపుష్మంతో హి మానవాః.
హర్ష శ్చాఽభ్యధికో రాజన్ జనస్య పురవాసినః, ౧౯॥

కాలే వర్షతి పర్జన్యః పాతయ న్నమృతం పయః.
వాతా శ్చాఽపి ప్రవాంత్యేతే స్పర్శయుక్తా స్సుఖా శ్శివాః, ౨౦॥

ఈదృశోఽనశ్వరో రాజా భవేదితి నరేశ్వరః.
కథయంతి పురే రాజన్ పౌరజానపదా స్తథా, ౨౧॥

ఏతా వాచ స్సమధురా భరతేన సమీరితాః.
శ్రుత్వా రామో ముదా యుక్తో బభూవ నృపసత్తమః, ౨౨॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

(అనామయ ఇతి.) సాగ్రో మాసో గత ఇతి. అభిషేకాఽనంతరం సాగ్రో మాసో గతః, తావన్మాత్రేణ అనామయాది గుణప్రాదుర్భావ ఇత్యాశ్చర్య మిత్యర్థః. అనేన పుష్పకాగమనం మాసాఽభ్యంతర ఏవ, తత్కాలవృత్తాంతః భరతేన నిదర్శిత ఇత్యవగమ్యతే. పునః ఫాల్గుణమాస ప్రాప్తేః పూర్వ ముక్తత్వాత్. ౧౮॥

(అరోగేతి.) వపుష్మంతః హృష్టపుష్టవపుర్యుక్తాః. సుఖీ సుఖ మితి వక్ష్యమాణసర్గ కథాఽనువాదసంగ్రహః. ౧౯॥—౨౨॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః

స విసృజ్య తతో రామః పుష్పకం హేమభూషితమ్,
ప్రవివేశ మహాబాహు రశోకవనికాం తదా. ౧

చందనాగరుచూతైశ్చ తుంగకాలేయకై రపి,
దేవదారువనై శ్చాఽపి సమంతా దుపశోభితామ్. ౨

చంపకాశోకపున్నాగమధూకపనసాసనైః,
శోభితాం పారిజాతై శ్చ విధూమజ్వలనప్రభైః. ౩

లోధ్రనీపార్జునై ర్నాగై స్సప్తపర్ణాతిముక్తకైః,
మందారకదళీగుల్మలతాజాలసమావృతామ్. ౪

ప్రియంగుభిః కదంబై శ్చ తథా చ వకుళై రపి,
జంబూభి ర్దాడిమై శ్చైవ కోవిదారై శ్చ శోభితామ్. ౫

సర్వదా కుసుమై రమ్యైః ఫలవద్భి ర్మనోరమైః,
దివ్యగంధరసోపేతై స్తరుణాంకురపల్లవైః. ౬

తథైవ తరుభి ర్దివ్యై శ్శిల్పిభిః పరికల్పితైః,
చారుపల్లవపుష్పాఢ్యై ర్మత్తభ్రమరసంకులైః. ౭

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

(స విసృజ్యేత్యాది.) అశోకవనికాం అంతఃపురగతం లీలోద్యానమ్. ౧

(చందనేతి.) తుంగః పున్నాగవిశేషః. కాలేయో రక్తచందనవృక్షః. ౨—౬

(తథైవేతి.) దివ్యై శ్శిల్పిభి రితి. ఋతుభి రిత్యర్థః. దోహళకాదిభిర్వా. ౭

కోకిలై ర్భృంగరాజై శ్చ నానావర్ణైశ్చ పక్షిభిః,
శోభితాం శతశ శ్చిత్రాం చూతవృక్షావతంసకైః. ౮

శాతకుంభనిభాః కేచి త్కేచి దగ్నిశిఖోపమాః,
నీలాంజననిభా శ్చాఽన్యే భాంతి తత్రత్య పాదపాః. ౯

సురభీణి చ పుష్పాణి మాల్యాని వివిధాని చ,
దీర్ఘికా వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా. ౧౦

మాణిక్యకృతసోపానాః స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః,
ఫుల్లపద్మోత్పలవనా శ్చక్రవాకోపశోభితాః. ౧౧

దాత్యూహశుకసంఘుష్టా హంససారసనాదితాః,
తరుభిః పుష్పవద్భి శ్చ తీరజై రుపశోభితాః. ౧౨

ప్రాకారై ర్వివిధాకారై శ్శోభితా శ్చ శిలాతలైః,
తత్రైవ చ వనోద్దేశే వైడూర్యమణిసన్నిభైః. ౧౩

శాద్వలైః పరమోపేతాం పుష్పితద్రుమకాననామ్,
తత్ర సంఘర్షజాతానాం వృక్షాణాం పుష్పశాలినామ్. ౧౪

(కోకిలై రితి.) చూతవృక్షావతంసకైః చూతవృక్షాగ్రస్థై రిత్యర్థః. ౮—౧౦

(మాణిక్యేతి.) స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః స్ఫటికమయసోపానప్రాంతస్నానార్హాః. నిబద్ధభూమయః, అన్యథా సర్వత్రాంతరే స్ఫటికకుట్టిమత్వే పద్మాద్యుత్పత్తివిరోధాత్. ౧౧—౧౩

(శాద్వలై రితి.) పరమోపేతాం అత్యంతసంయుక్తాం. సంఘర్షజాతానాం స్పర్ధయైవ జాతానాం, జాతపుష్పాణా మిత్యర్థః. ౧౪

(శ్రీరామేణ సీతయా సహ క్రీడావనగమనమ్)

ప్రస్తరాః పుష్పశబలా నభ స్తారాగణై రివ,
నందనం హి యథేంద్రస్య బ్రాహ్మం చైత్రరథం యథా.
తథాభూతం హి రామస్య కాననం సన్నివేశనమ్, ౧౫

బహ్వాసనగృహోపేతాం లతాగృహసమావృతామ్.
అశోకవనికాం స్ఫీతాం ప్రవిశ్య రఘునందనః, ౧౬

ఆసనే చ శుభాకారే పుష్పప్రకరభూషితే.
కుథాస్తరణసంవీతే రామ స్సన్నిషసాద హ, ౧౭

సీతా మాదాయ హస్తేన మధు మైరేయకం శుచి.
పాయయామాస కాకుత్స్థ శ్శచీ మివ పురందరః, ౧౮

మాంసాని చ సమృష్టాని ఫలాని వివిధాని చ.
రామస్యాఽభ్యవహారార్థం కింకరా స్తూర్ణ మాహరన్, ౧౯

ఉపానృత్యం శ్చ రాజానం నృత్తగీతవిశారదాః.
బాలా శ్చ రూపవత్యశ్చ స్త్రియః పానవశానుగాః, ౨౦

(ప్రస్తరా ఇతి.) ప్రస్తరాః వృక్షమూలేషు శయనార్థం స్థాపితాః, శ్లక్ష్ణశిలాః, బ్రాహ్మం బ్రహ్మనిర్మితం, సన్నివేశనం సమీచీనసంస్థానోపేతమ్. ౧౫

(బహ్వీతి.) బహ్వాసనగృహోపేతాం అనేకావస్థానయోగ్యగృహోపేతా మిత్యర్థః. లతా గృహసమావృతాం లతామయగృహసమావృతామ్. ౧౬

(ఆసన ఇతి.) కుథాస్తరణసంవీతే ఉపర్యాస్తరణావృతే. ౧౭

(సీతా మితి.) మైరేయకం ధాతకీగుడమిశ్రవారిభిః కృతం మద్యం. మైరేయ మాసవే ధాత్రీ ధాతకీగుడవారిభి రితి వైజయంతీ. ౧౮—౧౯

(ఉపానృత్య న్నితి.) ఉపనృత్యంతీతి వా పాఠః. (రాజాన మితి.) రాజాన ముపరాజ్ఞ స్సమీపే, పానవశం పానజమదవశమ్. ౨౦

మనోభిరామా రామా స్తా రామో రమయతాం వరః.
రమయామాస ధర్మాత్మా నిత్యం పరమభూషితః, ౨౧॥

స తయా సీతయా సార్ధ మాసీనో విరరాజ హ.
అరుంధత్యా సహాఽఽసీనో వసిష్ఠ ఇవ తేజసా, ౨౨॥

ఏవం రామో ముదా యుక్త స్సీతాం సురసుతోపమామ్.
రమయామాస వైదేహీ మహన్యహని దేవవత్. ౨౩॥

తథా తయో ర్విహరతో స్సీతారాఘవయో శ్చిరమ్.
అత్యక్రామ చ్ఛుభః కాల శ్శైశిరో భోగద స్సదా, ౨౪॥

దశ వర్షసహస్రాణి గతాని సుమహాత్మనోః.
ప్రాప్తయో ర్వివిధాన్ భోగా నతీత శ్శైశిరాగమః, ౨౫॥

పూర్వాహ్ణే ధర్మకార్యాణి కృత్వా ధర్మేణ ధర్మవిత్.
శేషం దివసభాగార్ధ మంతఃపురగతోఽభవత్, ౨౬॥

సీతాఽపి దేవకార్యాణి కృత్వా పౌర్వాహ్ణికాని వై.
శ్వశ్రూణా మకరో త్పూజాం సర్వాసా మవిశేషతః, ౨౭॥

అభ్యగచ్ఛ త్తతో రామం విచిత్రాభరణాంబరా.
త్రివిష్టపే సహస్రాక్ష ముపవిష్టం యథా శచీ, ౨౮॥

(తథేతి.) శిశిరః శుభోఽత్యక్రామదితి. పున శ్చ సంవత్సరోఽతీత ఇత్యర్థః. వానరాది సుహృ త్సల్లాపాదినా క్రీడావసరాభావా త్తై స్సహ ఏకసంవత్సరో గతః, తద్విసర్జనాఽనంతరం క్రీడయా పున రేక స్సంవత్సరో గతః, తథా చాఽభిషేకానంతరం వర్షద్వయం జాతమ్. ౨౧॥—౨౫॥

(పూర్వాహ్ణ ఇతి.) శేషం దివసభాగార్ధం, అపరాహ్ణ ఇత్యర్థః. ౨౬॥—౨౮॥

(తపోవనం గంతుం సీతయాః అభిలాషః)

దృష్ట్వా తు రాఘవః పత్నీం కల్యాణేన సమన్వితామ్.
ప్రహర్ష మతులం లేభే సాధు సాధ్వితి చాఽబ్రవీత్. ౨౯

అబ్రవీచ్చ వరారోహాం సీతాం సురసుతోపమామ్.
అపత్యలాభో వైదేహి త్వయి మే సముపస్థితః, ౩౦

కి మిచ్ఛసి వరారోహే కామః కిం క్రియతాం తవ. ౩౧

స్మితం కృత్వా తు వైదేహీ రామం వాక్య మథాఽబ్రవీత్,
తపోవనాని పుణ్యాని ద్రష్టు మిచ్ఛామి రాఘవ. ౩౨

గంగాతీరోపవిష్టానా మృషీణా ముగ్రతేజసామ్,
ఫలమూలాశినాం దేవ పాదమూలేషు వర్తితుమ్. ౩౩

ఏష మే పరమః కామో య న్మూలఫలభోజినామ్,
అప్యేకరాత్రం కాకుత్స్థ నివసేయం తపోవనే. ౩౪

తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాతం రామేణాఽక్లిష్టకర్మణా,
విస్రబ్ధా భవ వైదేహి శ్వో గమిష్య స్యసంశయమ్. ౩౫

(అబ్రవీ దితి.) అపత్యేతి మమాఽయ మపత్యలాభ స్త్వయి సముపస్థితః తవ గర్భలక్షణం దృశ్యత ఇత్యర్థః. ౨౯ — ౩౪

(తథేతి.) విస్రబ్ధా భవ, మహారాజో మహిషీం మాం కథ మాశ్రమం ప్రతి నేష్యతీతి శంకాం మా కుర్వి త్యర్థః. ౩౫ — ౩౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

ఏవ ముక్త్వా తు కాకుత్స్థో మైథిలీం జనకాత్మజామ్,
మధ్యకక్ష్యాంతరం రామో నిర్జగామ సుహృద్వృతః. ౩౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

తత్రోపవిష్టం రాజాన ముపాసంతే విచక్షణాః,
కథానాం బహురూపాణాం హాస్యకారా స్సమంతతః. ౧

విజయో మధుమత్తశ్చ కాశ్యపః పింగళః కుటః,
సురాజః కాళియో భద్రో దంతవక్త్ర స్సుమాగధః. ౨

ఏతే కథా బహువిధాః పరిహాససమన్వితాః,
కథయంతి స్మ సంహృష్టా రాఘవస్య మహాత్మనః. ౩

తతః కథాయాం కస్యాంచి ద్రాఘవ స్సమభాషత,
కాః కథా నగరే భద్ర వర్తంతే విషయేషు చ. ౪

మా మాశ్రితాని కాన్యాహుః పౌరజానపదా జనాః,
కిం చ సీతాం సమాశ్రిత్య భరతం కిం చ లక్ష్మణమ్. ౫

కింను శత్రుఘ్న ముద్దిశ్య కైకేయీం కిం ను మాతరమ్,
వక్తవ్యతాం చ రాజానో వరే రాజ్యే వ్రజంతి చ. ౬

అథ త్రిచత్వారింశ స్సర్గః

(తత్రేత్యాది.) ౧—౩

(తత ఇతి.) విషయేషు దేశేషు. ౪—౫

(కిం న్వితి.) వక్తవ్యతాం చ రాజానో నవే రాజ్యే. వ్రజంతి హీతి చ పాఠః. నవే రాజ్యే సతి రాజానో వక్తవ్యతాం సమ్యగసమ్యగ్వా కీర్తనీయతాం వ్రజంతి హి. ౬

(భద్రేణ లోకాపవాదనివేదనమ్)

ఏవ ముక్తే తు రామేణ భద్రః ప్రాంజలి రబ్రవీత్.
స్థితాః కథా శ్శుభా రాజన్ వర్తంతే పురవాసినామ్. ౭

అముం తు విజయం సౌమ్య దశగ్రీవవధార్జితమ్,
భూయిష్ఠం స్వపురే పౌరైః కథ్యంతే పురుషర్షభ. ౮

ఏవ ముక్త స్తు భద్రేణ రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్,
కథయస్వ యథాతత్త్వం సర్వం నిరవశేషతః. ౯

శుభాఽశుభాని వాక్యాని యాన్యాఽఽహుః పురవాసినః,
శ్రుత్వేదానీం శుభం కుర్యాం న కుర్యా మశుభాని చ. ౧౦

కథయస్వ చ విస్రబ్ధో నిర్భయం విగతజ్వరః,
కథయంతి యథా పౌరాః పాపా జనపదేషు చ. ౧౧

రాఘవేణైవ ముక్త స్తు భద్ర స్సురుచిరం వచః,
ప్రత్యువాచ మహాబాహుం ప్రాంజలి స్సుసమాహితః. ౧౨

శృణు రాజన్ యథా పౌరాః కథయంతి శుభాఽశుభమ్,
చత్వరాపణరథ్యాసు వనేషూపవనేషు చ. ౧౩

దుష్కరం కృతవాన్ రామ స్సముద్రే సేతుబంధనమ్,
అశ్రుతం పూర్వకైః కైశ్చి ద్దేవై రపి సదానవైః. ౧౪

రావణ శ్చ దురాధర్షో హత స్సబలవాహనః,
వానరాశ్చ వశం నీతా ఋక్షా శ్చ సహ రాక్షసైః. ౧౫

హత్వా చ రావణం సంఖ్యే సీతా మాహృత్య రాఘవః,
అమర్షం పృష్ఠతః కృత్వా స్వవేశ్మ పునరాఽఽనయత్. ౧౬

(హత్వేత్యాది.) సీతా మాహృత్య తదనంతరజాత మమర్షం రావణస్పర్శజం, పృష్ఠతః కృత్వా. విసృజ్యే త్యర్థః.

కీదృశం హృదయే తస్య సీతాసంభోగజం సుఖమ్,
అంక మారోప్య తు పురా రావణేన బలా ద్ధృతామ్. ౧౭

లంకా మపి పురా నీతా మశోకవనికాం గతామ్,
రక్షసాం వశ మాపన్నాం కథం రామో న కుత్సతే. ౧౮

అస్మాక మపి దారేషు సహనీయం భవిష్యతి,
యథా హి కురుతే రాజా ప్రజా త మనువర్తతే. ౧౯

ఏవం బహువిధా వాచో వదంతి పురవాసినః,
నగరేషు చ సర్వేషు రాజన్ జనపదేషు చ. ౨౦

తస్యైవం భాషితం శ్రుత్వా రాఘవః పరమార్తవత్,
ఉవాచ సుహృద స్సర్వాన్ కథ మేత ద్బ్రవీథ మామ్. ౨౧

సర్వే తు శిరసా భూమా వభివాద్య ప్రణమ్య చ,
ప్రత్యూచూ రాఘవం దీన మేవ మేత న్న సంశయః. ౨౨

(కీదృశ మితి.) కీదృశం కుత్సిత మేవే త్యర్థః. తత్ర హేతుః (అంకమిత్యాది.) ౧౭-౧౮

(అస్మాక మితి.) (సహనీయ మితి.) ఏవం కశ్మల మిత్యర్థః. ౧౯—౨౦

(తస్యేతి.) పరమాఽఽర్తవత్ పరమదుఃఖీ భూత్వా. (సర్వాన్ సుహృద ఇతి) భద్రవ్యతిరిక్తా నిత్యర్థః. కథ మేత దితి. భద్రోక్త మేతత్, అపయశోవచనం, కథం తత్త్వ మతత్త్వం వేతి భవద్భి శ్చ నివేద్యతా మిత్యర్థః. ౨౧

(సర్వ ఇతి.) ఏవ మేతత్ యథా భద్రేణోక్తం ఏతత్ తత్త్వ మేవ. ౨౨—౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

(శ్రీరామేణ స్వభ్రాతౄణాం ఆహ్వానమ్)

శ్రుత్వా తు వాక్యం కాకుత్స్థః సర్వేషాం సముదీరితమ్,
విసర్జయామాస తదా వయస్యాం చ్ఛత్రుసూదనః. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః.

విసృజ్య తు సుహృద్వర్గం బుద్ధ్యా నిశ్చిత్య రాఘవః,
సమీపే ద్వార్స్థ మాసీన మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧

శీఘ్ర మానయ సౌమిత్రిం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్,
భరతం చ మహాభాగం శత్రుఘ్న మపరాజితమ్. ౨

రామస్య వచనం శ్రుత్వా ద్వార్స్థో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః,
లక్ష్మణస్య గృహం గత్వా ప్రవివేశాఽనివారితః. ౩

ఉవాచ సుమహాత్మానం వర్ధయిత్వా కృతాంజలిః,
ద్రష్టు మిచ్ఛతి రాజా త్వాం గమ్యతాం తత్ర మా చిరమ్. ౪

బాఢ మిత్యేవ సౌమిత్రి శ్శ్రుత్వా రాఘవశాసనమ్,
ప్రాద్రవ ద్రథ మారుహ్య రాఘవస్య నివేశనమ్. ౫

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః

(విసృజ్యేత్యాది.) నిశ్చిత్యేతి కర్తవ్య మితి శేషః. ౧—౩

(ఉవాచేతి.) వర్ధయిత్వేతి జయాశిషేతి శేషః, మా చిరం విళంబో మా భూత్. ౪—౫

ప్రయాంతం లక్ష్మణం దృష్ట్వా ద్వార్ స్థో భరత మంతికాత్,
ఉవాచ భరతం తత్ర వర్ధయిత్వా కృతాంజలిః. ౬

వినయావనతో భూత్వా రాజా త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి,
భరతస్తు వచ శ్శ్రుత్వా ద్వార్ స్థా ద్రామసమీరితమ్. ౭

ఉత్పపాతాఽఽసనా త్తూర్ణం పద్భ్యా మేవ యయౌ బలీ,
దృష్ట్వా ప్రయాంతం భరతం త్వరమాణః కృతాంజలిః. ౮

శత్రుఘ్నభవనం గత్వా తతో వాక్య మువాచ హ,
ఏహ్యాఽఽగచ్ఛ రఘుశ్రేష్ఠ రాజా త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి. ౯

గతో హి లక్ష్మణః పూర్వం భరతశ్చ మహాయశాః,
శ్రుత్వా తు వచనం తస్య శత్రుఘ్నః పరమాసనాత్. ౧౦

శిరసా వంద్య ధరణీం ప్రయయౌ యత్ర రాఘవః,
ద్వార్ స్థ స్త్వాగమ్య రామాయ సర్వా నేవ కృతాంజలిః.
నివేదయామాస తదా భ్రాతౄన్ స్వాన్ సముపస్థితాన్, ౧౧½

కుమారా నాగతాన్ శ్రుత్వా చింతావ్యాకులితేంద్రియః.
అవాఙ్ముఖో దీనమనా ద్వార్ స్థం వచన మబ్రవీత్, ౧౨½

ప్రవేశయ కుమారాం స్త్వం మత్సమీపం త్వరాన్వితః.
ఏతేషు జీవితం మహ్యం మేతే ప్రాణాః ప్రియా మమ. ౧౩½

(ప్రయాంత మితి.) భరత మంతికాత్ భరతస్యాఽంతిక మిత్యర్థః, గత్వేతి శేషః, కృతాంజలిః, భరతాయేతి శేషః. ౬—౭

(ఉత్పపాతేతి.) ఉత్పపాత ఉత్థాయ జగామ. ౮—౧౦

(శిరసేతి.) శిరసా ధరణీం ప్రాప్య రామాయ వందిత్వే త్యర్థః. ౧౧½—౧౨½

(ప్రవేశయేతి.) మహ్యం మ్మమేత్యర్థః. ౧౩½

(శ్రీరామేణ సీతాపవాదకనివేదనమ్)

ఆజ్ఞప్తా స్తు నరేన్ద్రేణ కుమారా శ్శక్రతేజసః.
ప్రహ్వాః ప్రాంజలయో భూత్వా వివిశు స్తే సమాహితాః, ౧౪॥

తే తు దృష్ట్వా ముఖం తస్య సగ్రహం శశినం యథా.
సన్ధ్యాగత మివాఽఽదిత్యం ప్రభయా పరివర్జితమ్, ౧౫॥

బాష్పపూర్ణే చ నయనే దృష్ట్వా రామస్య ధీమతః.
హతశోభం యథా పద్మం ముఖం వీక్ష్య చ తస్య తే, ౧౬॥

తతోఽభివాద్య త్వరితాః పాదౌ రామస్య మూర్ధభిః.
తస్థు స్సమాహితా స్సర్వే రామ స్త్వశ్రూ ణ్యవర్తయత్, ౧౭॥

తాన్ పరిష్వజ్య బాహుభ్యా ముత్థాప్య చ మహాబలః.
ఆసనే ష్వాసతే త్యుక్త్వా తతో వాక్యం జగాద హ, ౧౮॥

భవన్తో మమ సర్వస్వం భవన్తో జీవితం మమ.
భవద్భి శ్చ కృతం రాజ్యం పాలయామి నరేశ్వరాః, ౧౯॥

భవన్తః కృతశాస్త్రార్థా బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితాః.
సంభూయ చ మదర్థోఽయ మన్వేష్టవ్యో నరేశ్వరాః, ౨౦॥

తథా వదతి కాకుత్స్థే హ్యవధానపరాయణాః.
ఉద్విగ్నమనస స్సర్వే కి న్ను రాజాభిధాస్యతి, ౨౧॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః.

(తే త్వితి.) సగ్రహం సోపరాగమ్, ౧౪॥—౧౯॥

(భవన్త ఇతి.) కృతశాస్త్రార్థాః అనుష్ఠితశాస్త్రార్థానుష్ఠానాః. ౨౦॥—౨౧॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః

తేషాం సముపవిష్టానాం సర్వేషాం దీనచేతసామ్,
ఉవాచ వాక్యం కాకుత్స్థో ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧

సర్వే శృణుత భద్రం వో మాకురుధ్వం మనోఽన్యథా,
పౌరాణాం మమ సీతాయాం యాదృశీ వర్తతే కథా. ౨

పౌరాపవాద స్సుమహాం స్తథా జనపదస్య చ,
వర్తతే మయి బీభత్సా సా మే మర్మాణి కృంతతి. ౩

అహం కిల కులే జాత ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్,
సీతాఽపి సత్కులే జాతా జనకానాం మహాత్మనామ్. ౪

జానాసి త్వం యథా సౌమ్య దండకే విజనే వనే,
రావణేన హృతా సీతా స చ విధ్వంసితో మయా. ౫

తత్ర మే బుద్ధి రుత్పన్నా జనకస్య సుతాం ప్రతి,
అత్రోషితా మిమాం సీతా మానయేయం కథం పురీమ్. ౬

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

(తేషా మిత్యాది.) ౧

(సర్వ ఇతి.) మా కురుధ్వం మనోఽన్యథా. మదభిప్రాయానుకూలం మా కురుధ్వమిత్యర్థః. తమేవాఽభిప్రాయ మావిష్కరోతి పౌరాణా మిత్యాది) సీతాయాం విషయే యాదృశీ కథా వర్తతే, తాం కథాం మత్ప్రకాశాత్ శృణుతే త్యన్వయః. ౨

కా కథా వర్తత ఇత్యత్రాఽఽహ (పౌరాపవాద ఇత్యాది.) మయి మద్విషయే, బీభత్సా కుత్సా వర్తతే. సా మమ సర్వమర్మాణి కృంతతి. ౩—౬

(పౌరాపవాదాత్ రామేణ సీతాపరిత్యాగః)

ప్రత్యయార్థం తత స్సీతా వివేశ జ్వలనం తదా,
ప్రత్యక్షం తవ సౌమిత్రే దేవానాం హవ్యవాహనః.
అపాపాం మైథిలీ మాహ వాయు శ్చాకాశగోచరః, ౭॥

చంద్రాఽఽదిత్యౌ చ శంసేతే సురాణాం సన్నిధౌ పురా.
ఋషీణాం చైవ సర్వేషా మపాపాం జనకాత్మజామ్. ౮॥

ఏవం శుద్ధసమాచారా దేవగంధర్వసన్నిధౌ.
లంకాద్వీపే మహేంద్రేణ మమ హస్తే నివేశితా, ౯॥

అంతరాత్మా చ మే వేత్తి సీతాం శుద్ధాం యశస్వినీమ్.
తతో గృహీత్వా వైదేహీ మయోధ్యా మహ మాగతః, ౧౦॥

అయం తు మే మహా న్వాద శ్శోక శ్చ హృది వర్తతే.
పౌరాపవాద స్సుమహాం స్తథా జనపదస్య చ, ౧౧॥

అకీర్తి ర్యస్య గీయేత లోకే భూతస్య కస్యచిత్.
పతత్యేవాధమాన్ లోకాన్ యావచ్ఛబ్దః ప్రకీర్త్యతే, ౧౨॥

అకీర్తి ర్నింద్యతే దేవైః కీర్తి ర్లోకేషు పూజ్యతే.
కీర్త్యర్థం తు సమారంభ స్సర్వేషాం సుమహాత్మనామ్, ౧౩॥

అప్యహం జీవితం జహ్యాం యుష్మాన్ వా పురుషర్షభాః.
అపవాదభయా ద్భీతః కిం పున ర్జనకాత్మజామ్, ౧౪॥

(అయం త్వితి.) మహాన్వాద ఇతి శేషః, శోక శ్చేతి. తచ్ఛ్రవణా దితి శేషః, కోఽయం వాద ఇత్యత్రాఽఽహ (పౌరేత్యాది.) ౭॥—౧౧॥

(అకీర్తి రితి.) భూతస్య ప్రాణినః, శబ్దః అకీర్తిబోధకః. ౧౨॥—౧౪॥

తస్మా ద్భవంతః పశ్యంతు పతితం శోకసాగరే.
న హి పశ్యామ్యఽహం భూతం కించి ద్దుఃఖ మతోఽధికమ్, ౧౫॥

శ్వ స్త్వం ప్రభాతే సౌమిత్రే సుమంత్రాధిష్ఠితం రథమ్.
ఆరుహ్య సీతా మారోప్య విషయాంతే సముత్సృజ. ౧౬॥

గంగాయా స్తు పరే పారే వాల్మీకే స్తు మహాత్మనః.
ఆశ్రమో దివ్యసంకాశ స్తమసాతీర మాశ్రితః, ౧౭॥

తత్రైనాం విజనే దేశే విసృజ్య రఘునందన.
శీఘ్ర మాగచ్ఛ భద్రం తే కురుష్వ వచనం మమ, ౧౮॥

న చాఽస్మిన్ ప్రతివక్తవ్య స్సీతాం ప్రతి కథంచన.
తస్మా త్త్వం గచ్ఛ సౌమిత్రే నాఽత్ర కార్యా విచారణా, ౧౯॥

అప్రీతి ర్హి పరా మహ్యం త్వయైత త్ప్రతివారితే.
శాపితా హి మయా యూయం పాదాభ్యాం జీవితేన చ, ౨౦॥

యే మాం వాక్యాంతరే బ్రూయు రనునేతుం కథంచన.
అహితా నామ తే నిత్యం మదభీష్టవిఘాతనాత్, ౨౧॥

(తస్మా దితి.) భూత ముత్పన్నమ్. ౧౫॥

(శ్వ ఇతి.) విషయాంతే స్వదేశాత్ బహిః. ౧౬॥

తం విశేషయతి (గంగాయా ఇత్యాది.) ౧౭॥—౧౯॥

(అప్రీతి రితి.) మహ్యం మమ, భుజాభ్యా మితి పాఠవచనమ్. ౨౦॥

(య ఇతి.) వాక్యాంతరే అస్మద్వాక్యమధ్యే. అనునేతుం. యే బ్రూయు స్తే శాపితా ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః. ౨౧॥

(పౌరాపవాదాత్ రామేణ సీతాపరిత్యాగః)

మానయంతు భవంతో మాం యది మచ్ఛాసనే స్థితాః.
ఇతోఽద్య నీయతాం సీతా కురుష్వ వచనం మమ. ౨౨

పూర్వ ముక్తోఽహ మనయా గంగాతీరేఽహ మాశ్రమాన్.
పశ్యేయ మితి తస్యాశ్చ కామ స్సంవర్త్యతా మయమ్. ౨౩

ఏవ ముక్త్వా తు కాకుత్స్థో బాష్పేణ పిహితాననః.
ప్రవివేశ స ధర్మాత్మా భ్రాతృభిః పరివారితః.
శోకసంలగ్నహృదయో నిశశ్వాస యథా ద్విపః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ షట్చత్వారింశ స్సర్గః

తతో రజన్యాం వ్యుష్టాయాం లక్ష్మణో దీనచేతనః,
సుమంత్ర మబ్రవీ ద్వాక్యం ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧

ఫలిత మాహ (మానయం త్వితి.) ౨౨

కథ మిదం నృశంసత్వం సోఢుం శక్య మిత్యత్రాఽఽహ (పూర్వ మిత్యాది.) సంవర్త్యతాం అనుష్ఠీయతామ్. ౨౩

(ఏవ మితి.) భ్రాతృభిః పరివారితః (ప్రవివేశేతి.) భ్రాతౄన్ విసృజ్య స్వవేశ్మ ప్రవివేశే త్యర్థః. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ షట్చత్వారింశ స్సర్గః

(తత ఇత్యాది.)

సారథే తురగాన్ శీఘ్రం యోజయస్వ రథోత్తమే.
స్వాస్తీర్ణం రాజభవనాత్ సీతాయా శ్చాసనం కురు. ౨

సీతా హి రాజవచనా దాశ్రమం పుణ్యకర్మణామ్,
మయా నేయా మహర్షీణాం శీఘ్ర మానీయతాం రథః. ౩

సుమంత్ర స్తు తథేత్యుక్త్వా యుక్తం పరమవాజిభిః,
రథం సురుచిరప్రఖ్యం స్వాస్తీర్ణం సుఖశయ్యయా. ౪

ఆనీయోవాచ సౌమిత్రిం మిత్రాణాం మానవర్ధనమ్,
రథోఽయం సమనుప్రాప్తో యత్కార్యం క్రియతాం ప్రభో. ౫

ఏవ ముక్త స్సుమంత్రేణ రాజవేశ్మని లక్ష్మణః,
ప్రవిశ్య సీతా మాసాద్య వ్యాజహార నరర్షభః. ౬

త్వయా కిలైష నృపతి ర్వరం వై యాచితః ప్రభుః,
నృపేణ చ ప్రతిజ్ఞాత మాజ్ఞప్త శ్చాఽఽశ్రమం ప్రతి. ౭

గంగాతీరే మయా దేవి ఋషీణా మాశ్రమాన్ శుభాన్,
శీఘ్రం గత్వా తు వైదేహి శాసనా త్పార్థివస్య నః.
అరణ్యే మునిభి ర్జుష్టే అవనేయా భవిష్యసి, ౮½

ఏవ ముక్తా తు వైదేహీ లక్ష్మణేన మహాత్మనా.
ప్రహర్ష మతులం లేభే గమనం చాప్యరోచయత్, ౯½

(సారథ ఇతి.) (స్వాస్తీర్ణ మితి.) సీతాయా శ్చ శుభ మాసనం రాజభవనా దానీయ స్వాస్తీర్ణం రథం కురు. ౨

కుత ఇత్యత్రాహ (సీతా హీత్యాది.) ౩

(సుమంత్ర ఇతి.) సురుచిరప్రఖ్యం సుందరశోభమ్. ౪—౯½

(సీతయా అశుభనిమిత్తానాం దర్శనమ్)

వాసాంసి చ మహార్హాణి రత్నాని వివిధాని చ.
గృహీత్వా తాని వై దేహీ గమనాయోపచక్రమే, ౧౦

ఇమాని మునిపత్నీనాం దాస్యా మ్యాభరణాన్యహమ్.
వస్త్రాణి చ మహార్హాణి ధనాని వివిధాని చ. ౧౧

సౌమిత్రి స్తు తథేత్యుక్త్వా రథ మారోప్య మైథిలీమ్.
ప్రయయౌ శీఘ్రతురగై రామస్యాఽఽజ్ఞా మనుస్మరన్, ౧౨

అబ్రవీ చ్చ తదా సీతా లక్ష్మణం లక్ష్మివర్ధనమ్.
అశుభాని బహూన్యేవ పశ్యామి రఘునందన, ౧౩

నయనం మే స్ఫురత్యద్య గాత్రోత్కంపశ్చ జాయతే.
హృదయం చైవ సౌమిత్రే అస్వస్థ మివ లక్షయే. ౧౪

ఔత్సుక్యం పరమం చాఽపి అధృతిశ్చ పరా మమ.
శూన్యా మేవ చ పశ్యామి పృథివీం పృథులోచన. ౧౫

అపి స్వస్తి భవేత్తస్య భ్రాతు స్తే భ్రాతృవత్సల,
శ్వశ్రూణాం చైవ మే వీర సర్వాసా మవిశేషతః, ౧౬

పురే జనపదే చైవ కుశలం ప్రాణినా మపి.
ఇత్యంజలికృతా సీతా దేవతా అభ్యయాచత, ౧౭

(నయన మితి.) హృదయం మనః. ౧౪—౧౪.

(ఔత్సుక్య మితి.) ఔత్సుక్యం పుణ్యాశ్రమదర్శనవిషయజం. శూన్యాం సుఖశూన్యామ్. ౧౫—౧౬.

(పుర ఇతి.) అంజలికృతా కృతాంజలిః (త మర్థ మితి.) దుర్నిమిత్తరూపం వస్త్విత్యర్థః. హృష్టః హృష్ట ఇవ. ౧౭

లక్ష్మణోర్థం తు తం శ్రుత్వా శిరసా వంద్య మైథిలీమ్.
శివ మిత్యబ్రవీ ద్ధృష్టో హృదయేన విశుష్యతా. ౧౮॥

తతో వాస ముపాగమ్య గోమతీతీర ఆశ్రమే.
ప్రభాతే పున రుత్థాయ సౌమిత్రి స్సూత మబ్రవీత్. ౧౯॥

యోజయస్వ రథం శీఘ్ర మద్య భాగీరథీజలమ్.
శిరసా ధారయిష్యామి త్ర్యంబకః పర్వతే యథా. ౨౦॥

సోఽశ్వా న్రజ్వాఽథ చతురో రథే యుక్త్వా మనోజవాన్.
ఆరోహస్వేతి వైదేహీం సూతః ప్రాంజలి రబ్రవీత్. ౨౧॥

సా తు సూతస్య వచనా దారురోహ రథోత్తమమ్.
సీతా సౌమిత్రిణా సార్ధం సుమంత్రేణ చ ధీమతా. ౨౨॥

ఆససాద విశాలాక్షీ గంగాం పాపవినాశినీమ్.
అథాఽర్ధదివసం గత్వా భాగీరథ్యా జలాశయమ్.
నిరీక్ష్య లక్ష్మణో దీనః ప్రరురోద మహాస్వనః. ౨౩॥

సీతా తు పరమాయత్తా దృష్ట్వా లక్ష్మణ మాతురమ్.
ఉవాచ వాక్యం ధర్మజ్ఞా కిమిదం రుద్యతే త్వయా. ౨౪॥

జాహ్నవీ తీర మాసాద్య చిరాఽభిలషితం మమ.
హర్షకాలే కిమర్థం మాం విషాదయసి లక్ష్మణ. ౨౬॥

(యోజయస్వేతి.) శిరసా ధారయిష్యామి త్ర్యంబకః పర్వతే యథేతి దృష్టాంతేన రుద్రోఽపి స్నానార్థ మేవ గంగాం దధారేతి గమ్యతే. ౧౮॥—౨౨॥

(ఆససాదేతి.) జలాశయం జలప్రవాహమ్. ౨౩॥—౨౬॥

(సీతయా లక్ష్మణేన చ గంగాయాః తరణమ్)

నిత్యం త్వం రామపార్శ్వేషు వర్తసే పురుషర్షభ,
కచ్చి ద్వినాకృత స్తేన ద్విరాత్రం శోక మాగతః. ౨౭

మమాఽపి దయితో రామో జీవితా దపి లక్ష్మణ,
న చాఽఽహ మేవం శోచామి మైవం త్వం బాలిశో భవ. ౨౮

తారయస్వ చ మాం గంగాం దర్శయస్వ చ తాపసాన్,
తతో మునిభ్యో దాస్యామి వాసాంస్యాఽఽభరణాని చ. ౨౯

తతః కృత్వా మహర్షీణాం యథావ దభివాదనమ్,
తత్ర చైకాం నిశా ముష్య యాస్యామ స్తాం పురీం పునః. ౩౦

మమాఽపి పద్మపత్రాక్షం సింహోరస్కం కృశోదరమ్,
త్వరతే హి మనో ద్రష్టుం రామం రమయతాం వరమ్. ౩౧

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా ప్రమృజ్య నయనే శుభే,
నావికా నాహ్వయామాస లక్ష్మణః పరవీరహా. ౩౨

ఇయం చ సజ్జా నౌ శ్చేతి దాశాః ప్రాంజలయోఽబ్రువన్,
తితీర్షు ర్లక్ష్మణో గంగాం శుభాం నావ ముపారుహత్.
గంగాం సంతారయామాస లక్ష్మణ స్తాం సమాహితః, ౩౩½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షట్చత్వారింశ స్సర్గః.

(నిత్య మితి.) పార్శ్వే ష్వితి పూజాయాం బహువచనం. శోక మాగతః కచ్చి దిత్య
న్వయః. ౨౭—౩౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
షట్చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ నావం సువిస్తీర్ణాం నైషాదీం రాఘవాఽనుజః,
ఆరురోహ సమాయుక్తాం పూర్వ మారోప్య మైథిలీమ్. ౧

సుమంత్రం చైవ సరథం స్థీయతా మితి లక్ష్మణః,
ఉవాచ శోకసంతప్తః ప్రయాహీతి చ నావికమ్. ౨

తత స్తీర ముపాగమ్య భాగీరథ్యా స్స లక్ష్మణః,
ఉవాచ మైథిలీం వాక్యం ప్రాంజలి ర్బాష్పసంప్లుతః. ౩

హృద్గతం మే మహ చ్ఛల్యం యస్మా దార్యేణ ధీమతా,
అస్మి న్నిమిత్తే వైదేహి లోకస్య వచనీకృతః. ౪

శ్రేయో హి మరణం మేఽద్య మృత్యు ర్వా యత్పరం భవేత్,

అథ సప్తచత్వారింశ స్సర్గః

(అథేత్యాది.) నిషాదస్య గుహస్యేయం నైషాదీ తాం, సమాయుక్తాం, సజ్జీకృతామ్. ౧

(సుమంత్ర మితి.) స్థీయతా మితి. గంగాతీర ఏవేతి శేషః. ౨

(తత ఇతి.) తీరం దక్షిణతీర మిత్యర్థః. ౩

(హృద్గత మిత్యాది.) హే వైదేహి, యస్మి న్నిమిత్తే యత్కృత్యానుష్ఠానతః, అహం లోకస్య వచనీకృతః. వచనీయః కృతః, యలోప ఆర్షః, నింద్య స్సంపాదితో భవేయం, అస్మి న్నిమిత్తే ధీమతా సర్వజ్ఞేన, ఆర్యేణ. య ద్యస్మా దహం నియుక్తః, తేన హేతునా, మే మహత్ శల్యం హృద్గతమ్. ౪

(శ్రేయ ఇతి.) ఏవం హృచ్ఛల్యం. ప్రాప్తవతో మే మృత్యుః, మరణం హి వా యత్ యది స్యాత్ అద్య తదేవ మే పరం శ్రేయో భవేత్. (న చేత్యాది) ఈదృశే లక్ష్మణో నిర్ఘృణ ఇతి

(లక్ష్మణేన రామాజ్ఞానివేదనపూర్వకం సీతావిసర్జనమ్)

న చాఽస్మిన్నీదృశే కార్యే నియోజ్యో లోకనిందితే. ౫

ప్రసీద చ న మే పాపం కర్తు మర్హసి శోభనే,
ఇత్యంజలికృతో భూమౌ నిపపాత స లక్ష్మణః. ౬

రుదంతం ప్రాంజలిం దృష్ట్వా కాంక్షంతం మృత్యు మాత్మనః,
మైథిలీ భృశసంవిగ్నా లక్ష్మణం వాక్య మబ్రవీత్. ౭

కిమిదం నాఽవగచ్ఛామి బ్రూహి తత్త్వేన లక్ష్మణ,
పశ్యామి త్వాం న చ స్వస్థ మపి క్షేమం మహీపతేః. ౮

శాపితోఽసి నరేంద్రేణ య స్త్వం సంతాప మాగతః,
త ద్బ్రూయా స్సన్నిధౌ మహ్యం మహ మాజ్ఞాపయామి తే. ౯

వైదేహ్యా చోద్యమాన స్తు లక్ష్మణో దీనచేతనః,
అవాఙ్ముఖో బాష్పకలం వాక్య మేత దువాచ హ. ౧౦

శ్రుత్వా పరిషదో మధ్యే హ్యపవాదం సుదారుణమ్,
పురే జనపదే చైవ త్వత్కృతే జనకాత్మజే.
రామ స్సంతప్తహృదయో మాం నివేద్య గృహం గతః, ౧౧

లోకనింద్యే అస్మిన్ వక్ష్యమాణరూపే కార్యే న చాఽహం నియోజ్యోఽస్మి నియోక్తు మర్హోస్మి. తథా ఽనియుక్తస్య కార్యస్య సర్వథైవ కర్తవ్యత్వా దితి శేషః. అతః ప్రసీదేత్యాది యోజ్యమ్. ౫—౬

(రుదంత మితి.) మృత్యుం కాంక్షంతం, పరమహృచ్ఛల్యవశా దితి శేషః. ౭

(కిమిద మితి.) నాఽవగచ్ఛామి ఏవం రోదనాదే ర్హేతు మితి శేషః. మహీపతేః రామస్య, క్షేమ మపి సుఖ మపి, న పశ్యామి. ౮

(శాపిత ఇతి.) యస్మా త్త్వ మేవం సంతాప మాగతః తస్మా త్త్వం నరేంద్రేణైవ శాపితోఽసి, మహ్యం మమ, అజ్ఞాపయామి. (త ఇతి.) త్వా మిత్యర్థః. ౯ ౧౦

(శ్రుత్వేత్యాది సార్ధశ్లోక మేకాన్వయం.) త్వత్కృతే అపవాదం శ్రుత్వా సా త్వం త్యక్తే త్యన్వయః. ౧౧

న తాని వచనీయాని మయా దేవి తవాఽగ్రతః.
యాని రాజ్ఞా హృది న్యస్తా న్యమర్షా త్పృష్ఠతః కృతః, ౧౨॥

సా త్వం త్యక్తా నృపతినా నిర్దోషా మమ సన్నిధౌ.
పౌరాపవాదభీతేన గ్రాహ్యం దేవి న తేఽన్యథా, ౧౩॥

ఆశ్రమాంతేషు చ మయా త్యక్తవ్యా త్వం భవిష్యసి.
రాజ్ఞ శ్శాసన మాజ్ఞాయ తవేదం కిల దౌహృదమ్, ౧౬॥

తదేత జ్జాహ్నవీతీరే బ్రహ్మర్షీణాం తపోవనమ్.
పుణ్యం చ రమణీయం చ మా విషాదం కృథా శ్శుభే, ౧౭॥

రాజ్ఞో దశరథస్యేష్టః పితు ర్మే మునిపుంగవః.
సఖా పరమకో విప్రో వాల్మీకి స్సుమహాయశాః, ౧౮॥

కోఽయ మపవాద ఇత్యత్రాఽఽహ (న తానీతి.) యాని వచనాని, రాజ్ఞా అమర్షా ద్ధృది న్యస్తాని, తాని, తవాఽగ్రతో మయా న వచనీయాని వక్తు మశక్యాని, అత ఏవాఽమర్షః మయా పృష్ఠతః కృతః, నోపన్యస్త ఇత్యర్థః. ౧౨॥

(సా త్వ మితి.) తథాఽపి తే తవ విషయే, పౌరాపవాదభీతేన, రాజ్ఞా యదాఽఽదిష్టం త న్మయా చ గ్రాహ్యం నాఽన్యథా, న తు త్వయి దోషబుద్ధ్యే త్యర్థః. ౧౩॥

తతః కి మిత్యత్రాహ (ఆశ్రమాంతే ష్వితి.) తవేదం కిల దౌహృదం గర్భః, తస్మా దప్యాఽఽశ్రమాంతేషు త్యక్తవ్యే త్యర్థః. ౧౪॥—౧౭॥

(రాజ్ఞ ఇతి.) పరమకః పరమానుకంపావాన్. ౧౮॥—౧౯॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

(రాఘవాజ్ఞాం శ్రుతవత్యాః సీతాయాః శోకప్రకారః)

పాదచ్ఛాయా ముపాగమ్య సుఖ మస్య మహాత్మనః.
ఉపవాసపరైకాగ్రా వస త్వం జనకాత్మజే, ౧౭॥

పతివ్రతాత్వ మాస్థాయ రామం కృత్వా సదా హృది.
శ్రేయ స్తే పరమం దేవి తథా కృత్వా భవిష్యతి. ౧౮॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా దారుణం జనకాత్మజా,
పరం విషాద మాగమ్య వైదేహీ నిపపాత హ. ౧

సా ముహూర్త మివాऽసంజ్ఞా బాష్పపర్యాకులేక్షణా,
లక్ష్మణం దీనయా వాచా ఉవాచ జనకాత్మజా. ౨

మామికేయం తను ర్నూనం సృష్టా దుఃఖాయ లక్ష్మణ,
ధాత్రా యస్యా స్తథా మేఽద్య దుఃఖమూర్తిః ప్రదృశ్యతే. ౩

కిన్ను పాపం కృతం పూర్వం కో వా దారై ర్వియోజితః,
యాఽహం శుద్ధసమాచారా త్యక్తా నృపతినా సతీ. ౪

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః

(లక్ష్మణస్యేత్యాది.) ౧

(సేతి.) బాష్పవ్యాకులితేక్షణే త్యనేన పున స్సంజ్ఞాప్రాప్తి స్సూచితా. ౨

(మామికేతి.) మామికేయం తనుః ధాత్రా దుఃఖాయైవ సృష్టా, యస్మా త్కారణాత్, యస్యా మే దుఃఖమూర్తిః ప్రదృశ్యతే. ౩—౪

పురాఽహ మాశ్రమే వాసం రామపాదానువర్తినీ,
అనురుధ్యాఽపి సౌమిత్రే దుఃఖే చ పరివర్తినీ ౫

సా కథం హ్యాశ్రమే సౌమ్య వత్స్యామి విజనీకృతా,
ఆఖ్యాస్యామి చ కస్యాఽహం దుఃఖం దుఃఖపరాయణా. ౬

కిన్ను వక్ష్యామి మునిషు కర్మ వా సత్కృతం చ కిమ్,
కస్మిం శ్చి త్కారణే త్యక్తా రాఘవేణ మహాత్మనా. ౭

న ఖల్వద్యైవ సౌమిత్రే జీవితం జాహ్నవీజలే,
త్యజేయం రాజవంశస్తు భర్తు ర్మే పరిహాస్యతే. ౮

యథాజ్ఞం కురు సౌమిత్రే త్యజ మాం దుఃఖభాగినీమ్,
నిదేశే స్థీయతాం రాజ్ఞ శ్శృణు చేదం వచో మమ. ౯

శ్వశ్రూణా మవిశేషేణ ప్రాంజలిప్రగ్రహేణ చ,
శిరసా వంద్య చరణౌ కుశలం బ్రూహి పార్థివమ్. ౧౦

(పురేతి.) అనురుధ్యాఽపి సోఢ్వాఽపి. ౫

(సేతి.) విజనీకృతా ఇష్టజనవిరహితా కృతా. ౬—౭

(న ఖల్వితి.) త్యజేయం రాజవంశ స్తు భర్తు ర్మే, పరిహాస్యతే ఇత్యుత్తరార్ధపాఠః. అత్యాగకారణం ఉచ్యతే. రాజవంశః రాజసంతానః, పరిహాస్యతే విచ్ఛిద్యతే. మయి గర్భస్య విద్యమానత్వా దితి శేషః. మయా దేహోధర్తవ్య ఇతి భావః. యద్వా, త్యజేయం, రాఘవం వంశే భర్తు ర్మా పరిహాస్యతీతి పాఠః. రామకృతక్రౌర్యస్య, అద్యైవ జాహ్నవీజలే జీవః త్యక్తవ్యః, తథాఽపి తం న త్యజేయం, కుతో భర్తుర్వంశే నిష్కలంకే, రాఘవం ఏకం మా పరిహాస్యతి మా పరిహసతు, వ్యత్యయస్త్వార్షః. జీవితత్యాగే స్త్రీహత్యామూలోఽపవాదః రామస్య స్యాదితి భావః. అద్యైవేత్యనేన ప్రసవాంతరం తు లక్ష్య మేవేత్యర్థః. ౮

త్వం తు రాజశాసనం కుర్విత్యాహ (యథాజ్ఞ మితి.) ౯

(శ్వశ్రూణా మితి.) చరణౌ ఆవంద్యేతి. మదర్థ మితి శేషః. ౧౦

(సీతావిసర్జనపూర్వకం లక్ష్మణతిరోగమనమ్)

శిరసాఽభినతో బ్రూయా స్సర్వాసా మేవ లక్ష్మణ,
వక్తవ్య శ్చాఽపి నృపతి ర్ధర్మేషు సుసమాహితః. ౧౧

జానాసి చ యథా శుద్ధా సీతా తత్త్వేన రాఘవ,
భక్త్యా చ పరయా యుక్తా హితా చ తవ నిత్యశః. ౧౨

అహం త్యక్తా త్వయా వీర అయశోభీరుణా జనే,
యచ్చ తే వచనీయం స్యా దపవాదసముత్థితమ్.
మయా హి పరిహర్తవ్యం త్వం హి మే పరమా గతిః, ౧౩౺

వక్తవ్య శ్చేతి నృపతిః ధర్మేణ సుసమాహితః.
యథా భ్రాతృషు వర్తేథా స్తథా పౌరేషు నిత్యదా, ౧౪౺

పరమో హ్యేష ధర్మ స్తే తస్మా త్కీర్తి రనుత్తమా. ౧౫

యత్తు పౌరజనో రాజ న్ధర్మేణ సమవాప్నుయాత్,
అహం తు నాఽనుశోచామి స్వశరీరం నరర్షభ. ౧౬

యథాఽపవాదం పౌరాణాం తథైవ రఘునందన,
పతి ర్హి దేవతా నార్యాః పతి ర్బంధుః పతి ర్గురుః. ౧౭

ప్రాణైరపి ప్రియం తస్మా ద్భర్తుః కార్యం విశేషతః,
ఇతి మద్వచనా ద్రామో వక్తవ్యో మమ సంగ్రహః.
నిరీక్ష్య మాఽద్య గచ్ఛ త్వ మృతుకాలాతివర్తినీమ్, ౧౮౺

(అహ మితి.) అయశోభీరుణైవ త్వయా త్యక్తా అనాథే వేత్యర్థః. వచనీయం జుగుప్సనం, తన్మయా పరిహర్తవ్యం త్వదాజ్ఞయా వనస్థల ఇతి శేషః. ౧౧—౧౭

(ప్రాణై రితి.) ఋతుకాలాఽతివర్తినీం గర్భలక్షణవతీమ్. ౧౮—౧౯౺

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిముకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

ఏవం బ్రువంత్యాం సీతాయాం లక్ష్మణో దీనచేతనః.
శిరసా వంద్య ధరణీం వ్యాహర్తుం న శశాక హ, ౧౯॥

ప్రదక్షిణం చ తాం కృత్వా రుదన్నేవ మహాస్వనః.
ధ్యాత్వా ముహూర్తం తా మాహ కిం మాం వక్ష్యసి శోభనే, ౨౦॥

దృష్టపూర్వం న తే రూపం పాదౌ దృష్టౌ తవాఽనఘే.
కథ మత్ర హి పశ్యామి రామేణ రహితాం వనే, ౨౧॥

ఇత్యుక్త్వా తాం నమస్కృత్య పున ర్నావ ముపారుహత్.
ఆరుహ్య చ పున ర్నావం నావికం చాఽభ్యచోదయత్, ౨౨॥

స గత్వా చోత్తరం తీరం శోకభారసమన్వితః.
సంమూఢ ఇవ దుఃఖేన రథ మధ్యారుహ ద్ద్రుతమ్, ౨౩॥

ముహు ర్ముహుః పరావృత్య దృష్ట్వా సీతా మనాథవత్.
చేష్టంతీం పరతీరస్థాం లక్ష్మణః ప్రయయా వథ, ౨౪॥

దూరస్థం రథ మాలోక్య లక్ష్మణం చ ముహుర్ముహుః.
నిరీక్ష్యమాణాం తూద్విగ్నాం సీతాం శోక స్సమావిశత్, ౨౫॥

సా దుఃఖభారావనతా యశస్వినీ యశోధనా నాథ మపశ్యతీ సతీ.
రురోద సా బర్హిణనాదితే వనే మహాస్వనం దుఃఖపరాయణా సతీ, ౨౬॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనపంచాశస్సర్గః.

సీతాం రుదంతీం దృష్ట్వా తాం తత్ర వై మునిదారకాః,
ప్రాద్రవ న్యత్ర భగవా నాస్తే వాల్మీకి రుగ్రధీః. ౧

అభివాద్య మునేః పాదౌ మునిపుత్రా మహర్షయే,
సర్వం నివేదయామాసు స్తస్యా స్తు రుదితస్వనమ్. ౨

అదృష్టపూర్వా భగవ న్కస్యాఽప్యేషా మహాత్మనః,
పత్నీ శ్రీరివ సంమోహా ద్విరౌతి వికృతాననా. ౩

భగవ న్సాధు పశ్య త్వం దేవతా మివ ఖా చ్చ్యుతామ్,
నద్యాస్తు తీరే భగవ న్వరస్త్రీ కాఽపి దుఃఖితా. ౪

దృష్ట్వాఽస్మాభిః ప్రరుదితా దృఢం శోకపరాయణా,
అనర్హా దుఃఖశోకాభ్యా మేకా దీనా హ్యనాథవత్. ౫

న హ్యేనాం మానుషీం విద్మ స్సత్క్రియాఽస్యాః ప్రయుజ్యతామ్,
ఆశ్రమస్యాఽవిదూరే చ త్వా మియం శరణం గతా.
త్రాతార మిచ్ఛతే సాధ్వీ భగవం స్త్రాతు మర్హసి. ౬-౭

తేషాం తు వచనం శ్రుత్వా బుద్ధ్యా నిశ్చిత్య ధర్మవిత్.
తపసా లబ్ధచక్షుష్మా న్ప్రాద్రవ ద్యత్ర మైథిలీ, ౮

అథ ఏకోనపంచాశస్సర్గః

(సీతాం త్విత్యాది.) ౧-౨

సర్వం నివేదయామాసు రిత్యేత ద్వివృణోతి (అదృష్టేత్యాది.) ౩-౪

(దృష్ట్వేతి.) అనర్హేతి దుఃఖస్యేతి శేషః. ౫-౮

తం ప్రయాంత మభిప్రేత్య శిష్యా హ్యేనం మహామతిమ్.
తం తు దేశ మభిప్రేత్య కించి త్పద్భ్యాం మహామతిః, ౮॥

అర్ఘ్య మాదాయ రుచిరం జాహ్నవీతీర మాగమత్.
దదర్శ రాఘవ స్యేష్టాం సీతాం పత్నీ మనాథవత్, ౯॥

తాం సీతాం శోకభారార్తాం వాల్మీకి ర్మునిపుంగవః.
ఉవాచ మధురాం వాణీం హ్లాదయన్నివ తేజసా. ౧౦॥

స్నుషా దశరథస్య త్వం రామస్య మహిషీ ప్రియా.
జనకస్య సుతా రాజ్ఞ స్స్వాగతం తే పతివ్రతే, ౧౧॥

ఆయాంతీ చాఽసి విజ్ఞాతా మయా ధర్మసమాధినా.
కారణం చైవ సర్వం మే హృదయేనోపలక్షితమ్, ౧౨॥

తవ చైవ మహాభాగే విదితం మమ తత్త్వతః.
సర్వం చ విదితం మహ్యం త్రైలోక్యే యద్ధి వర్తతే, ౧౩॥

అపాపాం వేద్మి సీతే త్వాం తపోలబ్ధేన చక్షుషా.
విస్రబ్ధా భవ వైదేహి సాంప్రతం మయి వర్తసే, ౧౪॥

ఆశ్రమస్యాఽవిదూరే మే తాపస్య స్తపసి స్థితాః.
తా స్త్వాం వత్సే యథా వత్సం పాలయిష్యంతి నిత్యశః, ౧౫॥

(ఆయాంతీతి.) (కారణ మితి.) ఆగమనకారణమిత్యర్థః. ౮॥—౧౨॥

(తవ చై వేతి.) శుద్ధభావత్వ మితి శేషః, మమ మయా, మహ్యం మమ. ౧౩॥

(అపాపా మితి.) మయి వర్తస ఇతి మత్సమీపే నివపిష్య సీత్యర్థః. ౧౪॥—౧౫॥

(వాల్మీకినా సీతాయాః తాపసీసమీపనయనమ్)

ఇద మర్ఘ్యం ప్రతీచ్ఛ త్వం విస్రబ్ధా విగతజ్వరా.
యథా స్వగృహ మభ్యేత్య విషాదం చైవ మా కృథాః. ౧౬

శ్రుత్వా తు భాషితం సీతా మునేః పరమ మద్భుతమ్.
శిరసా వంద్య చరణౌ తథే త్యాహ కృతాంజలిః. ౧౭

తం ప్రయాంతం మునిం సీతా ప్రాంజలిః పృష్ఠతోఽన్వగాత్. ౧౮

తం దృష్ట్వా ముని మాయాంతం వైదేహ్యా మునిపత్నయః,
ఉపాజగ్ము ర్ముదా యుక్తా వచనం చేద మబ్రువన్. ౧౯

స్వాగతం తే మునిశ్రేష్ఠ చిరస్యాఽఽగమనం చ తే,
అభివాదయామ స్త్వాం సర్వా ఉచ్యతాం కిం చ కుర్మహే. ౨౦

తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాల్మీకి రిద మబ్రవీత్,
సీతేయం సమనుప్రాప్తా పత్నీ రామస్య ధీమతః. ౨౧

స్నుషా దశరథ స్యైషా జనకస్య సుతా సతీ.
అపాపా పతినా త్యక్తా పరిపాల్యా మయా సదా. ౨౨

ఇమాం భవత్యః పశ్యంతు స్నేహేన పరమేణ హి,
గౌరవా న్మమ వాక్యా చ్చ పూజ్యా వోఽస్తు విశేషతః. ౨౩

(ఇద మితి.) యథా స్వగృహ మభ్యేత్యేతి తథైవాఽవతిష్ఠస్వేతి శేషః. ౧౬—౧౮

(త మితి.) (ముదా యుక్తా ఇతి.) మునిపత్నయః తాపస్యః, అబ్రువ న్నితి, వాల్మీకి మితి శేషః. ౧౯

(స్వాగత మితి.) చిరస్యాఽఽగమన మితి ప్రతీక్ష్య స్థితా వయం, అభివాదయామహే. ఏతేన సీతాయాః సమాశ్వాసాదినా విళంబో జాత ఇత్యవగమ్యతే. ౨౦—౨౩

ముహూ ర్ముహూ శ్చ వైదేహీం ప్రణిధాయ మహాయశాః,
స్వమాశ్రమం శిష్యవృతః పున రాయా న్మహాతపాః. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనపంచాశ స్సర్గః.

అథ పంచాశ స్సర్గః.

దృష్ట్వా తు మైథిలీం సీతా మాశ్రమే సంప్రవేశితామ్,
సంతాప మగమ ద్ఘోరం లక్ష్మణో దీనచేతనః. ౧

అబ్రవీ చ్చ మహాతేజా సుమంత్రం మంత్రసారథిమ్,
సీతాసంతాపజం దుఃఖం పశ్య రామస్య సారథే. ౨

తతో దుఃఖతరం కిన్ను రాఘవస్య భవిష్యతి,
పత్నీం శుద్ధసమాచారాం విసృజ్య జనకాత్మజామ్. ౩

వ్యక్తం దైవా దహం మన్యే రాఘవస్య వినాభవమ్,
వైదేహ్యా సారథే నిత్యం దైవం హి దురతిక్రమమ్. ౪

(ముహూ రితి.) ప్రణిధాయ తాపసీనాం హస్తే దత్వా. ౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనపంచాశ స్సర్గః.

అథ పంచాశ స్సర్గః

(దృష్ట్వా త్విత్యాది.) ౧

(అబ్రవీ దితి.) మంత్రసహాయభూత స్సారథిః మంత్రసారథిః, సీతాసంతాపజం సీతావిరహసంతాపజ మిత్యర్థః. ౨—౩

(వ్యక్త ఇతి.) వినాభవం సీతావియోగేనాఽవస్థానం, వైదేహ్యా సార్ధం వినాభవ మిత్యన్వయః, దైవా త్ప్రాక్ భవా దదృష్టా దిత్యర్థః. ౪

(సుమంత్రేణ లక్ష్మణాయ దుర్వాసోక్తికథనమ్)

యో హి దేవాం త్సగంధర్వా నసురాం త్సహ రాక్షసైః,
నిహన్యా ద్రాఘవః క్రుద్ధ స్సదైవ మనువర్తతే. ౫

పురా రామః పితు ర్వాక్యా ద్దండకే విజనే వనే,
ఉషిత్వా నవవర్షాణి పంచ చైవ మహావనే. ౬

తతో దుఃఖతరం భూయ స్సీతాయా విప్రవాసనమ్,
పౌరాణాం వచనం శ్రుత్వా నృశంసం ప్రతిభాతి మే. ౭

కోను ధర్మాశ్రయ స్సూత కర్మణ్యస్మిన్ యశోహరే,
మైథిలీం ప్రతి సంప్రాప్తః పౌరై ర్హీనార్థవాదిభిః. ౮

ఏతా వాచో బహువిధా శ్శ్రుత్వా లక్ష్మణభాషితాః.
సుమంత్రః శ్రద్ధయా ప్రాజ్ఞో వాక్య మేత దువాచ హ. ౯

న సంతాప స్త్వయా కార్య స్సౌమిత్రే మైథిలీం ప్రతి,
దృష్ట మేత త్పురా విప్రైః పితు స్తే లక్ష్మణాఽగ్రతః. ౧౦

భవిష్యతి దృఢం రామో దుఃఖప్రాయోఽపి సౌఖ్యభాక్,
ప్రాప్స్యతే చ మహాబాహు ర్విప్రయోగం ప్రియై ర్ధ్రువమ్. ౧౧

(య ఇతి.) దైవ మనువర్తతే న తు తన్నిరసితుం శక్నోతీత్యర్థః. ౫—౬

(తత ఇతి.) తత స్సీతాయా విప్రవాసనం, నృశంసం క్రూరకృత్య మితి ప్రతిభాతి. ౭

(కోన్వితి.) హీనార్థవాదిభిః పౌరై ర్హేతుభిః, మైథిలీం ప్రతి యశోహరే, సాధ్వీం వనే విసృష్టవానితి అపయశస్కరేఽస్మిన్ కర్మణి సీతాపరిత్యాగరూపకర్మ ణ్యనుష్ఠితే సతి. కోను ధర్మాశ్రయః ధర్మపరిగ్రహః, రామేణ సంప్రాప్తః, ప్రత్యుత సాధ్వీత్యాగా దధర్మ ఏవ స్యా దితి భావః. ౮—౯

(నేతి.) (దృష్ట మితి.) హే లక్ష్మణ పురా తవ పితు రగ్రతః, అల్పభాగ్యవాన్ రామః, దుఃఖప్రాయో భవిష్య తీత్యేత ద్దృష్టం దృష్ట్వా మహ్యా ముక్త మిత్యర్థః. ఫలితమాహ (ప్రాప్స్యత ఇతి.) ౧౦—౧౧

త్వాం చైవ మైథిలీం చైవ శత్రుఘ్నభరతా వుభౌ.
సంత్యజిష్యతి ధర్మాత్మా కాలేన మహతా మహాన్. ౧౨

ఇదం త్వయి న వక్తవ్యం సౌమిత్రే భరతేఽపి వా,
రాజ్ఞా వో వ్యాహృతం వాక్యం దుర్వాసా య దువాచ హ. ౧౩

మహాజనసమీపే చ మమ చైవ నరర్షభ,
ఋషిణా వ్యాహృతం వాక్యం వసిష్ఠస్య చ సన్నిధౌ. ౧౪

ఋషే స్తు వచనం శ్రుత్వా మా మాహ పురుషర్షభః,
సూత న క్వచిదేవం తే వక్తవ్యం జనసన్నిధౌ. ౧౫

తస్యాఽహం లోకపాలస్య వాక్యం త త్సుసమాహితః,
నైవ జాత్వనృతం కార్యమితి మే సౌమ్య దర్శనమ్. ౧౬

సర్వథైవ న వక్తవ్యం మయా సౌమ్య తవాఽగ్రతః,
యది తే శ్రవణే శ్రద్ధా శ్రూయతాం రఘునందన. ౧౭

(ఇద మితి.) ఇదం రహస్యం త్వయి భరతే వా న వక్తవ్యం, ఇదంశబ్దార్థ మాహ (రాజ్ఞేతి,) రాజ్ఞా దశరథేన. వః, తదితం త్వయి భరతేపి న వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౨—౧౩

దుర్వాససో వచనం కథం త్వయాఽవగత మిత్యత్రాహ (మహాజనేతి.) మహాజనసమీపే దశరథసమీప ఇత్యర్థః. మమ వసిష్ఠస్య చ సన్నిధౌ. ఋషిణా దుర్వాససా, వాక్యం వ్యాహృతం, త్రిభిరేవేదం వృత్తాంతం జ్ఞాత మితి భావః. ౧౪

(ఋషే రితి.) ఏవం తే త్వయా శ్రుతం, రహస్య మిత్యర్థః. ౧౫

(తస్యేతి.) సమాహితం సమ్యగ్గుప్తం, తస్య వాక్యం మయా జాతు అనృతం న కార్య మితి మమ దర్శనం మతం, తస్మా త్త్వయి భరతే చ న వక్తవ్య మితి భావః. ౧౬

(సర్వథైవేతి.) న వక్తవ్య మితి, రాజరహస్య మితి శేషః. తవాఽతిశ్రద్ధారహితస్య. ౧౭

(సుమంత్రేణ లక్ష్మణాయ దుర్వాసోక్తికథనమ్)

యద్యప్యహం నరేంద్రేణ రహస్యం శ్రావితః పురా,
తథాప్యుదాహరిష్యామి దైవం హి దురతిక్రమమ్. ౧౮

యేనేద మీదృశం ప్రాప్తం దుఃఖం శోకసమన్వితమ్,
న త్వయా భరతే వాచ్యం శత్రుఘ్నస్యాపి సన్నిధౌ. ౧౯

తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య గంభీరార్థపదం మహత్,
తథ్యం బ్రూహీతి సౌమిత్రి స్సూతం వాక్య మథాఽబ్రవీత్. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచాశ స్సర్గః.

అథ ఏకపంచాశ స్సర్గః

తథా సంచోదిత స్సూతో లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
తద్వాక్య మృషిణా ప్రోక్తం వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౧

(యద్యపీతి.) తథాప్యప్రకాశ్యస్యాపి ప్రకాశనే హేతు మాహ (దైవం హి దురతిక్రమ మితి.) హి యస్మాద్దైవం ప్రాచీనం కర్మ దురతిక్రమం తస్మా దిత్యర్థః. ౧౮

దురతిక్రమే హేతుః (యేనేద మితి.) ఏవం భవద్దుఃఖాతిశయదర్శనాత్ శ్రద్ధాళవే తుభ్య మ్మయా వక్తవ్య మితి భావః. ౧౯

(త ఇతి.) గంభీరార్థపద మితి పూర్వోక్తం భాషితమ్. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచాశ స్సర్గః.

అథ ఏకపంచాశ స్సర్గః.

(తథేత్యాది.) ౧

పురా నామ్నా హి దుర్వాసా అత్రేః పుత్రో మహామునిః,
వసిష్ఠస్యాఽఽశ్రమే పుణ్యే వార్షిక్యం సమువాస హ. ౨

త మాశ్రమం మహాతేజాః పితా తే సుమహాయశాః,
పురోహితం మహాత్మానం దిదృక్షు రగమ త్స్వయమ్. ౩

స దృష్ట్వా సూర్యసంకాశం జ్వలంత మివ తేజసా,
ఉపవిష్టం వసిష్ఠస్య సవ్యపార్శ్వే మహామునిమ్. ౪

తౌ మునీ తాపసశ్రేష్ఠౌ వినీతో హ్యభ్యవాదయత్,
స తాభ్యాం పూజితో రాజా స్వాగతే నాసనేన చ.
పాద్యేన ఫలమూలైశ్చ ఉవాస మునిభి స్సహ, ౫

తేషాం తత్రోపవిష్టానాం తా స్తా స్సుమధురాః కథాః.
బభూవుః పరమర్షీణాం మధ్యాదిత్యగతేఽహని, ౬

తతః కథాయాం కస్యాంచిత్ ప్రాంజలిః ప్రగ్రహో నృపః.
ఉవాచ తం మహాత్మాన మత్రేః పుత్రం తపోధనమ్, ౭

భగవన్ కిం ప్రమాణేన మమ వంశో భవిష్యతి.
కి మాయుశ్చ హి మే రామః పుత్రాశ్చాన్యే కి మాయుషః, ౮

(పురేతి.) పురా వార్షిక్యం వర్షాసు భవం చాతుర్మాస్య నియమ ముద్దిశ్యోవాస. దుర్వాసా హీతి నామ్నా. ౨—౫

(తేషా మితి.) మధ్యాదిత్యగతే మధ్యగతాదిత్యయుక్త ఇత్యర్థః. మధ్యాహ్న ఇతి ఫలితార్థః. ౬

(తత ఇతి.) ప్రగ్రహః సవినయ ఇత్యర్థః. ౭

(భగవన్నితి.) కిం ప్రమాణేన ఉత. తతో ప్యధికప్రమాణే నేత్యర్థః. కి మాయుశ్చ మే రామ ఇతి. ౮

(సుమంత్రేణ లక్ష్మణాయ దుర్వాసోక్తికథనమ్)

రామస్య చ సుతా యేస్యు స్తేషా మాయుః కియద్భవేత్.
కామ్యయా భగవన్ బ్రూహి వంశస్యాఽస్య గతిం మమ, ౯½

తచ్ఛ్రుత్వా వ్యాహృతం వాక్యం రాజ్ఞో దశరథస్య చ.
దుర్వాసా స్సుమహాతేజా వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౧౦½

శృణు రాజన్ పురా వృత్తం తదా దేవాసురే యుధి.
దైత్యా స్సురై ర్భర్త్స్యమానా భృగుపత్నీం సమాశ్రితాః, ౧౧½

తయా దత్తాఽభయా స్తత్ర న్యవస న్నభయా స్తదా. ౧౨

తయా పరిగృహీతాం స్తాన్ దృష్ట్వా క్రుద్ధ స్సురేశ్వరః,
చక్రేణ శతధారేణ భృగుపత్న్యా శ్శిరోఽహరత్. ౧౩

తత స్తాం నిహతాం దృష్ట్వా పత్నీం భృగుకులోద్వహః,
శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం రిపుకులార్దనమ్. ౧౪

యస్మా దవధ్యాం మే పత్నీ మవధీః క్రోధమూర్ఛితః,
తస్మా త్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన. ౧౫

తత్ర పత్నీవియోగం త్వం ప్రాప్స్యసే బహువార్షికమ్, ౧౫½

శాపాభిహతచేతా స్స స్వాత్మనా భావితోఽభవత్.

ఏవం పృష్ట శ్చిరాయుష్ట్వం దుఃఖోపేతం శాపవశాదితి వక్తుం పీఠికా మాహ (శృణు రాజ న్నిత్యాది.) ౯½—౧౪

(యస్మా దితి.) అవధ్యాం స్త్రీత్వాదృషిపత్నీత్వాచ్చేతి భావః. ౧౫

(తత్రేతి.) బహువార్షికం కాల మిత్యర్థః. ౧౫½

(శాపేతి.) శాపాభిహతచేతాః పశ్చాత్తాపపరీతచిత్త ఇత్యర్థః. స్వాత్మనా భావితో, భగ

అర్చయామాస తం దేవం భృగు శ్శాపేన పీడితః. ౧౫॥

తపసారాధితో దేవో హ్యబ్రవీ ద్భక్తవత్సలః.
లోకానాం సంప్రియార్థం తు తం శాపం గృహ్య ముక్తవాన్, ౧౬॥

ఇతి శప్తో మహాతేజా భృగుణా పూర్వజన్మని.
ఇహాఽఽగతో హి పుత్రత్వం తవ పార్థివసత్తమ, ౧౭॥

రామ ఇత్యభివిఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు మానద.
తత్ఫలం ప్రాప్స్యతే చాఽపి భృగుశాపకృతం మహత్, ౧౮॥

అయోధ్యాయాః పతీ రామో దీర్ఘకాలం భవిష్యతి.
సుఖిన శ్చ సమృద్ధా శ్చ భవిష్యంత్యస్య యేఽనుగాః, ౨౦॥

దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ.
రామో రాజ్య ముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి, ౨౧॥

సమృద్ధై శ్చాశ్వమేధై శ్చ ఇష్ట్వా పరమదుర్జయః.
రాజవంశాం శ్చ బహుశో బహూన్ సంస్థాపయిష్యతి, ౨౨॥

ద్వౌ పుత్రౌ తు భవిష్యేతే సీతాయాం రాఘవస్య తు.
అన్యత్ర న త్వయోధ్యాయాం సత్య మేత న్న సంశయః, ౨౩॥

వచ్ఛాపనివృత్త్యర్థం స్వస్వరూప మచింతయ దిత్యర్థః. పున శ్శాపేన శాపమోఘభయేన పీడితస్సన్ భృగు స్తం దేవ మర్చయామాస. ౧౫॥

(తపసేతి.) తం శాపం, మనుష్యజన్మాదిప్రాపకం, లోకానాం సంహితార్థం సమ్యగ్రావణవధరూపహితసంపాదనార్థం. గ్రాహ్యం పరిగ్రాహ్య మేవేత్యుక్తవాన్. ౧౬॥

(ఇతీతి.) పూర్వజన్మని కాశ్యపాత్, విష్ణుసంజ్ఞికోపేంద్రావతారే. ౧౭॥

(రామ ఇతి.) తత్ఫలం పత్నీవియోగేన చిరకాలవాసరూపమ్. ౧౮॥—౨౩॥

(సుమన్త్రేణ లక్ష్మణాయ దుర్వాసోక్తికథనమ్)

సీతాయా శ్చ తతః పుత్రా వభిషేక్ష్యతి రాఘవః.
స సర్వ మఖిలం రాజ్ఞో వంశస్యాహ గతాగతమ్, ౨౪

ఆఖ్యాయ తు మహాతేజా స్తూష్ణీ మాసీ న్మహామునిః. ౨౫

తూష్ణీం భూతే తదా తస్మిన్ రాజా దశరథో మునౌ,
అభివాద్య మహాత్మానౌ పున రాయా త్పురోత్తమమ్. ౨౬

ఏత ద్వచో మయా తత్ర మునినా వ్యాహృతం పురా.
శ్రుతం హృది చ నిక్షిప్తం నాఽన్యథా త ద్భవిష్యతి. ౨౭

ఏవం గతే న సంతాపం కర్తు మర్హసి రాఘవ,
సీతార్థే రాఘవార్థే వా దృఢో భవ నరోత్తమ. ౨౮

శ్రుత్వా తు వ్యాహృతం వాక్యం సూతస్య పరమాఽద్భుతమ్,
ప్రహర్ష మతులం లేభే సాధు సాధ్వితి చాఽబ్రవీత్. ౨౯

తత స్సంవదతో రేవం సూతలక్ష్మణయోః పథి,
అస్తమర్కే గతే వాసం కేశిన్యాం తా వథోషతుః. ౩౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకపంచాశ స్సర్గః.

(సీతాయా ఇతి.) (స సర్వ మితి.) స దుర్వాసా ఇత్యర్థః. ౨౪—౩౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకపంచాశ స్సర్గః.

అథ ద్విపంచాశ స్సర్గః.

తత్ర తాం రజనీ ముష్య కేశిన్యాం రఘునందనః.
ప్రభాతే పున రుత్థాయ లక్ష్మణః ప్రయయౌ తదా. ౧

తతోఽర్ధదివసే ప్రాప్తే ప్రవివేశ మహారథః,
అయోధ్యాం రత్నసంపూర్ణాం హృష్టపుష్టజనావృతామ్. ౨

సౌమిత్రి స్తు పరం దైన్యం జగామ సుమహామతిః,
రామపాదౌ సమాసాద్య వక్ష్యామి కి మహం గతః. ౩

తస్యైవం చింతయానస్య భవనం శశిసన్నిభమ్.
రామస్య పరమోదారం పురస్తా త్సమదృశ్యత. ౪

రాజ్ఞ స్తు భవనద్వారి సోఽవతీర్య రథో త్తమాత్,
అవాఙ్ముఖో దీనమనాః ప్రవివేశాఽనివారితః. ౫

స దృష్ట్వా రాఘవం దీన మాసీనం పరమాసనే,
నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యాం దదర్శాఽగ్రజ మగ్రతః. ౬

జగ్రాహ చరణౌ తస్య లక్ష్మణో దీనచేతనః,
ఉవాచ దీనయా వాచా ప్రాంజలి స్సుసమాహితః. ౭

ఆర్యస్యాఽఽజ్ఞాం పురస్కృత్య విసృజ్య జనకాత్మజామ్,
గంగాతీరే యథోద్దిష్టే వాల్మీకే రాశ్రమే శుచౌ. ౮

అథ ద్విపంచాశ స్సర్గః

(తత్రేత్యాది.) తత్ర పఠీత్యర్థః. ౧—౫

(స ఇతి.) నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యా ముపలక్షిత మగ్రజమ్. ౬—౮

(లక్ష్మణకృతరామసమాశ్వాసనమ్)

తత్ర తాం చ శుభాచారా మాశ్రమాంతే యశస్వినీమ్,
పున రప్యాఽఽగతో వీర పాదమూల ముపాసితుమ్. ౯

మా శుచః పురుషవ్యాఘ్ర కాలస్య గతి రీదృశీ,
త్వద్విధా న హి శోచంతి బుద్ధిమంతో మనస్వినః. ౧౦

సర్వే క్షయాంతా నిచయాః పతనాంతా స్సముచ్ఛ్రయాః,
సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాంతం చ జీవితమ్. ౧౧

తస్మా త్పుత్రేషు దారేషు మిత్రేషు చ ధనేషు చ,
నాఽతిప్రసంగః కర్తవ్యో విప్రయోగో హి తై ర్ధ్రువమ్. ౧౨

శక్త స్త్వ మాత్మనాఽఽత్మానం వినేతుం మనసైవ హి,
లోకాం స్సర్వాం శ్చ కాకుత్స్థ కిం పున శ్శోక మాత్మనః. ౧౩

నేదృశేషు విముహ్యంతి త్వద్విధాః పురుషర్షభాః,
అపవాద స్స కిల తే పున రేష్యతి రాఘవ. ౧౪

యదర్థం మైథిలీ త్యక్తా అపవాదభయా న్నృప,

(తత్రేతి.) పాదమూలం తవేతి శేషః. ౯—౧౧

(తస్మా దితి.) అతిప్రసంగః అత్యాసక్తిః. ౧౨

(శక్త స్త్వ మాత్మనాఽఽత్మానం వినేతుం మనసైవ హీతి.) ఆత్మనా స్వయ మేవ మనసైవ కరణేనాఽఽత్మానం, స్వాత్మానం లోకాం శ్చ వినేతుం శిక్షితుం శక్తః, సాంసారికదుఃఖా ద్వారయితు మిత్యర్థః. ౧౩

(నేదృశేష్వితి.) అపవాదః పునరేష్యతి ప్రకారాంతరేణేతి శేషః. ౧౪

తదేవోపపాదయతి (యదర్థ మితి.) హే నృప, పరీవాదభయా ద్భీతేన త్వయా యదర్థం యదపవాదపరిహారార్థం, మైథిలీ త్యక్తా, సోఽపవాదః, పునః ప్రకారాంతరేణ, భవిష్యతి, సీతా మప

సోఽపవాదః పురే రాజన్ భవిష్యతి న సంశయః. ౧౫

స త్వం పురుషశార్దూల ధైర్యేణ సుసమాహితః,
త్యజైనాం దుర్బలాం బుద్ధిం సంతాపం మా కురుష్వ హ. ౧౬

ఏవ ముక్త స్స కాకుత్థ్సో లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
ఉవాచ పరయా ప్రీత్యా సౌమిత్రిం మిత్రవత్సలః. ౧౭

ఏవ మేత న్నరశ్రేష్ఠ యథా వదసి లక్ష్మణ,
పరితోష శ్చ మే వీర మమ కార్యానుశాసనే. ౧౮

నిర్వృతి శ్చాగతా సౌమ్య సంతాప శ్చ నిరాకృతః,
భవద్వాక్యై స్సురుచిరై రనునీతోఽస్మి లక్ష్మణ. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్విపంచాశ స్సర్గః.

వాదా త్త్యక్త్వా పున శ్శోచతి, తస్మా త్తస్యా మతిమాత్రోఽయం. కాముకస్య రామస్య అనురాగ ఇతి. పున రప్యపవాదో భవిష్యతీ త్యర్థః. ౧౫—౧౭

(ఏవ మితి.) కార్యానుశాసనే గంగాతీరత్యాగరూపే త్వత్కృతే. ౧౮

(నిర్వృతి రితి.) నిర్వృతిః సుఖమ్. ౧౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ద్విపంచాశ స్సర్గః.

అథ త్రిపంచాశ స్సర్గః

లక్ష్మణస్య తు తద్వాక్యం నిశమ్య పరమాఽద్భుతమ్,
సుప్రీత శ్చాఽభవ ద్రామో వాక్య మేత దువాచ హ. ౧

దుర్లభ స్త్వీదృశో బంధు రస్మి౯ కాలే విశేషతః,
యాదృశ స్త్వం మహాబుద్ధే మమ సౌమ్య మనోనుగః. ౨

యచ్చ మే హృదయం కించి ద్వర్తతే శుభలక్షణ,
త న్నిశామయ చ శ్రుత్వా కురుష్వ వచనం మమ. ౩

చత్వారో దివసా స్సౌమ్య కార్యం పౌరజనస్య వై,
అకుర్వాణస్య సౌమిత్రే త న్మే మర్మాణి కృంతతి. ౪

ఆహూయంతాం ప్రకృతయ పురోధా మంత్రిణ స్తథా,
కార్యార్థిన శ్చ పురుషా స్త్రియో వా పురుషర్షభ. ౫

పౌరకార్యాణి యో రాజా న కరోతి దినేదినే,
సంవృతే నరకే ఘోరే పతితో నాఽత్ర సంశయః. ౬

శ్రూయతే హి పురా రాజా నృగో నామ మహాయశాః,
బభూవ పృథివీపాలో బ్రహ్మణ్య స్సత్యవా చ్ఛుచిః. ౭

అథ త్రిపంచాశ స్సర్గః,

(లక్ష్మణస్యేత్యాది.) ౧—౪

(ఆహూయంతా మితి.) స్త్రియ శ్చేతి కార్యార్థిన్య ఇత్యనుషజ్యతే. ౫

(పౌరేతి.) పతితః స్వకర్మణేతి శేషః. స మృతో నరకే ఘోరే పాత్యతే. నాఽత్ర సంశయ ఇతి చ పాఠః. ౬—౭

స కదాచి ద్గవాం కోటీ స్సవత్సా స్స్వర్ణభూషితాః,
నృదేవో భూమిదేవేభ్యః పుష్కరేషు దదౌ నృపః. ౮

తత స్సంగా ద్గతా ధేను స్సవత్సా స్పర్శితాఽనఘ,
బ్రాహ్మణస్యాఽఽహితాగ్నే శ్చ దరిద్రస్యోంఛవర్తినః. ౯

స నష్టాం గాం క్షుధార్తో వై అన్విష్యం స్తత్ర తత్ర చ,
నాఽపశ్య త్సర్వరాజ్యేషు సంవత్సరగణాన్ బహూన్. ౧౦

తతః కనఖలం గత్వా జీర్ణవత్సాం నిరామయామ్,
దదర్శ గాం స్వకాం ధేనుం బ్రాహ్మణస్య నివేశనే. ౧౧

అథ తాం నామధేయేన స్వకే నోవాచ బ్రాహ్మణః,
ఆగచ్ఛ శబలే త్యేవం సా తు శుశ్రావ గౌ స్స్వరమ్. ౧౨

తస్య తు స్వర మాజ్ఞాయ క్షుధార్తస్య ద్విజస్య వై,
అన్వగా త్పృష్ఠత స్సా గౌ ర్గచ్ఛంతం పావకోపమమ్. ౧౩

యోఽపి పాలయతే విప్ర స్సోఽపి గా మన్వగా ద్ద్రుతమ్,
గత్వా త మృషి మాచష్ట మమ గౌ రితి సత్వరమ్. ౧౪

స్పర్శితా రాజసింహేన మమ దత్తా నృగేణ హ,
తయో ర్బ్రాహ్మణయో ర్వాదో మహా నాసీ ద్విపశ్చితోః. ౧౫

వివదంతౌ తతోఽన్యోన్యం దాతార మభిజగ్మతుః,
తౌ రాజభవనద్వారి న ప్రాప్తౌ నృగశాసనమ్. ౧౬

(తత ఇతి.) సంగాత్ రాజ్ఞా దత్తబహుగోసంగాత్. ౮—౧౦

(తత ఇతి.) కనఖలం కనకలాఖ్యగ్రామమ్. ౧౧—౧౪

(స్పర్శితేతి.) స్పర్శితా దత్తా. ౧౫—౧౬

(శ్రీరామేణ నృగోపాఖ్యానకథనమ్)

అహోరాత్రా ణ్యనేకాని వసంతౌ క్రోధమీయతుః,
ఊచతు శ్చ మహాత్మానౌ తావుభౌ ద్విజసత్తమౌ.
క్రుద్ధౌ పరమసంతప్తౌ వాక్యం ఘోరాభిసంహితమ్, ౧౭॥

అర్థినాం కార్యసిద్ధ్యర్థం యస్మా త్త్వం నైషి దర్శనమ్.
అదృశ్య స్సర్వభూతానాం కృకలాసో భవిష్యసి, ౧౮॥

బహువర్షసహస్రాణి బహువర్షశతాని చ.
శ్వభ్రేస్మిన్ కృకలాసో వై దీర్ఘకాలం వసిష్యసి, ౧౯॥

ఉత్పత్స్యతే హి లోకేఽస్మిన్ యదూనాం కీర్తివర్ధనః.
వాసుదేవ ఇతి ఖ్యాతో లోకే పురుషవిగ్రహః, ౨౦॥

స తే మోక్షయితా రాజం స్తస్మా చ్ఛాపా ద్భవిష్యసి.
కృతా చ తేన కాలేన నిష్కృతి స్తే భవిష్యతి. ౨౧॥

భారావతరణార్థం హి నరనారాయణా వుభౌ.
ఉత్పత్స్యేతే మహావీర్యౌ కలౌ యుగ ఉపస్థితే. ౨౨॥

ఏవం తౌ శాప ముత్సృజ్య బ్రాహ్మణౌ విగతజ్వరౌ.
తాం గాం హి దుర్బలాం వృద్ధాం దదతు ర్బ్రాహ్మణాయ వై, ౨౩॥

ఏవం స రాజా తం శాప ముపభుఙ్క్తే సుదారుణమ్. ౨౪

(అర్థినా మితి.) కృకలాసః (సరటః) జంతువిశేషః. ౧౭॥—౨౦॥

(స ఇతి.) నిష్కృతి శ్శాపమోక్షః. ౨౧॥

(ఏవ మితి.) బ్రాహ్మణాయ కస్మైచిత్, అన్యస్మా ఇత్యర్థః. ౨౩॥—౨౪

కార్యార్థినాం విమర్దో హి రాజ్ఞాం దోషాయ కల్పతే,
త చ్ఛీఘ్రం దర్శనం మహ్య మభివ ర్తంతు కార్యిణః. ౨౫

సుకృతస్య హి కార్యస్య ఫలం నాపైతి పార్థివః,
తస్మా ద్గచ్ఛ ప్రతీక్షస్వ సౌమిత్రే కార్యవా౯ జనః. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉ త్తరకాండే, త్రిపంచాశ స్సర్గః.

అథ చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరమార్థవిత్,
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం దీ ప్తతేజసమ్. ౧

అల్పాపరాధే కాకుత్స్థ ద్విజాభ్యాం శాప ఈదృశః,
మహా న్నృగస్య రాజర్షే ర్యమదండ ఇవాపరః. ౨

శ్రుత్వా తు పాపసంయు క్త మాత్మానం పురుషర్షభ,
కి ముసాచ నృగో రాజా ద్విజౌ క్రోధసమన్వితౌ. ౩

(కార్యార్థినా మితి.) విమర్దః కలహః, అభివ ర్తంతు ఆగచ్ఛంతు, కార్యిణః కార్యార్థినః. అభివ ర్తంతు కాంక్షిణ ఇతి చ పాఠః, ౨౫—౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉ త్తరకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిపంచాశ స్సర్గః.

అథ చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

(రామస్యేత్యాది.) ౧

(అల్పేతి.) అల్పేఽప్యపరాధే పరీక్షార్థ మాగతత్వాత్ గోదానద్వారా ద్విజాభ్యాం నారదపర్వతాభ్యాం యమదండ ఇవ మహా౯ శాపో ద త్తః. ౨—౩

(నృగేణ గర్తప్రవేశనమ్)

లక్ష్మణేనైవ ముక్త స్తు రాఘవః పున రబ్రవీత్,
శృణు సౌమ్య యథాపూర్వం స రాజా శాపవిక్షతః. ౧

అథాఽధ్వని గతౌ విప్రౌ విజ్ఞాయ స నృగ స్తదా,
ఆహూయ మన్త్రిణ స్సర్వా న్నైగమాం త్సపురోధసః. ౨

తా నువాచ నృగో రాజా సర్వా శ్చ ప్రకృతీ స్తథా,
దుఃఖేన సుసమావిష్ట శ్శ్రూయతాం మే సమాహితైః. ౩

నారదః పర్వత శ్చైవ మమ దత్త్వా మహ ద్భయమ్,
గతౌ త్రిభువనం భద్రౌ వాయుభూతా వనిన్దితౌ. ౪

కుమారోఽయం వసు ర్నామ స దేవోఽద్యాఽభిషిచ్యతామ్,
శ్వభ్రం చ య త్సుఖస్పర్శం క్రియతాం శిల్పిభి ర్మమ.
యత్రాఽహం సంక్షపయిష్యామి శాపం బ్రాహ్మణనిస్సృతమ్, ౫

వర్షఘ్న మేకం శ్వభ్రం తు హిమఘ్న మపరం తథా.
గ్రీష్మఘ్నం తు సుఖస్పర్శ మేకం కుర్వన్తు శిల్పినః. ౬

(లక్ష్మణేనేతి.) హే సౌమ్య. శాపవిక్షతస్సన్ స రాజా యథాపూర్వ మువాచ. త చ్ఛృణ్వితి యోజనా. ౧

(అథేతి.) అధ్వని వ్యోమాఽధ్వని గతౌ తౌ, ధ్యానేన, అముకావితి. విజ్ఞాయే త్యర్థః. నైగమాన్ పౌరాన్. ౨

(తా నితి.) శ్రూయతా మితి వచన మితి శేషః. ౩

(నారద ఇతి.) త్రిభువనం బ్రహ్మలోక మిత్యర్థః. ౪

(కుమార ఇతి.) శ్వభ్రం గర్తః. ౫—౬

ఫలవంత శ్చ యే వృక్షాః పుష్పవత్య శ్చ యా లతాః.
విరోప్యంతాం బహువిధా శ్ఛాయావంత శ్చ గుల్మినః, ౧౦॥

క్రియతాం రమణీయం చ శ్వభ్రాణాం సర్వతో దిశమ్.
సుఖ మత్ర వసిష్యామి యావ త్కాలస్య పర్యయః, ౧౧॥

పుష్పాణి చ సుగంధీని క్రియంతాం తేషు నిత్యశః.
పరివార్య యథా మే స్యు రధ్యర్ధం యోజనం తథా. ౧౨॥

ఏవం కృత్వా విధానం స సందిదేశ వసుం తదా.
ధర్మనిత్యః ప్రజాః పుత్ర క్షత్రధర్మేణ పాలయ, ౧౩॥

ప్రత్యక్షం తే యథా శాపో ద్విజాభ్యాం మయి పాతితః.
నరశ్రేష్ఠ సరోషాభ్యా మపరాధేఽపి తాదృశే, ౧౪॥

మా కృథా స్తనుసంతాపం మత్కృతేఽపి నరర్షభ.
కృతాంతః కుశలః పుత్ర యేనాఽస్మి వ్యసనీకృతః, ౧౫॥

ప్రాప్తవ్యా న్యేవ ప్రాప్నోతి గంతవ్యా న్యేవ గచ్ఛతి.
లబ్ధవ్యా న్యేవ లభతే దుఃఖాని వ సుఖాని చ,
పూర్వే జాత్యంతరే వత్స మా విషాదం కురుష్వ హ. ౧౭

(ఫలవంత ఇతి.) గుల్మినః కక్షవృక్షాః.
౧౦॥ - ౧౧॥

(పుష్పాణీతి.) పుష్పాణి యథా అధ్యర్ధం యోజనం పరివార్య స్యుః. తథా క్రియంతామిత్యర్థః.
౧౨॥ — ౧౩॥

(ప్రత్యక్ష మితి.) తాదృశే అల్పేఽపీత్యర్థః.
౧౪॥

(మాకృథా ఇతి.) కృతాంతః ఈశ్వరః.
౧౫॥

(ప్రాప్తవ్యా నీతి.) పూర్వే జాత్యంతరే, ప్రాప్తవ్యాన్యేవ ప్రాప్నోతి, గంతవ్యాన్యేవ గచ్ఛతి, లబ్ధవ్యాన్యేవ లభతే దుఃఖాని సుఖాని చ.
౧౬॥ — ౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

(రామేణ నిమికథాకథనమ్)

ఏవ ముక్త్వా నృప స్తత్ర సుతం రాజా మహాయశాః,
శ్వభ్రం జగామ సుకృతం వాసాయ పురుషర్షభ. ౧౫

ఏవం ప్రవిశ్యైవ నృప స్తదానీం శ్వభ్రం మహారత్నవిభూషితం తత్,
సంపాదయామాస తదా మహాత్మా శాపం ద్విజాభ్యాం హి రుషా విముక్తమ్. ౧౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుఃపంచాశ స్సర్గః.

అథ పంచపంచాశ స్సర్గః

ఏష తే నృగశాపస్య విస్తరోఽభిహితో మయా,
యద్యస్తి శ్రవణే శ్రద్ధా శృణుష్వేహాపరాం కథామ్. ౧

ఏవ ముక్త స్తు రామేణ సౌమిత్రిః పున రబ్రవీత్,
తృప్తి రాశ్చర్యభూతానాం కథానాం నాఽస్తి మే నృప. ౨

లక్ష్మణేనైవ ముక్త స్తు రామ ఇక్ష్వాకునందనః,
కథాం పరమధర్మిష్ఠాం వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౩

ఆసీ ద్రాజా నిమిర్నామ ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్,
పుత్రో ద్వాదశమో వీర్యే ధర్మే చ పరినిష్ఠితః. ౪

అథ పంచపంచాశ స్సర్గః.

(ఏష త ఇత్యాది.) ఇహ రాజాపరాధవిషయే. ౧

(ఏవ మితి.) తృప్తిః కథానాం సంబంధినీ త్యర్థః. ౨—౪

స రాజా వీర్యసంపన్నః పురం దేవపురోపమమ్,
నివేశయామాస తదా అభ్యాశే గౌతమస్య తు. ౫

పురస్య సుకృతం నామ వైజయంత మితి శ్రుతమ్,
నివేశం యత్ర రాజర్షి ర్నిమి శ్చక్రే మహాయశాః. ౬

తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా నివేశ్య సుమహాపురమ్,
యజేయం దీర్ఘసత్త్రేణ పితుః ప్రహ్లాదయ న్మనః. ౭

తతః పితర మామంత్ర్య ఇక్ష్వాకుం హి మనో స్సుతమ్,
వసిష్ఠం వరయామాస పూర్వం బ్రహ్మర్షిసత్తమమ్. ౮

అనంతరం స రాజర్షి ర్నిమి రిక్ష్వాకునందనః,
అత్రి మంగిరసం చైవ భృగుం చైవ తపోధనమ్. ౯

త మువాచ వసిష్ఠ స్తు నిమిం రాజర్షిసత్తమమ్,
వృతోఽహం పూర్వ మింద్రేణ అంతరం ప్రతిపాలయ. ౧౦

అనంతరం మహావిప్రో గౌతమః ప్రత్యపూరయత్,
వసిష్ఠోఽపి మహాతేజా ఇంద్రయజ్ఞ మథాఽకరోత్. ౧౧

నిమిస్తు రాజా విప్రాం స్తాం స్సమానీయ నరాధిపః,
అయజ ద్ధిమవత్పార్శ్వే స్వపురస్య సమీపతః. ౧౨

(స ఇతి.) (గౌతమస్యేతి.) గౌతమాశ్రమస్యేత్యర్థః. ౫

(పురస్యేతి.) వైజయంత మింద్రప్రాసాదం, సాదృశ్యా త్తద్వ్యపదేశః. ౬—౯

(త మితి.) ప్రతిపాలయ ప్రతీక్షస్వ. ప్రతీక్ష త్వం తదంతర మితి చ పాఠః, తదనంతరం త్వాం యాజయిష్య ఇతి శేషః. ౧౦

(అనంతర మితి.) గౌతమః ప్రత్యపూరయత్, వసిష్ఠకర్తవ్యం హౌత్ర మితి శేషః. ౧౧

(నిమి రితి.) తా నత్ర్యాదీన్. ౧౨

(రామేణ నిమికథాకథనమ్)

పంచవర్షసహస్రాణి రాజా దీక్షా ముపాగమత్. ౧౨॥

ఇంద్రయజ్ఞావసానే తు వసిష్ఠో భగవా నృషిః.
సకాశ మాగతో రాజ్ఞో హౌత్రం కర్తు మనిందితః, ౧౩॥

తదంతర మథాఽపశ్య ద్గౌతమేనాఽభిపూరితమ్.
కోపేన మహతాఽఽవిష్టో వసిష్ఠో బ్రహ్మణ స్సుతః, ౧౪॥

స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ముహూర్తం సముపావిశత్.
తస్మి న్నహని రాజర్షి ర్నిద్రయాఽపహృతో భృశమ్, ౧౫॥

తతో మన్యు ర్వసిష్ఠస్య ప్రాదురాసీ న్మహాత్మనః.
అదర్శనేన రాజర్షే ర్వ్యాహర్తు ముపచక్రమే, ౧౬॥

యస్మా త్త్వ మన్యం వృతవా న్మా మవజ్ఞాయ పార్థివ.
చేతనేన వినాభూతో దేహ స్తవ భవిష్యతి, ౧౭॥

తతః ప్రబుద్ధో రాజర్షిః శ్రుత్వా శాప ముదాహృతమ్.
బ్రహ్మయోని మథోవాచ సంరంభాత్ క్రోధమూర్ఛితః, ౧౮॥

అజానత శ్శయానస్య క్రోధేన కలుషీకృతః.
ముక్తవా న్మయి శాపాగ్నిం యమదండ మివాఽపరమ్, ౧౯॥

తస్మా త్తవాఽపి బ్రహ్మర్షే చేతనేన వినా కృతః.
దేహ స్సురుచిరప్రఖ్యో భవిష్యతి న సంశయః, ౨౦॥

(స ఇతి.) అసమాప్తసత్ర ఇతి శేషః. ౧౨—౧౯॥

(తస్మా దితి.) చేతనేన వినా కృత ఇతి, మృత ఇత్యర్థః. సురుచిరప్రఖ్యః సురుచిరకాంతిః. ౨౦—౨౧॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచపంచాశస్సర్గః.

ఇతి రోషవశా దుభౌ తదానీ మన్యోన్యం శపితౌ నృపద్విజేంద్రౌ.
సహసైవ బభూవతు ర్విదేహౌ తత్తుల్యాధిగతప్రభావవంతౌ. ౨౧౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచపంచాశ స్సర్గః.

అథ షట్పంచాశ స్సర్గః

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరవీరహా,
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం దీప్తతేజసమ్. ౧

నిక్షిప్తదేహౌ కాకుత్స్థ కథం తౌ ద్విజపార్థివౌ,
పున ర్దేహేన సంయోగం జగ్మతు ర్దేవసమ్మతౌ. ౨

లక్ష్మణేనైవ ముక్త స్తు రామ శ్చేక్ష్వాకునందనః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా లక్ష్మణం పురుషర్షభః. ౩

తౌ పరస్పరశాపేన దేహా వుత్సృజ్య ధార్మికౌ,
అభూతాం నృపవిప్రర్షీ వాయుభూతౌ తపోధనౌ. ౪

అశరీర శ్శరీరస్య కృతేఽన్యస్య మహామునిః,
వసిష్ఠ స్తు మహాతేజా జగామ పితు రంతికమ్. ౫

సోఽభివాద్య తతః పాదౌ దేవదేవస్య ధర్మవిత్,
పితామహ మథోవాచ వాయుభూత ఇదం వచః. ౬

అథ షట్పంచాశ స్సర్గః

(రామస్యేత్యాది.) ౧

(నిక్షిప్తేతి.) దేవసమ్మతౌ దేవతుల్యౌ. ౨—౪

(అశరీర ఇతి.) అన్యస్య శరీరస్య కృతే అన్యశరీరప్రాప్త్యర్థ మిత్యర్థః. ౫—౬

(వసిష్ఠేన మిత్రావరుణరేతఃప్రవేశనమ్)

భగవ న్నిమిశాపేన విదేహత్వ ముపాగమమ్,
లోకనాథ మహాదేవ అండజోఽపి త్వ మబ్జజః. ౬

సర్వేషాం దేహహీనానాం మహద్దుఃఖం భవిష్యతి.
లుప్యంతే సర్వకార్యాణి హీనదేహస్య వై ప్రభో. ౭

దేహస్యాఽన్యస్య సద్భావే ప్రసాదం కర్తు మర్హసి, ౮॥

త మువాచ తతో బ్రహ్మా స్వయంభూ రమితప్రభః.
మిత్రావరుణజం తేజః ప్రవిశ త్వం మహాయశః, ౯॥

అయోనిజ స్త్వం భవితా తత్రాఽపి ద్విజసత్తమ.
ధర్మేణ మహతా యుక్తః పున రేష్యసి మే వశమ్, ౧౦॥

ఏవ ముక్త స్తు దేవేన చాఽభివాద్య ప్రదక్షిణమ్.
కృత్వాపితామహం తూర్ణం ప్రయయౌ వరుణాలయమ్, ౧౧॥

త మేవ కాలం మిత్రోఽపి వరుణత్వ మకారయత్.
క్షీరోదేన సహోపేతః పూజ్యమాన స్సురోత్తమైః, ౧౨॥

(సర్వేషా మితి.) సర్వకార్యాణి ఐహికాముష్మికసకలప్రయోజనాని. ౬—౮॥

(త మితి.) తేజో రేతః. ౯॥

(అయోనిజ ఇతి.) తత్రాఽపి మిత్రావరుణతేజఃప్రవేశేఽపి, అయోనిజత్వం, రేతోజన్యత్వేఽపి యోనావప్రవేశాదితి భావః. మే వశం, మదధీనతామ్. ౧౦॥—౧౧॥

(త మేవేతి.) త మేవ కాలం తస్మి న్నేవ కాలే, మిత్ర స్సూర్యమూర్తిభేదః. వరుణత్వ మకారయత్, కేనాఽపి హేతునా, ఉభావఽపి యుగప ద్వరుణరాజ్యమకుర్వాతా మిత్యర్థః. తథైవోత్తరత్ర వక్ష్యతి, మిత్రః వరుణత్వం ప్రాపేతి. ౧౨॥

ఏతస్మి న్నేవ కాలే తు ఊర్వశీ పరమాఽప్సరాః.
యదృచ్ఛయా సముద్రేశ మాయయౌ సఖిభి ర్వృతా, ౧౩

తాం దృష్ట్వా రూపసంపన్నాం క్రీడంతీం వరుణాలయే.
ఆపిబ త్పరమో హర్షో వరుణం చోర్వశీకృతే, ౧౪

స తాం పద్మపలాశాక్షీం పూర్ణచంద్రనిభాననామ్.
వరుణో వరయామాస మైథునాయాఽప్సరోవరామ్, ౧౫

ప్రత్యువాచ తత స్సా తు వరుణం ప్రాంజలిః స్థితా.
మిత్రేణాఽహం వృతా సాక్షా త్పూర్వ మేవ సురేశ్వర, ౧౬

వరుణ స్త్వబ్రవీ ద్వాక్యం కందర్పశరపీడితః.
ఇదం తేజ స్సముత్స్రక్ష్యే కుంభేఽస్మిన్ దేవనిర్మితే, ౧౭

ఏవ ముత్సృజ్య సుశ్రోణి త్వ య్యహం వరవర్ణిని.
కృతకామో భవిష్యామి యది నేచ్ఛసి సంగమమ్, ౧౮

తస్య తల్లోకపాలస్య వరుణస్య సుభాషితమ్.
ఊర్వశీ పరమప్రీతా శ్రుత్వా వాక్య మువాచ హ, ౧౯

కామ మేత ద్భవ త్వేవం హృదయం మే త్వయి స్థితమ్.
భావ శ్చాఽభ్యధిక స్తుభ్యం దేహో మిత్రస్య తు ప్రభో, ౨౦

ఉర్వశ్యా ఏవ ముక్త స్తు రేత స్త న్మహ దద్భుతమ్.
జ్వలదగ్నిశిఖాప్రఖ్యం తస్మిన్ కుంభే హ్యపాసృజత్, ౨౧

(కామ మితి.) మిత్రత్వా త్పూర్వస్థితవరుణాఽవిరోధేన రాజ్య మకరోత్, ఏతదేవ మే భవతు, మే హృదయం చిత్తం త్వయి స్థిత మేవ భవతు, అభ్యధికో భావ శ్చ తుభ్యం తవ చ మయీతి శేషః.

౧౩౹౹—౨౧౹౹

(మిత్రేణ ఊర్వశ్యాః శాపదానమ్)

ఊర్వశీ త్వగమ త్తత్ర మిత్రో వై యత్ర దేవతా.
తాం తు మిత్ర స్సుసంక్రుద్ధ ఊర్వశీ మిద మబ్రవీత్, ౨౨॥

మయా నిమంత్రితా పూర్వం కస్మా త్త్వ మవసర్జితా.
పతి మన్యం వృతవతీ తస్మా త్త్వం దుష్టచారిణీ, ౨౩॥

అనేన దుష్కృతేన త్వం మత్క్రోధకలుషీకృతా.
మనుష్యలోక మాస్థాయ కంచి త్కాలం నివత్స్యసి, ౨౪॥

బుధస్య పుత్రో రాజర్షిః కాశీరాజః పురూరవాః.
త మద్య గచ్ఛ దుర్బుద్ధే స తే భర్తా భవిష్యతి, ౨౫॥

తత స్సా శాపదోషేణ పురూరవస మభ్యగాత్.
ప్రతియాతా పురూరవం బుధస్యాఽఽత్మజ మౌరసమ్, ౨౬॥

తస్య జజ్ఞే తత శ్శ్రీమా నాయుః పుత్రో మహాబలః.
నహుషో యత్ర పుత్ర స్తు బభూవేంద్రసమద్యుతిః, ౨౭॥

వజ్ర ముత్సృజ్య వృత్రాయ భ్రాంతేఽథ త్రిదశేశ్వరే.
శతం వర్షసహస్రాణి యేనేంద్రత్వం ప్రశాసితమ్, ౨౮॥

(ఊర్వశీ త్వితి.) కస్మా త్త్వ మవసర్జితా విసృష్టవతీ, మా మితి శేషః. కస్మా త్త్వ మపి వర్జితేతి చ పాఠః. సుసంక్రమ్య సమ్య క్పరిష్వజ్య, తస్యా స్స్వస్మి న్ననురాగాభావ మాలోక్యే త్యర్థః. తాం తు మిత్ర స్సుసంక్రమ్యేతి చ పాఠః. ౨౨॥ – ౨౩॥

(అనేనేతి.) మానుషం లోక మాస్థాయేత్యనేన దేవరూపేణై వేతి శేషః. ౨౪॥ - ౨౫॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, షట్పంచాశ స్సర్గః.

సా తేన శాపేన జగామ భూమిం తదోర్వశీ చారుదతీ సునేత్రా.
బహూని వర్షా ణ్యవస చ్చ సుభ్రూ శ్శాపక్షయా దింద్రసదో యయౌ చ. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షట్పంచాశ స్సర్గః.

అథ సప్తపంచాశ స్సర్గః.

తాం శ్రుత్వా దివ్యసంకాశాం కథా మద్భుతదర్శనామ్,
లక్ష్మణః పరమప్రీతో రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౧

నిక్షిప్తదేహౌ కాకుత్స్థ కథం తౌ ద్విజపార్థివౌ,
పున ర్దేహేన సంయోగం జగ్మతు ర్దేవసమ్మతౌ. ౨

తస్య తద్భాషితం శ్రుత్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః,
తాం కథాం కథయామాస వసిష్ఠస్య మహాత్మనః. ౩

యస్తు కుంభో రఘుశ్రేష్ఠ తేజఃపూర్ణో మహాత్మనోః,
తస్మిం స్తేజోమయౌ విప్రౌ సంభూతా వృషిసత్తమౌ. ౪

అథ సప్తపంచాశ స్సర్గః

(తా మిత్యాది.) దివ్యసంకాశాం దివ్యరూపామ్. ౧

(నిక్షిప్తేతి.) నిక్షిప్తదేహౌ పునర్దేహేనేతి, కుంభే వరుణరేతోవిసర్జన ముక్తం తావతా ప్రకృష్టదేహసిద్ధిప్రశ్నే న దత్తోత్తర ఇతి పునః ప్రశ్నః కృత ఇతి మంతవ్యమ్. ౨

(తస్యేతి.) తాం కథాం వసిష్ఠస్య దేహోత్పత్తివిషయిణీం కథామ్. ౩

(య స్త్వితి) తేజోమయౌ నిరవధికతేజస్కౌ. ౪

(అగస్త్యోత్పత్తిః)

పూర్వం సమభవ త్తత్ర హ్యగస్త్యో భగవా నృషిః,
నాహం సుత స్తవేత్యుక్త్వా మిత్రం తస్మా దపాక్రమత్. ౫

తద్ధి తేజస్తు మిత్రస్య ఊర్వశ్యాః పూర్వ మాహితమ్,
తస్మిం త్సమభవ త్కుంభే త త్తేజో యత్ర వారుణమ్. ౬

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య మిత్రావరుణసంభవః,
వసిష్ఠ స్తేజసా యుక్తో జజ్ఞే చేక్ష్వాకుదైవతమ్. ౭

త మిక్ష్వాకు ర్మహాతేజా జాతమాత్ర మనిందితమ్,
వవ్రే పురోహితం సౌమ్య వంశస్యాస్య భవాయ నః. ౮

(పూర్వ మితి) తత్ర కుంభే. పూర్వం వరుణతేజోనిధానా త్పూర్వం, మిత్రం ప్రతి నాఽహం తవ సుత ఇత్యుక్త్వా తస్మా త్కుంభా దపాక్రామత్ ఉదతిష్ఠత్. ౫

నిషేధస్య కా వా ప్రసక్తి రిత్యత్రాఽఽహ (తద్ధి తేజ ఇతి.) ఊర్వశ్యా నిమిత్తభూతాయాః మిత్రతేజః తస్మిన్ కుంభే. పూర్వ ముపరి ఆహిత మర్పితం. తస్మా త్ప్రతిషేధః కృత ఇతి భావః. యద్వా. పూర్వం వరణకాలే ఊర్వశ్యా ఆహితం తేజ స్స్వీసన్నిధానాత్ అసంభోగా త్కుంభే తత్ర నిక్షిప్త మితి భావః. అస్మిం స్తు పక్షే మిత్రపదం మిత్రావరుణపరం. సర్వథా న మిత్రావరుణతేజో జోఽగస్త్యః. కింతు. కుంభమాత్రసంభవః. అత ఏవ కుంభసంభవః, కలశీభవ ఇత్యాది వ్యవహారః అయోనిజ శ్చాయం. కుంభస్య మైత్రావరుణత్వాత్, మైత్రావరుణిరిత్యపి వ్యవహారః. క్వచిత్ వసిష్ఠస్తు, మైత్రావరుణతేజోజ ఏవేత్యాహ. యస్మా త్తేజ స్తు మిత్రస్యోర్వశ్యాం పూర్వ మాహితం త త్తేజో యత్ర వారుణ మితి. అన్యే త్వాహుః, (నాహం సుత స్తవేత్యాది) పుత్రో న భవామీ త్యర్థః, ఉత్తరస్య ప్రసక్తిం దర్శయతి (తద్ధీతి.) అగస్త్యస్య ఉత్పత్తిబీజభూతం మిత్రస్య త త్తేజః ఊర్వశ్యాః పూర్వ మూర్వశ్యా నిమిత్తతః, మిత్రేణ తస్మిన్ కుంభే వరుణవీర్యవిసర్జనా త్పూర్వమేవాఽఽహితం తస్మి న్నేవ కుంభే వారుణ మపి తేజ ఊర్వశీనిమిత్తకం సమభవత్, తస్మా న్నైకస్య తవ సుత ఇత్యుక్తం అగస్త్యేన. అత ఏవ మైత్రావరుణి రిత్యగస్త్యనామ. కుంభే తజ్జన్యత్వా త్కుంభసంభవ ఇత్యాహుః. ౬

(కస్యచి దితి.) అగస్త్యోత్పత్తేః బహుకాలానంతర మిత్యర్థః. మిత్రావరుణయో స్తేజ ఆవిశేతి హి పూర్వం బ్రహ్మనియోగః. ౭—౮

ఏవం త్వపూర్వదేహస్య వసిష్ఠస్య మహాత్మనః,
కథితో నిర్గమ స్సౌమ్య నిమే శ్శృణు యథాఽభవత్. ౯

దృష్ట్వా విదేహరాజాన మృషయ స్సర్వ ఏవ తే,
తం తతో యోజయామాసు ర్యాగదీక్షాం మనీషిణః. ౧౦

తం చ దేహం నరేంద్రస్య రక్షంతి స్మ ద్విజోత్తమాః,
గంధై ర్మాల్యై శ్చ వస్త్రై శ్చ పౌరభృత్యసమన్వితాః. ౧౧

తతో యజ్ఞే సమాప్తే తు భృగు స్తత్రేద మబ్రవీత్,
ఆనయిష్యామి తే చేత స్తుష్టోఽస్మి తవ పార్థివ. ౧౨

సుప్రీతాశ్చ సురా స్సర్వే నిమే శ్చేత స్తథాఽబ్రువన్.
వరం వరయ రాజర్షే క్వ తే చేతో నిరూప్యతామ్. ౧౩

ఏవ ముక్త స్సురై స్సర్వై ర్నిమే శ్చేత స్తదాఽబ్రవీత్,
నేత్రేషు సర్వభూతానాం వసేయం సురసత్తమాః. ౧౪

(ఏవ మితి.) అపూర్వదేహస్య నూతనదేహస్య. నిర్గమః ఉత్పత్తిః. ౯—౧౦

(త మితి.) రక్షంతిస్మేతి తైలకటాహాదావితి శేషః. ౧౧

(తత ఇతి.) భృగుః. తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞసమాప్తికాల ఇత్యర్థః. ఇదం వక్ష్యమాణం. హే పార్థివ. దేహాభిమానిప్రత్యగాత్మన్. తవ తుష్టోస్మి. అత స్తే చేతః. జీవ మానయిష్యామి దేహ ఇత్యబ్రవీత్. ౧౨

(సుప్రీతా ఇతి.) తదా సుప్రీతాః. సర్వే సురాశ్చ. నిమేశ్చేత ఆనయిష్యామ ఇత్యబ్రువన్, అథ హే రాజర్షే. వరం వరయ. తే చేత స్త్వాకృష్ట్వా క్వ నిరూప్యతాం క్వ స్థాప్యతా మితి చాబ్రువన్నితి సంబంధః. క్వ తే చేతో నిరూప్యతా మితి చ పాఠః. ౧౩

(ఏవ మితి.) నిమే శ్చేతః. చేతోభిమానీ, ప్రత్యగాత్మా తదాఽబ్రవీత్, కి మితి, సర్వభూతానాం నేత్రేషు సర్వభూతవర్తినేత్రేషు, వైభవాత్, వసేయం, న త్వేకస్మి న్నిత్యర్థః. ౧౪

(సురైః నిమిరాజస్య దేహమథనాత్ మిథిలరాజోత్పాదనమ్)

బాఢమిత్యేవ విబుధా నిమే శ్చేత స్తదాఽబ్రువన్,
నేత్రేషు సర్వభూతానాం వాయుభూత శ్చరిష్యసి. ౧౫

త్వత్కృతే చ నిమిష్యంతి చక్షూంషి పృథివీపతే,
వాయుభూతేన చరతా విశ్రమార్థం ముహు ర్ముహుః. ౧౬

ఏవ ముక్త్వా తు విబుధా స్సర్వే జగ్ము ర్యథాగతమ్,
ఋషయోఽపి మహాత్మానో నిమే ర్దేహం సమాహరన్. ౧౭

అరణిం తత్ర నిక్షిప్య మథనం చక్రు రరోజసా,
మంత్రహోమై ర్మహాత్మానః పుత్రహేతో ర్నిమే స్తదా. ౧౮

అరణ్యాం మథ్యమానాయాం ప్రాదుర్భూతో మహాతపాః,
మథనా న్మిథి రిత్యాహు ర్జననా జ్జనకోఽభవత్.
యస్మాద్విదేహా త్సంభూతో వైదేహ స్తు తతః స్మృతః, ౧౯½

(బాఢ మితి.) వాయుభూతః నాగాద్యుపవాయుభూత ఇత్యర్థః. ౧౫

(త్వత్కృత ఇతి.) త్వత్కృతే త్వదవస్థాననిమిత్తం, నిమిష్యంతి నిమేషధర్మం ప్రాప్స్యంతి, విశ్రమార్థ మితి ఉన్మీలనఖేదాపనోదనార్థ మిత్యర్థః. ౧౬

(ఏవ మితి.) దేహం కేవల మిత్యర్థః. ౧౭

(అరణీ మితి.) మంత్రహోమైః పుత్రీయ మంత్రహోమైః, తాదృశమంత్రపూర్వకహోమై రిత్యర్థః. ౧౮

(అరణ్యా మితి.) విదేహా ద్విగతో దేహో విదేహః తస్మా త్సంభూతో వైదేహః జనకః. ౧౯½—౨౦½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిముకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
సప్తపంచాశస్సర్గః.

ఏవం విదేహరాజశ్చ జనకః పూర్వకోఽభవత్.
మిథిర్నామ మహాతేజా స్తేనాఽయం మైథిలోఽభవత్, ౨౦౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తపంచాశ స్సర్గః.

అథ అష్టపంచాశ స్సర్గః.

ఏవం బ్రువతి రామే తు లక్ష్మణః పరవీరహా,
ప్రత్యువాచ మహాత్మానం జ్వలంత మివ తేజసా. ౧

మహ దద్భుత మాశ్చర్యం విదేహస్య పురాతనమ్,
నివృత్తం రాజశార్దూల వసిష్ఠస్య నిమే స్సహ. ౨

నిమి స్తు క్షత్రియ శ్శూరో విశేషేణ చ దీక్షితః.
న క్షమాం కృతవాన్ రాజా వసిష్ఠస్య మహాత్మనః. ౩

ఏవ ముక్త స్తు తేనాఽయం శ్రీమాన్ క్షత్రియపుంగవః,
ఉవాచ లక్ష్మణం వాక్యం సర్వశాస్త్రవిశారదమ్. ౪

రామో రమయతాం శ్రేష్ఠో భ్రాతరం దీప్తతేజసమ్,
న సర్వత్ర క్షమా వీర పురుషేషు ప్రదృశ్యతే. ౫

అథ అష్టపంచాశ స్సర్గః

(మహ దితి.) పుణ్యశ్రవణత్వేన మహ దద్భుతం ఆశ్చర్యం, ఆశ్చర్యా దపి ఆశ్చర్య మిత్యర్థః. (నిమే స్సహేతి.) ప్రసంగ ఇతి శేషః. ౧—౨.

(నిమి రితి.) మహాత్మని వసిష్ఠే విషయే కథం ధార్మికః నిమిః అమర్షం చకారేతి పృష్టవంతం లక్ష్మణం ప్రతి యథాశిక్షమాకథనం "అప్రమాన్ పృష్టః కోవిదారా నాచష్ట" ఇతి న్యాయం కథం నాచరేత్. నైతం మహాన్ దోషః, చింతాయాః అకర్తవ్యాభిప్రాయాత్, గుణవతో గుణకీర్తనస్య. ౩-౫.

(దేవయాన్యా శుక్రం ప్రతి యయాతి నిగ్రహప్రార్థనా)

సౌమిత్రే దుస్సహో రోషో యథా క్షాంతో యయాతినా,
సత్త్వానుగం పురస్కృత్య తం నిబోధ సమాహితః. ౬

నహుషస్య సుతో రాజా యయాతిః పౌరవర్ధనః.
తస్య భార్యాద్వయం సౌమ్య రూపేణాఽప్రతిమం భువి. ౭

ఏకా తు తస్య రాజర్షే ర్నాహుషస్య పురస్కృతా,
శర్మిష్ఠా నామ దైతేయీ దుహితా వృషపర్వణః. ౮

అన్యా తూశనసః పత్నీ యయాతేః పురుషర్షభ,
న తు సా దయితా రాజ్ఞో దేవయానీ సుమధ్యమా. ౯

తయోః పుత్రౌ తు సంభూతౌ రూపవంతౌ సమాహితౌ,
శర్మిష్ఠాఽజనయ త్పూరుం దేవయానీ యదుం తదా. ౧౦

పూరు స్తు దయితో రాజ్ఞో గుణై ర్మాతృకృతేన చ,
తతో దుఃఖసమావిష్టో యదు ర్మాతర మబ్రవీత్. ౧౧

భార్గవస్య కులే జాతా దేవస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,
సహసే హృద్గతం దుఃఖ మవమానం చ దుస్సహమ్. ౧౨

ఆవాం చ సహితౌ దేవి ప్రవిశావ హుతాశనమ్,
రాజా తు రమతాం సార్ధం దైత్యపుత్ర్యా బహుక్షపాః. ౧౩

(సౌమిత్ర ఇతి.) యథా యేన ప్రకారేణ, సత్త్వాఽనుగం సత్త్వగుణాఽనుగతం మార్గ మితి శేషః. తం ప్రకారం నిబోధ. ౬—౭

(ఏకేతి.) పురస్కృతా పూజితా, దైతేయీ దితేః పుత్రీ. ౮

(అన్యేతి.) ఉశనస శ్శుక్రస్య. ౯—౧౩

యది వా సహనీయం తే మా మనుజ్ఞాతు మర్హసి,
క్షమ త్వం న క్షమిష్యేఽహం మరిష్యామి న సంశయః. ౧౪

పుత్రస్య భాషితం శ్రుత్వా పరమార్తస్య రోదతః,
దేవయానీ తు సంక్రుద్ధా సస్మార పితరం తదా. ౧౫

ఇంగితం దభిజ్ఞాయ దుహితు ర్భార్గవ స్తదా,
ఆగత స్త్వరితం తత్ర దేవయానీ తు యత్ర సా. ౧౬

దృష్ట్వా చాఽప్రకృతిస్థాం తా మప్రహృష్టా మచేతనామ్,
పితా దుహితరం వాక్యం కిమేత దితి చాఽబ్రవీత్. ౧౭

పృచ్ఛంత మసకృ త్తం వై భార్గవం దీప్తతేజసమ్,
దేవయానీ తు సంక్రుద్ధా పితరం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౮

అహ మగ్నిం విషం తీక్ష్ణ మపో వా మునిసత్తమ,
భక్షయిష్యే ప్రవేక్ష్యామి న తు శక్ష్యామి జీవితుమ్. ౧౯

న మాం త్వ మవజానీషే దుఃఖితా మవమానితామ్,
వృక్షస్యాఽవజ్ఞయా బ్రహ్మన్ ఛిద్యంతే వృక్షజీవినః. ౨౦

(ఇంగిత మితి.) ఇంగితం సఖేదరోషభావమ్. ౧౪—౧౬

(దృష్ట్వేతి.) అప్రకృతిస్థా మస్వస్థా, మప్రహృష్టాం హర్షరహితా, మచేతనాం క్షుభిత చిత్తామ్. ౧౭—౧౮

(అహ మితి.) అగ్నిం ప్రవేక్ష్యామి, విషం భక్షయిష్య ఇతి సంబంధః. ౧౯

(నేతి) దుఃఖితా మవమానితాం, నాఽవజానీషే, న జానీషే, న జానాసి, అవోపసర్గో ధాత్వర్థమాత్రే వర్తతే, అన్యాఽపదేశేనాఽఽహ (వృక్షస్యేతి.) వృక్షస్యాఽవజ్ఞయా ఛేదనాదినా, వృక్షజీవినః పత్రపుష్పాదయ శ్ఛిద్యంతే. ౨౦

(యయాతిం ప్రతి శుక్రశాపః)

అవజ్ఞయా చ రాజర్షిః పరిభూయ చ భార్గవ,
మయ్యవజ్ఞాం ప్రయుఙ్క్తే హి న చ మాం బహుమన్యతే. ౨౧

తస్యా స్త ద్వచనం శ్రుత్వా కోపేనాఽభిపరిప్లుతః,
వ్యాహర్తు ముపచక్రామ భార్గవో నహుషాత్మజమ్. ౨౨

యస్మా న్మా మవజానీషే నాహుష త్వం దురాత్మవాన్,
జరయా పరయా జీర్ణ శ్శైథిల్య ముపయాస్యసి. ౨౩

ఏవ ముక్త్వా దుహితరం సమాశ్వాస్య చ భార్గవః,
పున ర్జగామ బ్రహ్మర్షి ర్భవనం స్వం మహాయశాః. ౨౪

స ఏవ ముక్త్వా ద్విజపుంగవాగ్ర్య స్సుతాం సమాశ్వాస్య చ దేవయానీమ్,
పున ర్యయౌ సూర్యసమానతేజా దత్త్వా చ శాపం నహుషాత్మజాయ. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టపంచాశ స్సర్గః.

తదేవోపపాదయతి (అవజ్ఞయేతి.) హే భార్గవ, రాజర్షి స్త్వ య్యవజ్ఞయా, హేతుభూతయా మాం పరిభూయ, మయ్యవజ్ఞాం ప్రయుఙ్క్తే. అవజ్ఞాయ స రాజర్షిః పరిభూయ చ భార్గవ మితి పాఠే భార్గవవిషయావమానబహుమానాభ్యాం మయ్యవజ్ఞా న బహుమానభావం కరోతీత్యర్థః. ౨౧-౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టపంచాశ స్సర్గః,

అథ ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

శ్రుత్వా తూశనసం క్రుద్ధం తదార్తో నహుషాత్మజః,
జరాం పరమికాం ప్రాప్య యదుం వచన మబ్రవీత్. ౧

యదో త్వ మసి ధర్మజ్ఞో మదర్థం ప్రతిగృహ్యాతామ్,
జరాం పరమికాం పుత్ర భోగై రంస్యే మహాయశః. ౨

న తావ త్కృతకృత్యోఽస్మి విషయేషు నరర్షభ,
అనుభూయ తథా కామం తతః ప్రాప్స్య మ్యహం జరామ్. ౩

యదు స్త ద్వచనం శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ నరర్షభమ్,
పుత్ర స్తే దయితః పూరుః ప్రతిగృహ్ణాతు వై జరామ్. ౪

బహిష్కృతోఽహ మర్థేషు సన్నికర్షా చ్చ పార్థివ,
ప్రతిగృహ్ణాతు వై రాజ న్క స్సహాఽశ్నాతి భోజనమ్. ౫

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా పూరు మథాఽబ్రవీత్,
ఇయం జరా మహాబాహో మదర్థం ప్రతిగృహ్యాతామ్. ౬

నాహుషే ణైవ ముక్త స్తు పూరుః ప్రాంజలి రబ్రవీత్,
ధన్యోస్మ్యనుగృహీతోఽస్మి శాసనేఽస్మి తవ స్థితః. ౭

పూరో ర్వచన మాజ్ఞాయ నాహుషః పరయా ముదా,
ప్రహర్ష మతులం లేభే జరాం సంక్రామయచ్చ తామ్. ౮

అథ ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః

(శ్రుత్వేత్యాది.) ౧—౪

(బహిష్కృత ఇతి.) సన్నికర్షాత్ సమీపావస్థాపనాదికృత్యా చ్చ బహిష్కృతః. ౫—౭

(పూరో రితి.) (జరాం సంక్రామయ దితి) యోగబలా దితి శేషః. ౮

(యయాతినా పూరుతో జరాస్వీకారః)

తత స్స రాజా తరుణః ప్రాప్య యజ్ఞాం త్సహస్రశః,
బహువర్షసహస్రాణి పాలయామాస మేదినీమ్. ౯

అథ దీర్ఘస్య కాలస్య రాజా పూరు మథాఽబ్రవీత్.
ఆనయస్వ జరాం పుత్ర న్యాసం నిర్యాతయస్వ మే. ౧౦

న్యాసభూతా మయా పుత్ర త్వయి సంక్రామితా జరా,
తస్మా త్ప్రతిగ్రహీష్యామి తాం జరాం మా వ్యథాం కృథాః. ౧౧

ప్రీత శ్చాఽస్మి మహాబాహో శాసనస్య ప్రతిగ్రహాత్,
త్వాం చాఽహ మభిషేక్ష్యామి ప్రీతియుక్తో నరాధిపమ్. ౧౨

ఏవ ముక్త్వా సుతం పూరుం యయాతి ర్నహుషాఽఽత్మజః,
దేవయానీసుతం క్రుద్ధో రాజా వాక్య మువాచ హ. ౧౩

రాక్షస స్త్వం మయా జాతః పుత్రరూపో దురాసదః,
ప్రతిహంసి మమాఽఽజ్ఞాం యత్ ప్రజార్థే విఫలో భవ. ౧౪

పితరం గురుభూతం మాం యస్మా త్త్వ మవమన్యసే,
రాక్షసా న్యాతుధానాం స్త్వం జనయిష్యసి దారుణాన్. ౧౫

న తు సోమకులోత్పన్నే వంశే స్థాస్యతి దుర్మతేః,
వంశోఽపి భవత స్తుల్యో దుర్వినీతో భవిష్యతి. ౧౬

(న్యాసభూతేతి.) హే పుత్ర, త్వయి మయా సంక్రామితా జరా తస్మా న్మయా జాతః. ౯-౧౩

(రాక్షస ఇతి.) (ప్రజార్థే విఫలో భవేతి) ప్రజయా పుత్రేణ పితు స్సకాశా త్ప్రాప్యార్థః రాజ్యాదిలక్షణరూపః తస్మిన్ విఫలః. ఉక్తప్రయోజనరహిత ఇత్యర్థః. ౧౪—౧౫

(న త్వితి.) త్వయేతి శేషః. ౧౬

త మేవ ముక్త్వా రాజర్షిః పూరుం రాజ్యవివర్ధనమ్,
అభిషేకేణ సంపూజ్య ఆశ్రమం ప్రవివేశ హ. ౧౭

తతః కాలేన మహతా దిష్టాంత ముపజగ్మివాన్,
త్రిదివం సంగతో రాజా యయాతి ర్నహుషాఽఽత్మజః. ౧౮

పూరు శ్చకార తద్రాజ్యం ధర్మేణ మహతా వృతః,
ప్రతిష్ఠానే పురవరే కాశిరాజ్యే మహాయశాః. ౧౯

యదు స్తు జనయామాస యాతుధానాం త్సహస్రశః,
పురే క్రౌంచవనే దుర్గే రాజవంశబహిష్కృతః. ౨౦

ఏష తూశనసా ముక్త శ్శాపోత్సర్గో యయాతినా,
ధారితః క్షత్రధర్మేణ య న్నిమి శ్చ క్షమే న చ. ౨౧

ఏత త్తే సర్వమాఖ్యాతం దర్శనం సర్వకారిణామ్,
అనువర్తామహే సౌమ్య దోషో న స్యా ద్యథా నృగే. ౨౨

ఇతి కథయతి రామే చంద్రతుల్యాననే చ ప్రవిరళతరతారం వ్యోమ జజ్ఞే తదానీమ్,
అరుణకిరణరక్తా ది గ్బభౌ చైవ పూర్వా కుసుమరసవిముక్తం వస్త్ర మాకుంఠితేవ. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

యయాతివృత్తాంతప్రతిపాదనస్య ప్రకృతోపయోగ మాహ (ఏష తూశనసేతి.) య మృషిశాపం నిమి ర్న చక్షమే తాదృశ శ్శాపో యయాతినా ధారిత ఇత్యర్థః. ౧౭—౨౧

(ఏత దితి.) కారః కృత్య మేషా మస్తీతి కారిణః, కార్యాపేక్షిణ ఇత్యర్థః. ౨౨—౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనషష్టితమ స్సర్గః.

అథ అధికపాఠే, ప్రథమ స్సర్గః

తతః ప్రభాతే విమలే కృత్వా పౌరాహ్ణికీం క్రియామ్,
ధర్మాసనగతో రాజా రామో రాజీవలోచనః. ౧

రాజధర్మా నవేక్ష న్నైవ బ్రాహ్మణై ర్నైగమై స్సహ,
పురోధసా వసిష్ఠేన ఋషిణా కశ్యపేన చ. ౨

మంత్రిభి ర్వ్యవహారజ్ఞై స్తథాఽన్యై ర్ధర్మపారగైః,
నీతిజ్ఞై రథ సభ్యై శ్చ రాజభి స్సా సభా వృతా. ౩

సభా యథా మహేంద్రస్య యమస్య వరుణస్య చ,
శుశుభే రాజసింహస్య రామస్యాఽక్లిష్టకర్మణః. ౪

అథ రామోఽబ్రవీ త్తత్ర లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్,
నిర్గచ్ఛ త్వం మహాబాహో సుమిత్రానందవర్ధన. ౫

కార్యార్థిన శ్చ సౌమిత్రే వ్యాహర్తుం త్వ ముపక్రమ, ౫॥

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణ శ్శుభలక్షణః.
ద్వారదేశ ముపాగమ్య కార్యిణ శ్చాహ్వాయ త్స్వయమ్, ౬॥

న కశ్చి దబ్రవీ త్తత్ర మమ కార్య మిహాఽద్య వై.
నాధయో వ్యాధయ శ్చైవ రామే రాజ్యం ప్రశాసతి, ౭॥

పక్వసస్యా వసుమతీ సర్వౌషధిసమన్వితా.
న బాలో మ్రియతే తత్ర న యువా న చ మధ్యమః, ౮॥

ధర్మేణ శాసితం సర్వం న చ బాధా విధీయతే.
దృశ్యతే న చ కార్యార్థీ రామే రాజ్యం ప్రశాసతి, ౯॥

లక్ష్మణః ప్రాంజలి ర్భూత్వా రామాయైవం న్యవేదయత్. ౧౦

అథ రామః ప్రసన్నాత్మా సౌమిత్రి మిద మబ్రవీత్,
భూయ ఏవ తు గచ్ఛ త్వం కార్యిణః ప్రవిచారయ. ౧౧

సమ్యక్ప్రణీతయా నీత్యా నాఽధర్మో విద్యతే క్వచిత్,
తస్మా ద్రాజభయా త్సర్వే రక్షంతీవ పరస్పరమ్. ౧౨

బాణా ఇవ మయా ముక్తా ఇహ రక్షంతి మే ప్రజాః,
తథాపి త్వం మహాబాహో ప్రజా రక్షస్వ తత్పరః. ౧౩

ఏవ ముక్త స్తు సౌమిత్రి ర్నిర్జగామ నృపాలయాత్,
అపశ్య ద్ద్వారదేశే వై శ్వానం తావదవస్థితమ్ ౧౪

త మేవం వీక్ష్యమాణం వై విక్రోశంతం ముహుర్ముహుః,
దృష్ట్వాఽథ లక్ష్మణ స్తం వై పప్రచ్ఛాఽథ స వీర్యవాన్. ౧౫

కిం తే కార్యం మహాభాగ బ్రూహి విస్రబ్ధమానసః, ౧౫½

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా సారమేయోఽభ్యభాషత. ౧౬

సర్వభూతశరణ్యాయ రామాయాఽక్లిష్టకర్మణే,
భయేష్వభయదాత్రే చ తస్మై వక్తుం సముత్సహే. ౧౭

ఏత చ్ఛ్రుత్వా తు వచనం సారమేయస్య లక్ష్మణః,
రాఘవాయ తదాఽఽఖ్యాతుం ప్రవివేశాలయం శుభమ్. ౧౮

నివేద్య రామస్య పున ర్నిర్జగామ నృపాలయాత్,
వక్తవ్యం యది తే కించి త్తత్త్వం బ్రూహి నృపాయ వై. ౧౯

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా సారమేయోఽభ్యభాషత, ౧౯½

(రామసభాయాం సారమేయప్రవేశః)

దేవాగారే నృపాగారే ద్విజవేశ్మస్తు వై తథా.
వహ్ని శ్శతక్రతు శ్చైవ సూర్యో వాయు శ్చ తిష్ఠతి, ౧౦॥

నాఽత్ర యోగ్యాస్తు సౌమిత్రే యోనీనా మధమా వయమ్.
ప్రవేష్టుం నాఽత్ర శక్యామో ధర్మో విగ్రహవా న్నృపః, ౧౧॥

సత్యవాదీ రణపటు స్సర్వభూతహితే రతః.
షాడ్గుణ్యస్య పదం వేత్తి నీతికర్తా స రాఘవః, ౧౨॥

సర్వజ్ఞ స్సర్వదర్శీ చ రామో రమయతాం వరః.
స సోమ స్స చ మృత్యు శ్చ స యమో ధనద స్తథా,
వహ్ని శ్శతక్రతు శ్చైవ సూర్యో వై వరుణ స్తథా. ౧౩॥

తస్య త్వం బ్రూహి సౌమిత్రే ప్రజాపాల స్స రాఘవః,
అనాజ్ఞప్త స్తు సౌమిత్రే ప్రవేష్టుం నేచ్ఛయా మ్యహమ్. ౧౪॥

ఆనృశంస్యా న్మహాభాగః ప్రవివేశ మహాద్యుతిః,
నృపాలయం ప్రవిశ్యాఽథ లక్ష్మణో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౫॥

శ్రూయతాం మమ విజ్ఞాప్యం కౌసల్యానన్దవర్ధన,
య న్మయోక్తం మహాబాహో తవ శాసనజం విభో. ౧౬॥

శ్వా వై తే తిష్ఠతే ద్వారి కార్యార్థీ సముపాగతః, ౧౭॥

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్.
సంప్రవేశయ వై క్షిప్రం కార్యార్థీ యోఽత్ర తిష్ఠతి, ౧౮॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ప్రథమ స్సర్గః.

అథ అధికపాఠే, ద్వితీయ స్సర్గః

శ్రుత్వా రామస్య వచనం లక్ష్మణ స్త్వరిత స్తదా,
శ్వాన మాహూయ మతిమా న్రాఘవాయ న్యవేదయత్. ౧

దృష్ట్వా సమాగతం శ్వానం రామో వచన మబ్రవీత్,
వివక్షితార్థం మే బ్రూహి సారమేయ న తే భయమ్. ౨

అథాఽపశ్యత తత్రస్థం రామం శ్వా భిన్నమస్తకః,
రాజా సుప్తేషు జాగర్తి రాజా పాలయతి ప్రజాః. ౩

రాజా కర్తా చ గోప్తా చ సర్వస్య జగతః పితా,
రాజా కాలో యుగం చైవ రాజా సర్వ మిదం జగత్. ౪

నీత్యా సునీతయా రాజా ధర్మం రక్షతి రక్షితా,
యదా న పాలయే ద్రాజా క్షిప్రం నశ్యంతి వై ప్రజాః. ౫

ధారణా ద్ధర్మ ఇత్యాహు ర్ధర్మేణ విధృతాః ప్రజాః,
యస్మాద్ధారయతే సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. ౬

ధారణా ద్ధి ద్విషాం చైవ ధర్మేణాఽరంజయ న్ప్రజాః,
తస్మా ద్ధారణమిత్యుక్తం స ధర్మ ఇతి నిశ్చయః. ౭

ఏష రాజ న్పరో ధర్మః ఫలవా న్ప్రేత్య రాఘవ,
న హి ధర్మా ద్భవే త్కించి దుష్ప్రాప మితి మే మతిః. ౮

దానం దయా సతాం పూజా వ్యవహారేషు చార్జవమ్.
ఏష రామ పరో ధర్మః రక్షణా త్ప్రేత్య చేహ చ. ౯

త్వం ప్రమాణం ప్రమాణానా మసి రాఘవ సువ్రత,
విదితశ్చైవ తే ధర్మ స్సద్భి రాచరితస్తు వై. ౧౦

(శ్రీరామసన్నిధౌ శునా విప్రకృత దండప్రహారనివేదనమ్)

ధర్మాణాం త్వం పరం ధామ గుణానాం సాగరోపమః,
అజ్ఞానా చ్చ మయా రాజ న్నుక్త స్త్వం రాజసత్తమ. ౧౧

ప్రసాదయామి శిరసా న త్వం క్రోద్ధు మిహార్హసి,
శునస్య వచనం శ్రుత్వా రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్. ౧౨

కిం తే కార్యం కరోమ్యద్య బ్రూహి విస్రబ్ధ మాచిరమ్,
రామస్య వచనం శ్రుత్వా సారమేయోఽబ్రవీ దిదమ్. ౧౩

ధర్మేణ రాష్ట్రం విందేత ధర్మేణై వాఽనుపాలయేత్,
ధర్మా చ్ఛరణ్యతాం యాతి రాజా సర్వభయాపహః. ౧౪

ఇదం విజ్ఞాయ యత్కృత్యం శ్రూయతాం మమ రాఘవ,
భిక్షు స్సర్వార్థసిద్ధశ్చ బ్రాహ్మణావసథే వసన్. ౧౫

తేన దత్తః ప్రహారో మే నిష్కారణ మనాగసః,
ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు రామేణ ద్వార్స్థ స్సంప్రేషిత స్తదా. ౧౬

ఆనీతశ్చ ద్విజ స్తేన సర్వసిద్ధార్థకోవిదః,
అథ ద్విజవర స్తత్ర రామం దృష్ట్వా మహాద్యుతిః. ౧౭

కిం తే కార్యం మయా రామ తద్బ్రూహి త్వం మమాఽనఘ,
ఏవ ముక్త స్తు విప్రేణ రామో వచన మబ్రవీత్. ౧౮

త్వయా దత్తః ప్రహారోఽయం సారమేయస్య వై ద్విజ,
కిం తవాఽపకృతం విప్ర దండే నాభిహతో యతః. ౧౯

క్రోధః ప్రాణహర శ్శత్రుః క్రోధో మిత్రముఖో రిపుః,
క్రోధో హ్యసి ర్మహాతీక్ష్ణ స్సర్వం క్రోధోఽపకర్షతి. ౨౦

తపతే యజతే చైవ యచ్చ దానం ప్రయచ్ఛతి,
క్రోధేన వై సంహరతి తస్మాత్క్రోధం విసర్జయేత్. ౨౧

ఇంద్రియాణాం ప్రదుష్టానాం హయానా మివ ధావతామ్,
కుర్వీత ధృత్యా సారథ్యం సంహృత్యేంద్రియగోచరమ్. ౨౨

మనసా కర్మణా వాచా చక్షుషా చ సమాచరేత్,
శ్రేయో లోకస్య చరతో న ద్వేష్టి న చ లిప్యతే. ౨౩

న తత్కుర్యా దసి స్తీక్ష్ణ స్సర్పో వా వ్యాహత స్తథా,
అరి ర్వా నిత్యసంక్రుద్ధో యథాఽఽత్మా దురనుష్ఠితః. ౨౪

వినీతవినయస్యాఽపి ప్రకృతి ర్న విధీయతే,
ప్రకృతిం గూహమానస్య నిశ్చయే ప్రకృతి ర్ధ్రువమ్. ౨౫

ఏవము క్త స్స విప్రో వై రామేణాఽక్లిష్టకర్మణా,
ద్విజ స్సర్వార్థసిద్ధస్తు అబ్రవీ ద్రామసన్నిధౌ. ౨౬

మయా ద త్తః ప్రహారోఽయం క్రోధేనాఽఽవిష్టచేతసా,
భిక్షార్థ మటమానేన కాలే విగతభైక్షకే. ౨౭

రథ్యా స్థిత స్త్వయం శ్వా వై గచ్ఛ గచ్ఛేతి భాషితః,
అథ స్వైరేణ గచ్ఛం స్తు రథ్యాంతే విషమం స్థితః ౨౮

క్రోధేన క్షుధయాఽఽవిష్ట స్తదా దత్తోస్య రాఘవ,
ప్రహారో రాజరాజేంద్ర శాధి మా మపరాధినమ్. ౨౯

త్వయా శ స్తస్య రాజేంద్ర నా స్తి మే నరకా ద్భయమ్,
అథ రామేణ సంపృష్టా స్సర్వ ఏవ సభాసదః. ౩౦

కిం కార్య మస్య వై బ్రూత దండో వై కోను పాత్యతామ్,
సమ్యక్ప్రణిహితే దండే ప్రజా భవతి రక్షితా. ౩౧

(శ్రీరామేణ విప్రస్య కులపతిత్వరూపశిక్షావిధిః)

భృగ్వంగిరసకుత్సాద్యా వసిష్ఠశ్చ సకాశ్యపః,
ధర్మపాలకముఖ్యాశ్చ సచివా నైగమా స్తథా. ౩౨

ఏతే చాఽన్యే చ బహవః పండితా స్తత్ర సంగతాః,
అవధ్యో బ్రాహ్మణో దండై రితి శాస్త్రవిదో విదుః. ౩౩

బ్రువతే రాఘవం సర్వే రాజధర్మేషు నిష్ఠితాః,
అథ తే మునయ స్సర్వే రామ మేవాఽబ్రువం స్తదా. ౩౪

రాజా శాస్తా హి సర్వస్య త్వం విశేషేణ రాఘవ,
త్రైలోక్యస్య భవాం చ్ఛాస్తా దేవో విష్ణు స్సనాతనః. ౩౫

ఏవ ముక్తే తు తై స్సర్వై శ్శ్వా వై వచన మబ్రవీత్,
యది తుష్టోఽసి మే రామ యది దేయో వరో మమ. ౩౬

ప్రతిజ్ఞాతం త్వయా వీర కింకరోమీతి విశ్రుతమ్.
ప్రయచ్ఛ బ్రాహ్మణస్యాఽస్య కౌలపత్యం ధరాధిప, ౩౭

కాలంచరే మహారాజ కౌలపత్యం ప్రదీయతామ్,
ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు రామేణ కౌలపత్యేఽభిషేచితః. ౩౮

ప్రయయౌ బ్రాహ్మణో హృష్టో గజస్కంధేన సోర్చితః,
అథ తే రామసచివా స్మయమానా వచోఽబ్రువన్. ౩౯

వరోఽయం దత్త ఏతస్య నాఽయం శాపో మహాద్యుతే,
ఏవ ముక్తస్తు సచివై రామో వచన మబ్రవీత్. ౪౦

న యూయం నీతితత్త్వజ్ఞా శ్వా వై జానాతి కారణమ్,
అథ పృష్టస్తు రామేణ సారమేయోఽబ్రవీ దిదమ్. ౪౧

అహం కులపతి స్తత్ర ఆసం శిష్టాన్నభోజనః,
దేవద్విజాతిపూజాయాం దాసీదాసేషు రాఘవ. ౪౨

సంవిభాగీ శుభరతి ర్దేవద్రవ్యస్య రక్షితా
వినీత శ్శీలసంపన్న స్సర్వసత్త్వహితే రతః. ౪౩

సోఽహం ప్రాప్త ఇమాం ఘోరా మవస్థా మధమాం గతిమ్,
ఏవం క్రోధాన్వితో విప్ర స్త్యక్తధర్మా హితే రతః. ౪౪

క్రుద్ధో నృశంసః పరుష అవిద్వాం శ్చాప్యధార్మికః,
కులాని పాతయత్యేవ సప్త సప్త చ రాఘవ. ౪౫

తస్మా త్సర్వాస్వవస్థాసు కౌలపత్యం న కారయేత్,
యమిచ్ఛే న్నరకం నేతుం సపుత్రపశుబాంధవమ్. ౪౬

దేవేష్వధిష్ఠితం కుర్యా-ద్గోషు చ బ్రాహ్మణేషు చ,
బ్రహ్మస్వం దేవతాద్రవ్యం స్త్రీణాం బాలధనం చ యత్. ౪౭

దత్తం హరతి యో భూయ ఇష్టై స్సహ వినశ్యతి,
బ్రాహ్మణద్రవ్య మాదత్తే దేవానాం చైవ రాఘవ. ౪౮

సద్యః పతతి ఘోరే వై నరకే వీచిసంజ్ఞితే,
మనసాఽపి హి దేవస్వం బ్రహ్మస్వం చ హరేత్తు యః. ౪౯

నిరయా న్నిరయం చైవ పతత్యేవ నరాధమః,
తచ్ఛ్రుత్వా వచనం రామో విస్మయోత్ఫుల్లలోచనః. ౫౦

శ్వాప్యగచ్ఛ న్మహాతేజా యత ఏవ గత స్తతః,
మనస్వీ పూర్వజాత్యా స జాతిమాత్రోపదూషితః.
వారాణస్యాం మహాభాగః ప్రాయం చోపవివేశ హ. ౫౧½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ అధికపాఠే, తృతీయస్సర్గః.

అథ తస్మిన్ వనోద్దేశే రమ్యే పాదపశోభితే.
నదీకీర్ణే గిరివరే కోకిలానేకకూజితే. ౧

సింహవ్యాఘ్రసమాకీర్ణే నానాద్విజగణావృతే,
గృధ్రోలూకౌ ప్రహరతో బహువర్షగణానపి. ౨

అథోలూకస్య భవనం గృధ్రః పాపవినిశ్చయః,
మమేద మితి కృత్వాఽసౌ కలహం తేన చాఽకరోత్. ౩

రాజా సర్వస్య లోకస్య రామో రాజీవలోచనః,
తం ప్రపద్యావహే శీఘ్రం యస్యైత ద్భవనం భవేత్. ౪

ఇతి కృత్వా మతిం తౌ తు నిశ్చయార్థం సునిశ్చితామ్.
గృధ్రోలూకౌ ప్రపద్యేతాం కోపావిష్టౌ హ్యమర్షితౌ. ౫

రామం ప్రపద్య తౌ శీఘ్రం కలివ్యాకులచేతసౌ.
తౌ పరస్పరవిద్వేషా త్స్పృశత శ్చరణౌ తదా. ౬

అథ దృష్ట్వా నరేంద్రం తం గృధ్రో వచన మబ్రవీత్,
సురాణా మసురాణాం చ ప్రధాన స్త్వం మతో మమ. ౭

బృహస్పతే శ్చ శుక్రా చ్చ విశిష్టోఽసి మహాద్యుతే,
పరావరజ్ఞో భూతానాం కాంత్యా చంద్ర ఇవాఽపరః. ౮

దుర్నిరీక్ష్యో యథా సూర్యో హిమవాంశ్చైవ గౌరవే,
సాగరశ్చాఽసి గాంభీర్యే లోకపాలో యమో హ్యసి. ౯

క్షాంత్యా ధరణ్యా తుల్యోసి శీఘ్రత్వే హ్యనిలోపమః,
గురు స్త్వం సర్వసంపన్నః కీర్తియుక్తశ్చ రాఘవ. ౧౦

అమర్షీ దుర్జయో జేతా సర్వాస్త్రవిధిపారగః,
శ్రుణుష్వ మమ వై రామ విజ్ఞాప్యం నరపుంగవ. ౧౧

మమాలయం పూర్వకృతం బాహువీర్యేణ రాఘవ,
ఉలూకో హరతే రాజం స్తత్ర త్వం త్రాతు మర్హసి. ౧౨

ఏవ ముక్తే తు గృధ్రేణ ఉలూకో వాక్య మబ్రవీత్.
సోమా చ్ఛతక్రతో స్సూర్యా ద్ధనదా ద్వా యమా త్తదా. ౧౩

జాయతే వై నృపో రామ కించి ద్భవతి మానుషః,
త్వం తు ధర్మమయో దేవో నారాయణ ఇవాఽపరః. ౧౪

యా చ తే సౌమ్యతా రాజం త్సమ్య క్ప్రణిహితా విభో,
సమం చరసి చాన్వీక్ష్య తేన సోమాంశకో భవాన్. ౧౫

క్రోధే దండే ప్రజానాథ దానే పాపభయాపహః,
దాతా హర్తాసి గోప్తాసి తేనేంద్ర ఇవ నో భవాన్. ౧౬

అధృష్య స్సర్వభూతేషు తేజసా చాఽనలోపమః,
అభీక్ష్ణం తపసే లోకాం స్తేన భాస్కరసన్నిభః. ౧౭

సాక్షా ద్విత్తేశతుల్యోసి అథవా ధనదాధికః,
విత్తేశస్యేవ పద్మా శ్రీ ర్నిత్యం తే రాజసత్తమ. ౧౮

ధనదస్య తు కోపేన ధనద స్తేన నో భవాన్,
సమ స్సర్వేషు భూతేషు స్థావరేషు చరేషు చ. ౧౯

శత్రౌ మిత్రే చ తే దృష్టి స్సమతాం యాతి రాఘవ.
ధర్మేణ శాసనం నిత్యం వ్యవహారే విధిక్రమాత్. ౨౦

యస్య రుష్యసి వై రామ తస్య మృత్యు ర్విధావతి,
గీయసే తేన వై రామ యమ ఇత్యతివిక్రమః. ౨౧

(శ్రీరామేణ గృధ్రోలూకవివాదపరిష్కారః)

యశ్చైష మానుషో భావో భవతో నృపసత్తమ,
ఆనృశంస్యపరో రామ జాతిత్వేషు క్షమాన్వితః. ౨౨

దుర్బలస్య త్వనాథస్య రాజా భవతి వై బలమ్,
అచక్షుషోత్తమం చక్షు రగతే స్స గతి ర్భవాన్. ౨౩

అస్మాక మపి నాథ స్త్వం శ్రూయతాం మమ ధార్మిక,
మమాలయం ప్రవిష్ట స్తు గృధ్రో మాం బాధతే నృప. ౨౪

త్వం హి దేవ మనుష్యేషు శాస్తా వై నరపుంగవః,
ఏత చ్ఛ్రుత్వా తు వై రామ స్సచివా నాహ్వాయ త్స్వయమ్. ౨౫

ధృష్టి ర్జయంతో విజయ సిద్ధార్థో రాష్ట్రవర్ధనః,
అశోకో ధర్మపాలశ్చ సచివ స్సుమహాబలః. ౨౬

ఏతే రామస్య సచివా రాజ్ఞో దశరథస్య చ,
నీతియుక్తా మహాత్మాన స్సర్వశాస్త్రవిశారదాః. ౨౭

ప్రీతిమంతః కులీనాశ్చ నయే మంత్రే చ కోవిదాః,
తా నాహూయ స ధర్మాత్మా పుష్పకా దవతీర్య చ. ౨౮

గృధ్రోలూక వివాదం తం పృచ్ఛతి స్మ రఘూత్తమః,
కతివర్షాణి వై గృధ్ర తవేదం నిలయం కృతమ్. ౨౯

ఏత న్మే కారణం బ్రూహి యది జానాసి తత్త్వతః,
ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు వైగృధ్రో భాషతే రాఘవం స తమ్. ౩౦

ఇయం వసుమతీ రామ మనుష్యైః పరితో యదా,
ఉత్థితై రావృతా సర్వా తదా ప్రభృతి మే గృహమ్. ౩౧

ఉలూకశ్చాఽబ్రవీ ద్రామం పాదపై రుపశోభితా,
యదేయం పృథివీ రాజం స్తదా ప్రభృతి మే గృహమ్.
ఏత చ్ఛ్రుత్వా తు రామో వై సభాసద ఉవాచ హ, ౩౩

న సా సభా యత్ర న సంతి వృద్ధా వృద్ధా న తే యే న వదంతి ధర్మమ్.
ధర్మో న వై యత్ర చ నాస్తి సత్యం సత్యం న తద్యచ్ఛలనానువిద్ధమ్. ౩౪

మే తు సభ్యా స్సదా జ్ఞాత్వా తూష్ణీం ధ్యాయంత ఆసతే.
యథా ప్రాప్తం న బ్రువతే తే సర్వేఽనృతవాదినః,
జాన న్న వాఽబ్రవీ త్ప్రశ్నాన్ కామా త్క్రోధాద్భయా త్తథా. ౩౫

సహస్రం వారుణాన్ పాశా నాత్మని ప్రతి ముంచతి,
తేషాం సంవత్సరే పూర్ణే పాశ ఏకః ప్రముచ్యతే. ౩౬

తస్మా త్సత్యేన వక్తవ్యం జానతా సత్యమంజసా,
ఏత చ్ఛ్రుత్వా తు సచివా రామమేవాఽబ్రువం స్తదా. ౩౭

ఉలూక శ్శోభతే రాజ న్న తు గృధ్రో మహామతే,
త్వం ప్రమాణం మహారాజ రాజా హి పరమా గతిః. ౩౮

రాజమూలాః ప్రజా స్సర్వా రాజా ధర్మ స్సనాతనః,
శాస్తా నృణాం నృపో యేషాం తే న గచ్ఛంతి దుర్గతిమ్. ౩౯

వైవస్వతేన ముక్తా స్తే భవంతి పురుషోత్తమాః,
సచివానాం వచ శ్శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్. ౪౦

శ్రూయతా మభిధాస్యామి పురాణే యదుదాహృతమ్,
ద్యౌస్సచంద్రార్కనక్షత్రా సపర్వతమహావనా. ౪౧

సలిలార్ణవసంపూర్ణం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్,
ఏక ఏవ తదాహ్యాసీ ద్యుక్తో మేరు రివాఽపరః. ౪౨

(శ్రీరామేణ గృధ్రోలూకయోః వివాదపరిష్కారః)

పురా భూ స్సహ లక్ష్మ్యా చ విష్ణో ర్జఠర మావిశత్,
తాం నిగృహ్య మహాతేజాః ప్రవిశ్య సలిలార్ణవమ్. ౪౩

సుష్వాప దేవో భూతాత్మా బహూ న్వర్షగణా నపి,
విష్ణౌ సుప్తే తదా బ్రహ్మా వివేశ జఠరం తతః. ౪౪

రుద్ధస్రోతం తు తం జ్ఞాత్వా మహాయోగీ సమావిశత్.
నాభ్యాం విష్ణో స్సముత్పన్నే పద్మే హేమవిభూషితే. ౪౫

స తు నిర్గమ్య వై బ్రహ్మా యోగీ భూత్వా మహాప్రభుః,
సిసృక్షుః పృథివీం వాయుం పర్వతాం స్సమహీరుహాన్. ౪౬

తదంతరే ప్రజా స్సర్వా స్సమనుష్యసరీసృపాః,
జరాయుజాండజా స్సర్వా స్ససర్జ స మహాతపాః. ౪౭

తతః శ్రోత్రమలోత్పన్నః కైటభో మధునా సహ,
దానవౌ తౌ మహావీర్యౌ ఘోరరూపౌ దురాసదౌ. ౪౮

దృష్ట్వా ప్రజాపతిం తత్ర క్రోధావిష్టౌ బభూవతుః.
వేగేన మహతా తత్ర స్వయంభువ మధావతామ్. ౪౯

దృష్ట్వా స్వయంభువా ముక్తో రావో వై వికృత స్తదా,
తేన శబ్దేన సంప్రాప్తౌ దానవౌ హరిణా సహ. ౫౦

అథ చక్రప్రహారేణ సూదితౌ మధుకైటభౌ.
మేదసా ప్లావితా సర్వా పృథివీ చ సమంతతః. ౫౧

భూయో విశోధితా తేన హరిణా లోకధారిణా.
శుద్ధాం వై మేదినీం తాం తు వృక్షై స్సర్వా మపూరయత్. ౫౨

ఓషధ్య స్సర్వసస్యాని నిష్పద్యంత పృథగ్విధా,
మేదోగంధా తు ధరణీ మేదినీత్యభిసంజ్ఞితా. ౫౩

తస్మా న్న గృధ్రస్య గృహ ములూకస్యేతి మే మతిః.
తస్మా ద్గృధ్ర స్తు దండ్యో వై పాపో హర్తా పరాలయమ్. ౫౪

పీడాం కరోతి పాపాత్మా దుర్వినీతో మహా నయమ్,
అథాఽశరీరిణీ వాణీ అంతరిక్షా త్ప్రబోధినీ. ౫౫

మా వధీ రాజ గృధ్రం తం పూర్వదగ్ధం తపోబలాత్,
కాలగౌతమదగ్ధోఽయం ప్రజానాథో ధనేశ్వరః. ౫౬

బ్రహ్మదత్తేతి నామ్నైష శ్శూర స్సత్యవ్రత శ్శుచిః,
గృహం తస్యాఽఽగతో విప్రో భోజనం ప్రతిమార్గతః. ౫౭

సాగ్రం వర్షశతం చైవ భోక్తవ్యం నృపసత్తమ,
బ్రహ్మదత్త స్స వై తస్య పాద్య మర్ఘ్యం స్వయం నృపః. ౫౮

హార్దం చైవాఽకరో త్తస్య భోజనార్థం మహాద్యుతేః,
మాంస మస్యాఽభవ త్తత్ర ఆహారే తు మహాత్మనః. ౫౯

అథ క్రుద్ధేన మునినా శాపో దత్తోఽస్య దారుణః,
గృధ్ర స్త్వం భవ వై రాజ న్మామైనం హ్యథ సోఽబ్రవీత్. ౬౦

ఉత్పత్స్యతి కులే రాజ్ఞాం రామో నామ మహాయశాః,
ఇక్ష్వాకూణాం మహాభాగో రాజా రాజీవలోచనః. ౬౧

తేన స్పృష్టో విపాప స్త్వం భవితా నరపుంగవ,
స్పృష్టో రామేణ తచ్ఛ్రుత్వా నరేంద్రః పృథివీపతిః. ౬౨

గృధ్రత్వం త్యక్తవా న్రాజా దివ్యగంధానులేపనః,
పురుషో దివ్యరూపోఽభూ దువాచేదం చ రాఘవమ్. ౬౩

సాధు రాఘవ ధర్మజ్ఞ త్వత్ప్రసాదా దహం విభో,
విముక్తో నరకా ద్ఘోరా చ్ఛాపస్యాంతః కృత స్త్వయా. ౬౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అధికపాఠే, తృతీయ స్సర్గః.

అథ షష్టితమ స్సర్గః

తయో స్సంవదతో రేవం రామలక్ష్మణయో స్తదా,
వాసంతికీ నిశా ప్రాప్తా న శీతా న చ ఘర్మదా. ౧

తతః ప్రభాతే విమలే కృతపౌర్వాహ్ణికక్రియః,
అభిచక్రామ కాకుత్థ్సో దర్శనం పౌరకార్యవిత్. ౨

తత స్సుమంత్ర స్త్వాగమ్య రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్,
ఏతే ప్రతిహతా రాజ న్ద్వారి తిష్ఠంతి తాపసాః. ౩

భార్గవచ్యవనం చైవ పురస్కృత్య మహర్షయః,

అథ షష్టితమ స్సర్గః

(తయో రిత్యాది.) వాసంతికీ వసంతే భవా. ఏవం ప్రతిదివసం సంవదతో ర్ధర్మసంవాదం కుర్వతోః, తత్పూర్వం ప్రజారక్షణం కుర్వతో రితి శేషః. వాసంతికీ నిశా ప్రాప్తేతి, కాలాంతర ఇతి శేషః. ఏతేన వసంతే సమానీతా దేవీ పున ర్వసంతే త్యక్తేతి సూచయతి. ఇదం చ కాలవచనం ఋషికార్యోచితప్రదర్శనార్థమ్. ౧—౨

(తత ఇతి.) ద్వారి ప్రతిహతా నిరుద్ధా ఇత్యర్థః. ౩

(భార్గవేతి.) భృగోర్గోత్రాపత్యం భార్గవః, స చాసౌ చ్యవన శ్చ తం, మహారాజ్ఞః మహా

దర్శనం తే మహారాజ చోదయంతి కృతత్వరాః. ౪

ప్రీయమాణా నరవ్యాఘ్ర యమునాతీరవాసినః, ౪॥

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామః ప్రోవాచ ధర్మవిత్.
ప్రవేశ్యంతాం మహాభాగా భార్గవప్రముఖా ద్విజాః, ౫॥

రాజ్ఞ స్త్వాజ్ఞాం పురస్కృత్య ద్వార్స్థో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః.
ప్రవేశయామాస తదా తాపసాం స్సుదురాసదాన్, ౬॥

శతం సమధికం తత్ర దీప్యమానం స్వతేజసా.
ప్రవిష్టం రాజభవనం తాపసానాం మహాత్మనామ్, ౭॥

తే ద్విజాః పూర్ణకలశై స్సర్వతీర్థాంబుసత్కృతైః.
గృహీత్వా ఫలమూలం చ రామస్యాభ్యాహరన్ బహు, ౮॥

ప్రతిగృహ్య తు త త్సర్వం రామః ప్రీతిపురస్కృతః.
తీర్థోదకాని సర్వాణి ఫలాని వివిధాని చ, ౯॥

ఉవాచ చ మహాబాహు స్సర్వానేవ మహామునీన్.
ఇమా న్యాసనముఖ్యాని యథార్హ ముపవిశ్యతామ్, ౧౦॥

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా సర్వ ఏవ మహర్షయః.
బ్రుసీషు రుచిరాఖ్యాసు నిషేదుః కాంచనీషు తే, ౧౧॥

రాజస్య దర్శనం ప్రతి. అస్మదాదీన్, చోదయంతి ప్రేరయంతి. మహారాజ్ఞ శ్చోదయంతీతి చ పాఠః. ౪॥

(తస్యేతి.) భార్గవప్రముఖాః చ్యవనప్రముఖాః. ౫॥—౬॥

(శత మితి.) సమధికం అధికసహితమ్. ౭॥—౧౧॥

(మునిభిః మధుపుత్రస్య లవణస్య వృత్తాంతకథనమ్)

ఉపవిష్టా నృషీం స్తత్ర దృష్ట్వా పరపురంజయః.
ప్రయతః ప్రాంజలి ర్భూత్వా రాఘవో వాక్య మబ్రవీత్. ౧-౨॥

కి మాగమనకార్యం వః కిం కరోమి సమాహితః.
ఆజ్ఞాప్యోఽహం మహర్షీణాం సర్వకామకర స్సుఖమ్. ౧౩॥

ఇదం రాజ్యం చ సకలం జీవితం చ హృది స్థితమ్.
సర్వ మేత ద్ద్విజార్థం మే సత్య మేతద్బ్రవీమి వః. ౧౪॥

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సాధుకారో మహా నభూత్.
ఋషీణా ముగ్రతపసాం యమునాతీరవాసినామ్. ౧౫॥

ఊచు శ్చ తే మహాత్మానో హర్షేణ మహతాఽఽవృతాః.
ఉపపన్నం నరశ్రేష్ఠ తవైవ భువి నాఽన్యతః. ౧౬॥

బహవః పార్థివా రాజ న్నతిక్రాంతా మహాబలాః.
కార్యస్య గౌరవం మత్వా ప్రతిజ్ఞాం నాభ్యరోచయన్. ౧౭॥

(కి మితి.) కింకరోమి కింకుర్యాం. సర్వకామకరః సర్వాభీష్టసాధకః. ౧౨॥—౧౪॥

(తస్యేతి.) సాధుసాధ్వితి సంభాషణమ్. ౧౫॥

(ఊచు రితి) నాన్యతః నాన్యస్య. ౧౬॥

(బహవ ఇతి.) కార్యగౌరవం శ్రుత్వా తతః పూర్వం కరిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాం నాభ్యరోచయన్ న కుర్వంతి. అశక్యనియోగాపత్తిభయాదితి శేషః. ౧౭॥—౧౮॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే. శ్రీరామాయణభూషణే. మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. షష్టితమ స్సర్గః.

త్వయా పున ర్బ్రాహ్మణగౌరవా దియం కృతా ప్రతిజ్ఞా హ్యనవేక్ష్య కారణమ్.
తతశ్చ కర్తా హ్యసి నాఽత్ర సంశయో మహాభయా త్త్రాతు మృషీం స్త్వమర్హసి. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

ఏవం బ్రువద్భిః ఋషిభిః కాకుత్థ్సో వాక్య మబ్రవీత్,
కిం కార్యం బ్రూత మునయో భయం తావ దుపైతు వః. ౧

తథా బ్రువతి కాకుత్థ్సే భార్గవో వాక్య మబ్రవీత్,
భయానాం శృణు యన్మూలం దేశస్య చ నరేశ్వర. ౨

పూర్వం కృతయుగే రాజ న్దైతేయ స్సుమహాబలః.
లోలాపుత్రోఽభవ జ్జ్యేష్ఠో మధుర్నామ మహాసురః. ౩

బ్రహ్మణ్య శ్చ శరణ్యశ్చ బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితః,
సురైశ్చ పరమోదారైః ప్రీతి స్తస్యాఽతులాఽభవత్. ౪

స మధు ర్వీర్యసంపన్నో ధర్మే చ సుసమాహితః,
బహువర్షసహస్రాణి రుద్రప్రీత్యాఽకరో త్తపః. ౫

రుద్రః ప్రీతోఽభవ త్తస్మై వరం దాతుం యయౌ చ సః,
బహుమానా చ్చ రుద్రేణ దత్త స్తస్యాఽద్భుతో వరః. ౬

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

(ఏవ మిత్యాది.) ౧—౨

(పూర్వ మితి.) లోలాయాః పుత్రో లోలాపుత్రః. ౩—౬

(మునిభిః మధుపుత్రస్య లవణస్య వృత్తాంతకథనమ్)

శూలం శూలా ద్వినిష్కృష్య మహావీర్యం మహాప్రభమ్,
దదౌ మహాత్మా సుప్రీతో వాక్యం చైత దువాచ హ. ౭

త్వయాఽయ మతులో ధర్మో మత్ప్రసాదకరః కృతః,
ప్రీత్యా పరమయా యుక్తో దదా మ్యాయుధ ముత్తమమ్. ౮

యావ త్సురైశ్చ విప్రైశ్చ న విరుధ్యే ర్మహాసుర.
తావ చ్ఛూలం తవేదం స్యా దన్యథా నాశ మేష్యతి. ౯

యశ్చ త్వా మభియుంజీత యుద్ధాయ విగతజ్వరః,
తం శూలో భస్మసా త్కృత్వా పునరేష్యతి తే కరమ్. ౧౦

ఏవం రుద్రా ద్వరం లబ్ధ్వా భూయ ఏవ మహాసురః,
ప్రణిపత్య మహాదేవం వాక్య మేత దువాచ హ. ౧౧

భగవ న్మమ వంశస్య శూల మేత దనుత్తమమ్.
భవేత్తు సతతం దేవ సురాణా మీశ్వరో హ్యసి. ౧౨

తం బ్రువాణం మధుం దేవ స్సర్వభూతపతి శ్శివః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా నైతదేవం భవిష్యతి. ౧౩

మా భూ త్తే విఫలా వాణీ మత్ప్రసాదకృతా శుభా,
భవతః పుత్ర మేకం తు శూలమేత ద్భజిష్యతే. ౧౪

(శూల మితి.) శూలాచ్ఛూలం వినిష్కృష్యేతి స్వశూలాచ్ఛక్తి మాకృష్య. సృష్ట్వే త్యర్థః. ౭—౮

(యావ దితి.) అనాశ మదర్శనమ్. ౯—౧౩

(మేతి.) మత్ప్రసాదకృతా మత్ప్రసాదజసంతోషజనితే త్యర్థః. ౧౪

యావత్కరస్థ శ్శూలోఽయం భవిష్యతి సుతస్య తే,
అవధ్య స్సర్వభూతానాం శూలహస్తో భవిష్యతి. ౧౫

ఏవం మధు ర్వరం లబ్ధ్వా దేవా త్సుమహ దద్భుతమ్,
భవనం సోఽసురశ్రేష్ఠః కారయామాస సుప్రభమ్. ౧౬

తస్య పత్నీ మహాభాగా ప్రియా కుంభీనసీతి యా,
విశ్వావసో రపత్యం సా హ్యనలాయాం మహాప్రభా. ౧౭

తస్యాః పుత్రో మహావీర్యో లవణో నామ దారుణః,
బాల్యా త్ప్రభృతి దుష్టాత్మా పాపాన్యేవ సమాచరత్. ౧౮

తం పుత్రం దుర్వినీతం తు దృష్ట్వా క్రోధసమన్వితః,
మధు స్స శోక మాపేదే న చైనం కించి దబ్రవీత్. ౧౯

స విహాయ త్విమం లోకం ప్రవిష్టో వరుణాలయమ్,
శూలం నివేశ్య లవణే వరం తస్మై న్యవేదయత్. ౨౦

స ప్రభావేన శూలస్య దౌరాత్మ్యే నాత్మన స్తథా,
సంతాపయతి లోకాం స్త్రీన్ విశేషేణ చ తాపసాన్. ౨౧

(తస్యేతి.) కుంభీనసీ మాల్యవత్పుత్ర్యాః అనలాయా స్సుతా రావణస్వసా. పూర్వం. మధుహృతేతి, విభీషణేన రావణం ప్రత్యుక్తా. హి ప్రసిద్ధా. ౧౫—౧౯

(స ఇతి.) వరం న్యవేదయత్. యావచ్ఛూలం తవ హస్తే తావదవధ్యత్వం తవేత్యేవం రూపం వరవృత్తాంతమ్ ౨౦—౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

(మునిభిః మధుపుత్రస్య లవణస్య వృత్తాంతకథనమ్)

ఏవం ప్రభావో లవణ శ్శూలం చైవ తథావిధమ్,
శ్రుత్వా ప్రమాణం కాకుత్స్థ త్వం హి నః పరమా గతిః. ౨౨

బహవః పార్థివా రామ భయార్తైః ఋషిభిః పురా,
అభయం యాచితా వీర త్రాతారం న చ విద్మహే. ౨౩

తే వయం రావణం శ్రుత్వా హతం సబలవాహనమ్,
త్రాతారం విద్మహే తాత నాఽన్యం భువి నరాధిపమ్. ౨౪

తత్పరిత్రాతు మిచ్ఛామో లవణా ద్భయపీడితాన్, ౨౫

ఇతి రామనివేదితం తు తే భయజం కారణ ముత్థితం చ యత్,
వినివారయితుం భవాన్క్షమః కురు తం కామమహీనవిక్రమ. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ద్విషష్టితమ స్సర్గః

తథోక్తే తా నృషీన్ రామః ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః,
కి మాహారః కి మాచారో లవణః క్వ చ వర్తతే. ౧

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా ఋషయ స్సర్వ ఏవ తే,
తతో నివేదయామాసు ర్లవణో వవృధే యథా. ౨

అథ ద్విషష్టితమ స్సర్గః

అథ శత్రుఘ్నస్య లవణాసురవధార్థం ప్రేషణం (తథేత్యాది.) ౧
(రాఘవస్యేతి.) యథా వవృధే యాదృగాహారాదినా వర్ధతే స్మ, తథా నివేదయామాసుః ౨

ఆహార స్సర్వసత్త్వాని విశేషేణ చ తాపసాః,
ఆచారో రౌద్రతా నిత్యం వాసో మధువనే తథా. ౩

హత్వా బహుసహస్రాణి సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్,
మానుషాం శ్చైవ కురుతే నిత్య మాహార మాహ్నికమ్. ౪

తతోఽంతరాణి సత్త్వాని ఖాదతే స మహాబలః,
సంహారే సమనుప్రాప్తే వ్యాదితాస్య ఇవాంతకః. ౫

తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవో వాక్య మువాచ స మహామునీన్,
ఘాతయిష్యామి తద్రక్షో హ్యపగచ్ఛతు వో భయమ్. ౬

ప్రతిజ్ఞాయ తథా తేషాం మునీనా ముగ్రతేజసామ్,
సభ్రాతౄం త్సహితాం త్సర్వా నువాచ రఘునందనః. ౭

కో హంతా లవణం వీరః కస్యాంశ స్స విధీయతామ్,
భరతస్య మహాబాహో శ్శత్రుఘ్నస్య చ ధీమతః. ౮

రాఘవేణైవ ముక్త స్తు భరతో వాక్య మబ్రవీత్,
అహ మేనం వధిష్యామి మమాంశ స్స విధీయతామ్. ౯

భరతస్య వచ శ్శ్రుత్వా ధైర్యశౌర్యసమన్వితమ్,
లక్ష్మణావరజ స్తస్థౌ హిత్వా సౌవర్ణ మాసనమ్. ౧౦

శత్రుఘ్న స్త్వబ్రవీ ద్వాక్యం ప్రణిపత్య నరాధిపమ్,
కృతకర్మా మహాబాహు ర్మధ్యమో రఘునందనః. ౧౧

(క ఇతి.) కస్యాంశ ఇతి పృష్ట్వా స్వయమేవ నిశ్చినోతి (భరతస్యేతి.) ౩—౯

(భరతస్యేతి.) ఆసనం హిత్వా ఉత్థాయే త్యర్థః. ౧౦—౧౧

(శ్రీరామేణ లవణవధార్థం శత్రుఘ్నప్రేషణమ్)

అర్యేణ హి పురా శూన్యా త్వయోధ్యా పరిపాలితా,
సంతాపం హృదయే కృత్వా ఆర్యస్యాఽఽగమనం ప్రతి. ౧౨

దుఃఖాని చ బహూనీహ హ్యనుభూతాని పార్థివ, ౧౨½

శయానో దుఃఖశయ్యాసు నందిగ్రామేఽవస త్పురా.
ఫలమూలాశనో భూత్వా జటీచీరధర స్తథా, ౧౩½

అనుభూయేదృశం దుఃఖ మేష రాఘవనందనః.
ప్రేష్యే మయి స్థితే రాజ న్నభూయః క్లేశ మాప్నుయాత్, ౧౪½

తథా బ్రువతి శత్రుఘ్నే రాఘవః పున రబ్రవీత్.
ఏవం భవతు కాకుత్స్థ క్రియతాం మమ శాసనమ్, ౧౫½

రాజ్యే త్వా మభిషేక్ష్యామి మధో స్తు నగరే శుభే,
నివేశయ మహాబాహో భరతం యద్యవేక్ష్యసే. ౧౬½

శూర స్త్వం కృతవిద్యశ్చ సమర్థశ్చ నివేశనే. ౧౭

యో హి శత్రుం సముత్పాట్య పార్థివస్య పునః క్షయే,
న విధత్తే నృపం తత్ర నరకం స హి గచ్ఛతి. ౧౮

(రాజ్య ఇతి.) నివేశయాత్రైవ నగర ఇతి శేషః. అథవా తత్రైవ తిష్ఠేతి భావః. అపే క్షసే అక్లేశనీయత్వేనేతి శేషః. ౧౨-౧౬½

(శూర ఇతి.) నివేశనే నూతననగరనిర్మాణ ఇత్యర్థః. ౧౭

మధోస్తు నగరే త్వా మభిషేక్ష్యామీ త్యత్ర హేతు మాహ (యోహీతి.) నృపం తత్రేతి ఉత్పాటితవంశనృపరాజ్య ఇత్యర్థః. ౧౮

స త్వం హత్వా మధుసుతం లవణం పాపనిశ్చయమ్,
రాజ్యం ప్రశాధి ధర్మేణ వాక్యం మే యద్యవేక్ష్యసే. ౧౯

ఉత్తరం చ న వక్తవ్యం శూర వాక్యాంతరే మమ,
బాలేన పూర్వజస్యాఽఽజ్ఞా కర్తవ్యా నాఽత్ర సంశయః. ౨౦

అభిషేకం చ కాకుత్థ్స ప్రతీచ్ఛస్వ మయోద్యతమ్,
వసిష్ఠప్రముఖై ర్విప్రై ర్విధిమంత్రపురస్కృతమ్. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

అథ త్రిషష్టితమ స్సర్గః

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ పరాం వ్రీడా ముపాగమత్,
శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో మందం మంద మువాచ హ. ౧

(ఉత్తర మితి.) ఉత్తరం న వక్తవ్య మితి. త్వత్సమీప ఏవ మయా వస్తవ్య మిత్యాదిక మిత్యర్థః. ౧౯—౨౦

(అభిషేక మితి.) విధినా మంత్రేణ చ పురస్కృతమ్. ౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

అథ త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

(ఏవ మిత్యాది.) ౧

(శ్రీరామేణ లవణవధార్థం శత్రుఘ్నప్రేషణమ్)

అధర్మం విద్మ కాకుత్స్థ హ్యస్మి న్నర్థే నరేశ్వర,
కథం తిష్ఠత్సు జ్యేష్ఠేషు కనీయా నభిషిచ్యతే. ౨

అవశ్యం కరణీయం చ శాసనం పురుషర్షభ.
తవ చైవ మహాభాగ శాసనం దురతిక్రమమ్. ౩

త్వత్తో మయా శ్రుతం వీర శ్రుతిభ్యశ్చ మయా శ్రుతమ్,
నోత్తరం హి మయా వాచ్యం మధ్యమే ప్రతిజానతి. ౪

వ్యాహృతం దుర్వచో ఘోరం హంతాఽస్మి లవణం మృధే,
తస్యైవం మే దురుక్తస్య దుర్గతిః పురుషర్షభ. ౫

ఉత్తరం హి న వక్తవ్యం జ్యేష్ఠేనాఽభిహితే పునః,
అధర్మసహితం చైవ పరలోకవివర్జితమ్. ౬

(అధర్మ మితి.) విద్మ వేద్మీ త్యర్థః. అస్మి న్నిత్యుక్తం వివృణోతి (కథ మిత్యాది.) తిష్ఠత్సు జ్యేష్ఠేష్వితి గురువైషమ్య మార్షం. కథ మభిషిచ్యతే న కథమపి. అధర్మ ఏవేత్యర్థః. ౨

(అవశ్య మితి.) తవ శాసనం చావశ్యం కరణీయ మిత్యర్థః. ౩

(త్వత్త ఇతి.) మధ్యమే భ్రాతరి, భరత ఇత్యర్థః. ఘోరం లవణం హంతాస్మీతి ప్రతిజానతి సతి, హి యస్మాత్, మయా ఉత్తరం జ్యేష్ఠవచః, ఉల్లంఘ్య న వాచ్యం వక్తుం న యోగ్యమ్. ౪

(వ్యాహృత మితి.) తథాప్యహం మృధే యుద్ధే లవణం హంతాస్మీతి దుర్వచో వ్యాహృతం. తస్యాస్య మే దురుక్తస్య ఇయం దుర్గతిః, దుష్టకార్యస్య ప్రాప్తిః, తచ్చ జ్యేష్ఠాతిక్రమేణ ఆత్మాభిషేచనమ్. ౫

ఉక్తమేవార్థం వ్యావర్తయతి (ఉత్తరం హీత్యాది.) జ్యేష్ఠేన భరతేనాభిహితే సతి, తతః పర ముత్తరం న వక్తు ముచిత మేవ, కించాఽధర్మసహిత మపి. అత ఏవ పరలోకవివర్జితమపి. హే మహాబాహో, తవ శాసనం చ దురతిక్రమమ్. ౬

సోఽహం ద్వితీయం కాకుత్స్థ న వక్ష్యామి తవోత్తరమ్,
మా ద్వితీయేన దండో వై నిపతేన్మయి మానద. ౭

కామకారో హ్యహం రాజం స్తవాఽస్మి పురుషర్షభ,
అధర్మం జహి కాకుత్స్థ మత్కృతే రఘునందన. ౮

ఏవ ముక్తే తు శూరేణ శత్రుఘ్నేన మహాత్మనా.
ఉవాచ రామ స్సంహృష్టో భరతం లక్ష్మణం తథా ౯

సంభారా నభిషేకస్య ఆనయధ్వం సమాహితాః,
అద్యైవ పురుషవ్యాఘ్ర మభిషేక్ష్యామి రాఘవమ్. ౧౦

పురోహితం చ కాకుత్స్థ నైగమా నృత్విజ స్తథా,
మంత్రిణశ్చైవ తాం త్సర్వా నానయధ్వం మమాఽఽజ్ఞయా. ౧౧

రాజ్ఞ శ్శాసన మాజ్ఞాయ తథా కుర్వ న్మహారథాః,
అభిషేకసమారంభం పురస్కృత్య పురోధసమ్. ౧౨

ప్రవిష్టా రాజభవనం రాజానో బ్రాహ్మణా స్తథా, ౧౨½

ఫలితమాహ (సోఽహ మిత్యాది.) భరతోక్తేః ప్రథమం కృతోత్తరవచనః, సోఽహం. హే కాకుత్స్థ తవ జ్యేష్ఠస్యోత్తరం ద్వితీయం న వక్ష్యామి. తత్ర హేతు మాహ (మా ద్వితీయేనేతి.) ద్వితీయేన జ్యేష్ఠప్రత్యుత్తరేణ దండో మయి మా నిపతేత్. ౭

ఫలిత మాహ (కామకార ఇతి.) అహం కామకారోఽస్మి అభీష్టనియోగకర్తాఽస్మి. మత్కృతే మదనుష్ఠితరాజ్యాభిషేకస్వీకారే. అధర్మం జ్యేష్ఠాతిక్రమేణ రాజ్యప్రాప్తినిమిత్తం. కాకుత్స్థేత్యత్రాపి ప్రాధాన్యా ల్లోకస్య. అధర్మం అధర్మబుద్ధిం. జహి పరిహర. ౮

(ఏవ మితి.) (సంహృష్ట ఇతి.) కృతాభిషేకనియోగత్వాదితి భావః. అభిషేకస్య సంభారాః అభిషేకోపకరణాని. లక్షణం భరతం తథేతి ప్రాధాన్యాత్. సుమంత్రాదీనపీ త్యర్థః. అన్యథా నయధ్వ మితి బహువచనం విరుధ్యతే. ౯-౧౨½

(శ్రీరామేణ లవణవధార్థం శత్రుఘ్నాయ దివ్యశరప్రదానమ్)

తథాఽభిషేకో వవృధే శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః.
సంప్రహర్షకరః శ్రీమా న్రాఘవస్య పురస్య చ. ౧౩॥

అభిషిక్త స్తు శత్రుఘ్నో బభౌ చాఽఽదిత్యసన్నిభః.
అభిషిక్తః పురా స్కంద స్సేంద్రై రివ మరుద్గణైః. ౧౪॥

అభిషిక్తే తు శత్రుఘ్నే రామేణాఽక్లిష్టకర్మణా.
పౌరాః ప్రముదితా శ్చాస న్బ్రాహ్మణాశ్చ బహుశ్రుతాః. ౧౫॥

కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ మంగళం కైకయీ తథా.
చక్రు స్తా రాజభవనే యా శ్చాఽన్యా రాజయోషితః. ౧౬॥

ఋషయశ్చ మహాత్మానో యమునాతీరవాసినః.
హతం లవణ మాశంసు శ్శత్రుఘ్నస్యాఽభిషేచనాత్. ౧౭॥

తతోఽభిషిక్తం శత్రుఘ్న మంక మారోప్య రాఘవః.
ఉవాచ మధురాం వాణీం తేజ స్తస్యాఽభిపూరయన్. ౧౮॥

అయం శర స్త్వమోఘ స్తే దివ్యః పరపురంజయ.
అనేన లవణం సౌమ్య హంతాఽసి రఘునందన. ౧౯॥

సృష్ట శ్శరోఽయం కాకుత్స్థ యదా శేతే మహార్ణవే.
స్వయంభూ రజితో దేవో య న్నాపశ్యం త్సురాసురాః. ౨౦॥

అదృశ్య స్సర్వభూతానాం తే నాఽయం తు శరోత్తమః. ౨౧

(తత ఇతి.) తేజ శ్శత్రుసంహారోచితబలవీర్యమ్. ౧౩-౧౮॥

(అయ మితి.) అయం మయా దీయమానః. ౧౯॥

అమోఘత్వే హేతు మాహ (సృష్ట ఇత్యాది.) ౨౧

సృష్టః క్రోధాభిభూతేన వినాశార్థం దురాత్మనోః,
మధుకైటభయో ర్వీర విఘాతే సర్వరక్షసామ్. ౨౧

స్రష్టుకామేన లోకాం స్త్రీన్ తౌ చాఽనేన హతౌ యుధి, ౨౨॥

తౌ హత్వా జనభోగార్థం కైటభం తు మధుం తథా.
అనేన శరముఖ్యేన తతో లోకాం శ్చకార సః, ౨౩॥

నాఽయం మయా శరః పూర్వం రావణస్య వధార్థినా.
ముక్త శ్శత్రుఘ్న భూతానాం మహాన్ త్రాసో భవే దితి, ౨౪॥

య చ్చ తస్య మహ చ్ఛూలం త్ర్యంబకేణ మహాత్మనా.
దత్తం శత్రువినాశాయ మధో రాయుధ ముత్తమమ్, ౨౫॥

స త న్నిక్షిప్య భవనే పూజ్యమానం పునః పునః.
దిశ స్సర్వా స్సమాసాద్య ప్రాప్నోత్యాఽఽహార ముత్తమమ్. ౨౬॥

యదా తు యుద్ధ మాకాంక్షన్ కశ్చి దేనం సమాహ్వయత్.
తదా శూలం గృహీత్వా తం భస్మ రక్షః కరోతి హి, ౨౭॥

(సృష్ట ఇతి.) విఘాతే సృష్టివిఘ్నే. వర్తమానయోః తత్పరయో రిత్యర్థః. సృష్టః క్రోధాభిభూతేన వినాశే సర్వరక్షసాం. మధుకైటభయో ర్వీరనిఘాతే వర్తమానయో రితి చ పాఠః. ౨౨—౨౩॥

(నాఽయ మితి.) అనేన శరేణ మహాన్ త్రాసో భవే దిత్యలక్ష్యవిషయే మహాస్త్రప్రయోగే తదీయాం శ్చ సర్వాన్ లక్షీకృత్య నాశయే దితి భావః. అనేన రావణా దపి బలీయాన్ లవణ ఇతి సూచితః. మహాం త్రాసో భవే దితి చ పాఠః. ౨౪॥

తస్య దుర్జయత్వా త్తదగ్రహణాయ పురప్రవేశనిరోధ ముపసంహరతి (య చ్చ తస్యేత్యాది.) మధో ర్దత్త మిత్యన్వయః. ౨౫॥—౨౬॥

(యదేతి.) యుద్ధ మాకాంక్ష న్నిత్యఽనేన సహేతి శేషః. ౨౭॥

(శ్రీరామేణ శత్రుఘ్నాయ లవణమారణోపాయకథనమ్)

స త్వం పురుషశార్దూల త మాయుధవినాకృతమ్.
అప్రవిష్టం పురం పూర్వం ద్వారి తిష్ఠ ధృతాయుధః. ౨౮॥

అప్రవిష్టం చ భవనం యుద్ధాయ పురుషర్షభ.
ఆహ్వయేథా మహాబాహో తతో హంతాఽసి రాక్షసమ్. ౨౯॥

అన్యథా క్రియమాణే తు అవధ్య స్స భవిష్యతి.
యది త్వేవం కృతే వీర వినాశ ముపయాస్యతి. ౩౦॥

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం శూలస్య చ విపర్యయః.
శ్రీమత శ్శితికంఠస్య కృత్యం హి దురతిక్రమమ్. ౩౧॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

(స ఇతి.) త మాయుధవినాకృతం ఆయుధవివర్జితం ఉపలక్ష్యేతి శేషః. ౨౮-౨౯॥

(అన్యథేతి.) (యది త్వేవం కృత ఇతి.) యదా త్వేవ ముక్తరీత్యా కృత మనుష్ఠితం భవతి తదా త్వేవం కృతే సతి సః, అవశ్యం వినాశ ముపయాస్యతి. ౩౦॥

(ఏత దితి.) పర్యయః పరిహార ఇత్యర్థః. (శ్రీమత ఇతి.) కృత్య మాజ్ఞాపనం. అత్ర కశ్చి జ్జల్పతి. అత్ర రామేణ దురతిక్రమత్వం శూలినః, (ఉక్త మితి.) విష్ణో రప్యధికో రుద్ర ఇతి త న్న అవతారమర్యాదయా తాదృశో క్తిసంభవా ద్యథా బ్రహ్మాస్త్రబంధనే దురతిక్రమో బ్రహ్మణో మహిమేత్యాది. యద్వా దురతిక్రమం కృత్యం భగవతైవ తస్య బహుమంతవ్యత్వా దితి భావః. ౩౧॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, త్రిషష్టితమ స్సర్గః.

అథ చతుషష్టితమ స్సర్గః.

ఏవ ముక్త్వా చ కాకుత్స్థం ప్రశస్య చ పునః పునః,
పున రేవాఽవరం వాక్య మువాచ రఘునందనః. ౧

ఇమా న్యశ్వసహస్రాణి చత్వారి పురుషర్షభ,
రథానాం ద్వే సహస్రే చ గజానాం శత ముత్తమమ్. ౨

అంతరాఽఽపణవీథ్య శ్చ నానాపణ్యోపశోభితాః,
అనుగచ్ఛంతు కాకుత్స్థం తథైవ నటనర్తకాః. ౩

హిరణ్యస్య సువర్ణస్య నియుతం పురుషర్షభ,
ఆదాయ గచ్ఛ శత్రుఘ్న పర్యాప్తధనవాహనః. ౪

బలం చ సుభృతం వీర హృష్టతుష్ట మనుద్ధతమ్,
సంభాషాసంప్రదానేన రంజయస్వ నరోత్తమ. ౫

న హ్యఽర్థా స్తత్ర తిష్ఠంతి న దారా న చ బాంధవాః,
సుప్రీతో భృత్యవర్గ శ్చ యత్ర తిష్ఠసి రాఘవ. ౬

అథ చతుషష్టితమ స్సర్గః

(ఏవ మిత్యాది.) ౧—౨

(అంతరేతి.) అంతరా మధ్యే నివాసస్థలే, నానాపణ్యై రుపశోభితాః. నానావర్ణోపశోభితా ఇతి పాఠే, వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః. ఆపణావీథ్య స్తత్రప్రవర్తకాః. ౩

(హిరణ్యస్యేతి.) పర్యాప్తధనవాహన ఇత్యత్ర ధనం పశ్వాదయః. ౪

(బలం చేతి.) సుభృతం సుసంపూర్ణమ్. ౫

(న హీతి.) యత్ర ప్రదేశే తిష్ఠసి స్థాస్యసి. యత్ర తిష్ఠసి రాఘవేతి చ పాఠః. తత్ర వన ప్రదేశే, అర్థా న సంతి, అత స్సర్వం గృహీత్వా గంతవ్య మిత్యర్థః. ౬

(శ్రీరామేణ శత్రుఘ్నాయ లవణమారణోపాయకథనమ్)

తతో హృష్టజనాకీర్ణాం ప్రస్థాప్య మహతీం చమూమ్,
ఏక ఏవ ధనుష్పాణి ర్గచ్ఛ త్వం మధునో వనమ్. ౭

యథా త్వాం న ప్రజానాతి గచ్ఛంతం యుద్ధకాంక్షిణమ్,
లవణ స్తు మధోః పుత్ర స్తథా గచ్ఛే రశంకితమ్. ౮

న తస్య మృత్యు రన్యోఽస్తి కశ్చి ద్ధి పురుషర్షభ,
దర్శనం యోఽభిగచ్ఛేత స వధ్యో లవణేన హి. ౯

స గ్రీష్మ అపయాతే తు వర్షారాత్ర ఉపాగతే,
హన్యా స్త్వం లవణం సౌమ్య స హి కాలోఽస్య దుర్మతేః. ౧౦

(తత ఇతి.) ప్రస్థాప్య సంస్థాప్య, మానమాత్రోషితః. అయోధ్యాయాం శేష ముషితః, పథి ఏక ఏవ గచ్ఛ. ౭

(యథేతి.) ఏవం హి పూర్వజేన సంమంత్రితో. లవణవధార్థం. సేనయా సహ శత్రుఘ్నో యాతీతి వార్తాపరిహారార్థం కేవలం బలమేవాఽగ్రే మునిభి స్సహ గచ్ఛతు. త చ్చ గ్రీష్మావశేషేణ శనై శ్శనై ర్గంగాయాః పరతీరే విశతు. బ్రాహ్మణై స్సముద్యోజితం బలం శ్రుత్వే త్యర్థః. (దూరస్థ మితి) విశ్వస్య వర్తతే. తత్రాంతరే. త్వ మస్మా న్నగరాత్. కేవలం బ్రాహ్మణాన్ గృహీత్వా అజ్ఞాతం గత్వా తం జహీతి. అశంకితం త్వదాగతిశంకారహితం యథా భవతి తథా. ౮

(నేతి.) మృత్యు ర్మారకః. అన్యః అశంకితతయా తదుపరోధకవ్యతిరిక్తః. నాఽస్తి. ఏత దే వోపపాదయతి. (దర్శన మిత్యాది.) ౯

వసంతే ప్రస్థితస్యాఽపి న స యుద్ధకాల ఇత్యాఽఽహ (స హీత్యాది.) వర్షరాత్రే వర్షాకాలే, సమాసాంత ఆర్షః. (స హి కాల ఇతి.) వర్షాసు రాజానః కేఽపి యుద్ధాయ న నిర్గచ్ఛంతీతి నిర్భయో నిశ్శూల ఏవ చరతి. అత స్స ఏవాఽస్య వధావసర ఇతి భావః. ౧౦

మహర్షీం స్తు పురస్కృత్య ప్రయాంతు తవ సైనికాః,
యథా గ్రీష్మావశేషేణ తరేయు ర్జాహ్నవీజలమ్. ౧౧

తత్ర స్థాప్య బలం సర్వం నదీతీరే సమాహితః,
అగ్రతో ధనుషా సార్ధం గచ్ఛ త్వం లఘువిక్రమః. ౧౨

ఏవ ముక్త స్తు రామేణ శత్రుఘ్న స్తాన్ మహాబలాన్,
సేనాముఖ్యాం త్సమానీయ తతో వాక్య మువాచ హ. ౧౩

ఏతే వో గణితా వాసా యత్ర తత్ర నివత్స్యథ,
స్థాతవ్యం చాఽవిరోధేన యథా బాధా న కస్యచిత్. ౧౪

తథా తాం స్తు సమాజ్ఞాప్య ప్రస్థాప్య చ మహ ద్బలమ్,
కౌసల్యాం చ సుమిత్రాం చ కైకేయీం చాఽభ్యవాదయత్. ౧౫

రామం ప్రదక్షిణీకృత్య శిరసాఽభిప్రణమ్య చ,
రామేణ చాఽభ్యనుజ్ఞాత శ్శత్రుఘ్న శ్శత్రుతాపనః. ౧౬

లక్ష్మణం భరతం చైవ ప్రణిపత్య కృతాంజలిః,
పురోహితం వసిష్ఠం చ శత్రుఘ్నః ప్రయతాత్మవాన్. ౧౭

తర్హీదానీం నిర్గమనే కిం ప్రయోజన మిత్యత్రాఽఽహ (మహర్షీ నితి.) ౧౧

(తత్రేతి.) తత్ర జాహ్నవీపరతీరే. అగ్రతః పరమార్గ ఇత్యర్థః. ధనుషా సార్ధం. నాఽన్యేన బలే నేత్యర్థః. ౧౨—౧౩

(ఏత ఇతి.) ఏతే ప్రసిద్ధా ఇత్యర్థః. వః యుష్మాకం. వాసా గణితాః. యత్ర యత్ర గణితే. వాసే నివత్స్యథ. తత్ర తత్రాఽవిరోధేన స్థాతవ్యమ్. ౧౪—౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

(శత్రుఘ్నేన లవణవిజయాయ ప్రస్థానమ్)

ప్రదక్షిణ మథో కృత్వా నిర్జగామ మహాబలః, ౧౭

ప్రస్థాప్య సేనా మథ సోఽగ్రత స్తదా గజేంద్రవాజిప్రవరౌఘసంకులామ్.
ఉవాస మాసం తు నరేంద్రపార్శ్వత స్త్వథ ప్రయాతో రఘువంశవర్ధనః, ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ పంచషష్టితమ స్సర్గః

ప్రస్థాప్య తు బలం సర్వం మాసమాత్రోషితః పథి,
ఏక ఏవాఽఽశు శత్రుఘ్నో జగామ త్వరితం తదా. ౧

ద్విరాత్ర మంతరే శూర ఉష్య రాఘవనందనః,
వాల్మీకే రాశ్రమం పుణ్య మగచ్ఛ ద్వాస ముత్తమమ్. ౨

సోఽభివాద్య మహాత్మానం వాల్మీకిం మునిసత్తమమ్,
కృతాంజలి రథో భూత్వా వాక్య మేత దువాచ హ. ౩

భగవ న్వస్తు మిచ్ఛామి గురోః కృత్యా దిహాఽఽగతః,
శ్వః ప్రభాతే గమిష్యామి ప్రతీచీం వారుణీం దిశమ్. ౪

అథ పంచషష్టితమ స్సర్గః

(ప్రస్థాప్యేత్యాది) ౧—౩

రామేణ యథాజ్ఞప్తగమనం సంగ్రహేణోక్త్వా అయోధ్యాతో ద్విరాత్రగమనానంతరవృత్త మాహ (భగవన్నితి.) వారుణీం వరుణపాలితాం. దారుణాం దిశ మితి పాఠే లవణాధిష్ఠితత్వా దితి భావః. ౪

శత్రుఘ్నస్య వచ శ్శ్రుత్వా ప్రహస్య మునిపుంగవః,
ప్రత్యువాచ మహాత్మానం స్వాగతం తే మహాయశః. ౫

స్వ మాశ్రమ మిదం సౌమ్య రాఘవాణాం కులస్య హి,
ఆసనం పాద్య మర్ఘ్యం చ నిర్విశంకః ప్రతీచ్ఛ మే. ౬

ప్రతిగృహ్య తదా పూజాం ఫలమూలం చ భోజనమ్,
భక్షయామాస కాకుత్స్థ స్తృప్తిం చ పరమాం గతః. ౭

స భుక్త్వా ఫలమూలం చ మహర్షిం త మువాచ హ,
పూర్వా యజ్ఞవిభూతీయం కస్యాఽఽశ్రమసమీపతః. ౮

త స్తస్య భాషితం శ్రుత్వా వాల్మీకి ర్వాక్య మబ్రవీత్,
శత్రుఘ్న శ్రుణు యస్యేదం బభూవాఽఽయతనం పురా. ౯

యుష్మాకం పూర్వకో రాజా సుదాస స్తస్య భూపతేః,
పుత్రో వీరసహో నామ వీర్యవా నతిధార్మికః, ౧౦

స బాల ఏవ సౌదాసో మృగయా ముపచక్రమే,
చంచూర్యమాణం దదృశే స శూరో రాక్షసద్వయమ్. ౧౧

(శత్రుఘ్నస్యేతి.) (ప్రహస్యేతి.) అనివేదిత మపి శత్రుఘ్నాగమననిమిత్తం జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః, ౫

(స్వ మితి.) రాఘవాణాం కులస్య స్వం స్వభూతమ్. ౬—౭

(స ఇతి.) ఇయం యజ్ఞవిభూతి స్తే. కస్యాఽఽశ్రమసమీపత ఇతి, తవాఽఽశ్రమసమీపతః, ఇయం వర్తమానా యజ్ఞవిభూతిః యజ్ఞస్య సమృద్ధిః, కస్య యజమానస్య. ౮

(త దితి.) ఆయతనం యజ్ఞాయతనమ్. ౯—౧౦

(స ఇతి.) చంచూర్యమాణం ముహు ర్ముహు శ్చరంతం. చరతే ర్యఙంతా చ్ఛానచ్. ఉత్పరస్యాంతః ఇత్యుత్త్వమ్. ౧౧

(వాల్మీకినా శత్రుఘ్నాయ సౌదాసవృత్తాంతకథనమ్)

శార్దూలరూపిణౌ ఘోరౌ మృగాన్ బహుసహస్రశః,
భక్ష్యమాణౌ వసంతుష్టౌ పర్యాప్తిం నైవ జగ్మతుః. ౧౨

స తు తౌ రాక్షసౌ దృష్ట్వా నిర్మృగం చ వనం కృతమ్,
క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టో జఘానేకం మహేషుణా. ౧౩

వినిపాత్య త మేకం తు సౌదాసః పురుషర్షభః,
విజ్వరో విగతామర్షో హతం రక్షో హ్యుదైక్షత. ౧౪

నిరీక్షమాణం తం దృష్ట్వా సహాయం తస్య రక్షసః,
సంతాప మకరో ద్ఘోరం సౌదాసం చేద మబ్రవీత్. ౧౫

యస్మా దనపరాధం త్వం సహాయం మమ జఘ్నివాన్,
తస్మా త్తవాఽపి పాపిష్ఠ ప్రదాస్యామి ప్రతిక్రియామ్. ౧౬

ఏవ ముక్త్వా తు త ద్రక్ష స్తత్రైవాఽంతరధీయత,
కాలపర్యాయయోగేన రాజా మిత్రసహోఽభవత్. ౧౭

రాజా తు యజతే యజ్ఞ మస్యాఽఽశ్రమసమీపతః,
అశ్వమేధం మహాయజ్ఞం తం వసిష్ఠోఽభ్యపాలయత్. ౧౮

(స ఇతి.) నిర్మృగం కృత్వా. వనం చేత్యనుకర్షః. ౧౨—౧౪

(నిరీక్షమాణ మితి.) నిరీక్షమాణం స్వసహాయభూతం ద్వితీయరక్షో నిరీక్షమాణం ప్రథమరక్షో దృష్ట్వా. ౧౫—౧౬

(ఏవ మితి.) కాలపర్యాయయోగేన బహుకాలాతివాహకకర్మయోగేన యుక్తోఽభవత్. ౧౭

(రాజేతి.) అస్యాఽఽశ్రమసమీపత ఇతి అస్యాఽఽశ్రమస్యే త్యవిభక్తికనిర్దేశః. ౧౮

తత్ర యజ్ఞో మహా నాసీ ద్బహువర్షగణాయుతః,
సమృద్ధః పరయా లక్ష్మ్యా దేవయజ్ఞసమోఽభవత్. ౧౯

అథాఽవసానే యజ్ఞస్య పూర్వవైర మనుస్మరన్,
వసిష్ఠరూపీ రాజాన మితి హోవాచ రాక్షసః. ౨౦

అస్య యజ్ఞస్య జాతోఽంతో సామిషం భోజనం మమ,
దీయతా మిహ శీఘ్రం వై నాఽత్ర కార్యా విచారణా. ౨౧

త చ్ఛ్రుత్వా వ్యాహృతం వాక్యం రక్షసా బ్రహ్మరూపిణా,
భక్ష్యసంస్కారకుశల మువాచ పృథివీపతిః. ౨౨

హవిష్యం సామిషం స్వాదు యథా భవతి భోజనమ్,
తథా కురుష్వ శీఘ్రం వై పరితుష్యే ద్యథా గురుః. ౨౩

శాసనం పార్థివేంద్రస్య సూద స్సంభ్రాంతమానసః,
స చ రక్షః పున స్తత్ర సూదవేష మథాఽకరోత్. ౨౪

స మానుష మథో మాంసం పార్థివాయ న్యవేదయత్,
ఇదం స్వాదు హవిష్యం చ సామిషం చాఽన్న మాహృతమ్. ౨౫

స భోజనం వసిష్ఠాయ పత్న్యా సార్ధ ముపాహరత్,
మదయంత్యా నరవ్యాఘ్ర సామిషం రక్షసా హృతమ్. ౨౬

జ్ఞాత్వా తదాఽఽమిషం విప్రో మానుషం భాజనం గతమ్,
క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టో వ్యాహర్తు ముపచక్రమే. ౨౭

(తదితి.) భక్ష్యసంస్కారకుశల మువాచేతి భోజనార్థ మితి శేషః. ౧౯—౨౭.

(వాల్మీకినా శత్రుఘ్నాయ సౌదాసవృత్తాంతకథనమ్)

యస్మా త్త్వం భోజనం రాజ న్మమైత ద్దాతు మిచ్ఛసి,
తస్మా ద్భోజన మేత త్తే భవిష్యతి న సంశయః. ౨౮

తతః క్రుద్ధ స్తు సౌదాస స్తోయం జగ్రాహ పాణినా,
వసిష్ఠం శప్తు మారేభే భార్యా చైన మవారయత్. ౨౯

రాజ న్ప్రభు ర్యతోఽస్మాకం వసిష్ఠో భగవా నృషిః,
ప్రతిశప్తుం న శక్త స్త్వం దేవతుల్యం పురోధసమ్. ౩౦

తతః క్రోధమయం తోయం తేజోబలసమన్వితమ్,
వ్యసర్జయత ధర్మాత్మా తతః పాదౌ సిషేచ చ. ౩౧

తేనాఽస్య రాజ్ఞ స్తౌ పాదౌ తదా కల్మాషతాం గతౌ.
తదా ప్రభృతి రాజాఽసౌ సౌదాస స్సుమహాయశాః. ౩౨

కల్మాషపాద స్సంవృత్తః ఖ్యాత శ్చైవ తథా నృపః, ౩౨½

స రాజా సహ పత్న్యా వై ప్రణిపత్య ముహు ర్ముహుః.
పున ర్వసిష్ఠం ప్రోవాచ య దుక్తం బ్రహ్మరూపిణా, ౩౩½

త చ్ఛ్రుత్వా పార్థివేంద్రస్య రక్షసా వికృతం చ తత్.
పునః ప్రోవాచ రాజానం వసిష్ఠః పురుషర్షభమ్, ౩౪½

(స ఇతి.) మదయంత్యా రాజపత్న్యా. ౨౮-౩౨½

(స ఇతి.) యదుక్తం బ్రహ్మరూపిణా, వసిష్ఠరూపధరేణ యదుక్తం తద్వచో వసిష్ఠం ప్రతి ప్రోవాచ. ౩౩½

(తదితి.) తత్పార్థివేంద్రస్య ప్రణిపాతవాక్యం, రక్షోవికృతం చ శ్రుత్వా. ౩౪½

మయా రోషపరీతేన యదిదం వ్యాహృతం వచః.
నైత చ్ఛక్యం వృథా కర్తుం ప్రదాస్యామి చ తే వరమ్, ౩౫

కాలో ద్వాదశవర్షాణి శాపస్యాఽన్తో భవిష్యతి.
మత్ప్రసాదా చ్చ రాజేంద్ర వ్యతీతం న స్మరిష్యసి, ౩౬

ఏవం స రాజా తం శాప ముపభుజ్యాఽరిసూదనః.
ప్రతిలేభే పునా రాజ్యం ప్రజా శ్చైవాఽన్వపాలయత్, ౩౭

తస్య కల్మాషపాదస్య యజ్ఞస్యాఽఽయతనం శుభమ్.
ఆశ్రమస్య సమీపేఽస్య య న్మాం పృచ్ఛసి రాఘవ, ౩౮

తస్య తాం పార్థివేంద్రస్య కథాం శ్రుత్వా సుదారుణామ్.
వివేశ పర్ణశాలాయాం మహర్షి మభివాద్య చ, ౩౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచషష్టితమ స్సర్గః.

(కాల ఇతి.) వ్యతీతం న స్మరిష్యసి. మయా హతా చ్ఛప్తం న మనసి కుర్విత్యర్థః. ౩౬

(తస్యేతి.) (కల్మాషపాద ఇతి.) తస్య నామాంతరం. శాపానంతరం మిత్రసహః కుపిత స్సన్ వసిష్ఠం శప్తుం జల మాదదే. స్వయ మేవ మాం నియుజ్య కథం పున స్త్వయ మేవ కుప్యతీతి. తదా తద్భార్యా సమాగత్య సర్వథా గురు ర్న ప్రతిశాపార్హ ఇతి ప్రతిషిద్ధవతీ. తతో రాజా తద్వచ స్సాధ్వితి మత్వా శాపాయ గృహీతం జలం స్వ పాదే ప్రక్షిప్తవాన్. తదా ప్రభృతి కల్మాష పాదనామాఽభవత్. కల్మాషం కోపగృహీతశాపజలకృతనీలరూపతా. ౩౭—౩౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
పంచషష్టితమ స్సర్గః.

అథ షట్షష్టితమ స్సర్గః

యా మేవ రాత్రిం శత్రుఘ్నః పర్ణశాలా ముపావిశత్,
తా మేవ రాత్రిం సీతాఽపి ప్రసూతా దారకద్వయమ్. ౧

తతోఽర్ధరాత్రసమయే బాలకా మునిదారకాః,
వాల్మీకేః ప్రియ మాచఖ్యు స్సీతాయాః ప్రసవం శుభమ్. ౨

భగవన్ రామపత్నీ సా ప్రసూతా దారకద్వయమ్.
తతో రక్షాం మహాతేజః కురు భూతవినాశినీమ్. ౩

తేషాం త ద్వచనం శ్రుత్వా మహర్షి స్సముపాగమత్,
బాలచంద్రప్రతీకాశౌ దేవపుత్రౌ మహౌజసౌ. ౪

జగామ తత్ర హృష్టాత్మా దదర్శ చ కుమారకౌ,
భూతఘ్నీం చాఽకరో త్తాభ్యాం రక్షాం రక్షోవినాశినీమ్. ౫

కుశముష్టి ముపాదాయ లవం చైవ తు స ద్విజః,
వాల్మీకిః ప్రదదౌ తాభ్యాం రక్షాం భూతవినాశినీమ్. ౬

య స్తయోః పూర్వజో జాత స్స కుశై ర్మంత్రసత్కృతైః,
నిర్మార్జనీయ స్తు తదా కుశ ఇత్యస్య నామ తత్. ౭

అథ షట్షష్టితమ స్సర్గః

(యా మేవేత్యాది.) యస్యాం రాత్ర్యా మిత్యర్థః. ప్రసూతా ప్రసూతవతీ. ౧—౨

(భగవన్నితి.) భూతవినాశినీం బాలగ్రహవినాశినీమ్. ౩—౫

(కుశముష్టి మితి.) (లవం చైవేతి.) అధఃప్రదేశలూనకుశముష్ట్యేకదేశ మిత్యర్థః. కుశముష్ట్యగ్రాధోభాగాభ్యాం క్రమా జ్జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోః ప్రమార్జన మితి ద్రష్టవ్యమ్. ౬

(య ఇతి.) నిర్మార్జనీయః నిర్మార్జనార్హో యతో జాతః తతో నామాఽకరోదితి శేషః. ౭

య శ్చాఽపరో భవే త్తాభ్యాం లవేన స సమాహితః,
నిర్మార్జనీయో వృద్ధాభి ర్లవ ఇత్యేవ నామతః. ౮

ఏవం కుశలవౌ నామ్నా తా వుభౌ యమజాతకౌ,
మత్కృతాభ్యాం చ నామభ్యాం ఖ్యాతియుక్తౌ భవిష్యతః. ౯

తాం రక్షాం జగృహు స్తా శ్చ మునిహస్తా త్సమాహితాః,
అకుర్వం శ్చ తతో రక్షాం తయో ర్విగతకల్మషాః. ౧౦

తథా తాం క్రియమాణాం చ వృద్ధాభి ర్గోత్ర నామ చ.
సంకీర్తనం చ రామస్య సీతాయాః ప్రసవౌ శుభౌ. ౧౧

అర్ధరాత్రే తు శత్రుఘ్న శ్శుశ్రావ సుమహ త్ప్రియమ్,
పర్ణశాలాం తతో గత్వా మాత ర్దిష్ట్యేతి చాఽబ్రవీత్. ౧౨

(య శ్చాపర ఇతి.) (తాభ్యా మన్య ఇతి.) తయోః కుమారయో రన్య ఇత్యర్థః. లవేన లూనకుశముష్ట్యధోభాగేన, వృద్ధాభి ర్మార్జనీయ ఇతి సూతికాగృహమధ్యే ఋషిప్రవేశాభావాత్. ౮

(ఏవ మితి.) (ఖ్యాతియుక్తౌ భవిష్యత ఇతి.) యమజాతకౌ యమళౌ. ౯

(తా మితి.) తతః అనంతరం, సమాహితా స్తా వృద్ధాః మునిహస్తా త్తాం మునినా దీయమానాం రక్షాం చ జగృహుః, పుత్రయోః ప్రదానార్థ మితి శేషః, రక్షాం అకుర్వన్నితి, వృద్ధా ఇతి శేషః. ౧౦

(తథేతి.) (జన్మ చ నామ చేతి.) యద్యపి జాతకర్మ పుత్రజన్మదివసే కర్తవ్యం తథాప్యేవం నామ కౌ భవిష్యత ఇతి ఋషివచనా త్తచ్ఛ్రవణమాత్ర మితి మంతవ్యం. సంకీర్తనం చ రామస్యేతి. (రామపత్నీప్రసూతేతి.) మునిదారకవచ శ్శ్రవణాత్. ౧౧

వాల్మీకేః పర్ణశాలాం గత్వా సామాన్యతో దిష్ట్యా దృష్టేతి సూచయన్ మునిం ప్రతిహర్షేణాహ (అర్ధరాత్ర ఇత్యాదినా) అనేన సీతా విసృష్టేతి రామాదిత్రయవ్యతిరిక్తైః న జ్ఞాత మితి సూచితమ్. ౧౨

(శత్రుఘ్నేన సీతాయాః పుత్రోత్పత్తిశ్రవణజనితహర్షప్రకారః)

తథా తస్య ప్రహృష్టస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః,
వ్యతీతా వార్షికీ రాత్రి శ్శ్రావణీ లఘువిక్రమా. ౧౩

ప్రభాతే సుమహావీర్యః కృత్వా పౌర్వాహ్ణికీం క్రియామ్,
మునిం ప్రాంజలి రామంత్ర్య యయౌ పశ్చాన్ముఖః పునః. ౧౪

స గత్వా యమునాతీరం సప్తరాత్రోషితః పథి,
ఋషీణాం పుణ్యకీర్తీనా మాశ్రమే వాస మభ్యయాత్. ౧౫

స తత్ర మునిభి స్సార్ధం భార్గవప్రముఖై ర్నృపః,
కథాభి రభిరూపాభి ర్వాసం చక్రే మహాయశాః ౧౬

స కాంచనాద్యై ర్మునిభి స్సమేతో రఘుప్రవీరో రజనీం తదానీమ్,
కథాప్రకారై ర్బహుభి ర్మహాత్మా విరామయామాస నరేంద్రసూనుః. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షట్షష్టితమస్సర్గః.

(తథేతి.) వర్షాసు భవా వార్షికీ. తత్రాపి శ్రావణీ శ్రావణమాసవర్తినీ. కాచిద్రాత్రి రితి లఘువిక్రమ ఇత్యగ్రేణ సంబంధః. లఘువిక్రమేతి పాఠే శీఘ్రగమనేతి రాత్రివిశేషణమ్. ౧౩

(ప్రభాత ఇతి.) మునిం వాల్మీకిమ్. ౧౪

(స ఇతి.) మునిభి స్సార్ధ మిత్యనేన సేనా గంగాతీర ఏవ స్థాపితేతి సూచితమ్. ౧౬–౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
షట్షష్టితమస్సర్గః.

అథ సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ రాత్ర్యాం ప్రవృత్తాయాం శత్రుఘ్నో భృగునందనమ్,
పప్రచ్ఛ చ్యవనం విప్రం లవణస్య యథా బలమ్. ౧

శూలస్య చ బలం బ్రహ్మన్ కే చ పూర్వం వినాశితాః,
అనేన శూలముఖ్యేన ద్వంద్వయుద్ధ ముపాగతాః. ౨

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా శ్చ్యవనో రఘునందనమ్. ౩

అసంఖ్యేయాని కర్మాణి యాన్యస్య రఘునందన,
ఇక్ష్వాకువంశప్రభవే యద్వృత్తం తచ్ఛృణుష్వ మే. ౪

అయోధ్యాయాం పురా రాజా యువనాశ్వసుతో బలీ,
మాంధాతేతి స విఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు వీర్యవాన్. ౫

అథ సప్తషష్టితమ స్సర్గః

(అథేత్యాది.) ప్రవృత్తాయా మాగతాయా మిత్యర్థః. పప్రచ్ఛ శూలవృత్తాంత మితి శేషః. ౧

(శూలస్యేతి.) అనేన ద్వంద్వయుద్ధ ముపాగతాః, కే పూర్వం శూలేన నిపాతితా ఇతి పప్రచ్ఛేతి యోజనా. బ్రహ్మన్నిత్యారభ్య ప్రశ్నవచనం. (అనేనేతి.) లవణః పరామృశ్యతే, అనేన లవణబలం శూలబలం చ పృష్టం భవతి. ౨—౩

(అసంఖ్యేయానీతి.) అస్య శూలస్య యాని శత్రుసంహారకర్మాణి తాన్యసంఖ్యేయాని, తత్ర ప్రసిద్ధమేకం దర్శయతి (ఇక్ష్వాకువంశప్రభవ ఇత్యాది.) యద్వృత్తం యద్వ్యాపారం, తచ్ఛృణుష్వ. ౪—౫

(చ్యవనేన శత్రుఘ్నాయ మాంధాతృకథాకథనమ్)

స కృత్వా పృథివీం కృత్స్నాం శాసనే పృథివీపతిః,
సురలోకమితో జేతు ముద్యోగ మకరో న్నృపః. ౬

ఇంద్రస్య చ భయం తీవ్రం సురాణాం చ మహాత్మనామ్,
మాంధాతరి కృతోద్యోగే దేవలోకజిగీషయా. ౭

అర్ధాసనేన శక్రస్య రాజ్యార్ధేన చ పార్థివః,
వంద్యమాన స్సురగణైః ప్రతిజ్ఞా మధ్యరోహత. ౮

తస్య పాప మభిప్రాయం విదిత్వా పాకశాసనః,
సాంత్వపూర్వ మిదం వాక్య మువాచ యువనాశ్వజం. ౯

రాజా త్వం మానుషే లోకే న తావ త్పురుషర్షభ,
అకృత్వా పృథివీం వశ్యాం దేవరాజ్య మిహేచ్ఛసి. ౧౦

యది వీర సమగ్రా తే మేదినీ నిఖిలా వశే,
దేవరాజ్యం కురుష్వేహ సభృత్యబలవాహనః. ౧౧

ఇంద్ర మేవం బ్రువాణం తం మాంధాతా వాక్య మబ్రవీత్,
క్వ మే శక్ర ప్రతిహతం శాసనం పృథివీతలే. ౧౨

త మువాచ సహస్రాక్షో లవణో నామ రాక్షసః,
మధుపుత్రో మధువనే న తేఽఽజ్ఞాం కురుతేఽనఘ. ౧౩

(అర్ధేతి.) శక్రస్యార్ధాసనేన అర్ధరాజ్యేన చ యుక్తః, పార్థివో రాజా భూత్వా, సురగణై ర్వంద్యమానః స్థాస్య ఇతి ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా, దివ మధ్యారోహత. ౬—౯

(రాజా త్వ మితి.) తావత్ప్రథమతః మానుష ఏవ లోకే సర్వాత్మనా న రాజాసి, స త్వం పృథివీ మేవ వశ్యామకృత్వా కథ మిహ దేవరాజ్య మిచ్ఛసి. ౧౦—౧౨

(త మితి.) తేఽఽజ్ఞా మితి సంధిరార్షః. తే ఆజ్ఞామ్. ౧౩

తచ్ఛ్రుత్వా విప్రియం ఘోరం సహస్రాక్షేణ భాషితమ్,
వ్రీడితోఽవాఙ్ముఖో రాజా వ్యాహర్తుం న శశాక హ. ౧౪

ఆమంత్ర్య తు సహస్రాక్షం హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః,
పున రేవాఽఽగమ చ్ఛ్రీమా నిమం లోకం నరేశ్వరః. ౧౫

స కృత్వా హృదయేఽమర్షం సభృత్యబలవాహనః,
ఆజగామ మధోః పుత్రం వశే కర్తు మరిందమః. ౧౬

స కాంక్షమాణో లవణం యుద్ధాయ పురుషర్షభః,
దూతం సంప్రేషయామాస సకాశం లవణస్య హి. ౧౭

స గత్వా విప్రియాణ్యాహ బహూని మధున స్సుతమ్,
వదంత మేవం తం దూతం భక్షయామాస రాక్షసః. ౧౮

చిరాయమాణే దూతే తు రాజా క్రోధసమన్వితః,
అర్దయామాస తద్రక్ష శ్శరవృష్ట్యా సమంతతః. ౧౯

తతః ప్రహస్య తద్రక్ష శ్శూలం జగ్రాహ పాణినా,
వధాయ సానుబంధస్య ముమోచాఽఽయుధ ముత్తమమ్. ౨౦

తచ్ఛూలం దీప్యమానం తు సభృత్యబలవాహనమ్,
భస్మీకృత్వా నృపం భూయో లవణస్యాగమ త్కరమ్. ౨౧

ఏవం స రాజా సుమహా న్హత స్సబలవాహనః,
శూలస్య తు బలం సౌమ్య అప్రమేయ మనుత్తమమ్. ౨౨

(చిరాయమాణ ఇతి.) చిరాయమాణే విళంబం కుర్వాణే. ౧౪—౨౨

(శత్రుఘ్నేన లవణం ప్రతి యుద్ధాయాహ్వానమ్)

శ్వః ప్రభాతే తు లవణం వధిష్యసి న సంశయః,
అగృహీతాఽఽయుధం క్షిప్రం ధ్రువో హి విజయ స్తవ. ౨౩

లోకానాం స్వస్తి చైవ స్యా త్కృతే కర్మణి చ త్వయా, ౨౩½

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం లవణస్య దురాత్మనః.
శూలస్య చ బలం ఘోర మప్రమేయం నరర్షభ,
వినాశ శ్చైవ మాంధాతు ర్య త్తేనాఽభూ చ్చ పార్థివ. ౨౫

త్వం శ్వః ప్రభాతే లవణం మహాత్మన్వధిష్యసే నాఽత్ర తు సంశయో మే,
శూలం వినా నిర్గత మామిషార్థే ధ్రువో జయ స్తే భవితా నరేంద్ర. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

కథాం కథయతాం తేషాం జయం చాకాంక్షతాం శుభమ్,
వ్యతీతా రజనీ శీఘ్రం శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః. ౧

తతః ప్రభాతే విమలే తస్మిన్ కాలే స రాక్షసః,
నిర్గత స్తు పురా ద్వీరో భక్ష్యాహారప్రచోదితః ౨

అథ శ్రుతశూలబలం ప్రతి స్వవిజయసందేహనివృత్త్యై ఆహ (శ్వః ప్రభాత ఇత్యాది.) ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తషష్టితమ స్సర్గః.

అథ అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

(కథా మిత్యాది.) ౧

(తత ఇతి.) భక్ష్యాహారప్రచోదితః భక్ష్యస్య ఆహారః, ఆహరణం తేన ప్రచోదితః. ౨

ఏతస్మిన్నన్తరే వీర శ్శత్రుఘ్నో యమునాం నదీమ్,
తీర్త్వా మధుపురద్వారి ధనుష్పాణి రతిష్ఠత. ౩

తతోఽర్ధదివసే ప్రాప్తే క్రూరకర్మా స రాక్షసః.
ఆగచ్ఛ ద్బహుసాహస్రం ప్రాణినాం భారముద్వహన్. ౪

తతో దదర్శ శత్రుఘ్నం స్థితం ద్వారి ధృతాఽఽయుధం,
త మువాచ తతో రక్షః కి మనేన కరిష్యసి. ౫

ఈదృశానాం సహస్రాణి సాయుధానాం నరాధమ,
భక్షితాని మయా రోషా త్కాల మాకాంక్షసే ను కిమ్. ౬

ఆహారశ్చా ప్యసంపూర్ణో మమాఽయం పురుషాధమ,
స్వయం ప్రవిష్టోఽద్య ముఖం కథ మాసాద్య దుర్మతే. ౭

తస్యైవం భాషమాణస్య హసత శ్చ ముహుర్ముహుః,
శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో రోషాదశ్రూణ్యవాఽసృజత్. ౮

తస్య రోషాభిభూతస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః,
తేజోమయా మరీచ్య స్తు సర్వగాత్రై ర్వినిష్పతన్. ౯

ఉవాచ చ సుసంక్రుద్ధ శ్శత్రుఘ్న స్తం నిశాచరమ్,
యోద్ధు మిచ్ఛామి దుర్బుద్ధే ద్వంద్వయుద్ధం త్వయా సహ. ౧౦

పుత్రో దశరథస్యాఽహం భ్రాతా రామస్య ధీమతః,
శత్రుఘ్నో నిత్యశత్రుఘ్నో వధాకాంక్షీ తవాఽఽగతః. ౧౧

(తత ఇతి.) అనేనాయుధేన. ౩—౭

(తస్యేతి.) (రోషా దితి.) దుఃఖానందాభ్యాం ఇవ రోషాదప్యశ్రు జాయతే. ౮

(తస్యేతి.) గాత్రైః వినిష్పత న్నితి గాత్రేభ్యో వినిష్పత న్నిత్యర్థః. ౯—౧౧

(లవణశత్రుఘ్నయోః ద్వంద్వయుద్ధమ్)

తస్య మే యుద్ధకామస్య ద్వంద్వయుద్ధం ప్రదీయతామ్,
శత్రు స్త్వం సర్వజీవానాం న మే జీవన్ గమిష్యసి. ౧౨

తస్మిం స్తథా బ్రువాణే తు రాక్షసః ప్రహసన్నివ,
ప్రత్యువాచ నరశ్రేష్ఠం దిష్ట్యా ప్రాప్తోసి దుర్మతే. ౧౩

మమ మాతృష్వసు ర్భ్రాతా రావణో రాక్షసాధిపః,
హతో రామేణ దుర్బుద్ధే స్త్రీహేతోః పురుషాధమ. ౧౪

తచ్చ సర్వం మయా క్షాంతం రావణస్య కులక్షయమ్,
అవజ్ఞాం పురతః కృత్వా మయా పూర్వం విశేషతః. ౧౫

నిహతాశ్చ హి మే సర్వే పరిభూతా స్తృణం యథా,
భూతాశ్చైవ భవిష్యాశ్చ యూయం చ పురుషాధమాః. ౧౬

తస్య తే యుద్ధకామస్య యుద్ధం దాస్యామి దుర్మతే,
తిష్ఠ త్వం చ ముహూర్తం తు యావదాయుధ మానయే.
ఈప్సితం యాదృశం తుభ్యం సజ్జయే యావదాయుధమ్, ౧౭½

(మమ మాతృష్వసు రితి.) అయ మర్థః పూర్వ ముక్తః. న హతా శ్చేతి పాఠాంతరమ్. ౧౨-౧౪

(తచ్చేతి.) మయాఽవజ్ఞాం పురతః కృత్వా యూయం విశేషత క్షాంతా ఇతి సంబంధః. మయా యూయం విశేషత ఇతి పాఠాంతరమ్. ౧౫

(నిహతా శ్చేతి.) భూతా శ్చ భవిష్యా శ్చ వర్తమానా శ్చ పురుషా స్సర్వేఽపి మే మయా నిహతాః. కేచి త్పరే తృణం యథా భవతి తథా పరిభూతా శ్చ అలక్షీకృతా శ్చ. ౧౬

(తస్యేతి.) యాదృశం తుభ్య మీప్సితం తాదృశం యుద్ధం దాస్యామి. (సజ్జయే యావదాయుధ మితి.) ఆయుధం గృహీత్వా సజ్జయిష్యే తావ త్తిష్ఠే త్యర్థః. ౧౭

త మువాచాఽథ శత్రుఘ్నః క్వ మే జీవ న్గమిష్యసి.
శత్రు ర్యదృచ్ఛయా దృష్టో న మోక్తవ్యః కృతాత్మనా. ౧౮॥

యో హి విక్లబయా బుద్ధ్యా ప్రసరం శత్రవే దదౌ.
స హతో మందబుద్ధిత్వా ద్యథా కాపురుష స్తథా. ౧౯॥

తస్మా త్సుదృష్టం కురు జీవలోకం శరై శ్శితై స్త్వాం వివిధై ర్నయామి.
యమస్య గేహాఽభిముఖం హి పాపం రిపుం త్రిలోకస్య చ రాఘవస్య. ౨౦॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః.
క్రోధ మాహారయ త్తీవ్రం తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాఽబ్రవీత్. ౧

పాణౌ పాణిం వినిష్పిష్య దంతా న్కటకటాప్య చ.
లవణో రఘుశార్దూల మాహ్వయామాస చాఽసకృత్. ౨

(త మితి.) తం ఆయుధం జిఘృక్షు మిత్యర్థః. ౧౮॥

(యో హీతి.) ప్రసర మవకాశం శూలగ్రహణార్థ మిత్యర్థః. ౧౯॥ — ౨౦॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. అష్టషష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

(త చ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) ౧

(శత్రుఘ్నేన లవణాసురవధః)

త మాహ్వయంతం సౌమిత్రిః లవణం ఘోరదర్శనమ్,
శత్రుఘ్నో దేవశత్రుఘ్న ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౩

న శత్రుఘ్నః తథా జాతో యథాఽన్యే నిర్జితా స్త్వయా,
త దద్య బాణాభిహతో వ్రజ త్వం యమసాదనమ్. ౪

ఋషయోఽప్యఽద్య పాపాత్మ న్మయా త్వాం నిహతం రణే,
పశ్యంతు విప్రా విద్వాంస స్త్రిదశా ఇవ రావణమ్. ౫

త్వయి మద్బాణనిర్దగ్ధే పతితేఽద్య నిశాచర,
పురే జనపదే చాఽపి క్షేమ మేవ భవిష్యతి. ౬

అద్య మద్బాహునిష్క్రాంత శ్శరో వజ్రనిభాననః,
ప్రవేక్ష్యతే తే హృదయం పద్మ మంశు రివాఽర్కజః. ౭

ఏవ ముక్తో మహావృక్షం లవణః క్రోధమూర్ఛితః,
శత్రుఘ్నోరసి చిక్షేప స చ తం శతధాఽచ్ఛినత్. ౮

త ద్దృష్ట్వా విఫలం కర్మ రాక్షసః పున రేవ తు,
పాదపాం త్సుబహూ న్గృహ్య శత్రుఘ్నాయాఽసృజ ద్బలీ. ౯

శత్రుఘ్న శ్చాపి తేజస్వీ వృక్షా నాపతతో బహూన్,
త్రిభి శ్చతుర్భి రేకైకం చిచ్ఛేద నతపర్వభిః. ౧౦

తతో బాణమయం వర్షం వ్యసృజ ద్రాక్షసోరసి,
శత్రుఘ్నో వీర్యసంపన్నో వివ్యధే న స రాక్షసః. ౧౧

(శత్రుఘ్న శ్చేతి.) ఏకైక మితి వృక్ష మితి శేషః. ౩—౧౧

తతః ప్రహస్య లవణో వృక్ష ముద్యమ్య వీర్యవాన్,
శిరస్యభ్యహన చ్ఛూరం స్రస్తాంగ స్స ముమోహ వై. ౧౨

తస్మి న్నిపతితే వీరే హాహాకారో మహా నభూత్,
ఋషీణాం దేవసంఘానాం గంధర్వాప్సరసాం తథా. ౧౩

త మవజ్ఞాయ తు హతం శత్రుఘ్నం భువి పాతితమ్,
రక్షో లబ్ధాంతర మపి న వివేశ స్వమాలయమ్. ౧౪

నాఽపి శూలం ప్రజగ్రాహ తం దృష్ట్వా భువి పాతితమ్,
తతో హత ఇతి జ్ఞాత్వా తాన్ భక్షాం త్సముదావహత్. ౧౫

ముహూర్తా ల్లబ్ధసంజ్ఞ స్తు పున స్తస్థౌ ధృతాయుధః,
శత్రుఘ్నో వై పురద్వారి ఋషిభి స్సంప్రపూజితః. ౧౬

తతో దివ్య మమోఘం తం జగ్రాహ శర ముత్తమమ్,
జ్వలంతం తేజసా ఘోరం పూరయంతం దిశో దశ. ౧౭

వజ్రాననం వజ్రవేగం మేరుమందరసన్నిభమ్,
నతం పర్వసు సర్వేషు సంయుగే ష్వపరాజితమ్. ౧౮

అసృక్చందనదిగ్ధాంగం చారుపత్రం పతత్రిణమ్,
దానవేంద్రాచలేంద్రాణా మసురాణాం చ దారణమ్. ౧౯

తం దీప్త మివ కాలాగ్నిం యుగాంతే సముపస్థితే,
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని పరిత్రాస ముపాగమన్. ౨౦

(త మితి.) లబ్ధాంతరమపి శూలగ్రహణం ప్రతి లబ్ధావకాశ మపీత్యర్థః. ౧౨—౧౮

(అసృ గితి.) అసృ క్చందనదిగ్ధాంగం అసృగ్రూపై శ్చందనైః లిప్తదేహం. పతత్రిణం బాణం. దానవేంద్రరూపా అచలేంద్రాః తేషాం దారణమ్. ౧౯—౨౦

(శత్రుఘ్నేన లవణాసురవధః)

సదేవాసురగంధర్వం మునిభి స్సాప్సరోగణమ్,
జగ ద్ధి సర్వ మస్వస్థం పితామహ ముపస్థితమ్. ౨౧

ఉవాచ దేవదేవేశం వరదం ప్రపితామహమ్,
కచ్చి ల్లోకక్షయో దేవ సంప్రాప్తో వా యుగక్షయః. ౨౨

నేదృశం దృష్టపూర్వం చ న శ్రుతం ప్రపితామహ,
దేవానాం భయసమ్మోహో లోకానాం సంక్షయం ప్రతి. ౨౩

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా బ్రహ్మా లోకపితామహః,
భయకారణ మాచష్ట దేవానా మభయంకరః. ౨౪

ఉవాచ మధురాం వాణీం శృణుధ్వం సర్వదేవతాః, ౨౪½

వధాయ లవణ స్యాజౌ శర శ్శత్రుఘ్నధారితః.
తేజసా తస్య సంమూఢా స్సర్వే స్మ సురసత్తమాః. ౨౫½

ఏష పూర్వస్య దేవస్య లోకకర్తు స్సనాతనః.
శర స్తేజోమయో వత్స యేన వై భయ మాగతమ్, ౨౬½

ఏష వై కైటభ స్యార్థే మధున శ్చ మహాశరః.
సృష్టో మహాత్మనా తేన వధార్థే దైత్యయో స్తయోః, ౨౭½

ఏక ఏవ ప్రజానాతి విష్ణు స్తేజోమయం శరమ్.
ఏషా ఏవ తనుః పూర్వా విష్ణో స్తస్య మహాత్మనః, ౨౮½

(ఏష ఇతి.) తేన ప్రజాపతినా. ౨౧-౨౭½

(ఏక ఏవేతి.) మహాత్మన స్తస్య విష్ణో రేషా శరమయా తను రేవ, పూర్వా ప్రాచీన
మూర్తిః. ౨౮½

ఇతో గచ్ఛత పశ్యధ్వం వధ్యమానం మహాత్మనా.
రామానుజేన వీరేణ లవణం రాక్షసోత్తమమ్, ౨౯॥

తస్య తే దేవదేవస్య నిశమ్య వచనం సురాః.
ఆజగ్ము ర్యత్ర యుధ్యేతే శత్రుఘ్నలవణౌ వృథౌ, ౩౦॥

తం శరం దివ్యసంకాశం శత్రుఘ్నకరధారితమ్.
దదృశు స్సర్వభూతాని యుగాంతాగ్ని మివోత్థితం, ౩౧॥

ఆకాశ మావృతం దృష్ట్వా దేవై ర్హి రఘునందనః.
సింహనాదం భృశం కృత్వా దదర్శ లవణం పునః, ౩౨॥

ఆహూత శ్చ పున స్తేన శత్రుఘ్నేన మహాత్మనా.
లవణః క్రోధసంయుక్తో యుద్ధాయ సముపస్థితః, ౩౩॥

ఆ కర్ణా త్స నికృష్యాఽథ తద్ధను ర్ధన్వినాం వరః.
తం ముమోచ మహాబాణం లవణస్య మహోరసి, ౩౪॥

ఉర స్తస్య విదార్యాఽఽశు ప్రవివేశ రసాతలమ్. ౩౫

గత్వా రసాతలం దివ్య శ్శరో విబుధపూజితః,
పున రేవాఽఽగమ త్తూర్ణ మిక్ష్వాకుకులనందనమ్. ౩౬

శత్రుఘ్నశరనిర్భిన్నో లవణ స్స నిశాచరః,
పపాత సహసా భూమౌ వజ్రాహత ఇవాఽచలః. ౩౭

(ఇత ఇతి.) వధ్యమానం లవణ మితి సంబంధః. ౨౯॥—౪౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

(లవణవధేన దేవైః శత్రుఘ్నప్రశంసనపూర్వకం వరప్రదానమ్)

తచ్చ శూలం మహత్తేన హతే లవణరాక్షసే,
పశ్యతాం సర్వదేవానాం రుద్రస్య వశమన్వగాత్. ౩౮

ఏకేషుపాతేన భయం నిపాత్య లోకత్రయస్యాఽపి రఘుప్రవీరః,
వినిర్బభా వుత్తమచాపబాణ స్తమః ప్రణుద్యేవ సహస్రరశ్మిః. ౩౯

తతో హి దేవా ఋషిపన్నగా శ్చ పుపూజిరే హ్యప్సరస శ్చ సర్వాః,
దిష్ట్యా జయో దాశరథే రవాప్త స్త్యక్త్వా భయం సర్ప ఇవ ప్రశాంతః. ౪౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తతితమ స్సర్గః

హతే తు లవణే దేవా స్సేంద్రా స్సాగ్నిపురోగమాః,
ఊచు స్సుమధురాం వాణీం శత్రుఘ్నం శత్రుతాపనమ్. ౧

దిష్ట్యా తే విజయో వత్స దిష్ట్యా లవణరాక్షసః,
హతః పురుషశార్దూల వరం వరయ సువ్రత. ౨

వరదా స్తు మహాబాహో సర్వ ఏవ సమాగతాః,
విజయాకాంక్షిణ స్తుభ్య మమోఘం దర్శనం హి నః. ౩

దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా శూరో మూర్ధ్ని కృతాంజలిః,
ప్రత్యువాచ మహాబాహు శ్శత్రుఘ్నః ప్రయతాత్మవాన్. ౪

అథ సప్తతితమ స్సర్గః

(హతే త్విత్యాది.) ౧..౪

ఇయం మధుపురీ రమ్యా మధురా దేవనిర్మితా,
నివేశం ప్రాప్నుయా చ్ఛీఘ్ర మేష మేఽస్తు వరః పరః. ౫

తం దేవాః ప్రీతమనసో బాఢ మిత్యేవ రాఘవమ్,
భవిష్యతి పురీ రమ్యా శూరసేనా న సంశయః. ౬

తే తథోక్త్వా మహాత్మానో దివ మారురుహు స్తదా,
శత్రుఘ్నోఽపి మహాతేజా స్తాం సేనాం సముపానయత్. ౭

సా సేనా శీఘ్ర మాగచ్ఛ చ్ఛ్రుత్వా శత్రుఘ్నశాసనమ్,
నివేశనం చ శత్రుఘ్న శ్శ్రావణేన సమారభత్. ౮

స పురా దివ్యసంకాశో వర్షే ద్వాదశమే శుభే,
నివిష్టా శూరసేనానాం విషయ శ్చాఽకుతోభయః. ౯

క్షేత్రాణి సస్యయుక్తాని కాలే వర్షతి వాసవః,
అరోగవీరపురుషా శత్రుఘ్నభుజపాలితా. ౧౦

అర్ధచంద్రప్రతీకాశా యమునాతీరశోభితా,
శోభితా గృహముఖ్యై శ్చ చత్వరాపణవీథికైః. ౧౧

(ఇయ మితి.) మధురా మనోహరా, నివేశం రాజధానీత్వమ్. ౫

(త మితి.) శూరా సేనా యస్యాం సా శూరసేనా. ౬—౭

(సేతి.) శ్రావణేన శ్రావణమాసాలంబనేన, నివేశనం స్థాపనం, సమారభత్ సమారభతేత్యస్మృ. ౮

(స ఇతి.) ద్వాదశమే ద్వాదశ ఇత్యర్థః. పురా పూర్వం. ప్రథమ ద్వాదశే వర్షే, సా పురీ, నివిష్టా శూరసేనానాం రాజ్ఞాం విషయో దేశ శ్చాఽకుతోభయో జాతః. ౯—౧౦

(అర్ధచంద్రేతి.) అర్ధచంద్రప్రతీకాశా అర్ధచంద్రాకారసంస్థానా. ౧౧

(రామదిదృక్షయా శత్రుఘ్నేన అయోధ్యాగమననిర్ధారణమ్)

చాతుర్వర్ణ్యసమాయుక్తా నానావాణిజ్యశోభితా. ౧౧॥

య చ్చ తేన పురా శుభ్రం లవణేన కృతం మహత్.
త చ్ఛోభయతి శత్రుఘ్నో నానావర్ణోపశోభితమ్. ౧౨॥

ఆరామై శ్చ విహారై శ్చ శోభమానం సమంతతః.
శోభితాం శోభనీయై శ్చ తథాఽన్యై ర్దేవమానుషైః. ౧౩॥

తాం పురీం దివ్యసంకాశాం నానాపణ్యోపశోభితామ్.
నానాదేశాగతై శ్చాఽపి వణిగ్భి రుపశోభితామ్. ౧౪॥

తాం సమృద్ధాం సమృద్ధార్థ శ్శత్రుఘ్నో భరతానుజః.
నిరీక్ష్య పరమప్రీతః పరం హర్ష ముపాగమత్. ౧౫॥

తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా నివేశ్య మధురాం పురీమ్.
రామపాదౌ నిరీక్షేఽహం వర్షే ద్వాదశ ఆగతే. ౧౬॥

తత స్స తా మమరపురోపమాం పురీం నివేశ్య వై వివిధజనాభిసంవృతామ్.
నరాధిపో రఘుపతిపాదదర్శనే దధే మతిం రఘుకులవంశవర్ధనః. ౧౭॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తతితమ స్సర్గః.

(య చ్చ తేనేతి.) య త్పురా తేన లవణేన కృతం, తదేవ శుభ్రం, సుధాధవళం కృత్వా. శోభయతి స్మ. ౧౧॥—౧౨॥

(తస్యేతి.) (రామపాదా వితి.) ద్వాదశవర్షాతిక్రమే భ్రాతృదర్శనస్య దుష్టత్వా దితి భావః. ౧౬॥—౧౭॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

తతో ద్వాదశమే వర్షే శత్రుఘ్నో రామపాలితామ్,
అయోధ్యాం చకమే గంతు మల్పభృత్యబలానుగః.

తతో మంత్రిపురోగాం శ్చ బలముఖ్యా న్నివర్త్య చ,
జగామ హయముఖ్యై శ్చ రథానాం చ శతేన సః. ౨

స గత్వా గణితా న్వాసాం త్సప్తాష్టౌ రఘునందనః,
వాల్మీ క్యాశ్రమ మాగత్య వాసం చక్రే మహాయశాః. ౩

సోఽభివాద్య తతః పాదౌ వాల్మీకేః పురుషర్షభః,
పాద్య మర్ఘ్యం తథాఽఽతిథ్యం జగ్రాహ మునిహ స్తతః. ౪

బహురూపా స్సుమధురాః కథా స్తత్ర సహస్రశః,
కథయామాస స ముని శ్శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే. ౫

ఉవాచ చ ముని ర్వాక్యం లవణస్య వధాశ్రితమ్,
సుదుష్కరం కృతం కర్మ లవణం నిఘ్నతా త్వయా. ౬

బహవః పార్థివా స్సౌమ్య హతా స్సబలవాహనాః,
లవణేన మహాబాహో యుధ్యమానా మహాబలాః. ౭

స త్వయా నిహతః పాపో లీలయా పురుషర్షభ,
జగత శ్చ భయం తత్ర ప్రశాంతం తవ తేజసా. ౮

అథ ఏకసప్తతితమ స్సర్గః

(తత ఇత్యాది.) ౧—౫

(ఉవాచేతి.) లవణస్య వధాశ్రితం, వృత్తాంత మితి శేషః. ౬—౮

(శత్రుఘ్నేన కుశలవకృతాద్భుతతర శ్రీరామాయణగానశ్రవణమ్)

రావణస్య వధో ఘోరో యత్నేన మహతా కృతః,
ఇదం తు సుమహ త్కర్మ త్వయా కృత మయత్నతః. ౯

ప్రీతి శ్చాఽస్మిన్ పరా జాతా దేవానాం లవణే హతే,
భూతానాం చైవ సర్వేషాం జగత శ్చ ప్రియం కృతమ్. ౧౦

తచ్చ యుద్ధం మయా దృష్టం యథావ త్పురుషర్షభ,
సభాయాం వాసవస్యాఽథ ఉపవిష్టేన రాఘవ. ౧౧

మమాఽపి పరమా ప్రీతి ర్హృది శత్రుఘ్న వర్తతే,
ఉపాఘ్రాస్యామి తే మూర్ధ్ని స్నేహ స్యైషా పరా గతిః. ౧౨

ఇత్యుక్త్వా మూర్ధ్ని శత్రుఘ్న ముపాఘ్రాయ మహామునిః,
ఆతిథ్య మకరో త్తస్య యే చ తస్య పదానుగాః. ౧౩

స భుక్త్వా న్నరశ్రేష్ఠో గీతమాధుర్య ముత్తమమ్,
శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే యథాక్రమమ్. ౧౪

తంత్రీలయసమాయుక్తం త్రిస్థానకరణాన్వితమ్,
సంస్కృతం లక్షణోపేతం సమతాలసమన్వితమ్.
శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే పురా కృతమ్, ౧౫

(త చ్చేతి.) (సభాయా మితి.) యుద్ధం ద్రష్టు మాగతాయా మితి శేషః. ౯-౧౧

(మమేతి.) పరా గతిః పరమప్రయోజనమ్. ౧౨—౧౩

(స ఇతి.) (గీతమాధుర్య మితి.) ఆశ్రమాంతరే గాయతోః కుశలవయో రితి శేషః. ౧౪

(తంత్రీతి.) తంత్రీలయసమాయుక్తం తంత్రీ వీణా. లయ స్తాలమానం, త్రిస్థానకరణాన్వితం హృదయకంఠముఖలక్షణవర్ణోత్పత్తిస్థానేన కరణేన అన్వితం సంయుక్తం, సంస్కృతం సంస్కృతశబ్దరూపం, లక్షణం వ్యాకరణలక్షణం, సమతాళేన గానోచితతాళశబ్దేన చ సమన్వితం, రామచరితం రామచరితవిషయమ్. ౧౫

తా న్యక్షరాణి సత్యాని యథావృత్తాని పూర్వశః.
శ్రుత్వా పురుషశార్దూలో విసంజ్ఞో బాష్పలోచనః, ౧౬॥

స ముహూర్త మివాఽసంజ్ఞో వినిశ్వస్య ముహు ర్ముహుః.
తస్మిన్ గీతే యథావృత్తం వర్తమాన మివాఽశృణోత్ ౧౭॥

పదానుగా శ్చ యే రాజ్ఞ స్తాం శ్రుత్వా గీతిసంపదమ్.
అవాఙ్ముఖా శ్చ దీనా శ్చ ఆశ్చర్య మితి చాఽబ్రువన్, ౧౮॥

పరస్పరం చ యే తత్ర సైనికా స్సంబభాషిరే.
కి మిదం క్వ చ వర్తామః కి మేత త్స్వప్నదర్శనమ్, ౧౯॥

అర్థో యో నః పురా దృష్ట స్త మాశ్రమపదే పునః.
శృణుమః కి మిదం స్వప్నో గీతబంధం శ్రితో భవేత్, ౨౦॥

విస్మయం తే పరం గత్వా శత్రుఘ్న మిద మబ్రువన్.
సాధు పృచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ వాల్మీకిం మునిపుంగవమ్, ౨౧॥

శత్రుఘ్న స్త్వబ్రవీ త్సర్వాన్ కౌతూహలసమన్వితాన్.
సైనికా న క్షమోఽస్మాకం పరిప్రష్టు మిహేదృశః, ౨౨॥

(తా నీతి.) పూర్వశః పూర్వస్మిన్ కాలే, యథావృత్తాని యథాప్రవృత్తా న్యనుభవసిద్ధాని, అక్షరాణి గీతాక్షరాణి. ౧౬॥

(స ఇతి.) తస్మిన్ గీతే, వర్తమాన మివ స్థితమ్. ౧౭॥

(పదానుగా శ్చేతి.) (అవాఙ్ముఖా శ్చ దీనా శ్చేతి.) ఏవం రామచరిత్రగాయకోఽస్మాభి ర్న దృష్ట ఇతి అవాఙ్ముఖత్వాది. ౧౮॥—౧౯.

(అర్థ ఇతి.) పురా దృష్టః, అపరోక్షదృష్టః. త మర్థ మాశ్రమపదే ఆశ్రమస్థానే॥ శృణుమః. కిన్న్విద మాశ్రమాసంభావిత మిత్యర్థః. ౨౦॥—౨౨॥

(శత్రుఘ్నేన వాల్మీకృభ్యనుజ్ఞయా అయోధ్యాగమనమ్)

ఆశ్చర్యాణి బహూ నీహ భవం త్యస్యాఽఽశ్రమే మునేః.
న తు కౌతూహలా ద్యుక్త మన్వేష్టుం తం మహామునిమ్, ౨౩౫

ఏవం త ద్వాక్య ముక్త్వా చ సైనికాన్ రఘునందనః.
అభివాద్య మహర్షిం తం స్వం నివేశం యయౌ తదా, ౨౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ద్విసప్తతితమ స్సర్గః

తం శయానం నరవ్యాఘ్రం నిద్రా నాఽభ్యాగమ త్తదా,
చింతయంత మనేకాగ్రం రామగీత మనుత్తమమ్. ౧

తస్య శబ్దం సుమధురం తంత్రీలయసమన్వితమ్,
శ్రుత్వా రాత్రి ర్జగామాఽఽశు శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః. ౨

తస్యాం నిశాయాం వ్యుష్టాయాం కృత్వా పౌర్వాహ్ణికం క్రమమ్,
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం శత్రుఘ్నో మునిపుంగవమ్. ౩

(ఆశ్చర్యాణీతి.) అన్వేష్టు మవగంతుం, ప్రష్టుం చేత్యర్థః. ౨౩౫—౨౪౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ద్విసప్తతితమ స్సర్గః

(తం శయాన మిత్యాది.) ౧—౩

భగవన్ ద్రష్టు మిచ్ఛామి రాఘవం రఘునందనమ్,
త్వయాఽనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి సహైభి స్సంశితవ్రతైః. ౪

ఇత్యేవం వాదినం తం తు శత్రుఘ్నం శత్రుతాపనమ్,
వాల్మీకి స్సంపరిష్వజ్య విససర్జ చ రాఘవమ్. ౫

సోఽభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం రథ మారుహ్య సుప్రభమ్,
అయోధ్యా మగమ త్తూర్ణం రాఘవోత్సుకదర్శనః. ౬

స ప్రవిష్టః పురీం రమ్యాం శ్రీమా నిక్ష్వాకునందనః,
ప్రవివేశ మహాబాహు ర్యత్ర రామో మహాద్యుతిః. ౭

స రామం మంత్రిమధ్యస్థం పూర్ణచంద్రనిభాననమ్,
పశ్య న్నమరమధ్యస్థం సహస్రనయనం యథా. ౮

అభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంత మివ తేజసా,
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రామం సత్యపరాక్రమమ్. ౯

యథాజ్ఞప్తం మహారాజ సర్వం తత్కృతవా నహమ్,
హత స్స లవణః పాపః పురీ చాఽస్య నివేశితా. ౧౦

ద్వాదశైతే గతా వర్షా స్త్వాం వినా రఘునందన,
నోత్సహేయ మహం వస్తుం త్వయా విరహితో నృప. ౧౧

స మే ప్రసాదం కాకుత్స్థ కురుష్వాఽమితవిక్రమ,
మాతృహీనో యథా వత్సో న చిరం ప్రవసా మ్యహమ్. ౧౨

(భగవ న్నితి.) రాఘవం రఘుగోత్రాపత్యం. రఘునందనం రఘుకులనందనం. త్వయాఽనుజ్ఞాతు మితి తవాఽనుజ్ఞా మిత్యర్థః. (ఏభి రితి.) మునిభి రితి శేషః. ౪—౧౨

(శత్రుఘ్నేన మధురాం ప్రతినివర్తనమ్)

ఏవం బ్రువాణం శత్రుఘ్నం పరిష్వజ్యేద మబ్రవీత్,
మా విషాదం కృథా శ్శూర నైతత్ క్షత్రియచేష్టితం. ౧౩

నావసీదంతి రాజానో విప్రవాసేషు రాఘవ,
ప్రజా నః పరిపాల్యా హి క్షత్రధర్మేణ రాఘవ. ౧౪

కాలే కాలే తు మాం వీర హ్యయోధ్యా మవలోకితుమ్.
ఆగచ్ఛ త్వం నరశ్రేష్ఠ గంతాసి చ పురం తవ. ౧౫

మమాఽపి త్వం సుదయితః ప్రాణై రపి న సంశయః,
అవశ్యం కరణీయం చ రాజ్యస్య పరిపాలనమ్. ౧౬

తస్మా త్త్వం వత్స కాకుత్స్థ సప్తరాత్ర మిహాఽఽవస,
ఊర్ధ్వం గంతాసి మధురాం సభృత్యబలవాహనః. ౧౭

రామ స్యైత ద్వచ శ్శ్రుత్వా ధర్మయుక్తం మనోగతమ్,
శత్రుఘ్నో దీనయా వాచా బాఢ మిత్యేవ చాఽబ్రవీత్. ౧౮

సప్తరాత్రం చ కాకుత్స్థో రాఘవస్య యథాఽఽజ్ఞయా,
ఉష్య తత్ర మహేష్వాసో గమనా యోపచక్రమే. ౧౯

ఆమంత్ర్య తు మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్,
భరతం లక్ష్మణం చైవ మహారథ ముపారుహత్. ౨౦

(ఏవ మితి.) క్షత్రియచేష్టితం క్షత్రియవిచారః. ౧౩—౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ద్విసప్తతితమస్సర్గః.

దూర మాభ్యా మనుగతో లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
భరతేన చ శత్రుఘ్నో జగామఽఽశు పురం తతః. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్విసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ త్రిసప్తతితమ స్సర్గః

ప్రస్థాప్య తు స శత్రుఘ్నం భ్రాతృభ్యాం సహ రాఘవః,
ప్రముమోద సుఖీ రాజ్యం ధర్మేణ పరిపాలయన్. ౧

తతః కతిపయాఽహస్సు వృద్ధో జానపదో ద్విజః,
మృతం బాల ముపాదాయ రాజద్వార ముపాగమత్. ౨

రుదన్ బహువిధం విప్రః స్నేహదుఃఖసమన్వితః,
అసకృ త్పుత్ర పుత్రేతి వాక్యమేత దువాచ హ. ౩

కిం ను మే దుష్కృతం కర్మ పురా దేహాంతరే కృతమ్,
య దహం పుత్ర మేకం త్వాం పశ్యామి నిధనం గతమ్. ౪

అథ త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ మృతబాలకబ్రాహ్మణస్య రాజద్వారి విలాపః (ప్రస్థాప్యేత్యాది.) ౧—౨

(రుద న్నితి.) అసకృత్ పుత్ర పుత్రేతి స్నేహసమన్వితా బహువిధా వాచః. రుదన్ విలపన్. రుదన్ బహువిధా వాచ ఇతి చ పాఠః. ౩—౪

(విప్రేణ మృతస్వబాలకం గృహీత్వా రామసమీపాగమనమ్)

అప్రాప్తయౌవనం బాలం పంచవర్షసహస్రకమ్,
అకాలే కాల మాపన్నం మమ దుఃఖాయ పుత్రక. ౪

అల్పై రహోభి ర్నిధనం గమిష్యామి న సంశయః,
అహం చ జననీ చైవ తవ శోకేన పుత్రక, ౫

న స్మరా మ్యనృతం హ్యుక్తం న చ హింసాం స్మరా మ్యహమ్,
సర్వేషాం ప్రాణినాం పాపం కృతం నైవ స్మరా మ్యహమ్. ౬

కేనాఽద్య దుష్కృతే నాఽయం బాల ఏవ మమాఽఽత్మజః,
అకృత్వా పితృకార్యాణి గతో వైవస్వతక్షయమ్. ౭

నేదృశం దృష్టపూర్వం మే శ్రుతం వా ఘోరదర్శనమ్,
మృత్యు రప్రాప్తకాలానాం రామస్య విషయే యథా. ౯

రామస్య దుష్కృతం కించి న్మహదఽస్తి న సంశయః,
యథా హి విషయస్థానాం బాలానాం మృత్యు రాగతః. ౧౦

న హ్యన్యవిషయస్థానాం బాలానాం మృత్యుతో భయమ్,
త్వం రాజన్ జీవయస్వైనం బాలం మృత్యువశం గతమ్. ౧౧

(అప్రాప్తేతి.) కాల మాపన్నం కాలవశం గతమ్. ౪-౫

(నేతి.) న స్మరామి. అకృతత్వా దేవేతి భావః. ౬-౭

(నేతి.) విషయే దేశే. యథా సర్వానుభవా దితః పూర్వం నేదృశం దృష్టపూర్వమ్. ౯

అద్య తు (రామస్య దుష్కృత మిత్యాది.) ౧౦

(న హీతి.) (త్వం రాజ న్నిత్యాదినా.) ఆభిముఖ్యేన వాదః. ౧౧

రాజద్వారి మరిష్యామి పత్న్యా సార్ధ మనాథవత్,
బ్రహ్మహత్యాం తతో రామ సముపేత్య సుఖీ భవ. ౧౨

భ్రాతృభి స్సహితో రాజన్ దీర్ఘ మాయు రవాప్స్యసి,
ఉషితా స్మ సుఖం రాజ్యే తవాఽస్మిం త్సుహాబల. ౧౩

ఇదం తు పతితం హ్యస్మా త్తవ రామ వశే స్థితాః,
కాలస్య వశ మాపన్నా స్స్వల్పం హి న హి న స్సుఖమ్. ౧౪

సంప్ర త్యనాథో విషయ ఇక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్,
రామం నాథ మిహాఽఽసాద్య బాలాంతకరణం ధ్రువమ్. ౧౫

రాజదోషై ర్విపద్యంతే ప్రజా హ్యవిధిపాలితాః,
అసద్వృత్తే తు నృపతా వకాలే మ్రియతే జనః. ౧౬

యద్వా పురే ష్వయుక్తాని జనా జనపదేషు చ,
కుర్వతే న చ రక్షాఽస్తి తదా కాలకృతం భయమ్. ౧౭

(రాజద్వారీతి.) సుఖీభవే త్యాది వ్యంగ్యోక్తిః. ౧౨

(భ్రాతృభి రితి.) ఉషితా స్మ ఏతావ త్కాల మితి శేషః. ౧౩

(ఇద మితి.) తవ వశే రాజ్యే నోఽస్మాకం. స్వల్ప మపి సుఖం న. ౧౪

(సంప్రతీతి.) అనాథో జాత ఇతి రక్షకసురాజరహితో జాత ఇత్యర్థః. అంతం కరో తీత్యంతకరణం. కర్తరిల్యుట్. బాలాంతకరణం రామ మాసాద్య మహాత్మనా మిక్ష్వాకూణాం విషయః సంప్రత్యనాథో జాతః. ౧౫

కథ మిత్థం కథ్యత ఇత్యాహ (రాజదోషై రిత్యాది.) ౧౬

(యద్వేతి.) అయుక్తాని అనుచితకృత్యాని. న చ నక్షాఽస్తి. అనుచితకృత్యనివారణం యదా నాఽస్తి తదైవ కాలకృతం భయం. నాఽన్యథే త్యర్థః. ౧౭

(నారదాదిభిః బాలమృతికారణకథనమ్)

సువ్యక్తం రాజదోషో హి భవిష్యతి న సంశయః,
పురే జనపదే చాఽపి తతో బాలవధో హ్యఽయమ్. ౧౮

ఏవం బహువిధై ర్వాక్యై రుపరుధ్య ముహు ర్ముహుః,
రాజానం దుఃఖసన్తప్త స్సుతం త ముపగూహతే. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే. ఉత్తరకాండే. త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

తథా తు కరుణం తస్య ద్విజస్య పరిదేవనమ్,
శుశ్రావ రాఘవ స్సర్వం దుఃఖశోకసమన్వితమ్. ౧

స దుఃఖేన చ సంతప్తో మంత్రిణ స్తా నుపాహ్వయత్,
వసిష్ఠం వామదేవం చ భ్రాతరౌ సహ నైగమాన్. ౨

తతో ద్విజా వసిష్ఠేన సార్ధ మష్టౌ ప్రవేశితాః,
రాజానం దేవసంకాశం వర్ధస్వేతి తతోఽబ్రువన్. ౩

---

౧౮ (సువ్యక్త మితి.) తస్మా దేవ హ్యయ మకాలవధః.

౧౯ (ఏవ మితి.) రాజాన ముపరుధ్య.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః

౧—౩ (తథా త్విత్యాది.)

మార్కండేయోఽథ మౌద్గల్యో వామదేవ శ్చ కాశ్యపః,
కాత్యాయనోఽథ జాబాలి ర్గౌతమో నారద స్తథా.
ఏతే ద్విజర్షభా స్సర్వే ఆసనే షూపవేశితాః, ౪॥

మహర్షీం స్సమనుప్రాప్తా నభివాద్య కృతాంజలిః.
మంత్రిణో నైగమాం శ్చైవ యథార్హ మనుకూలతః, ౫॥

తేషాం సముపవిష్టానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసామ్.
రాఘవ స్సర్వ మాచష్టే ద్విజోఽయ ముపరోధతే, ౬॥

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజ్ఞో దీనస్య నారదః.
ప్రత్యువాచ శుభం వాక్య మృషీణాం సన్నిధౌ నృపమ్, ౭॥

శృణు రాజన్ యథా కాలే ప్రాప్తో బాలస్య సంక్షయః.
శ్రుత్వా కర్తవ్యతాం రాజన్ కురుష్వ రఘునందన, ౮॥

పురా కృతయుగే రాజన్ బ్రాహ్మణా వై తపస్వినః.
అబ్రాహ్మణ స్తదా రాజ న్న తపస్వీ కథంచన, ౯॥

(తేషా మితి.) రాఘవః ద్విజోఽయం ఉపరోధతీతి సర్వ మాచష్టే ౬—౭॥

(శృణ్వితి.) హే రాజన్, అకాలే, అయం బాలసంక్షయః, యథా యేన ప్రకారేణ ప్రాప్తః, త చ్ఛృణు. తత స్తస్య, ప్రతిక్రియాయాః, కర్తవ్యతాం శ్రుత్వా, త త్కురుష్వ, ౮॥

ప్రతిజ్ఞాత మర్థ ముపపాదయితుం పీఠికా మాహ (పురేత్యాది.) త్రేతాయుగే అనర్హస్య శూద్రస్య తప శ్చరణ మధర్మః, తేనాఽయం బాలవధ ఇతి వక్తుం చతుర్యుగధర్మాః క్రమేణ చోద్యంతే. కృతయుగే బ్రాహ్మణా ఏవ తపస్వినో భవంతి, అనశనప్రభృతికాయక్లేశకారిణో భవంతి, తత స్తస్మా దబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తవర్ణః కథంచన తపస్వీ న భవతి. నిత్యనైమిత్తికకర్మమాత్రపర ఏవ భవతి. ౯॥

(నారదేన బాలమృతికారణకథనమ్)

తస్మిన్ యుగే ప్రజ్వలితే బ్రహ్మభూతే త్వనావృతే.
అమృత్యవ స్తదా సర్వే జజ్ఞిరే దీర్ఘదర్శినః, ౧౦॥

తత స్త్రేతాయుగం నామ మానవానాం వపుష్మతామ్.
క్షత్రియా యత్ర జాయంతే పూర్వేణ తపసాన్వితాః, ౧౧॥

వీర్యేణ తపసా చైవ తేఽధికాః పూర్వజన్మని.
మానవా యే మహాత్మాన స్తత్ర త్రేతాయుగే యుగే, ౧౨॥

బ్రహ్మక్షత్రం చ తత్సర్వం యత్పూర్వం మపరం చ యత్.
యుగయో రుభయో రాసీ త్సమవీర్యసమన్వితమ్. ౧౩॥

(తస్మి న్నితి.) ప్రజ్వలితే తపసా దీప్తే. బ్రహ్మభూతే బ్రాహ్మణవర్ణప్రధానే. అనావృతే అజ్ఞానావరణరహితే. తస్మిన్ యుగే కృతయుగే. సర్వ ఏవ. తదా. అమృత్యవః మరణహేత్వధర్మ లేశస్యాఽప్యభావాత్ మరణరహితాః. అజ్ఞానావృతత్వా ద్దీర్ఘదర్శినః. అతీతానాగతజ్ఞా శ్చ భవంతి. ౧౦॥

(తత ఇతి.) తతః కృతయుగావసానే. వపుష్మతాం దృఢశరీరాణాం. మానవానాం మను వంశక్షత్రియాణాం సంబంధి. త్రేతాయుగం నామ భవతి. తత్ప్రధానత్వా త్తత్సంబంధిత్వం. తత్ర త్రేతాయాం. క్షత్రియాః. పూర్ణేన తపసాఽన్వితా జాయంతే. ౧౧॥

త్రేతాయుగే తపస్వినో జాతాః క్షత్రియాః. కృతయుగే తపస్విభిః బ్రాహ్మణైః కిం తుల్యాః. నే త్యాహ (వీర్యేణేతి.) అత్ర త్రేతాయుగే త్రేతాయుగాఖ్యే యుగే. మహాత్మనో యే మానవా స్సంతి. తదపేక్షయా పూర్వజన్మని. పూర్వస్మిన్ కృతయుగే. యే మానవా స్తే. తపసా వీర్యేణ చాఽధికాః. ౧౨॥

త్రేతాయుగబ్రాహ్మణాః తుల్యా ఏవేత్యాహ (బ్రహ్మేతి.) ఉభయో ర్యుగయోః కృతత్రేత యోః. కృతే యద్బ్రహ్మ పూర్వ ముత్కృష్టం. య చ్చ త్రేతాయా మపకృష్టం క్షత్రం. తదుభయం త్రేతాయాం సమప్రధాన మాసీత్. ౧౩॥

అపశ్యంత స్తు న తే సర్వే విశేష మధికం తతః.
స్థాపనం చక్రిరే తత్ర చాతుర్వర్ణ్యస్య సంమతమ్, ౧౪॥

తస్మిన్ యుగే ప్రజ్వలితే ధర్మభూతే హ్యనావృతే.
అధర్మః పాద మేకం తు పాతయ త్పృథివీతలే. ౧౫॥

అధర్మేణ హి సంయుక్త స్తేజో మందం భవిష్యతి. ౧౬

ఆమిషం యచ్చ పూర్వేషాం రాజసం చ మలం భృశమ్,
అనృతం నామ తద్భూతం పాదేన పృథివీతలే. ౧౭

ఏత దేవాఽఽహ (అపశ్య న్నితి.) సర్వే జనాః, తతః క్షత్రియాత్, బ్రాహ్మణస్యాఽధికం, విశేషం తు నాఽపశ్యన్. అపశ్యం స్తు న తే సర్వ ఇతి చ పాఠః, తత్ స్థాపన మాచారభేదం వేదోదితం చక్రిరే, చాతుర్వర్ణ్య స్యేత్యత్ర స్వార్థే ష్యఞ్, కృతయుగే, తప స్తదభావాభ్యా ముభయో ర్వైలక్షణ్యం స్పష్టం. త్రేతాయుగే ఉభయో రపి తపస్సామ్యాత్, వైలక్షణ్యకర మాచారభేద మకల్పయ న్నిత్యర్థః. ఏవం వైశ్యశూద్రయో రపి వేదపురాణో క్తాచారవ్యవస్థాం మహాంతో కల్పయ న్నిత్యర్థః. ౧౪॥

(తస్మి న్నితి.) ధర్మభూతే యజ్ఞాదిధర్మప్రధానే. అనావృతే అధర్మావరణరహితే, తస్మిన్ త్రేతాయుగే ప్రవృత్తే. అధర్మః పాదం చతుర్థాంశం, పాతయ దపాతయత్, వర్తయామాస. త్రేతాయుగపురుషాః కృతయుగపురుషవ ద్విమలజ్ఞానరహితతయా బ్రహ్మజ్ఞానాధికారశూన్యాః వర్ణాశ్రమ ధర్మా నేవాఽఽచరన్. అతో విమలజ్ఞానాభావా దధర్మః పాద మవతీర్ణ ఇత్యర్థః. ౧౫॥

ఏవ మీషత్పాపసంబంధా త్తదాతనానాం జనానాం ప్రభావః పూర్వయుగపురుషేభ్యః క్షీణోఽభూ దిత్యాహ (అధర్మేణ హీతి.) భవిష్యతీతి భూతే ల్రుట్. ౧౬

ఏవం త్రేతాయుగజనానాం ప్రభావస్యాఽల్పత్వేన సత్యసంకల్పత్వాకృష్టపచ్యత్వాదిసిద్ధ్యఽభావాత్ కృష్యాదిక మేవ జీవనోపాయోఽభూదిత్యాఽఽహ (ఆమిష మితి.) సర్వేషాం కృతయుగ బ్రాహ్మణానాం రాజ్ఞాం చ భృశం మలం మలవన్నింద్యమాన మామిషం జీవనోపాయః అనృతం నామ ప్రసిద్ధం యదస్తి, త త్పృథివీతలే పాదేన భూతం స్థితం, కృతయుగపురుషతుల్యవైభవాభావేనాఽకృష్టపచ్యత్వా ద్యభావా త్త్రేతాయుగపురుషాణా మనృత మేవ జీవనోపాయోఽభూ దిత్యర్థః. "సేవాశ్వవృత్తి రనృతం కృషి రుఞ్ఛశిలం త్వృత" మిత్యమరః. ౧౭

(నారదేన బాలమృతికారణకథనమ్)

అనృతం పాతయిత్వా తు పాద మేక మధర్మతః,
తతః ప్రాదుష్కృతం పూర్వ మాయుషం పరినిష్ఠితమ్. ౧౮

పాతితే త్వనృతే తస్మి న్నధర్మేణ మహీతలే,
శుభా న్యేవాచర ల్లోక స్సత్యధర్మపరాయణః. ౧౯

త్రేతాయుగే చ వర్తంతే బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా శ్చ యే.
తపో తప్యంత తే సర్వే శుశ్రూషా మపరే జనాః. ౨౦

స్వధర్మః పరమ స్తేషాం వైశ్యశూద్రం సమాగమత్,
పూజాం చ సర్వవర్ణానాం శూద్రా శ్చక్రు ర్విశేషతః. ౨౧

ఏవ మాయుషః క్షయోఽప్యభూ దిత్యాఽఽహ (అనృత మితి.) అధర్మతః అధర్మ స్తదేకం పాద మనృతలక్షణం జీవనోపాయం పాతయిత్వా నిక్షిప్య, తత స్తే నైవ పాతేన, పూర్వం ప్రథమ మాయుషః పరినిష్ఠితం వినాశః, ప్రాదుష్కృతం ప్రాదుర్భూతం, కృతయుగపురుషాపేక్షయా, త్రేతాయుగపురుషాన్న్యూనాయుషోఽభవ న్నిత్యర్థః. ౧౮

ఏవ మనుభావస్యాఽఽయుషః క్షయే ప్రవృత్తే సతి భీతా స్సంతః, త్రేతాయుగపురుషా శ్శుభాచరణే నిరతా ఆసన్నిత్యాఽఽహ (పతితే త్వితి.) అధర్మే అధర్మజాయుషః క్షయే. పాతితే త్వనృతే తస్మి న్నితి చ పాఠః. ౧౯

శుభాచారే భేద మేవ దర్శయతి. (త్రేతేతి.) శుశ్రూషాం పూర్వవర్ణపరిచర్యాం, అపరే వైశ్యశూద్రాః, అకుర్వ న్నితి శేషః. ౨౦

శుశ్రూషావత్ పూర్వోక్తకృష్యాదికమపి వైశ్యశూద్రయోః పరమధర్మోఽభూ దిత్యాఽఽహ (స్వ ధర్మ ఇతి.) స ధర్మః పరమ ఇతి చ పాఠః, (పూజాం చేతి.) వైశ్యానాం హి శుశ్రూషా, అతోఽపి కృష్యాదిక మేవ పరమో ధర్మోఽభూత్, శూద్రాణాం కృష్యాదిభ్యోఽపి, శుశ్రూ షైవ విశిష్టో ధర్మోఽభూదిత్యర్థః. ౨౧

ఏతస్మి న్నంతరే తేషా మధర్మే చాఽనృతే చ హ,
తతః పూర్వే భృశం హ్రాస మగమ న్నృపసత్తమ. ౨౨

తతః పాద మధర్మ స్స ద్వితీయ మవతారయత్.
తతో ద్వాపరసంజ్ఞాఽస్య యుగస్య సమజాయత. ౨౩

తస్మిన్ ద్వాపరసంజ్ఞే తు వర్తమానే యుగక్షయే,
అధర్మ శ్చాఽనృతం చైవ వవృధే పురుషర్షభ, ౨౪

తస్మిన్ ద్వాపరసంఖ్యాతే తపో వైశ్యాం త్సమావిశత్,
త్రిభ్యో యుగేభ్య స్త్రీన్ వర్ణాన్ క్రమా ద్వై తప ఆవిశత్. ౨౫

త్రిభ్యో యుగేభ్య స్త్రీన్ వర్ణాన్ ధర్మ శ్చ పరినిష్ఠితః,
న శూద్రో లభతే ధర్మం యుగత స్తు నరర్షభ.
హీనవర్ణో నృపశ్రేష్ఠ తప్యతే సుమహ త్తపః. ౨౬

ఏవం త్రేతాయుగే లోకస్థితి ముక్త్వా తదవసానకాలస్థితి మాహ (ఏతస్మి న్నితి.) ఏతస్మి న్నంతరే, త్రేతాయుగావసానకాలే, అధర్మే అధర్మకార్యే, ఆయుషః క్షయే, అనృతే కృష్యాద్యుపాయే చ, ప్రవృత్తే సతి క్షీణాయుషః వృత్తికర్శితా శ్చ. పూర్వే త్రేతాయుగస్థాః, హ్రాసం వినాశ మగమన్. ౨౨

(తత ఇతి.) అధర్మ స్సః త్రేతాయుగప్రసారితైకపాదః. ౨౩

(తస్మి న్నితి.) అధర్మస్యాఽభివృద్ధి ర్నామ త్రేతాయుగపురుషేభ్యోఽల్పాయుష్యం, అనృతస్యాఽభివృద్ధి స్తు ప్రయాసబాహుళ్యేన కృషే స్సఫలత్వమ్, ౨౪

(తస్మి న్నితి) తపః వైశ్యాన్ సమావిశత్, వైశ్యా స్తపోధికారిణోఽభవ న్నిత్యర్థః. ఏవం యుగత్రయధర్మానభిధాయ ప్రకృతం వక్తుం తత్రోపయుక్త మర్థం సంక్షిప్యాహ (త్రిభ్య ఇతి.) హేతౌ పంచమీ. ౨౫

(త్రిభ్య ఇతి.) ప్రకృతం బాలవధహేతు మాహ (హీనేతి.) ౨౬

(నారదేన బాలమృతికారణకథనమ్)

భవిష్యచ్ఛూద్రయోన్యాం వై తపశ్చర్యా కలౌ యుగే.
అధర్మః పరమో రాజన్ ద్వాపరే శూద్రజన్మనః, ౨౮½

స వై విషయపర్యంతే తవ రాజన్ మహాతపాః.
అద్య తప్యతి దుర్బుద్ధి స్తేన బాలవధో హ్యయమ్, ౨౯½

యో హ్యధర్మ మకార్యం వా విషయే పార్థివస్య తు.
కరోతి చాశ్రీమూలం త త్పురే వా దుర్మతి ర్నరః,
క్షిప్రం చ నరకం యాతి స చ రాజా న సంశయః. ౩౦

అధీతస్య చ తప్తస్య కర్మణ స్సుకృతస్య చ,
షష్ఠం భజతి భాగం తు ప్రజా ధర్మేణ పాలయన్.
షడ్భాగస్య చ భోక్తాఽసౌ రక్షతే న ప్రజాః కథమ్, ౩౧½

స త్వం పురుషశార్దూల మార్గస్వ విషయం స్వకమ్.
దుష్కృతం యత్ర పశ్యేథా స్తత్ర యత్నం సమాచర, ౩౨½

ఏవం చే ద్ధర్మవృద్ధిశ్చ నృణాం చాయుర్వివర్ధనమ్.
భవిష్యతి నరశ్రేష్ఠ బాలస్యాఽస్య చ జీవితమ్, ౩౩½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుస్సప్తతిమ స్సర్గః.

(భవిష్య దితి.) ఇకారలోప శ్ఛాందసః, తపశ్చర్యా తపశ్చరణాధికారః, శూద్రాణాం తపశ్చర్యా కలియుగ ఏవ ధర్మః భవిష్యతి, అస్మిన్ యుగే తు అధర్మ ఇత్యాహ (అధర్మ ఇతి.) రామ రాజ్యస్య త్రేతాయుగత్వేఽపి అధర్మః పరమో రాజన్ ద్వాపరే శూద్రజన్మన ఇత్యుక్తేః, కిముత త్రేతాయా మిత్యర్థః. ౨౮½—౩౦

కథ మన్యేషు పాపం కుర్వాణేషు రాజ్ఞో నరకప్రాప్తి స్తత్రాహ (షడ్భాగశ్చేతి.) ౩౧½

(స త్వ మితి.) తత్ర యత్నం నిరాకరణయత్నమ్. ౩౨½—౩౩½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
చతుస్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

నారదస్య తు తద్వాకం శ్రుత్వాఽమృతమయం తదా,
ప్రహర్ష మతులం లేభే లక్ష్మణం చేద మబ్రవీత్. ౧

గచ్ఛ సౌమ్య ద్విజశ్రేష్ఠం సమాశ్వాసయ సువ్రతమ్,
బాలస్య తు శరీరం త త్తైలద్రోణ్యాం నిధాపయ. ౨

గన్ధైశ్చ పరమోదారై స్తైలైశ్చాఽపి సుగన్ధిభిః,
యథా న క్షీయతే బాల స్తథా సౌమ్య విధీయతామ్. ౩

యథా శరీరో బాలస్య గుప్త స్సన్ శిష్టకర్మణః,
విపత్తిః పరిభేదో వా న భవే చ్చ తథా కురు. ౪

ఏవ మాదిశ్య కాకుత్స్థో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్,
మనసా పుష్పకం దధ్యా వాగచ్ఛేతి మహాయశాః. ౫

ఇంగితం స తు విజ్ఞాయ పుష్పకో హేమభూషితః,
ఆజగామ ముహూర్తేన సమీపం రాఘవస్య వై. ౬

అథ పంచసప్తతితమ స్సర్గః

(నారదస్యేత్యాది.) ౧—౩

ఉక్తార్థస్య వివరణం (యథేత్యాది.) బాలస్య శరీర ఇతి లింగవ్యత్యయః. విపత్తి స్స్వరూపనాశః. భేదః సంధిబంధాదివినిర్ముక్తిః. ౪—౫

(ఇంగిత మితి.) (స త్వితి.) పుష్పకాధిష్ఠాతృచేతన ఇత్యర్థః. ౬

(శ్రీరామేణ పుష్పకమారుహ్య దిక్చతుష్టయే దుష్కృతకారిణోఽన్వేషణమ్)

సోఽబ్రవీ త్ప్రణతో భూత్వా అయ మస్మి నరాధిప,
వశ్య స్తవ మహాబాహో కింకర స్సముపస్థితః. ౮

భాషితం రుచిరం శ్రుత్వా పుష్పకస్య నరాధిపః,
అభివాద్య మహర్షీం స్తా న్విమానం సోఽధ్యరోహత. ౯

ధను ర్గృహీత్వా తూణీ చ ఖడ్గం చ రుచిరప్రభమ్,
నిక్షిప్య నగరే వీరౌ సౌమిత్రిభరతా వుభౌ. ౯

ప్రాయా త్ప్రతీచీం హరితం విచిన్వం శ్చ తత స్తతః,
ఉత్తరా మగమ చ్ఛ్రీమా న్దిశం హిమవతా వృతామ్. ౧౦

అపశ్యమాన స్తత్రాఽపి స్వల్ప మప్యథ దుష్కృతం,
పూర్వా మపి దిశం సర్వా మథాఽపశ్య న్నరాధిపః. ౧౧

ప్రవిశుద్ధసమాచారా మాదర్శతలనిర్మలామ్,
పుష్పకస్థో మహాబాహు స్తదాఽపశ్య న్నరాధిపః. ౧౨

దక్షిణాం దిశ మాక్రామ త్తతో రాజర్షినందనః,
శైవలస్యోత్తరే పార్శ్వే దదర్శ సుమహ త్సరః. ౧౩

తస్మిం త్సరసి తప్యంతం తాపసం సుమహ త్తపః,
దదర్శ రాఘవ శ్శ్రీమా న్లంబమాన మధోముఖమ్. ౧౪

(ప్రాయా దితి.) హరితం దిశం. విచిన్వన్నితి శూద్రతపస్విన మితి శేషః. ౮—౧౦

(అపశ్యమాన ఇతి.) అపశ్యమానః అపశ్యన్. ౧౧—౧౨

(దక్షిణా మితి.) శైవలాఖ్యస్య వింధ్యసమీపవర్తిగిరేః. ౧౩—౧౪

రాఘవ స్త ముపాగమ్య తప్యంతం తప ఉత్తమమ్,
ఉవాచ స తదా వాక్యం ధన్య స్త్వ మసి సువ్రత. ౧౫

కస్యాం యోన్యాం తపోవృద్ధ వర్తసే దృఢవిక్రమ,
కౌతూహలా త్త్వాం పృచ్ఛామి రామో దాశరథి ర్హ్యహమ్. ౧౬

కోర్థో మనీషిత స్తుభ్యం స్వర్గలాభః పరోథ వా,
వరాశ్రయో యదర్థం త్వం తపస్యసి సుదుష్కరమ్. ౧౭

య మాశ్రిత్య తప స్తప్తం శ్రోతు మిచ్ఛామి తాపస, ౧౭½

బ్రాహ్మణో వాఽసి భద్రం తే క్షత్రియో వాఽసి దుర్జయః.
వైశ్య స్తృతీయవర్ణో వా శూద్రో వా సత్యవా గ్భవ, ౧౮½

ఇత్యేవ ముక్త స్స నరాధిపేన హ్యవాక్ఛిరా దాశరథాయ తస్మై,
ఉవాచ జాతిం నృపపుంగవాయ యత్కారణే చైవ తపః ప్రయత్నః, ౧౯½

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

(కోర్థ ఇత్యాది.) తుభ్యం తవ. వరాశ్రయః తపఃప్రీతదేవతావరలభ్యో మనీషితోఽభీష్టోర్థః స్వర్గో వా, అన్యో వా. యమాశ్రిత్య. ౧౫—౧౭½

(బ్రాహ్మణ ఇతి.) సత్యవాగ్భవ సత్యం కథయే త్యర్థః. ౧౮½—౧౯½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ షట్సప్తతితమ స్సర్గః

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,
అవాక్ఛిరా స్తథా భూత్వా వాక్యమేత దువాచ హ. ౧

శూద్రయోన్యాం ప్రసూతోఽస్మి శంబుకో నామ నామతః,
దైవత్వం ప్రార్థయే రామ సశరీరో మహాయశః. ౨

న మిథ్యాహం వదే రామ దేవలోకజిగీషయా,
శూద్రం మాం విద్ధి కాకుత్స్థ తప ఉగ్రం సమాస్థితమ్. ౩

భాషత స్తస్య శూద్రస్య ఖడ్గం సురుచిరప్రభమ్,
నిష్కృష్య కోశా ద్విమలం శిర శ్చిచ్ఛేద రాఘవః. ౪

తస్మిన్ శూద్రే హతే దేవా స్సేంద్రా స్సాఽగ్నిపురోగమాః,
సాధు సాధ్వితి కాకుత్స్థం ప్రశశంసు ర్ముహుర్ముహుః. ౫

పుష్పవృష్టి ర్మహ త్యాసీ ద్దివ్యానాం సుసుగంధినామ్,
పుష్పాణాం వాయుముక్తానాం సర్వతః ప్రపపాత హ. ౬

సుప్రీత శ్చాబ్రువన్ రామం దేవా స్సత్యపరాక్రమమ్,
సురకార్య మిదం సౌమ్య సుకృతం తే మహామతే. ౭

అథ షట్సప్తతితమ స్సర్గః

(తస్యేత్యాది.) ౧—౩

(భాషత ఇతి.) తస్య శిర ఇత్యన్వయః. ౪—౫

(పుష్పవృష్టి రితి.) పుష్పవృష్టిః పపాతేతి శేషః. పుష్పవృష్టి శ్చ మహతీతి చ పాఠః. తస్యైవ ప్రపంచనం (దివ్యానా మిత్యాది.) (ప్రపపాతేతి.) వృష్టి రితి శేషః. ౬—౭

గృహాణ చ వరం సౌమ్య య త్త్వ మిచ్ఛ స్యరిందమ,
స్వర్గభా క్చ హి శూద్రోఽయం త్వత్కృతే రఘునందన. ౮

దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా రాఘవ స్సుసమాహితః,
ఉవాచ ప్రాంజలి ర్వాక్యం సహస్రాక్షం పురందరం. ౯

యది దేవాః ప్రసన్నా మే ద్విజపుత్ర స్స జీవతు,
దిశంతు వరమేత న్మే ఈప్సితం పరమం మమ. ౧౦

మమాఽపచారా ద్బాలోఽసౌ బ్రాహ్మణస్యైకపుత్రకః,
అప్రాప్తకాలః కాలేన నీతో వైవస్వతక్షయమ్. ౧౧

తం జీవయత భద్రం వో నానృతం కర్తు మర్హథ,
ద్విజస్య సంశ్రుతోర్థో మే జీవయిష్యామి తే సుతమ్. ౧౨

రాఘవస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా విబుధసత్తమాః,
ప్రత్యూచూ రాఘవం ప్రీతా దేవాః ప్రీతిసమన్వితమ్. ౧౩

నిర్వృతో భవ కాకుత్స్థ సోఽస్మి న్నహని బాలకః,
జీవితం ప్రాప్తవా న్భూయ స్సమేత శ్చాపి బంధుభిః. ౧౪

(గృహాణేతి.) సురకార్యమేవాహ (స్వర్గభాగితి.) హి యస్మా చ్ఛూద్రః తపసా స్వర్గం నార్హః, సోఽసౌ త్వత్కృతతపోనివర్తనేన స్వర్గభా క్చ కృతః, తస్మాదేవ దేవకార్యం కృత మిత్యర్థః. ౮—౧౦

(మమేతి) వైవస్వతక్షయం యమగృహమ్. ౧౧

(త మితి.) (ద్విజస్యేతి.) తే తవ సుతం, జీవయిష్యామీత్యయమర్థో, మే మయా ద్విజస్య, సంశ్రుతః ప్రతిజ్ఞాతః. ౧౨—౧౩

(నిర్వృత ఇతి.) అస్మిన్నహని త్వయా శూద్రశిరచ్ఛేదదివసే, వరం వినాపి స్వయమేవ జీవితం ప్రాప్తవానిత్యర్థః. ౧౪

(దైవతైః శ్రీరామం ప్రతి బాలస్య పునర్జీవితలాభనివేదనపూర్వక మగస్త్యాశ్రమాగమనమ్)

యస్మి న్ముహూర్తే కాకుత్స్థ శూద్రోఽయం వినిపాతితః,
తస్మిన్ముహూర్తే బాలోఽసౌ జీవేన సమయుజ్యత. ౧౫

స్వస్తి ప్రాప్నుహి భద్రం తే సాధు యామ నరర్షభ,
అగస్త్యస్యాఽఽశ్రమపదం ద్రష్టు మిచ్ఛామి రాఘవ. ౧౬

తస్య దీక్షా సమాప్తా హి బ్రహ్మర్షే స్సుమహాద్యుతేః,
ద్వాదశం హి గతం వర్షం జలశయ్యాం సమాసతః. ౧౭

కాకుత్స్థ త ద్గమిష్యామో మునిం సమభినందితుమ్.
త్వం చాప్యాఽఽగచ్ఛ భద్రం తే ద్రష్టుం త మృషిసత్తమమ్. ౧౮

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ దేవానాం రఘునందనః,
ఆరురోహ విమానం తం పుష్పకం హేమభూషితమ్. ౧౯

తతో దేవాః ప్రయాతా స్తే విమానై ర్బహువిస్తరైః,
రామోఽప్యనుజగామాఽఽశు కుంభయోనే స్తపోవనమ్. ౨౦

దృష్ట్వా తు దేవాం త్సంప్రాప్తా నగస్త్య స్తపసాం నిధిః,
అర్చయామాస ధర్మాత్మా సర్వాం స్తా నవిశేషతః. ౨౧

ప్రతిగృహ్య తతః పూజాం సంపూజ్య చ మహామునిమ్,
జగ్ము స్తే త్రిదశా హృష్టా నాకపృష్ఠం సహాఽనుగైః. ౨౨

గతేషు తేషు కాకుత్స్థః పుష్పకా దవరుహ్య చ,
తతోఽభివాదయామాస హ్యగస్త్య మృషిసత్తమమ్. ౨౩

(స్వస్తీతి.) యామేతి లోట్ ఉత్తమబహువచనమ్. ౧౫-౨౦

(దృష్ట్వేతి.) అవిశేషతః అపక్షపాతత ఇత్యర్థః. ౨౧—౨౩

సోఽభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంత మివ తేజసా.
ఆతిథ్యం పరమం ప్రాప్య నిషసాద నరాధిపః. ౨౪

త మువాచ మహాతేజాః కుంభయోని ర్మహాతపాః,
స్వాగతం తే నరశ్రేష్ఠ దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి రాఘవ. ౨౫

త్వం మే బహుమతో రామ గుణై ర్బహుభి రుత్తమైః,
అతిథిః పూజనీయ శ్చ మమ నిత్యం హృది స్థితః. ౨౬

సురా హి కథయంతి త్వా మాగతం శూద్రఘాతినమ్,
బ్రాహ్మణస్య తు ధర్మేణ త్వయా జీవాపిత స్సుతః. ౨౭

ఉష్యతాం చేహ రజనీ సకాశే మమ రాఘవ,
ప్రభాతే పుష్పకేణ త్వం గంతాసి పురమేవ హి. ౨౮

త్వం హి నారాయణ శ్శ్రీమాం స్త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్,
త్వం ప్రభు స్సర్వభూతానాం పురుష స్త్వం సనాతనః. ౨౯

ఇదం చాఽఽభరణం సౌమ్య నిర్మితం విశ్వకర్మణా,
దివ్యం దివ్యేన వపుషా దీప్యమానం స్వతేజసా.
ప్రతిగృహ్ణీష్వ కాకుత్స్థ మత్ప్రియం కురు రాఘవ, ౩౦½

దత్తస్య హి పున ర్దానే సుమహ త్ఫల ముచ్యతే.

(త్వ మితి.) (హృది స్థిత ఇతి.) పరబ్రహ్మభూతత్వా న్మమ హృదయే సదా స్థిత ఇత్యర్థః. ౨౪-౨౬

(సురా హీతి.) జీవాపితః జీవనం ప్రాపితః, పుగార్షః అత్ర త్వయేత్యత్ర యా ఇతి గాయత్ర్యక్షరం త్రయోవింశ మిత్యాహుః. ౨౭-౩౦½

(దత్తస్యేతి.) పారితోషికతయా యేన కేనాఽపి దత్తస్య, ఉత్తమవస్తునః స్వయ

(అగస్త్యేన శ్రీరామప్రశంసనపూర్వకం తస్మై దివ్యాభరణసమర్పణమ్)

భరణే హి భవాన్ శక్తః ఫలానాం మహతా మపి, ౩౧½

త్వం హి శక్త స్తారయితుం సేంద్రా నపి దివౌకసః.
తస్మా త్ప్రదాస్యే విధివ త్తత్ప్రతీచ్ఛ నరాధిప,
దివ్య మాభరణం చిత్రం ప్రదీప్త మివ భాస్కరమ్. ౩౩

అథోవాచ మహాత్మాన మిక్ష్వాకూణాం మహారథః,
రామో మతిమతాం శ్రేష్ఠః క్షత్రధర్మ మనుస్మరన్. ౩౪

ప్రతిగ్రహోఽయం భగవన్ బ్రాహ్మణస్యాఽవిగర్హితః,
గృహ్ణీయాం క్షత్రియోఽహం వై కథం బ్రాహ్మణపుంగవ. ౩౫

బ్రాహ్మణేన విశేషేణ దత్తం తద్వక్తు మర్హసి,
ఏవ ముక్త స్తు రామేణ ప్రత్యువాచ మహా నృషిః. ౩౬

ఆసన్ కృతయుగే రామ బ్రహ్మభూతే పురాయుగే,
అపార్థివాః ప్రజా స్సర్వా స్సురాణాం తు శతక్రతుః. ౩౭

తాః ప్రజా దేవదేవేశం రాజార్థం సముపాద్రవన్,
సురాణాం స్థాపితో రాజా త్వయా దేవ శతక్రతుః. ౩౮

ప్రయచ్ఛ నో హి లోకేశ పార్థివం నరపుంగవమ్,
తస్మై పూజాం ప్రయుంజానా ధూతపాపా శ్చరేమ హి. ౩౯

న వసామో వినా రాజ్ఞా ఏష నో నిశ్చయః పరః, ౩౯½

మనుపభుజ్యాఽన్యస్మై దానం సుమహత్ఫల ముచ్యతే. (భరణేఽపీతి.) మరుతాం దేవానా మపి. భరణే రక్షణే, అపిశబ్దాత్ కిముతైతద్భరణ ఇత్యర్థః. భరణేఽపి భవాన్ శక్త స్సేంద్రాణాం మరుతా మపీతి చ పాఠః. ౩౧½ — ౩౯½

ప్రజానాం వచనం శ్రుత్వా నిశ్చయిత్వాఽర్థ ముత్తమమ్,
తతో బ్రహ్మా సురశ్రేష్ఠో లోకపాలాం త్సవాసవాన్,
సమాహూయాఽబ్రవీ త్సర్వాం స్తేజోభాగాన్ ప్రయచ్ఛత. ४१

తతో దదు ర్లోకపాలా స్సర్వే భాగాం త్స్వతేజసః,
అక్షుప చ్చ తతో బ్రహ్మా యతో జాతః క్షుపో నృపః. ४२

తం బ్రహ్మా లోకపాలానాం సహాఽంశై స్సమయోజయత్,
తతో దదౌ నృపం తాసాం ప్రజానా మీశ్వరం క్షుపమ్. ४३

తత్రైంద్రేణ చ భాగేన మహీ మాజ్ఞాపయ న్నృపః,
వారుణేన తు భాగేన వపుః పుష్యతి రాఘవ. ४४

కౌబేరేణ తు భాగేణ విత్తమాసాం దదౌ తదా,
య స్తు యామ్యోఽభవ ద్భాగ స్తేన శాస్తి స్మ స ప్రజాః. ४५

తత్రైంద్రేణ నరశ్రేష్ఠ భాగేన రఘునందన,
ప్రతిగృహ్ణీష్వ భద్రం తే తారణార్థం మమ ప్రభో. ४६

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా ఋషేః పరమధార్మికమ్,
తద్రామః ప్రతిజగ్రాహ మునే రాభరణం వరమ్. ४७

ప్రతిగృహ్య తతో రామ స్తదాఽఽభరణ ముత్తమమ్,
ఆగమం తస్య దీప్తస్య ప్రష్టు మేవోపచక్రమే. ४८

అత్యద్భుత మిదం దివ్యం వపుషా యుక్త ముత్తమమ్,
కథం భగవతా ప్రాప్తం కుతో వా కేన వా హృతమ్. ४९

(ప్రతిగృహ్యేతి.) ఆగమం ప్రాప్తిమార్గమ్. ४१—४८

(అత్యద్భుత మితి.) కుతో వా కేన వా నిమిత్తేన, కేన పురుషేణ వా హృత ముపహృతం, దత్త మితి యావత్. ४९

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి స్వస్యాభరణలాభకథనపూర్వకం శ్వేతరాజోపాఖ్యానకథనమ్)

కుతూహలతయా బ్రహ్మ న్పృచ్ఛామి త్వాం మహాయశః,
ఆశ్చర్యాణాం బహూనాం హి నిధిః పరమకో భవా న్. ౨౦

ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే ముని ర్వాక్య మథాఽబ్రవీత్,
శృణు రామ యథావృత్తం పురా త్రేతాయుగే యుగే. ౨౧

రమణీయప్రదేశేఽస్మి న్వనే యద్దృష్టవా నహమ్,
ఆశ్చర్యం మే మహాదాహో దాన మాశ్రిత్య కేవలం. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షట్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

పురా త్రేతాయుగే రామ హ్యరణ్యం బహువిస్తరమ్,
సమంతా ద్యోజనశతం నిర్మృగం పక్షివర్జితమ్. ౧

(ఏవ మితి.) త్రేతాయుగే త్రేతాయుగాఖ్యే. ౨౧—౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, షట్సప్తతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తసప్తతితమ స్సర్గః

(పురేత్యాది.) పురా త్రేతాయుగే, పూర్వచతుర్యుగవర్తిత్రేతాయుగే, బహువిస్తరం బహువిస్తారం. (పక్షివర్జిత మితి.) అరణ్య మభూ దితి శేషః. ౧

తస్మి న్నిర్మానుషేఽరణ్యే కుర్వాణ స్తప ఉత్తమమ్,
అహ మాక్రమితుం సౌమ్య తదరణ్య ముపాగమమ్. ౨

తస్య రూప మరణ్యస్య నిర్దేష్టుం న శశాక హ,
ఫలమూలై స్సుఖాస్వాదై ర్బహురూపై శ్చ పాదపైః. ౩

తస్యాఽరణ్యస్య మధ్యే తు సరో యోజనమాయతమ్,
హంసకారండవాకీర్ణం చక్రవాకోపశోభితమ్. ౪

పద్మోత్పలసమాకీర్ణం సమతిక్రాంతశైవలమ్,
త దాశ్చర్య మివాఽత్యర్థం సుఖాస్వాద మనుత్తమమ్. ౫

అరజస్కం తథాఽక్షోభ్యం శ్రీమత్పక్షిగణాయుతమ్,
సమీపే తస్య సరసః మహ దద్భుత మాశ్రమమ్. ౬

పురాణం పుణ్య మత్యర్థం తపస్విజనవర్జితమ్,
తత్రాఽహ మవసం రాత్రిం నైదాఘీం పురుషర్షభ, ౭

(తస్మి న్నితి.) తస్మి న్నరణ్యే తదేకదేశే, తపః కుర్వాణోఽహం, త దరణ్య మాక్రమితుం, ఆ సమంతా త్పర్యటనం, కృత్వా, కార్త్స్న్యేనాఽవగంతు ముపాగమం ఉపగతవాన్. ౨

(తస్యేతి.) నిర్దేష్టుం పరిజ్ఞాతుం న శశాక, నాఽశక్నువం (తస్య రూప మితి.) సుఖావహం రూప మిత్యర్థః. ౩—౪

(పద్మేతి.) సుఖాస్వాదం సుఖావహప్రాశనపానీయవ దిత్యర్థః. ౫

(అరజస్క మితి.) అరజస్కం నిర్మలమ్. ౬

(పురాణ మితి,) నైదాఘీం నిదాఘసంబంధినీమ్. ౭

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి శ్వేతరాజోపాఖ్యానకథనమ్)

ప్రభాతే కాల్య ముత్థాయ సర స్తదుపచక్రమే,
అథాఽపశ్యం శవం తత్ర సుపుష్ట మజరం క్వచిత్. ౮

పఙ్క్తిభేదేన పుష్టాంగం సమాశ్రితసరోవరమ్,
తిష్ఠంతం పరయా లక్ష్మ్యా తస్మిం స్తోయాశయే నృప. ౯

త మర్థం చింతయానోఽహం ముహూర్తం తత్ర రాఘవ,
ఉషితోఽస్మి సర స్తీరే కిన్న్వి దం స్యా దితి ప్రభో. ౧౦

అథాఽపశ్యం ముహూర్తేన దివ్య మద్భుతదర్శనమ్,
విమానం పరమోదారం హంసయుక్తం మనోజవమ్. ౧౧

అత్యర్థం స్రగ్విణం తత్ర విమానే రఘునందన.
ఉపాస్తేఽప్సరసాం వీర సహస్రం దివ్యభూషణమ్. ౧౨

గాయంతి దివ్యగేయాని వాదయంతి తథాఽపరాః.
క్ష్వేళయంతి తథా చాఽన్యా నృత్యంతి చ తథాఽపరాః. ౧౩

అపరా శ్చంద్రరశ్మ్యాభై ర్హేమదండై శ్చ చామరైః.
దోధూయు ర్వదనం తస్య పుండరీకనిభేక్షణమ్. ౧౪

తత స్సింహాసనం త్యక్త్వా మేరుకూట మివాంఽశుమాన్,
పశ్యతో మే తదా రామ విమానా దవరుహ్య చ. ౧౫

తం శవం భక్షయామాస స స్వర్గీ రఘునందన. ౧౬½

(ప్రభాత ఇతి.) కాలే సాధు కాల్యం. ప్రాతఃకాలకర్తవ్యం స్నానకర్మ ఉద్దిశ్య. ఉత్థాయ ఉపచక్రమే. అపరోక్షేఽపి లి డార్షః. ౮

(పఙ్క్తిభేదే నేతి.) లక్ష్మ్యా ఉపేత మితి శేషః. ౯—౧౬½

తథా భుక్త్వా యథాకామం మాంసం యిహ సుపీవరమ్.
అవతీర్య సర స్స్వర్గీ సంస్పృష్టు ముపచక్రమే. ౧౬॥

ఉపస్పృశ్య యథాన్యాయం స స్వర్గీ రఘుపుంగవ.
ఆరోఢు ముపచక్రామ విమానవర ముత్తమమ్, ౧౭॥

త మహం దేవసంకాశ మారోహంత ముదీక్ష్య వై.
విమాన మబ్రువం వాక్యం స్వర్గిణం పురుషర్షభ, ౧౮॥

కో భవా న్దేవసంకాశ ఆహార శ్చ విగర్హితః.
త్వయేదం భుజ్యతే సౌమ్య కిమర్థం వక్తు మర్హసి, ౧౯॥

కస్య స్యా దీదృశో భావ ఆహారో దేవసంమతః.
ఆశ్చర్యం వర్తతే సౌమ్య శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్త్వతః,
నాఽహ మౌపయికం మన్యే తవ భక్ష్య మిదం శవమ్. ౨౦

ఇత్యేవ ముక్త స్స నరేంద్ర నాకీ కౌతూహలా త్సూనృతయా గిరా చ,
శ్రుత్వా చ వాక్యం మమ సర్వ మేత త్సర్వం తథాఽకథయ న్మమేతి. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

(తథేతి.) సంస్పృష్టుం ఉద్ధాచమనం కర్తు మిత్యర్థః. ౧౬—౧౯॥

(కస్యేతి.) ఆహార ఈదృశో భావ శ్చ దేవసంమతః, అతః ఆశ్చర్య మేవ వర్తతే, అహ మిత్యస్య క్రియాభేదా చ్ఛేదః, అత స్త త్సర్వం తత్త్వత శ్శ్రోతు మిచ్ఛామి. ౨౦—౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
సప్తసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ అష్టసప్తతితమ స్సర్గః

శ్రుత్వా తు భాషితం వాక్యం మమ రామ శుభాక్షరమ్,
ప్రాంజలిః ప్రత్యువాచేదం సస్వర్గీ రఘునందనః. ౧

శృణు బ్రహ్మన్ పురావృత్తం మమైత త్సుఖదుఃఖయోః.
అనతిక్రమణీయం హి యథా పృచ్ఛసి మాం ద్విజ. ౨

పురా వైదర్భకో రాజా పితా మమ మహాయశాః,
సుదేవ ఇతి విఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు వీర్యవాన్. ౩

తస్య పుత్రద్వయం బ్రహ్మన్ ద్వాభ్యాం స్త్రీభ్యా మజాయత,
అహం శ్వేత ఇతి ఖ్యాతో యవీయాం త్సురథోఽభవత్. ౪

తతః పితరి స్వ ర్యాతే పౌరా మా మభ్యషేచయన్,
తత్రాహం కృతవాన్ రాజ్యం ధర్మ్యం చ సుసమాహితః. ౫

ఏవం వర్షసహస్రాణి మమాఽతీతాని సువ్రత,
రాజ్యం కారయతో బ్రహ్మన్ ప్రజా ధర్మేణ రక్షతః. ౬

సోఽహం నిమిత్తే కస్మింశ్చి ద్విజ్ఞాతాయు ర్ద్విజోత్తమ,
కాలధర్మం హృది న్యస్య తతో వన ముపాగమమ్, ౭

అథ అష్టసప్తతితమ స్సర్గః.

(శృణ్వితి.) (సుఖదుఃఖయో రితి) దేవత్వశవభుక్త్వరూపయోః కారణ మితి శేషః. ౧—౪

(తత ఇతి.) ధర్మ్యం ధర్మా దనపేతం యథా భవతి తథా. ౫—౬

(సోఽహ మితి.) నిమిత్తే కస్మింశ్చి దితి కేనచి న్నిమిత్తేన లక్షణేన సాముద్రికాదినా, విజ్ఞాత యుః నిశ్చితాయురవధిః కాలధర్మం హృది న్యస్య స్వస్య మరణకాలం జ్ఞాత్వే త్యర్థః. ౭

సోఽహం వన మిదం దుర్గం మృగపక్షివివర్జితమ్,
తప శ్చర్తుం ప్రవిష్టోఽస్మి సమీపే సరిస శ్శుభే. ౯

భ్రాతరం సురథం రాజ్యే హ్యభిషిచ్య మహీపతిమ్,
ఇదం సర స్సమాసాద్య తప స్తప్తం మయా చిరం. ౯

సోఽహం వర్షసహస్రాణి తపస్త్రీణి మహావనే,
తప్త్వా సుదుష్కరం ప్రాప్తో బ్రహ్మలోక మనుత్తమమ్ ౧౦

తస్య మే స్వర్గభూతస్య క్షుత్పిపాసే ద్విజోత్తమ,
బాధేతే పరమోదార తతోఽహం వ్యథితేంద్రియః. ౧౧

గత్వా త్రిభువనశ్రేష్ఠం పితామహ మువాచ హ,
భగవన్ బ్రహ్మలోకోఽయం క్షుత్పిపాసావివర్జితః. ౧౨

కస్యాఽయం కర్మణః పాకః క్షుత్పిపాసానుగో హ్యాఽహమ్,
ఆహారః క శ్చ మే దేవ త న్మే బ్రూహి పితామహ. ౧౩

పితామహ స్తు మా మాహ తవాఽఽహార స్సుదేవజ,
స్వాదూని స్వాని మాంసాని తాని భక్షయ నిత్యశః. ౧౪

స్వశరీరం త్వయా పుష్టం కుర్వతా తప ఉత్తమమ్,
అనుప్తం రోహతే శ్వేత న కదాచి న్మహామతే. ౧౫

తృప్తి ర్న తేఽస్తి సూక్ష్మోఽపి వనే సత్త్వనిషేవితే,
పురా త్వం భిక్షమాణాయ భిక్షా వై యతయే న్నప.
న హి దత్తా త్వయేంద్రాభ యస్మా దతిథయేఽపి వై. ౧౬

(తస్యేతి.) స్వర్గభూతస్య స్వర్గం ప్రాప్తస్య, స్వర్గోఽత్ర బ్రహ్మలోకః. ౯—౧౪

(స్వశరీరం త్వయా పుష్ట మితి.) ముఖ్యం తపో న కృతం. స్వశరీర మేవ కేవలం త్వయా పుష్టం అనుప్త మకృతావాపం బీజం న రోహతే. హి. ౧౫—౧౬

(అగస్త్యేన శ్రీరామం ప్రతి శ్వేతరాజోపాఖ్యానకథనమ్)

దత్తం న తేఽస్తి సూక్ష్మోఽపి తప ఏవ నిషేవసే.
తేన స్వర్గగతో వత్స బాధ్యసే క్షుత్పిపాసయా, ౧౭।

స త్వం సుపుష్ట మాహారైః స్వశరీర మనుత్తమమ్.
భక్షయస్వాఽమృతరసం తేన తృప్తి ర్భవిష్యతి, ౧౮।

యదా తు తద్వనం శ్వేత అగస్త్య స్సుమహా నృషిః.
ఆగమిష్యతి దుర్ధర్ష స్తదా కృచ్ఛ్రా ద్విమోక్ష్యసే, ౧౯।

స హి తారయితుం సౌమ్య శక్త స్సురగణా నపి.
కిం పున స్త్వాం మహాబాహో క్షుత్పిపాసావశం గతమ్, ౨౦।

సోఽహం భగవత శ్శ్రుత్వా దేవదేవస్య నిశ్చయమ్.
ఆహారం గర్హితం కుర్మి స్వశరీరం ద్విజోత్తమ, ౨౧।

బహూ న్వర్షగణా న్బ్రహ్మ న్భుజ్యమాన మిదం మయా,
క్షయం నాఽభ్యేతి బ్రహ్మర్షే తృప్తి శ్చాఽపి మమోత్తమా. ౨౨।

తస్య మే కృచ్ఛ్రభూతస్య కృచ్ఛ్రా దస్మా ద్విమోచయ.
అన్యేషాం న గతి ర్హ్యత్ర కుంభయోనిమృతే ద్విజమ్, ౨౩।

(దత్త మితి.) సూక్ష్మోఽపి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః. సూక్ష్మ మపి అత్యల్ప మపి, తే దత్తం దానం నాఽస్తి, దేవపిత్రతిథిషు, కిం తు తప ఏవ కేవలం నిషేవసే. నిషేవితవా నిత్యర్థః. మనస శ్చేంద్రియాణాం చ హ్యైకాగ్ర్యపరమం తప ఇత్యుక్తం. దృఢసమాధిరూపం తప ఏవ కృత మిత్యర్థః. ౧౭౹-౨౦౹

(సోఽహ మితి.) (కుర్మి కరోమి.) ౨౧౹--౨౨౹

(తస్యేతి.) కృచ్ఛ్రభూతస్య కృచ్ఛ్రం ప్రాప్తస్య. విమోచయ. మా మితి శేషః. ౨౩౹

ఇద మాభరణం సౌమ్య తారణార్థం ద్విజోత్తమ.
ప్రతిగృహ్ణీష్వ భద్రం తే ప్రసాదం కర్తు మర్హసి, ౨౪॥

ఇదం తావ త్సువర్ణం చ ధనం వస్త్రాణి చ ద్విజ.
భక్ష్యం భోజ్యం చ బ్రహ్మర్షే దదామ్యాఽఽభరణాని చ. ౨౫॥

సర్వా న్కామా న్ప్రయచ్ఛామి భోగాం శ్చ మునిపుంగవ.
తారణే భగవ న్మహ్యం ప్రసాదం కర్తు మర్హసి, ౨౬॥

తస్యాఽహం స్వర్గిణో వాక్యం శ్రుత్వా దుఃఖసమన్వితమ్.
తారణా యోపజగ్రాహ తదాఽఽభరణ ముత్తమమ్, ౨౭॥

మయా ప్రతిగృహీతే తు తస్మి న్నాభరణే శుభే.
మానుషః పూర్వకో దేహో రాజర్షే ర్వినవాశ హ, ౨౮॥

ప్రణష్టే తు శరీరేఽసౌ రాజర్షిః పరయా ముదా.
తృప్తః ప్రముదితో రాజా జగామ త్రిదివం సుఖమ్, ౨౯॥

తేనేదం శక్రతుల్యేన దివ్య మాభరణం మమ,
తస్మి న్నిమిత్తే కాకుత్స్థ దత్త మద్భుతదర్శనమ్, ౩౦॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టసప్తతితమ స్సర్గః.

(మయేతి.) తస్మి న్తారణనిమిత్తే వినవాశహ పున ర్భక్షణాయ నోపస్థిత మిత్యర్థః. ౨౮॥

(తేనేతి.) తేన నిమిత్తేన. ౩౦॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
అష్టసప్తతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోనాశీతితమ స్సర్గః.

త దద్భుతతమం వాక్యం శ్రుత్వాఽగ స్త్యస్య రాఘవః.
గౌరవా ద్విస్మయా చ్చైవ పునః ప్రష్టుం ప్రచక్రమే. ౧

భగవం స్తద్వనం ఘోరం తప స్తప్యతి యత్ర సః,
శ్వేతో వైదర్భకో రాజా కథం స్యా దమృగద్విజమ్. ౨

తద్వనం స కథం రాజా శూన్యం మనుజవర్జితమ్,
తప శ్చర్తుం ప్రవిష్ట స్స శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్త్వతః. ౩

రామస్య వచనం శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితమ్,
వాక్యం పరమతేజస్వీ వక్తు మేవోపచక్రమే. ౪

పురా కృతయుగే రామ మను ర్దండధరః ప్రభుః.
తస్య పుత్రో మహా నాసీ దిక్ష్వాకుకులనందనః. ౫

తం పుత్రం పూర్వకే రాజ్యే నిక్షిప్య భువి దుర్జయమ్,
పృథివ్యాం రాజవంశానాం భవ కర్తేత్యువాచ హ. ౬

అథ ఏకోనాశీతితమ స్సర్గః

(త దిత్యాది.) గౌరవాత్ సర్వజ్ఞ స్సర్వవ క్తేతి సంభావనయా. ౧

(భగవ న్నితి.) స యత్ర తప్యతి తద్వనం కథ మమృగద్విజమ్. ౨

(తద్వన మితి.) కథం తాదృశం తద్వనం తప శ్చర్తుం చరితుం ప్రవిష్టః. ౩—౪

(పురేతి.) దండధరో రాజా, ప్రభుః వర్ణాశ్రమవిభాగతద్ధర్మప్రవ ర్తనాధికృతః. ౫—౬

తథేతి చ ప్రతిజ్ఞాతం పితుః పుత్రేణ రాఘవ,
తతః పరమసంతుష్టో మనుః పుత్ర మువాచ హ. ౭

ప్రీతోఽస్మి పరమోదార త్వం కర్తాసి న సంశయః,
దండేన చ ప్రజా రక్ష మా చ దండ మకారణే. ౮

అపరాధిషు యో దండః పాత్యతే మానవేషు వై,
స దండో విధివ న్ముక్త స్స్వర్గం నయతి పార్థివమ్. ౯

తస్మా ద్దండే మహాబాహో యత్నవా న్భవ పుత్రక,
ధర్మో హి పరమో లోకే కుర్వత స్తే భవిష్యతి. ౧౦

ఇతి తం బహు సందిశ్య మనుః పుత్రం సమాధినా,
జగామ త్రిదివం హృష్టో బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్. ౧౧

ప్రయాతే త్రిదివం తస్మి న్నిక్ష్వాకు రమితప్రభః,
జనయిష్యే కథం పుత్రా నితి చింతాపరోఽభవత్. ౧౨

కర్మభి ర్బహురూపై శ్చ తై స్తై ర్మనుసుత స్సుతాన్,
జనయామాస ధర్మాత్మా శతం దేవసుతోపమాన్. ౧౩

(ప్రీత ఇతి.) (దండేన చేతి) క్షత్రసహజధర్మభూతేన, పాతయేతి శేషః. ౭-౮

నను కథం పరపీడావహో దండో యుక్తః కర్తు మితి, తత్రాఽఽహ (అపరాధి ష్విత్యాది.) విధివ ద్యథాశాస్త్రం యథాపరాధ. ముక్తః ప్రవర్తిత ఇతి. ౯—౧౦

(ఇతీతి.) సమాధినా యోగేన. ౧౧—౧౨

(కర్మభి రితి.) (బహురూపై రితి.) యజ్ఞదానతపోలక్షణై రిత్యర్థః. ౧౩

(అగస్త్యేన రామం ప్రతి శ్వేతరాజతపోవననిర్జనత్వకారణకథనమ్)

తేషా మవరజ స్తాత సర్వేషాం రఘునందన,
మూఢ శ్చాఽకృతవిద్య శ్చ న శుశ్రూషతి పూర్వజాన్. ౧౪

నామ తస్య చ దండేతి పితా చక్రేఽల్పమేధసః,
అవశ్యం దండపతనం శరీరేఽస్య భవిష్యతి. ౧౫

అపశ్యమాన స్తం దేశం ఘోరం పుత్రస్య రాఘవ,
వింధ్యశైవలయో ర్మధ్యే రాజ్యం ప్రాదా దరిందమ. ౧౬

స దండ స్తత్ర రాజాఽభూ ద్రమ్యే పర్వతరోధసి,
పురం చాఽప్రతిమం రామ న్యవేశయ దనుత్తమమ్. ౧౭

పురస్య చాఽకరో న్నామ మధుమంత మితి ప్రభో,
పురోహితం తూశనసం వరయామాస సువ్రతమ్. ౧౮

ఏవం స రాజా తద్రాజ్య మకరో త్సపురోహితః,
ప్రహృష్టమనుజాకీర్ణం దేవరాజ్యం యథా వృషా. ౧౯

తత స్స రాజా మనుజేంద్రపుత్ర స్సార్ధం చ తేనోశనసా తదానీమ్,
చకార రాజ్యం సుమహా న్మహాత్మా శక్రో దివీవోశనసా సమేతః. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనాశీతితమ స్సర్గః.

(తేషా మితి.) పూర్వజాః జ్యేష్ఠాః. ౧౪

(నామేతి.) దండ ఇత్యాఖ్యాకరణం పితు స్సర్వజ్ఞత్వాత్ అన్వర్థతావసాయపూర్వక మిత్యాహ (అవశ్య మిత్యాది.) ౧౫—౧౬

(స ఇతి.) పర్వతరోధసి పర్వతతటప్రాంతే. ౧౭—౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనాశీతితమ స్సర్గః.

అథ అశీతితమ స్సర్గః

ఏత దాఖ్యాయ రామాయ మహర్షిః కుంభసంభవః,
అస్యా మేవాఽపరం వాక్యం కథాయా ముపచక్రమే. ౧

తత స్స దండః కాకుత్స్థ బహువర్షగణాయుతమ్,
అకరో త్తత్ర దాంతాత్మా రాజ్యం నిహతకంటకమ్. ౨

అథ కాలే తు కస్మింశ్చి ద్రాజా భార్గవ మాశ్రమమ్,
రమణీయ ముపాక్రామ చ్చైత్రే మాసి మనోహరే. ౩

తత్ర భార్గవకన్యాం స రూపేణాఽప్రతిమాం భువి,
విచరంతీం వనోద్దేశే దండోఽపశ్య దనుత్తమామ్. ౪

స దృష్ట్వా తాం సుదుర్మేధా అనంగశరపీడితః,
అభిగమ్య సుసంవిగ్నాం కన్యాం వచన మబ్రవీత్. ౫

కుత స్త్వ మసి సుశ్రోణి కస్య వాఽసి సుతా శుభే,
పీడితోఽహ మనంగేన గచ్ఛామి త్వాం శుభాననే. ౬

తస్య చైవం బ్రువాణస్య మోహోన్మత్తస్య కామినః,
భార్గవీ ప్రత్యువాచేదం వచ స్సానునయం నృపమ్. ౭

అథ అశీతితమ స్సర్గః.

(ఏత దిత్యాది.) అస్యా మేవాఽపరం వాక్య మితి ప్రోక్తదానకథాయా మేవ సంబంధం, అపరం తత్పృష్టోత్తరభూతం కథాంతర మిత్యర్థః. ౧—౨.

(అథేతి.) భార్గవః శుక్రః, తస్యాయ మపి భార్గవః తమ్. ౩—౬

(తస్యేతి.) మోహేన కామమోహేన, ఉన్మత్తః ఉచితానుచితవచనకర్మవివేకరహితః. ౭

(దండేన భార్గవకన్యాయాః బలాదుపభోగః)

భార్గవస్య సుతాం విద్ధి దేవస్యాఽక్లిష్టకర్మణః.
అరజాం నామ రాజేంద్ర జ్యేష్ఠా మాశ్రమవాసినీమ్. ౮

మా మాం స్పృశ బలా ద్రాజన్ కన్యా పితృవశా హ్యహమ్,
గురుః పితా మే రాజేంద్ర త్వం చ శిష్యో మహాత్మనః. ౯

వ్యసనం సుమహ త్క్రుద్ధ స్స తే దద్యా న్మహాతపాః, ౯½

యది వా న్యన్మయా కార్యం ధర్మదృష్టేన సత్పథా.
వరయస్వ నృపశ్రేష్ఠ పితరం మే మహాద్యుతిమ్, ౧౦½

అన్యథా తు ఫలం తుభ్యం భవేద్ఘోరాభిసంహితమ్.
క్రోధేన హి పితా మేఽసౌ త్రైలోక్యమపి నిర్దహేత్,
దాస్యతే చానవద్యాంగ తవ మాం యాచితః పితా. ౧౨

ఏవం బ్రువాణా మరజాం దండః కామవశంగతః,
ప్రత్యువాచ మదోన్మత్త శ్శిరస్యాధాయ చాఽంజలిమ్. ౧౩

ప్రసాదం కురు సుశ్రోణి న కాలం క్షేప్తు మర్హసి,
త్వత్కృతే హి మమ ప్రాణా విదీర్యంతే వరాననే. ౧౪

త్వాం ప్రాప్య మే వధో వా స్యా చ్ఛాపో వా యది దారుణః.
భక్తం భజస్వ మాం భీరు భజమానం సువిహ్వలమ్. ౧౫

(యది వాఽన్యదిత్యాది.) యదివాఽన్యత్కామభోగానుకూల్యమ్. ౮-౧౦½
(అన్యథేతి.) ఘోరాభిసంహితం మహానర్థసంబద్ధమ్. ౧౨-౧౩
(ప్రసాద మితి.) కాలం క్షేప్తుం విళంబం కర్తు మిత్యర్థః. ౧౪
(త్వా మితి.) త్వాం ప్రాప్య మే యది వధాది ర్భవేత్, భవతు నామేతి శేషః ౧౫

ఏవ ముక్త్వా తు తాం కన్యాం దోర్భ్యాం గృహ్య బలా ద్బలీ,
విస్ఫురంతీం యథాకామం మైథునాయోపచక్రమే. ౧౬

ఏత మర్థం మహాఘోరం దండః కృత్వా సుదారుణమ్,
నగరం ప్రయయా వాశు మధుమంత మనుత్తమమ్.

అరజాఽపి రుదంతీ సా ఆశ్రమస్యాఽవిదూరతః,
ప్రతీక్షతే స్మ సంత్రస్తా పితరం దేవసన్నిభమ్. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే. అశీతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకాశీతితమ స్సర్గః

స ముహూర్తా దుపశ్రుత్య దేవర్షి రమితప్రభః,
స్వ మాశ్రమం శిష్యవృతః క్షుధార్త స్స న్న్యవర్తత. ౧

(ఏవ మితి.) విస్ఫురంతీం విలుఠంతీమ్. ౧౬—౧౭

(అరజాపీతి.) ప్రతీక్షంతీ పితర మాస్త ఇతి శేషః. ప్రతీక్షంతీ సుసంత్రస్తేతి చ పాఠః. ౧౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. అశీతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకాశీతితమ స్సర్గః.

(స ముహూర్తా దిత్యాది.) (ఉపశ్రుత్యేతి.) శిష్యముఖాద్వృత్తాంత మితి శేషః. ౧

(దండరాజం ప్రతి శుక్రస్య శాపప్రకారః)

సోఽపశ్య ద్దరజాం దీనాం రజసా సమభిప్లుతామ్,
జ్యోత్స్నా మివాఽరుణగ్రస్తాం ప్రత్యూషే న విరాజతీమ్. ౨

తస్య రోష స్సమభవ త్క్షుధార్తస్య విశేషతః,
నిర్దహన్నివ లోకాం స్త్రీన్ శిష్యాం శ్చైత దువాచ హ. ౩

పశ్యధ్వం విపరీతస్య దండస్యాఽవిజితాత్మనః,
విపత్తిం ఘోరసంకాశాం క్రుద్ధా మగ్నిశిఖా మివ. ౪

క్షయోఽస్య దుర్మతేః ప్రాప్త స్సానుగస్య దురాత్మనః,
యః ప్రదీప్తాం హుతాశస్య శిఖాం వై స్ప్రష్టు మిచ్ఛతి. ౫

యస్మా త్స కృతవాన్ పాప మీదృశం ఘోరసంహితమ్,
తస్మా త్ప్రాప్స్యతి దుర్మేధాః ఫలం పాపస్య కర్మణః. ౬

సప్తరాత్రేణ రాజాఽసౌ సభృత్యబలవాహనః,
పాపకర్మసమాచారో వధం ప్రాప్స్యతి దుర్మతిః. ౭

(స ఇతి.) ప్రత్యూషే ప్రాతఃకాలే. ౨—౩

(పశ్యధ్వ మితి.) విపరీతస్య విపరీతాఽనుష్ఠానస్య, విపత్తిం వినాశం, మత్క్రోధతో జాయమానా మితి శేషః. అగ్నిశిఖా మివ స్థితాం క్రుద్ధా మరజామ్. ౪

(క్షయ ఇతి.) అస్య ప్రాప్తః క్షయ ఇతి యోజనా. ౫

శిఖాం వై స్ప్రష్టు మిచ్ఛతీ త్యుక్తాన్యాపదేశార్థం విశదయతి (యస్మా దిత్యాది) (ఈదృశ మితి.) మత్పుత్రీధర్షణరూప మిత్యర్థః. ౬—౭

సమంతా ద్యోజనశతం విషయం చాఽస్య దుర్మతేః,
ధక్ష్యతే పాంసువర్షేణ మహతా పాకశాసనః. ౮

సర్వసత్త్వాని యానీహ స్థావరాణి చరాణి చ,
మహతా పాంసువర్షేణ విలయం సర్వతోఽగమన్. ౯

దండస్య విషయో యావ త్తావ త్సర్వసముచ్ఛ్రయమ్,
పాంసువర్ష మివాఽలక్ష్యం సప్తరాత్రం భవిష్యతి. ౧౦

ఇత్యుక్త్వా క్రోధతామ్రాక్ష స్తదాఽఽశ్రమనివాసినమ్,
జనం జనపదాంతేషు స్థీయతా మితి చాఽబ్రవీత్. ౧౧

శ్రుత్వా తూశనసో వాక్యం సోఽశ్రమావసథో జనః,
నిష్క్రాంతో విషయా త్తస్మా త్స్థానం చక్రేఽథ బాహ్యతః. ౧౨

(సమంతా దితి.) (ధక్ష్యత ఇతి.) నాశయిష్యతీ త్యర్థః. ౮

(సర్వేతి) విలయ మగమన్ గమిష్యంతీతి యావత్. ౯

(దండస్యేతి.) సర్వం సముచ్ఛ్రయం చరాచరప్రాణిమాత్ర మిత్యర్థః. ఉచ్ఛ్రయః ఉచ్ఛ్రయత్యస్మాదిత్యుచ్ఛ్రయః, పాంసువర్షమివాలక్ష్య మితి పాంసువర్షం, ప్రసిద్ధప్రళయకాలపాంసు, మహావర్ష మివ ప్రాప్య, సప్తరాత్రం, సప్తరాత్రపర్యంత మలక్ష్యం భవిష్యతీతి, వినష్టపురపౌరజన పదజానపదకం భవిష్యతీత్యర్థః. ౧౦

(ఇతీతి.) (తదాఽఽశ్రమనివాసిన మితి.) స్వాశ్రమనివాసిన మిత్యర్థః. జనపదాంతేషు దండజనపదసీమాంతేష్విత్యర్థః. ౧౧

(శ్రుత్వేతి.) సోఽశ్రమావసథ ఇతి ఛాందస స్సంధిః. ఏతావతా కథం తదమృగద్విజ మిత్యస్య ఉత్తరం నివృత్తమ్. ౧౨

(స్వసుతాయాః భయనివారణపూర్వకం శుక్రేణ అన్యత్ర గమనమ్)

స తథోక్త్వా మునిజన మరజా మిద మబ్రవీత్,
ఇహైవ వస దుర్మేధే ఆశ్రమే సుసమాహితా. ౧౩

ఇదం యోజనపర్యంతం సర స్సురుచిరప్రభమ్,
అరజే విజ్వరా భుఙ్క్ష్వ కాల శ్చాఽత్ర ప్రతీక్ష్యతామ్. ౧౪

త్వత్సమీపే చ యే సత్త్వా వాస మేష్యంతి తాం నిశామ్,
అవధ్యాః పాంసువర్షేణ తే భవిష్యంతి నిత్యదా. ౧౫

శ్రుత్వా నియోగం బ్రహ్మర్షే స్సారజా భార్గవీ తదా,
తథేతి పితరం ప్రాహ భార్గవం భృశదుఃఖితా.
ఇత్యుక్త్వా భార్గవో వాస మన్యత్ర సమకారయత్, ౧౬½

తచ్చ రాజ్యం నరేంద్రస్య సభృత్యబలవాహనమ్.
సప్తాహా ద్భస్మసా ద్భూతం యథోక్తం బ్రహ్మవాదినా, ౧౭½

తస్యాఽసౌ దండవిషయో వింధ్యశైవలయోః నృప.
శప్తో బ్రహ్మర్షిణా తేన వైధర్మ్యే సహితే కృతే, ౧౮½

నిర్జనం వనం కథం తపసే ప్రవిష్ట ఇత్యస్యోత్తరమాహ (స తథేత్యాది) తవ సమలత్వాత్. ఇహైవ వసేతి వాసప్రయోజనమాహ (సుసమాహితేతి.) శోభనసమాధిమతీత్యర్థః. సమాధ్యనుష్ఠానస్యాఽపి నిమిత్తమాహ (దుర్మేధ ఇతి.) యస్మాద్ధర్షణసహిష్ణుదుర్బుద్ధిరసి తతః తాదృశ మల మోచనార్థం సమాధిమతీ సతీ వసేత్యర్థః. ౧౩

కథం వస్తుం శక్యం పాంసువర్ష ఇత్యత్రాహ (ఇదం యోజనపర్యంత మిత్యాది.) ౧౪

(త్వత్సమీప ఇతి.) సత్త్వాః పక్ష్యాదయః. ఏవం చోశనసోనుగ్రహేణ సరఃప్రదేశస్య సుఖావహత్వా త్సుఖవాసత్వా చ్చ అత్ర తపసే ప్రవిష్ట ఇతి భావః. ౧౭½

(తస్యేతి.) తస్యాఽసౌ వ్యత్యయాత్షష్ఠీ. సోసావిత్యర్థః. సహితే పూర్ణధర్మపూర్ణ సౌఖ్యసహిత ఇత్యర్థః. కృతే కృతయుగే. ౧౮½

తతః ప్రభృతి కాకుత్స్థ దండకారణ్య ముచ్యతే.
తపస్వినః స్థితా హ్యత్ర జనస్థాన మతోఽభవత్. ౧౯

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం య న్మాం పృచ్ఛసి రాఘవ.
సంధ్యా ముపాసితుం వీర సమయో హ్యతివర్తతే. ౨౦

ఏతే మహర్షయ స్సర్వే పూర్ణకుంభా స్సమంతతః.
కృతోదకా నరవ్యాఘ్ర ఆదిత్యం పర్యుపాసతే. ౨౧

స తైః బ్రాహ్మణమభ్యస్తం సహితై ర్బ్రహ్మవిత్తమైః.
రవి రస్తంగతో రామ గచ్ఛోదక ముపస్పృశ. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకాశీతితమ స్సర్గః.

అథ ద్వ్యశీతితమ స్సర్గః.

ఋషే ర్వచన మాజ్ఞాయ రామ స్సంధ్యా ముపాసితుమ్.
ఉపాక్రమ త్సరః పుణ్య మప్సరోగణసేవితమ్. ౧

(ఏత ఇతి.) కృతోదకాః కృతస్నానాదికర్మాణ ఇత్యర్థః. ౧౯—౨౧

(స తై రితి.) స రవిః బ్రహ్మవిత్తమైః, తీర్థసమీపే సహితైః సంగతై స్తై ర్ఋషిభి రభ్యస్తం బ్రాహ్మణం బ్రహ్మమంత్రతంత్రయోగాభ్యాసలక్షణపూజాం ప్రాప్యేతి శేషః. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకాశీతితమ స్సర్గః.

అథ ద్వ్యశీతితమ స్సర్గః

(ఋషే రిత్యాది.) ౧—౨

(శ్రీరామేణ అయోధ్యాం గంతుం అగస్త్యం ప్రతి ప్రార్థనమ్)

తత్రోదక ముపస్పృశ్య సంధ్యా మన్వాస్య పశ్చిమామ్,
ఆశ్రమం ప్రావిశ ద్రామః కుంభయోనే ర్మహాత్మనః. ౨

తస్యాఽగస్త్యో బహుగుణం కందమూలం తథౌషధమ్,
శాల్యాదీని పవిత్రాణి భోజనార్థ మకల్పయత్. ౩

స భుక్త్వా న్నరశ్రేష్ఠ స్తదన్న మమృతోపమమ్,
ప్రీత శ్చ పరితుష్ట శ్చ తాం రాత్రిం సముపావిశత్. ౪

ప్రభాతే కాల్య ముత్థాయ కృత్వాఽఽహ్నిక మరిందమః,
ఋషిం సముపచక్రామ గమనాయ రఘూత్తమః. ౫

అభివాద్యాఽబ్రవీ ద్రామో మహర్షిం కుంభసంభవమ్,
ఆపృచ్ఛే త్వాం పురీం గంతుం మా మనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౬

ధన్యో స్మ్యనుగృహీతోస్మి దర్శనేన మహాత్మనః,
ద్రష్టుం చైవాగమిష్యామి పావనార్థ మిహాత్మనః. ౭

తథా వదతి కాకుత్స్థే వాక్య మద్భుతదర్శనమ్,
ఉవాచ పరమప్రీతో ధర్మనేత్ర స్తపోధనః. ౮

(తస్యేతి.) కందమూలం కందరూపం మూలం కందమూలం తథా ఓషధిం దివ్యౌషధి రూపం జరాపలితఘ్న మిత్యర్థః. ఏవం బహుగుణప్రయోజనార్థం దదౌ, భోజనార్థం తు శాలిపవిత్రాణి పవిత్రశాల్యన్నానీత్యర్థః. శాలిపవిత్రాణీతి చ పాఠః. ౨ - ౪

(ప్రభాత ఇతి.) గమనాయేతి గమనానుజ్ఞార్థ మిత్యర్థః. ౫—౬

(ధన్య ఇతి.) (ఆగమిష్యామీతి.) అతఃపరమపి యదాఽఽకాంక్షా తదా ఆత్మనః పావనార్థ మాగమిష్యామీ త్యుక్త్వా నిత్యర్థః. ౭

(తథేతి.) (పరమప్రీత ఇతి.) ఏవం వినయవచనా దితి శేషః (ధర్మనేత్ర ఇతి.) ధర్మో నేత్రం జ్ఞానసాధనం యస్య స తథా. ౮

అత్యద్భుత మిదం వాక్యం తవ రామ శుభాక్షరమ్,
పావన స్సర్వభూతానాం త్వ మేవ రఘునందన. ౯

ముహూ ర్తమపి రామ త్వాం యే చ పశ్యంతి కేచన,
పావితా స్స్వర్గభూతాశ్చ పూజ్యా స్తే సర్వదైవతైః. ౧౦

యే చ త్వాం ఘోరచక్షుర్భిః పశ్యంతి ప్రాణినో భువి,
హతా స్తే యమదండేన సద్యో నిరయగామినః. ౧౧

ఈదృశ స్త్వం రఘుశ్రేష్ఠ పావన స్సర్వదేహినామ్.
భువి త్వాం కథయంతోఽపి సిద్ధి మేష్యంతి రాఘవ. ౧౨

గచ్ఛ చారిష్ట మవ్యగ్రః పంథాన మకుతోభయమ్,
ప్రశాధి రాజ్యం ధర్మేణ గతి ర్హి జగతో భవాన్. ౧౩

ఏవ ముక్త స్తు మునినా ప్రాంజలిః ప్రగ్రహో నృపః,
అభ్యవాదయత ప్రాజ్ఞ స్త మృషిం పుణ్యశాలినమ్. ౧౪

అభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం తాం శ్చ సర్వాం స్తపోధనాన్,
అధ్యారోహ త్తదవ్యగ్రః పుష్పకం హేమభూషితమ్. ౧౫

తం ప్రయాంతం మునిగణా హ్యాశీర్వాదై స్సమంతతః,
అపూజయ న్మహేంద్రాభం సహస్రాక్ష మివాఽమరాః. ౧౬

(ముహూ ర్త మితి.) స్వర్గభూతా స్స్వర్గం ప్రాప్తాః. ౯—౧౦

(ఈదృశ ఇతి.) సిద్ధిం పరమం తత్త్వం బ్రహ్మభావమ్. ౧౧—౧౨

(గచ్ఛేతి.) అరిష్టం సుఖమ్. ౧౩

(ఏవ మితి.) ప్రగ్రహః ఉద్యతబాహుః. ౧౪ ౧౬

(రామేణ భరతలక్ష్మణౌ ప్రతి రాజసూయచికీర్షా నివేదనమ్)

ఖస్థ స్స దదృశే రామః పుష్పకే హేమభూషితే,
శశీ మేఘసమీపస్థో యథా జలధరాగమే. ౧౭

తతోఽర్ధదివసే ప్రాప్తే పూజ్యమాన స్తత స్తతః,
అయోధ్యాం ప్రాప్య కాకుత్స్థో మధ్యకక్ష్యా మవారుహత్. ౧౮

తతో విసృజ్య రుచిరం పుష్పకం కామగామి తత్,
విసర్జయిత్వా గచ్ఛేతి స్వస్తి తే స్త్వితి చ ప్రభుః. ౧౯

కక్ష్యాంతరవినిక్షిప్తం ద్వార్స్థం రామోఽబ్రవీ ద్వచః,
లక్ష్మణం భరతం చైవ గత్వా తౌ లఘువిక్రమౌ.
మమాగమన మాఖ్యాయ శబ్దాపయత మా చిరమ్, ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వ్యశీతితమ స్సర్గః.

అథ త్ర్యశీతితమ స్సర్గః.

తచ్ఛ్రుత్వా భాషితం తస్య రామస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,
ద్వార్స్థః కుమారా వాహూయ రాఘవాయ న్యవేదయత్. ౧

(తత ఇతి.) మధ్యకక్ష్యాం ప్రాప్యేతి శేషః. ౧౭—౧౯

(కక్ష్యాంతరేతి.) వినిక్షిప్తం నియోజిత మితి యావత్. శబ్దాపయతేతి పుగార్షః. ఆత్మానం శబ్దవంతం కుర్వి త్యర్థః. బహువచన మార్షమ్. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ద్వ్యశీతితమ స్సర్గః.

అథ త్ర్యశీతితమ స్సర్గః

(తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) ౧

దృష్ట్వా తు రాఘవః ప్రాప్తౌ ప్రియౌ భరతలక్ష్మణౌ,
పరిష్వజ్య తదా రామో వాక్యమేత దువాచ హ. ౨

కృతం మయా యథాతథ్యం ద్విజకార్య మనుత్తమమ్,
ధర్మసేతు మతో భూయః కర్తు మిచ్ఛామి రాఘవౌ. ౩

అక్షయ్య శ్చాఽవ్యయ శ్చైవ ధర్మసేతు ర్మతో మమ.
ధర్మప్రవచనం హ్యేత త్సర్వపాపప్రణాశనమ్. ౪

యువాభ్యా మాత్మభూతాభ్యాం రాజసూయ మనుత్తమమ్,
సహితో యష్టు మిచ్ఛామి తత్ర ధర్మో హి శాశ్వతః. ౫

ఇష్ట్వా తు రాజసూయేన మిత్ర శ్శత్రునిబర్హణః,
సుహుతేన సుయజ్ఞేన వరుణత్వ ముపాగమత్. ౬

సోమశ్చ రాజసూయేన ఇష్ట్వా ధర్మేణ ధర్మవిత్,
ప్రాప్త శ్చ సర్వలోకేషు కీర్తిస్థానం చ శాశ్వతమ్. ౭

అస్మిన్నహని యచ్ఛ్రేయ శ్చింత్యతాం తన్మయా సహ,
హితం చాఽఽయతియుక్తం చ ప్రయతౌ కర్తు మర్హథః. ౮

(కృత మితి.) ద్విజకార్యం యథా ప్రతిజ్ఞాతం తత్తథా తథ్యం కృతం, బాలో జీవిత ఇత్యర్థః. ధర్మసేతుం రాజధర్మమర్యాదాభూతం రాజసూయ మిత్యర్థః. ౨-౩

(అక్షయ్య ఇతి.) ధర్మప్రసాధకం ధర్మవర్ధక మిత్యర్థః. ధర్మప్రవచన మితి చ పాఠః. ౪

(యువాభ్యా మితి.) (తత్ర ధర్మో హి శాశ్వత ఇతి.) తత్ర రాజసూయే. క్షత్రియస్యాసాధారణః అక్షయకీర్తిహేతుః ధర్మ ఇత్యర్థః. ౫—౭

(అస్మి న్నితి.) హిత మిహ లోకే సుఖం. ఆయతియుక్తం ఉత్తరః కాల ఆయతిః ఉత్తరకాలే చ హిత మిత్యర్థః. ౮

రాజసూయేన సర్వప్రాణినాం వినాశో భవిష్యతీతి రామాయ భరతస్య నివేదనమ్)

శ్రుత్వా తు రాఘవస్యైత ద్వాక్యం వాక్యవిశారదః,
భరతః ప్రాంజలి ర్భూత్వా వాక్య మేత దువాచ హ. ౯

త్వయి ధర్మః పర స్సాధో త్వయి సర్వా వసుంధరా,
ప్రతిష్ఠితా మహాబాహో యశ శ్చాఽమితవిక్రమ. ౧౦

మహీపాలా శ్చ సర్వే త్వాం ప్రజాపతి మివాఽమరాః,
నిరీక్షంతే మహాత్మానం లోకనాథం యథా వయమ్. ౧౧

ప్రజాశ్చ పితృవ ద్రాజ౯ పశ్యంతి త్వాం మహాబల,
పృథివ్యా గతిభూతోఽసి ప్రాణినా మపి రాఘవ. ౧౨

స త్వ మేవం విధం యజ్ఞ మాహర్తాసి కథం నృప,
పృథివ్యాం రాజవంశానాం వినాశో యత్ర దృశ్యతే. ౧౩

పృథివ్యాం యే చ పురుషా రాజ౯ పౌరుష మాగతాః,
సర్వేషాం భవితా తత్ర సంక్షయ స్సర్వకోపజః. ౧౪

స త్వం పురుషశార్దూల గుణై రతులవిక్రమ,
పృథివీం నార్హసే హంతుం వశే హి తవ వర్తతే. ౧౫

భరతస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వాఽమృతమయం తదా,
ప్రహర్ష మతులం లేభే రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౧౬

(త్వయీతి.) సర్వా వసుంధరా ప్రతిష్ఠితేతి సార్వభౌమత్వా దితి భావః. ౯—౧౧

(ప్రజా ఇతి.) పితృవ త్పితర మివ. ౧౨—౧౪

(స త్వ మితి.) తవ వశే వర్తతే తవ స్వాధీనే వర్తత ఇత్యర్థః. ౧౫—౧౬

ఉవాచ చ శుభం వాక్యం కైకేయ్యానందవర్ధనమ్,
ప్రీతోఽస్మి పరితుష్టోఽస్మి తవాఽద్య వచనేఽనఘ.

ఇదం వచన మక్లీబం త్వయా ధర్మసమాహితమ్,
వ్యాహృతం పురుషవ్యాఘ్ర పృథివ్యాః పరిపాలనమ్. ౭

ఏష్య దస్మదభిప్రాయా ద్రాజసూయా త్క్రతూత్తమాత్,
నివర్తయామి ధర్మజ్ఞ తవ సువ్యాహృతేన చ.

లోకపీడాకరం కర్మ న కర్తవ్యం విచక్షణైః,
బాలానాం తు శుభం వాక్యం గ్రాహ్యం లక్ష్మణపూర్వజ.
తస్మాచ్ఛృణోమి తే వాక్యం సాధుయుక్తం మహామతే. ౨౦॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్ర్యశీతితమ స్సర్గః.

అథ చతురశీతితమ స్సర్గః.

తథోక్తవతి రామే తు భరతే చ మహాత్మని,
లక్ష్మణోఽథ శుభం వాక్య మువాచ రఘునందనమ్. ౧

(ఏష్య దితి.) ఏష్యదస్మదభిప్రాయాత్ అస్మదభిప్రాయమేష్యతః. మామకచికీర్షా మా జిగమిషత ఇత్యర్థః. ౧౯——౨౦॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
త్ర్యశీతితమ స్సర్గః.

చతురశీతితమ స్సర్గః.

(తథోక్తవతీత్యాది.) ౧

(లక్ష్మణేన అశ్వమేధయాగం కర్తుం రామప్రోత్సాహనమ్)

అశ్వమేధో మహాయజ్ఞః పావన స్సర్వపాప్మనామ్.
పావన స్తవ దుర్ధర్షో రోచతాం రఘునందన. ౨

శ్రూయతే హి పురావృత్తం వాసవే సుమహాత్మని,
బ్రహ్మహత్యావృత శ్శక్రో హయమేధేన పావితః. ౩

పురా కిల మహాబాహో దేవాసురసమాగమే,
వృత్రో నామ మహా నాసీ ద్దైతేయో లోకసంమతః. ౪

విస్తీర్ణో యోజనశత ముచ్ఛ్రిత స్త్రిగుణం తతః,
అనురాగేణ లోకాం స్త్రీన్ స్నేహా త్పశ్యతి సర్వతః. ౫

ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితః.
శశాస పృథివీం స్ఫీతాం ధర్మేణ సుసమాహితః. ౬

తస్మిన్ ప్రశాసతి తదా సర్వకామదుఘా మహీ,
రసవంతి ప్రసూనాని మూలాని చ ఫలాని చ. ౭

అకృష్టపచ్యా పృథివీ సుసంపన్నా మహాత్మనః,
స రాజ్యం తాదృశం భుఙ్క్తే స్ఫీత మద్భుతదర్శనమ్. ౮

(అశ్వమేధ ఇతి.) (రోచతా మిత్యాది.) అనుష్ఠాతు మితి శేషః. "సర్వం పాప్మానం, తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజత" ఇతి శ్రుతేః. ౨

ఏవ మశ్వమేధస్య బ్రహ్మహత్యాంతసర్వపాపశోధకత్వపురావృత్తకథనం (శ్రూయతే హీత్యాది.) ౩—౪

(విస్తీర్ణ ఇతి.) (తత స్త్రిగుణ మితి.) యోజనశతత్రయ మిత్యర్థః. అనురాగేణ మదీయత్వాభిమానేన హేతునా స్నేహాత్. ౫—౬

తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా తపః కుర్యా మనుత్తమమ్,
తపో హి పరమం శ్రేయ స్సంమోహ మితర త్సుఖమ్.

స నిక్షిప్య సుతం జ్యేష్ఠం పౌరేషు మధురేశ్వరమ్,
తప ఉగ్రం సమాతిష్ఠ త్తాపయ న్సర్వదేవతాః. ౧౦

తప స్తప్యతి వృత్రే తు వాసవః పరమార్తవత్,
విష్ణుం సముపసంక్రమ్య వాక్య మేత దువాచ హ. ౧౧

తపస్యతా మహాబాహో లోకా వృత్రేణ నిర్జితాః,
బలవాం స్స హి ధర్మాత్మా నైనం శక్ష్యామి శాసితుమ్. ౧౨

యద్యసౌ తప ఆతిష్ఠే ద్భూయ ఏవాఽసురేశ్వరః,
యావ ల్లోకా ధరిష్యంతి తావదస్య వశానుగాః. ౧౩

తం చైనం పరమోదార ముపేక్షసి మహాబల,
క్షణం హి న భవే ద్వృత్రః క్రుద్ధే త్వయి సురేశ్వర. ౧౪

యదా హి ప్రీతిసంయోగం త్వయా విష్ణో సమాగతః,
తదాప్రభృతి లోకానాం నాథత్వ ముపలబ్ధవాన్. ౧౫

(తస్యేతి.) (ఇతర త్సుఖ మితి.) వైషయికసుఖ మిత్యర్థః. ౯

(స ఇతి.) మధుర స్స్వామ్య శ్చాఽసావీశ్వర శ్చ మధురేశ్వరః తం మధురాయా నగర్యా. ఈశ్వరం వా. ౧౦

(తప ఇతి.) పరమార్తవత్ పరమార్త స్సన్. ౧౧—౧౨

(యదీతి.) భూయ ఏవ అతః పరమపీత్యర్థః. భూతజాత మపీతి శేషః. ౧౩

(తం చేతి.) క్షణమపి న భవేత్, న జీవేదిత్యర్థః. ౧౪

(యదా హీతి.) ఉపలబ్ధవాన్ వృత్ర ఇతి శేషః. ౧౫

(లక్ష్మణేన వృత్రవధాఖ్యానకథనమ్)

స త్వం ప్రసాదం దేవానాం కురుష్వ సుసమాహితః,
త్వత్కృతేన హి సర్వం స్యా త్ప్రశాంత మరుజం జగత్. ౧౬

ఇమే హి సర్వే విష్ణో త్వాం నిరీక్షంతే దివౌకసః,
వృత్రఘాతేన మహతా త్వేషాం సాహ్యం కురుష్వ హ. ౧౭

త్వయా హి నిత్యశ స్సాహ్యం కృత మేషాం మహాత్మనామ్,
అసహ్య మిద మన్యేషా మగతీనాం గతి ర్భవాన్. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతురశీతితమ స్సర్గః.

అథ పంచాశీతితమ స్సర్గః

లక్ష్మణస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా శత్రునిబర్హణః,
వృత్రఘాత మశేషేణ కథయే త్యాహ సువ్రత. ౧

(స త్వ మితి) రక్షణేనేతి శేషః. ౧౬

(ఇమే హీతి.) వృత్రఘాతేన హేతునా సాహ్యం ఉపకారం కురు, హ శబ్దః పాదపూరకః, ౧౭

(త్వయా హీతి,) అన్యేషా మిద మసహ్యం అన్యేషా మసురాణాం యద్యపి త్వత్సాహ్య మసహ్య మథాపి తత్కురు. హి యస్మా ద్భవా నేవ త్వ మగతీనాం గతిః, తస్మాత్. ౧౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, చతురశీతితమ స్సర్గః.

అథ పంచాశీతితమ స్సర్గః

(లక్ష్మణ స్యేత్యాది.)

రాఘవేణైవ ముక్తస్తు సుమిత్రానందవర్ధనః,
భూయ ఏవ కథాం దివ్యాం కథయామాస సువ్రతః. ౨

సహస్రాక్షవచ శ్శ్రుత్వా సర్వేషాం చ దివౌకసామ్,
విష్ణు ర్దేవా నువాచేదం సర్వా నింద్రపురోగమాన్. ౩

పూర్వం సౌహృదబద్ధోఽస్మి వృత్రస్య తు మహాత్మనః,
తేన యుష్మత్ప్రియార్థం హి నాఽహం హన్మి మహాసురమ్. ౪

అవశ్యం కరణీయం చ భవతాం సుఖ ముత్తమమ్,
తస్మాదుపాయ మాఖ్యాస్యే యేన వృత్రో నిహన్యతే. ౫

త్రేధాభూతం కరిష్యామి హ్యాత్మానం సురసత్తమాః,
తేన వృత్రం సహస్రాక్షో వధిష్యతి న సంశయః. ౬

ఏకాంశో వాసవం యాతు ద్వితీయో వజ్రమేవ తు,
తృతీయో భూతలం శక్రః తథా వృత్రం వధిష్యతి. ౭

తథా బ్రువతి దేవేశే దేవా వాక్య మథాఽబ్రువన్,
ఏవ మేత న్న సందేహో యథా వదసి దైత్యహన్. ౮

భద్రం తేస్తు గమిష్యామో వృత్రాసురవధైషిణః,
భజస్వ పరమోదార వాసవం స్వేన తేజసా. ౯

(పూర్వ మితి.) సౌహార్దబద్ధః భక్తిబద్ధః (పూర్వ మితి.) యుష్మాభిః తద్వధప్రార్థనా త్పూర్వ మిత్యర్థః. ౨—౫

(త్రిధేతి.) త్రిధాభూతం త్రేధావిభక్త మిత్యర్థః. ౬

(ఏకాంశ ఇతి.) తృతీయో భూతలం యాత్వితి వృత్రదేహధారణశక్తిసిద్ధ్యర్థ మింద్రస్య వృత్రహననజబ్రహ్మహత్యాబాధానివృత్తి ర్యావ ద్ధరారక్షణార్థ మిత్యర్థః. ౭

(దేవప్రార్థితేన విష్ణునా ఇంద్రస్య బ్రహ్మహత్యానివారణోపాయకథనమ్)

తత స్సర్వే మహాత్మాన స్సహస్రాక్షపురోగమాః,
తదరణ్య ముపాక్రామ న్యత్ర వృత్రో మహాసురః. ౧౦

తేఽపశ్యం స్తేజసా భూతం తపన్త మసురోత్తమమ్,
పిబంత మివ లోకాం స్త్రీ న్నిర్దహంత మివాఽంబరమ్. ౧౧

దృష్ట్వైవ చాఽసురశ్రేష్ఠం దేవా స్త్రాస ముపాగమన్,
కథ మేనం వధిష్యామః కథం న స్యా త్పరాజయః. ౧౨

తేషాం చింతయతాం తత్ర సహస్రాక్షః పురందరః,
వజ్రం ప్రగృహ్య పాణిభ్యాం ప్రాహిణో ద్వృత్రమూర్ధని. ౧౩

కాలాగ్ని నేవ ఘోరేణ దీప్తే నైవ మహార్చిషా,
పతతా వృత్రశిరసా జగత్త్రాస ముపాగమత్. ౧౪

అసంభావ్యం వధం తస్య వృత్రస్య విబుధాధిపః,
చింతయానో జగామాఽఽశు లోకస్యాఽన్తం మహాయశాః. ౧౫

(తేఽపశ్య న్నితి.) భూతం వ్యాప్తం. పిబంత మిత్యాదికం తేజోదుర్ధర్షత్వపరమ్. ౧౦-౧౩

(కాలాగ్ని నేతి.) తప్తేన దీప్యమానేన. తప సంపద్దీప్త్యో రితి ధాతుః. తప్తే నేతి చ పాఠః, వజ్రేణ ఛేదనహేతునా, పతతా వృత్రశిరసా జగ త్త్రాస ముపాగమత్. ౧౪

(అసంభావ్య మితి.) అసంభావ్య మనపరాధినః తపతః వృత్రస్య వధ మసంభావ్య మనుచితం కృత మితి చింతయానో విబుధాధిపః, లోకస్యాఽన్త మంతప్రదేశం లోకాలోకా త్పరం తమఃప్రదేశం జగామ, బ్రహ్మహత్యాభియా పలాయితోఽభూత్. ౧౫

త మింద్రం బ్రహ్మహత్యాఽఽశు గచ్ఛంత మనుగచ్ఛతి,
అపత చ్చాఽస్య గాత్రేషు త మింద్రం దుఃఖ మావిశత్. ౧౬

హతారయః ప్రణష్టేంద్రా దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః,
విష్ణుం త్రిభువనేశానం ముహు ర్ముహు రపూజయన్. ౧౭

త్వం గతిః పరమేశాన పూర్వజో జగతః పితా,
రక్షార్థం సర్వభూతానాం విష్ణుత్వ ముపజగ్మివాన్. ౧౮

హత శ్చాఽయం త్వయా వృత్రో బ్రహ్మహత్యా చ వాసవమ్,
బాధతే సురశార్దూల మోక్షం తస్యా వినిర్దిశ. ౧౯

షాం తద్వచనం శ్రుత్వా దేవానాం విష్ణు రబ్రవీత్,
మా మేవ యజతాం శక్రః పావయిష్యామి వజ్రిణమ్. ౨౦

పుణ్యేన హయమేధేన మా మిష్ట్వా పాకశాసనః,
పున రేష్యతి దేవానా మింద్రత్వ మకుతోభయమ్. ౨౧

ఏవం సందిశ్య తాం వాణీం దేవానా మమృతోపమామ్,
జగామ విష్ణు ర్దేవేశ స్స్తూయమాన స్త్రివిష్టపమ్. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచాశీతితమ స్సర్గః.

(త మితి.) తం పలాయమాన మింద్రం, బ్రహ్మహత్యా, త్వష్టృమునినా వృత్రస్యోత్పాదితత్వాత్, అస్య గాత్రే ష్వపత చ్చ, బ్రహ్మహత్యేతి శేషః, త మింద్రం బ్రహ్మహత్యాగ్రస్త మింద్ర మిత్యర్థః. ౧౬—౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచాశీతితమ స్సర్గః.

అథ షడశీతితమ స్సర్గః

తదా వృత్రవధం సర్వ మఖిలేన స లక్ష్మణః,
కథయిత్వా నరశ్రేష్ఠః కథాశేషం ప్రచక్రమే. ౧

తతో హతే మహావీర్యే వృత్రే దేవభయంకరే,
బ్రహ్మహత్యావృత శ్శక్ర స్సంజ్ఞాం లేభే న వృత్రహా. ౨

సోఽంత మాశ్రిత్య లోకానాం నష్టసంజ్ఞో విచేతనః,
కాలం తత్రాఽవస త్కంచి ద్వేష్టమాన ఇవోరగః. ౩

అథ నష్టే సహస్రాక్షే ఉద్విగ్న మభవ జ్జగత్,
భూమి శ్చ ధ్వస్తసంకాశా నిస్స్నేహా శుష్కకాననా. ౪

నిస్స్రోతస శ్చ తే సర్వే హ్రదా శ్చ సరిత స్తథా,
సంక్షోభ శ్చైవ సత్త్వానా మనావృష్టికృతోఽభవత్. ౫

అథ షడశీతితమ స్సర్గః

(**తదా వృత్రేత్యాది.**) కథాశేషం వక్తు మితి శేషః. ౧

(తత ఇతి.) (న సంజ్ఞాం లేభ ఇతి.) గ్రహగ్రహస్తవ దప్రకాశో భూదిత్యర్థః. ౨

(స ఇతి.) కంచి త్కాల మిత్యర్థః. ౩

(అథేతి.) నష్టే అదృష్టే (ఉద్విగ్న మితి.) అరాజకత్వా దితి శేషః. నిస్స్నేహా అనార్ద్రా. ౪

(నిస్స్రోతస ఇతి.) (అనావృష్టి కృత ఇతి.) ఇంద్రాభావమూలానావృష్టికృత ఇత్యర్థః. ౫

క్షీయమాణే తు లోకేస్మిం త్సంభ్రాంతమనస స్సురాః,
య దుక్తం విష్ణునా పూర్వం తం యజ్ఞం సముపానయ౯. ౬

తత స్సర్వే సురగణా స్సోపాధ్యాయా స్సహర్షిభిః,
తం దేశం సముపాజగ్ము ర్యత్రేంద్రో భయమోహితః. ౭

తే తు దృష్ట్వా సహస్రాక్ష మావృతం బ్రహ్మహత్యయా,
తం పురస్కృత్య దేవేశ మశ్వమేధ ముపాక్రమ౯. ౮

తతోఽశ్వమేధ స్సుమహా న్మహేంద్రస్య మహాత్మనః,
వవృధే బ్రహ్మహత్యాయాః పావనార్థం నరేశ్వర. ౯

తతో యజ్ఞే సమాప్తే తు బ్రహ్మహత్యా మహాత్మనః,
అభిగమ్యాఽబ్రవీ ద్వాక్యం క్వ మే స్థానం విధాస్యథ. ౧౦

తే తా మూచు స్తదా దేవా స్తుష్టాః ప్రీతిసమన్వితాః,
చతుర్ధా విభజాఽఽత్మాన మాత్మనైవ దురాసదే. ౧౧

దేవానాం భాషితం శ్రుత్వా బ్రహ్మహత్యా మహాత్మనామ్,
సందధౌ స్థాన మన్యత్ర వరయామాస దుర్వసా. ౧౨

(క్షీయమాణ ఇతి.) సముపానయ౯ సంపాదయంతి స్మ. ౬—౭

(త ఇతి.) తం దేవేశ మితి విష్ణు మిత్యర్థః. ౮—౧౦

(హే దురాసదే.) బ్రహ్మహత్యే ఇతి శేషః. ౧౧

(దేవానా మితి.) సన్నిధౌ దేవానాం సన్నిధౌ. సందధా వితి పాఠే చతుర్ధా విభాగం సంపాదితవతీత్యర్థః. అన్యత్ర మహేంద్రా దన్యత్ర. దుర్వసా మహేంద్రే దుర్వసా. ౧౧—౧౨

(లక్ష్మణేన రామం ప్రతి అశ్వమేధమహిమోక్తిః)

ఏకేనాంశేన వత్స్యామి పూర్ణోదాసు నదీషు వై,
చతురో వార్షికాన్ మాసాన్ దర్పఘ్నీ కామవారిణీ. ౧౩

భూమ్యా మహం సర్వకాల మేకే నాంశేన దుర్వసా,
వసిష్యామి న సందేహ స్సత్యే నైత ద్బ్రవీమి వః. ౧౪

యోఽయ మంశ స్తృతీయో మే స్త్రీషు యౌవనశాలిషు,
త్రిరాత్రం దర్పపూర్ణాసు వసిష్యే దర్పఘాతినీ. ౧౫

హంతారో బ్రాహ్మణాన్ యే తు మృషా పూర్వ మదూషకాన్,
తాం శ్చతుర్థేన భాగేన సంశ్రయిష్యే సురర్షభాః. ౧౬

ప్రత్యూచు స్తాం తతో దేవా యథా వదసి దుర్వసే
తథా భవతు తత్సర్వం సాధయస్వ య దీప్సితమ్. ౧౭

తతః ప్రీత్యాఽన్వితా దేవా స్సహస్రాక్షం వవందిరే,
విజ్వర స్స చ పూతాత్మా వాసవ స్సమపద్యత. ౧౮

ప్రశాంతం చ జగత్సర్వం సహస్రాక్షే ప్రతిష్ఠితే,
యజ్ఞం చాఽద్భుతసంకాశం తదా శక్రోఽభ్యపూజయత్. ౧౯

(ఏకేనేతి.) (చతుర ఇతి) 'సింహకర్కటయో ర్మధ్యే సర్వా నద్యో రజస్వలా' ఇతి స్మరణాత్, పక్షే వై మాసా ఇతి పక్షానుసారేణ చతుష్ట్వాత్ దర్పఘ్నీ అపుణ్యకృతా మితి శేషః. కామవారిణీ స్నాతు మిచ్ఛతా మితి శేషః. కామచారిణీతి చ పాఠః. ౧౩—౧౪

(యోఽయ మితి.) దర్పఘాతినీ పురుషసంభోగసుఖహారిణీతి భావః. ౧౫—౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
షడశీతితమ స్సర్గః.

ఈదృశో హ్యశ్వమేధస్య ప్రభావో రఘునందన,
యజస్వ సుమహాభాగ హయమేధేన పార్థివ. ౨౮

ఇతి లక్ష్మణవాక్య ముత్తమం నృపతి రతీవ మనోహరం మహాత్మా,
పరితోష మవాప హృష్టచేతా నిశమ య్యేంద్రసమానవిక్రమౌజాః. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షడశీతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తాశీతితమ స్సర్గః

త చ్ఛ్రుత్వా లక్ష్మణేనోక్తం వాక్యం వాక్యవిశారదః,
ప్రత్యువాచ మహాతేజాః ప్రహస న్రాఘవో వచః. ౧

ఏవ మేవ నరశ్రేష్ఠ యథా వదసి లక్ష్మణ,
వృత్రఘాత మశేషేణ వాజిమేధఫలం చ యత్. ౨

శ్రూయతే హి పురా సౌమ్య కర్దమస్య ప్రజాపతేః,
పుత్రో బాహ్లీశ్వర శ్శ్రీమా నిలో నామ మహాయశాః ౩

స రాజా పృథివీం సర్వాం వశే కృత్వా సుధార్మికః,
రాజ్యం చైవ నరవ్యాఘ్ర పుత్రవ త్పర్యపాలయత్. ౪

అథ సప్తాశీతితమ స్సర్గః

(త చ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) అశ్వమేధవైభవం స్వయ మపి జానా మీతి ప్రహాసః. ౧—౨

అథ వృషధ్వజప్రియం విష్ణ్వారాధనరూపం హయమేధం శ్లాఘయితుం రామ ఉపక్రమతే (శ్రూయతా మిత్యాది.) బాహ్లి ర్దేశవిశేషః. ౩—౪

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

సురై శ్చ పరమోదారై ర్దైతేయై శ్చ మహాధనైః,
నాగరాక్షసగంధర్వై ర్యక్షై శ్చ సుమహాత్మభిః. ౫

పూజ్యతే నిత్యశ స్సౌమ్య భయార్తై రఘునందన,
అబిభ్యం శ్చ త్రయో లోకా స్సరోషస్య మహాత్మనః. ౬

స రాజా తాదృశో హ్యాసీ ద్ధర్మే వీర్యే చ నిష్ఠితః,
బుద్ధ్యా చ పరమోదారో బాహ్లికేశో మహాయశాః. ౭

స ప్రచక్రే మహాబాహు ర్మృగయాం రుచిరే వనే,
చైత్రే మనోరమే మాసి సభృత్యబలవాహనః ౮

ప్రజఘ్నే చ నృపోఽరణ్యే మృగాన్ శతసహస్రశః,
హత్వైవ తృప్తి ర్నాఽభూ చ్చ రాజ్ఞ స్తస్య మహాత్మనః. ౯

నానామృగాణా మయుతం వధ్యమానం మహాత్మనా,
యత్ర జాతో మహాసేన స్తం దేశ ముపచక్రమే. ౧౦

తస్మిన్ ప్రదేశే దేవేశః శైలరాజసుతాం హరః,
రమయామాస దుర్ధర్ష స్సర్వై రనుచరై స్సహ. ౧౧

కృత్వా స్త్రీరూప మాత్మాన ముమేశో గోపతిధ్వజః,
దేవ్యాః ప్రియచికీర్షు స్సన్ తస్మిన్ పర్వతనిర్ఝరే. ౧౨

(పూజ్యత ఇతి.) భయార్తై రితి విశేషణం. దైతేయాదీనాం, భయహేతు శ్చ తద్రోష ఇత్యాహ (అబిభ్య న్నితి.) బిభియు రిత్యర్థః. ౫—౬

(నానేతి.) అయుతం అయుతసంఖ్యాకం, వధమాన మితి శేషః, (యత్ర జాత ఇత్యాది.) మహాసేన స్స్కందః. ౧౦—౧౨

యే తు తత్ర వనోద్దేశే సత్వాః పురుషవాదినః,
వృక్షాః పురుషనామాన స్తేఽభవ న్స్త్రీజనా స్తథా. ౧౩

య చ్చ కించన తత్సర్వం నారీసంజ్ఞం బభూవ హ, ౧౩॥

ఏతస్మి న్నంతరే రాజా స ఇలః కర్దమాత్మజః.
నిఘ్నన్ మృగసహస్రాణి తం దేశ ముపచక్రమే, ౧౪॥

దృష్ట్వా స స్త్రీకృతం సర్వం సవ్యాళమృగపక్షికమ్.
ఆత్మానం స్త్రీకృతం చైవ సానుగం రఘునందన, ౧౫॥

తస్య దుఃఖం మహ చ్చాసీ ద్దృష్ట్వాఽఽత్మానం తథాగతమ్.
ఉమాపతే శ్చ తత్కర్మ జ్ఞాత్వా త్రాస ముపాగమత్, ౧౬॥

తతో దేవం మహాత్మానం శితికంఠం కపర్దినమ్.
జగామ శరణం రాజా సభృత్యబలవాహనః. ౧౭॥

తతః ప్రహస్య వరద స్సహ దేవ్యా మహేశ్వరః.
ప్రజాపతిసుతం వాక్య మువాచ వరద స్స్వయమ్, ౧౮॥

(యే త్వితి.) పురుష ఇతి వాదో వ్యపదేశో హ్యేషా మితి పురుషవాదినః, పుల్లింగశబ్దవాచ్యా యే పదార్థా స్సంతి. ౧౩

(య చ్చేతి.) అన్య చ్చ య చ్చ కించన నపుంసకలింగవాచ్య మస్తి. తత్సర్వం నారీసంజ్ఞం స్త్రీలింగశబ్దవాచ్యార్హం స్త్రీవేషం బభూవ. ౧౪॥

(స దృష్ట్వేత్యాది.) అథాఽఽత్మానం స్త్రీకృతమ్. ౧౫॥

(తస్యేతి.) తథాగతం తథావస్థాం ప్రాప్త మాత్మానం దృష్ట్వా, తచ్చాఽఽత్మనః తథావస్థాప్రాప్తికర్మ తదిచ్ఛావశా త్ప్రాప్తం జ్ఞాత్వా, త్రాస ముపాగమత్. ౧౬॥—౧౮॥

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ రాజర్షే కార్దమేయ మహాబల.
పురుషత్వ మృతే సౌమ్య వరం వరయ సువ్రత, ౧౯

తత స్స రాజా దుఃఖార్తః ప్రత్యాఖ్యాతో మహాత్మనా.
స్త్రీభూతోఽసౌ న జగ్రాహ వర మన్యం సురోత్తమాత్, ౨౦

తత శ్శోకేన మహతా శైలరాజసుతాం నృపః.
ప్రణిపత్య హ్యుమాం దేవీం సర్వేణైవాంతరాత్మనా, ౨౧

ఈశే వరాణాం వరదే లోకానా మసి భామినీ.
అమోఘదర్శనే దేవి భజ సౌమ్యేన చక్షుషా, ౨౨

హృద్గతం తస్య రాజర్షే ర్విజ్ఞాయ హరసన్నిధౌ.
ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం దేవీ రుద్రస్య సమ్మతా, ౨౩

అర్ధస్య దేవో వరదో వరార్ధస్య తవ హ్యహమ్.
తస్మా దర్ధం గృహాణ త్వం స్త్రీపుంసో ర్యావ దిచ్ఛసి, ౨౪

తదద్భుతతరం శ్రుత్వా దేవ్యా వర మనుత్తమమ్.
సంప్రహృష్టమనా భూత్వా రాజా వాక్య మథాఽబ్రవీత్, ౨౫

(ఉత్తిష్ఠేతి.) కార్దమేయేతి శుభ్రాదిత్వాడ్ఢక్. పురుషత్వ మృతే పురుషత్వం వినా. ౧౯

(తత ఇతి.) న చ జగ్రాహ (స్త్రీభూత ఇతి.) గురువైషమ్య మార్షం. అన్య ద్వరం. పుంస్త్వవరణవ్యతిరిక్తం వరం న జగ్రాహ. ౨౦—౨౧

(ఈశ ఇతి.) సౌమ్యేన అనుగ్రహచక్షుషా. మాం భజ అనుగృహాణ. ౨౨—౨౩

(అర్ధ స్యేత్యాది.) స్త్రీపుంసోరర్ధస్య సమాసాజంత నిపాతాభావ ఆర్షః. పురుషత్వప్రాప్తి రూపే వరే అర్ధస్య దేవో వరదో దాతా, అర్ధస్యైవాహం దాత్రీ, తస్మాత్త్వం మత్తోఽర్ధం గృహాణ, యావదిచ్ఛసి యదిచ్ఛసి. ౨౪—౨౫

యది దేవీ ప్రసన్నా మే రూపేణాఽప్రతిమా భువి.
మాసం స్త్రీత్వ ముపాసిత్వా మాసం స్యాం పురుషః పునః, ౨౬॥

ఈప్సితం తస్య విజ్ఞాయ దేవీ సురుచిరాననా.
ప్రత్యువాచ శుభం వాక్య మేవ మేవ భవిష్యతి, ౨౭॥

రాజన్ పురుషభూత స్త్వం స్త్రీభావం న స్మరిష్యసి.
స్త్రీభూత శ్చ పరం మాసం న స్మరిష్యసి పౌరుషమ్, ౨౮॥

ఏవం స రాజా పురుషో మాసం భూత్వాఽథ కార్దమిః.
త్రైలోక్యసుందరీ నారీ మాస మేక మిళాఽభవత్, ౨౯॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తాశీతితమ స్సర్గః,

అథ అష్టాశీతితమ స్సర్గః.

తాం కథా మైలసంబంధాం రామేణ సముదీరితామ్,
లక్ష్మణో భరత శ్చైవ శ్రుత్వా పరమవిస్మితౌ. ౧

(యదీతి,) ఉపాసిత్వా ప్రాప్య. ౨౬॥—౨౭॥

అనుగ్రహాంతర మాహ (రాజ న్నిత్యాది.) ౨౮॥

(ఏవ మితి.) కార్దమిః అత ఇళ్. ౨౯॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
సప్తాశీతితమ స్సర్గః.

అథ అష్టాశీతితమ స్సర్గః

(తాం కథా మిత్యాది.) ౧

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

తౌ రామం ప్రాంజలీ భూత్వా తస్య రాజ్ఞో మహాత్మనః,
విస్తరం తస్య భావస్య తదా పప్రచ్ఛతుః పునః. ౨

కథం స రాజా స్త్రీభూతో వర్తయామాస దుర్గతిః,
పురుష స్స యదా భూతః కాం వృత్తిం వర్తయత్యసౌ. ౩

తయో స్తద్భాషితం శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితమ్,
కథయామాస కాకుత్స్థ స్తస్య రాజ్ఞో యథాగతమ్. ౪

త మేవ ప్రథమం మాసం స్త్రీభూతా లోకసుందరీ,
తాభిః పరివృతా స్త్రీభి ర్యే చ పూర్వం పదానుగాః. ౫

తత్కాననం విగాహ్యాఽఽశు విజహ్రే లోకసుందరీ,
ద్రుమగుల్మలతాకీర్ణం పద్భ్యాం పద్మదళేక్షణా. ౬

వాహనాని చ సర్వాణి సా త్యక్త్వా వై సమంతతః,
పర్వతాభోగవివరే తస్మి౯ రేమే ఇళా తదా. ౭

అథ తస్మి౯ వనోద్దేశే పర్వత స్యాఽవిదూరతః,
సర స్సురుచిరప్రఖ్యం నానాపక్షిగణై ర్యుతమ్. ౮

(తా వితి.) ప్రాంజలీ ఇతి ద్వివచనం, తస్య భావస్యేతి. స్త్రీపుంసభావస్యే త్యర్థః. ౨

(కథ మితి.) స్త్రీభూతః అత ఏవ దుర్గతిః కథం వర్తయామాస. తత్కాల మితి శేషః. ౬

(వాహనా నీతి.) పర్వతానాం ఆభోగే విస్తారే. ౭

(అథేతి.) అవిదూరతః యత్ర స్త్రీత్వప్రాప్తి స్తస్యావిదూరత ఇత్యర్థః. అన్యదేశత్వాత్ బుధస్య స్త్రీత్వాఽప్రాప్తి రితి భావః. ౮—౧౦

దదర్శ సా ఇలా తస్మిన్ బుధం సోమసుతం తతః,
జ్వలంతం స్వేన వపుషా పూర్ణసోమ మివోదితమ్. ౯

తపంతం చ తపస్తీవ్ర మంభోమధ్యే దురాసదమ్,
యశస్కరం కామకరం తారుణ్యే పర్యవస్థితమ్. ౧౦

సా తం జలాశయం సర్వం క్షోభయామాస విస్మితా,
సహైతైః పూర్వపురుషైః స్త్రీభూతై రఘునందన. ౧౧

బుధస్తు తాం సమీక్ష్యైవ కామబాణవశం గతః,
నోపలేభే తదాత్మానం సంచచాల తదాఽంభసి. ౧౨

ఇళాం నిరీక్షమాణ స్తు త్రైలోక్యాభ్యధికాం శుభామ్,
చింతాం సమభ్యతిక్రామ త్కాన్వియం దేవతాధికా. ౧౩

న దేవీషు న నాగీషు నాఽసురీ ష్వప్సరస్సు చ,
దృష్టపూర్వా మయా కాచి ద్రూపేణాఽనేన శోభితా. ౧౪

సదృశీయం మమ భవే ద్యది నాఽన్యపరిగ్రహా,
ఇతి బుద్ధిం సమాస్థాయ జలా త్కూల ముపాగమత్. ౧౫

(నేతి.) క్షోభయామాసేతి క్రీడయేతి శేషః. ౯—౧౧

(బుధ స్త్వితి.) ఆత్మానం నోపలేభే. ఆత్మధ్యానం న ప్రాప్తవా నిత్యర్థః. కామపరవశచిత్తః అభూ దిత్యర్థః. ౧౨

(ఇళా మితి.) చింతాం సమభ్యతిక్రామత్ ఇళాయా మితి శేషః. ఇళావిషయకచింతాం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. తదేవాహ (కాన్వీత్యాది.) ౧౩—౧౪

(సదృశీతి.) నాన్యపరిగ్రహా అన్యపరిగ్రహత్వరహితా. ౧౫

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

ఆశ్రమం సముపాగమ్య తత స్తాః ప్రమదోత్తమాః,
శబ్దాపయత ధర్మాత్మా తా శ్చైనం చ వవందిరే. ౧౬

స తాః పప్రచ్ఛ ధర్మాత్మా కస్యైషా లోకసుందరీ,
కిమర్థ మాగతా చైవ సర్వ మాఖ్యాత మాచిరమ్. ౧౭

శుభం తు తస్య తద్వాక్యం మధురం మధురాక్షరమ్,
శ్రుత్వా స్త్రియశ్చ తా స్సర్వా ఊచు ర్మధురయా గిరా. ౧౮

అస్మాక మేషా సుశ్రోణీ ప్రభుత్వే వర్తతే సదా,
అపతిః కాననాంతేషు సహాఽస్మాభి శ్చరత్యసౌ. ౧౯

త ద్వాక్య మవ్యక్తపదం తాసాం స్త్రీణాం నిశమ్య చ,
విద్యా మావర్తినీం పుణ్యా మావర్తయత స ద్విజః. ౨౦

సోఽర్థం విదిత్వా సకలం తస్య రాజ్ఞో యథాగతమ్,
సర్వా ఏవ స్త్రియ స్తా శ్చ బభాషే మునిపుంగవః. ౨౧

అత్ర కింపురుషీభూత్వా శైలరోధసి వత్స్యథ,
ఆవాస స్తు గిరావస్మిన్ శీఘ్ర మేవ విధీయతామ్. ౨౨

(ఆశ్రమ మితి.) శబ్దాపయత పుగార్షః. ౧౬—౧౮

(అస్మాక మితి.) అపతిః పతిరహితా. ౧౯

(తద్వాక్య మితి.) అవ్యక్తపదం అస్పష్టాక్షర మిత్యర్థః. అవర్తినీం ఆవర్తిన్యాఖ్యాం విద్యా మావర్తయతి స్మ. ప్రకృతప్రయోజనార్థం. ద్విజః క్షత్రియో బుధః. ౨౦

(స ఇతి.) స బుధః, తస్య రాజ్ఞః కార్దమేః, సకలమర్థం వృత్తాంతం విదిత్వా. యోగమాహాత్మ్యాదితి శేషః. తాః స్త్రియః ఇళాసహచరీః. ౨౧

యూయం సర్వాః కింపురుషీభూత్వా కింపురుషాఖ్యదేవయోనిస్త్రియో భూత్వా. అత్రాస్మిన్ శైలస్య రోధసి వత్స్యథ, అతోఽస్మిన్ గిరౌ, శీఘ్రమేవ, ఆవాసః ఉటజాదిః విధీయతామ్. ౨౨

మూలపత్రఫలై స్సర్వా వర్తయిష్యథ నిత్యదా,
స్త్రియః కింపురుషా న్నామ భర్తౄం త్సముపలప్స్యథ. ౧౩

తాం శ్రుత్వా సోమపుత్రస్య వాచం కింపురుషీకృతాః.
ఉపాసాంచక్రిరే శైలం వధ్వ స్తా బహులా స్తదా. ౧౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టాశీతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోననవతితమ స్సర్గః

శ్రుత్వా కింపురుషోత్పత్తిం లక్ష్మణో భరత స్తదా,
ఆశ్చర్య మితి చాబ్రూతా ముభౌ రామం జనేశ్వరమ్. ౧

అథ రామః కథా మేతాం భూయ ఏవ మహాయశాః,
కథయామాస ధర్మాత్మా ప్రజాపతిసుతస్య వై. ౨

(మూలపత్రఫలై రితి.) స్త్రియః కింపురుషస్త్రియో యూయం కింపురుషాన్నామ ప్రసిద్ధాన్ భర్తౄన్ సముపలప్స్యథ. అన్విష్య ప్రాప్స్యథే త్యర్థః. ౧౩

(తా మితి.) కింపురుషీకృతాః బుధస్య యోగబలా త్కింపురుషస్త్రీకృతా ఇత్యర్థః. శైల ముపశైలస్య సమీప ఇత్యర్థః. ౧౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. అష్టాశీతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోననవతితమ స్సర్గః

(శ్రుత్వేత్యాది.) కింపురుషోత్పత్తిం కింపురుషత్వేన తాసాం స్త్రీణాం ఉత్పత్తి మిత్యర్థః. అబ్రూతామ్. ౧—౨

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

సర్వా స్తా విద్రుతా దృష్ట్వా కిన్నరీ ఋషిసత్తమః,
ఉవాచ రూపసంపన్నాం తాం స్త్రియం ప్రహసన్నివ. ౩

సోమస్యాఽహం సుదయిత స్సుతః స్సురుచిరాననే,
భజస్వ మాం వరారోహే భక్త్యా స్నిగ్ధేన చక్షుషా. ౪

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా శూన్యే స్వజనవర్జితా,
ఇళా సురుచిరప్రఖ్యం ప్రత్యువాచ మహాగ్రహమ్. ౫

అహం కామచరీ సౌమ్య తవాఽస్మి వశవర్తినీ,
ప్రశాధి మాం సోమసుత యథేచ్ఛసి తథా కురు. ౬

తస్యా స్తదద్భుతప్రఖ్యం శ్రుత్వా హర్ష ముపాగతః,
స వై కామీ సహ తయా రేమే చంద్రమస స్సుతః. ౭

బుధస్య మాధవో మాస స్తా మిలాం రుచిరాననామ్.
గతో రమయతోత్యర్థం క్షణవ త్తస్య కామినః. ౮

అథ మాసే తు సంపూర్ణే పూర్ణేందుసదృశాననః,
ప్రజాపతిసుత శ్శ్రీమాఞ్ శయనే ప్రత్యబుధ్యత. ౯

(సర్వా ఇతి.) సర్వాసాం ఇళావ్యతిరిక్తానాం విద్రుతత్వాత్ హాసః. కామవికారమూల ఇవ. ౩

(సోమస్యేతి.) భక్త్యానురాగేణ స్నిగ్ధం స్నేహయుక్తమ్. ౪

(తస్యేతి.) గ్రహో గ్రహదేవః. ౫

(అహ మితి.) కామచరీ స్వతంత్రా. ౬—౭

(బుధస్యేతి.) మాసో గత ఇత్యన్వయః. ౮

(అథేతి.) ప్రజాపతిసుతః ఇళః. ౯

సోఽపశ్యత్సోమజం తత్ర తపంతం సలిలాశయే,
ఊర్ధ్వబాహుం నిరాలంబం తం రాజా ప్రత్యభాషత. ౧౦

భగవన్ పర్వతం దుర్గం ప్రవిష్టోఽస్మి సహానుగః,
న తు పశ్యామి తత్సైన్యం క్వను తే మామకా గతాః. ౧౨

తచ్ఛ్రుత్వా తస్య రాజర్షే ర్నష్టసంజ్ఞస్య భాషితమ్.
ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం సాంత్వయన్ పరయా గిరా. ౨౧

అశ్మవర్షేణ మహతా భృత్యా స్తే వినిపాతితాః,
త్వం చాఽఽశ్రమపదే సుప్తో వాతవర్షభయార్దితః. ౧౩

సమాశ్వసి హి భద్రం తే నిర్భయో విగతజ్వరః,
ఫలమూలాశనో వీర నివసేహ యథాసుఖమ్. ౧౪

స రాజా తేన వాక్యేన ప్రత్యాశ్వస్తో మహామతిః.
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం దీనో భృత్యక్షయా ద్భృశమ్. ౧౫

త్యక్ష్యా మ్యహం స్వకం రాజ్యం నాఽహం భృత్యై ర్వినా కృతః,
వర్తయేయం క్షణం బ్రహ్మం స్త్వమనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౧౬

ఇలః విస్మృతస్వస్త్రీత్వాదివృత్తాంతః పృచ్ఛతి (భగవన్నిత్యాది.) ౧౦—౧౧

(తచ్ఛ్రుత్వేతి.) నష్టసంజ్ఞస్యేతి గౌరీశాపవశా దితి శేషః. ౧౨

(అశ్మవర్షేణేతి.) అశ్మవర్షేణేత్యాది ఛద్మవచనం గిరీశశాపానురోధార్థమ్. ౧౩—౧౪

(స ఇతి.) తేన వాక్యేనేతి ఇహ యథా సుఖం నివసేతి వాక్యేనే త్యర్థః. ౧౫

(త్యక్ష్యామీతి.) భృత్యైర్వినా కృతః, అహం స్వకం రాజ్యం న త్యక్ష్యామి త్యక్తుం న శక్నోమి. ఇహ వసాన ఇతి శేషః. ఏతదేవాహ హే బ్రహ్మన్, క్షణమపి న వర్తయేయం. నజ ఇహానుకర్షః. తస్మాన్మాం గమనాయ సమనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౧౬

(రామేణ ఇలోపాఖ్యానకథనమ్)

సుతో ధర్మపరో బ్రహ్మన్ జ్యేష్ఠో మమ మహాయశాః,
శశబిందు రితి ఖ్యాత స్స మే రాజ్యం ప్రపత్స్యతే. ౧౭

న హి శక్ష్యా మ్యహం హిత్వా భృత్యదారాన్ సుఖాన్వితాన్,
ప్రతివక్తుం మహాతేజః కించి దప్యశుభం వచః. ౧౮

తథా బ్రువతి రాజేంద్రే బుధః పరమ మద్భుతమ్,
సాంత్వపూర్వ మథోవాచ వాస స్త ఇహ రోచతామ్. ౧౯

న సంతాప స్త్వయా కార్యః కార్దమేయ మహాబల,
సంవత్సరోషిత స్యేహ కారయిష్యామి తే హితమ్. ౨౦

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా బుధస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,
వాసాయ విదధే బుద్ధిం యదుక్తం బ్రహ్మవాదినా. ౨౧

మాసం స స్త్రీ తథా భూత్వా రమయ త్యనిశం శుభా,
మాసం పురుషభావేన ధర్మబుద్ధిం చకార సః. ౨౨

తత స్సా నవమే మాసి ఇలా సోమసుతా త్సుతమ్,
జనయామాస సుశ్రోణీ పురూరవసమూర్జితమ్. ౨౩

ఉక్తవృత్తాంత మేవ పున రౌత్కట్య ప్రదర్శనాయాహ (సుత ఇతి.) (ప్రపత్స్యత ఇతి,) మయా గత్వా కృతా దభిషేకా దితి భావః. ౧౭

(న హీతి.) సుఖాన్వితా నితి దేశస్థానితి శేషః. హిత్వా న శక్ష్యామీతి. ఇహ స్థాతు మితి శేషః. అశుభం వచః, ఇహ నివాసలక్షణానిష్టవచనం వక్తుం నార్హసీ త్యర్థః. ౧౮—౨౨

(తత ఇతి.) ఇళా సోమసుతా త్సుతం జనయామాసేతి, యోజనగంధ్యాదేః పరాశరాదేః వ్యాసాది మివ నిషేకానంతర మితి జ్ఞేయమ్. ౨౩

జాతమాత్రం తు సుశ్రోణీ పితృహస్తే న్యవేశయత్,
బుధస్య సమవర్ణాభం ఇలా పుత్రం మహాబలమ్. ౨౪

బుధస్తు పురుషీభూతం స వై సంవత్సరాంతరమ్,
కథాభీ రమయామాస ధర్మయుక్తాభి రాత్మవాన్. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోననవతితమ స్సర్గః.

అథ నవతితమ స్సర్గః.

తథోక్తవతి రామే తు తస్య జన్మ తదద్భుతమ్,
ఉవాచ లక్ష్మణో భూయో భరత శ్చ మహాయశాః. ౧

ఇలా సా సోమపుత్రస్య సంవత్సర మథోషితా,
అకరోత్కిం నరశ్రేష్ఠ తత్త్వం శంసితు మర్హసి. ౨

తయోస్తద్వాక్యమాధుర్యం నిశమ్య పరిపృచ్ఛతోః,
రామః పున రువాచేమాం * ప్రజాపతిసుతే కథామ్. ౩

(జాతమాత్ర మితి.) జాతమాత్రం తత్క్షణ ఏవ. పితృసమాకారం పితృహస్తే ఉపనయనాదికృత్యార్థం న్యవేశయత్. ౨౪—౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోననవతితమ స్సర్గః.

అథ నవతితమ స్సర్గః.

(తథేత్యాది.) (తస్యేతి.) పురూరవస ఇత్యర్థః. (ఇలేతి.) (కి మితి.) సంవత్సరాత్పర మితి శేషః. ఇలస్య పురూరవసోఽపి పుత్రస్య సత్వా చ్ఛశబిందోః పూర్వపుత్రస్య చ సత్వాత్పురూరవసో రాజ్యప్రాప్తి ర్న బభూవేతి ప్రశ్నాశయః. ౧—౩

* ప్రజాపతిసుతే తద్విషయాం కథామ్.

(ఈశ్వరేణ ఇలాయ సార్వకాలికపుంస్త్వప్రాప్తివరదానమ్)

పురుషత్వం గతే శూరే బుధః పరమబుద్ధిమాన్,
సంవర్తం పరమోదార మాజుహావ మహాయశాః. ౪

చ్యవనం భృగుపుత్రం చ మునిం చాఽరిష్టనేమినమ్,
ప్రమోదనం మోదకరం తథా దుర్వాససం మునిమ్. ౫

ఏతా న్సర్వా న్సమానీయ వాక్యజ్ఞ స్తత్త్వదర్శినః,
ఉవాచ సర్వాన్ సుహృదో ధైర్యేణ సుసమాహితాన్. ౬

అయం రాజా మహాబాహుః కర్దమస్య ఇల స్సుతః,
జానీతైనం యథాభూతం శ్రేయో హ్యస్య విధీయతామ్. ౭

తేషాం సంవదతా మేవ త మాశ్రమ ముపాగమత్,
కర్దమస్తు మహాతేజా ద్విజై స్సహ మహాత్మభిః. ౮

పులస్త్యశ్చ క్రతుశ్చైవ వషట్కార స్తథైవ చ,
ఓంకారశ్చ మహాతేజా స్త మాశ్రమ ముపాగమత్. ౯

తే సర్వే హృష్టమనసః పరస్పరసమాగమే,
హితైషిణో బాహ్లిపతేః పృథగ్వాక్యాఽన్యథాఽబ్రువన్. ౧౦

కర్దమ స్త్వఽబ్రవీ ద్వాక్యం సుతార్థం పరమం హితమ్,
ద్విజాః శృణుత మద్వాక్యం యచ్ఛ్రేయః పార్థివస్య హి. ౧౧

నాఽన్యం పశ్యామి భైషజ్య మంతరా వృషభధ్వజమ్,

(ఏతా నితి.) సుహృదః స్వసఖీభూతాన్. ౪—౬

(అయ మితి.) యథాభూత మిళస్య వృత్తాంతమ్. ౭—౧౦

(నాన్య మితి.) వృషధ్వజ ఏవ స్వకృతశాపనివర్తకః. తత్ప్రీతిశ్చాశ్వమేధేన సర్వదేవతా

నాఽశ్వమేధా త్పరో యజ్ఞః ప్రియశ్చైవ మహాత్మనః. ౧౨

తస్మా ద్యజామహే సర్వే పార్థివార్థే దురాసదమ్, ౧౨॥

కర్దమే నైవ ముక్తా స్తు సర్వ ఏవ ద్విజర్షభాః.
రోచయంతి స్మ తం యజ్ఞం రుద్రస్యాఽఽరాధనం ప్రతి, ౧౩॥

సంవర్తస్య తు రాజర్షే శ్శిష్యః పరపురంజయః.
మరుత్త ఇతి విఖ్యాత స్తం యజ్ఞం సముపాహరత్. ౧౪॥

తతో యజ్ఞో మహా నాసీ ద్బుధాశ్రమసమీపతః.
రుద్ర శ్చ పరమం తోషం జగామ సుమహాయశాః, ౧౫॥

అథ యజ్ఞే సమాప్తే తు ప్రీతః పరమయా ముదా.
ఉమాపతి ర్ద్విజాం త్సర్వా నువాచ ఇలసన్నిధౌ. ౧౬॥

ప్రీతోఽస్మి హయమేధేన భక్త్యా చ ద్విజసత్తమాః.
అస్య బాహ్లిపతే శ్చైవ కిం కరోమి ప్రియం శుభమ్, ౧౭॥

తథా వదతి దేవేశే ద్విజా స్తే సుసమాహితాః,
ప్రసాదయంతి దేవేశం యథా స్యాత్పురుష స్త్విలా, ౧౮॥

ప్రీతికరణ్వైవేతి భావః. (నాఽశ్వమేధా త్పర ఇతి.) రాజ్ఞాం బ్రహ్మహత్యాంతసర్వపాపనివారక ఇతి శేషః. (ప్రియ శ్చైవ మహాత్మన ఇతి.) యద్యపి ప్రజాపతిదేవతాకః ప్రజాపతిప్రీతికరోఽశ్వమేధః, తథాఽపి సర్వదేవతాప్రీతికరత్వా దస్య రుద్రప్రీతికరత్వ మపి సిద్ధం. వస్తుతస్తు 'యజ్ఞో వై విష్ణు' రితి శ్రుతివచనా ద్యజ్ఞపురుషారాధన మశ్వమేధః, విష్ణ్వారాధన మిత్యుపక్రమే లక్ష్మణోక్త్యా విష్ణ్వారాధన మేవాశ్వమేధః తదారాధనత్వేనైవ హరస్యాఽపి ప్రియత్వం, ప్రకృతబ్రహ్మహత్యావారకత్వేన తస్య ప్రశంసార్థం పున రపి రామేణ తద్విషయార్థవాద ఉక్తః, ఏతేన యత్ కేనచి దుక్తం లక్ష్మణేన విష్ణ్వారాధనయజ్ఞే ప్రస్తుతే పునః రామేణ రుద్రారాధనత్వ ప్రదర్శనం విష్ణ్వపేక్షయా రుద్రస్యాఽఽధిక్యప్రతిపాదనార్థ మితి త ద్దూరోత్సారితం, బ్రహ్మహత్యావారకప్రదర్శనార్థత్వాత్ రామోక్తస్య. ౧౧—౧౩॥

(సంవర్తస్యేతి.) సముపాహరత్ సంభారజాత ముపహృతవాన్. ౧౪॥—౧౮॥

(ఇలేన సార్వకాలికపురుషత్వప్రాప్తిః)

తతః ప్రీతో మహాదేవః పురుషత్వం దదౌ పునః.
ఇలాయై స మహాతేజా దత్వా చాఽంతరధీయత. ౧౯॥

నివృత్తే హయమేధే తు గత శ్చాఽదర్శనం హరః.
యథాగతం ద్విజా స్సర్వే హ్యాఽగచ్ఛ న్దీర్ఘదర్శినః. ౨౦॥

రాజా తు బాహ్లి ముత్సృజ్య మధ్యదేశే హ్యాఽనుత్తమమ్.
నివేశయామాస పురం ప్రతిష్ఠానం యశస్కరమ్. ౨౧॥

శశబిందు స్తు రాజర్షి ర్బాహ్లీం పరపురంజయః.
ప్రతిష్ఠానే ఇలో రాజా ప్రజాపతిసుతో బలీ. ౨౨॥

సకాలే ప్రాప్తవా న్లోక మిలో బ్రాహ్మ మనుత్తమమ్.
ఐలః పురూరవా రాజా ప్రతిష్ఠాఽన మవాప్తవాన్. ౨౩॥

ఈదృశో హ్యశ్వమేధస్య ప్రభావః పురుషర్షభౌ.
స్త్రీభూతః పౌరుషం లేభే య చ్చాన్య దపి దుర్లభమ్. ౨౪॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, నవతితమ స్సర్గః.

(రాజేతి.) (బాహ్లి ముత్సృజ్యేతి.) జ్యేష్ఠపుత్రశశబింద్వధిష్ఠిత మితి శేషః. ౧౯॥—౨౧॥

(శశబిందు స్త్వితి.) (బాహ్లీ మితి.) అధ్యువాస ఇతి శేషః. ౨౨॥

(స ఇతి.) కాలే శరీరావసానకాలే. బ్రాహ్మం బ్రహ్మసంబంధినమ్. ౨౩॥

(ఈదృశ ఇతి.) (యచ్చాన్య దితి.) ఉక్తబ్రహ్మలోకా దిత్యర్థః. ౨౪॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
నవతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకనవతితమ స్సర్గః.

ఏత దాఖ్యాయ కాకుత్స్థో భ్రాతృభ్యా మమితప్రభః,
లక్ష్మణం పున రేవాఽఽహ ధర్మయుక్త మిదం వచః. ౧

వసిష్ఠం వామదేవం చ జాబాలి మథ కాశ్యపమ్,
ద్విజాంశ్చ సర్వప్రవరా నశ్వమేధపురస్కృతాన్. ౨

ఏతాన్ సర్వాన్ సమానీయ మంత్రయిత్వా చ లక్ష్మణ,
హయం లక్షణసంపన్నం విమోక్ష్యామి సమాధినా ౩

తద్వాక్యం రాఘవేణోక్తం శ్రుత్వా త్వరితవిక్రమః,
ద్విజాన్ సర్వాన్ సమాహూయ దర్శయామాస రాఘవమ్. ౪

తే దృష్ట్వా దేవసంకాశం కృతపాదాభివందనమ్,
రాఘవం సుదురాధర్ష మాశీర్భి స్సమపూజయన్. ౫

ప్రాంజలి స్స తదా భూత్వా రాఘవో ద్విజసత్తమాన్,
ఉవాచ ధర్మసంయుక్త మశ్వమేధాశ్రితం వచః. ౬

అథ ఏకనవతితమ స్సర్గః.

(ఏత దాఖ్యాయే త్యాది.) భ్రాతృభ్యా మితి చతుర్థీ. ౧

(వసిష్ఠ మితి.) ద్విజాం శ్చ సర్వప్రవరా నితి గురువైషమ్యమార్షం. అశ్వమేధపురస్కృతా నితి అశ్వమేధప్రయోగకుశలా నిత్యర్థః. ౨

(ఏతా నితి) మంత్రయిత్వా విచార్య. ౩—౫

(ప్రాంజలి రితి.) అశ్వమేధస్యేతి అనుష్ఠానవిషయక మితి శేషః. ఆచచక్షేశ్వమేధస్య హ్యభిప్రాయం మహాయశా ఇతి చ పాఠః. ౬

(శ్రీరామేణ అశ్వమేధాయ లక్ష్మణేన సుగ్రీవవిభీషణాదీనాం సమాహ్వానమ్)

తే తు రామస్య తచ్ఛ్రుత్వా నమస్కృత్వా వృషధ్వజమ్,
అశ్వమేధం ద్విజా స్సర్వే పూజయంతి స్మ సర్వశః. ౭

స తేషాం ద్విజముఖ్యానాం వాక్య మద్భుతదర్శనమ్,
అశ్వమేధాశ్రితం శ్రుత్వా భృశం ప్రీతోఽభవ త్తదా. ౮

విజ్ఞాయ కర్మ త త్తేషాం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్,
ప్రేషయస్వ ద్రుతం దూతాన్ సుగ్రీవాయ మహాత్మనే. ౯

యథా మహద్భి ర్హరిభి ర్బహుభి శ్చ వనౌకసామ్,
సార్ధ మాగచ్ఛ భద్రం తే హ్యనుభోక్తుం మహోత్సవమ్. ౧౦

విభీషణశ్చ రక్షోభిః కామగై ర్బహుభిర్వృతః,
అశ్వమేధం మహాయజ్ఞ మాయా త్వతులవిక్రమః ౧౧

రాజాన శ్చ మహాభాగా యే మే ప్రియచికీర్షవః,
సానుగాః క్షిప్ర మాయాంతు యజ్ఞం ద్రష్టు మనుత్తమమ్. ౧౨

(తే త్వితి.) (వృషధ్వజం నమస్కృత్యేతి.) సోల్లుంఠనం వచః. శివ ద్రుద్రారాధనం విహాయే త్యర్థః. కర్దమకృతయాగస్యేవ అస్య రుద్రాత్ ప్రయోజనగంధాభావాత్. పరదేవతా ముద్దిశ్య అశ్వమేధం కర్తుం ఉద్యుక్తా ఇతి భావః. రుద్రస్తు సర్వయజ్ఞానర్హః శూద్రారాధ్యః యజ్ఞమధ్యే చ తత్ప్రసంగే అప ఉపస్పర్శనాదిప్రాయశ్చిత్తస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. ఇమం పశుం పశుపతే తే అద్య బధ్నామ్యగ్న ఇత్యాది శ్రుతిస్తు అగ్నేరేవ యజ్ఞాన్వయప్రతిపాదికా, కర్దమకృతయజ్ఞస్య నారాధ్యో రుద్రః. కింతు స్వాభిమతదేవతారూపవిష్ణ్వారాధనత్వేన ప్రీతో రుద్ర ఇత్యుచ్యతే, ఉపక్రమే తత్పూర్వసర్గేషు యజ్ఞో వై విష్ణు రిత్యుక్తరీత్యా విష్ణోరారాధ్యత్వసమర్థనాత్. యద్వా. విష్ణుద త్తవరత్వా ద్రుద్రస్య విష్ణు మపూజయన్. రామ స్త్వశ్వమేధం యథాపూర్వ మకరోత్. ౭—౯

(యథేతి.) మహద్భి ర్హరిభిః హనుమదంగదాదిభిః, బహుభి శ్చేతి భ్రాత్రభిప్రాయేణ అనుభోక్తుం ద్రష్టు మిత్యర్థః. ౧౦—౧౨

దేశాంతరగతా యే చ ద్విజా ధర్మసమాహితాః,
ఆమంత్రయస్వ తాం త్సర్వా నశ్వ మేధాయ లక్ష్మణ. ౧౩

ఋషయ శ్చ మహాబాహో ఆహూయంతాం తపోధనాః,
దేశాంతరగతా స్సర్వే సదారా శ్చ ద్విజాతయః. ౧౪

తథైవ తాళావచరా స్తథైవ నటనర్తకాః, ౧౪౺

యజ్ఞవాట శ్చ సుమహా న్గోమత్యా నైమిశే వనే.
ఆజ్ఞాప్యతాం మహాబాహో తద్ధి పుణ్య మనుత్తమమ్. ౧౫౺

శాంతయ శ్చ మహాబాహో ప్రవర్త్యంతాం సమంతతః. ౧౬

శతశ శ్చాఽపి ధర్మజ్ఞాః క్రతుముఖ్య మనుత్తమమ్,
అనుభూయ మహాయజ్ఞం నైమిశే రఘునందన. ౧౭

తుష్టః పుష్ట శ్చ సర్వోఽసౌ మానిత శ్చ యథావిధి,
ప్రతియాస్యతి ధర్మజ్ఞ శీఘ్ర మామంత్ర్యతాం జనః. ౧౮

శతం వాహసహస్రాణాం తండులానాం వపుష్మతామ్,
అయుతం తిలముద్గానాం ప్రయా త్వగ్రే మహాబల. ౧౯

(తథైవేతి.) తాళం గృహీత్వాఽవచరంతీతి తాళావచరాః సూత్రధారాః. ౧౩—౧౪౺

(యజ్ఞవాట శ్చేతి,) గోమత్యా నద్యా స్తీర ఇతి శేషః. ౧౫౺—౧౬

(శతశ ఇతి.) ధర్మజ్ఞాః శతశః, అనేకే నైమిశే మహాయజ్ఞ మశ్వమేధ మనుభూయాను ష్ఠాయ కృతార్థా ఇతి శేషః. యద్వా ధర్మజ్ఞ ఇతి పాఠే, అనుభూయ దృష్ట్వా ప్రీతిం యాస్యతీత్యుత్తరే ణాన్వయః. ౧౭

(తుష్ట ఇతి.) ప్రీతిం యాస్యతీతి చ పాఠః. ౧౮

(శత మితి,) వపుష్మతా మితి అఖండానా మిత్యర్థః. శతం వా సహస్రాణీతి లక్షం. బలీవర్దా ఇత్యర్థః. ౧౯

(రామేణ యజ్ఞశాలాం ప్రతి యాగీయసామగ్రీప్రేషణమ్)

చణకానాం కుళుత్థానాం మాషాణాం లవణస్య చ,
అతోఽనురూపం స్నేహం చ గంధసంక్షిప్త మేవ చ. ౨౦

సువర్ణకోట్యో బహుళా హిరణ్యస్య శతోత్తరాః,
అగ్రతో భరతః కృత్వా గచ్ఛ త్వగ్రే సమాధినా. ౨౧

అంతరాఽఽపణవీధ్య శ్చ సర్వే చ నటనర్తకాః,
సూదా నార్య శ్చ బహవో నిత్యం యౌవనశాలినః. ౨౨

భరతేన తు సార్ధం తే యాంతు సైన్యాని చాఽగ్రతః,
నైగమా బలవృద్ధా శ్చ ద్విజా శ్చ సుసమాహితాః. ౨౩

కర్మాంతికా న్వర్ధకినః కోశాధ్యక్షాం శ్చ నైగమాన్,
మమ మాతౄ స్తథా సర్వాః కుమారాంతఃపురాణి చ. ౨౪

కాంచనీం మమ పత్నీం చ దీక్షాయాం జ్ఞాం శ్చ కర్మణి,

(చణకానా మితి.) అతోనురూపం ఉక్తబ్రాహ్మణభోజనసంవిధానానురూపం. స్నేహం ఘృతతైలపయోదధ్యాదిక మిత్యర్థః. సంక్షిప్తమేవ గంధ మితి అఘృష్టమేవే త్యర్థః. ౨౦

(సువర్ణకోట్య ఇతి.) హిరణ్యస్య రజతస్యే త్యర్థః. శతోత్తరా ఇతి కోట్య ఇత్యర్థః. సమాధినా సావధానతయా. ౨౧

(అంతరేతి.) అంతరా మార్గమధ్యే. తత్ర చాపేక్షితాః ఆపణవీధ్యః తత్రప్రవర్తకా వణిజ శ్చేత్యర్థః. ౨౨—౨౩

(కర్మాంతికా నితి.) కర్మాంతికాః కింకరాః. కుమారాంతఃపురాణీతి భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్న పత్న్య ఇత్యర్థః. ౨౪

(కాంచనీ మితి.) కాంచనీం మమ పత్నీ మితి, స్వర్ణమయీం సీతాప్రతిమా మిత్యర్థః.

అగ్రతో భరతః కృత్వా గచ్ఛ త్వగ్రే మహాయశాః. ౨౫

ఉపకార్యా మహార్హా శ్చ పార్థివానాం మహౌజసామ్,
సానుగానాం నరశ్రేష్ఠో వ్యాదిదేశ మహాబలః. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకనవతితమ స్సర్గః.

అథ ద్వినవతితమ స్సర్గః

తత్సర్వ మఖిలేనాశు సంస్థాప్య భరతాగ్రజః,
హయం లక్షణసంపన్నం కృష్ణసారం ముమోచ హ. ౧

ఋత్విగ్భి ర్లక్ష్మణం సార్ధ మశ్వతంత్రే నియోజ్య చ,
తతోఽభ్యగచ్ఛ త్కాకుత్స్థ స్సహ సైన్యేన నైమిశమ్. ౨

యజ్ఞవాటం మహాబాహు ర్దృష్ట్వా పరమ మద్భుతమ్,
ప్రహర్ష మతులం లేభే శ్రీమా నితి వచోఽబ్రవీత్. ౩

పత్న్యా శ్చ ప్రతినిధిసద్భావాదికం సర్వం యుద్ధకాండే సప్రకారం నిరూపితం. తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్. ౨౫—౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకనవతితమ స్సర్గః.

అథ ద్వినవతితమ స్సర్గః.

(తత్సర్వ మిత్యాది.) కృష్ణసారం కృష్ణప్రధానం, ప్రాయశః కృష్ణవర్ణ మిత్యర్థః. కృష్ణశార మితి చ పాఠః. ౧

(ఋత్విగ్భి రితి.) (అశ్వతంత్ర ఇతి.) "చతుశ్శతా రక్షంతి యజ్ఞస్యాఘాతాయ తథా శతేన రాజపుత్రై స్సహాధ్వర్యుః. పురస్తా త్ప్రత్యఙ్ తిష్ఠన్ ప్రోక్షతి అశ్వరక్షాదిసంబంధయజ్ఞప్రయోగనిర్వర్తనార్థ'' మిత్యర్థః. ౨—౩

(రామేణ క్షోణీప్రదక్షిణాయ అశ్వస్య విమోచనమ్)

నైమిశే వసత స్తస్య సర్వ ఏవ నరాధిపాః,
ఆనిన్యు రుపహారాం శ్చ తాన్ రామః ప్రత్యపూజయత్. ౪

ఉపకార్యా మహార్హా శ్చ పార్థివానాం మహాత్మనామ్,
సానుగానాం నరశ్రేష్ఠో వ్యాదిదేశ మహామతిః. ౫

అన్నపానాని వస్త్రాణి సానుగానాం మహాత్మనామ్,
భరత స్సందదాఽఽవాశు శత్రుఘ్నసహిత స్తదా. ౬

వానరా శ్చ మహాత్మాన స్సుగ్రీవసహితా స్తదా,
విప్రాణాం ప్రణతా స్సర్వే చక్రిరే పరివేషణమ్. ౭

విభీషణ శ్చ రక్షోభి ర్బహుభి స్స్రగ్విభి ర్వృతః,
ఋషీణా ముగ్రతపసాం పూజాం చక్రే మహాత్మనామ్. ౮

ఏవం సువిహితో యజ్ఞో హయమేధోఽభ్యవర్తత,
లక్ష్మణే నాఽభిగుప్తా చ హయచర్యా ప్రవర్తత. ౯

ఈదృశం రాజసింహస్య యజ్ఞప్రవరముత్తమమ్, ౯½

నాన్య శ్శబ్దోఽభవ త్తత్ర హయమేధే మహాత్మనః.
ఛందతో దేహి దేహీతి యావ త్తుష్యంతి యాచకాః, ౧౦½

(నైమిశ ఇతి.) ఉపహారాః ఉపథాః. ౪—౫

రాజపూజా మాహ (అన్నేత్యాది.) రాజసత్కారే భరతశత్రుఘ్నావితి నియోగః, సుగ్రీవాదీనాం విప్రపరివేషణే విభీషణస్య బ్రహ్మర్షిసత్కారే నియోగ ఇత్యాహ (భరత ఇత్యాది.) ౬—౮

(ఏవ మితి.) హయచర్యా అశ్వమేధయాగానుష్ఠానమ్. ౯½

(నేతి.) యాచకాః యావత్తుష్యంతి తావద్దేహి దేహీతి శబ్దాదన్య శ్శబ్దో నాభవత్. ౧౦½

తావ త్సర్వాణి దత్తాని క్రతుమధ్యే మహాత్మనః
వివిధాని చ గౌడాని ఖాండవాని తథైవ చ. ౧౧॥

న నిస్సృతం భవత్యోష్ఠా ద్వచనం యావ దర్థినామ్.
తావ ద్వానరరక్షోభి ర్దత్త మేవాఽభ్యదృశ్యత. ౧౨॥

న కశ్చి న్మలిన స్తత్ర దీనో వాఽప్యథ కర్శితః.
తస్మిన్ యజ్ఞవరే రాజ్ఞో హృష్టపుష్టజనాఽఽవృతే. ౧౩॥

యే చ తత్ర మహాత్మానో మునయ శ్చిరజీవినః.
నాఽస్మరం స్తాదృశం యజ్ఞం నాఽప్యాఽఽసీ త్స కదాచన. ౧౪॥

యః కృత్యవాన్ సువర్ణేన సువర్ణం లభతే స్మ సః.
విత్తార్థీ లభతే విత్తం రత్నార్థీ రత్న మేవ చ. ౧౫॥

రజతానాం సువర్ణానా మశ్మనా మథ వాససామ్.
అనిశం దీయమానానాం రాశీ స్సముపదృశ్యతే. ౧౬॥

న శక్రస్య ధనేశస్య యమస్య వరుణస్య వా.
ఈదృశో దృష్టపూర్వో న ఏవ మూచు స్తపోధనాః. ౧౭॥

(తావ దితి.) సర్వాణి దత్తానీ త్యస్యైవ ప్రపంచనం (వివిధానీత్యాది.) గౌళాని గుడవికార రూపాణి. ౧౧॥

(నేతి.) అర్థినాం ముఖాద్దేహీతి వచనం యావ న్న నిస్సృతం తావ ద్దత్త మేవాఽభ్యదృశ్యత. ౧౨॥—౧౩॥

(యే చేతి.) చిరజీవినో మునయః తాదృశం యజ్ఞం ఇతఃపూర్వం తాదృశో నాసీ దిత్యాహు రితి శేషః. ౧౬॥

ఉక్తఏవార్థ ఆదరా ద్దభ్యస్యతే (న శక్రస్యే త్యేత్యాది.) ౧౭॥

(రామాశ్వమేధదర్శనాయ సశిష్యేణ వాల్మీకినా ఆగమనమ్)

సర్వత్ర వానరా స్తస్థు స్సర్వత్రైవ చ రాక్షసాః.
వాసోధనాన్న మర్థిభ్యః పూర్ణహస్తా దదు ర్భృశమ్, ౧౮

ఈదృశో రాజసింహస్య యజ్ఞ స్సర్వగుణాన్వితః.
సంవత్సర మథో సాగ్రం వర్తతే న చ హీయతే, ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వినవతితమ స్సర్గః.

అథ త్రినవతితమ స్సర్గః

వర్తమానే తథాభూతే యజ్ఞే చ పరమాద్భుతే.
సశిష్య ఆజగామాఽఽశు వాల్మీకి ర్మునిపుంగవః. ౧

స దృష్ట్వా దివ్యసంకాశం యజ్ఞ మద్భుతదర్శనమ్,
సమీపే ఋషివాటానాం చకార ఉటజాన్ శుభాన్. ౨

(ఈదృశ ఇతి.) సంవత్సరం వర్తతే న చ హీయతే, సంవత్సరా త్పర మపీతి శేషః. పునః పున రశ్వమేధః ప్రావర్తతేత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ద్వినవతితమ స్సర్గః.

అథ త్రినవతితమ స్సర్గః

(వర్తమాన ఇత్యాది.) తథాభూతే ప్రాగుక్తప్రకారం ప్రవృత్తే. ౧

(స ఇతి.) (ఋషివాటానా మితి.) సమీప ఇతి శేషః, ఉటజా నీతి బహువచనం బహుశిష్యత్వాత్. ౨

శకటాం శ్చ బహూన్ పూర్ణాన్ ఫలమూలై శ్చ శోభనాన్,
వాల్మీకివాటే రుచిరే స్థాపయ న్నవిదూరతః. ౩

ఆశీ త్సుపూజితో రాజ్ఞా మునిభి శ్చ మహాత్మభిః,
వాల్మీకి స్సుమహాతేజా న్యవస త్పరమాత్మవాన్. ౪

స శిష్యా వబ్రవీ ద్ధృష్టో యువాం గత్వా సమాహితౌ,
కృత్స్నం రామాయణం కావ్యం గాయేథాం పరయా ముదా. ౫

ఋషివాటేషు పుణ్యేషు బ్రాహ్మణావసథేషు చ,
రథ్యాసు రాజమార్గేషు పార్థివానాం గృహేషు చ. ౬

రామస్య భవనద్వారి యత్ర కర్మ ప్రవర్తతే,
ఋత్విజా మగ్రత శ్చైవ తత్ర గేయం విశేషతః. ౭

ఇమాని చ ఫలా న్యత్ర స్వాదూని వివిధాని చ,
జాతాని పర్వతాగ్రేషు చాఽఽస్వాద్యాఽఽస్వాద్య గాయతామ్. ౮

న యాస్యథః శ్రమం వత్సౌ భక్షయిత్వా ఫలాని వై,
మూలాని చ సుమృష్టాని నగరా ద్బహి రాశ్యథః. ౯

(శకటా నితి.) (రుచిర ఇతి.) అభూ దితి శేషః. ౩—౬

(రామ స్యేతి.) (యత్ర కర్మ చేతి.) అశ్వమేధయాగ ఇత్యర్థః. ౭

(ఇమా నీతి.) అత్రాఽస్మాకం వాటే, విద్యమానా న్యాస్వాద్య, గాయత మితి లోట్ ప్రథమపురుషద్వివచనం, యదా యదా శ్రమః తదా తదైవం కురుతం. భవంతా వితి శేషః. ౮

(నేతి.) నగరా ద్బహి రాస్యథః, క్షత్రియకులే ష్వితి శేషః. నగరా ద్బహిః, ఉటజ ఇత్యర్థః. ఆస్యథః అధితిష్ఠత మితి యావ దాసే ఛాందస శ్శప్ పరస్మైపదం చ. ౯

(వాల్మీకినా కుశలవయోః రామాయణగానచోదనమ్)

యది శబ్దాపయే ద్రామ శ్శ్రవణాయ మహీపతిః,
ఋషీణా ముపవిష్టానాం తతో గేయం ప్రవర్తతామ్. ౧౦

దివసే వింశతి స్సర్గా గేయా మధురయా గిరా,
ప్రమాణై ర్బహుభి స్తత్ర యథోద్దిష్టా మయా పురా. ౧౧

లోభ శ్చాఽపి న కర్తవ్య స్స్వల్పోఽపి ధనకాంక్షయా,
కిం ధనేనాఽఽశ్రమస్థానాం ఫలమూలోపజీవినామ్. ౧౨

యదిపృచ్ఛే త్స కాకుత్స్థో యువాం కస్యేతి దారకౌ,
ఆవాం వాల్మీకిశిష్యౌ స్వః బ్రూత మేవం నరాధిపమ్. ౧౩

ఇమా స్తంత్రీ స్సుమధురా స్థానం వా పూర్వదర్శనమ్,
మూర్ఛయిత్వా సుమధురం గాయేథాం విగతజ్వరౌ. ౧౪

ఆదిప్రభృతి గేయం స్యా న్న చాఽవజాయ పార్థివమ్,

(యదీతి) శబ్దాపయేత్ ఆహ్వయేత్. ౧౦

(దివస ఇతి.) తత్ర రామాయణే, బహుభిః ప్రమాణైః సర్గప్రమాణై ర్యథా మయా పురా సర్గా ఉద్దిష్టాః తేషు సర్గేషు దివసే దివసే వింశతిసర్గా గేయాః. ౧౧—౧౨

(యదీతి.) ఆవాం వాల్మీకిశిష్యౌ స్వ ఇత్యేవ బ్రూత. మామకదారకావితి. ౧౩

(ఇమా ఇతి.) (ఇమా స్తంత్రీ రితి.) వీణాసిరా ఇత్యర్థః. అపూర్వదర్శనం అపూర్వస్వరాణాం దర్శనం యత్ర త త్తథా తాదృశం స్థానం. షడ్జాదిస్వరభేదసిద్ధయే వీణాదండోపరికల్పితం సీరాణాం, స్పర్శవిశేషసిద్ధిప్రయోజనస్థానపంక్తిస్స్థాన మిత్యుచ్యతే. తద్వా మూర్ఛయిత్వా తత్ర వానాదవ్యాప్తిం కృత్వా. ౧౪

(ఆదీతి.) ఆదిప్రభృతీతి సంక్షేప మారభ్యే త్యర్థః. పార్థివం న చాఽవజ్ఞాయేతి. తత్స

పితా హి సర్వభూతానాం రాజా భవతి ధర్మతః. ౧౫

త ద్యువాం హృష్టమనసౌ శ్వః ప్రభాతే సమాస్థితౌ,
గాయేథాం మధురం గేయం తంత్రీలయసమన్వితమ్. ౧౬

ఇతి సందిశ్య బహుశో మునిః ప్రాచేతస స్తదా,
వాల్మీకిః పరమోదార స్తూష్ణీ మాసీ న్మహాయశాః. ౧౭

సందిష్టౌ మునినా తేన తా వుభౌ మైథిలీసుతౌ,
తథైవ కరవా వేతి నిర్జగ్మతు రరిందమౌ. ౧౮

తా మద్భుతాం తౌ హృదయే కుమారౌ నివేశ్య వాణీ మృషిభాషితం తదా,
సముత్సుకౌ తౌ సుఖ మూషతు ర్నిశాం యథాశ్వినౌ భార్గవనీతిసంహితమ్. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్రినవతితమ స్సర్గః.

మీపే స్థలాంతర ఇవ లీలాపరిహాసాదికం న కర్తవ్య మిత్యర్థః. తత్ర హేతుః. పితా హి సర్వ
భూతానా మిత్యాది. ౧౫ -- ౧౮

(తా మితి.) భార్గవనీతిసంహితాం అశ్వినా వివ తౌ తాం వాణీం హృదయే నివేశ్య, శ్వో
గాతవ్యాం స్మృత్వేత్యర్థః. నిశాయాం (సమ మితి,) ఋషిభి రిత్యర్థః. సమ మూషతు రితి చ
పాఠః, భార్గవనీతిసంస్కృతౌ ఇతి పాఠాంతరే తు వాల్మీకిశిక్షితా విత్యర్థః. ౧౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే. మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
త్రినవతితమ స్సర్గః.

అథ చతుర్ణవతితమ స్సర్గః.

తౌ రజన్యాం ప్రభాతాయాం స్నాతౌ హుతహుతాశనౌ,
యథోక్త మృషిణా పూర్వం సర్వం తత్రోపగాయతామ్. ౧

తాం స శుశ్రావ కాకుత్స్థః పూర్వాచార్యవినిర్మితామ్,
అపూర్వాం పాఠ్యజాతిం చ గేయేన సమలంకృతామ్. ౨

ప్రమాణై ర్బహుభి ర్యుక్తాం తంత్రీలయసమన్వితామ్,
బాలాభ్యాం రాఘవ శ్శ్రుత్వా కౌతూహలపరోఽభవత్. ౩

అథ కర్మాంతరే రాజా సమాహూయ మహామునీన్,
పార్థివాం శ్చ నరవ్యాఘ్రః పండితా న్నైగమాం స్తథా. ౪

పౌరాణికా న్ శబ్దవిదో యే చ వృద్ధా ద్విజాతయః,
స్వరాణాం లక్షణజ్ఞాం శ్చ ఉత్సుకా న్ ద్విజసత్తమాన్. ౫

అథ చతుర్ణవతితమ స్సర్గః

(తౌ రజన్యా మిత్యాది.) హుతహుతాశనౌ కృతసమిధాధానౌ. ౧

(తా మితి.) (పూర్వేతి.) గాయకాభ్యాం పూర్వ మాచార్యేణ నిర్మితా మపూర్వాం ప్రాగశ్రుతాం. పాఠ్యస్య గేయస్య జాతి ష్షడ్జాదిః, గేయేన గానధర్మేణ. ౨

(ప్రమాణై రితి.) ప్రమాణైః ధ్వనిపరిచ్ఛేదసాధనైః, కౌతూహలపరః విస్మయవాన్. ౩

(అథేతి.) కర్మాంతరే అశ్వమేధస్య ప్రయోగావసానే. ౪

(పౌరాణికా నితి.) స్వరాణాం షడ్జాదిస్వరాణాం, ఉత్సుకాన్ రామాయణశ్రవణోత్సుకా నిత్యర్థః. ౫

లక్షణజ్ఞాంశ్చ గాంధర్వాన్నైగమాంశ్చ విశేషతః.
పాదాక్షరసమాసజ్ఞాంశ్ఛందస్సు పరినిష్ఠితాన్. ౬

కళామాత్రావిభాగజ్ఞాన్ జ్యోతిషే చ పరంగతాన్,
క్రియాకల్పవిదశ్చైవ తథా కావ్యవిశారదాన్. ౭

భాషాజ్ఞానింగితజ్ఞాంశ్చ నైగమాంశ్చాప్యశేషతః,
హేతూపచారకుశలాన్ వచనే చాఽపి హైతుకాన్. ౮

ఛందోవిదః పురాణజ్ఞాన్వైదికాన్ ద్విజసత్తమాన్,
చిత్రజ్ఞాన్ వృత్తసూత్రజ్ఞాన్గీతనృత్తవిశారదాన్. ౯

శాస్త్రజ్ఞాన్నీతినిపుణాన్వేదాంతార్థప్రబోధకాన్,
ఏతాన్ సర్వాన్ సమానీయ గాతారౌ సమవేశయత్. ౧౦

(లక్షణజ్ఞానితి.) గంధర్వాన్ గాంధర్వశాస్త్రజ్ఞాన్, పాదాక్షరసమజ్ఞాన్ పాదాక్షరాణాం గురులఘుసామాన్యజ్ఞాన్, ఛందస్సు వేదేషు. ౬

(కలామాత్రేతి.) కలామాత్రవిభాగజ్ఞాన్ కలా స్స్వరాః, తేషాం మాత్రాః, ఏకద్విత్రిలక్షణాః తేషాం విభాగజ్ఞాన్. పరం పారంగతాన్ క్రియాకల్పవిదః, క్రియాకల్పః క్రియాప్రయోగప్రతిపాదకం కల్పసూత్రం తద్విదస్తద్జ్ఞాన్. కావ్యవిశారదాన్ కావ్యలక్షణలక్ష్యవిద ఇత్యర్థః. కావ్యవిదో జనానితి చ పాఠః. ౭

(భాషాజ్ఞానితి,) భాషాజ్ఞాన్ అష్టాదశభాషాస్వరూపజ్ఞాన్, ఇంగితజ్ఞాన్ అభిప్రాయవిదః, నైగమాన్, వణిజః పూర్వత్ర పౌరానిత్యర్థః. వచనే చాఽపి కేవలవ్యవహారేపి, హేతూపచారకుశలాన్ యుక్తిప్రయోగసమర్థాన్, హైతుకాన్ తార్కికాన్. ౮

(ఛంద ఇతి.) వృత్తజ్ఞాన్ వృత్తశాస్త్రజ్ఞాన్, చిత్రజ్ఞాన్ చక్రబంధాదిసహితచిత్రకావ్యరచనానిపుణాన్. ౯

(శాస్త్రేతి.) శాస్త్రజ్ఞాన్ వ్యాకరణాదిశాస్త్రజ్ఞాన్, సమవేశయత్, సభామధ్య ఇతి శేషః. ౧౦

(కుశలవాభ్యాం శ్రీరామాయణగానోపక్రమః)

దృష్ట్వా మునిగణా స్సర్వే పార్థివా శ్చ మహౌజసః,
పిబన్త ఇవ చక్షుర్భ్యాం రాజానం గాయకౌ చ తౌ. ౧౧

ఊచుః పరస్పరం చేదం సర్వ ఏవ సమన్తతః,
ఉభౌ రామస్య సదృశౌ బింబా ద్బింబ మివోత్థితౌ. ౧౨

జటిలౌ యది న స్యాతాం న వల్కలధరౌ యది,
విశేషం నాధిగచ్ఛామో గాయతో రాఘవస్య చ. ౧౩

తేషాం సంవదతా మేవం శ్రోతౄణాం హర్షవర్ధనమ్,
గేయం ప్రచక్రతు స్తత్ర తా వుభౌ మునిదారకౌ. ౧౪

తతః ప్రవృత్తం మధురం గాంధర్వ మతిమానుషమ్,
న చ తృప్తిం యయు స్సర్వే శ్రోతారో గానసంపదా. ౧౫

ప్రవృత్త మాదితః పూర్వసర్గం నారదదర్శితమ్,
తతః ప్రభృతి సర్గాంశ్చ యావ ద్వింశ త్యగాయతామ్. ౧౬

తతోఽపరాహ్ణసమయే రాఘవ స్సమభాషత,
శ్రుత్వా వింశతిసర్గాం స్తాన్ భ్రాతరం భ్రాతృవత్సలః. ౧౭

అష్టాదశసహస్రాణి సువర్ణస్య మహాత్మనోః,
ప్రయచ్ఛ శీఘ్రం కాకుత్స్థ యదన్య దభికాంక్షితమ్. ౧౮

దదౌ స శీఘ్రం కాకుత్స్థో బాలయో ర్వై పృథక్పృథక్, ౧౮½

దీయమానం సువర్ణం తు నాఽగృహ్ణీతాం కుశీలవౌ.
ఊచతు శ్చ మహాత్మానౌ కిమనేనేతి విస్మితౌ, ౧౯½

(ప్రవృత్త మితి.) తత్ర గేయేన నారదదర్శితం పూర్వసర్గ మాదితః ప్రవృత్తమ్. ౧౧-౧౮½

(దీయమాన మితి.) కుశీలవౌ విస్మితౌ సకృదేవ బహుప్రదానతః విస్మయవంతౌ, కిమనే నేత్యేవోచతుశ్చ. ౧౯½

వన్యేన ఫలమూలేన నిరతౌ వనవాసినౌ.
సువర్ణేన హిరణ్యేన కిం కరిష్యావహే వనే, ౨౦॥

తథా తయోః ప్రబ్రువతోః కౌతూహలసమన్వితాః.
శ్రోతార శ్చైవ రామ శ్చ సర్వ ఏవ సువిస్మితాః, ౨౧॥

తస్య చైవాగమం రామః కావ్యస్య శ్రోతు ముత్సుకః.
పప్రచ్ఛ తౌ మహాతేజా స్తౌ వుభౌ మునిదారకౌ, ౨౨॥

కిం ప్రమాణ మిదం కావ్యం కా ప్రతిష్ఠా మహాత్మనః.
కర్తా కావ్యస్య మహతః క్వ చాఽసౌ మునిపుంగవః. ౨౩॥

పృచ్ఛంతం రాఘవం వాక్య మూచతు ర్మునిదారకౌ. ౨౪

వాల్మీకి ర్భగవాన్ కర్తా సంప్రాప్తో యజ్ఞసంవిధమ్,
యేనేదం చరితం తుభ్య మశేషం సంప్రదర్శితమ్. ౨౫

సన్నిబద్ధం హి శ్లోకానాం చతుర్వింశత్సహస్రకమ్,

తదేవ స్పష్టీకరోతి (వన్యేనేత్యాది.) నిరతౌ నిరతాహారౌ. ౨౦॥—౨౧॥

(తస్యేతి.) ఆగమం ప్రాప్తిమ్. ౨౨॥

(కిం ప్రమాణ మిద మిత్యాది.) కా ప్రతిష్ఠా కియత్పర్యంత మిత్యాఽఽశయః, కావ్యస్య కః కర్తేత్యనుకర్షః. (మునిపుంగవ ఇతి,) ఆస్త ఇతి శేషః. ౨౩॥—౨౪

(వాల్మీకి రిత్యాది.) యేన కృత మిద మశేషం చరితం కావ్యం తుభ్యం సంప్రదర్శితం సోఽస్య కావ్యస్య కర్తా భగవాన్ వాల్మీకిః, యజ్ఞసంవిధం, గిందు శ్ఛాందసః. యజ్ఞవాటసవిధదేశం ప్రాప్తః. ౨౫

(సన్నిబద్ధ మితి.) చతుర్వింశతిసాహస్రమిత్యాదిక మగ్రే స్పష్టీకరిష్యామః. చతుర్వింశతిసాహస్రం శ్లోకానాం సన్నిబంధన మితి చ పాఠః. ఉపాఖ్యానశతం ఇక్ష్వాకూపాఖ్యానాంతం, భార్గవేణ

(రామేణ వాల్మీకిం ప్రతి దూతప్రేషణమ్)

ఉపాఖ్యానశతం చైవ భార్గవేణ తపస్వినా. ౨౬

ఆదిప్రభృతి వై రాజన్ పంచసర్గశతాని చ,
కాండాని షట్కృతానీహ సోత్తరాణి మహాత్మనా. ౨౭

కృతాని గురుణాఽస్మాక మృషిణా చరితం తవ,
ప్రతిష్ఠా జీవితం యావ త్తావత్సర్వస్య వర్తతే. ౨౮

యది బుద్ధిః కృతా రాజన్ శ్రవణాయ మహారథ,
కర్మాంతరే క్షణీభూత స్తచ్ఛృణుష్వ సహాఽనుజః. ౨౯

బాఢ మిత్యబ్రవీ ద్రామ స్తౌ చాఽనుజ్ఞాప్య రాఘవమ్,
ప్రహృష్టౌ జగ్మతుః స్థానం యత్రాఽఽస్తే మునిపుంగవః. ౩౦

భృగువంశ్యేన, వాల్మీకేరేవ భార్గవత్వం ప్రాచేతసత్వం చాఽవిరుద్ధ మితి దర్శితం తపస్స్వాధ్యాయనిరత మితి శ్లోకవ్యాఖ్యానే. ౨౬

(ఆదిప్రభృతీతి.) పంచసర్గశతానీతి షట్కాండాభిప్రాయేణ. చకారా దుత్తరకాండసర్గ సంఖ్యాసముచ్చయః. ౨౭

(ప్రతిష్ఠేత్యాది.) ఆజీవిత మితి పదం యావత్ కావ్యనాయకస్య జీవితం తావ త్తస్య యత్ శుభాఽశుభం తస్య సర్వస్యాఽత్ర ప్రతిష్ఠానిబంధనమస్తి. ౨౮

(యదీతి.) హే రాజ న్యది తస్య సర్వస్య శ్రవణాయ బుద్ధిః కృతా తదా కర్మాంతరే క్షణీ భూత స్సుఖీభూత శ్శృణు. ౨౯—౩౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. చతుర్ణవతితమ స్సర్గః.

రామోఽపి మునిభి స్సార్థం పార్థివై శ్చ మహాత్మభిః,
శ్రుత్వా తద్గీతిమాధుర్యం కర్మశాలా ముపాగమత్. ౩౧

శుశ్రావ తత్తాళలయోపపన్నం సర్గాన్వితం సస్వరశబ్దయుక్తమ్,
తంత్రీలయవ్యంజనయోగయుక్తం కుశీలవాభ్యాం పరిగీయమానమ్. ౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతుర్ణవతితమ స్సర్గః,

అథ పంచనవతితమ స్సర్గః.

రామో బహూ న్యహా న్యేవం తద్గీతం పరమం శుభమ్,
శుశ్రావ మునిభి స్సార్థం పార్థివై స్సహవానరైః. ౧

తస్మిన్ గీతే తు విజ్ఞాయ సీతాపుత్రౌ కుశీలవౌ,
తస్యాః పరిషదో మధ్యే రామో వచన మబ్రవీత్.
దూతాన్ శుద్ధసమాచారా నాహూయాఽఽత్మమనీషయా, ౨౩

మద్వచో బ్రూత గచ్ఛధ్వ మితో భగవతోంతికమ్. ౩

యది శుద్ధసమాచారా యది వా వీతకల్మషా,
కరోత్విహాఽఽత్మన శ్శుద్ధి మనుమాన్య మహామునిమ్. ౪

అథ పంచనవతితమ స్సర్గః

(రామ ఇత్యాది.) ౧

(తస్మిన్నితి.) గీతే తు గీత ఏవ, న తు తతఃపూర్వం కస్యచి న్ముఖా దిత్యర్థః. ౨౩—౩

(యదీతి.) మహామునిమనుమాన్య మహామునే రనుమతిం కృత్వే త్యర్థః. ౪

(రామేణ పరేద్యుః ప్రభాతే ప్రవర్తిష్యమాణసీతాశపథదర్శనప్రార్థనాపూర్వకం సదస్యానాం విసర్జనమ్)

ఛందం మునేశ్చ విజ్ఞాయ సీతాయాశ్చ మనోగతమ్,
ప్రత్యయం దాతుకామాయా స్తత శ్శంసత మే లఘు. ౫

శ్వః ప్రభాతే తు శపథం మైథిలీ జనకాత్మజా,
కరోతు పరిషన్మధ్యే శోధనార్థం మమైవ చ. ౬

శ్రుత్వా తు రాఘవస్యైత ద్వచః పరమ మద్భుతమ్,
దూతా స్సంప్రయయు ర్వాటం యత్రాఽఽస్తే మునిపుంగవః. ౭

తే ప్రణమ్య మహాత్మానం జ్వలంత మమితప్రభమ్,
ఊచు స్తే రామవాక్యాని మృదూని మధురాణి చ. ౮

తేషాం తద్వ్యాహృతం శ్రుత్వా రామస్య చ మనోగతమ్,
విజ్ఞాయ సుమహాతేజా ముని ర్వాక్య మథాఽబ్రవీత్. ౯

ఏవం భవతు భద్రం వో యథా వదతి రాఘవః,
తథా కరిష్యతే సీతా దైవతం హి పతిః స్త్రియః. ౧౦

తథోక్త్వా మునినా సర్వే రామదూతా మహౌజసమ్,
ప్రత్యేత్య రాఘవం శీఘ్రం మునివాక్యం బభాషిరే. ౧౧

తతః ప్రహృష్టః కాకుత్స్థ శ్శ్రుత్వా వాక్యం మహాత్మనః,
ఋషీం స్తత్ర సమేతాంశ్చ రాజ్ఞశ్చైవాఽభ్యభాషత. ౧౨

(ఛంద మితి.) ఛంద మభిప్రాయమ్. ౫—౧౦

(తథోక్త్వా ఇతి.) సీతా తథైవ కరిష్యత ఇత్యుక్త్వా ఇత్యర్థః. ౧౧—౧౨

భగవన్త స్స శిష్యా వై సానుగా శ్చ నరాధిపాః,
పశ్యన్తు సీతాశపథం య శ్చై వాన్యోఽపి కాంక్షతే. ౧౩

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవస్య మహాత్మనః,
సర్వేషా మృషిముఖ్యానాం సాధువాదో మహా నభూత్. ౧౪

రాజాన శ్చ మహాత్మానం ప్రశంసన్తి స్మ రాఘవమ్,
ఉపపన్నం నరశ్రేష్ఠ త్వయ్యేవ భువి నాఽన్యతః.

ఏవం వినిశ్చయం కృత్వా శ్వో భూత ఇతి రాఘవః,
విసర్జయామాస తదా సర్వాం స్తా౯ శత్రుసూదనః. ౧౬

ఇతి సంప్రవిచార్య రాజసింహః శ్వోభూతే శపథస్య నిశ్చయం వై,
విససర్జ మునీ న్నృపాం శ్చ సర్వా౯ స మహాత్మా మహతో మహానుభావః. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచనవతితమ స్సర్గః.

అథ షణ్ణవతితమ స్సర్గః

తస్యాం రజన్యాం వ్యుష్టాయాం యజ్ఞవాటగతో నృపః,
ఋషీ౯ సర్వా న్మహాతేజా శ్శబ్దాపయతి రాఘవః. ౧

(భగవన్త ఇతి.) (యశ్చైవాఽన్యోపీతి.) యశ్చ పాపీ పాపజల్పః, ప్రాకృతస్సోపీ త్యర్థః. ౧౩—౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచనవతితమ స్సర్గః.

షణ్ణవతితమ స్సర్గః.

(తస్యా మిత్యాది.) (శబ్దాపయతి.) ఆహ్వయతిస్మ. యజభావః. ౧

(శీతాశపథదర్శనార్థం సర్వేషాం ఆగమనం)

వసిష్ఠో వామదేవశ్చ జాబాలి రథ కాశ్యపః,
విశ్వామిత్రో దీర్ఘతపా దుర్వాసాశ్చ మహాతపాః. ౨

పులస్త్యోఽపి తథా శక్తి ర్భార్గవశ్చైవ వామనః,
మార్కండేయ శ్చ దీర్ఘాయు ర్మౌద్గల్య శ్చ మహాయశాః. ౩

గర్గ శ్చ చ్యవనశ్చైవ శతానంద శ్చ ధర్మవిత్,
భరద్వాజస్య తేజస్వీ హ్యగ్నిపుత్ర శ్చ సుప్రభః. ౪

నారదః పర్వతశ్చైవ గౌతమ శ్చ మహాయశాః,
కాత్యాయన స్సుయజ్ఞశ్చ హ్యగస్త్య స్తపసాం నిధిః. ౫

ఏతే చాన్యే చ బహవో మునయ స్సంశితవ్రతాః,
కౌతూహలసమావిష్టా స్సర్వ ఏవ సమాగతాః. ౬

రాక్షసా శ్చ మహావీర్యా వానరా శ్చ మహాబలాః,
సర్వ ఏవ సమాజగ్ము ర్మహాత్మానః కుతూహలాత్. ౭

క్షత్రియా యే చ శూద్రా శ్చ వైశ్యా శ్చైవ సహస్రశః,
నానాదేశగతా శ్చైవ బ్రాహ్మణా స్సంశితవ్రతాః. ౮

జ్ఞాననిష్ఠాః కర్మనిష్ఠాః యోగనిష్ఠా స్తథాఽపరే,
సీతాశపథవీక్షార్థం సర్వ ఏవ సమాగతాః. ౯

తథా సమాగతం సర్వ మశ్మభూత మివాఽచలమ్,
శ్రుత్వా మునివర స్తూర్ణం ససీత స్సముపాగమత్. ౧౦

త మృషిం పృష్ఠత స్సీతా త్వన్వగచ్ఛ దవాఙ్ముఖీ,
కృతాంజలి ర్బాష్పగళా కృత్వా రామం మనోగతమ్. ౧౧

దృష్ట్వాఽఽశ్రుతి మివాఽఽయాంతీం బ్రహ్మాణ మనుగామినీమ్,
వాల్మీకేః పృష్ఠత స్సీతాం సాధువాదో మహా నభూత్. ౧౨

తతో హలహలాశబ్ద స్సర్వేషా మేవ మాబభౌ,
దుఃఖజన్మవిశాలేన శోకేనాఽఽకులితాత్మనామ్. ౧౩

సాధు రామేతి కేచిత్తు సాధు సీతేతి చాఽపరే,
ఉభావేవ చ తత్రాన్యే ప్రేక్షకా స్సంప్రచుక్రుశుః. ౧౪

తతో మధ్యే జనౌఘస్య ప్రవిశ్య మునిపుంగవః,
సీతాసహాయో వాల్మీకి రితి హోవాచ రాఘవమ్. ౧౫

ఇయం దాశరథే సీతా సువ్రతా ధర్మచారిణీ,
అపవాదైః పరిత్యక్తా మమాఽఽశ్రమసమీపతః. ౧౬

లోకాపవాదభీతస్య తవ రామ మహావ్రత,
ప్రత్యయం దాస్యతే సీతా తదనుజ్ఞాతు మర్హసి. ౧౭

ఇమౌ తు జానకీపుత్రా వుభౌ చ యమజాతకౌ,
సుతౌ తవైవ దుర్ధర్షౌ సత్యమేత ద్బ్రవీమి తే. ౧౮

ప్రచేతసోఽహం దశమః పుత్రో రాఘవనందన,
న స్మరా మ్యనృతం వాక్య మిమౌ తు తవ పుత్రకౌ. ౧౯

(తత ఇతి.) దుఃఖజన్మవిశాలేన దుఃఖోత్పత్త్యా విస్తీర్ణేన. ౧౨—౧౭

(ఇమౌ త్వితి.) యమజాతకౌ యమళతయోత్పన్నౌ. ౧౮

(ప్రచేతస ఇతి.) యథాఽహం ప్రచేతస దశమ ఔరసః పుత్రః, తథైవ తవేమౌ పుత్రౌ, అనృతం వాక్యం. అహం మనసా న స్మరామి, కథనం తు దూరత ఏవేతి భావః. ౧౯

(వాల్మీకినా సీతాయాః శపథకరణేభ్యనుజ్ఞానప్రార్థనమ్)

బహువర్షసహస్రాణి తపశ్చర్యా మయా కృతా,
నోపాశ్నీయాం ఫలం తస్యా దుష్టేయం యది మైథిలీ. ౨౦

మనసా కర్మణా వాచా భూతపూర్వం న కిల్బిషమ్.
తస్యాయం ఫల మశ్నామి హ్యపాపా మైథిలీ యది. ౨౧

అహం పంచసు భూతేషు మనష్షష్ఠేషు రాఘవ.
విచింత్య సీతాం శుద్ధేతి జగ్రాహ వననిర్ఝరే. ౨౨

ఇయం శుద్ధసమాచారా అపాపా పతిదేవతా,
లోకాపవాదభీతస్య ప్రత్యయం తవ దాస్యతి. ౨౩

తస్మా దియం నరవరాత్మజ శుద్ధభావా దివ్యేన దృష్టివిషయేణ తదా ప్రవిష్టా,
లోకాపవాదకలుషీకృతచేతసా యా త్యక్తా త్వయా ప్రియతమా విదితాఽపి శుద్ధా. ౨౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, షణ్ణవతితమ స్సర్గః.

(బహ్వితి) (తస్యాః ఫల మితి.) యథేయ మపాపా ఏవం తపశ్చర్యాయాః ఫలం, ఉపాశ్నీయాం యథా తపసః ఫలభోగః, నిశ్చిత స్తథేయ మపాపే త్యర్థః. తస్యాః ఫల ముపాశ్నీయా మపాపా యది మైథిలీతి చ పాఠః. ౨౦

(మనసేతి.) తస్య కిల్బిషా నాచరణస్యే త్యర్థః. ౨౧

(అహ మితి.) (పంచసు భూతేష్వితి.) శ్రోత్రాదిపంచేంద్రియేష్విత్యర్థః. ౨౨—౨౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, షణ్ణవతితమ స్సర్గః.

అథ సప్తనవతితమ స్సర్గః.

వాల్మీకి నైవ ముక్తస్తు రాఘవః ప్రత్యభాషత,
ప్రాంజలి ర్జగతో మధ్యే దృష్ట్వా తాం వరవర్ణినీమ్. ౧

ఏవ మేత న్మహాభాగ యథా వదసి ధర్మవిత్,
ప్రత్యయ స్తు మమ బ్రహ్మం స్తవ వాక్యై రకల్మషైః. ౨

ప్రత్యయ స్తు పురావృత్తో వైదేహ్యా స్సురసన్నిధౌ,
శపథ స్తు కృత స్తత్ర తేన వేశ్మ ప్రవేశితా, ౩

లోకాపవాదో బలవాౝ యేన త్యక్తా హి మైథిలీ, ౩½

సేయం లోకభయా ద్బ్రహ్మ న్న పాపేత్యభిజానతా.
పరిత్యక్తా మయా సీతా తద్భవాౝ క్షంతు మర్హతి, ౪½

జానామి చేమౌ పుత్రౌ మే యమజాతౌ కుశీలవౌ.
శుద్ధాయాం జగతో మధ్యే మైథిల్యాం ప్రీతి రస్తు మే. ౫½

అభిప్రాయం తు విజ్ఞాయ రామస్య సురసత్తమాః.
సీతాయా శ్శపథే తస్మిౝ మహేంద్రాద్యా మహౌజసః,
పితామహం పురస్కృత్య సర్వ ఏవ సమాగతాః. ౬

అథ సప్తనవతితమ స్సర్గః

(వాల్మీకి నేత్యాది.) ౧

(ఏవ మితి.) యథా వదసీతి ప్రత్యయం దాస్యతీత్యేవ మాత్మనేత్యర్థః. ఏత దేవమేవ కర్తవ్య మిత్యర్థః. ఏవం కరణం చ న మమ విశ్వాసార్థ మిత్యాహ (ప్రత్యయో హీతి.) జాత ఏవేతి శేషః (తవ వాక్యై రితి.) బహువర్షేత్యాదినా ప్రాగుక్తశపథవాక్యై రిత్యర్థః. ౨—౫½

(అభిప్రాయ మితి.) (సీతాయా శ్శపథ ఇతి.) శపథప్రసంగ ఇత్యర్థః. ౬

(భూదేవ్యా సహ సీతాయాః రసాతలప్రవేశః)

ఆదిత్యా వసవో రుద్రా హ్యశ్వినౌ సమరుద్గణాః,
గంధర్వాప్సరసశ్చైవ సర్వ ఏవ సమాగతాః. ౯

సాధ్యాశ్చ విశ్వేదేవాశ్చ సర్వే చ పరమర్షయః,
నాగా స్సుపర్ణా స్సిద్ధాశ్చ తే సర్వే హృష్టమానసాః
సీతాశపథసంభ్రాంతా స్సర్వ ఏవ సమాగతాః. ౯౫

దృష్ట్వా దేవా నృషీంశ్చైవ రాఘవః పున రబ్రవీత్.
ప్రత్యయో మే సురశ్రేష్ఠా ఋషివాక్యై రకల్మషైః,
శుద్ధాయాం జగతో మధ్యే వైదేహ్యాం ప్రీతి రస్తు మే. ౧౧

తతో వాయు శ్శుభః పుణ్యో దివ్యగంధో మనోరమః,
తజ్జనౌఘం సురశ్రేష్ఠో హ్లాదయామాస సర్వతః. ౧౨

తదద్భుత మివాఽచింత్యం నిరైక్షంత సమాగతాః,
మానవా స్సర్వరాష్ట్రేభ్యః పూర్వం కృతయుగే యథా. ౧౩

సర్వాం త్సమాగతాన్ దృష్ట్వా సీతా కాషాయవాసినీ,
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్య మధోదృష్టి రవాఙ్ముఖీ. ౧౪

యథాఽహం రాఘవా దన్యం మనసాఽపి న చింతయే,
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి ౧౫

మనసా కర్మణా వాచా యథా రామం సమర్చయే,
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి. ౧౬

(త దితి.) అచింత్య మచింత్యహేతుకం వాయుస్వరూపం, యథా పూర్వం కృతయుగే పశ్యంతి స్మ. తథా తదానీం సర్వే మానవాః, నిరీక్షంతే స్మ. ౧౨—౧౬

యథైత త్సత్య ముక్తం మే వేద్మి రామా త్పరం న చ,
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి. ౧౬

తథా శపంత్యాం వైదేహ్యాం ప్రాదురాసీ త్తదద్భుతమ్,
భూతలా దుత్థితం దివ్యం సింహాసన మనుత్తమమ్. ౧౭

ధ్రియమాణం శిరోభి స్తు నాగై రమితవిక్రమైః,
దివ్యం దివ్యేన వపుషా దివ్యరత్నవిభూషితైః. ౧౮

తస్మిం స్తు ధరణీదేవీ బాహుభ్యాం గృహ్య మైథిలీమ్,
స్వాగతే నాభినంద్యైనా మాసనే చోపవేశయత్. ౨౦

తా మాసనగతాం దృష్ట్వా ప్రవిశంతీం రసాతలమ్,
పుష్పవృష్టి రవిచ్ఛిన్నా దివ్యా సీతా మవాకిరత్. ౨౧

సాధుకారశ్చ సుమహా న్దేవానాం సహసోత్థితః,
సాధు సాధ్వితి వై సీతే యస్యా స్తే శీల మీదృశమ్. ౨౨

ఏవం బహువిధా వాచో హ్యంతరిక్షగతా స్సురాః,
వ్యాజహ్రు ర్హృష్టమనసో దృష్ట్వా సీతాప్రవేశనమ్. ౨౩

యజ్ఞవాటగతా శ్చాఽపి మునయ స్సర్వ ఏవ తే,
రాజాన శ్చ నరవ్యాఘ్రా విస్మయా న్నోపరేమిరే. ౨౪

(యథేతి.) రామా త్పర మన్యం పురుషం న వేద్మీతి యథోక్త మేత త్సత్యం చేత్. మాధవీ మాధవపత్నీ భూమిః. ౧౬

(తథేతి.) తథా శపంత్యాం త్రిశ్శపంత్యాం. తత్సింహాసనమ్. ౧౭

(ధ్రియమాణ మితి.) నాగై శ్శిరోభిః ధ్రియమాణ మదృశ్యతేతి శేషః. ౧౮—౨౩

(యజ్ఞవాటేతి.) విస్మయాత్ ఆశ్చర్యాభిజావేదనవ్యవహారా న్నోపరేమిరే నోపరతా బభూవుః. ౨౪

(సీతాయాః రసాతలప్రవేశానంతరం క్రుద్ధేన రామేణ భూమేః భస్మీకరణప్రతిజ్ఞానమ్)

అంతరిక్షే చ భూమౌ చ సర్వే స్థావరజంగమాః,
దానవా శ్చ మహాకాయాః పాతాళే పన్నగాధిపాః ౨౭

కేచి ద్వినేదు స్సంహృష్టాః కేచి ద్ధ్యానపరాయణాః,
కేచి ద్రామం నిరీక్షంతే కేచి త్సీతా మచేతసః. ౨౮

సీతాప్రవేశనం దృష్ట్వా తేషా మాసీ త్సమాగమః,
త న్ముహూర్త మివాఽత్యర్థం సమం సంమోహితం జగత్. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తనవతితమ స్సర్గః.

అథ అష్టనవతితమ స్సర్గః.

రసాతలం ప్రవిష్టాయాం వైదేహ్యాం సర్వవానరాః,
చుక్రుశు స్సాధు సాధ్వీతి మునయో రామసన్నిధౌ. ౧

(అంతరిక్ష ఇతి) సంహృష్టా ఇతి సీతాయాః అయశోగత మితి సంహృష్టా అచేతనాః విసంజ్ఞాః. ౨౭—౨౮

(సీతాప్రవేశన మితి.) తేషాం మున్యాదీనాం సమాగమః, హర్షసంబంధః, యదేవ మతః, సంమోహిత మివ సంమోహిత మేవాఽభూత్. ౨౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తనవతితమ స్సర్గః.

అథ అష్టనవతితమ స్సర్గః

(రసాతల మిత్యాది.) ౧

దండకాష్ఠ మవష్టభ్య బాష్పవ్యాకులితేక్షణః,
అవాక్ఛిరా దీనమనా రామో హ్యాసీ త్సుదుఃఖితః. ౨

స రుదిత్వా చిరం కాలం బహుశో బాష్ప ముత్సృజన్,
క్రోధశోకసమావిష్టో రామో వచన మబ్రవీత్. ౩

అభూతపూర్వం శోకం మే మనఃస్ప్రష్టు మివేచ్ఛతి,
పశ్యతో మే యథా నష్టా సీతా శ్రీ రివ రూపిణీ. ౪

సా దర్శనం పురా సీతా లంకాం పారే మహోదధేః,
తత శ్చాపి మయా నీతా కిం పున ర్వసుధాతలాత్. ౫

వసుధే దేవి భవతి సీతా నిర్యాత్యతాం మమ,
దర్శయిష్యామి వా రోషం యథా మా మవగచ్ఛసి. ౬

కామం శ్వశ్రూ ర్మమైవ త్వం త్వత్సకాశా ద్ధి మైథిలీ,
కర్షతా హలహస్తేన జనకే నోద్ధృతా పురా. ౭

తస్మా న్నిర్యాత్యతాం సీతా వివరం వా ప్రయచ్ఛ మే,
పాతాళే నాకపృష్ఠే వా వసేయం సహిత స్తయా. ౮

ఆనయ త్వం హి తాం సీతాం మత్తోఽహం మైథిలీకృతే,
న మే దాస్యసి చే త్సీతాం యథారూపాం మహీతలే. ౯

(దండకాష్ఠ మితి.) దండరూపం కాష్ఠం దండకాష్ఠమ్. ౨—౩

(అభూతపూర్వ మితి.) మనశ్శోక మివ మనశ్శోకమేవ (స్ప్రష్టు మితి.) పశ్యతో మేఽద్య. (సా నష్టేతి.) మా మప్యనాదృత్య. ౪

(సేతి.) సీతా ప్రాపితవతీ త్యర్థః. సా అదర్శన మితి పదచ్ఛేదః. ౫—౮

(ఆనయేతి.) మత్తః ప్రాప్తమోహ ఇత్యర్థః. (మహీతల ఇతి.) ప్రవిష్టా మితి శేషః. ౯

(బ్రహ్మణా రామం ప్రతి తస్య విష్ణుత్వజ్ఞాపనమ్)

సపర్వతవనాం కృత్స్నాం విధమిష్యామి తే స్థితిమ్,
నాశయిష్యా మ్యహం భూమిం సర్వ మాపో భవ త్విహ. ౧౦

ఏవం బ్రువాణే కాకుత్స్థే క్రోధశోకసమన్వితే,
బ్రహ్మా సురగణై స్సార్ధ మువాచ రఘునందనమ్. ౧౧

రామ రామ న సంతాపం కర్తు మర్హసి సువ్రత,
స్మర త్వం పూర్వకం భావం మంత్రం చాఽమిత్రకర్శన. ౧౨

న ఖలు త్వాం మహాబాహో స్మారయేయ మనుత్తమమ్,
ఇమం ముహూర్తం దుర్ధర్ష స్మర త్వం జన్మ వైష్ణవమ్. ౧౩

సీతా హి విమలా సాధ్వీ తవ పూర్వపరాయణా,
నాగలోకం సుఖం ప్రాయా త్త్వదాశ్రయతపోబలాత్.

స్వర్గే తే సంగమో భూయో భవిష్యతి న సంశయః,
అస్యా స్తు పరిషన్మధ్యే యద్బ్రవీమి నిబోధ తత్. ౧౫

ఏత దేవ హి కావ్యం తే కావ్యానా ముత్తమం శ్రుతమ్,
సర్వం విస్తరతో రామ వ్యాఖ్యాస్యతి న సంశయః. ౧౬

(రామ రామేతి.) స్మర త్వం పూర్వకం భావం పూర్వకం స్వభావం, విష్ణుత్వ మిత్యర్థః. మంత్రం దేవై స్సహాఽవతారాయ కృతం విచారమ్. ౧౦—౧౨

(న ఖల్వితి.) త్వా మహం న స్మారయేయం, సర్వజ్ఞత్వా దితి భావః. పూర్వకం భావ మిత్యుక్తం విశినష్టి (ఇమ మితి.) ౧౩

(సీతేతి.) తవ పూర్వపరాయణా తవ పూర్వభావప్రవణా, తవ ప్రకృతిప్రాప్తిసముత్సుకే త్యర్థః. ౧౪—౧౫

(ఏత దిత్యాది.) ఏతత్కావ్య మేవాంతం శ్రుతం తత్సర్వం జ్ఞాపనీయం, విస్తరతో వ్యాఖ్యాస్యతి జ్ఞాపయిష్యతి. ౧౬

జన్మప్రభృతి తే వీర సుఖదుఃఖోపసేవనమ్,
భవిష్యత్యుత్తరం చేహ సర్వం వాల్మీకినా కృతమ్. ౧౭

ఆదికావ్య మిదం రామ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్,
న హ్యన్యోఽర్హతి కావ్యానాం యశోభా గ్రాఘవాదృతే. ౧౮

శ్రుతం తే పూర్వ మేతద్ధి మయా సర్వం సురైస్సహ,
దివ్య మద్భుతరూపం చ సత్యవాక్య మనావృతమ్. ౧౯

స త్వం పురుషశార్దూల ధర్మేణ సుసమాహితః,
శేషం భవిష్యం కాకుత్స్థ కావ్యం రామాయణం శృణు. ౨౦

ఉత్తరం నామ కావ్యస్య శేష మత్ర మహాయశః,
త చ్ఛృణుష్వ మహాతేజ ఋషిభి స్సార్ధ ముత్తమమ్. ౨౧

న ఖల్వన్యేన కాకుత్స్థ శ్రోతవ్య మిద ముత్తమమ్,
పరమం ఋషిణా వీర త్వయైవ రఘునందన. ౨౨

త దేవాహ (జన్మప్రభృతీత్యాది.) (భవిష్య త్యుత్తరం చేతి.) సీతోపసంహారా దుత్తరం చ. య త్తే చరితం భవిష్యతి త త్సర్వ మపి. మదనుగ్రహాత్ త్రికాలజ్ఞేన వాల్మీకినా. కృతం కృతనిబంధనం ఇహ కావ్యే. భవిష్యదుత్తరం చేతి చ పాఠః. ౧౭

(ఆదికావ్య మితి.) త్వయి త్వచ్చరితవిషయే. రాఘవాదృతేఽన్యః కావ్యప్రకాశితయశోభాక్ కశ్చి దపి కావ్యనాయకతాం నార్హతి, అత ఏవాఽద్యాపి సర్వే కవయో రామచరిత మేవ ప్రాయేణాఽఽశ్రయంతే. ౧౮

(శ్రుత మితి.) అనావృత మజ్ఞానావరణరహితమ్. ౧౯

(స త్వ మితి.) భవిష్యం భవిష్యద్విషయమ్. ౨౦

(ఉత్తరం నామేతి.) ఉత్తరకాండాఖ్యకావ్యం శేషభూతమ్. ౨౧

(నేతి.) పరమర్షిణా పరమరాజర్షిణా. ౨౨

(రామేణ ఉత్తరకథాశ్రవణార్థం కుశలవాభ్యాం సహ పర్ణశాలాప్రవేశః)

ఏతావ దుక్త్వా వచనం బ్రహ్మా త్రిభువనేశ్వరః,
జగామ త్రిదివం దేవో దేవై స్సహ సవాసవైః. ౨౨

యే చ తత్ర మహాత్మాన ఋషయో బ్రహ్మలౌకికాః,
బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా న్యవర్తంత మహౌజసః. ౨౩

ఉత్తరం శ్రోతుమనసో భవిష్యం యచ్చ రాఘవే. ౨౪

తతో రామ శ్శుభాం వాణీం దేవదేవేన భాషితామ్.
శ్రుత్వా పరమతేజస్వీ వాల్మీకి మిద మబ్రవీత్. ౨౫

భగవ చ్ఛ్రోతుమనస ఋషయో బ్రహ్మలౌకికాః.
భవిష్య దుత్తరం య న్మే శ్వోభూతే సంప్రవర్తతామ్, ౨౬

ఏవం వినిశ్చయం కృత్వా సంప్రగృహ్య కుశీలవౌ.
తం జనౌఘం విసృజ్యాఽథ పర్ణశాలా ముపాగమత్, ౨౭

తా మేవ శోచత స్సీతాం సా వ్యతీయాయ శర్వరీ. ౨౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టనవతితమ స్సర్గః.

(యే చేతి.) యే చ (తత్రేతి.) యజ్ఞసదసీత్యర్థః. బ్రాహ్మలౌకికాః బ్రహ్మలోకార్హాః. ౨౩—౨౬

(ఏవ మితి.) (పర్ణశాలా ముపాగమ దితి.) యజ్ఞావసాన ఏవ సీతాంతర్ధానాత్ తతః పరం దీక్షారాహిత్యేన స్థలాంతరస్య సుగమ్యత్వాత్, పుత్రాభ్యాం సహ వాల్మీకిపర్ణశాలా మేవ రామః ప్రాప్తవా నిత్యర్థః. ౨౭—౨౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
అష్టనవతితమ స్సర్గః.

అథ ఏకోనశతతమ స్సర్గః

రజన్యాం తు ప్రభాతాయాం సమానీయ మహామునీ౯,
గీయతా మవిశంకాభ్యాం రామః పుత్రా వువాచ హ. ౧

తత స్సముపవిష్టేషు బ్రహ్మర్షిషు మహాత్మసు,
భవిష్యదుత్తరం కావ్యం జగతు స్తౌ కుశీలవౌ. ౨

ప్రవిష్టాయాం తు సీతాయాం భూతలం సత్యసంపదా,
తస్యావసానే యజ్ఞస్య రామః పరమదుర్మనాః. ౩

అపశ్యమానో వైదేహీం మేనే శూన్య మిదం జగత్,
శోకేన పరమాయస్తో న శాంతిం మనసాఽగమత్. ౪

విసృజ్య పార్థివా౯ సర్వా నృక్షవానరరాక్షసా౯.
జనౌఘం విప్రముఖ్యానాం విత్తపూర్వం విసృజ్య చ. ౫

ఏవం సమాప్య యజ్ఞం తు విధివ త్స తు రాఘవః,
తతో విసృజ్య తాం త్సర్వా౯ రామో రాజీవలోచనః. ౬

హృది కృత్వా తదా సీతా మయోధ్యాం ప్రవివేశ హ,
ఇష్టయజ్ఞో నరపతిః పుత్రద్వయసమన్వితః. ౭

అథ ఏకోనశతతమ స్సర్గః

(రజన్యాం త్విత్యాది.) గీయతా మిత్యువాచ, అవిశంకాభ్యాం మత్పుత్రత్వవిషయశంకారహితాభ్యాం. మాతృవియోగదుఃఖరహితాభ్యాం వా. ౧—౨

(ప్రవిష్టాయా మితి.) సత్యసంపదా సత్యవైభవేన. (తస్యావసానే యజ్ఞస్యేతి.) సీతానిర్యాణానన్నపూర్వకాల ఇత్యర్థః. ౩—౪

(విసృజ్యేతి.) విత్తపూర్వం విత్తదానపూర్వ మిత్యర్థః. ౫—౭

(రామరాజ్యప్రశంసనమ్)

న సీతాయాః పరాం భార్యాం వవ్రే స రఘునందనః.
యజ్ఞే యజ్ఞే చ పత్న్యర్థం జానకీ కాంచనీ భవత్. ౮

దశవర్షసహస్రాణి వాజిమేధా నథాఽకరోత్,
వాజపేయా న్దశగుణాం స్తథా బహుసువర్ణకాన్. ౯

అగ్నిష్టోమాతిరాత్రాభ్యాం గోసవైశ్చ మహాధనైః,
ఈజే క్రతుభి రన్యైశ్చ స శ్రీమా నాప్తదక్షిణైః. ౧౦

ఏవం స కాల స్సుమహా న్రాజ్యస్థస్య మహాత్మనః.
ధర్మే ప్రయతమానస్య వ్యతీయా ద్రాఘవస్య తు. ౧౧

అనురజ్ఞతి రాజాన మహ న్యహని రాఘవమ్;
ఋక్షవానరరక్షాంసి స్థితా రామస్య శాసనే. ౧౨

కాలే వర్షతి పర్జన్య స్సుభిక్షం విమలా దిశః,
హృష్టపుష్టజనాకీర్ణం పురం జనపదా స్తథా. ౧౩

నాఽకాలే మ్రియతే కశ్చి న్న వ్యాధిః ప్రాణినాం తథా,
నాఽనర్థో విద్యతే కశ్చి ద్రామే రాజ్యం ప్రశాసతి. ౧౪

(నేతి.) న సీతాయా ఇత్యనేన రామస్య ఏకదారవ్రతం. సీతాప్రతినిధినైవ యజ్ఞనిర్వర్తనం చ దర్శితమ్. ౮

(దశవర్షేతి.) దశవర్షసహస్రాణీత్యనేన ప్రథమయజ్ఞ ఏవ సీతాయా భూప్రవేశ ఇత్యుక్తం. బహుసువర్ణకాన్ బహుసువర్ణకయాగాన్. ౯

(అగ్నిష్టోమేతి.) గోసవైః గోసవాఖ్యయాగైః, అశ్వమేధసంక్షేపై రితి సంక్షేపవచనమేతత్పరం వేదితవ్యం, శతశబ్దస్య బహుసంఖ్యావచనత్వాత్ గోశతైశ్చేతి పాఠః. ౧౦—౧౨

(కాల ఇతి.) (సుభిక్ష మితి.) అభవ దితి శేషః. ౧౩—౧౪

అథ దీర్ఘస్య కాలస్య రామమాతా యశస్వినీ,
పుత్రపౌత్రైః పరివృతా కాలధర్మ ముపాగమత్. ౧౫

అన్వియాయ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ యశస్వినీ,
ధర్మం కృత్వా బహువిధం త్రిదివే పర్యవస్థితా. ౧౬

సర్వాః ప్రముదితా స్స్వర్గే రాజ్ఞా దశరథేన చ,
సమాగతా మహాభాగా స్సర్వధర్మం చ లేభిరే. ౧౭

తాసాం రామో మహాదానం కాలే కాలే ప్రయచ్ఛతి,
మాతౄణా మవిశేషేణ బ్రాహ్మణేషు తపస్విషు. ౧౮

పిత్ర్యాణి బ్రహ్మరత్నాని యజ్ఞాన్ పరమదుస్తరాన్,
చకార రామో ధర్మాత్మా పితౄన్ దేవాన్ వివర్ధయన్. ౧౯

ఏవం వర్షసహస్రాణి బహూ న్యథ యయు స్సుఖమ్,
యజ్ఞై ర్బహువిధం ధర్మం వర్ధయానస్య సర్వదా. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోనశతతమ స్సర్గః.

(సర్వా ఇతి.) (సర్వధర్మం చేతి.) సర్వధర్మసాధ్యభోగ మిత్యర్థః. ౧౫ ౧౭

(పిత్ర్యాణీతి.) పిత్ర్యాణి పితృకర్మాపేక్షితాని, బ్రహ్మరత్నాని బ్రాహ్మణదేయవస్తూని, ప్రయచ్ఛతి స్మేత్యనుకర్షః, పితౄన్ దేవాన్ వివర్ధయన్ యజ్ఞాం శ్చకారేతి పిండపితృయజ్ఞా నిత్యర్థః. ౧౯

(ఏవ మితి.) వర్ధయానస్య వర్ధమానస్యే త్యర్థః. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, ఏకోనశతతమ స్సర్గః.

అథ శతతమస్సర్గః

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య యుధాజి త్కేకయో నృపః,
స్వగురుం ప్రేషయామాస రాఘవాయ మహాత్మనే.
గార్గ్య మంగిరసః పుత్రం బ్రహ్మర్షి మమితప్రభమ్, ౧॥

దశ చాఽశ్వసహస్రాణి ప్రీతిదాన మనుత్తమమ్.
కంబళాని చ రత్నాని చిత్రవస్త్ర మథోత్తమమ్,
రామాయ ప్రదదౌ రాజా శుభా న్యాభరణాని చ. ౩

శ్రుత్వా తు రాఘవో ధీమాన్ బ్రహ్మర్షిం గార్గ్య మాగతమ్,
మాతులస్యాఽశ్వపతినః ప్రహితం తన్మహా ద్ధనమ్. ౪

ప్రత్యుద్గమ్య చ కాకుత్స్థః క్రోశమాత్రం సహాఽనుజః,
గార్గ్యం సంపూజయామాస యథా శక్రో బృహస్పతిమ్. ౫

తథా సంపూజ్య త మృషిం తద్ధనం ప్రతిగృహ్య చ,
పృష్ట్వా ప్రతిపదం సర్వం కుశలం మాతులస్య చ.
ఉపవిష్టం మహాభాగం రామః ప్రష్టుం ప్రచక్రమే. ౬॥

కి మాహ మాతులో వాక్యం యదర్థం భగవ న్నిహ.
ప్రాప్తో వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠ స్సాక్షాదివ బృహస్పతిః, ౭॥

అథ శతతమస్సర్గః.

(కస్యచిదిత్యాది.) ౧॥ — ౩

(శ్రుత్వేతి.) అశ్వపతినః అశ్వపతేః. ౪ ౫

(తథేతి.) ప్రతిపద మితి ప్రత్యేకం. కుశలం పృష్ట్వే త్యర్థః. ౬ — ౭॥

రామస్య భాషితం శ్రుత్వా మహర్షిః కార్యవిస్తరమ్.
వక్తు మద్భుతసంకాశం రాఘవాయోపచక్రమే, ౮

మాతుల స్తే మహాబాహో వాక్య మాహ నరర్షభ.
యుధాజి త్ప్రీతిసంయుక్తం శ్రూయతాం యది రోచతే, ౯

అయం గంధర్వవిషయః ఫలమూలోపశోభితః.
సింధో రుభయతః పార్శ్వే దేశః పరమశోభనః, ౧౦

తం చ రక్షంతి గంధర్వా స్సాయుధా యుద్ధకోవిదాః.
శైలూషస్య సుతా వీర త్రికోట్యో వై మహాబలాః, ౧౧

తా న్వినిర్జిత్య కాకుత్స్థ గంధర్వనగరం శుభమ్.
నివేశయ మహాబాహో స్వపురే సుసమాహితే, ౧౨

అన్యస్య న గతి స్తత్ర దేశః పరమశోభనః.
రోచతాం తే మహాబాహో నాఽహం త్వా మహితం వదే, ౧౩

తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవః ప్రీతో మహర్షే ర్మాతులస్య చ.
ఉవాచ బాఢ మిత్యేవ భరతం చాఽన్వవైక్షత. ౧౪

(అయ మితి.) సింధో స్సింధునద్యాః. అయం దేశః అస్మ ద్దేశసమీప ఇత్యర్థః. ౮—౧౦

(తం చేతి.) శైలూషః గంధర్వరాజః. ౧౧

(తా నితి.) (పురే చేతి.) తద్దేశ ఇతి శేషః. ౧౨

(అన్య స్యేతి.) అన్యస్య త్వద్వ్యతిరిక్తస్య. తత్ర దేశే, గతిః ప్రాప్తిప్రసంగ ఏవ నాఽస్తీ త్యర్థః. తత్సాధనే ఫలముక్తం. దేశః పరమశోభన ఇతి. ౧౩

(త చ్ఛ్రుత్వేతి.) (భరతం చాఽన్వవైక్షతేతి.) పర్యాలోచనార్థ మిత్యర్థః. ౧౪

(రామాజ్ఞయా స్వపుత్రసహితేన భరతేన సేనయా సహ యుధాజిత్సమీపగమనమ్)

సోఽబ్రవీ ద్రాఘవః ప్రీత ప్ప్రాంజలిప్రగ్రహో ద్విజమ్.
ఇమౌ కుమారౌ తం దేశం బ్రహ్మర్షే విచరిష్యతః, ౧౫॥

భరతస్యాఽఽత్మజౌ వీరౌ తక్షః పుష్కల ఏవ చ.
మాతులేన సుగుప్తౌ తు ధర్మేణ సుసమాహితౌ, ౧౬॥

భరతం చాగ్రతః కృత్వా కుమారౌ సబలానుగౌ.
నిహత్య గంధర్వసుతా న్ద్వే పురే విభజిష్యతః, ౧౭॥

నివేశ్య తే పురవరే ఆత్మజౌ సన్నివేశ్య చ.
ఆగమిష్యతి మే భూయ స్సకాశ మతిధార్మికః, ౧౮॥

బ్రహ్మర్షి మేవ ముక్త్వా తు భరతం సబలానుగమ్.
ఆజ్ఞాపయామాస తదా కుమారౌ చాఽభ్యషేచయత్, ౧౯॥

నక్షత్రేణ చ సౌమ్యేన పురస్కృత్యాఽంగిరస్సుతమ్
భరత స్సహ సైన్యేన కుమారాభ్యాం వినిర్యయౌ. ౨౦॥

సా సేనా శక్రయుక్తేవ నగరా న్నిర్యయా వథ.
రాఘవానుగతా దూరం దురాధర్షా సురై రపి, ౨౧॥

మాంసాదాని చ సత్త్వాని రక్షాంసి సుమహాంతి చ.
అనుజగ్ము ర్హి భరతం రుధిరస్య పిపాసయా, ౨౨॥

భూతగ్రామా శ్చ బహవో మాంసభక్షా స్సుదారుణాః.
గంధర్వపుత్రమాంసాని భోక్తుకామా స్సహస్రశః, ౨౩॥

(సేతి.) శక్రయుక్తేవ ఇంద్రయుక్తా దేవసేనేవ, నగరాత్, నిర్యయౌ దూర మితి. ఏకద్వివాసరపర్యంత మిత్యర్థః. ౧౫॥—౨౩॥

సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం ఖేచరాణాం చ పక్షిణామ్.
బహూని వై సహస్రాణి సేనాయా యయు రగ్రతః. ౨౪॥

అధ్యర్ధమాస ముషితా పథి సేనా నిరామయా.
హృష్టపుష్టజనాకీర్ణా కేకయం సముపాగమత్. ౨౫॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, శతతమ స్సర్గః.

అథ ఏకోత్తరశతతమ స్సర్గః.

శ్రుత్వా సేనాపతిం ప్రాప్తం భరతం కేకయాధిపః.
యుధాజిద్గార్గ్యసహితం పరాం ప్రీతి ముపాగమత్. ౧

స నిర్యయౌ జనౌఘేన మహతా కేకయాధిపః.
త్వరమాణోఽభిచక్రామ గంధర్వాన్ కామరూపిణః. ౨

(సింహేతి.) (సేనాయా అగ్రతో యయు రితి.) పిశితాశనాదీనా మగ్రతో యానం సుశకునం, అభిముఖతః ఆగమన మేవాఽపశకునమ్. ౨౪॥

(అధ్యర్ధమాస మితి.) కేకయం యుధాజిత మిత్యర్థః. ౨౫॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే. శతతమ స్సర్గః.

అథ ఏకోత్తరశతతమ స్సర్గః

(శ్రుత్వేత్యాది.) సేనాపతిం ప్రాప్తం యుద్ధసన్నాహం శ్రుత్వా. ౧—౨

(భరతేన యుధాజితా సహ గంధర్వదేశగమనపూర్వకం తేషాం హననమ్)

భరత శ్చ యుధాజి చ్చ సమేతౌ లఘువిక్రమైః,
గంధర్వనగరం ప్రాప్తౌ సబలౌ సపదానుగౌ. ౩

శ్రుత్వా తు భరతం ప్రాప్తం గంధర్వా స్తే సమాగతాః,
యోద్ధుకామా మహావీర్యా వ్యనదన్ వై సమంతతః. ౪

తత స్సమభవ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్,
సప్తరాత్రం మహాభీమం న చాఽన్యతరయో ర్జయః. ౫

ఖడ్గశక్తిధనుర్గ్రాహా నద్య శ్శోణితసంస్రవాః,
నృకళేబరవాహిన్యః ప్రవృత్తా స్సర్వతో దిశమ్. ౬

తతో రామానుజః క్రుద్ధః కాలస్యాఽస్త్రం సుదారుణమ్,
సంవర్తం నామ భరతో గంధర్వే ష్వభ్యచోదయత్. ౭

తే బద్ధాః కాలపాశేన సంవర్తేన విదారితాః,
క్షణేనాఽభిహతా స్తేన తిస్రః కోట్యో మహాత్మనా. ౮

తం ఘాతం ఘోరసంకాశం న స్మరంతి దివౌకసః,
నిమేషాంతరమాత్రేణ తాదృశానాం మహాత్మనామ్. ౯

(భరత శ్చేతి.) సబలౌ చతురంగబలసహితౌ. సపదానుగౌ క్షుద్రవైశ్యాద్యనుచరసహితౌ. ౩

(శ్రుత్వేతి.) వ్యనదన్ గర్జంతి స్మ. ౪—౫

(ఖడ్గేతి.) ఖడ్గాదిరూపా గ్రాహా యాసు తాః. సంస్రవః ప్రవాహః, నృకళేబరాణి నద్యాః కాష్ఠాని వహంతీతి తథా. ౬

(తత ఇతి.) సంవర్తనం నామేతి ప్రళయకాలాగ్న్యాఖ్య మిత్యర్థః. ౭—౮

(త మితి.) తం ఘాతం దివౌకసః, న స్మరంతీతి త్రికోటిగంధర్వఘాతో సంభావ్య ఇత్యేవ స్మృత్వా స్థితవంత ఇత్యర్థః. ౯

హతేషు తేషు సర్వేషు భరతః కైకయీసుతః,
నివేశయామాస తదా సమృద్ధే ద్వే పురోత్తమే ౧౦

తక్షం తక్షశిలాయాం తు పుష్కలం పుష్కలావతే,
గంధర్వదేశే రుచిరే గాంధారవిషయే చ సః. ౧౧

ధనరత్నౌఘసంపూర్ణే కాననై రుపశోభితే,
అన్యోన్యసంఘర్షకృతే స్పర్ధయా గుణవిస్తరైః. ౧౨

ఉభే సురుచిరప్రఖ్యే వ్యవహారై రకిల్బిషైః,
ఉద్యానయానసంపూర్ణే సువిభక్తాంతరాపణే. ౧౩

ఉభే పురవరే రమ్యే విస్తరై రుపశోభితే.
గృహముఖ్యై స్సురుచిరై ర్విమానై ర్బహుభి ర్వృతే. ౧౪

శోభితే శోభనీయైశ్చ దేవాయతనవిస్తరైః,
తాలై స్తమాలై స్తిలకై ర్వకులై రుపశోభితే. ౧౫

నివేశ్య పంచభి ర్వర్షై ర్భరతో రాఘవానుజః.
పున రాయా న్మహాబాహు రయోధ్యాం కైకయీసుతః. ౧౬

(హతే ష్వితి.) ద్వే పురే ఇతి తక్షశిలాపుష్కలావత్యాఖ్యే. ౧౦—౧౨

(ఉభే ఇతి.) అకిల్బిషైః ధర్మన్యాయోపేతై ర్వ్యవహారైః. క్రయవిక్రయాదివ్యాపారైః. ౧౩

(ఉభే ఇతి.) విమానసమవర్ణిభిః దేవాయతనవద్విస్తారై ర్గృహముఖ్యై రభిత ఉపశోభితే. విమానసమవర్ణిభి రితి చ పాఠః. ౧౪—౧౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకోత్తరశతతమ స్సర్గః.

(భరతేన గంధర్వవధానంతరం అయోధ్యాం ప్రతి ఆగమనం రామాయ నివేదనం చ)

సోఽభివాద్య మహాత్మానం సాక్షా ద్ధర్మ మివాఽపరమ్,
రాఘవం భరతః శ్రీమాన్ బ్రహ్మాణ మివ వాసవః. ౧౭

శశంస చ యథావృత్తం గంధర్వవధ ముత్తమమ్,
నివేశనం చ దేశస్య శ్రుత్వా ప్రీతోఽస్య రాఘవః. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ ద్వ్యుత్తరశతతమ స్సర్గః

తచ్ఛ్రుత్వా హర్ష మాపేదే రాఘవో భ్రాతృభి స్సహ,
వాక్యం చాఽద్భుతసంకాశం తదా ప్రోవాచ లక్ష్మణమ్. ౧

ఇమౌ కుమారౌ సౌమిత్రే తవ ధర్మవిశారదౌ,
అంగద శ్చంద్రకేతు శ్చ రాజ్యార్థే దృఢవిక్రమౌ. ౨

ఇమౌ రాజ్యేఽభిషేక్ష్యామి దేశ స్సాధు విధీయతామ్,
రమణీయో హ్యసంబాధో రమేతాం యత్ర ధన్వినౌ. ౩

అథ ద్వ్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

(తచ్ఛ్రుత్వేత్యాది.) ౧

(ఇమా వితి.) రాజ్యార్థే రాజ్యరక్షావిషయే. ౨—౩

న రాజ్ఞాం యత్ర పీడా స్యా న్నాఽఽశ్రమాణాం వినాశనమ్,
స దేశో దృశ్యతాం సౌమ్య నాపరాధ్యామహే యథా. ౪

తథో_క్తవతి రామే తు భరతః ప్రత్యువాచ హ,
అయం కారుపథో దేశో రమణీయో నిరామయః. ౫

నివేశ్యతాం తత్ర పుర మంగదస్య మహాత్మనః,
చంద్రకేతో స్సురుచిరం చంద్రకాంతం నిరామయమ్. ౬

తద్వాక్యం భరతే నో_క్తం ప్రతిజగ్రాహ రాఘవః,
తం చ కృత్వా వశే దేశ మంగదస్య న్యవేశయత్. ౭

అంగదీయా పురీ రమ్యా హ్యంగదస్య నివేశితా,
రమణీయా సుగుప్తా చ రామేణాఽక్లిష్టకర్మణా. ౮

చంద్రకేతో స్తు మల్లస్య మల్లభూమ్యాం నివేశితా,
చంద్రకాంతేతి విఖ్యాతా దివ్యా స్వర్గపురీ యథా. ౯

తతో రామః పరాం ప్రీతిం లక్ష్మణో భరత స్తథా,
యయు ర్యుద్ధే దురాధర్షా అభిషేకం చ చక్రిరే. ౧౦

అభిషిచ్య కుమారౌ స్మ ప్రస్థాపయతి రాఘవః,
అంగదం పశ్చిమాం భూమిం చంద్రకేతు ముదఙ్ముఖమ్. ౧౧

(నేతి.) నాఽపరాధ్యామహే కస్యాఽపి భూతస్యేతి శేషః. ౪

(తథేతి.) కారుపథః కారుపథాఖ్యః. పాశ్చాత్యదేశవిశేషః ౫

(నివేశ్యతా మితి.) తత్ర దేశే, అంగదస్య పురం అంగదీయాఖ్యం నివేశ్యతాం. చంద్రకేతోః చంద్రకాంతాఖ్యమ్. ౬—౧౧.

(రామేణ అంగదచంద్రకేత్వో రభిషేకకరణమ్)

అంగదం చాఽపి సౌమిత్రి ర్లక్ష్మణోఽనుజగామ హ,
చంద్రకేతో స్తు భరతః పార్ష్ణిగ్రాహో బభూవ హ. ౧౨

లక్ష్మణ స్త్వంగదీయాయాం సంవత్సర మథోషితః,
పుత్రే స్థితే దురాధర్షే హ్యయోధ్యాం పున రాగమత్. ౧౩

భరతోఽపి తథైవోష్య సంవత్సర మతోఽధికమ్,
అయోధ్యాం పున రాగమ్య రామపాదా వుపాస్త సః. ౧౪

ఉభౌ సౌమిత్రిభరతౌ రామపాదా వనువ్రతౌ,
కాలం గత మపి స్నేహా న్న జజ్ఞాతేఽతిధార్మికౌ. ౧౫

ఏవం వర్షసహస్రాణి దశ తేషాం యయు స్తదా,
ధర్మే ప్రయతమానానాం పౌరకార్యేషు నిత్యదా. ౧౬

విహృత్య కాలం పరిపూర్ణమానసా శ్శ్రియా వృతా ధర్మపురే సుసంస్థితాః,
త్రయ స్సమిద్ధా ఇవ దీప్తతేజసో మహాధ్వరే సాధు హుతాస్త్రయోఽగ్నయః. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ద్వ్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

(చంద్రకేతో స్త్వితి.) మల్లస్య శ్రేష్ఠస్య, మల్లభూమ్యాం మల్లదేశే ఉత్తరే. ౧౨-౧౩

(భరత ఇతి.) (భరతోఽపి తథైవోష్యేతి.) చంద్రకేతుసమీప ఇతి శేషః. ౧౪

(ఉభా వితి.) న జజ్ఞాతే జానాతే ర్లిట్ ద్వివచనం, నావగతవంతౌ సంధి శ్ఛాందసః. ౧౫-౧౬

(విహృత్యేతి.) ధర్మసాధనం పురం ధర్మపురం తస్మిన్. ౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే,
ద్వ్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ త్ర్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య రామే ధర్మపథే స్థితే,
కాల స్తాపసరూపేణ రాజద్వార ముపాగమత్. ౧.

సోఽబ్రవీ ల్లక్ష్మణం వాక్యం ధృతిమంతం యశస్వినమ్,
మాం నివేదయ రామాయ సంప్రాప్తం కార్యగౌరవాత్. ౨.

దూతోఽస్మ్యతిబలస్యాఽహం మహర్షే రమితౌజసః,
రామం దిదృక్షు రాయాతః కార్యేణ హి మహాబల. ౩.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సౌమిత్రి స్త్వరయాఽన్వితః,
న్యవేదయత రామాయ తాపసం తం సమాగతమ్. ౪.

జయస్వ రామ ధర్మేణ ఉభౌ లోకౌ మహాద్యుతే,
దూత స్త్వాం ద్రష్టు మాయాత స్తపసా భాస్కరప్రభః. ౫.

తద్వాక్యం లక్ష్మణే నోక్తం శ్రుత్వా రామ ఉవాచ హ,
ప్రవేశ్యతాం ముని స్తాత మహౌజా స్తస్య వాక్యధృత్. ౬

సౌమిత్రి స్తు తథేత్యుక్త్వా ప్రావేశయత తం మునిమ్,
జ్వలంత మివ తేజోభిః ప్రదహంత మివాంఽశుభిః. ౭.

అథ త్ర్యుత్తరశతతమ స్సర్గః

(కస్యచి త్త్విత్యాది.) కాలస్య కస్యచి ద్గమనానంతర మితి శేషః, ౧—౨.

(దూత ఇతి.) (మహర్షే రితి.) బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. ౪—౭.

(మునిరూపేణ ఆగతేన యమేన సహ రామస్య సంభాషణమ్)

సోఽభిగమ్య రఘుశ్రేష్ఠం దీప్యమానం స్వతేజసా,
ఋషి ర్మధురయా వాచా వర్ధస్వేత్యాఽఽహ రాఘవమ్. ౮

తస్మై రామో మహాతేజాః పూజా మర్ఘ్యపురోగమామ్,
దదౌ కుశల మవ్యగ్రం ప్రష్టు మేవోపచక్రమే. ౯

పృష్ట శ్చ కుశలం తేన రామేణ వదతాం వరః,
ఆసనే కాంచనే దివ్యే నిషసాద మహాయశాః. ౧౦

త మువాచ తతో రామ స్స్వాగతం తే మహామునే,
ప్రాపయస్వ చ వాక్యాని యతో దూత స్త్వ మాగతః. ౧౧

చోదితో రాజసింహేన ముని ర్వాక్య మభాషత,
ద్వంద్వే హ్యేతత్ ప్రవక్తవ్యం హితం వై యద్యపేక్షసే.

య శ్శృణోతి నిరీక్షే ద్వా స వధ్యో భవితా తవ,
భవే ద్వై మునిముఖ్యస్య వచనం య ద్యపేక్షసే. ౧౩

(త దితి.) తస్య వాక్యస్య ధృదితి. రామవాక్యధారీతి సౌమిత్రివిశేషణమ్. ౮—౧౦

(త మితి.) వాక్యాని సందేశవాక్యాని. ప్రాపయస్వ నివేదయ. తత్ర హేతుః (యతో దూత ఇత్యాది.) ౧౧

(చోదిత ఇతి.) మునివాక్యం ప్రాగుక్తమహర్షిసందిష్టవాక్యం. (ద్వంద్వ మేత దితి.) ద్వంద్వం రహస్యేత్యాదినా ద్వంద్వశబ్దస్య రహస్యార్థే ద్వివచననిపాతః. రహస్యమేత త్ప్రవక్తవ్య మిత్యర్థః. ద్వంద్వమేతత్ప్రవక్తవ్య మితి చ పాఠః. తదేవ విశినష్టి (న చైషా మిత్యాది.) ఏషాం త్వత్సమీపవర్తిలోకానా మిత్యర్థః. ౧౨

(య ఇతి.) అస్మద్వచనం నిరీక్షేత్, మంత్రయితారౌ స తవ వధ్యః. కథ మేవ మతిక్రూర సంకేత ఇత్యత్రాఽఽహ (భవే దితి.) తస్య మునిముఖ్యస్య వచన మిత్థం సంకేతపూర్వకం వదేతి చోదితవా నిత్యర్థః (యద్యపేక్షస ఇతి.) తథా సంకేతపరిపాలన మితి శేషః. ౧౩

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్,
ద్వారి తిష్ఠ మహాబాహో ప్రతిహారం విసర్జయ. ౧౪

స మే వధ్యః ఖలు భవే త్కథాద్వంద్వం సమీరితమ్,
ఋషే ర్మమ చ సౌమిత్రే పశ్యే ద్వా శృణుయా చ్చ యః. ౧౫

తతో నిక్షిప్య కాకుత్స్థో లక్ష్మణం ద్వారి సంగ్రహమ్,
త మువాచ మునే వాక్యం కథయస్వేతి రాఘవః. ౧౬

య త్తే మనీషితం వాక్యం యేన వాఽసి సమాహితః,
కథయస్వాఽవిశంక స్త్వం మమాఽపి హృది వర్తతే. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, త్ర్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

(స ఇతి.) ప్రతిహారం విసర్జయ అన్యతోఽపసారయ. ౧౪

కిమర్థ మిత్యత ఆహ (స మ ఇత్యాది.) హే సౌమిత్రే, ఋషే ర్మమ చ కథాద్వంద్వం కథారహస్యం. వాచం ద్వంద్వ మితి చ పాఠః. య శ్శృణుయాత్. ౧౫

(తత ఇతి.) సంగ్రహం రక్షితారమ్. ౧౬

(య దితి.) సమాహితః, (మమాఽపి హృది వర్తత ఇతి,) ఏవంవిధం రహస్యం తన్మయాఽపి శ్రోతవ్య మిత్యర్థః. అహమపి జానామీత్యర్థః. ౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
త్ర్యుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ చతురుత్తరశతతమ స్సర్గః.

శృణు రాజ న్మహాసత్త్వ యదర్థ మహ మాగతః,
పితామహేన దేవేన ప్రేషితోఽస్మి మహాబల. ౧

తవాఽహం పూర్వకే భావే పుత్రః పరపురంజయ,
మాయాసంభావితో వీర కాల స్సర్వసమాహరః. ౨

పితామహ శ్చ భగవా నాహ లోకపతిః ప్రభుః,
సమయ స్తే కృత స్సౌమ్య లోకా న్సంపరిరక్షితుమ్. ౩

సంక్షిప్య హి పురా లోకా న్మాయయా స్వయమేవ హి,
మహార్ణవే శయానోఽప్సు మాం త్వం పూర్వ మజీజనః. ౪

భోగవంతం తతో నాగ మనంత ముదకేశయమ్,
మాయయా జనయిత్వా త్వం ద్వౌ చ సత్త్వౌ మహాబలౌ. ౫

అథ చతురుత్తరశతతమ స్సర్గః

(శృణు రాజ న్నిత్యాది.) యేన సందేశః కృతః స పితామహ ఏవేత్యాహ (పితామహేనేతి.) ౧

అహం చ న తాపసః, కిం తు కాల ఇత్యాహ (తవాఽహ మిత్యాది,) పూర్వసద్భావే పూర్వజన్మని. అహం తవ పుత్రః సర్వసమాహరః. కాలరుద్ర ఇతి యావత్. పరపురంజయః త్రిపుర సంహారకః. తవాఽహం పూర్వసద్భావే పుత్రః పరపురంజయ ఇతి చ పాఠః. కేవలం యమస్య పూర్వభావా దుత్థితత్వాభావాత్. మాయాసంభావితః మాయయా ఉత్పాదితః. ౨

పితామహవాక్య మాహ (పితామహ శ్చేత్యాది.) స్వా న్బ్రహ్మలోకాదీన్. పరిరక్షితుం తే సమయః, స్వలోకం ప్రాప్తుం సమయ ఇత్యర్థః. స్వా న్లోకా న్పరిరక్షితు మితి చ పాఠః. ౩

న కేవలం త్వం రక్షకః కిం తు సంహర్తా స్రష్టాచేత్యాహ (సంక్షిప్యేత్యాది.) లోకా న్చరాచరాత్మకాః ప్రజాః. మాయయా విచిత్రశక్త్యా, జనయిత్వా త్వం మహాకాలాగ్నిరూపః. సత్త్వౌ ప్రాణినౌ. అజీజన ఇత్యనుషంగః. ౪—౫

మధుం చ కైటభం చైవ యయో రస్థిచయై ర్వృతా,
ఇయం పర్వతసంబాధా మేదినీ చాఽభవ న్మహీ. ౬

పద్మే దివ్యేఽర్కసంకాశే నాభ్యా ముత్పాద్య మా మపి,
ప్రాజాపత్యం త్వయా కర్మ మయి సర్వం నివేశితమ్. ౭

సోఽహం సన్న్యస్తభారో హి త్వా ముపాసే జగత్పతిమ్,
రక్షాం విధత్స్వ భూతేషు మమ తేజస్కరో భవాన్. ౮

తత స్త్వమసి దుర్ధర్షా త్తస్మా ద్భావా త్సనాతనాత్,
రక్షాం విధాస్యన్ భూతానాం విష్ణుత్వ ముపజగ్మివాన్. ౯

కౌ తా విత్యత ఆహ (మధుం చ కైటభం చై వేతి.) తత్ర మధుః జలోత్పన్నమకరాదివత్ మేదఃప్రధానః, కైటభ స్తు కమఠశుక్త్యాదివత్ అస్థిప్రధానః, తత్సృష్టిప్రయోజన మాహ (యయో రిత్యాది.) యయో రస్థిచయైః వృతా ఇయం మహీ, పర్వతసంబాధా సతీ. మేదినీ తన్మేదోయుక్తా. పృషోదరాదిత్వా త్సకారలోపః. అస్థిచయై శ్శిలాపర్వతస్థితిహేతుభూతా, మేదోమయత్వా ద్వృక్షలతాద్యుత్పత్తిహేతు ర్మృదుప్రదేశాచ్చాభూ దిత్యర్థః. ౬

మాం త్వం పూర్వమజీజన ఇత్యేత ద్వివృణోతి. (పద్మ ఇత్యాది.) నాభ్యాం వర్తమానే పద్మే నాభికమలే, మా ముత్పాద్య. మయి ప్రాజాపత్యం నివేశితం మమ ప్రజాపతిత్వం దత న సీత్యర్థః. ౭

(సోఽహ మితి.) త్వయి సన్న్యస్తభారః, అహం త్వా ముపాసే నిరంతరం చింతయామి. భూతేషు మత్సృష్టేషు రక్షాం విధత్స్వ. ౮

(తత ఇతి.) తతః మత్కృతభారసమర్పణేన దురరాత్, దుర్జ్ఞేయాత్ సనాతనా న్నిత్యాత్. భావాత్ పరవాసుదేవస్వభావా త్సర్వభూతానాం రక్షార్థం విష్ణుత్వ ముపజగ్మివాన్ ప్రాప్తవాన్. రక్షార్థం సర్వభూతానా మితి చ పాఠః. యద్వా సనాతనా త్తస్మాత్ వాసుదేవవిగ్రహాత్ అదిత్యాం విష్ణుత్వ ముపజగ్మివా నిత్యర్థః. పరవాసుదేవ స్త్వం ప్రథమం బ్రహ్మరుద్రమధ్యే ఆదివిష్ణుతయాఽవతీర్ణోఽసీత్యర్థః. ౯

(యమేన పితామహసందేశకథనమ్)

అదిత్యాం వీర్యవాన్ పుత్రో భ్రాతౄణాం వీర్యవర్ధనః,
సముత్పన్నేషు కృత్యేషు తేషాం సాహ్యాయ కల్పసే. ౧౦

స త్వ ముజాస్యమానాసు ప్రజాసు జగతాం వర,
రావణస్య వధాకాంక్షీ మానుషేషు మనోదధాః. ౧౧

దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ,
కృత్వా వాసస్య నియతిం స్వాయ మేవాఽఽత్మనా పురా. ౧౨

స త్వం మనోమయః పుత్రః పూర్ణాయు ర్మానుషే ష్విహ,
కాలోఽయం తే నరశ్రేష్ఠ సమీప ముపవర్తితుమ్. ౧౩

యది భూయో మహారాజ ప్రజా ఇచ్ఛ స్యుపాసితుమ్,
వస వా వీర భద్రం తే ఏవ మాహ పితామహః. ౧౪

అథ తస్మా దుపేంద్రావతార మాహ (అదిత్యా మితి.) భ్రాతౄణా మింద్రాదీనాం వీర్యవర్ధన స్సన్ లోకస్య కృత్యేషు, రక్షణకార్యే ష్వుత్పన్నేషు సాహ్యాయ తత్సంపాదనయోగ్యత్వాయ కల్పసే, తతో లోకసంరక్షణార్థ ముపేంద్రోఽభూరిత్యర్థః. ౧౦

ఏవం మహావిష్ణురూపా దుపేంద్రావతారముక్త్వా పురస్తా ద్రామావతార మాహ (స త్వ మితి.) హే జగతాంవర ప్రజాసు విత్రాస్యమానాసు సతీషు, రావణస్య వధాకాంక్షీ సన్. స త్వం విత్రాస్యమానాసు ప్రజాసు జగతాంవరేతి చ పాఠః. ఆత్మనా స్వాతంత్ర్యేణ స్వాయ మేవ, పురా, దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ, వాసస్య నియతిం వాసస్య నియమం కృత్వా. వాసస్య నియమ మితి చ పాఠః. మానుషేషు మనో దధా ఇతి శ్లోకద్వయ మేకాన్వయమ్. ౧౨

(స త్వ మితి.) స త్వ ముపేంద్రో భూత్వా యతమాన స్త్వం మనోమయః పుత్ర ఇచ్ఛా కృతదశరథపుత్రభావః. స త్వం పూర్ణాయు రసి. సంకల్పితకాలస్య నివృత్తత్వా దితి భావః. అతో మత్సమీప ముపవర్తితుం ప్రాప్త మయం కాల స్సమయః. ౧౩

(యదీతి.) ఉపాసితుం రక్షితుం తవ స్వతంత్రత్వా దితి భావః. ౧౪

అథవా విజిగీషా తే సురలోకాయ రాఘవ.
సనాథా విష్ణునా దేవా భవంతు విగతజ్వరాః. ౧౫

శ్రుత్వా పితామహేనోక్తం వాక్యం కాలసమీరితమ్,
రాఘవః ప్రహసన్ వాక్యం సర్వసంహార మబ్రవీత్. ౧౬

శ్రుత్వా మే దేవదేవస్య వాక్యం పరమ మద్భుతమ్,
ప్రీతి ర్హి మహతీ జాతా తవాఽఽగమనసంభవా. ౧౭

త్రయాణా మపి లోకానాం కార్యార్థం మమ సంభవః,
భద్రం తేఽస్తు గమిష్యామి యత ఏవాఽహ మాగతః. ౧౮

హృద్గతో హ్యసి సంప్రాప్తో న మే తత్ర విచారణా,
మయా హి సర్వకృత్యేషు దేవానాం వశవర్తినామ్.

(అథవేతి.) భూలోకం విహాయ స్వర్గలోకాయ విజిగీషా చే త్తదా విష్ణునా పున ర్విష్ణుత్వం ప్రాప్తేన త్వయా దేవా స్సనాథా స్సంతో విగతజ్వరా భవంతు, భవదాగమన మేవ సమస్తదేవసుఖకరం స్యా దితి భావః. ౧౫

(శ్రుత్వేతి.) (ప్రహస న్నితి.) స్వయ మేవోద్యుక్తస్య పితామహోక్త్యా ప్రహాసః. సర్వసంహారం రుద్రమ్. ౧౬

(శ్రుత్వేతి.) తవాఽఽగమనసంభవా ప్రీతి ర్మహతీ జాయత ఇతి యోజ్యమ్. ౧౭

ఏవం పితామహసందేశం శ్రుత్వా ప్రతిసందేశ మాహ (త్రయాణా మిత్యాది.) యత ఏవాఽహ మాగతః, తదేవ స్థానం గమిష్యామి. ౧౮

(హృదితి.) హృద్గతో మమ సంప్రాప్తః, మమ హృది య ద్వర్తతే తదేవ పితామహేన ప్రేషిత మిత్యర్థః. అత్ర గమనే విషయే. మే విచారణా నాఽస్తి. బ్రహ్మయాచ్ఞయైవ మమాఽత్రావతరణ మిత్యాహ (మయా హీతి.) దేవానాం వశవర్తినా భక్తపరతంత్రేణ మయా పితామహో

(దుర్వాసఋషేరాగమనమ్)

స్థాతవ్యం సర్వసంహార యథా హ్యాహ పితామహః, ౧౯౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, చతురుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ పంచోత్తరశతతమ స్సర్గః.

తథా తయో స్సంవదతో ర్దుర్వాసా భగవా నృషిః,
రామస్య దర్శనాకాంక్షీ రాజద్వార ముపాగమత్. ౧

సోఽభిగమ్య తు సౌమిత్రి మువాచ ఋషిసత్తమః,
రామం దర్శయ మే శీఘ్రం పురా మేఽర్థోతివర్తతే. ౨

మునే స్తు భాషితం శ్రుత్వా లక్ష్మణః పరవీరహా,
అభివాద్య మహాత్మానం వాక్య మేత దువాచ హ. ౩

దేవేష్వన్యతమః, యథాహ తథా మయా సర్వకృత్యేషు స్థితిగమనాదిషు స్థాతవ్యం త న్నాతిక్రమణీయ మిత్యర్థః. అనేన బ్రహ్మణ స్స్వపూజ్యత్వకథనా త్పరతత్త్వశంకా నివృత్తా. ౧౯౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, చతురుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ పంచోత్తరశతతమ స్సర్గః

(తథే త్యాది.) ౧

(స ఇతి.) పురా మేఽర్థోఽతివర్తత ఇతి యావ న్మే ప్రయోజన మతిక్రామతి, తతః పూర్వ మేవ శీఘ్రం రామం దర్శయే త్యర్థః. ౨—౩

కిం కార్యం బ్రూహి భగవన్ కో వాఽర్థః కిం కరో మ్యహమ్.
వ్యగ్రో హి రాఘవో బ్రహ్మన్ ముహూర్తం ప్రతిపాల్యతామ్. ౪

తచ్ఛ్రుత్వా ఋషిశార్దూలః క్రోధేన కలుషీకృతః,
ఉవాచ లక్ష్మణం వాక్యం నిర్దహ న్నివ చక్షుషా. ౫

అస్మిన్ క్షణే మాం సౌమిత్రే రామాయ ప్రతివేదయ,
అస్మిన్ క్షణే మాం సౌమిత్రే న నివేదయసే యది. ౬

విషయం త్వాం పురం చైవ శపిష్యే రాఘవం తథా,
భరతం చైవ సౌమిత్రే యుష్మాకం యా చ సంతతిః. ౭

న హి శక్ష్యామ్యహం భూయో మన్యుం ధారయితుం హృది, ౭½

తచ్ఛ్రుత్వా ఘోరసంకాశం వాక్యం తస్య మహాత్మనః.
చింతయామాస మనసా తస్య వాక్యస్య నిశ్చయమ్, ౮½

ఏకస్య మరణం మేఽస్తు మా భూ త్సర్వవినాశనమ్.
ఇతి బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య రాఘవాయ న్యవేదయత్, ౯½

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా రామః కాలం విసృజ్య చ.
నిసృత్య త్వరితం రాజా అత్రేః పుత్రం దదర్శ హ. ౧౦½

సోఽభివాద్య మహాత్మానం జ్వలంత మివ తేజసా.
కిం కార్య మితి కాకుత్స్థః కృతాంజలి రభాషత, ౧౧½

(కిం కార్య మితి.) కిం కార్యం కిం కర్తవ్యం, కో వార్థః కిం ప్రయోజనం, అహ మస్మిన్ కాలే కిం కరోమి, వర్తమానసామీప్యే భవిష్యతి లట్. కిం కరిష్యే. ౪ — ౫

(అస్మి న్నితి.) మాం రాఘవాయ నివేదయేతి. న నివేదయసి యది తర్హి శపిష్య

(దుర్వాసగమనాంతరం శ్రీరామేణ లక్ష్మణం ప్రతి చింతాప్రకారః)

తద్వాక్యం రాఘవేణోక్తం శ్రుత్వా మునివరః ప్రభుమ్.
ప్రత్యాహ రామం దుర్వాసా శ్రూయతాం ధర్మవత్సల, ౧౨॥

అద్య వర్షసహస్రస్య సమాప్తి స్తపసో మమ.
సోఽహం భోజన మిచ్ఛామి యథా సిద్ధం తవాఽనఘ, ౧౩॥

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం రాజా రాఘవః ప్రీతమానసః.
భోజనం మునిముఖ్యాయ యథాసిద్ధ ముపాహరత్, ౧౪॥

స తు భుక్త్వా మునిశ్రేష్ఠ స్తదన్న మమృతోపమమ్.
సాధు రామేతి సంభాష్య స్వమాశ్రమ ముపాగమత్, ౧౫॥

తస్మిన్ గతే మునివరే స్వాశ్రమం లక్ష్మణాగ్రజః.
సంస్మృత్య కాలవాక్యాని తతో దుఃఖ ముపాగమత్, ౧౬॥

దుఃఖేన చ సుసంతప్త స్స్మృత్వా తద్ఘోరదర్శనమ్.
అవాఙ్ముఖో దీనమనా వ్యాహర్తుం న శశాక హ, ౧౭॥

తతో బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య కాలవాక్యాని రాఘవః.

(అద్యేతి,) (వర్షసహస్రస్యేతి.) అనశననియమోపగృహీతవర్షసహస్రస్యే త్యర్థః, యథా సిద్ధం యథోపపన్నమ్. ౧౨॥—౧౩॥

(త చ్ఛ్రుత్వేతి.) రాఘవః ప్రీతమానస ఇతి మునికోపః పరిహృత ఇతి ప్రాప్తసంతోష ఇత్యర్థః. ౧౪॥—౧౭॥

(తత ఇతి.) తతోఽనంతరం కాలవాక్యాని బుద్ధ్యా వినిశ్చిత్య సభ్రాతృపుత్రభృత్యవర్గస్య మమ సర్వోపసంహారకాలః ప్రాప్తః, ఉచిత ఏవేతి నిశ్చిత్య, సామాన్యతో నైత దస్తీతి ఏత న్మమ

నైత దస్తీతి నిశ్చిత్య తూష్ణీ మాసీ న్మహాయశాః, ౧౮౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, పంచోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ షడుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అవాఙ్ముఖ మధో దీనం దృష్ట్వా సోమ మివాఽఽప్లుతమ్,
రాఘవం లక్ష్మణో వాక్యం హృష్టో మధుర మబ్రవీత్. ౧

న సంతాపం మహాబాహో మదర్థం కర్తు మర్హసి,
పూర్వనిర్మాణబద్ధా హి కాలస్య గతి రీదృశీ. ౨

జహి మాం సౌమ్య విస్రబ్ధం ప్రతిజ్ఞాం పరిపాలయ.
హీనప్రతిజ్ఞాః కాకుత్స్థ ప్రయాంతి నరకం నరాః. ౩

యది ప్రీతి ర్మహారాజ యద్యనుగ్రాహ్యతా మయి,
జహి మాం నిర్విశంక స్త్వం ధర్మం వర్ధయ రాఘవ. ౪

భ్రాతృభృత్యాదిపరికరజాతం సర్వ మపి నాఽస్తీతి చోక్త్వా తూష్ణీ మాసీత్. లక్ష్మణస్యాఽపరాధం నోద్భావితవా నిత్యర్థః. ౧౮౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, పంచోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ షడుత్తరశతతమ స్సర్గః

(అవాఙ్ముఖ మిత్యాది.) ఆప్లుతం రాహుగ్రస్తం (హృష్ట ఇతి.) సుమంత్రవాక్యతః పూర్వ మేవ రామేణ స్వపరిత్యాగస్యాఽవగతత్వా దవిషాద ఇత్యర్థః. ౧

(నేతి.) (తదేవ దర్శయతి.) పూర్వేత్యాది పూర్వనిర్మాణేన ప్రాగ్భావీయకర్మణా బద్ధా కల్పితా, ప్రథా ఈదృశీతి. సంయోగా విప్రయోగాంతా మరణాంతం చ జీవిత మిత్యుపదిష్టన్యాయ వతీత్యర్థః. ౨—౪

(శ్రీరామేణ లక్ష్మణవిసర్జనం, లక్ష్మణేన సరయూనద్యాం అవగాహనం)

లక్ష్మణేన తథోక్త స్తు రామః ప్రచలితేంద్రియః,
మంత్రిణ స్సముపానీయ తథైవ చ పురోధసమ్. ౫

అబ్రవీ చ్చ తదా వృత్తం తేషాం మధ్యే స రాఘవః,
దుర్వాసోఽభిగమం చైవ ప్రతిజ్ఞాం తాపసస్య చ. ౬

త చ్ఛ్రుత్వా మంత్రిణ స్సర్వే సోపాధ్యాయా స్సమాసత,
వసిష్ఠ స్తు మహాతేజా వాక్య మేత దువాచ హ. ౭

దృష్ట మేత న్మహాబాహో క్షయం తే రోమహర్షణమ్,
లక్ష్మణేన వియోగ శ్చ తవ రామ మహాయశః. ౮

త్యజైనం బలవా న్కాలో మా ప్రతిజ్ఞాం వృథా కృథాః,
వినష్టాయాం ప్రతిజ్ఞాయాం ధర్మోఽపి చ లయం వ్రజేత్. ౯

తతో ధర్మే వినష్టే తు త్రైలోక్యం సచరాచరమ్,
సదేవర్షిగణం సర్వం వినశ్యే త్తు న సంశయః. ౧౦

స త్వం పురుషశార్దూల త్రైలోక్యస్యాఽభిపాలనాత్,
లక్ష్మణేన వినా చాఽద్య జగ త్స్వస్థం కురుష్వ హ. ౧౧

తేషాం త త్సమవేతానాం వాక్యం ధర్మార్థసంహితమ్,
శ్రుత్వా పరిషదో మధ్యే రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౨

విసర్జయే త్వాం సౌమిత్రే మాభూ ద్ధర్మవిపర్యయః,
త్యాగో వధో వా విహిత స్సాధూనాం తూభయం సమమ్. ౧౩

(లక్ష్మణే నేతి.) ప్రచలితేంద్రియః త్యక్తావాఙ్ముఖమౌనతయా ప్రవృత్తవాగాదీంద్రియః. ౧౦

(స త్వ మితి.) అభిపాలనా ద్ధేతౌ పంచమీ, అభిపాలనార్థ మిత్యర్థః. ౧౧ — ౧౩

రామేణ భాషితే వాక్యే బాష్పవ్యాకులితేంద్రియః,
లక్ష్మణ స్త్వరితం ప్రాయా త్స్వగృహం న వివేశ హ. ౧౪

స గత్వా సరయూతీర ముపస్పృశ్య కృతాంజలిః.
నిగృహ్య సర్వస్రోతాంసి నిశ్వాసం న ముమోచ హ. ౧౫

అనిశ్వసంతం యుక్తం తం సశక్రా స్సాప్సరోగణాః,
దేవా స్సర్షిగణా స్సర్వే పుష్పై రభ్యకిరం స్తదా.

అదృశ్యం సర్వమనుజై స్సశరీరం మహాబలమ్,
ప్రగృహ్య లక్ష్మణం శక్ర స్త్రిదివం సంవివేశ హ. ౧౭

తతో విష్ణో శ్చతుర్భాగ మాగతం సురసత్తమాః,
దృష్ట్వా ప్రముదితా స్సర్వే పూజయన్ సమహర్షయః. ౧౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే. షడుత్తరశతతమ స్సర్గః.

(రామేణేతి.) రామేణ భాషిత ఇత్యుక్తరీత్యేతి శేషః. ౧౪

(స ఇతి.) సర్వస్రోతాంసి సర్వేంద్రియాణి. ౧౫

(అనిశ్వసంత మితి.) యుక్తం యోగయుక్తం. అభ్యకిరన్. ౧౬

(అదృశ్య మితి.) అదృశ్యం యథాతథా. ౧౭

(తత ఇతి.) చతుర్థో భాగ శ్చతుర్భాగః, శేషసుపర్ణవిష్వక్సేనవిష్ణురూపేణ చతుర్విభాగో విష్ణు స్తత్ర శేషరూప శ్చతుర్థాంశో లక్ష్మణః, సుపర్ణభూతో భరతః, విష్వక్సేనరూప శ్శత్రుఘ్న ఇతి రహస్యార్థః. అత ఏవ పురాణాంతరేషు - శేషావతారో లక్ష్మణ ఇతి ప్రసిద్ధిః. అనంతగరుడవిష్వక్సేన విష్ణురూపేణాఽఽత్మానం చతుర్ధా వ్యూహ్య వర్తతే సర్వేశ్వర ఇతి జ్ఞేయమ్. ౧౮

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే. ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
షడుత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ సప్తోత్తరశతతమ స్సర్గః

విసృజ్య లక్ష్మణం రామో దుఃఖశోకసమన్వితః,
పురోధసం మంత్రిణ శ్చ నైగమాం శ్చేద మబ్రవీత్. ౧

అద్య రాజ్యేఽభిషేక్ష్యామి భరతం ధర్మవత్సలమ్.
అయోధ్యాయాః పతిం వీరం తతో యాస్యామ్యహం వనమ్. ౨

ప్రవేశయత సంభారా న్మా భూ త్కాలస్య పర్యయః,
అద్యైవాఽహం గమిష్యామి లక్ష్మణేన గతాం గతిమ్. ౩

త చ్ఛ్రుత్వా రాఘవేణోక్తం సర్వాః ప్రకృతయో భృశమ్,
మూర్ధభిః ప్రణతా భూమౌ గతసత్త్వా ఇవాఽభవన్. ౪

భరత శ్చ విసంజ్ఞోఽభూ చ్ఛ్రుత్వా రామస్య భాషితమ్,
రాజ్యం విగర్హయామాస రాఘవం చేద మబ్రవీత్. ౫

సత్యేనాఽహం శపే రాజన్ స్వర్గలోకేన చైవ హి,
న కామయే యథా రాజ్యం త్వాం వినా రఘునందన. ౬

అథ సప్తోత్తరశతతమ స్సర్గః

(విసృజ్యే త్యాది.) ౧

(అద్యేతి.) భరత మయోధ్యాధిపతి మభిషేక్ష్యామీతి మనోరథం కరోమి, తతో వనం యాస్యామి. మహాప్రస్థానవిధినేతి శేషః. ౨

(ప్రవేశయ తేతి.) (సంభారా నితి.) భరతాభిషేకార్థా నిత్యర్థః. ౩

(త దితి.) సర్వాః ప్రకృతయః సుమంత్రాదయః. ౪—౫

(సత్యే నేతి.) (స్వర్గలోకేన చేత్యాది.) హే రఘునందన, త్వాం వినా ప్రాప్యే స్వర్గలోకే న చ కామయే సుఖభోగ మితి శేషః, తథా త్వాం వినా యథా రాజ్యం త్వదాజ్ఞయా యథానుక్రమప్రాప్త మయోధ్యారాజ్యం చ న కామయే, హే రాజన్ ఇమ మర్థం సత్యేన శపే ఏవం భరత

ఇమౌ కుశలవౌ రాజ న్నభిషించ నరాధిప.
కోసలేషు కుశం వీర ముత్తరేషు తథా లవమ్. ౭

శత్రుఘ్నస్య తు గచ్ఛంతు దూతా స్త్వరితవిక్రమాః,
ఇదం గమన మస్మాకం శీఘ్ర మాఖ్యాంతు మా చిరమ్. ౮

తచ్ఛ్రుత్వా భరతే నోక్తం దృష్ట్వా చాఽపి హ్యధోముఖాన్,
పౌరాన్ దుఃఖేన సంతప్తాన్ వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్. ౯

వత్స రామ ఇమాః పశ్య ధరణీం ప్రకృతీ ర్గతాః,
జ్ఞాత్వైషా మీప్సితం కార్యం మా చైషాం విప్రియం కృథాః. ౧౦

వసిష్ఠస్య తు వాక్యేన ఉత్థాప్య ప్రకృతీజనమ్,
కింకరోమీతి కాకుత్స్థ స్సర్వా వచన మబ్రవీత్. ౧౧

తత స్సర్వాః ప్రకృతయో రామం వచన మబ్రువన్,
గచ్ఛంత మనుగచ్ఛామో యత్ర రామ గమిష్యసి ౧౨

పౌరేషు యది తే ప్రీతి ర్యది స్నేహో హ్యనుత్తమః,
సపుత్రదారాః కాకుత్స్థ సమాగచ్ఛామ సత్పథమ్. ౧౩

ఉక్త్వాఽనంతరం, కుశలవా వభిషించే త్యాహ ఇమౌ కుశలవా విత్యాది (ఉత్తరే ష్వితి.) ఉత్తర కోసలే ష్విత్యర్థః. ౬—౭

(శత్రుఘ్న స్యేతి.) ఇదం అస్మాకం ప్రవృత్తమానం, స్వర్గాయ గమనవృత్తాంతం శత్రుఘ్నస్యాఽఽఖ్యాతుం, దూతా గచ్ఛంతు, గత్వా చాఽఽఖ్యాంతు, మాచిరం విలంబో మాభూత్. ఇదం గమన మస్మాకం స్వర్గాయాఽఽఖ్యాంతు మాచిర మితి చ పాఠః. ౮—౧౦

(వసిష్ఠ స్యేతి.) ప్రకృతీజనం ఛాందసో దీర్ఘః. ౧౧—౧౨

(పౌరే ష్వితి.) సత్పథం బ్రహ్మలోకమార్గం త్వయా గమ్యమాన మితి శేషః. ౧౩

(శ్రీరామేణ కుశలవయోః రాజ్యాభిషేచనమ్)

తపోవనం వా దుర్గం వా నదీ మంభోనిధిం తథా,
వయం తే యది న త్యాజ్యా స్సర్వా న్నో నయ ఈశ్వర. ౧౪

ఏషా నః పరమా ప్రీతి రేష నః పరమో వరః,
హృద్గతా న స్సదా ప్రీతి స్తవాఽనుగమనే నృప. ౧౫

పౌరాణాం దృఢభక్తిం చ బాఢ మిత్యేవ సోఽబ్రవీత్,
స్వకృతాంతం చాఽన్వవేక్ష్య తస్మి న్నహని రాఘవః. ౧౬

కోసలేషు కుశం వీర ముత్తరేషు తథా లవమ్,
అభిషిచ్య మహాత్మానా వుభౌ రామః కుశీలవౌ. ౧౭

అభిషిక్తౌ సుతా వంకే ప్రతిష్ఠాప్య పురే తతః,
పరిష్వజ్య మహాబాహు ర్మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ చాఽసకృత్. ౧౮

(తపోవన మితి.) (వయం చేతి.) న త్యాజ్యాః అత స్సర్వా న్నయ. తత్ర హేతుః (ఈశ్వరేతి.) ౧౪ — ౧౫

(పౌరాణా మితి.) కృతాంతం చ కర్తవ్యసిద్ధాంతం చ. ౧౬

(కోసలే ష్వితి.) సుతా వభిషిచ్య ప్రస్థాపయామాస. ౧౭

(అభిషిక్తౌ సుతా వితి.) పురే అయోధ్యాయాం స్వసమీపే, కోసలద్వయరాజ్యార్థ మభిషిక్తౌ, అంకే ప్రతిష్ఠాప్య మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ పరిష్వజ్య రథాదికం దదౌ. రథానాం త్విత్యాది పున ర్దీయమానం రాజౌపవాహ్యాదివ్యరథాదివిషయం, అభిషిచ్యే త్యుక్తార్థమ్. ౧౮ — ౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, సప్తోత్తరశతతమ స్సర్గః.

రథానాం తు సహస్రాణి నాగానా మయుతాని చ,
దశాఽయుతాని చాఽశ్వానా మేకైకస్య ధనం దదౌ. ౧౯

బహురత్నౌ బహుధనౌ హృష్టపుష్టజనావృతౌ,
స్వే పురే ప్రేషయామాస భ్రాతరౌ తౌ కుశీలవౌ. ౨౦

అభిషిచ్య సుతౌ వీరౌ ప్రతిష్ఠాప్య పురే తదా,
దూతాన్ సంప్రేషయామాస శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, సప్తోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ అష్టోత్తరశతతమ స్సర్గః

తే దూతా రామవాక్యేన చోదితా లఘువిక్రమాః,
ప్రజగ్ము ర్మధురాం శీఘ్రం చక్రు ర్వాసం చ నాఽధ్వని. ౧

తే తు త్రిభి రహోరాత్రై స్సంప్రాప్య మధురా మథ,
శత్రుఘ్నాయ యథాతత్త్వ మాచఖ్యు స్సర్వ మేవ తత్. ౨

లక్ష్మణస్య పరిత్యాగం ప్రతిజ్ఞాం రాఘవస్య చ,
పుత్రయో రభిషేకం చ పౌరానుగమనం తథా. ౩

కుశస్య నగరీ రమ్యా వింధ్యపర్వతరోధసి,
కుశావతీతి నామ్నా సా కృతా రామేణ ధీమతా. ౪

అథ అష్టోత్తరశతతమ స్సర్గః.

(తే దూతా ఇత్యాది.) ౧—౨

(లక్ష్మణస్యేతి.) (రాఘవస్య ప్రతిజ్ఞా మితి.) కాలపురుషం ప్రతి బ్రహ్మలోకాగమన ప్రతిజ్ఞా మిత్యర్థః. పౌరానుగమనం పౌరానుగమనానుమతిమ్. ౩

(కుశస్యేతి.) కుశస్య కుశావతీ పురీ, లవస్య శ్రావస్తీతి శ్రావితే త్యన్వయః. ౪

(శత్రుఘ్నేన స్వపుత్రద్వయస్య రాజ్యాభిషేచనపూర్వకమయోధ్యాగమనమ్)

శ్రావ స్తీతి పురీ రమ్యా శ్రావితా చ లవస్య చ, ౪॥

అయోధ్యాం విజనాం కృత్వా రాఘవో భరత స్తథా.
స్వర్గస్య గమనోద్యోగం కృతవంతౌ మహారథౌ, ౫॥

ఏవం సర్వం నివేద్యాఽఽశు శత్రుఘ్నాయ మహాత్మనే.
విరేము స్తే తతో దూతా స్త్వర రాజేతి చాఽబ్రువన్, ౬॥

త చ్ఛ్రుత్వా ఘోరసంకాశం కులక్షయ ముపస్థితమ్.
ప్రకృతీ స్తు సమానీయ కాంచనం చ పురోధసమ్, ౭॥

తేషాం సర్వం యథావృ త్త మబ్రవీ ద్రఘునందనః.
ఆత్మన శ్చ విపర్యాసం భవిష్యం భ్రాతృభి స్సహ, ౮॥

తతః పుత్రద్వయం వీర స్సోఽభ్యషించ న్నరాధిపః.
సుబాహు ర్మధురాం లేభే శత్రుఘాతీ చ వై దిశమ్, ౯॥

ద్విధా కృత్వా తు తాం సేనాం మాధురీం పుత్రయో ర్ద్వయోః.
ధనం చ యు క్తం కృత్వా వై స్థాపయామాస పార్థివః,

సుబాహుం మధురాయాం చ వై దిశే శత్రుఘాతినమ్.
యయౌ స్థాప్య తదాఽయోధ్యాం రథే నై కేన రాఘవః, ౧౧॥

(ఏవ మితి.) త్వరాగమనాయ త్వరితో భవ. రాజేతి రాజ న్నిత్యర్థః. ౪॥—౬॥

(త చ్ఛ్రుత్వేతి.) కాంచనం కాంచనాఖ్యం విపర్యాసం దేహవియోగమ్. ౭॥—౯॥

(ద్విధేతి.) (ధనం చ యు క్తం చ కృత్వేతి.) యథోచితం యథాశాస్త్రం విభాగం కృత్వే త్యర్థః. ౧౦—౧౧॥

స దదర్శ మహాత్మానం జ్వలంత మివ పావకమ్,
సూక్ష్మక్షౌమాంబరధరం మునిభి స్సార్ధ మక్షయైః. ౧౨॥

సోఽభివాద్య తతో రామం ప్రాంజలిః ప్రయతేంద్రియః.
ఉవాచ వాక్యం ధర్మజ్ఞం ధర్మ మేవాఽనుచింతయన్, ౧౩॥

కృత్వాఽభిషేకం సుతయో ర్యుక్తం రాఘవనందన.
తవాఽనుగమనే రాజన్ విద్ధి మాం కృతనిశ్చయమ్, ౧౪॥

న చాఽన్య దపి వక్తవ్య మతో వీర న శాసనమ్.
విహన్యమాన మిచ్ఛామి మద్విధేన విశేషతః. ౧౫॥

తస్య తాం బుద్ధి మక్లీబాం విజ్ఞాయ రఘునందనః.
బాఢ మిత్యేవ శత్రుఘ్నం రామో వాక్య మువాచ హ, ౧౬॥

తస్య వాక్యస్య వాక్యాంతే వానరాః కామరూపిణః.
ఋక్షరాక్షససంఘా శ్చ సమాపేతు రనేకశః, ౧౭॥

సుగ్రీవం తే పురస్కృత్య సర్వ ఏవ సమాగతాః.
తే రామం ద్రష్టుమనసః స్వర్గాయాఽభిముఖం స్థితమ్, ౧౮॥

దేవపుత్రా ఋషిసుతా గంధర్వాణాం సుతా స్తథా.
రామక్షయం విదిత్వా తే సర్వ ఏవ సమాగతాః, ౧౯॥

తే రామ మభివాద్యోచుః సర్వే వానరరాక్షసాః.
తవాఽనుగమనే రాజన్ సంప్రాప్తాః కృతనిశ్చయాః, ౨౦॥

(న చేతి.) (అన్య న్న వక్తవ్య మితి.) మా స్త్వితి న వక్తవ్య మిత్యర్థః. విలోక్యమాన మిత్యాది త్వద్విధేన పరమానుగ్రహసమర్థేన విలోక్యమాన మనుగృహ్యమాణ మేవ సంపాదయితుం ఆత్మాన మిచ్ఛామి. ౧౨॥ — ౨౦॥

(రామేణ హనుమద్విభీషణౌ ప్రతి ఆచంద్రార్కావస్థానచోదనప్రకారః)

యది రామ వినాఽస్మాభి ర్గచ్ఛే స్త్వం పురుషోత్తమ.
యమదండ మివోద్యమ్య త్వయా స్మ వినిపాతితాః, ౨౧॥

తై రేవ ముక్తః కాకుత్స్థో బాఢ మిత్యఽబ్రవీత్ స్మయన్. ౨౨

ఏతస్మి న్నంతరే రామం సుగ్రీవోఽపి మహాబలః,
ప్రణమ్య విధివ ద్వీరం విజ్ఞాపయితు ముద్యతః. ౨౩

అభిషిచ్యాంగదం వీర మాగతోఽస్మి నరేశ్వర,
తవాఽనుగమనే రాజన్ విద్ధి మాం కృతనిశ్చయమ్. ౨౪

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో రమయతాం వరః,
వానరేంద్ర మథోవాచ మైత్రం తస్యాఽనుచింతయన్. ౨౫

సఖే శృణుష్వ సుగ్రీవ న త్వయాఽహం వినా కృతః,
గచ్ఛేయం దేవలోకం వా పరమం వా పదం మహత్. ౨౬

విభీషణ మథోవాచ రాక్షసేంద్రం మహాయశాః. ౨౬॥

యావ త్ప్రజా ధరిష్యంతి తావ త్త్వం వై విభీషణ.
రాక్షసేంద్ర మహావీర్య లంకాస్థ స్త్వం ధరిష్యసి, ౨౭॥

యావ చ్చంద్ర శ్చ సూర్య శ్చ యావ త్తిష్ఠతి మేదినీ.
యావ చ్చ మత్కథా లోకే తావ ద్రాజ్యం తవాఽస్త్విహ, ౨౮॥

(యదీతి.) యమదండ ముద్యమ్యేవ త్వయా వినిపాతితా స్స్మ హతా స్స్మేత్యర్థః. ౨౬

ఏవం తేషా మనుగమనార్థవచనం శ్రుత్వా వ్యవస్థా మాహ (విభీషణ మిత్యాది.) ౨౬॥

విభీషణస్య బ్రహ్మణా అమరత్వప్రదానప్రదర్శనాత్, స్నేహేనైవావస్థానం శాస్తి. (యావ త్ప్రజా ఇతి.) ధరిష్యసీతి దేహ మితి శేషః. ౨౭॥—౨౮॥

శాసిత స్త్వం సఖిత్వేన కార్యం తే మమ శాసనమ్.
ప్రజా స్సంరక్ష ధర్మేణ నోత్తరం వక్తు మర్హసి. ౨౯

కిం చాఽన్య ద్వక్తు మిచ్ఛామి రాక్షసేంద్ర మహామతే. ౩౦

ఆరాధయ జగన్నాథ మిక్ష్వాకుకులదైవతమ్,
ఆరాధనీయ మనిశం సర్వై ర్దేవై స్సవాసవైః. ౩౧

తథేతి ప్రతిజగ్రాహ రామవాక్యం విభీషణః,
రాజా రాక్షసముఖ్యానాం రాఘవాజ్ఞా మనుస్మరన్. ౩౨

త మేవ ముక్త్వా కాకుత్స్థో హనూమంత మథాఽబ్రవీత్,
జీవితే కృతబుద్ధి స్త్వం మా ప్రతిజ్ఞాం వృథా కృథాః. ౩౩

మత్కథాః ప్రచరిష్యంతి యావ ల్లోకే హరీశ్వర,
తావ ద్రమస్వ సుప్రీతో మద్వాక్య మనుపాలయన్. ౩౪

ఏవ ముక్త స్తు హనుమాన్ రాఘవేణ మహాత్మనా,
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస పరం హర్ష మవాప్య చ. ౩౫

యావ త్తవ కథా లోకే విచరిష్యతి పావనీ,
తావ త్స్థాస్యామి మేదిన్యాం తవాఽఽజ్ఞా మనుపాలయన్. ౩౬

జాంబవంతం తథోక్త్వా తు వృద్ధం బ్రహ్మసుతం తథా,

(త మితి.) అథ హనుమతోఽపి అమరత్వం ప్రతి బ్రహ్మద త్తవరత్వాత్, యావ ద్రామకథాప్రచారః భూలోకే తావత్ తచ్ఛ్రవణస్య ప్రార్థితత్వా త్తథా రామేణాఽనుజ్ఞాతత్వా చ్చ తస్య చ స్థాపనం (జీవిత ఇత్యాది.) జీవితే జీవితావస్థానే. కృతబుద్ధిః కృతనిశ్చయ స్సన్. ప్రతిజ్ఞాం త్వత్కృతాం. మా విలోపయ. మా ప్రతిజ్ఞాం విలోపయేతి చ పాఠః ౨౯—౩౩

ఉక్త ఏవాఽర్థః స్పష్టీక్రియతే (మత్కథా ఇతి.) ౩౪—౩౬

(జాంబవంత మితి.) జాంబవతోఽపి బ్రహ్మపుత్రత్వా ద్బ్రహ్మణైవ దత్తవరత్వా చ్చ

మైందం చ ద్వివిదం చైవ పంచ జాంబవతా సహ. ౩౨

యావత్కలి శ్చ సంప్రాప్త స్తావ జ్జీవత సర్వదా. ౩౨॥

తా నేవ ముక్త్వా కాకుత్స్థ స్సర్వాం స్తా నృక్షవానరాన్.
ఉవాచ బాఢం గచ్ఛధ్వం మయా సార్ధం యథేప్సితమ్. ౩౮॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, అష్టోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ నవోత్తరశతతమ స్సర్గః.

ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం పృథువక్షా మహాయశాః.
రామః కమలపత్రాక్షః పురోధస మథాఽబ్రవీత్. ౧

అగ్నిహోత్రం వ్రజ త్వగ్రే దీప్యమానం సహ ద్విజైః.

స్థాపనం, మైందద్వివిదయో రపి పిత్రో రశ్వినో రనుగ్రహా దమృతప్రాశిత్వా చ్చ స్థాపనం. విభీషణాదయో యేఽమరాః పంచ తే యూయం యావ త్కలిః యావ త్ప్రళయః తావ జ్జీవత. కలౌ ప్రళయే సంప్రాప్తే సతి, దేహం త్యజతేతి శేషః. ౩౨॥

(తా నితి.) సర్వాం స్తానితి పంచామరవ్యతిరిక్తా నిత్యర్థః. ౩౮॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
అష్టోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ నవోత్తరశతతమ స్సర్గః

(ప్రభాతాయా మిత్యాది.) ౧

(అగ్నిహోత్ర మితి.) వాజపేయాతపత్రం చేతి తస్య ధర్మానుష్ఠానబలప్రాప్తత్వాత్.

వాజపేయాతపత్రం చ శోభమానం మహాపథే. ౨

తతో వసిష్ఠ స్తేజస్వీ సర్వం నిరవశేషతః,
చకార విధివ ద్ధర్మ్యం మహాప్రస్థానికం విధిమ్. ౩

తత స్సూక్ష్మాంబరధరో బ్రహ్మ మావర్తయ న్స్వయమ్,
కుశా న్గృహీత్వా పాణిభ్యాం ప్రసజ్య ప్రయయా వథ. ౪

అవ్యాహర న్క్వచి త్కించి న్నిశ్చేష్టో నిస్సుఖః పథి,
నిర్జగామ గృహా త్తస్మా ద్దీప్యమాన ఇవాంఽశుమాన్. ౫

రామస్య దక్షిణే పార్శ్వే సపద్మా శ్రీ రుపాశ్రితా,
సవ్యే తు హ్రీ ర్మహాదేవీ వ్యవసాయ స్తథాఽగ్రతః. ౬

శరా నానావిధా శ్చాఽపి ధను రాయత ముత్తమమ్,
తథాఽఽయుధాని తే సర్వే యయుః పురుషవిగ్రహాః. ౭

వేదా బ్రాహ్మణరూపేణ గాయత్రీ సర్వరక్షిణీ,
ఓంకారోఽథ వషట్కార స్సర్వే రామ మనువ్రతాః. ౮

రాజచిహ్నస్య సన్న్యస్తత్వా చ్ఛ. సీతాయాః పత్న్యాః స్థితత్వా దగ్నే రపి స్థితి రితి పూర్వ మేవోక్తమ్. ౨

(తత ఇతి.) మహాప్రస్థాన మర్హతీతి మహాప్రస్థానికమ్. ౩

(తత ఇతి.) (పరం బ్రహ్మ మావర్తయ న్నితి.) అకారాంతత్వ మార్షం. దేవమంత్ర మిత్యర్థః. ప్రసజ్య గృహీత్వేతి. అంగులీవివరప్రసక్తం కృత్వే త్యర్థః. ౪

(అవ్యాహర న్నితి.) నిశ్చేష్టః కించి త్పదార్థదర్శనశ్రవణస్పర్శనాదివిషయకేంద్రియచేష్టా రహిత ఇత్యర్థః. నిస్సుఖః పథి పాదుకాదిసుఖ ముపేక్ష్య శర్కరాకంటకబాధాం సోఢు ముద్యుక్తః నిర్జగామే త్యర్థః. ౫

(రామ స్యేతి.) పద్మా పద్మహస్తా. ౬—౮

(శ్రీరామేణ మహాప్రస్థానగమనమ్)

ఋషయ శ్చ మహాత్మాన స్సర్వ ఏవ మహీసురాః,
అన్వగచ్ఛ న్మహాత్మానం స్వర్గద్వార మపావృతమ్. ౯

తం యాంత మనుగచ్ఛంతి హ్యంతఃపురచరాః స్త్రియః,
సవృద్ధబాలదాసీకా స్సవర్షధరకింకరాః. ౧౦

సాంతఃపుర శ్చ భరత శ్శత్రుఘ్నసహితో యయౌ
రామం గతి ముపాగమ్య సాగ్నిహోత్ర మనువ్రతః. ౧౧

తే చ సర్వే మహాత్మాన స్సాగ్నిహోత్రా స్సమాగతాః,
సపుత్రదారాః కాకుత్స్థ మనుజగ్ము ర్మహామతిమ్. ౧౨

మంత్రిణో భృత్యవర్గా శ్చ సపుత్రపశుబాంధవాః,
సర్వే సహానుగా రామ మన్వగచ్ఛన్ ప్రహృష్టవత్. ౧౩

తత స్సర్వాః ప్రకృతయో హృష్టపుష్టజనావృతాః,
గచ్ఛంత మన్వగచ్ఛం స్తం రాఘవం గుణరంజితాః. ౧౪

తత స్స్త్రీపుమాంస స్తే సపక్షిపశువాహనాః,
రాఘవస్యాఽనుగా స్సర్వే హృష్టా విగతకల్మషాః. ౧౫

స్నాతాః ప్రముదితా స్సర్వే హృష్టాః పుష్టా శ్చ వానరాః,
దృఢం కిలకిలాశబ్దై స్సర్వం రామ మనువ్రతమ్. ౧౬

(త మితి.) నపుంసకాః వర్షధరాః. ౯—౧౨

(మంత్రిణ ఇతి.) (ప్రహృష్టవత్.) దేహవిసర్జనసమయే సమీపావస్థానజః ప్రహర్షః. ౧౩-౧౫

(స్నాతా ఇతి.) కిలకిలాశబ్దై రితి ఉపలక్షిత మితి శేషః. సర్వ మితి వానరబల మితి శేషః. ౧౬

న తత్ర కశ్చి ద్దీనో వా వ్రీడితో వాఽపి దుఃఖితః,
హృష్టం ప్రముదితం సర్వం బభూవ పరమాద్భుతమ్. ౧౭

ద్రష్టుకామోఽథ నిర్యాంతం రామం జానపదో జనః,
యః ప్రాప్త స్సోఽపి దృష్ట్వైవ స్వర్గాయాఽనుగతో ముదా. ౧౮

ఋక్షవానరరక్షాంసి జనా శ్చ పురవాసినః,
ఆగచ్ఛన్ పరయా భక్త్యా పృష్ఠత స్సుసమాహితాః. ౧౯

యాని భూతాని నగరే ప్యంతర్ధానగతాని చ,
రాఘవం తాన్యఽనుయయు స్స్వర్గాయ సముపస్థితమ్. ౨౦

యాని పశ్యంతి కాకుత్స్థం స్థావరాణి చరాణి చ,
సర్వాణి రామగమనే హ్యనుజగ్ము ర్హి తాన్యపి. ౨౧

నోచ్ఛ్వస త్త దయోధ్యాయాం సుసూక్ష్మ మపి దృశ్యతే,
తిర్య గ్యోనిగతా శ్చాఽపి స్సర్వే రామ మనువ్రతాః. ౨౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, నవోత్తరశతతమ స్సర్గః,

(నేతి.) వ్రీళిత ఇతి భగవదపరాధాదినా పూర్వకృతేనేతి శేషః. ౧౭—౧౯

(యానీతి.) స్వర్గాయ బ్రహ్మలోకగమనాయ. ౨౦—౨౧

(నేతి.) ఉచ్ఛ్వసత్ సప్రాణ మిత్యర్థః. సుసూక్ష్మ మపి న దృశ్యతే, అననుయాత మితి శేషః. ౨౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, నవోత్తరశతతమ స్సర్గః,

అథ దశోత్తరశతతమ స్సర్గః

అధ్యర్ధయోజనం గత్వా నదీం పశ్చాన్ముఖాశ్రితామ్,
సరయూం పుణ్యసలిలాం దదర్శ రఘునందనః. ౧

తాం నదీ మాకులావర్తాం సర్వత్రాఽనుసర న్నృపః,
ఆగత స్సప్రజో రామ స్తం దేశం రఘునందనః. ౨

అథ తస్మి న్ముహూర్తే తు బ్రహ్మా లోకపితామహః,
సర్వైః పరివృతో దేవైః ఋషిభి శ్చ మహాత్మభిః. ౩

ఆయయౌ యత్ర కాకుత్స్థ స్స్వర్గాయ సముపస్థితః,
విమానశతకోటీభి ర్దివ్యాభిరభిసంవృతః. ౪

దివ్యతేజోవృతం వ్యోమ జ్యోతి ర్భూత మనుత్తమమ్,
స్వయంప్రభై స్స్వతేజోభి స్స్వర్గిభి పుణ్యకర్మభిః. ౫

పుణ్యా వాతా వవు శ్చైవ గంధవంత స్సుఖప్రదాః,
పపాత పుష్పవృష్టి శ్చ దేవై ర్ముక్తా మహౌఘవత్. ౬

తస్మిం స్తూర్యశతైః కీర్ణే గంధర్వాప్సరసంకులే,
సరయూసలిలం రామః పద్భ్యాం సముపచక్రమే. ౭

అథ దశోత్తరశతతమ స్సర్గః

(అధ్యర్ధేత్యాది.) అర్ధాధికం యోజనం అధ్యర్ధయోజనం, పశ్చాన్ముఖాశ్రితాం పశ్చాన్ముఖేన స్వేనాఽఽశ్రితామ్. ౧—౪

(దివ్యేతి.) స్వయంప్రభైః స్నేహం వినా స్వయ మేవ ప్రకాశమానైః. ౫

(పుణ్యా ఇతి.) మహౌఘవత్ మహాసమృద్ధ్యా. ౬

(తస్మి న్నితి.) గంధర్వాప్సరసంకులే గంధర్వాప్సరస్సంకులే. పద్భ్యాం సముపచక్రమే గంతు మితి శేషః. ౭

తతః పితామహో వాణీ మంతరిక్షా దభాషత.
ఆగచ్ఛ విష్ణో భద్రం తే దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి రాఘవ. ౮

భ్రాతృభి స్సహ దేవాభైః ప్రవిశస్వ స్వకాం తనుమ్.
యా మిచ్ఛసి మహాబాహో తాం తనుం ప్రవిశ స్వకామ్. ౯

వైష్ణవీం తాం మహాతేజో తద్వాకాశం సనాతనమ్, ౯½

త్వం హి లోకగతి ర్దేవ న త్వాం కేచి త్ప్రజానతే.
ఋతే మాయాం విశాలాక్షీం తవ పూర్వపరిగ్రహామ్, ౧౦½

త్వ మచింత్యం మహ ద్భూత మక్షయం చాఽజరం తథా.
యా మిచ్ఛసి మహాతేజ స్తాం తనుం ప్రవిశ స్వయమ్, ౧౧½

పితామహవచ శ్శ్రుత్వా వినిశ్చిత్య మహామతిః.
వివేశ వైష్ణవం తేజ స్సశరీర స్సహాఽనుజః. ౧౨½

తతో విష్ణుమయం దేవం పూజయంతి స్మ దేవతాః.
సాధ్యా మరుద్గణా శ్చైవ సేంద్రా స్సాగ్నిపురోగమాః, ౧౩½

(తత ఇతి.) అంతరిక్షా దభ్యాశ మాగత్యాఽభాషతేత్యర్థః. ౮

(భ్రాతృభి రితి.) (స్వకాం తను మితి.) త్వం విష్ణుతనుం, లక్ష్మణ శ్శేషతనుం, భరతో గరుడతనుం, శత్రుఘ్నో విష్వక్సేనతను మిత్యర్థః. తద్వాఽఽకాశం సనాతనం. ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమ న్నితి శ్రుత్యుక్తపరమాకాశం, విష్ణ్వవతారకులస్థానం వైకుంఠం వా ప్రవిశేత్యర్థః. ౯½

అనంతరోక్తపక్షం వివృణోతి (త్వం హీ త్యాదినా.) మాయాం లక్ష్మీం, పూర్వపరిగ్రహాం అనాదితయా పరిగృహ్యమాణాం నిత్యానపాయినీ మిత్యర్థః. ౧౦½

(త్వ మితి.) సర్వసంగ్రహం సర్వానుగ్రాహకం. అక్షయం సర్వసంగ్రహ మితి చ పాఠః.

(చతుర్ముఖప్రార్థనయా శ్రీరామేణ వైష్ణవతేజః ప్రవేశనమ్)

యే చ దివ్యా ఋషిగణా గంధర్వాప్సరస శ్చ యాః.
సుపర్ణనాగయక్షా శ్చ దైత్యదానవరాక్షసాః, ౧౪॥

సర్వం పుష్టం ప్రముదితం సుసంపూర్ణమనోరథమ్.
సాధు సాధ్వితి తై ర్దేవై స్త్రిదివం గతకల్మషమ్, ౧౫॥

అథ విష్ణు ర్మహాతేజాః పితామహ మువాచ హ.
ఏషాం లోకం జనౌఘానాం దాతు మర్హసి సువ్రత, ౧౬॥

ఇమే హి సర్వే స్నేహా న్మా మనుయాతా మనస్వినః.
భక్తా హి భజితవ్యా శ్చ త్యక్తాత్మాన శ్చ మత్కృతే, ౧౭॥

త చ్ఛ్రుత్వా విష్ణువచనం బ్రహ్మా లోకగురుః ప్రభుః.
లోకాన్ సంతానకా న్నామ యాస్యంతీమే సమాగతాః, ౧౮॥

య చ్చ తిర్యగ్గతం కించి త్త్వా మేవ మనుచింతయత్.
ప్రాణాం స్త్యక్ష్యతి భక్త్యా వై త త్సంతానే నివత్స్యతి, ౧౯॥

(అథేత్యాది.) విష్ణుః విష్ణుత్వం ప్రాప్తః రామః లోకం దాతు మర్హసి, అతివాహికతయా దాతు మర్హసీత్యర్థః. ౧౪॥ -- ౧౬॥

కథం బ్రహ్మవిద్యారహితానా మేషాం బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రిత్యత్రాఽఽహ (ఇమే హీతి.) భక్తాః భక్తిమంతః, మత్కృతే త్యక్తాత్మాన శ్చ. ౧౭॥

(త దితి.) సాంతానికాన్ సాంతానికాఖ్యాన్, లోకాన్ సంప్రాప్తా స్సంతః, యాస్యంతి త్వల్లోక మితి శేషః. ౧౮॥

కేవల మేత ఏవ ఇతఃపర మపి యే రామభక్తాః తేఽపి విష్ణులోకం ప్రాప్నువంతీత్యాఽఽహ (య చ్చేతి.) బ్రహ్మలోకా దనంతరే అవ్యవహితోపరిదేశస్థే సర్వై ర్గుణై ర్యుక్తే, ఏష సర్వతః ప్రతిష్ఠే ష్వనుత్తమే షూత్తమ ష్వితి శ్రుతేః, సర్వగుణై ర్నిత్యయుక్తే సాంతానికే నివత్స్యతీత్యనుకర్షః. ౧౯॥

సర్వై ర్బ్రహ్మగుణై ర్యుక్తే బ్రహ్మలోకా దనంతరే. ౨౦

వానరా శ్చ స్వకాం యోని మృక్షా శ్చైవ తథా యయుః,
యేభ్యో వినిస్సృతా స్సర్వే సురేభ్య స్సురసంభవాః. ౨౧

తేషు ప్రవివిశే చైవ సుగ్రీవ స్సూర్యమండలమ్,
పశ్యతాం సర్వదేవానాం స్వాన్ పితౄన్ ప్రతిపేదిరే. ౨౨

తథో క్తవతి దేవేశే గోప్రతార ముపాగతాః,
భేజిరే సరయూం సర్వే హర్షపూర్ణాఽశ్రువిక్లబాః. ౨౩

అవగాహ్య జలం యో యః ప్రాణీ హ్యాసీత్ప్రహృష్టవత్,
మానుషం దేహ ముత్సృజ్య విమానం సోఽధ్యరోహత. ౨౪

తిర్యగ్యోనిగతానాం చ శతాని సరయూజలమ్,
సంప్రాప్య త్రిదివం జగ్ముః ప్రభాసురవపూంషి చ. ౨౫

దివ్యా దివ్యేన వపుషా దేవా దీప్తా ఇవాఽభవన్, ౨౫½

గత్వా తు సరయూతోయం స్థావరాణి చరాణి చ.
ప్రాప్య తత్తోయవిక్లేదం దేవలోక ముపాగమన్, ౨౬½

తస్మి న్నపి సమాపన్నా ఋక్షవానరరాక్షసాః.
తేపి స్వర్గం ప్రవివిశు ర్దేహా న్నిక్షిప్య చాఽంభసి, ౨౭½

వానరాణాం తు ఆధికారికదేవాంశకత్వా త్తత్తద్దేవశరీరప్రవేశ ఏ వే త్యా హ (వానరా శ్చేత్యాదినా.) ౨౦—౨౨

(తథేతి.) గోప్రతారం గోప్రతారాఖ్యం తీర్థం, హర్షపూర్ణాశ్రువిక్లబాః ఆనందాశ్రుపూర్ణతయా విక్లబదృష్టయః. ౨౩—౨౫½

(గత్వేతి.) త త్తోయవిక్లేదం తత్తోయసేచనమ్. ౨౬½—౨౭½

(శ్రీమద్రామాయణపఠనాదేః ఫలనిరూపణమ్)

తత స్సమాగతాన్ సర్వాన్ స్థాప్య లోకగురు ర్దివి,
హృష్టైః ప్రముదితో దేవై ర్జగామ త్రిదివం మహత్, ౨౮॥

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, దశోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అథ ఏకాదశోత్తరశతతమ స్సర్గః.

ఏతావదేత దాఖ్యానం సోత్తరం బ్రహ్మపూజితమ్,
రామాయణ మితి ఖ్యాతం ముఖ్యం వాల్మీకినా కృతమ్. ౧

తతః ప్రతిష్ఠితో విష్ణు స్స్వర్గలోకే యథాపురమ్,
యేన వ్యాప్తమిదం సర్వం త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. ౨

(తత ఇతి) దివం పరమాకాశం వైకుంఠం త్రిదశై ర్నిత్యసూరిభి స్సదా హృష్టై రితి విశేషణాత్. జగామ త్రిదశై స్సార్ధం సదా హృష్టై ర్దివం మహ దితి చ పాఠః. ౨౮॥

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే, దశాధికశతతమ స్సర్గః.

అథ ఏకాదశోత్తరశతతమ స్సర్గః.

అస్య కావ్యస్య అపవర్గాంతసాధకతయా కథాశేషానువాదపూర్వకం పఠనశ్రవణాదిషు ఫల ముపదిశ్యతే (ఏతావ దిత్యాది.) సోత్తర ముత్తరకాండసహితం. ముఖ్యం సర్వాఖ్యానేభ్యః ప్రశస్త మేత దాఖ్యానం ఏతావ దేవ సమర్యాదం. ఏతావచ్ఛ్లోకసర్గకాండసంఖ్యాక మేవ. న న్యూనం నాఽధికమ్. ౧

(తత ఇతి.) తత స్స్వభక్తజనస్య స్వర్లోకప్రాపణానంతరం విష్ణు స్స్వర్గలోకే పరమ స్వర్గే వైకుంఠే యథాపురం యథాపూర్వం ప్రతిష్ఠితః. స్వర్గశబ్దస్య లోకపరత్వభ్రమవ్యావృత్త్యర్థం విష్ణుం విశినష్టి (యేనేతి.) ౨

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధా శ్చ పరమర్షయః,
నిత్యం శృణ్వంతి సంహృష్టా దివ్యం రామాయణం దివి. ౩

ఇద మాఖ్యాన మాయుష్యం సౌభాగ్యం పాపనాశనమ్,
రామాయణం వేదసమం శ్రాద్ధేషు శ్రావయే ద్బుధః, ౪

అపుత్రో లభతే పుత్ర మధనో లభతే ధనమ్,
సర్వపాపైః ప్రముచ్యేత పాద మప్యస్య యః పఠేత్. ౫

పాపా న్యపి చ యః కుర్యా దహ న్యహని మానవః,
పఠ త్యేక మపి శ్లోకం పాపా త్స పరిముచ్యతే. ౬

వాచకాయ చ దాతవ్యం వస్త్రం ధేనుం హిరణ్యకమ్,
వాచకే పరితుష్టే తు తుష్టా స్స్యు స్సర్వదేవతాః. ౭

ఏత దాఖ్యాన మాయుష్యం పఠన్ రామాయణం నరః,
సపుత్రపౌత్రో లోకేఽస్మిన్ ప్రేత్యచేహ మహీయతే. ౮

అయోధ్యాఽపి పురీ రమ్యా శూన్యా వర్షగణాన్ బహూన్,
ఋషభం ప్రాప్య రాజానం నివాస ముపయాస్యతి, ౯

ఇదం చ రామాయణం, న కేవలం మనుష్యాణాం భోగ్యం, కిం తు దేవతానా మపి భోగ్య మేవేత్యాఽఽహ (తత ఇతి.) తతః బ్రహ్మస్థానపూజితత్వాదేః. ౩

(ఇద మితి.) ఇద మాఖ్యానం రామాయణరూప మాయుష్య మాయుర్వర్ధనం. సౌభాగ్యం సౌభాగ్యవర్ధనం, శ్రాద్ధే చ శ్రావయేత్. అక్షయ్యపితృతృప్త్యర్థ మితి శేషః. ౪—౭

(ఏత దితి.) లోకేఽస్మిన్ మహీయత ఇత్యఽనుకర్షః. ౮

(అయోధ్యేతి.) నివాసం సుజనాశ్రయత్వమ్. ౯

(శ్రీమద్రామాయణపఠనాదేః ఫలనిరూపణమ్)

ఏత దాఖ్యాన మాయుష్యం సభవిష్యం సహోత్తరమ్.
కృతవా న్ప్రచేతసః పుత్ర స్త ద్బ్రహ్మోఽప్యఽన్వమన్యత. ౧౦

అశ్వమేధసహస్రస్య వాజపేయాయుతస్య చ.
లభతే శ్రవణా దేవ ధ్యాయస్యైకస్య మానవః. ౧౧

ప్రయాగాదీని తీర్థాని గంగాద్యా స్సరిత స్తథా,
నైమిశాదీ న్యరణ్యాని కురుక్షేత్రాదికా న్యపి.
గతాని తేన లోకేఽస్మి న్యేన రామాయణం శ్రుతమ్, ౧౨½

హేమభారం కురుక్షేత్రే గ్రస్తే భానౌ ప్రయచ్ఛతి.
య శ్చ రామాయణం లోకే శృణోతి సదృశౌ వుభౌ, ౧౩½

సమ్య క్ఛ్రద్ధాసమాయుక్తః శృణుతే రాఘవీం కథామ్.
సర్వపాపా త్ప్రముచ్యేత విష్ణులోకం స గచ్ఛతి, ౧౪½

ఆదికావ్య మిదం త్వాఽఽర్షం పురా వాల్మీకినా కృతమ్.
య శ్శృణోతి సదా భక్త్యా స గచ్ఛే ద్వైష్ణవీం తనుమ్,
పుత్రదారా శ్చ వర్ధంతే సంపద స్సంతతి స్తథా. ౧౬

(ఏత దాఖ్యాన మితి.) సహోత్తర మితి అభిషేకానంతరవృత్తాంతః. సీతాభూప్రవేశానంతరభావివృత్తాంత స్తు సభవిష్య మిత్యుచ్యతే. (కృతవా న్ప్రాచేతస ఇతి.) తద్రామాయణం బ్రహ్మాఽప్యఽన్వమన్యత, అపి ప్రాధాన్యే. అన్వమన్యత అంగీకృతవా న్, సదా పఠతి స్మేత్యర్థః. అత్ర యకారో గాయత్ర్యక్షరం, తేన గాయత్రీవివరణం రామాయణ మితి సూచితమ్. ౧౦—౧౨½

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, మణిమకుటాఖ్యానే, ఉత్తరకాండవ్యాఖ్యానే.
ఏకాదశోత్తరశతతమ స్సర్గః.

సత్య మేత ద్విదిత్వా తు శ్రోతవ్యం నియతాత్మభిః,
గాయత్ర్యా శ్చ స్వరూపం త ద్రామాయణ మనుత్తమమ్. ౧౭

అపుత్రో లభతే పుత్ర మధనో లభతే ధనమ్,
సర్వపాపైః ప్రముచ్యేత పద మప్యస్య యః పఠేత్. ౧౮

యః పఠే చ్ఛృణుయా న్నిత్యం చరితం రాఘవస్య హ,
భక్త్యా నిష్కల్మషో భూత్వా దీర్ఘ మాయు రవాప్నుయాత్. ౧౯

చింతయే ద్రాఘవం నిత్యం శ్రేయః ప్రాప్తుం య ఇచ్ఛతి,
శ్రావయే దిద మాఖ్యానం బ్రాహ్మణేభ్యో దినే దినే. ౨౦

య స్త్విదం రఘునాథస్య చరితం సకలం పఠేత్,
సోఽసుక్షయే విష్ణులోకం గచ్ఛ త్యేవ న సంశయః. ౨౧

పితా పితామహ స్తస్య తథైవ ప్రపితామహః,
తత్పితా తత్పితా చైవ విష్ణుం యాంతి న సంశయః. ౨౨

చతుర్వర్గప్రదం నిత్యం చరితం రాఘవస్య తు,
తస్మా ద్యత్నవతా నిత్యం శ్రోతవ్యం పరమం సదా. ౨౩

శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా యః పాదం పద మేవ వా,
స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతే సదా. ౨౪

ఏవ మేత త్పురావృత్త మాఖ్యానం భద్ర మస్తు వః,
ప్రవ్యాహరత విస్రబ్ధం బలం విష్ణోః ప్రవర్ధతామ్. ౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, ఉత్తరకాండే, ఏకాదశోత్తరశతతమ స్సర్గః.

శ్రీరామావతారసర్గః.

నిర్వృత్తే తు క్రతౌ తస్మిన్ హయమేధే మహాత్మనః,
ప్రతిగృహ్యా సురా భాగాన్ ప్రతిజగ్ము ర్యథాగతం. ౧

సమాప్తదీక్షానియమః పత్నీగణసమన్వితః,
ప్రవివేశ పురీం రాజా సభృత్యబలవాహనః. ౨

యథార్హం పూజితా స్తేన రాజ్ఞా వై పృథివీశ్వరాః,
ముదితాః ప్రయయు ర్దేశాన్ ప్రణమ్య మునిపుంగవం. ౩

శ్రీమతాం గచ్ఛతాం తేషాం స్వపురాణి పురా త్తతః,
బలాని రాజ్ఞాం శుభ్రాణి ప్రహృష్టాని చకాశిరే. ౪

గతేషు పృథివీశేషు రాజా దశరథ స్తదా,
ప్రవివేశ పురీం శ్రీమాన్ పురస్కృత్య ద్విజోత్తమాన్. ౫

శాంతయా ప్రయయౌ సార్ధ మృశ్యశృంగ స్సుపూజితః,
అన్వీయమానో రాజాఽథ సానుయాత్రేణ ధీమతా. ౬

ఏవం విసృజ్య తాన్ సర్వాన్ రాజా సంపూర్ణమానసః,
ఉవాస సుఖిత స్తత్ర పుత్రోత్పత్తిం విచింతయన్. ౭

శ్రీరామావతారఘట్టః

తతో యజ్ఞే సమాప్తే. తు ఋతూనాం షట్సమత్యయుః,
తత శ్చ ద్వాదశే మాసే చైత్రే నావమికే తిథౌ. ౮

నక్షత్రేఽదితిదైవత్యే స్వోచ్ఛసంస్థేషు పఞ్చసు,
గ్రహేషు కర్కటే లగ్నే వాక్పతా విందునా సహ. ౯

ప్రోద్యమానే జగన్నాథం సర్వలోకనమస్కృతమ్,
కౌసల్యాఽజనయ ద్రామం సర్వలక్షణసంయుతమ్. ౧౦

విష్ణో రర్ధం మహాభాగం పుత్ర మైక్ష్వాకువర్ధనమ్,
కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణాఽమితతేజసా. ౧౧

యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా,
భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః. ౧౨

సాక్షా ద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వై స్సముదితో గుణైః,
అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాఽజనయ త్సుతౌ. ౧౩

వీరౌ సర్వాస్త్రకుశలౌ విష్ణో రర్ధసమన్వితౌ,
పుష్యే జాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః. ౧౪

సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ కుళీరేఽభ్యుదితే రవౌ,
రాజ్ఞః పుత్రా మహాత్మాన శ్చత్వారో జజ్ఞిరే పృథక్. ౧౫

గుణవంతోఽనురూపాశ్చ రుచ్యా ప్రోష్ఠపదోపమాః,
జగుః కలం చ గంధర్వా ననృతు శ్చాప్సరోగణాః. ౧౬

దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టి శ్చ ఖా చ్చ్యుతా,
ఉత్సవ శ్చ మహా నాసీ దయోధ్యాయాం జనాకులః. ౧౭

రథ్యా శ్చ జనసంబాధా నటనర్తకసంకులాః,
గాయనై శ్చ విరావిణ్యో వాదనై శ్చ తథాపరైః. ౧౮

ప్రదేయాం శ్చ దదౌ రాజా సూతమాగధవందినామ్,
బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ విత్తం గోధనాని సహస్రశః. ౧౯

అతీత్యైకాదశాహం తు నామకర్మ తథాఽకరోత్,
జ్యేష్ఠం రామం మహాత్మానం భరతం కైకయీసుతమ్. ౨౦

సౌమిత్రిం లక్ష్మణ మితి శత్రుఘ్న మపరం తథా,
వసిష్ఠః పరమప్రీతో నామాని కురుతే తదా. ౨౧

బ్రాహ్మణా న్భోజయామాస పౌరా న్జానపదానపి,
అదదా ద్బ్రాహ్మణానాం చ రత్నౌఘ మమితం బహు. ౨౨

తేషాం జన్మక్రియాదీని సర్వకర్మాణ్యకారయత్,
తేషాం కేతురివ జ్యేష్ఠో రామో రతికరః పితుః. ౨౩

బభూవ భూయో భూతానాం స్వయంభూరివ సమ్మతః.
సర్వే వేదవిద శ్శూరా స్సర్వే లోకహితే రతాః. ౨౪

సర్వే జ్ఞానోపసంపన్నా స్సర్వే సముదితా గుణైః,
తేషా మపి మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౨౫

ఇష్ట స్సర్వస్య లోకస్య శశాంక ఇవ నిర్మలః,
గజస్కంధేఽశ్వపృష్ఠే చ రథచర్యాసు సమ్మతః. ౨౬

ధనుర్వేదే చ నిరతః పితృశుశ్రూషణే రతః,
బాల్యా త్ప్రభృతి సుస్నిగ్ధో లక్ష్మణో లక్ష్మివర్ధనః. ౨౭

రామస్య లోకరామస్య భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్య నిత్యశః,
సర్వప్రియకర స్తస్య రామస్యాపి శరీరతః. ౨౮

లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్నో బహిఃప్రాణ ఇవాపరః,
న చ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః. ౨౯

మృష్ట మన్న ముపానీత మశ్నాతి న చ తం వినా,
యదా హి హయ మారూఢో మృగయాం యాతి రాఘవః ౩౦

తదైనం పృష్ఠతోఽన్వేతి సధనుః పరిపాలయన్,
భరతస్యాపి శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజో హి సః. ౩౧

ప్రాణైః ప్రియతరో నిత్యం తస్య చాసీ త్తథా ప్రియః,
స చతుర్భి ర్మహాభాగైః పుత్రై ర్దశరథః ప్రియైః. ౩౨

బభూవ పరమప్రీతో దేవై రివ పితామహః,
తే యదా జ్ఞానసంపన్నా స్సర్వే స్సముదితా గుణైః. ౩౩

హ్రీమంతః కీర్తిమంత శ్చ సర్వజ్ఞా దీర్ఘదర్శినః,
తేషా మేవంప్రభావానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసామ్. ౩౪

పితా దశరథో హృష్టో బ్రహ్మాలోకాధిపో యథా,
తే చాపి మనుజవ్యాఘ్రా వైదికాధ్యయనే రతాః. ౩౫

పితృశుశ్రూషణరతా ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితాః,
అథ రాజా దశరథ స్తేషాం దారక్రియాం ప్రతి, ౩౬

చింతయామాస ధర్మాత్మా సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః,
తస్య చింతయమానస్య మంత్రిమధ్యే మహాత్మనః. ౩౭

అభ్యగచ్ఛ న్మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః,
స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ద్వారాధ్యక్షా నువాచ హ. ౩౮

శీఘ్ర మఖ్యాత మాం ప్రాప్తం కౌశికం గాధిన స్సుతం,
త చ్ఛ్రుత్వా వచనం త్రాసా ద్రాజ్ఞో వేశ్మ ప్రదుద్రువుః. ౩౯

సంభ్రాంతమనస స్సర్వే తేన వాక్యేన చోదితాః,
తే గత్వా రాజభవనం విశ్వామిత్ర మృషిం తదా. ౪౦

ప్రాప్త మావేదయామాసు ర్నృపా యైక్ష్వాకవే తదా,
తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా సపురోధా స్సమాహితః. ౪౧

ప్రత్యుజ్జగామ తం హృష్టో బ్రహ్మాణమివ వాసవః,
తం దృష్ట్వా జ్వలితం దీప్తతపసం సంశితవ్రతం. ౪౨

ప్రహృష్టవదనో రాజా తతోఽర్ఘ్య ముపహారయత్,
స రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యార్ఘ్యం శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౪౩

కుశలం చావ్యయం చైవ పర్యపృచ్ఛ న్నరాధిపమ్,
పురే కోశే జనపదే బాంధవేషు సుహృత్సు చ ౪౪

కుశలం కౌశికో రాజ్ఞః పర్యపృచ్ఛ త్సుధార్మికః.
అపి తే సన్నతా స్సర్వే సామంతా రిపవో జితాః. ౪౫

దైవం చ మానుషం చాపి కర్మ తే సా ధ్వనుష్ఠితమ్,
వసిష్ఠం చ సమాగమ్య కుశలం మునిపుంగవః. ౪౬

ఋషీం శ్చ తాన్ యథాన్యాయం మహాభాగా నువాచ హ,
తే సర్వే హృష్టమనస స్తస్య రాజ్ఞో నివేశనం. ౪౭

వివిశుః పూజితా స్తత్ర నిషేదు శ్చ యథార్హతః,
అథ హృష్టమనా రాజా విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౪౮

ఉవాచ పరమోదారో హృష్ట స్త మభిపూజయన్,
యథాఽమృతస్య సంప్రాప్తి ర్యథా వర్ష మనూదకే. ౪౯

యథా సదృశదారేషు పుత్రజన్మాప్రజస్య చ,
ప్రణష్టస్య యథా లాభో యథా హర్షో మహోదయే. ౫౦

తథైవాఽఽగమనం మన్యే స్వాగతం తే మహామునే,
కం చ తే పరమం కామం కరోమి కిము హర్షితః. ౫౧

పాత్రభూతోఽసి మే బ్రహ్మన్! దిష్ట్యా ప్రాప్తోఽసి కౌశిక,
అద్య మే సఫలం జన్మ జీవితం చ సుజీవితం. ౫౨

పూర్వం రాజర్షిశబ్దేన తపసా జ్యోతితప్రభః,
బ్రహ్మర్షిత్వ మనుప్రాప్తః పూజ్యోఽసి బహుధా మయా. ౫౩

త దద్భుత మిదం బ్రహ్మన్! పవిత్రం పరమం మమ,
శుభక్షేత్రగత శ్చాహం తవ సందర్శనా త్ప్రభో!. ౫౬

బ్రూహి య త్ప్రార్థితం తుభ్యం కార్య మాగమనం ప్రతి,
ఇచ్ఛా మ్యనుగృహీతోఽహం త్వదర్థపరివృద్ధయే. ౫౭

కార్యస్య న విమర్శం చ గంతు మర్హసి కౌశిక!,
కర్తా చాహ మశేషేణ దైవతం హి భవా న్మమ. ౫౮

మమ చాయ మనుప్రాప్తో మహా నభ్యుదయో ద్విజ!,
తవాఽఽగమనజః కృత్స్నో ధర్మ శ్చానుత్తమో మమ. ౫౯

ఇతి హృదయసుఖం నిశమ్య వాక్యం శ్రుతిసుఖ మాత్మవతా వినీత ముక్తమ్,
ప్రథితగుణయశా గుణై ర్విశిష్టః పరమఋషిః పరమం జగామ హర్షమ్. ౬౦

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, శ్రీమద్బాలకాండే,
శ్రీరామావతారో నామ అష్టాదశ స్సర్గః.

శ్రీ సీతా వివాహసర్గః.

యస్మిం స్తు దివసే రాజా చక్రే గోదాన ముత్తమమ్,
తస్మిం స్తు దివసే శూరో యుధాజి త్సముపేయివాన్. ౧

పుత్రః కేకయరాజస్య సాక్షా ద్భరతమాతులః,
దృష్ట్వా పృష్ట్వా చ కుశలం రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౨

కేకయాధిపతీ రాజా స్నేహా త్కుశల మబ్రవీత్,
యేషాం కుశలకామోఽసి తేషాం సంప్రత్యనామయమ్. ౩

స్వస్రీయం మమ రాజేంద్ర! ద్రష్టుకామో మహీపతిః,
తదర్థ ముపయాతోఽహ మయోధ్యాం రఘునందన!. ౪

శ్రుత్వా త్వహ మయోధ్యాయాం వివాహార్థం తవాఽఽత్మజాన్,
మిథిలా ముపయాతాం స్తు త్వయా సహ మహీపతే!. ౫

త్వరయాఽభ్యుపయాతోఽహం ద్రష్టుకామ స్స్వసు స్సుతమ్,
అథ రాజా దశరథః ప్రియాఽతిథి ముపస్థితమ్ ౬

దృష్ట్వా పరమసత్కారైః పూజార్హం సమపూజయత్,
తత స్తా ముషితో రాత్రిం సహపుత్రై ర్మహాత్మభిః. ౭

ప్రభాతే పున రుత్థాయ కృత్వా కర్మాణి కర్మవిత్,
ఋషీం స్తదా పురస్కృత్య యజ్ఞవాట ముపాగమత్. ౮

యుక్తే ముహూర్తే విజయే సర్వాభరణభూషితైః,
భ్రాతృభి స్సహితో రామః కృతకౌతుకమంగలః. ౯

వసిష్ఠం పురతః కృత్వా మహర్షీ నపరానపి,
(పితు స్సమీప మాశ్రిత్య తస్థౌ భ్రాతృభి రావృతః.)
వసిష్ఠో భగవా నేత్య వైదేహ మిద మబ్రవీత్. ౧౦

రాజా దశరథో రాజన్! కృతకౌతుకమంగలైః,
పుత్రై ర్నరవరశ్రేష్ఠ! దాతార మభికాంక్షతే. ౧౧

దాతృప్రతిగ్రహీతృభ్యాం సర్వార్థాః ప్రభవంతి హి,
స్వధర్మం ప్రతిపద్యస్వ కృత్వా వైవాహ్య ముత్తమమ్. ౧౨

ఇత్యుక్తః పరమోదారో వసిష్ఠేన మహాత్మనా,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా వాక్యం పరమధర్మవిత్. ౧౩

కస్థ్సితః ప్రతిహారో మే కస్యాఽఽజ్ఞా సంప్రతీక్ష్యతే,
స్వగృహే కో విచారోఽస్తి యథా రాజ్య మిదం తవ. ౧౪

కృతకౌతుకసర్వస్వా వేదిమూల ముపాగతాః,
మమ కన్యా మునిశ్రేష్ఠ! దీప్తావహ్నే రివార్చిషః. ౧౫

సజ్జోఽహం త్వత్ప్రతీక్షోఽస్మి వేద్యా మస్యాం ప్రతిష్ఠితః,
అవిఘ్నం కురుతాం రాజా కిమర్థం ప్రవిలంబతే. ౧౬

త ద్వాక్యం జనకేనోక్తం శ్రుత్వా దశరథ స్తదా,
ప్రవేశయామాస సుతా న్సర్వా నృషిగణా నపి. ౧౭

తతో రాజా విదేహానాం వసిష్ఠ మిద మబ్రవీత్,
కారయస్వ ఋషే సర్వ మృషిభి స్సహ ధార్మిక. ౧౮

రామస్య లోకరామస్య క్రియాం వైవాహికీం విభో,
తథే త్యుక్త్వా తు జనకం వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౧౯

విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య శతానందం చ ధార్మికం,
ప్రపామధ్యే తు విధివ ద్వేదిం కృత్వా మహాతపాః. ౨౦

అలంచకార తాం వేదిం గంధపుష్పై స్సమంతతః,
సువర్ణపాలికాభి శ్చ ఛిద్రకుంభై శ్చ సాంకురైః, ౨౧

అంకురాఢ్యై శ్శరావై శ్చ ధూపపాత్రై స్సధూపకైః,
శంఖపాత్రై స్స్రువై స్స్రుగ్భిః పాత్రై రర్ఘ్యాభిపూరితైః. ౨౨

లాజపూర్ణై శ్చ పాత్రీభి రక్షతై రభిసంస్కృతైః,
దర్భై స్సమై స్సమాస్తీర్య విధివ న్మంత్రపూర్వకం, ౨౩

అగ్ని మాదాయ వేద్యాం తు విధిమంత్రపురస్కృతం,
జుహావాగ్నౌ మహాతేజా వసిష్ఠో భగవా నృషిః. ౨౪

తత స్సీతాం సమానీయ సర్వాభరణభూషితాం,
సమక్ష మగ్నే స్సంస్థాప్య రాఘవాఽభిముఖే తదా. ౨౫

శ్రీ సీతాదేవ్యాః పాణిగ్రహణఘట్టః

అబ్రవీ జ్జనకో రాజా కౌసల్యానందవర్ధనం.
ఇయం సీతా మమ సుతా సహధర్మచరీ తవ. ౨౬

ప్రతీచ్ఛ చైనాం భద్రం తే పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా,
పతివ్రతా మహాభాగా ఛాయేవాఽనుగతా సదా. ౨౭

ఇత్యుక్త్వా ప్రాక్షిప ద్రాజా మంత్రపూతం జలం తదా,
సాధు సాధ్వితి దేవానా మృషీణాం వదతాం తదా ౨౮

దేవదుందుభినిర్ఘోషః పుష్పవర్షో మహా నభూత్.
ఏవం దత్వా తదా సీతాం మంత్రోదకపురస్కృతాం. ౨౯

అబ్రవీ జ్జనకో రాజా హర్షేణాఽభిపరిప్లుతః,
లక్ష్మణాఽఽగచ్ఛ భద్రం తే ఊర్మిళా ముద్యతాం మయా. ౩౦

ప్రతీచ్ఛ పాణిం గృహ్ణీష్వ మా భూ త్కాలస్య పర్యయః,
త మేవ ముక్త్వా జనకో భరతం చాభ్యభాషత. ౩౧

గృహాణ పాణిం మాండవ్యాః పాణినా రఘునందన,
శత్రుఘ్నం చాపి ధర్మాత్మా అబ్రవీ జ్జనకేశ్వరః. ౩౨

శ్రుతకీర్త్యా మహాబాహో! పాణిం గృహ్ణీష్వ పాణినా,
సర్వే భవంత స్సౌమ్యా శ్చ సర్వే సుచరితవ్రతాః. ౩౩

పత్నీభి స్సంతు కాకుత్స్థా మా భూ త్కాలస్య పర్యయః,
జనకస్య వచ శ్శ్రుత్వా పాణీన్ పాణిభి రస్పృశన్.

చత్వార స్తే చతసృణాం వసిష్ఠస్య మతే స్థితాః,
అగ్నిం ప్రదక్షిణీకృత్య వేదిం రాజాన మేవ చ.

ఋషీం శ్చైవ మహాత్మాన స్సభార్యా రఘుసత్తమాః,
యథోక్తేన తదా చక్రు ర్వివాహం విధిపూర్వకమ్.

కాకుత్స్థై శ్చ గృహీతేషు లలితేషు చ పాణిషు,
పుష్పవృష్టి ర్మహ త్యాసీ దంతరిక్షా త్సుభాస్వరా.

దివ్యదుందుభినిర్ఘోషై ర్గీతవాదిత్రనిస్స్వనైః,
ననృతు శ్చాప్సరస్సంఘా గంధర్వా శ్చ జగుః కలమ్.

వివాహే రఘుముఖ్యానాం త దద్భుత మదృశ్యత,
ఈదృశే వర్తమానే తు తూర్యోద్ఘుష్టనినాదితే.

త్రిరగ్నిం తే పరిక్రమ్య ఊహు ర్భార్యా మహౌజసః,
అథోపకార్యాం జగ్ము స్తే సభార్యా రఘునందనాః.

రాజాఽప్యనుయయౌ పశ్యన్ సర్షిసంఘ స్సబాంధవః,

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే. ఆదికావ్యే, శ్రీమద్బాలకాణ్డే.
శ్రీ సీతాకల్యాణం నామ త్రిసప్తతితమ స్సర్గః.